

Latvijas Universitāte
Vēstures un filozofijas fakultāte
Rietumeiropas un Amerikas jauno un jaunāko laiku vēstures katedra

Aldis Miņins

**Cīņa par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā (1917–
1920): teorētiskās un historiogrāfiskās problēmas**

Promocijas darbs

Zinātniskais vadītājs
Dr. hist., asoc. prof.
Jānis Taurēns

Rīga 2014

Promocijas darbs izstrādāts Latvijas Universitātes
Vēstures un filozofijas fakultātē,
Rietumeiropas un Amerikas jauno un jaunāko laiku vēstures katedrā
laika posmā no 2009. gada līdz 2013. gadam

Eiropas Sociālā fonda projekts „Atbalsts doktora studijām Latvijas
Universitātē” Nr.2009/0138/ 1DP/1.1.2.1.2./ 09/IPIA/ VIAA/004.

Darbs sastāv no ievada, historiogrāfijas avotu un literatūras apraksta, 4 nodaļām, secinājumiem,
historiogrāfijas avotu un literatūras saraksta.

Darba forma: disertācija vēstures nozarē, vispārējā vēsture

Darba zinātniskais vadītājs: asociētais profesors *Dr. hist.* Jānis Taurēns

Darba recenzenti: profesors *Dr. habil. hist.* Aivars Stranga (Latvijas Universitāte)
profesors *Dr. hist.* Aleksandrs Ivanovs (Daugavpils Universitāte)
docents *Dr. hist.* Valters Ščerbinskis (Rīgas Stradiņa universitāte)

Promocijas darba aizstāvēšana notiks 20__ . gada __. _____

Latvijas Universitātes Vēstures nozares promocijas padomes atklātā sēdē

Ar promocijas darbu un tā kopsavilkumu var iepazīties Latvijas Universitātes Bibliotēkā Rīgā, Kalpaka
bulvārī 4.

Latvijas Universitātes Vēstures nozares promocijas padomes
priekšsēdētājs _____ / profesors *Dr. habil. hist.* Andrejs Vasks/

promocijas padomes sekretāre _____ / *Dr. hist.* Viktorija Bebre/

© Latvijas Universitāte, 2014

© Aldis Miņins, 2014

ISBN 978-9934-517-50-1

Saturs

Ievads	4
Historiogrāfijas avotu un literatūras apskats	13
Historiogrāfijas avoti	18
Historiogrāfijas literatūra	52
1.nodaļa. Krievijas impērijas bojāejas cēloņi	56
Impēriju bojāejas problēma	56
Centra un perifērijas problēma	61
2. nodaļa. Cīņas par varu konceptualizācija	81
Telpas problēma	83
Revolūcijas problēma	102
Pilsoņu kara problēma	111
Periodizācijas problēma	133
3. nodaļa Cīņas par varu faktori	142
Iekšējā faktora problēma	142
Ārējā faktora problēma	159
Globālie aktori un valstiskuma jautājums	166
Reģionālie aktori un valstiskuma jautājums	199
Lokālie aktori un valstiskuma jautājums	221
4.nodaļa. Cīņas sekas un nozīme	238
Uzvarētāju un zaudētāju problēma	238
Secinājumi	258
Historiogrāfijas avotu un literatūras saraksts	265

Ievads

Britu vēsturnieks Džefrijs Barraklu (*Geoffrey Barraclough*) cilvēku definēja kā „vēsturisku dzīvnieku”, kurš apzinās savu pagātņi.¹ Ja šis „dzīvnieks” neiegūst profesionālu kvalitatīvi izstrādātu vēstures kopainu vai detalizētu vērtējumu atsevišķām vēstures epizodēm, viņš veido vēstures apziņu, balstoties uz miglainiem priekšstatiem un aizspriedumiem par vēsturi. Bez profesionālu vēsturnieku pētījumiem vēsture zaudētu sociālo lomu. Teorētiskās un vēstures literatūras analīze ļauj fiksēt vēstures zināšanu pārneses mehānismu (tīklojumu), tā vājās vietas un dalīties ar pētnieku zināšanām ne tikai akadēmiskajā līmenī, bet sniegt korektus zinātnieku vērtējumus arī plašākai sabiedrībai. Promocijas darba „Cīņa par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā (1917–1920): teorētiskās un historiogrāfiskās problēmas” aktualitāti nosaka ne tikai nepieciešamība mēģināt salīdzinoši pētīt cīņu par varu plašākā reģionā starp Baltijas jūru un Melno jūru 1917.–1920. gadā, savelkot kopā un kritiski pārdomājot konceptuālās nostādnes nacionālajās historiogrāfijās, bet arī vēsturiskā pieredze, proti, cīņa par varu pētāmajā reģionā, kas aptver ievērojamu teritoriju Eiropas austrumos, ir bijusi klātesoša vienmēr.²

Kompleksi cīņai par varu reģionā var izsekot tikai kopš rakstīto avotu parādīšanās brīža konkrētās reģiona teritorijās, piemēram, Baltijā aptuveni kopš pirmā gadu tūkstoša mijas, kas, protams, nenozīmē, ka arheoloģiskās liecības nepaver iespējas rekonstruēt cīņu par varu reģionā arī pirms rakstīto avotu parādīšanās. Būtu maldīgi domāt, ka cīņa par varu reģionā ir beigusies vai rimsies nākotnē. Cīņa par varu Eiropas austrumos ir bijusi un arī patlaban ir miera periods bez atklātas militāras konfrontācijas reģionā ieinteresēto globālā, reģionālā un lokālā līmeņa darbības subjektu jeb aktoru³ starpā vai reģiona valstu iekšienē, taču tas nenozīmē, ka nav pamata runāt par cīņas formām iekšpolitikas, ārpolitikas, diplomātijas, ekonomikas un informācijas (tajā skaitā vēstures skaidrošanas) līmenī, kas nākotnē var pastiprināties vai pavājināties. Vēsture ir apliecinājusi *status quo* mainību Eiropas austrumos, kas ar atšķirīgu intensitāti, taču vienmēr, arī pēdējā lielā satricinājuma laikā – Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) sabrukumā, ir prasījusi cilvēku upurus un vērtību pārskatīšanu.

¹ Barraclough G. *History in a Changing World*. – Blackwell, 1955. – p. 24. – 25.

² Piemēram, salīdzinoši cīņu par varu Baltijas jūras reģionā ir analizējuši medievisti Eva Eihmane un Ilgvars Misāns. *Skatīt sīkāk*: Eihmane E. Rietumu kristīgās sabiedrības 14. gadsimta krīze Livonijā? Promocijas darbs. – Rīga, 2011.; Eihmane E. Rīgas arhibīskapa un Vācu ordeņa cīņas par varu viduslaiku Livonijā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012.; Misāns I. Hanza: Baltijas jūras reģiona saimnieciskā vara viduslaikos // Latvijas Universitātes raksti. – 725. sēj. – Vēsture. Zeme, vara un reliģija viduslaikos un jaunajos laikos Baltijas jūras reģionā / galv. red. A. Šnē. – Latvijas Universitāte, 2009. – 45. – 58. lpp.

³ Гидденс Э. *Устроение общества: Очерк теории структуризации*. – М.: Академический Проект, 2003. – с. 17.

Apzinoties, ka pilnībā izvairīties no iekšējiem vai ārējiem dažādas intensitātes konfliktiem nav iespējams, domājams, tomēr būtu lietderīgi izpētīt cīņas par varu Eiropas austrumos precedentus un to skaidrojumus vēstures literatūrā, lai fiksētu iekšējos un ārējos ietekmes faktorus, līdzības un atšķirības telpiskā un laika griezumā, kas pavērtu iespēju labāk apzināties mūsdienu potenciālos apdraudējumus un mēģināt novērst vai vismaz attālināt draudu realizēšanos praksē. Viens no šādiem vēstures precedentiem ir cīņa par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā.

Tēmas plašums nosaka jauktās jeb miksētās pieejas izmantošanu pētniecībā, proti, promocijas darbā ir izmantoti vēstures pētījumu, historiogrāfisko pētījumu un teorētisko pētījumu akadēmiskās konstruēšanas principi.

Promocijas darba mērķis ir izpētīt, kā teorētiskajā un vēstures literatūrā ir problematizēta cīņa par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā.

Mērķa sasniegšanai izvirzīti sekojoši uzdevumi:

- 1) komparatīvi raksturot priekšvēsturi cīņai par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā,
- 2) salīdzinoši analizēt historiogrāfijā ietvertās vēsturnieku koncepcijas, velītas cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā skaidrošanai, un konfrontēt ar citu humanitāro un sociālo zinātņu pārstāvju piedāvātajām revolūciju un pilsoņu karu teorijām,
- 3) salīdzinoši analizēt cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā iekšējā faktora un ārējā faktora problēmas,
- 4) komparatīvi raksturot cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā sekas un nozīmi jeb pēcvēsturi.

Atbilstoši vēstures zinātnē nostiprinātajai tradīcijai, promocijas darba ievadā ir izvirzītas divas hipotēzes. Pirmā hipotēze – cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā historiogrāfijā ir vāji attīstīta reģionālās pētniecības tradīcija. Otrā hipotēze – cīņa par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā bija vēstures process, kurā mijiedarbojās konfrontācija globālo, reģionālo un lokālo aktoru starpā un iekšienē, un ir pamats koncepcijai par pilsoņu kariem kā multidimensionāliem konfliktiem, nevis kā lielinieku propagandētajai „šķiru cīņai”. Hipotēzes pētījumā tiks apstiprinātas, daļēji apstiprinātas vai noraidītas. Hipotēžu izvirzīšana ir svarīga, jo, kā apgalvoja filosofs Karls Poppers (*Karl Raimund Popper*), zinātnes dzinējspēks ir pārdomātas hipotēzes, kas mudina pētniekus rast pierādījumus

vai noliegumus konkrētai idejai. Būtībā hipotēžu pierādīšanu vai noraidīšanu var uzlūkot kā dialogu starp radošo un kritisko domu.⁴

Promocijas darbu veido ievads, historiogrāfijas avotu un literatūras apskats, četras nodaļas, secinājumi, kā arī historiogrāfijas avotu un literatūras saraksts.

Ievadā ir definēta pētījuma aktualitāte, izvirzīts mērķis, četri uzdevumi un divas hipotēzes, izklāstīta promocijas darba struktūra un pamatots salīdzinošās analīzes metodes pielietojums, kas ir pētījuma pamatmetode.

Historiogrāfijas avotu un literatūras apskatā ir pamatota autora pieeja historiogrāfijas analīzes īstenošanai, veikts iedalījums historiogrāfijas avotos un historiogrāfijas literatūrā, fiksēts vēstures zināšanu pārneses mehānisms globālajā, reģionālajā un lokālajā pētniecības līmenī.

Lai saprastu vēstures procesu 1917.–1920. gadā Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā un tā konceptualizāciju zinātnieku darbos, ir jāiziet ārpus nospraustajām hronoloģiskajām robežām, atsedzot priekšvēsturi un pēcvēsturi. Pētot cīņu par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā, ir svarīgi analizēt, kāpēc un kā pastiprinājās cīņa par varu, kā tā norisinājās un kādu ietekmi tā atstāja uz turpmāko realitāti. Pirmā nodaļa un ceturtā nodaļa ir organizētas kā palīgnodaļas, lai iezīmētu pētāmās tēmas priekšvēsturi un pēcvēsturi.

Pirmajā nodaļā ir komparatīvi raksturota impēriju bojāejas problēma un Krievijas impēriskā „centra” un „perifērijas” problēma (jēdzienu „centrs” un „perifērija” konceptualizācija, lojalitātes jautājums, ģeogrāfiskās, demogrāfiskās, sociālās, etniskās, konfesionālās struktūras un to īpatnības), kas paver iespējas fiksēt Krievijas impērijas bojāejas ilgtermiņa un īstermiņa cēloņus laikā no XIX gadsimta vidus līdz 1917. gadam.

Otrā nodaļa un trešā nodaļa ir veidotas kā teorijas, konceptuālo modeļu un empīrisku datu sintēzes nodaļas, kurās izvirzītas un analizētas sešas problēmas (telpas, revolūcijas, pilsoņu kara, periodizācijas, iekšējā faktora, ārējā faktora problēmas).

Otrās nodaļas sākumā ir analizēti dažādu autoru skatījumi par teorijas vietu vēsturnieku darbos. Vairums autoru ir vienisprātis, ka teorijas ļauj skaidrot vēstures procesu. Vēsturnieku uzdevums ir pārbaudīt teorijas, tās pilnveidot un izstrādāt jaunas teorijas, balstoties uz faktiem. Tas ir jādara nevis lai tiektos pēc teorijas kā pēc pēdējo vārdu sakošas instances vai „likuma”, kas „atrisinās” konkrēto interpretācijas problēmu, bet tāpēc, ka bez teorijas vēsturniekiem ir sarežģīti nonākt pie patiesi svarīgiem vēstures jautājumiem, kā arī netradicionālām interpretācijām. Analīzes pilnvērtīgākai īstenošanai ir ņemtas vērā ne tikai vēstures, bet arī vairākas citu

⁴ Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка. – М.: Издательство „Весь Мир”, 2000. – с. 159. – 160.

humanitāro un sociālo zinātņu pārstāvju (filosofu, sociologu, politologu, ģeogrāfu, psihologu) piedāvātas krīžu, revolūciju un pilsoņu karu teorijas, kas ir kritiski analizētas un konfrontētas gan savstarpēji, gan ar vēstures literatūrā fiksētajiem vēstures faktiem.

Analizējot cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā konceptualizāciju teorētiskajā un vēstures literatūrā, ir pētītas četras problēmas – telpas problēma, revolūcijas problēma, pilsoņu kara problēma un periodizācijas problēma.

Telpas problēmas analīze sevī ietver jēdzienu „postimpērija” un „Krievijas postimpērijas Rietumu perifērija” definēšanu. Balstoties uz humanitāro un sociālo zinātņu pētnieku darbiem, kuros ir teoretizēts par telpas definēšanas kritērijiem un vēsturē tik svarīgo mentālo kartēšanu jeb iedomāto ģeogrāfiju (*mental mapping*), kā „Krievijas postimpērijas Rietumu perifērija” ir izcelta telpa, kas 1917.–1920. gadā sevī ietvēra Somijas, Igaunijas, Latvijas, Lietuvas, Polijas, Baltkrievijas un Ukrainas teritorijas. Apzinoties, ka ikviens jēdziens ietver atšķirīgas nianšes, tomēr daudzveidības un labskanības nolūkos promocijas darbā kā sinonīmi jēdzieniem „Krievijas postimpērija” un „Krievijas postimpērijas Rietumu perifērija” ir izmantoti jēdzieni „bijusī Krievijas impērija”, „bijušās Krievijas impērijas rietumdaļa” un „bijušās Krievijas impērijas rietumi”, lietoti arī jēdzieni „nomale”, „province”, „robežteritorija” un „robežvalstis”. Promocijas darbā izmantoti jēdzieni „Baltija”, „Baltijas jūras austrumu reģions” un „reģions starp Baltijas jūru un Melno jūru”, ar kuriem pirmajā gadījumā ir domātas Igaunijas, Latvijas un Lietuvas teritorijas, otrajā gadījumā – minētās teritorijas un Somijas un Polijas teritorijas, trešajā gadījumā – papildus arī Baltkrievijas un Ukrainas teritorijas.

Izmantojot salīdzinošās analīzes metodi, paveras iespēja fiksēt varas transformācijas mehānismu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā, kas izpaudās kā federalizācija, vasalizācija, demokratizācija un sovetizācija, respektīvi, kā politisku, juridisku un sociālu izmaiņu process, vērsts attiecīgi uz federālas kārtības, monarhistiskas kārtības, demokrātiskas kārtības un padomju kārtības izveidošanu.

Revolūcijas problēmas analīze sevī ietver jēdziena „revolūcija” definēšanu, balstoties uz humanitāro un sociālo zinātņu pētnieku darbiem, kuros ir teoretizēts gan par revolūciju Krievijā, gan revolūcijas fenomenu kā tādu. Apkopojot un sintezējot teorētisku tēzes, promocijas darba autors izveidoja revolūcijas konceptuālu modeli, kas ir piemērojams revolucionārā procesa skaidrošanai Krievijas postimpērijā.

Pilsoņu kara problēmas analīze sevī ietver jēdzienu „pilsoņu karš”, „neatkarības karš”, „brīvības cīņas” un „atbrīvošanas karš” definēšanu un savstarpēju konfrontēšanu, balstoties gan uz vēsturnieku piedāvātajiem argumentiem, gan uz humanitāro un sociālo zinātņu pētnieku

darbiem, kuros ir teoretizēts ne tikai par „pilsoņu kariem”, „neatkarības kariem”, „brīvības cīņām”, „atbrīvošanas kariem” konkrēti Krievijas postimpērijā, bet arī par minētajiem fenomeniem vispār. Apkopojot un sintezējot teorētiku tēzes, promocijas darba autors izveidoja pilsoņu karu konceptuālu modeli, kas ir piemērojams cīņas par varu skaidrošanai Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā.

Periodizācijas problēma cieši sasaucas ar telpas, revolūcijas un pilsoņu kara problēmām, kā arī robežu noteikšanas jautājumu reģionā, un kopā rada pamatu cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā konceptualizēšanai. Salīdzinoši analizējot vēstures literatūrā piedāvāto periodizāciju un tās argumentāciju, kā kopējās hronoloģiskās robežšķirtnes Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā tika izvēlētas monarhijas krišana Krievijas impērijā 1917. gada martā un zināms pārtraukums varas transformācijā Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā – miera līgumu slēgšana un tos pavadošā starptautiskā atzīšana 1920./1921. gadā, proti, *status quo* maiņa reģionā. Vēsturnieku izvirzītie cīņas par varu sākuma un beigu punkti ir saistīti ar konkrētiem notikumiem un spēkiem, kas ikvienā gadījumā ir kritizējami, jo nav visaptveroši. Akadēmiski korekti ir runāt par pakāpenisku cīņas par varu saasināšanos un zināmu atslābumu laikā starp 1917. un 1920. gadu, neieciklējoties uz konkrētiem datumiem.

Trešajā nodaļā ir salīdzinoši analizēta cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā historiogrāfijā izceltā iekšējā faktora problēma un ārējā faktora problēma. Promocijas darba autors atbalsta tēzi, ka racionālas vēstures izpētes pamatā ir nevis monokausalitāte, bet multifaktoriālā pieeja vēstures pētniecībā.⁵

Iekšējā faktora problēmu veido tēmu kopums – sabiedrības kopumā un to veidojošo sabiedrības grupu (zemnieki, strādnieki, pilsētnieku vidusslānis, turīgie (muižnieki, uzņēmēji, baņķieri, ierēdņi), inteliģence (skolotāji, ārsti, inženieri), militārpersonas (virsnieki, instruktori, ierindnieki)) noskaņojums un rīcība sabiedrības grupu iekšienē un sabiedrības grupu starpā reģionālā griezumā, kā arī represīvās iestādes reģionālā griezumā un to darbība (motivācija). Problēmu veidojošās tēmas ir salīdzinoši analizētas Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā.

Arī ārējā faktora problēmu veido tēmu kopums – cīņā par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā iesaistītie aktori un reālpolitika. Balstoties uz teorētiku izvirzītajiem starptautisko attiecību un reālpolitikas kritērijiem, kā arī sistēmstruktūras metodi, ir veikta cīņā par varu iesaistīto aktoru klasifikācija, iedalot tos globālajos, reģionālajos un lokālajos

⁵ Смоленский Н.И. Теория и методология истории: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр „Академия”, 2008. – с. 139.

aktoros, kā arī salīdzinoši analizētas dažāda lieluma aktoru stratēģiskās intereses un taktika, savstarpējā sadarbība un konfrontācija. Trešajā nodaļā ir pamatots, kāpēc par globālajiem aktoriem ir uzskatāms Centrālo valstu bloks (Vācija, Austroungārija, Osmaņu impērija) un Antantes lielvalstis jeb Rietumu sabiedrotie (Lielbritānija, Francija, ASV), par reģionālajiem aktoriem – krievu pretlielnieciskā kustība (spēki) jeb „balto kustība”, Padomju Krievija un Polija, bet par lokālajiem aktoriem – proģermāniski (uz Centrālo valstu bloku, primāri Vāciju, vērsti), proantantiski (uz Antantes lielvalstīm jeb Rietumu sabiedrotajiem vērsti), propadomiski (uz lielniecisko Maskavu jeb Padomju Krieviju vērsti), prokrieviski (uz krievu pretlielnieciskās kustības līderiem vērsti) un propoliski (uz Poliju vērsti) spēki Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas teritoriālajās vienībās (Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Polija, Baltkrievija, Ukraina). Minētā pieeja ir vērsta uz nepieciešamību strukturēt cīņu par varu reģionā.

Ceturtajā nodaļā ir fiksētas cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā īstermiņa un ilgtermiņa sekas un nozīme. Ir komparatīvi raksturota cīņā iesaistīto globālā, reģionālā un lokālā mēroga aktoru kā „uzvarētāju” un „zaudētāju” problēma, pievēršoties cīņas iznākumam – ne tikai uzvaras vai zaudējuma iemesliem, bet arī cilvēku upuru neviennozīmīgajiem aprēķiniem. Ir ieskicētas un salīdzinoši analizētas iekšējās un ārējās problēmas, ar kurām saskārās dažāda līmeņa aktori reģionā. Iekšējās problēmas veidoja tēmu kopums – cilvēkkapitāls un ar to saistītais lojalitātes jautājums, varoņmītu formēšana, valsts pārvaldes formu un sabiedrības struktūras veidošanās. Arī ārējās problēmas veido tēmu kopums – reģiona valstu starptautiskā atzišana, bilaterālu un multilaterālu savienību veidošana, vēlme saglabāt vai pārskatīt Versaļas–Vašingtonas un Versaļas–Rīgas sistēmas.

Balstoties uz cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā teorētiskās un vēstures literatūras analīzi, nodaļu beigās ir izklāstīti secinājumi, kas ir apkopoti vienkopus promocijas darba secinājumos, kas, savukārt, ir papildināti ar turpmākām pētniecības perspektīvām.

Historiogrāfijas avotu un literatūras saraksts ir veidots, ievērojot „Historiogrāfijas avotu un literatūras apskatā” veikto iedalījumu – historiogrāfijas avoti un historiogrāfijas literatūra. Sarakstā ir ietverta arī teorētiskā un uzziņu literatūra.

Promocijas darbā ir izmantotas tikai kvalitatīvās metodes. Kā pamatmetode ir lietota salīdzinošās analīzes metode, kas nav pilnvērtīga bez ģenētiskās metodes, tipoloģiskās metodes, sistēmstruktūru metodes, periodizācijas metodes, retrospektīvās metodes un biogrāfiskās metodes. Izmantoto metožu centrālais uzdevums ir tiekšanās uz pierādāmību.

Ņemot vērā, ka salīdzinošā analīze ir klātesoša visās promocijas darba nodaļās, ievadā ir pamatota salīdzinošās analīzes metodes lietderība un piemērotība pētāmajai tēmai.

Viens no Annāļu skolas (*École des Annales*) veidotājiem, franču vēsturnieks Marks Bloks (*Marc Bloch*) savā testamentā „Vēstures apoloģija” mudināja vēsturnieku cunfti aktīvi pielietot salīdzinošās analīzes metodi, jo viņš bija pārliecināts, ka tādējādi ir iespējams padarīt vēstures izpēti analītiskāku. Pateicoties salīdzinošās analīzes metodei jeb komparatīvistikai, ir iespējams vēstures ritā atklāt ne tikai atšķirīgo un individuālo, bet arī tipisko un likumsakarīgo. Domājams, uzmanības vērts ir M. Bloka aicinājums potenciālajiem vēsturniekiem būt uzmanīgiem un, salīdzinoši analizējot vēsturiskus fenomenus, neiziet ārpus konkrēta laika.⁶ Piemēram, neaizrauties ar Trešā Reiha un Svētās Romas impērijas salīdzināšanu, kas varētu novest pie ideoloģizācijas. Vēl viens franču vēsturnieks Fransuā Fjurē (*Francois Furet*) pierādīja, ka nav pamata kreisi orientēto vēsturnieku mēģinājumiem vilkt paralēles starp Franču revolūciju un Krievijas lielnieku apvērsumu.⁷ Arī britu vēsturnieks Džons Tošs (*John Tosh*) ir pārliecināts, ka vēsturisku analogiju meklēšana atšķirīgos laikmetos nav profesionālu vēsturnieku uzdevums. Laika distance prasa jaunu pieeju konkrētu vēstures problēmu risināšanai, pat ja tajās iezīmējas līdzības ar problēmām pagātnē. Tiesa, ir pētnieki, kas mēģina vilkt vēsturiskas paralēles starp notikumiem, kas attiecas uz mūsdienām un nesenāku pagātni, norādot, ka īsā laika sprīdī konteksts nevarēja piedzīvot būtiskas izmaiņas. Dž. Tošs to uzskata par bezjēdzīgu nodarbi, norādot, ka pat tikai viena gadsimta ietvaros neviena vēsturiskā situācija neatkārtojas un nevar atkārtoties pilnīgi tanīs pašās detaļās.⁸

Autoram simpatizē M. Bloka, F. Fjurē un Dž. Toša pieeja, taču tāpēc vien nav pamata apgalvot, ka būtu neprāts pakļaut komparatīvistikai dažādus reģionus vai atšķirīgus laika posmus. Piemēram, Latvijas vēsturnieks Ilgvars Butulis ir salīdzinājis valstiskuma veidošanos vienā ģeogrāfiskā teritorijā Latvijā divos atšķirīgos laika posmos, attiecīgi 1917.–1920.gadā, kā arī 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā.⁹ Politikas zinātnē ir ierasta prakse salīdzināt pirmajā acumirkļī šķietami nesalīdzināmas lietas. Piemēram, atzinīgu kritiku ir saņēmis ukraiņu izcelsmes amerikāņu vēsturnieks un politologs Aleksandrs Motiļs (*Alexander Motyl*), kurš veica Romanovu, Habsburgu un Osmaņu impēriju, kā arī PSRS sabrukuma salīdzinošo analīzi.¹⁰ Ir

⁶ Bloks M. Vēstures apoloģija jeb Vēsturnieka amats. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2010. – 84., 165. lpp.

⁷ Фюре Ф. Прошлое одной иллюзии. – М., 1998. – с. 95. – 96.

⁸ Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка. – М.: Издательство „Весь Мир”, 2000. – с. 43.; Hobsbawm E. On History. – Weidenfeld and Nicolson, 1997. – p. 27.

⁹ Butulis I. Kā tapa neatkarīgā Latvija divos laikposmos? // Latvija divos laikposmos: 1918–1928 un 1991–2001 / red. Ļubova Zīle. – Rīga, 2001. – 21. lpp.

¹⁰ Motyl J.A. Imperial Ends: The Decline, Collapse, and Revival of Empires. – Columbia University Press, 2001.

nostiprinājusies prakse salīdzinoši analizēt nāciju veidošanos reģionu, pat pasaules mērogā.¹¹ Tas ir saprotams, jo jebkura nozīmīga vēstures pamattēma ir attiecināma uz plašākām teritorijām un ilgākiem laika periodiem; vēstures procesa salīdzinošai analīzei horizontāli un vertikāli pakļaujas kontinenti, reģioni un valstis, sabiedrības un indivīdi.¹² Vienkārši ir jāapzinās, ka, pielietojot salīdzinošās analīzes metodi, nav iespējams izvairīties no subjektivisma kritēriju atlasē un vispārinājumiem, taču svarīgākais šķiet koncentrēties uz komparatīvistikas pozitīvo pienesumu – iespēju paraudzīties uz „vispārzināmiem notikumiem” no cita rakursa, tādējādi paverot iespēju netradicionālām interpretācijām.

Franču sociologs Emīls Dirkhaims (*Émile David Durkheim*) norādīja, ka ir tikai viens veids, kā pierādīt, ka viena parādība ietekmē citu, proti, ir jāsalīdzina precedenti, kad šīs parādības vienā laikā eksistēja vai neeksistēja.¹³ Salīdzināšanu ir iespējams veikt milzīgā amplitūdā, sākot ar laukiem, iekšzemes un ostu pilsētām viena teritoriālā veidojuma ietvaros un beidzot ar milzīgām politiskām un ģeogrāfiskām telpām. Ir iespējams un vēlams pielietot salīdzinošās analīzes metodi, pētot Krievijas postimpērijas rietumdaļu, visu Krievijas postimpēriju (Kaukāzu, Centrālāziju, Sibīriju un Tālos Austrumus ieskaitot), kā arī dažādu postimpēriju piemērus vienā laikā (Romanovu un Habsburgu postimpērijas) un atšķirīgos periodos (Krievijas postimpērija un postpadomju telpa).¹⁴ Salīdzināt var un vajag institūcijas, kā arī personības; cilvēki bija tie, kuri karoja un veica diplomātiskās sarunas, pieņēma lēmumus par armiju virzību un apturēšanu, rakstīja un slēdza miera līgumus. Kā norāda Kanādas vēsturniece Margareta Makmilana (*Margaret Olwen MacMillan*), kas pasniedz vēsturi Oksfordā (Lielbritānija), pasaules, tajā skaitā Krievijas postimpēriskās kārtības arhitekti primāri vadījās no pārstāvēto valstu interesēm, taču zināma loma personu lēmumos bija arī aizspriedumiem, simpātijām un antipātijām.¹⁵

Nereti vēsturnieki izvēlas košus salīdzinājumus, lai akcentētu kādas vēsturiskas parādības svarīgumu. Piemēram, britu vēsturnieki Edvards Kars (*Edward Hallett Carr*) un Ēriks

¹¹ Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др.; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – Москва: Практис, 2002.

¹² Zelmene I. Globalizācija un vēstures pētniecība šodien // Latvija divos laikposmos: 1918–1928 un 1991–2001 / red. Ļubova Zīle. – Rīga, 2001. – 213. – 214. lpp.

¹³ Дюркгейм Э. Метод социологии // Западноевропейская социология XIX – начала XX в. – М.: Международный университет бизнеса и управления, 1996. – с. 355.

¹⁴ After Empire. Multiethnic Societies and Nation-Building. The Soviet Union and The Russian, Ottoman, and Habsburg Empires / eds. Karen Barkey, Mark von Hagen. – Boulder, 1997.; Lieven D. Dilemmas of Empire 1850–1918. Power, Territory, Identity // Journal of Contemporary History. – 1999. – Vol. 34. – No. 2. – p. 165.; Lieven D. Empire. The Russian Empire and its Rivals. – London, 2000.; Nationalism and Empire. The Habsburg Monarchy and the Soviet Union. – New York: St. Martin's Press, 1994.; Российская империя в сравнительной перспективе / ред. А. Миллер. – М., 2004.

¹⁵ Comparative Politics. Second Edition / ed. Daniele Caramani. – Oxford University Press, 2011. – p. 2. – 5.; MacMillan M. Paris 1919: Six Months That Changed the World. – London, 2001. – p. XXXI

Hobsbaums (*Eric John Ernest Hobsbawm*) latviešu strēlnieku nozīmi lielinieku elites spējā noturēt varu salīdzināja attiecīgi ar pretoriāņu gvardes un ar šveiciešu gvardes svarīgumu Romas imperatoru un pāvestu valdīšanas laikā.¹⁶ Abstraktu analogiju piedāvāja amerikāņu vēsturnieks Ričards Paipss (*Richard Edgar Pipes*), norādot – lai saprastu 1918. gada pavasarī īstenotās lielinieku valdības pārcelšanās dramatismu no eiropēiskās Petrogradas uz Kremli Maskavā, vajadzētu iedomāties, ka Lielbritānijas premjerministrs ir pārcēlies no Dauningstrītas uz cietoksni Tauerā, lai vadītu valsti sīkhu apsardzībā (analogija ar Ļeņinu (*Владимир Ильич Ульянов*, 1870–1924) kā lielinieku valdības vadītāju un viņa apsargiem latviešu strēlniekiem).¹⁷ Londonas Ekonomikas skolas profesors Dominiks Līvens (*Dominic Lieven*) akcentēja Ukrainas un Baltkrievijas nozīmi Krievijas vēsturē, norādot, ka šīs teritorijas bija Krievijas „Skotija” un „Velsa”.¹⁸ Taisnība būs tiem, kuri norādīs, ka minētie salīdzinājumi nav akadēmiski korekti, tie ir pārspīlējumi. Taču jāapzinās, ka minēto salīdzinājumu mērķis ir ar vēstures analīzē tik svarīgo akcentu un analogiju palīdzību vizualizēt un padarīt skaidrāku konkrētas situācijas dramatismu vai paradoksalitāti.

Salīdzinošā analīze parāda problēmas attīstību un dinamiku izvēlētajā telpā, palīdz veikt korektu periodizāciju un konstruēt sistēmstruktūru. Vēsturiskā procesa salīdzinošā analīze palīdz fiksēt līdzīgo un atšķirīgo (īpašo) un attiecīgi izdarīt secinājumus par iegūtajiem rezultātiem.¹⁹

¹⁶ Карр Э. Русская революция от Ленина до Сталина. 1917–1929 / пер. с англ. Л.А. Черняховской. – М., „Интер–Версо”, 1990. – с. 15. – 16.; Хобсбаум Э. Принцип этнической принадлежности и национализм в современной Европе // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др. – Москва: Практика, 2002. – с. 336.

¹⁷ Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 2. Большевики в борьбе за власть. 1917–1918. – М.: Захаров, 2005. – с. 334. – 335.

¹⁸ Ливен Д. Россия как империя и периферия // Россия в глобальной политике. – Том 6. – № 6. – Ноябрь – Декабрь. – 2008. – с. 41.

¹⁹ Geschichte und Vergleich. Ansätze und Ergebnisse international vergleichender Geschichtsschreibung / Hrsg. Heinz-Gerhard Haupt, Jürgen Kocka. – Frankfurt am Main, 1996.; Kaelble H. Der historische Vergleich. Eine Einführung zum 19. bis 20. Jahrhundert. – Frankfurt am Main, 1999.; Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка. – М.: Издательство „Весь Мир”, 2000. – с. 131.

Historiogrāfijas avotu un literatūras apskats

Formulējot historiogrāfijas priekšmetu vispārīgā veidā, zinātnieki parasti uzsver, ka historiogrāfija pēta vēstures zinātnes, vēsturiskās domas un vēstures zināšanu vēsturi.²⁰

Vēstures zinātnē ir izveidojušies divi atšķirīgi viedokļi historiogrāfijas fakta noteikšanā. Daļa vēsturnieku, piemēram, Aleksandrs Zeveļovs (*Зевелев Александр Израилевич*) un Georgs Ipoļitovs (*Иполитов Георгий Михайлович*) apgalvo, ka vēsturnieka pētījuma publicēšanas fakts ir uzskatāms par historiogrāfijas galveno faktu.²¹ Citi vēsturnieki, piemēram, Anatolijs Saharovs (*Сахаров Анатолий Михайлович*), Konstantīns Tarnovskis (*Тарновский Константин Николаевич*) un Aleksandrs Ivanovs uzskata, ka nevis vēsturnieka darba publicēšanas fakts, bet šajos darbos atspoguļotās vēstures koncepcijas ir uzskatāmas par historiogrāfijas pamatfaktiem.²²

Pieņemot nevis vēstures koncepcijas, bet vēsturnieka pētījuma publicēšanu par galveno vēstures zinātnes vēstures faktu, zinātnieks akcentē vēstures zinātnes vēstures formālo pusi, proti, jauno vēsturisko pētījumu rašanās faktu kā notikumu, kas nosaka vēstures zinātnes attīstības ievirzi. Tādējādi, kā apgalvo A. Ivanovs, priekšstats par historiogrāfijas priekšmetu tiek būtiski vienkāršots, jo historiogrāfija un tās priekšmets tiek asociēts galvenokārt ar zinātnes vēsturi. Savukārt vēsturiskās domas vēsture, vēsturiskās apziņas un vēsturiskās pašapziņas vēsture,

²⁰ Ivanovs A. Historiogrāfiskais fakts un historiogrāfiskais avots // VII zinātnisko lasījumu materiāli. Vēstures sekcija. 1. krājums. – Daugavpils: Saule, 1997. – 24. – 25. lpp.; Шеуджен Э.А. Историография, источниковедение и методы исторического исследования. Программа кандидатского экзамена по специальности. – Майкоп: Изд. АГУ, 2008. – с. 3.; Daugavpils universitātes pasniedzējs Aleksandrs Ivanovs norāda, ka, pēc atsevišķu vēsturnieku domām, izvērstā veidā historiogrāfijas priekšmets sevī ietver: 1) zināšanu par cilvēku un sabiedrības pagātni pieauguma un uzkrāšanas procesu; 2) jaunu (agrāk nezināmu) vēstures avotu un historiogrāfisko darbu ieviešanas zinātniskajā apritē vēsturi; 3) pētniecisko metožu un paņēmieni attīstību vēstures zinātnē, vēstures avotu analīzes un kritikas metožu pilnveidošanas vēsturi; 4) pieeju un virzienu cīņas vēsturi vēstures zinātnē, vēsturisko pētījumu problemātikas mainīšanos; 5) dažādu vēstures koncepciju un teoriju veidošanās un attīstības vēsturi; vēstures koncepciju un teoriju saistību ar savu laikmetu, ar sociālajiem un politiskajiem procesiem, ar cilvēka (un vēsturnieka) pasaules uzskatu; 6) vēsturisko ideju sakarus ar sava laikmeta filozofisko, socioloģisko un politisko domu un citām zinātniskajām teorijām; 7) vēstures zinātnes sociālās funkcijas; politikas un vēstures zinātnes savstarpējās iedarbības vēsturi; vēstures zināšanu popularizēšanas problēmas; 8) vēstures zinātnes organizatorisko pamatu un infrastruktūras attīstību, zinātniskās pētniecības institūtu un zinātnisko biedrību vēsturi, vēsturiskās periodikas attīstības problēmas; 9) vēstures zinātnes kadru (jauno vēsturnieku) sagatavošanas vēsturi, mācību sistēmas iestāžu attīstību, mācību literatūras izdošanas problēmas.

²¹ Зевелев А.И. Историографическое исследование: методологические аспекты: Учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. „История”. – М., 1987. – с. 111. – 112.; Иполитов Г.М. Классификация источников в проблемно-тематических историографических исследованиях и некоторые методологические подходы к их анализу // Методология, историография, источниковедение. – 2011. – № 3. – с. 503.

²² Ivanovs A. Historiogrāfiskais fakts un historiogrāfiskais avots // VII zinātnisko lasījumu materiāli. Vēstures sekcija. 1. krājums. – Daugavpils: Saule, 1997. – 25. lpp.; Сахаров А.М. Методология истории и историография. – М., 1981. – с. 128. – 132.; Тарновский К.Н. Социально экономическая история России. Начало XX века. Советская историография середины 50-х начала 60-х годов. – М., 1990. – с. 7. – 13.

vēstures zināšanu un to uzkrāšanas vēsture tādā gadījumā ir uzskatāmas par historiogrāfijas maznozīmīgām problēmām.²³

Otrs viedoklis, kas definē vēsturnieku koncepcijas par historiogrāfijas faktiem, ir uzskatāms par vispusīgāk argumentētu, jo tieši vēsturnieku koncepcijas ir vēstures zinātnes attīstības un pilnveidošanās konteksts un priekšnoteikums. Noskaidrojot šos faktus, historiogrāfija atveido vēstures zinātnes, vēsturiskās domas un vēstures zināšanu attīstības galvenos virzienus.²⁴ Vairums Latvijas akadēmisko vēsturnieku veic historiogrāfiskus pētījumus, ievērojot minēto nostāju, tajā skaitā arī promocijas darba autors.

Definējot „historiogrāfijas faktu” kā koncepciju, bet „historiogrāfijas avotu” kā vēsturnieka darbu (pētījumu), var izveidot priekšstatu par šīm divām pāra kategorijām, kas nosaka historiogrāfijas būtību un savdabīgumu. Vēsturnieks A. Ivanovs norāda, ka pēc analogijas ar „vēstures avotu” „historiogrāfijas avots” ir definējams kā materiāls objekts, kas nes (glabā) informāciju par vēstures zinātnes un vēsturiskās domas vēsturi, par vēstures zināšanu pieaugumu un uzkrāšanu. Saskaņā ar minēto definīciju, „historiogrāfijas avots” ir vēsturnieka darbs (dažādi pētījumi – tēzes, raksti, promocijas darbi, monogrāfijas, kopdarbi; sagatavošanas materiāli – uzmetumi, npublicētie rokraksti, dienasgrāmatas, memuāri, vēstules, lekciju teksti).²⁵

Nav viennozīmīga viedokļa arī par historiogrāfijas pētījumu avotu klasifikāciju. Piemēram, G. Ipoļitovs piedāvā historiogrāfijas pētījumu avotus klasificēt kā „historiogrāfijas avotus” un „vēstures avotus”, norādot, ka „historiogrāfijas avoti” sevī ietver plašu apkopojošu un speciālu pētījumu klāstu (monogrāfijas, promocijas darbi, zinātniskie raksti, zinātnisko konferenču tēzes un stenogrammas, recenzijas, zinātniski bibliogrāfiskās publikācijas), kas raksturo historiogrāfijas pētījuma problēmu, savukārt „vēstures avotus” veido npublicētie un publicētie dokumenti, egoavoti (memuāri, dienasgrāmatas) un periodika.²⁶ Būtbū G. Ipoļitovs piedāvā „vēstures literatūras” un „vēstures avotu” klasifikāciju, kas ir piemērojama jebkuram vēstures pētījumam, kā dēļ minētajai pieejai zūd jēga. Domājams, pamatotāk ir historiogrāfijas pētījumu avotus klasificēt kā „historiogrāfijas avotus” un „historiogrāfijas literatūru”, ar „historiogrāfijas avotiem” saprotot uz npublicēto un publicēto dokumentu, egoavotu, periodikas un vēstures

²³ Ivanovs A. Historiogrāfiskais fakts un historiogrāfiskais avots // VII zinātnisko lasījumu materiāli. Vēstures sekcija. 1. krājums. – Daugavpils: Saule, 1997. – 25. lpp.

²⁴ Turpat. – 25. – 26. lpp. *Skatīt sīkāk:* Сахаров А.М. Методология истории и историография. – М., 1981. – с. 128. – 132.

²⁵ Ivanovs A. Historiogrāfiskais fakts un historiogrāfiskais avots // VII zinātnisko lasījumu materiāli. Vēstures sekcija. 1. krājums. – Daugavpils: Saule, 1997. – 26. lpp.

²⁶ Ипполитов Г.М. Классификация источников в проблемно-тематических историографических исследованиях и некоторые методологические подходы к их анализу // Методология, историография, источниковедение. – 2011. – № 3. – с. 504.

literatūras materiāliem balstītus vēsturnieku darbus, bet ar „historiogrāfijas literatūru” saprotot historiogrāfijas pētījumus, kuros ir analizētas citu vēsturnieku piedāvātās koncepcijas. Minētā klasifikācija nenozīmē, ka historiogrāfijas pētījumus nevar papildināt ar „vēstures avotiem” – nepublicētajiem un publicētajiem dokumentiem, egoavotiem, periodiku, kino, foto un fono materiāliem.

Promocijas darbā lielākoties izmantoti vēsturnieku pētījumi, kas ir tapuši XX gadsimta 80. gadu otrajā pusē, 90. gados un XXI gadsimta pirmajā desmitgadē; mazākā apmērā ir izmantoti arī agrāk tapuši vēsturnieku darbi. Minēto pieeju nosaka vispāratzīts fakts, ka XX gadsimta 80. un 90. gadu mijā, ko politiskajā ziņā raksturoja PSRS krīze un sabrukums, kā arī Aukstā kara un bipolārās sistēmas nomaīņa, tika ievērojami koriģēta cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā konceptualizācija; pavērās iespēja pētīt un publicēt līdz tam slēgto arhīvu materiālus, kā arī aktivizēt sadarbību starp vēsturniekiem, kurus agrāk nošķīra „dzelzs priekšgars”. Notika atteikšanās no padomju historiogrāfijā valdošās šķiru cīņas koncepcijas un dominējošās lielinieku politisko un militāro līderu rīcības pētniecības. Starptautiskās konferencēs tika aktualizētas ne tikai postpadomju, bet arī Rietumvalstu pētnieku konceptuālās nostādes; pētnieki, kas līdz tam darbojās atsevišķi, tikās, apmainījās ar idejām un īstenoja kopīgus pētniecības projektus. Pārņemot Rietumvalstu pieredzi, postpadomju telpā aktivizējās cīņas par varu iekšējā faktora un ārējā faktora problēmu pētniecība, proti, interese par sociālajiem, kulturālajiem un psiholoģiskajiem aspektiem, dažādu sabiedrības grupu idejām un rīcību („mazā” cilvēka jautājums), uzmanība tika koncentrēta arī uz valstsnāciju veidošanos Krievijas postimpērijas perifērijā, to starptautiskajiem sakariem, problematizēti ir arī intervences un pasaules revolūcijas idejas jautājumi.

Valstu jeb nacionālās historiogrāfijas promocijas darbā nav nodalītas, tās ir skatītas kā jauno vēstures zināšanu un koncepciju formēšanās process, kurā ir iespējams saskatīt, izvirzīt un analizēt vienojošas problēmas.

Tēma ir sarežģīta, apjomīga, daudzšķautņaina, kā dēļ promocijas darba autors nepretendē uz izklāsta pilnību. Līdz XX gadsimta 80. gadiem PSRS vien bija izdotas vairāk nekā 15 000 Krievijas pilsoņu kara tēmai (neskaitot impēriju bojāejas un revolūciju problemātiku) veltītas grāmatas. Vēl vairāki tūkstoši bija publicēti ārzemēs.²⁷ Pēdējos 25–30 gados publicēto darbu skaits ir turpinājies pieaugt. Ņemot vērā ievērojamo literatūras klāstu, kas ir izdots par pētāmo tēmu „Cīņa par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā (1917–1920)”, autors, protams,

²⁷ Голдин В.И. Россия в Гражданской войне. Очерки новейшей историографии (вторая половина 1980-х – 90-е годы). – Архангельск: Боргес, 2000. – с. 6.

nav spējīgs nosaukt un analizēt katru publicēto pētījumu; tas nav autora mērķis. Lielākoties ir fiksēti un analizēti vēsturnieku darbi, kas veltīti cīņās par varu Krievijas postimpērijā (tajā skaitā Rietumu perifērijā) konceptualizēšanai, kā arī cīņas iekšējā faktora un ārējā faktora problēmu analīzei. Promocijas darbs ir vērsts uz zināma informācijas deficīta mazināšanu par jaunāko vēstures literatūru.

Autora uzdevums ir nevis vērtēt vēsturnieku darbus, piešķirot tiem labas vai sliktas atzīmes, bet analizēt pētījumos ietverto interpretāciju pamatotību. Lai šo uzdevumu izpildītu, ir fiksētas un raksturotas zinātnisko vēstures pētījumu galvenās tendences.

Pastāv vismaz četras pieejas, kā varētu iedalīt vēsturniekus, kas ir pētījuši cīņu par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā:

Pirmām kārtām, pēc vēstures skolas piederības un pa periodiem. Piemēram, starpkaru perioda, trimdas, padomju, postpadomju jeb mūsdienu historiogrāfija;

Otrām kārtām, pēc vēsturnieku nostājas – nacionālkonservatīvi, kreisi, liberāli orientēti²⁸;

Trešām kārtām, pēc vēsturnieku īstenotās analīzes lokālā, reģionālā vai globālā mērogā;

Ceturtām kārtām, var abstrahēties no vēsturnieku personības un iedalīt vēsturnieku darbus atbilstoši historiogrāfijas avotu un historiogrāfijas literatūras klasifikatoram (apkopojoši un specializēti pētījumi, kas iedalās vēl sīkāk).

Neviena no minētajām pieejām nevar būt absolūta un vienīgā pareizā, jo katrai no tām ir savi pienesumi un trūkumi.

Kā tika minēts ievadā, promocijas darba pamatmetode ir salīdzinošās analīzes metode, un ikviena no minētajām četrām pieejām vēsturnieku darbu iedalījumā rada iespējas komparatīvistikai.

Atšķirīgākus rezultātus sniegtu vēsturnieku iedalīšana pa periodiem un pēc vēstures skolas piederības. No vienas puses, ir skaidrs, ka vēstures pētīšana Somijā, Igaunijā, Latvijā, Lietuvā, Polijā, Baltkrievijā, Ukrainā, arī Krievijā, Vācijā, Austrijā, Francijā, Lielbritānijā, ASV un Japānā pēc 1920. gada bija atšķirīga un periodizācija nav viendabīga. Kaut arī uz ikvienu no minētajām teritorijām var attiecināt universālo iedalījumu „starpkaru periods”, „Otrais pasaules karš”, „bipolārā pasaule” un „multipolārā pasaule”, vēstures pētniecības tradīcijas minētajos universālajos vēstures periodos ir bijušas atšķirīgas. Piemēram, Somijas vēsturnieki, atšķirībā no

²⁸ Piemēram, Krievijas Zinātņu akadēmijas Krievijas vēstures institūta vadošais zinātniskais pētnieks Salavats Ishakovs (*Салават Мидхатович Исхаков*) ir līdzīgi iedalījis Krievijas postpadomju vēsturniekus, vienīgi aizvietojuot kreisi orientētos ar sociālistiski orientētajiem. *Skatīt sīkāk*: Исхаков С.М. Академический центр изучения революционного 1917 года и гражданской войны в постимперской России: некоторые итоги и перспективы / Падение империи, революция и гражданская война в России / сост. Исхаков С.М. – М.: Издательство „Социально-политическая Мысль”, 2010. – с. 591.

vēsturniekiem Igaunijā, Latvijā, Lietuvā, Polijā, Baltkrievijā un Ukrainā, nav bijuši pakļauti padomju vēstures paradigmai. Tas ir arī viens no iemesliem, kāpēc somiem, atšķirībā no baltiešiem, poļiem, ukraiņiem un mazākā mērā arī baltkrieviem, nav spēcīgu pētniecības tradīciju ārpus savas valsts teritorijas, proti, trimdas jeb emigrācijas vēstures pētniecības skolu, kas ir būtiski ietekmējušas to vēsturnieku koncepcijas, kuri pēc PSRS sabrukuma darbojas neatkarīgajās valstīs Eiropas austrumos.

No valstiskās piederības un periodizācijas mazāk atkarīgs ir iedalījums pēc vēsturnieku nostājas. Vienkāršākā klasifikācija, ko piedāvā vēsturnieks Valdis Blūzma²⁹, ir iedalīt vēsturniekus un viņu radītos darbus komunistiskajā un nekomunistiskajā literatūrā. Tas būtu universāls iedalījums, taču nepietiekams.

Nacionālkonservatīvi, kreisi un liberāli orientēti vēsturnieki ir darbojušies dažādos laika posmos un dažādās telpās. Piemēram, nacionālkonservatīvi igauņu, latviešu, lietuviešu un poļu vēsturnieki darbojās tā dēvētajā „trimdā”, bet ukraiņu un baltkrievu vēsturnieki tā dēvētajā „emigrācijā”. Gluži tāpat kā nacionālkonservatīvi, arī kreisi un liberāli orientēti vēsturnieki ir iedalāmi sīkāk. Kreisos pētniekus var klasificēt kā padomju vēsturniekus, kuri, neatkarīgi no politiskajām simpātijām, lielākoties bija spiesti ievērot padomju vēstures interpretācijas principus, un no politiskās sistēmas neatkarīgos kreisos vēsturniekus, kuri darbojas Rietumos un vēstures skaidrošanā ievēro marksisma idejas. Minētais iedalījums ir nosacīts, jo arī „dzelzs priekšvara” austrumu pusē bija vēsturnieki, kas mēģināja apiet padomju vēstures rakstīšanas principus, vairāk koncentrējoties uz marksisma principiem vēstures skaidrošanā. Piemēram, vēsturnieks Alberts Varslavāns Padomju Latvijā izveidoja starptautisko attiecību vēstures pētniecības skolu, kas savos pētījumos balstījās uz reālpolitikas teorijas principiem. Liberāli orientētie vēsturnieki tradicionāli vairāk ir koncentrējušies Rietumos, daļēji arī postpadomju telpā, kur viņiem lielāko konkurenci rada nacionālkonservatīvie vēsturnieki, kuri, gluži tāpat kā liberāļi, raksta atbilstoši liberāldemokrātiskajai paradigmai, tiesa, papildus liberālajām un demokrātiskajām vērtībām cīņās par varu skaidrošanā akcentējot arī nacionālo jautājumu.

Konceptuāli promocijas darbam visatbilstošākais būtu vēsturnieku iedalījums pēc īstenotās analīzes lokālā, reģionālā vai globālā mērogā. Minētā pieeja, iespējams, apliecinātu, ka piederībai mūsdienās lielvalstīm, vidēji lielām vai mazām valstīm ir svarīga, bet ne izšķiroša nozīme zinātnieku izvēlētajā vēstures rakstīšanas stilā, proti, tam, vai autors rakstīs globāli, reģionāli vai lokāli.

²⁹ Blūzma V. Kreisā radikālisma viļņa Latvijā (1917. g. marts – 1920. g. janvāris) vēstures problēmas un to atspoguļojums historiogrāfijā. Promocijai izvirzīto darbu kopsavilkums. – Rīga, 1998. – 20. lpp.

Iespējams, mazākais risks pakļauties subjektīvismam ir abstrahēties no vēsturnieku personības un iedalīt vēsturnieku darbus atbilstoši historiogrāfijas avotu un historiogrāfijas literatūras klasifikatoram – apkopjošos un specializētos pētījumos, kas iedalās vēl sīkāk pēc aptverto tēmu un perioda plašuma un pētījuma veida (kopdarbi, monogrāfijas, promocijas darbi, zinātniski raksti, zinātnisko konferenču materiāli, „apaļo galdu” diskusijas, recenzijas u.tml.). Tiesa, arī šī pieeja sevī ietver zināmu subjektīvisma risku kritēriju izvēlē, pēc kuriem iedalīt pētījumus apkopjošos un specializētos. Turklāt, neraugoties uz akadēmiskā korektuma augsto pakāpi, šī pieeja, iespējams, ir mazāk konceptuāla par iepriekš uzskaitītajām.

Tāpēc promocijas darba historiogrāfijas avotu un historiogrāfijas literatūras apskatā ir īstenots sintēzes princips, apvienojot visas iepriekš minētās pieejas. Proti, salīdzinoši tiks analizēti vēsturnieku darbi, norādot uz piederību skolai vai pētniecības periodam (piemēram, lietuviešu trimdas vēsturnieka pētījums), norādot uz vēsturnieka nostāju darbā (piemēram, liberālais britu vēsturnieks vai nacionālkonservatīvais somu vēsturnieks) un fiksējot, kā vēsturnieks ir veicis pētījumu – globālā, reģionālā vai lokālā līmenī.

Salīdzinošais historiogrāfijas avotu un historiogrāfijas literatūras apskats tiks veikts, iztirzājot Rietumvalstu, Krievijas un reģiona starp Baltijas jūru un Melno jūru vēsturnieku pētījumus, kas attiecas uz cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā priekšvēsturi un pēcvēsturi, kā arī cīņas par varu kulmināciju laikā starp 1917. un 1920./1921. gadu.

Apzinoties pētnieku teorētisko ideju un empīriskā materiāla pārneses nozīmi, tiks konstatēts, vai ir pamats runāt par tīklojumu globālajā, reģionālajā un lokālajā līmenī. Kaut arī tradicionāli historiogrāfijas pētījumos kā pirmā tiek veikta historiogrāfijas literatūras analīze un pēc tam historiogrāfijas avotu analīze, promocijas darba autors ir izvēlējis pretēju principu, mērķētu uz to, lai varētu apzināt vēstures zināšanu pārneses saskarsmes punktus.

Historiogrāfijas avoti

Nosacīti promocijas darba historiogrāfijas avotus var iedalīt četrus veidus pētījumos:

- 1) apkopjošos pētījumos, kuros ir analizēta vēsture plašā telpā;
- 2) apkopjošos pētījumos, kuros ir analizētas konkrētas problēmas (impēriju bojāejas problēma, centra un perifērijas problēma, telpas definēšanas problēma, revolūciju problēma,

pilsoņu karu problēma, periodizācijas problēma, iekšējā faktora problēma, ārējā faktora problēma, uzvarētāju un zaudētāju problēma);

3) specializētos pētījumos, kuros ir analizētas konkrētas problēmas (impēriju bojāejas problēma, telpas definēšanas problēma, revolūciju problēma, pilsoņu kara problēma, periodizācijas problēma, iekšējā faktora problēma, ārējā faktora problēma, uzvarētāju un zaudētāju problēma);

4) teorētiski un metodoloģiski pētījumi.

Līdz ar PSRS sabrukumu 1991. gadā ir mainījusies telpa Eiropas austrumos, kā dēļ ir kardināli transformējusies vēsturnieku zinātnisko sakaru sistēma.

Uzmanības vērtā ir Sorosa fonda finansētā grāmatu sērija „*Historia Rossica*”, kuras ietvaros no 2005. gada līdz 2013. gada sākumam bija izdoti 50 darbi, no kuriem 45 darbos ir risināti Krievijas impērijas vēstures jautājumi, divi darbi ir veltīti cīņai par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā un trīs darbi vēstures problēmām Padomju Krievijā (PSRS) XX gadsimta 20. un 30. gados. Sērijas „*Historia Rossica*” mērķis ir pārvarēt vai vismaz pretdarboties trim tendencēm Krievijas impērijas vēstures pētniecībā – uzsvaram uz empīriskiem pētījumiem bez teorētiska pamatojuma, neoimpēriskajai pieejai (impērijas vēstures apoloģētikai) un nacionālo historiogrāfiju centieniem izcelt savas pārstāvētās tautas neatkarības centienus no impēriskā centra. Grāmatu sērijas „*Historia Rossica*” autori (ne tikai Krievijas, bet arī ASV, Rietumeiropas un Austrumeiropas valstu vēsturnieki) koncentrējas uz mēģinājumiem sintezēt teoriju ar empīriskiem materiāliem, īstenojot starpdisciplināru pieeju. Galvenās redaktora pienākumus sērijā „*Historia Rossica*” veic Krievijas vēsturniece Irīna Ždanova (*Ирина Анатольевна Жданова*), kas ir specializējusies Krievijas revolūcijas pētniecībā, taču „*Historia Rossica*” sērijas ietvaros publicēto vairāku monogrāfiju autors un atbildīgais redaktors autoru kopdarbiem, kas koncentrējas uz Krievijas impērijas perifērijas pētniecību, ir Aleksejs Millers (*Алексей Ильич Миллер*). Viņš ir pētījis nacionālisma problēmu impērijā³⁰, tostarp pastiprināti ukraiņu jautājumu, ebreju jautājumu un krievu jautājumu impērijā. Domājams, ka uz A. Millera globālo un starpdisciplināro skatījumu būtisku ietekmi ir atstājušas darba vietas – pētnieka darbs Krievijas Zinātņu akadēmijas Sabiedrisko zinātņu zinātniskās informācijas institūtā un vieslektora darbs Centrāleiropas Universitātē Budapeštā, jo abas darba vietas ir tendētas uz aktuālās informācijas iegūšanu par jaunākajām tendencēm humanitārajās un sociālajās zinātnēs, kā arī kontaktu veidošanu zinātnieku starpā. Promocijas darbā ir ietvertas un

³⁰ Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М.: Новое литературное обозрение, 2008.

kritizētas sērijā „*Historia Rossica*” paustās tēzes par vēstures problēmām Krievijas impērijas rietumdaļā³¹, telpas definēšanas problēmu³², ideju aizgūšanu (transfēriem) impērijas telpā³³, kā arī cīņu par varu Krievijas postimpērijas Ziemeļos 1917.–1920. gadā³⁴. A. Milleram ir ilggadīga sadarbība ar britu vēsturnieku, Londonas Ekonomikas augstskolas pasniedzēju Dominiku Līvenu (*Dominic Lieven*), kurš salīdzinoši analizē jauno un jaunāko laiku impērijas³⁵. Kaut arī Krievijas postpadomju vēsturnieces, Krievijas Valsts humanitārās universitātes (Maskava) pētnieces Aleksandras Bahturinas (*Александра Юрьевна Бахтурина*)³⁶ darbi nav izdoti „*Historia Rossica*” sērijā, viņa tiek bieži citēta sērijas autoru kopdarbos un monogrāfijās, tajā skaitā A. Millera pētījumos. A. Bahturina ir analizējusi Krievijas impērijas centra un perifērijas attiecības pirms Pirmā pasaules (Lielā) kara un tā laikā. Vēsturnieces pētījumu primārais pienesums vēstures zinātnē ir centra un perifērijas attiecību mehānisma fiksēšana, kā arī nacionālā jautājuma analīze. Neraugoties uz daudzslāņainību un izvēlēto plašo telpu, A. Bahturinas pētījumiem ir zināmi trūkumi – minimāla lokālo vēsturnieku pētījumu apzināšana un neproporcionāli liela koncentrēšanās uz krievu jautājumu impērijas rietumdaļā.

Vairāku sērijas „*Historia Rossica*” autoru zinātniskie raksti tiek publicēti starptautiskajā zinātniskajā žurnālā „*Ab Imperio*”, kas ir pieejams elektroniski un kopš 2000. gada papīra formā tiek iespiests Ņujorkā un Kazaņā. Gan „*Historia Rossica*”, gan „*Ab Imperio*” autori atsaucas uz A. Bahturinu. Žurnāls koncentrējas uz jauno un jaunāko laiku impēriju, tajā skaitā Krievijas, PSRS un postpadomju telpas problēmām un, līdzīgi kā „*Historia Rossica*”, mēģina savienot empīrisko materiālu un teorētiskās atziņas. Viena no žurnāla misijām ir konceptuāli pamatots nacionālo historiogrāfiju pētījumus darīt pieejamus starptautiskajai auditorijai. Žurnāls tiek izdots vienu reizi ceturksnī angļu un krievu valodās, koncentrējas uz vienotu tematiku numuru ietvaros,

³¹ Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914) / пер. с французского Марии Крисань. – М.: Новое литературное обозрение, 2011.; Гительман Ц. Беспокойный век: Евреи России и Советского Союза с 1881 г. до наших дней. – М.: Новое литературное обозрение, 2008.; Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2007.; Кушко А., Таки В., Гром О. Бессарабия в составе Российской империи (1812–1917). – М.: Новое литературное обозрение, 2012.;

³² Вульф Л. Изобретая Восточную Европу: Карта цивилизации в сознании эпохи Просвещения. – М.: Новое литературное обозрение, 2003.

³³ Imperium inter pares: Роль трансферов в истории Российской империи (1700–1917): сб. ст. / ред. М. Ауст, Р. Вульпиус, А. Миллер. – М.: Новое литературное обозрение, 2010.

³⁴ Новикова Л.Г. Провинциальная „контрреволюция”: Белое движение и Гражданская война на русском Севере, 1917–1920. – М.: Новое литературное обозрение, 2011.

³⁵ Ливен Д. Империя на периферии Европы: Сравнение России и Запада // Российская империя в сравнительной перспективе / ред. А. Миллер. – М., 2004. – с. 71. – 93.; Ливен Д. Россия как империя и периферия // Россия в глобальной политике. – Том 6. – № 6. – Ноябрь – Декабрь. – 2008.

³⁶ Бахтурина А.Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – М., 2000.; Бахтурина А.Ю. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914–1917 гг.). – М.: РОССПЭН, 2004.

kā arī ievēro starpdisciplināru redakcijas politiku, proti, redakcijas kolēģijā ir pārstāvēti vēsturnieki, sociologi, antropologi un politologi. Žurnāla autori pārstāv aptuveni 20 valstis, tajā skaitā Krieviju, Ukrainu, Moldovu, Baltkrieviju, Lietuvu, Poliju, Vāciju, Franciju, Lielbritāniju, Kanādu, ASV u.c. valstis. Pagaidām (līdz 2013. gada sākumam) „*Ab Imperio*” nav publicēti Igaunijas un Latvijas vēsturnieku darbi. No žurnāla „*Ab Imperio*” 23 redakcijas padomes locekļiem astoņu zinātnieku – Andreasa Kapelera (*Andreas Kappeler*), Jana Kusbera (*Jan Kusber*), Miroslava Hroha (*Miroslav Hroch*), Pītera Getrela (*Peter Gatrell*), Marka fon Hāgena (*Mark von Hagen*), Viljama Rozenberga (*William Rosenberg*), Ronalda Sanija (*Ronald Suny*) un Sergija Jekelčika (*Serhy Yekelchyk*) – pētījumos paustās tēzes ir izmantotas promocijas darbā.

Romanovu impērijas kā polietniskas valsts vēstures pirmais nozīmīgais darbs pēc PSRS sabrukuma ir 1992. gadā izdotā Austrijas vēsturnieka, Vīnes Universitātes profesora A. Kapelera monogrāfija „Krievija kā polinacionāla valsts”, kas ir tulkota arī krievu valodā.³⁷ Krievijas impērijas polietniskā dimensija pirms tam nebija piedāvāta tik izsmelīgi un pilnvērtīgi. A. Kapelers spēra ļoti nopietnu soli ceļā uz jaunu impērijas vēstures interpretāciju. Trūkumus atsevišķos jautājumos noteica empīriskā materiāla izpētes līmenis par atsevišķām tēmām, piemēram, krievu vietu impērijā. Tieši A. Kapelers aicināja pievērst uzmanību „ukraiņu jautājumam” impērijā, norādot, ka tas ir samērojams ar „poļu jautājumu”.

Līdzīgi kā A. Kapelers, vēl viens „vācu telpas” pārstāvis, Maincas Universitātes profesors J. Kusbers³⁸ ir pievērsies Krievijas impērijas tautu nacionālajam, sociālajam un konfesionālajam aspektam. Atšķirībā no A. Kapelera, J. Kusbers ir viesojies Latvijā un piedalījies 1905. gada revolūcijas simtgadei veltītā konferencē. Savā referātā J. Kusbers akcentēja nepieciešamību apzināties 1905. gada revolūciju kā ģenerālmēģinājumu notikumiem, kas skāra Krievijas impēriju 12 gadus vēlāk, un salīdzināt 1905. gada revolūcijas izpausmes Krievijas impērijas rietumdaļā un Kaukāzā, kā arī apzināties, ka revolūcijā iesaistītās sabiedrības grupas bija dažādas un atšķirīgas bija viņu prasības, kā dēļ, iespējams, var runāt par vairākām revolūcijām 1905. gadā.³⁹

Kā iepriekš tika minēts, nacionālajās historiogrāfijās ir novērojama tendence pasniegt impēriju kā vietu, kur modās, veidojās un cīnījās par neatkarību konkrēta nācija. Nacionālajās historiogrāfijās jautājums par centrālās varas politikas atšķirīgo motivāciju gandrīz nav aplūkots, jo par neapstrīdamu aksiomu tiek uzlūkoti varas centieni padarīt nekrievu pavalstnieku dzīvi pēc

³⁷ Kappeler A. *Russland als Vielvölkerreich: Entstehung, Geschichte, Zerfall*. – München, 1992.; Каппелер А. *Россия – многонациональная империя. Возникновение. История. Распад*. – М., 2000.

³⁸ Kusbers J. 1905. gada revolūcija cariskajā impērijā un tās nozīme Baltijā // 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11. – 12. janvāris, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. – 58. – 73. lpp.

³⁹ Turpat. – 66. – 67. lpp.

iespējas neciešamāku. Krievijas nacionālā historiogrāfija būtiski neatšķiras no citu Krievijas postimpērijas tautu nacionālajām historiogrāfijām, proti, ir novērojami centieni izcelt krievu vēstures nozīmi uz citu impērijas tautu fona un otrādi. Tāpēc ir svarīgi apzināt un saprast nacionālisma teorētiku tēzes, primāri par nacionālās idejas, valstsnāciju veidošanās un reālpolitikas sazobi. Būtisku nozīmi nacionālisma akadēmiskajā pētniecībā ir devuši starpkaru perioda Čehoslovākijā dzimušie filosofs Ernests Gelners (*Ernest André Gellner*) un jau minētais vēsturnieks, žurnāla „*Ab Imperio*” padomes loceklis M. Hrohs, kuri savu akadēmisko karjeru veidoja attiecīgi rietumnieciskajā Londonā un sociālistiskajā Prāgā. E. Gelners XX gadsimta 60. gados sāka izstrādāt teoriju, saskaņā ar kuru nacionālisms ir neizbēgama un konstruktīva atbilde lielajām pārmaiņām – statiskas agrāras sabiedrības transformācijai par mobilu un tehnoloģiski attīstītu sabiedrību. Aptuveni tanī pašā laikā M. Hrohs publicēja tam laikam revolucionāru salīdzinošu pētījumu par nacionālajām kustībām Centrālajā Eiropā un Austrumeiropā. Atšķirībā no E. Gelnera, M. Hrohs kā būtisku nacionālisma pētniecībā akcentēja vēsturiskā laika svarīgumu nacionālo kustību izaugšanā, konkrētus sociālos un ekonomiskos apstākļus.⁴⁰ E. Gelners kritizēja M. Hrohu par to, ka viņš piedāvāja teoriju un tipoloģiju „mazajām” nācijām, bet ne „lielajām” nācijām vai visām nācijām derīgu tipoloģiju.⁴¹ XX gadsimta 70. un 80. gados britu sociologs Entonijss Smits (*Anthony Smith*) polemizēja ar E. Gelneru, piekrītot, ka nacionālisms ir moderna parādība, taču būtu pārsteidzīgi domāt, ka nacionālismam nav dziļāku sakņu un tas dabīgi veidojas uz vecāku (pirms tam pastāvošu) etnisku kopības sajūtu bāzes.⁴² E. Smitu kritizēja īru izcelsmes amerikāņu vēsturnieks Benedikts Andersons (*Benedict Richard O’Gorman Anderson*)⁴³, kā arī britu vēsturnieki Džons Broilijs (*John Breuily*)⁴⁴ un Ēriks Hobsbaums (*Eric John Ernest Hobsbawm*)⁴⁵. Minētie autori nāciju izveidē akcentēja starptautisko kārtību un personību lomu, kā arī aicināja apzināties, ka nācija ir iedomāts fenomens.

⁴⁰ Хрох М. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе // *Нации и национализм* / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др.; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – Москва: Праксис, 2002. – с. 122.

⁴¹ Геллнер Э. Пришествие национализма. Мифы нации и класса // *Нации и национализм* / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др.; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – Москва: Праксис, 2002. – с. 189. – 190.

⁴² Смит Э. Национализм и историки // *Нации и национализм* / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др.; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – Москва: Праксис, 2002. – с. 238.

⁴³ Anderson B. *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism.* – London, 1983.

⁴⁴ Бройи Дж. Подходы к исследованию национализма // *Нации и национализм* / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др.; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – Москва: Праксис, 2002. – с. 205.

⁴⁵ Hobsbawm E. *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality.* – Cambridge University Press, 1990. – р. 9. – 10.; *The Invention of Tradition* / eds. Hobsbawm E., Ranger T. – Cambridge, 1983. – р. 6. – 14.; Хобсбаум Э. Принцип этнической принадлежности и национализм в современной Европе // *Нации и*

Promocijas darba kontekstā svarīgas ir arī nacionālisma pētnieku atziņas par nepieciešamību pētīt nāciju izveidi salīdzinoši dažādos pasaules reģionos, jo tikai tā ir iespējams maksimāli pietuvināties nāciju problēmas izpratnei.

Universālās vēstures rakstīšanas tradīcijas piekritēju vidū jāizceļ pieminētais Ē. Hobsbaums un britu vēsturnieks Normans Deiviss (*Ivor Norman Richard Davies*), kuri nereti tiek pozicionēti kā pretpoli, jo pirmais ir marksists, bet otrs – liberālis, taču vismaz vienā jomā viņi ir līdzīgi, proti, abi britu vēsturnieki iestājas par nepieciešamību vēsturi pētīt globāli, vēstures procesa skaidrošanā salīdzinot iespējami plašu telpu. Ē. Hobsbaums⁴⁶ ir salīdzinoši analizējis Eiropas un pasaules vēsturi vairāk nekā 200 gadu garumā pēc Franču revolūcijas četros darbos, kur vēsture konceptuāli iedalīta revolūciju, kapitāla, impēriju un ekstrēmisma laikmetos. N. Deiviss⁴⁷ ir koncentrējies uz Eiropas vēstures salīdzinošo analīzi, sākot ar aizvēsturi un beidzot ar XX gadsimta 90. gadiem. Abi briti ir pievērsušies nacionālās, sociālās un liberālās idejas skaidrošanai. Promocijas darbā ir ietvertas un kritizētas Ē. Hobsbauma tēzes attiecībā uz impēriju sabrukumu XX gadsimta sākumā, ko viņš uzskata par neizbēgamu, un N. Deivisa tēzes attiecībā uz cīņu par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā, ko viņš aicina uzlūkot ne tikai kā Krievijas pilsoņu karu vai tautu pašnoteikšanās manifestāciju, bet arī kā lokālu pilsoņu karu sēriju. Joprojām vērā ņemamas ir N. Deivisa⁴⁸ pārdomas par Polijas un Padomju Krievijas karu.

Līdzīgi kā Ē. Hobsbaums⁴⁹, arī vairāki citi britu vēsturnieki – Edvards Kars (*Edward Hallett Carr*)⁵⁰ un Džons Tošs (*John Tosh*)⁵¹ ir pievērsušies vēstures teorijai. Ir pārliecinošs Dž. Toša arguments, ka mūsdienu vēstures zinātnei ir svarīgi un izdevīgi izmantot ne tikai citu humanitāro un sociālo zinātņu metodes, bet arī teorijas, jo tādējādi ir iespējams padarīt vēstures izpēti daudzslāņaināku un stiprināt tās vietu citu zinātņu starpā.

„*Ab Imperio*” redakcijas locekļa, Kembridžas Universitātes vēstures doktora, Mančesteras Universitātes pasniedzēja P. Getrela četrās no septiņām līdz 2013. gada sākumam publicētajās

национализм / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др.; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – Москва: Праксис, 2002. – с. 332.

⁴⁶ Хобсбаум Э. Век революции. Европа 1789–1848. – Ростов н/Д: изд-во „Феникс”, 1999.; Хобсбаум Э. Век капитала. 1848–1875. – Ростов н/Д: изд-во „Феникс”, 1999.; Хобсбаум Э. Век империи. 1875–1914. – Ростов н/Д: изд-во „Феникс”, 1999.; Хобсбаум Э. Эпоха крайностей: Короткий двадцатый век (1914–1991). – М.: Издательство Независимая Газета, 2004.

⁴⁷ Deiviss N. Eiropas vēsture. – Rīga: Jumava, 2009.

⁴⁸ Davies N. White Eagle, Red Star. – London, 1972.; Дэвис Н. Сердце Европы. – Москва–Вроцлав: Летний сад; Коллегиум Восточной Европы им. Яна Новака, 2010.

⁴⁹ Hobsbawm E. On History. – Weidenfeld and Nicolson, 1997

⁵⁰ Carr E.H. What is History? – London: Penguin, 1961.

⁵¹ Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка. – М.: Издательство „Весь Мир”, 2000.

monogrāfijās ir pētīta Krievijas impērijas sociālā un ekonomiskā vēsture no XIX gadsimta vidus līdz 1917. gadam.⁵² Uzmanības vērti ir P. Getrela secinājumi par Krievijas impērijas ekonomisko stāvokli pirms Pirmā pasaules kara un tā laikā, kas uzskatāmi apliecina Romanovu impērijas ekonomikas vājumu salīdzinājumā ar citām Eiropas impērijām.⁵³ P. Getrels, līdzīgi kā britu kolēģi Orlando Faidžiss (*Orlando Figes*)⁵⁴, Kristofers Rīds (*Christopher Read*)⁵⁵ un Džefrijs Svains (*Geoffrey Swain*)⁵⁶, virkne amerikāņu vēsturnieku – V. Rozenbergs⁵⁷, R. Sanijs⁵⁸, fon Hāgens⁵⁹ (visi trīs „*Ab Imperio*” redakcijas locekļi), Pīters Kenezs (*Peter Kenez*)⁶⁰ – un austrāliete Šeila Ficpatrika (*Sheila Fitzpatrick*)⁶¹, iestājas par nepieciešamību pētīt Krievijas impērijas vēsturi, tajā skaitā revolucionāros notikumus „no apakšas” – caur sabiedrības plašāko sociālo grupu (primāri zemnieku, kas kļuva par strādniekiem un karavīriem) sociālo pieredzi. Minētie centieni ir iespējami, pateicoties piekļuvei Krievijas arhīviem kopš 80. gadu beigām un aizgūtājām metodēm no sociālajām zinātnēm. Tiesa, joprojām nav vienmērīgi veikta lieliniecisko un pretlieliniecisko spēku sociālās vēsture izpēte, lielāka uzmanība ir pievērsta lielinieku

⁵² Gatrell P. *The Tsarist Economy, 1850–1917*. – London: Batsford, 1986.; Gatrell P. *Government, Industry and Rearmament in Russia, 1900–1914: the last argument of tsarism*. – Cambridge: CUP, 1994.; Gatrell P. *Whole Empire Walking. Refugees in Russia During World War I*. – Bloomington, 1999.; Gatrell P. *The First World War: a social and economic history, 1914–1918*. – London: Pearson, 2005.

⁵³ Gatrell P. *Poor Russia, Poor Show: Mobilising a Backward Economy for War, 1914 – 1917 // The Economics of World War I / eds. Stephen Broadberry and Mark Harrison*. – Cambridge University Press, 2005. – p. 235. – 275.

⁵⁴ Figes O. *A people's tragedy: the Russian Revolution, 1891–1924*. – Penguin Books, 1998.

⁵⁵ Read C. *From Tsar to Soviets: The Russian People and Their Revolution, 1917–1921*. – New York, Oxford University Press, 1996.; Read C. *Values, Substitutes, and Institutions: The Cultural Dimension of the Bolshevik Dictatorship // The Revolution and the Civil Wars / ed. by V.N. Brovkin*. – New Haven and London, 1997. – p. 298. – 318.; Read C. *The Making and Breaking of the Soviet System: an Interpretation*. – Basingstoke and New York: Palgrave, 2001.

⁵⁶ Swain G. *The Origins of the Russian Civil War*. – London and New York, 1996.; Swain G. *Russia's Civil War*. 2nd edition. – The History Press, Stroud, 2008. Glāzgovas Universitātes profesora Dž. Sveina pētniecisko interešu lokā ir arī Latvija, viņš ir Daugavpils Universitātes goda doktors.

⁵⁷ *Critical Companion to the Russian Revolution 1914–1921 / ed. by E. Action, W.G. Rosenberg*. – London-Sydney-Auckland, 1997.; *Party, State and Society in the Russian Civil War. Explorations in Social History / ed. by D.P. Koenker, W.G. Rosenberg and R.G. Suny*. – Indiana University Press, 1989.; Rosenberg W.G. *Paramilitary Violence in Russia's Civil Wars, 1918–1920 // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne*. – Oxford, 2012.

⁵⁸ *A State of Nations. Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin / eds. Ronald Grigor Suny and Terry Martin*. – Oxford University Press, 2001.; Suny R.G. *Revision and Retreat in the Historiography of 1917 // The Russian Review*. – Vol. 53. – No. 2. – April 1994. – p. 165. – 182.; Suny R.G. *The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union*. – Stanford, 1993.

⁵⁹ Von Hagen M. *Soldiers in the Proletarian Dictatorship: The Red Army and the Soviet Socialist State, 1917–1930*. – Ithaca and London, 1990.; Von Hagen M. *War in a European Borderland: Occupations and Occupation Plans in Galicia and Ukraine, 1914–1918*. – Seattle: Herbert J. Ellison Center for Russian, East European, and Central Asian Studies, University of Washington, 2007.

⁶⁰ Kenez P. *Civil War in South Russia, 1919–1920: The Defeat of the Whites*. – Berkeley, University of California Press, 1977.; Kenez P. *The Birth of the Propaganda State: Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917–1929*. – Cambridge University Press, 1985.; Kenez P. *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*. – Cambridge University Press, 2006.

⁶¹ Fitzpatrick S. *The Russian Revolution*. – Oxford University Press, 1994.; Fitzpatrick S. *The Civil War as a Formative Experience // Bolshevik Culture. Experience and Order in the Russian Revolution*. – Bloomington and Indianapolis, 1985. – p. 57. – 76.

atbalstītājiem. Turklāt autori nereti ir izmantojuši padomju vēsturnieku sagatavotos dokumentu krājumus, kas ir tendenciozi. V. Rosenbergs, R. Sanijs, fon Hāgens un Š. Ficpatrika ir analizējuši lielnieku valstiskuma vīziju un kritizējuši Tautu tiesību deklarāciju, jo tai bija šķiriska pieeja. Minētie autori lieto jēdzienu „padomju impērija”, attiecinot to uz PSRS. Atšķirībā no P. Getrela, fon Hāgena, V. Rosenberga un R. Sanija, kuri mēģina izprast cīņas par varu Krievijas postimpērijā priekšvēsturi, Š. Ficpatrika⁶² ir aktīvi iesaistījies pēcvēstures pētniecībā, tiesa, tikai PSRS kontrolētajā telpā 20. un 30. gados, un no sociālās vēstures pozīcijām analizējusi dzīvi laukos un pilsētā. Š. Ficpatrika, gluži tāpat kā vēl viens Krievijas revolūcijas speciālists brits Roberts Sērviss (*Robert John Service*)⁶³, ir redakcijas padomes locekle starptautiskajai vēstures sērijai „*История Сталинизма*” („Stalīnisma vēsture”), kuras izdošanā kopš 2008. gada ir iesaistītas vairākas institūcijas, tajā skaitā jau iepriekš pieminētās sērijas „*Historia Rossica*” autora A. Millera darba vieta – Krievijas Zinātņu akadēmijas Sabiedrisko zinātņu zinātniskās informācijas institūts. Sērijā tiek izdoti Krievijas un citu valstu humanitāro un sociālo zinātņu pārstāvju pētījumi, kuros padomju vara ir lielākoties analizēta no sociālās un ekonomiskās vēstures pozīcijām. Promocijas darbā ir izmantoti vairāki sērijā „*История Сталинизма*” izdotie darbi, tajā skaitā Krievijas filosofa Vladimira Buldakova (*Владимир Прохорович Булдаков*)⁶⁴ un Vācijas vēsturnieka Viktora Dēninghausa (*Victor Dönnighaus*)⁶⁵ monogrāfijas. V. Buldakovs savā pētījumā ir analizējis gan impēriju bojāejas teorijas, gan kritizējis citu vēsturnieku tēzes par Krievijas revolūciju, savukārt V. Dēninghaus ir analizējis lielnieku Tautu pašnoteikšanās tiesību realizāciju praksē.

Sociālās vēstures pētnieki un reālpolitikas pētnieki Rietumvalstīs tradicionāli viens otru ir kritizējuši, taču šai kritikai ir bijis pozitīvs lādiņš, kas ir mudinājis vēsturniekus atspēkot kritiķu argumentus un novērst kritiķu fiksētās kļūdas.⁶⁶ Reālpolitikas vēsturnieki E. Karrs⁶⁷, Ričards

⁶² Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город / пер. с англ. Л.Ю. Пантина. – Изд. 2-е. – М.: РОССПЕН, 2010.; Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: деревня / пер. с англ. Л.Ю. Пантина. – Изд. 2-е. – М.: РОССПЕН, 2010.

⁶³ Service R. The Russian Revolution, 1900–1927. – Macmillan Press LTD, 1999.; Service R. A History of Twentieth-Century Russia. – Cambridge, Massachusetts, 1998.

⁶⁴ Булдаков В.П. Красная смута. Природа и последствия революционного насилия. – М., 1997.; Булдаков В.П. Красная смута. Природа и последствия революционного насилия. – Изд. 2-е, доп.– М.: РОССПЕН, 2010.

⁶⁵ Дённингхаус В. В тени „Большого брата”: Западные национальные меньшинства в СССР (1917–1938 гг.). – М.: РОССПЕН, 2011.

⁶⁶ Kenez P. The Prosecution of Soviet History: A Critique of Richard Pipes` s The Russian Revolution // The Russian Review. – Vol. 50. – 1991. – p. 351.; Brovkin V. Behind the Front Lines of the Civil War. Political Parties and Social Movements in Russia. 1918–1922. – Princeton, 1994. – p. 2.

⁶⁷ Карр Э. Русская революция от Ленина до Сталина. 1917–1929 / пер. с англ. Л.А. Черняховской. – М., „Интер-Версо”, 1990.; Карр Э. История советской России. Т. 1–2: Большевицкая революция. – М., 1990.

Paipss (*Richard Edgar Pipes*)⁶⁸, Neils Fērgusons (*Niall Campbell Douglas Ferguson*)⁶⁹, Deivids Foglesongs (*David Foglesong*)⁷⁰, Margareta Makmilana (*Margaret Olwen MacMillan*)⁷¹ skatās uz cīņu par varu Krievijas postimpērijā nevis „no apakšas”, bet „no augšas” – caur varas, reālpolitikas un politisko līderu prizmu. Domājams, ka brita E. Karra un ebreju izcelsmes amerikāņa R. Paipsa attieksmi pret uzsvāriem vēstures pētniecībā ir ietekmējusi darba pieredze valsts pārvaldes struktūrās, attiecīgi E. Karrs pirms pievēršanās 1936. gadā akadēmiskajai vēsturei strādāja britu diplomātiskajā dienestā, bet R. Paipss paralēli akadēmiskā vēsturnieka karjerai Hārvarda Universitātē ir sadarbojies ar valdību nacionālās drošības jautājumos, tajā skaitā Ronalda Reigana (*Ronald Wilson Reagan*, 1911–2004) pirmās prezidentūras ietvaros no 1981. līdz 1982. gadam viņš bija Nacionālās drošības padomes loceklis. R. Paipss un amerikāņu politikas zinātņu doktors, strukturālā reālisma un starptautisko attiecību teorētiķis Kenets Valcs (*Kenneth Neal Waltz*)⁷² ir savstarpēji ietekmējuši viens otra uzskatus. Balstoties uz K. Valca tēzēm par strukturālo reālismu un spēku līdzsvaru, promocijas darba autors ir konstruējis cīņā par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā iesaistīto aktoru struktūrsistēmu. Kaut arī oficiāli ne brits N. Fērgusons, ne amerikānis D. Foglesongs, ne kanādiete M. Makmilana nav darbojušies valsts pārvaldē, viņi seko starptautiskajai politikai un medijos komentē notikumus pasaulē.

E. Karrs, R. Paipss, N. Fērgusons, D. Foglesongs un M. Makmilana aicina apzināties, ka cīņā par varu iesaistītie aktori ievēroja reālpolitikas principus un taktisku apsvērumu dēļ bija gatavi atkāpties no idejiskiem apsvērumiem, kā arī pārkāpt morāles normas, lai sasniegu mērķi. Pretēji sociālās vēstures pētniekiem, kas norāda uz plašo sabiedrības atbalstu lieliniekiem, reālpolitikas vēsturnieki apgalvo, ka lieliniekiem nebija plaša atbalsta sabiedrībā, viņi sagrāba varu, nerēķinoties ar vairākuma gribu, un spēja noturēt varu, lielā mērā pateicoties vardarbībai un starptautiskās situācijas mainībai. Oponējot sociālās vēstures pētnieku tēzēm, reālpolitikas vēsturnieki apgalvo, ka pilsoņu kara apstākļos nepastāvēja valsts; bija kritušās Krievijas impērijas sastāvdaļas, kas karoja iekšēji un savā starpā, un neeksistēja vienota sabiedrība. Reaģējot uz

⁶⁸ Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 1. Агония старого режима. 1905–1917. – М.: Захаров, 2005.; Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 2. Большевики в борьбе за власть. 1917–1918. – М.: Захаров, 2005.; Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 3. Россия под большевиками. 1918–1924. – М.: Захаров, 2005.

⁶⁹ Ferguson N. *The War of the World: History's Age of Hatred.* – London: Allen Lane, 2006. N. Fērgusons 2013. gada sākumā turpināja strādāt pie diplomāta, vēsturnieka un politologa Henrija Kisindžera (*Henry Alfred Kissinger*) biogrāfijas.

⁷⁰ Foglesong D. *America's Secret War against Bolshevism: U.S. Intervention in the Russian Civil War, 1917–1920.* – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1995.; Foglesong D. *The American Mission and the „Evil Empire”: The Crusade for a „Free Russia” since 1881.* – Cambridge University Press, 2007.

⁷¹ MacMillan M. *Paris 1919: Six Months That Changed the World.* – London, 2001.

⁷² Waltz K.N. *Theory of International Politics.* First edition. – New York, 1979.

reālpolitikas vēsturnieku kritiku par nepieciešamību pievērsties ne tikai lielinieku atbalstītāju, bet arī pretinieku pētniecībai, kā arī uz aicinājumu atkal pētīt piemirstos līderus, sociālās vēstures pētnieki 1997. gadā izdeva starptautisku rakstu krājumu, kurā tika pētītas dažādu varu attiecības ar sociālajām un politiskajām grupām.⁷³

Kopš 90. gadiem cīņas par varu Krievijas postimpērijā izpētē ir ienākušas postmodernisma idejas. Mainīgās valodas un leksikas analīzi cīņā par varu postmodernā virziena pārstāvji izmanto, lai raksturotu masu domas un psiholoģijas mainību.

Maskavas Valsts Starptautisko attiecību institūta profesora Andreja Zubova (*Андрей Борисович Зубов*) 43 vēsturnieku vadītā starptautiskā grupa kopdarbā⁷⁴ par Krievijas vēsturi no 1894. līdz 1939. gadam atsaucas uz „*Historia Rossica*”, „*Ab Imperio*” un „*История Сталинизма*” autoriem, kā arī A. Bahturinu, kas ir kārtējais apstiprinājums tēzei, ka Krievijas un Rietumvalstu vēsturnieku vidū tiek īstenota sadarbība un notiek ideju pārnese. A. Zubova vadītie vēsturnieki savā kopdarbā ir izmantojuši arī krievu emigrācijas un postpadomju Krievijas vēsturnieku pētījumus, kuros ir apkopoti dati par impērijas sabiedrības sociālo, etnisko un konfesionālo sastāvu. Uz kritisku domāšanu ir vērsti mēģinājumi konfrontēt dažādu autoru piedāvātos viedokļus un datus. Tiesa, atsevišķos gadījumos atkārtojoties, piedāvātie ekonomikas rādītāji vai, piemēram, terora upuru skaits atšķiras, taču tas ir mazsvarīgi, jo darba konceptuālais uzstādījums no tā nemainās. Pārāk uzkrītoša ir pareizticības akcentēšana Krievijas impērijas pēdējo desmitgažu vēsturē, ko zināmā mērā varētu skaidrot ar kopdarba atbildīgā redaktora A. Zubova personību un pieredzi – specializāciju reliģiju vēsturē.

Svarīga, varbūt pat izšķiroša loma cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā pētniecībā ir starptautiskajām zinātniskajām konferencēm un „apaļajiem galdiem”, kuros piedalās vairāku valstu zinātnieki. Šādu forumu diskusiju un materiālu publikāciju nozīmi ir grūti pārvērtēt. XX gadsimta 80. gadu otrajā pusē un 90. gados Krievijā vien tika noorganizētas aptuveni 30 konferences un „apaļā galda” diskusijas, veltītas Krievijas revolūcijas un pilsoņu kara problemātikai.⁷⁵ Jāizceļ 1993. gada konference Maskavā, kurā pasaules vēsturnieki mēģināja problematizēt revolūcijas un pilsoņu kara jēdzienus un kurā nolasītie referāti tika apkopoti rakstu krājumā ar zīmīgu nosaukumu „*Россия в XX веке: историки мира спорят*”⁷⁶ („Krievija XX gadsimtā: pasaules vēsturnieku prāta vētra”).

⁷³ The Bolsheviks in Russian Society. The Revolution and the Civil Wars. – Yale University Press, 1997.

⁷⁴ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009.

⁷⁵ Голдин В.И. Россия в Гражданской войне. Очерки новейшей историографии (вторая половина 1980-х – 90-е годы). – Архангельск: Боргес, 2000. – с. 18.

⁷⁶ Россия в XX веке: историки мира спорят / отв. ред И.Д. Ковальченко. – Москва: Наука, 1994.

Neraugoties uz ideju oriģinalitāti un vēsturniekiem raksturīgo argumentācijas instrumentāriju, ko pamatā veido fakti un paradoksi, jāatzīst, ka vēsturnieku aptuveni pirms 20 gadiem veiktā revolūcijas un pilsoņu kara problematizēšana prasa jaunu skaidrojumu, kas ir jāpapildina ar Rietumvalstu sociālo un humanitāro zinātņu teorētiku Gustava Lebona (*Le Bon Gustave*)⁷⁷, Hannas Ārendtes (*Johanna Arendt*)⁷⁸, Kreina Braintona (*Crane Brinton*)⁷⁹, Tedas Skokpolas (*Theda Skocpol*)⁸⁰, Čārlza Tillija (*Charles Tilly*)⁸¹, Džefrija Gudvina (*Jeff Goodwin*)⁸², Džeka Goldstouna (*Jack Goldstone*)⁸³, Džeimsa Firona (*James Fearon*)⁸⁴ un Staša Kalivas (*Stathis Kalyvas*)⁸⁵, kā arī nacionālo historiogrāfiju pārstāvju atziņām. Promocijas darbā ir fiksēti un konfrontēti dažādu autoru cīņas par varu konceptualizācijas mēģinājumi. Ņemot vērā, ka cīņas par varu konceptualizācija nav iedomājama ne tikai bez cīņu raksturojošu jēdzienu problematizēšanas, bet arī bez telpas un laika, kur notika šī cīņa, problematizēšanas, promocijas darba autors apzināja telpas un laika teorētiku, mentālās kartēšanas jeb iedomātās ģeogrāfijas (*mental mapping*) koncepcijas attīstītāju Edvarda Tolmana (*Edward Chace Tolman*)⁸⁶, Rodžera Dounza (*Roger Downs*), Deivida Stī (*David Stea*)⁸⁷ un Roberta Kaplana (*Robert David Kaplan*)⁸⁸ pētījumos, kā arī ģeogrāfu Pītera Millera (*Peter O. Muller*), Jana Nīmana (*Jan Nijman*) un Hārma de Blija (*Harm J. de Blij*) līdz 2013. gada sākumam jau 15. reizi izdotajā reģionu ģeogrāfijas darbā⁸⁹ paustās tēzes.

⁷⁷ Лебон Г. Психология социализма. – М., 1996.

⁷⁸ Арентс Х. О революции. – М.: Издательство „Европа”, 2011.

⁷⁹ Brinton C. Anatomy of Revolution. Revised and expanded edition. – New York, 1956.

⁸⁰ Skocpol T. States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China. – Cambridge, 1979.; Skocpol T. Social Revolutions in the Modern World. – Cambridge University Press, 1994.

⁸¹ Tilly C. Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons. – Russel Sage Foundation, 1984.; Tilly C. European Revolutions. 1492–1992. – Oxford, 1993.; Tilly C., Wood L.J. Social Movements, 1768–2008. 2nd edition. – Boulder: Paradigm Publishers, 2009.

⁸² Гудвин Дж. Что мы сегодня знаем о механизмах возникновения революции // Русские чтения. Вып. 3. – М., 2006. – с. 174. – 176.

⁸³ Goldstone J. Theories of Revolution: The Third Generation // World Politics. – 1980. – No. 3. – p. 425 – 453.; Goldstone J. Revolution and Rebellion in the Early Modern World. – Bercley, 1991.; Голдстоун Дж. К теории революции четвертого поколения // Логос. – 2006. – № 5.

⁸⁴ Fearon J. Why do some civil wars last so much longer than others? // Journal of Peace Research. – 2004. – Vol. 41. – No. 3. – p. 275. – 301.

⁸⁵ Kalyvas S.N. Civil Wars // The Oxford Handbook of Comparative Politics / eds. Carles Boix and Susan C. Stokes. – Oxford University Press, 2009. – p. 427.; Kalyvas S.N. The Changing Character of Civil Wars, 1800–2009 // The Changing Character of War / eds. Hew Strachan and Sibylle Scheipers. – Oxford University Press, 2011. – p. 202. – 220. // <http://faculty.virginia.edu/spandya/kalyvas.pdf> (skatīts 14.11.2011); Kalyvas S.N. The Logic of Violence in Civil War. – Cambridge University Press, 2006.; Kalyvas S.N., Balcells L. International System and Technologies of Rebellion: How the Cold War Shaped Internal Conflict. – Yale University, 2009.

⁸⁶ Tolman E.C. Cognitive Maps in Rats and Men // Psychological Review. – 1948. – No. 55. – p. 189. – 208.

⁸⁷ Downs R.M., Stea D. Maps in Minds. Reflections on Cognitive Mapping. – New York, 1977.

⁸⁸ Kaplan R.D. The Revenge of Geography. What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate. – Random House, New York, 2012.

⁸⁹ Geography: Realms, Regions and Concepts / H. J. de Blij, Peter O. Muller, Jan Nijman. 15th Edition. – Courier/Kendallville, 2012.

Arī XXI gadsimta pirmajā desmitgadē starptautisko konferenču tradīcija Krievijā tiek turpināta, tiesa, daudz mazākos apmēros (gan pēc konferenču skaita, gan pēc pārstāvēto dalībnieku dažādības). Regulāri tiek organizētas starptautiskās konferences Krievijas ziemeļu perifērijā Arhangeļskā, ko var definēt kā cīņas par varu Krievijas postimpērijā 1917.–1920. gadā reģionālo pētniecības centru, kas pretendē uz neformāla pētniecības līdera statusu.

Realizējot starptautisku projektu „1917–1922 гг. в судьбах России и мира” („1917.–1922. gads Krievijas un pasaules likteņos”), laikā no 2007. līdz 2012. gadam sešas reizes Krievijas Ziemeļos (piecas reizes Arhangeļskā un vienu reizi Murmanskā) tika organizētas starptautiskās konferences, kurās nolasītie referāti tiek izdoti rakstu krājumos (līdz 2013. gada sākumam bija izdoti piecu konferenču rakstu krājumi)⁹⁰. Ar referātiem minētajos forumos ir uzstājušies ne tikai Krievijas, bet arī citu valstu, tajā skaitā Somijas, Lielbritānijas un ASV vēsturnieki. Konferences Krievijas ziemeļos organizēja Ziemeļu Arktiskās federālās universitātes Sociālo un humanitāro zinātņu institūts un Krievijas Zinātņu akadēmijas Sociālo reformu, sociālo kustību un revolūciju vēstures zinātniskā padome⁹¹. Konferenču organizēšanā Arhangeļskā un Murmanskā ir aktīvi līdzdarbojies Ziemeļu Arktiskās federālās universitātes profesors un Krievijas Zinātņu akadēmijas Sociālo reformu, sociālo kustību un revolūciju vēstures zinātniskās padomes Ziemeļrietumu sekcijas priekšsēdētājs Vladislavs Goldīns (*Владислав Иванович Голдин*)⁹², kurš ir ne tikai Krievijā, bet arī starptautiski atzīta autoritāte Krievijas pilsoņu kara pētniecībā.

⁹⁰ 1917 год в судьбах России и мира: сборник материалов научной конференции. – Архангельск: СОЛТИ, 2007.; 1918 год в судьбах России и мира: развертывание широкомасштабной Гражданской войны и международной интервенции. Сборник материалов научной конференции / составители и отв. редакторы В.И. Голдин, О.М. Санковская. – Архангельск: СОЛТИ, 2008.; 1919 год в судьбах России и мира: Широкомасштабная Гражданская война и интервенция в России, зарождение новой системы международных отношений: Сборник материалов научной конференции / Поморский государственный ун-т имени М.В. Ломоносова, Научный совет по истории социальных реформ, движений и революций РАН. Отв. ред. В.И. Голдин. – Архангельск: СОЛТИ, 2009.; 1920 год в судьбах России и мира: апофеоз Гражданской войны в России и её воздействие на международные отношения: сб. материалов междунар. науч. конф. – Архангельск: СОЛТИ, 2010.; 1921 год в судьбах России и Европейского Севера: от Гражданской войны к послевоенному миру и новым международным отношениям: Сб. материалов международной научной конференции / Отв. ред. В.И. Голдин, П.В. Федоров. – Мурманск: МГГУ, 2011.

⁹¹ Krievijas Zinātņu akadēmijas Sociālo reformu, sociālo kustību un revolūciju vēstures zinātniskā padome tika izveidota 1999. gadā uz Krievijas Zinātņu akadēmijas Krievijas revolūciju vēstures zinātniskās padomes bāzes. Zinātniskās institūcijas uzdevums ir koordinēt sociālo reformu, sociālo kustību un revolūciju pētniecību Krievijā, tajā skaitā līdzdarboties konferenču organizēšanā.

⁹² Владислав Иванович Голдин: библиографический указатель литературы // Россия и мир: история, международные отношения, наука и образование: сб. науч. ст. / науч. совет РАН по истории соц. реформ, движений и революций. – Архангельск: СОЛТИ, 2009. – с. 428. – 457.; Голдин В.И. В поисках современной концептуализации Гражданской войны в России // Гражданская война в России (1917–1922 гг.): взгляд сквозь десятилетия / отв. ред. и сост. Г.М. Ипполитов, О.А. Тарабрина. – Самара: АсГард, 2009. – с. 5. – 12.; Голдин В.И. Россия в Гражданской войне. Очерки новейшей историографии (вторая половина 1980-х – 90-е годы). – Архангельск: Боргес, 2000.; Голдин В.И. Интервенция и антибольшевистское движение на Русском Севере 1918–1920. – М., 1993.; Голдин В.И. Финляндия и Северная область в годы гражданской войны в

Ar minētās Krievijas Zinātņu akadēmijas Sociālo reformu, sociālo kustību un revolūciju vēstures zinātniskās padomes atbalstu līdzīgas konferences, kurās analizēta cīņa par varu Krievijas postimpērijā, XXI gadsimta pirmajā desmitgadē ir organizētas arī citās Krievijas pilsētās: trīs konferences Maskavā (2001., 2003. un 2007. gadā), pa vienai konferencei Uļjanovskā (2007. gadā), Saratovā (2008. gadā), Rostovā pie Donas (2010. gadā) un Sanktpēterburgā (2010. gadā). Līdz 2013. gada sākumam bija izdoti tikai divās Maskavas⁹³ konferencēs, kā arī Saratovas⁹⁴ un Sanktpēterburgas⁹⁵ konferencēs nolasīto referātu krājumi. Nav publicēti 2007. gadā Maskavas un Uļjanovskas konferencēs „*Октябрь 1917: взгляд из XXI века*” („1917. gada oktobris. Skats no XXI gadsimta”) un „*1917 год в зеркале истории*” („1917. gads vēstures spogulī”), kā arī 2010. gadā Rostovā pie Donas konferencē „*Гражданская война на юге России: новые документы, подходы, взгляды*” („Pilsoņu karš Krievijas dienvidos: jauni dokumenti, pieejas, viedokļi”) nolasītie referāti.

Konferencēs dažādu valstu (Krievijas, Ukrainas, Baltkrievijas, Polijas, Somijas, Vācijas, Lielbritānijas, ASV, Japānas u.c.) vēsturnieki risina cīņas par varu Krievijas postimpērijā politiskos, sociālos, ekonomiskos, psiholoģiskos, kultūras un militāros aspektus, mēģina saprast, kā cīņas par varu apstākļos jutās cilvēks; Saratovas konferencē atsevišķā sekcijā uzmanība ir pievērsta arī vēsturiskās atmiņas⁹⁶ jautājumam.

Atšķirībā no 90. gadiem, kad līdzīgās starptautiskās konferencēs Maskavā un Sanktpēterburgā pastiprināta uzmanība tika pievērsta konceptuālām problēmām, kopš XXI gadsimta sākuma lielāks akcents ir koncentrēts uz empīriskiem pētījumiem. Tas ir saprotams, jo pirms tam izvirzītās konceptuālās tēzes ir nepieciešams konfrontēt ar faktiem, taču konferencēs nolasīto referātu un pēc tam publicēto zinātnisko rakstu analīze liecina, ka pētnieki ir aizrāvušies ar empīriku un piemirsuši priekšgājēju 90. gados paustās idejas. Domājams, ka jaunu grūdienu teorijas un faktu sintēzē varētu gaidīt XXI gadsimta otrās desmitgades izskaņā, kad, visticamāk, tiks organizētas cīņai par varu Krievijas postimpērijā 1917.–1920. gadā veltītas 100 gadu jubilejas starptautiskas konferences un publicēti apkopojoši pētījumi.

России // Тезисы XII конференции по изучению истории, экономики, литературы и языка Скандинавских стран и Финляндии. Ч. 1. – М., 1993.

⁹³ Россия в XX веке: Реформы и революции: В 2 т. / под общ. ред. Г.Н. Севостьянова. – М.: Наука, 2002; Политические партии в российских революциях в начале XX века. – М., 2005.

⁹⁴ Падение империи, революция и гражданская война в России / сост. Исхаков С.М. – М.: Издательство „Социально-политическая МЫСЛЬ”, 2010.

⁹⁵ Человек и личность как предмет исторического исследования: Россия (конец XIX – XX в.). – Санкт-Петербург, 2010.

⁹⁶ Раздел IV. Человек, память и власть // Падение империи, революция и гражданская война в России / сост. Исхаков С.М. – М.: Издательство „Социально-политическая МЫСЛЬ”, 2010. – с. 474. – 600.

Atšķirībā no Arhangeļskas, citi 90. gados izveidotie reģionālie revolūcijas un pilsoņu kara pētniecības centri Rostovā pie Donas (Dienvidu federālās universitātes Vēstures fakultātes profesors Andrejs Venkovs (*Андрей Вадимович Венков*)⁹⁷, kura uzmanības centrā ir kazaku jautājums cīņas par varu apstākļos Krievijas postimpērijā) un Tambovā (Tambovas Valsts universitātes Vēstures katedras pasniedzēji Valērijs Kaniščovs (*Валерий Владимирович Канищев*)⁹⁸, kurš ir pētījis pilsētniekus cīņas par varu apstākļos, Ļevs Protasovs (*Лев Григорьевич Протасов*)⁹⁹, kurš ir analizējis Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanu jautājumu, un Vladimirs Djačkovs (*Владимир Львович Дьячков*)¹⁰⁰, kurš ir pētījis Tambovas zemnieku sacelšanos), kā arī Sanktpēterburgā (Sanktpēterburgas Eiropas universitātes pasniedzējs Boriss Koloņickis (*Борис Иванович Колоницкий*)¹⁰¹, kurš ir pētījis revolūcijas un pilsoņu kara simbolismus un kopš 90. gadiem kā viesprofesors ir lasījis lekcijas Ilinoisas, Prinstonas, Jeila un Tartu Universitātēs, kā arī Sanktpēterburgas Valsts universitātes pasniedzēji – Filosofijas fakultātes profesors, sociālās sinerģētikas skolas veidotājs Vladimirs Branskis (*Владимир Павлович Бранский*)¹⁰² un Vēstures fakultātes profesors Nikolajs Smirnovs (*Николай Николаевич Смирнов*)¹⁰³, kurš ir analizējis varas un intelīģences attiecības cīņas par varu Krievijas postimpērijā laikā) un Maskavā (Maskavas Valsts pedagoģiskās universitātes pasniedzējs Sergejs Ļeonovs (*Сергей Викторович Леонов*)¹⁰⁴, kurš ir analizējis lielinieku politiskos mērķus, zemnieku jautājuma pētniece Taīsija Osipova (*Таисия Васильевна Осипова*)¹⁰⁵ un jau minētais V. Buldakovs), kopš XXI gadsimta sākuma vairs nav tik aktīvi. Līdzīgi kā Arhangeļskas vēsturnieks V. Goldins, arī Rostovas vēsturnieks A. Venkovs un Sanktpēterburgas vēsturnieks N. Smirnovs sadarbojas ar Krievijas Zinātņu akadēmijas Sociālo reformu, sociālo kustību un revolūciju vēstures zinātnisko padomi, kur ieņem attiecīgi Dienvidu nodaļas un Ziemeļrietumu nodaļas priekšsēdētāju amatus, taču viņi nav tik aktīvi starptautisku konferenču organizētāji kā V. Goldins. Iespējams, to zināmā mērā varētu skaidrot ar minētos

⁹⁷ Венков А.В. Донское казачество в гражданской войне. 1917–1920. – Ростов на Дону, 1992; Венков А.В. Антибольшевистское движение на Юге России на начальном этапе гражданской войны. – Ростов на Дону, 1995.

⁹⁸ Канищев В.В. Русский бунт – бессмысленный и беспощадный: погромное движение в городах России в 1917–1918 гг. – Тамбов, 1995.

⁹⁹ Протасов Л.Г. Всероссийское учредительное собрание: история рождения и гибели. – М.:РОССПЭН, 1997.

¹⁰⁰ Дьячков В.Л. Характер и движущие силы гражданской войны // Происхождение и начальный этап гражданской войны. Ч. 1. – М., 1994. – с. 57. – 61.

¹⁰¹ Колоницкий Б.И. Символы и борьба за власть. К изучению политической культуры Российской революции 1917 года. – СПб., 2001.; Колоницкий Б.И. Погоны и борьба за власть в 1917 году. – СПб., 2001.

¹⁰² Бранский В.П. Социальная синергетика и теория наций. – СПб., 2000.

¹⁰³ Смирнов Н.Н. На переломе: российское учительство накануне и в дни революции 1917 года. – СПб., 1994.

¹⁰⁴ Леонов С.В. Рождение советской империи: государство и идеология в 1917–1922 гг. – М., 1997.

¹⁰⁵ Осипова Т.В. Российское крестьянство в революции и гражданской войне. – М., 2001.

pētniekus interesējošām tēmām. A. Venkovs un N. Smirnovs lielākoties koncentrējas uz jautājumiem, kas attiecas uz iekšējo faktoru, bet V. Goldins uz jautājumiem, kas attiecas uz ārējo faktoru.

Aktivitātes kritumu varētu skaidrot ar vēsturnieku personību jautājumu un to pavadošo vēsturnieku paaudžu nomaiņu, proti, daļa revolūcijas un pilsoņu kara vecākās paaudzes pētnieku, kas lielākoties ir dzimuši XX gadsimta 30.–50. gados, ir pievērsušies citiem vēstures jautājumiem (piemēram, B. Koloņickis¹⁰⁶, kurš koncentrē uzmanību uz Krievijas vēstures pētniecību Pirmā pasaules kara laikā) vai publicistikai (kā A. Venkovs¹⁰⁷, kurš raksta vēsturiskus romānus), daļa ir pārtraukuši aktīvu zinātnisko darbību vecuma dēļ (V. Branskis, S. Ļeonovs), daļa ir miruši (piemēram, Krievijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķi Pāvels Volobujevs (*Павел Васильевич Волобуев*)¹⁰⁸ un Jurijs Poļakovs (*Юрий Александрович Поляков*)¹⁰⁹, kuri risināja cīņas par varu konceptualizācijas jautājumu, kā arī Krievijas Valsts humanitārās universitātes (Maskava) profesore Valentīna Zimina (*Валентина Дмитриевна Зими́на*)¹¹⁰, kura ir sniegusi ievērojamu ieguldījumu krievu pretlielinieciskās kustības teorētiskajā un empīriskajā pētniecībā). Savukārt jaunā vēsturnieku paaudze uz vietas Krievijas reģionos, ziemeļu metropolē Sanktpēterburgā un galvaspilsētā Maskavā vairāk uzmanības pievērš citiem Krievijas vēstures jautājumiem, kas ir mazāk pētīti. Ir novērojama arī tendence, ka Krievijas vecākās paaudzes vēsturnieki, līdzīgi kā kolēģi Rietumvalstīs, vairāk koncentrējas uz impērijas pēdējo desmitgažu un PSRS 20.–30. gadu vēstures izpēti, kas, domājams, ir vērtējams atzinīgi, jo izsmeltoša priekšvēstures un pēcvēstures analīze ļaus labāk saprast cīņu par varu Krievijas postimpērijā 1917.–1920. gadā. Piemēram, reģionālajā pētniecības centrā Kazaņā Krievijas Zinātņu akadēmijas Vispārējās vēstures institūts Aleksandra Čubarjana (*Александр Оганович Чубарьян*) vadībā 2006. gada maijā organizēja

¹⁰⁶ Колоницкий Б.И. „Трагическая эротика”: Образы императорской семьи в годы Первой мировой войны. – М.: НЛЮ, 2010.; Колоницкий Б.И. Слухи об императрице Александре Федоровне и массовая культура (1914–1917) // Вестник истории, литературы, искусства. – Т. 1. – М.: Наука, 2005. – с. 362. – 378.

¹⁰⁷ Венков А.В. „Тихий Дон”: источниковая база и проблема авторства. – Ростов на Дону: Терра, 2000.; Венков А.В. Атаман Войска Донского Платов. – Москва, 2008; Венков А.В. „Гроза Кавказа”. Жизнь и подвиги генерала Бакланова. – Москва, 2008.

¹⁰⁸ Волобуев П.В., Булдаков В.П. Октябрьская революция: новые подходы к изучению // Вопросы истории. – 1996. – № 5./6.; 1917 год в судьбах России и мира. Февральская революция: от новых источников к новому осмыслению / Ответственный редактор П.В. Волобуев. – М., 1997.; Сборник. Академик П.В. Волобуев. Неопубликованные работы. Воспоминания. Статьи. – М.: Наука, 2000.

¹⁰⁹ Поляков Ю.А. Поиски новых подходов в изучении гражданской войны в России // Россия в XX веке: историки мира спорят / отв. ред И.Д. Ковальченко. – Москва: Наука, 1994.; Поляков Ю.А. Гражданская война в России: возникновение и эскалация // Отечественная история. – 1992. – № 6.

¹¹⁰ Зими́на В.Д. Белое движение и российская государственность в период Гражданской войны. – Волгоград, 1997.; Зими́на В.Д., Гражданов Ю.Д. Союз орлов: Белое дело России и германская интервенция в 1917–1920 гг. – Волгоград, 1997.

Krievijas impērijas bojāejas problēmai veltītu konferenci¹¹¹, kurā humanitāro un sociālo zinātņu pārstāvji no Krievijas, Baltkrievijas, Ukrainas, Kazahstānas, Somijas, Vācijas un ASV mēģināja izcelt un aptvert impērijas „centra” un impērijas „perifērijas” problēmu. Arī šajā konferencē izpaudās zināšanu pārneses fakts, proti, konferences dalībnieki atsaucās uz ukraiņu izcelsmes amerikāņu vēsturnieka un politologa Aleksandra Motiļa (*Alexander Motyl*)¹¹² „nepabeigtā riteņa” (*incomplete wheel*) koncepciju. Tiesa, konferencē izpalika „nepabeigtā riteņa” koncepcijas kritika. Daļa Krievijas revolūcijas un pilsoņu kara pētnieku ir iekļāvušies iepriekš minētajās starptautiskajās sērijās „*Historia Rossica*”, „*Ab Imperio*” un „*История Сталинизма*”. Sadarbību un ideju pārnesi demonstrēja 2012. gada 8.–9. jūnijā Sanktpēterburgā organizētā starptautiskā konference „*Empire and Nationalism in World War I*” („Impērija un nacionālisms Pirmajā pasaules karā”), kurā ar referātiem uzstājās iepriekš minētie A. Millers, fon Hāgens, B. Koloņickis, kā arī lietuviešu vēsturnieks Tomass Balkelis (*Tomas Balkelis*), kurš ir ieguvis vēstures doktora grādu Toronto Universitātē un sadarbojies ar P. Getrelu. Vēsturnieks T. Balkelis strādā Dublinas Universitātes Kara problēmu pētniecības centrā, kurš vēl tiks pieminēts historiogrāfijas avotu un literatūras apskatā.

Būtu nekorekti apgalvot, ka vidējo un jauno Krievijas vēsturnieku paaudzi, kas ir dzimusi 60.–80. gados un veido karjeru postpadomju Krievijā, neinteresē Krievijas impērijas vēsture vai cīņa par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā, tiesa, mazāk, kas ir normāli, ņemot vērā, ka laiks iet un ir iespēja pētīt senāku vēsturi un neseno vēsturi, ne tikai Otrā pasaules kara, bet arī pēckara vēsturi un postpadomju vēsturi. Papildus jau minētajiem vidējās paaudzes pārstāvjiem I. Ždanovai, A. Milleram un A. Bahturinaī jāpiemin arī Aleksandrs Ušakovs (*Александр Иванович Ушаков*)¹¹³, kā arī jaunās paaudzes pārstāvji Kirils Nazarenko (*Кирилл Борисович Назаренко*)¹¹⁴ un Ludmila Novikova (*Людмила Геннадьевна Новикова*)¹¹⁵, kuri savu akadēmisko karjeru veido attiecīgi Krievijas Kooperāciju universitātes Humanitāro un sociāli ekonomisko disciplīnu katedrā, Sanktpēterburgas Valsts universitātes Vēstures fakultātē un Maskavas Valsts universitātes Svešvalodu un reģionu pētniecības fakultātē.

¹¹¹ Имперские и национальные модели управления: российский и европейский опыт. Сб. материалов Международной научной конференции / научный редактор А.О. Чубарьян. – М.: ИВИ РАН, 2007.

¹¹² Motyl J.A. *Imperial Ends: The Decline, Collapse, and Revival of Empires*. – Columbia University Press, 2001.

¹¹³ Бордюгов Г.А., Ушаков А.И., Чураков В.Ю. Белое дело: идеология, основы, режимы власти. Историкографические очерки. – М., 1998.; Ушаков А.И., Федюк В.П. Белый Юг. Ноябрь 1919 – ноябрь 1920. – М., 1997.; Ушаков А.И. Современная отечественная историография антибольшевистского движения в годы Гражданской войны в России. – М., 2004.

¹¹⁴ Назаренко К.Б. Флот, революция и власть в России: 1917–1921. – Москва, 2011.

¹¹⁵ Новикова Л.Г. Провинциальная „контрреволюция”: Белое движение и Гражданская война на русском Севере, 1917–1920. – М.: Новое литературное обозрение, 2011.

A. Ušakova pētnieciskās intereses ir krievu pretlielinieciskās kustības vēsture un historiogrāfija, savukārt K. Nazarenko ir arhīvists, militāri politiskās vēstures speciālists, tostarp viņš ir analizējis flotes un varas attiecības Krievijas postimpērijā 1917.–1921. gadā. Viņš rakstīja vēstures zinātņu kandidāta disertāciju pie Krievijā atzītas Pirmā pasaules kara pētniecības autoritātes, Sanktpēterburgas Valsts universitātes Vēstures fakultātes profesora Mihaila Florinska (*Михаил Фёдорович Флоринский*)¹¹⁶. L. Novikova ir piedalījies iepriekš minētajā konferencē „*Empire and Nationalism in World War I*” un publicējusi monogrāfiju sērijā „*Historia Rossica*”, kurā ir analizētas krievu pretlielinieciskās kustības un zemnieku attiecības postimpērijas ziemeļos 1917.–1920. gadā. L. Novikova ir iesaistījies kā autore un viena no redaktoriem 16 sējumu kolektīvā kopdarba „Krievija Pirmā pasaules kara un revolūcijas laikā (1914 – 1922)”¹¹⁷ sagatavošanā, ko ir plānots publicēt ap 2014. gadu sakarā ar simtgadi kopš Pirmā pasaules kara sākuma.

Ir visai sarežģīti, bet ne neiespējami iepazīties ar vēsturnieku pētījumiem, kas tiek publicēti uz vietas Somijā, Igaunijā, Latvijā, Lietuvā, Polijā, Baltkrievijā un Ukrainā.¹¹⁸ Sarežģītību zināmā mērā ietekmē valodas problēma un pētījumu salīdzinoši mazā pieejamība elektroniskā formā. Ir novērojama tendence publicēt vēsturnieku pētījumus arī plašāk lietotajās angļu, franču un vācu valodās. Angļu valodā ar Somijas, Igaunijas, Latvijas un Lietuvas, mazākā mērā arī Polijas vēsturnieku pētījumiem var iepazīties starptautiskajos vēstures žurnālos „*Scandinavian Journal of History*”¹¹⁹, „*Journal of Baltic studies*”¹²⁰ (ASV), „*Baltic Security and Defence Review*”¹²¹ (Igaunija) un „*Lithuanian Historical Studies*” (Viļņa), kas iznāk attiecīgi kopš 1976., 1970., 1999. un 1996. gada. Angļu un franču valodās kopš 1956. gada tiek izdots žurnāls „*Canadian Slavonic Papers*” (Kanāda), kurā tiek publicēti pētījumi, kas tostarp attiecas uz

¹¹⁶ Флоринский М.Ф. Кризис государственного управления в России в годы Первой мировой войны. Совет министров в 1914–1917 гг. – Л., 1988.

¹¹⁷ Людмила Новикова // <http://www.nlobooks.ru/node/202> (skatīts 12.10.2011)

¹¹⁸ Голдин В.И. Россия в Гражданской войне. Очерки новейшей историографии (вторая половина 1980-х – 90-е годы). – Архангельск: Боргес, 2000. – с. 8.

¹¹⁹ Jussila O. Nationalism and revolution: political dividing lines in the Grand Duchy of Finland during the last years of Russian rule // *Scandinavian Journal of History*. – 1977. – Vol. 2. – No. 4. – p. 289. – 309.; Siltala J. National Rebirth out of Young Blood. Sacrificial fantasies in the Finnish Civil War, 1917–1918 // *Scandinavian Journal of History*. – 2006. – Vol. 31. – No. 3/4. – p. 290. – 307.

¹²⁰ Brüggemann K. „Foreign Rule” Durig the Estonian War of Independence 1918–1920: The Bolshevik Experiment of the „Estonian Worker’s Commune” // *Foreign Rule and Collaboration in the Baltic Countries, 1860–1920: New Directions in Research* / ed. Karsten Brüggemann // *Journal of Baltic Studies. Special Issue*. – 2006. – Vol. 37. – No. 2. – p. 210. – 226.; Henning D. Die Legende vom dritten Weg: Die Sozialistische Sowjetrepublik Lettlands (1918–1920) // *Journal of Baltic Studies*. – 1994. – Vol. 25. – No. 4. – p. 331. – 348.; Hovi K. Polish– Finnish cooperation in Border-state Policy, 1919–1922 // *Journal of Baltic Studies*. – 1983. – Vol. 14. – No. 2. – p. 121. – 127.; Nelson R.L. The Baltics as Colonial Playground: Germany in the East, 1914–1918 // *Journal of Baltic Studies*. – Vol. 42. – No. 1. – p. 9. – 19.

¹²¹ Parrott A. The Baltic States from 1914 to 1923: The First World War and the Wars of Independence // *The Baltic Defence Review*. – 2002. – Vol. 2. – No. 8. – p. 131. – 158.; Sibul E.A. Logistical Aspects of the Estonian War of Independence, 1918–1920 // *Baltic Security and Defence Review*. – 2010. – Vol. 12. – Issue 2. – p. 108. – 134.

Krievijas, Baltkrievijas, Ukrainas un Polijas vēsturi. Jāpiemin arī Hārvarda Universitātes Ukrainistikas pētniecības institūta izdevums „*Harvard Ukrainian Studies*”¹²², kas iznāk kopš 1977. gada.

Brīvi pieejami elektroniskā formā ir mūsdienu Ukrainas un Baltkrievijas vēsturnieku pētījumi, piemēram, Nacionālās Ukrainas zinātņu akadēmijas Vēstures institūta žurnāls „*Український історичний журнал*”¹²³ („Ukrainas vēstures žurnāls”) un zinātnisko rakstu krājums „*Гілея: науковий вісник*”¹²⁴ („Gileja. Zinātnes vēstnesis”), kas iznāk attiecīgi kopš 1957. un 2004. gada, kā arī Baltkrievijas Valsts universitātes Starptautisko attiecību fakultātes žurnāls „*Белорусский журнал международного права и международных отношений*”¹²⁵ („Baltkrievijas starptautisko tiesību un starptautisko attiecību žurnāls”) un Baltkrievijas Valsts universitātes Vēstures fakultātes žurnāls „*Российские и славянские исследования*”¹²⁶ („Krievijas un slāvu pētījumi”), kas iznāk attiecīgi kopš 1996. un 2004. gada. Salīdzinājumam, 2013. gada sākumā no trim Latvijas akadēmiskajiem vēstures žurnāliem – „Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls”, „Latvijas Vēsture” un „Latvijas Arhīvi”¹²⁷ – tikai pēdējais bija pieejams elektroniski. Par būtisku soli uz priekšu ir uzskatāma izdevuma „Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls” pilnveidošana, organizējot starptautisku redakcijas kolēģiju, iekļaujot citu Baltijas jūras austrumu reģiona valstu pētnieku zinātniskos rakstus un paplašinot kopsavilkumus angļu valodā.

Pēc PSRS sabrukuma Ukrainas postpadomju vēsturnieki ir pievērsušies cīņai par varu Ukrainas teritorijā 1917.–1921. gadā analīzei. No 1991. līdz 2006. gadam Ukrainā tika aizstāvētas 343 disertācijas par šo tēmu, tajā skaitā 306 zinātņu kandidāta grāda un 37 doktora grāda disertācijas.¹²⁸ Galvenais pētniecības centrs ir Ukrainas Nacionālās zinātņu akadēmijas Vēstures institūta sistēmā 1995. gadā izveidotā Ukrainas revolūcijas (1917–1921) vēstures nodaļa¹²⁹, kurā koncentrējas Ukrainas revolūcijas pētniecības korifeji, attiecīgi 1941., 1946. un

¹²² Velychenko S. The Bureaucracy, Police and Army in Twentieth-Century Ukraine. A Comparative Quantitative Study // *Harvard Ukrainian Studies*. – 1999. – Vol. 23. – No 3./4. – p. 63. – 103.

¹²³ Український історичний журнал // <http://www.history.org.ua/index.php?litera&askAbout=journal> (skatīts 08.02.2012)

¹²⁴ Гілея: науковий вісник // http://lib.npu.edu.ua/full_txt/gilea/ (skatīts 08.02.2012)

¹²⁵ Беларуский журнал международного права и международных отношений // http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=145&Itemid=137 (skatīts 08.02.2012)

¹²⁶ Российские и славянские исследования // <http://www.rsijournal.net/> (skatīts 08.02.2012)

¹²⁷ Latvijas Arhīvi // <http://www.arhivi.gov.lv/index.php?&198> (skatīts 08.02.2012)

¹²⁸ Солдатенко В.Ф. Украинская революция 1917–1920 гг.: К выяснению контуров и параметров исторического феномена // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / ред. В.М. Вашкевич. – К., 2009. – Вип. 18. – с. 4. – 20. // http://hklub.npu.edu.ua/full_txt/gilea/gilea18-2009.pdf (skatīts 11.02.2012)

¹²⁹ No 1960. līdz 1990. gadam Vēstures institūta struktūrā darbojās Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas un pilsoņu kara vēstures Ukrainā nodaļa, kas 1990. gadā tika pārdēvēta par Revolūcijas un pilsoņu kara vēstures Ukrainā nodaļu, bet 1995. gadā ieguva pašreizējo nosaukumu Ukrainas revolūcijas (1917–1921) vēstures nodaļa. Kopš 1994. gada minēto apakšstruktūru vada V. Verstjuks.

1949. gadā dzimušie Ruslans Pirigs (*Руслан Якович Пиріг*)¹³⁰ kurš ir koncentrējis uzmanību uz proģermāniskā Ukrainas hetmanāta izpēti, Valērijs Soldatenko (*Валерію Федорович Солдатенко*)¹³¹, kurš ir sagatavojis Ukrainas Tautas Republikas historiogrāfijas pētījumus, un Vladislavs Verstjuks (*Владислав Федорович Верстюк*), kurš tostarp ir analizējis ukraiņu nacionālo jautājumu. Kopš 90. gadu sākuma, balstoties uz Ukrainas arhīvu materiāliem un ukraiņu emigrācijas vēsturnieku darbiem, tajā skaitā Oļega Fedjušina (*Oleh Fedyshin*)¹³² XX gadsimta vidū izdoto monogrāfiju, kurā viņš polemizēja ar vācu vēsturnieku Frici Fišeru (*Fritz Fischer*)¹³³ par Berlīnes politiku Ukrainā un Krimā 1918. gadā, Vēstures institūta pētnieki ir konceptualizējuši cīņu par varu Ukrainas teritorijā 1917.–1921. gadā kā „Ukrainas revolūciju” un izdevuši apkopojošus zinātniskus rakstu krājumus.¹³⁴ Minēto pētnieku piedāvātā jēdziena „Ukrainas revolūcija” konceptualizācija ir analizēta promocijas darbā.

Uz vietas Ukrainā koncepciju par „Ukrainas revolūciju” kritizē vēsturnieks Aleksandrs Mihaiļuks (*Александр Владимирович Михайлюк*), kurš ir pasniedzējs Ukrainas austrumos Dņeprpetrovskā izvietotajā Nacionālās metalurģijas akadēmijā, nevis pētnieks Vēstures institūtā. Mēģinājumos lietot jēdzienu „Ukrainas revolūcija” viņš saskata vēlmi mākslīgi nodalīt notikumus Ukrainas teritorijā no procesiem citviet Krievijas postimpērijā. Neraugoties uz kritiku, A. Mihaiļuks bija uzaicināts piedalīties Ukrainas Nacionālās zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Ukrainas revolūcijas (1917–1921) vēstures nodaļas, Krievijas Zinātņu akadēmijas Slāvu izpētes institūta un Maskavas Valsts universitātes Vēstures fakultātes Ukrainistikas un baltkrievistikas centra organizētajā starptautiskajā konferencē „Ukraina un Krievija 1917.–1945.

¹³⁰ Пиріг Р.Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. // <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6005-4/978-966-02-6005-4.pdf> (skatīts 12.10.2012); Студії з історії Української революції 1917–1921 років: на пошану Руслана Яковича ПИРОГА. Збірник наукових праць / гол. редкол. В.Ф. Верстюк. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. // <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6038-2/978-966-02-6038-2.pdf> (skatīts 12.10.2012)

¹³¹ Солдатенко В.Ф. Украинская революция 1917–1920 гг.: К выяснению контуров и параметров исторического феномена // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К., 2009. – Вип. 18. – с. 4. – 20. // http://hklіb.npu.edu.ua/full_txt/gilea/gilea18-2009.pdf (skatīts 11.02.2012)

¹³² Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918 / пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007.

¹³³ Fischer F. Germany's War Aims in the First World War. – Chatto and Windus, 1967.

¹³⁴ Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Збірник наукових статей / головний редактор Р.Я. Пиріг. – Вип. 5. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. // http://histans.com/JournALL/revol/revol_2010_5/revol_2010_5.pdf (skatīts 12.10.2012); Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Збірник наукових статей / гол. Ред. В.Ф. Верстюк. – Вип. 6. – Київ.: Інститут історії України НАН України, 2011. // http://histans.com/JournALL/revol/revol_2011_6/revol_2011_6.pdf (skatīts 12.10.2012); Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Збірник наукових статей / головний редактор В.Ф. Верстюк. – Вип. 7. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. // http://histans.com/JournALL/revol/revol_2012_7/revol_2012_7.pdf (skatīts 16.12.2013)

gadā: kopā vai atsevišķi?”, kas notika Maskavā 2008. gada 3.–5. aprīlī.¹³⁵ Uz minēto institūciju organizēto semināru „Ukraina un Krievija 1917.–1922. gadā: sociālais un nacionālais jautājums revolūcijā”¹³⁶, kas notika Maskavā pusgadu vēlāk, 2008. gada 13. novembrī, A. Mihaiļuks vairs netika uzaicināts. Konferencē un seminārā Ukrainas un Krievijas postpadomju vēsturnieki aktualizēja cīņas par varu Ukrainas teritorijā jēdzieniskās problēmas.

Ukrainas vēsturniekus kritizē ukraiņu izcelsmes Kanādas vēsturnieks S. Jekeļčiks, kurš, kā iepriekš minēts, ir „*Ab Imperio*” redakcijas kolēģijas loceklis. Kā Viktorijas Universitātes pasniedzējs viņš ne tikai lasa lekcijas, bet arī publicējas un tiek citēts žurnālos „*Canadian Slavonic Papers*” un „*Harvard Ukrainian Studies*”. S. Jekeļčiks aicina kolēģus Ukrainā savos pētījumos balstīties ne tikai uz empīrisko materiālu, bet arī teoriju. Viņš kritizē „Ukrainas revolūcijas” koncepciju, norādot, ka pamatotāk ir runāt par lokālu pilsoņu karu Ukrainas teritorijā.¹³⁷

Publikācijas žurnālā „*Белорусский журнал международного права и международных отношений*”¹³⁸ veido pamatu Baltkrievijas postpadomju vēsturnieka, Nacionālās zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Vispārējās jauno un jaunāko laiku vēstures nodaļas vadītāja Aleksandra Tihomirova (*Аляксандр Валянінавіч Ціхаміраў*)¹³⁹ monogrāfijai, kurā ir analizēta Baltkrievijas vieta starptautisko attiecību sistēmā 1918.–1921. gadā. A. Tihomirovs ir ievērojais baltkrievu jurista un vēsturnieka Vadima Krutaleviča (*Вадзім Андрэвіч Круталевіч*)¹⁴⁰ konceptuālo tēzi par dažādo alternatīvu, tajā skaitā Baltkrievijas Tautas Republikas,

¹³⁵ Материалы международной конференции „Украина и Россия: история и образ истории”, Москва, 3–5 апреля 2008 года. Украина и Россия в 1917–1945 гг.: вместе или порознь?. 4 апреля 2008, Институт Европы РАН // <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/nowozytnosc.htm> (skatīts 08.02.2012)

¹³⁶ Межинститутский академический семинар Украина и Россия: история и образ истории. Украина и Россия в 1917–1922 гг.: социальное и национальное в революции. Транскрипт выступлений и дискуссий подготовлен А.К. Тарасовой. 13 ноября 2008 года, Институт Европы РАН // <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/nov2008.htm> (skatīts 08.02.2012)

¹³⁷ Yekelchik S. Ukraine: Birth of a Modern Nation. – New York: Oxford University Press, 2007; Yekelchik S. Bands of Nation Builders? Insurgency and Ideology in the Ukrainian Civil War // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012.

¹³⁸ Тихомиров А.В. Брестский мир 1918 года и Беларусь // Беларусский журнал международного права и международных отношений. – 1999. – № 2. – с. 44. – 57.; Ціхаміраў А.В. „Віленскае пытанне” у міжнародных адносінах 1918–1920 гг. // Беларусский журнал международного права и международных отношений. – 2002. – № 3. – с. 37. – 45.; Тихомиров А.В. Проблемы белорусско-германских отношений в 1914–1922 гг. // Беларусский журнал международного права и международных отношений. – 2002. – № 4. – с. 36. – 44.; Тихомиров А.В. Взаимоотношения БССР и РСФСР в 1919–1921 гг.: противоречивое партнерство // Беларусский журнал международного права и международных отношений. – 2003. – № 3. – с. 46. – 55.

¹³⁹ Тихомиров А.В. Беларусь у сістэме міжнародных адносін перыяду пасляваеннага ўладкавання Еўропы і польска-савецкай вайны (1918–1921 гг.). – Мн.: Экаперспектыва, 2003.

¹⁴⁰ Круталевич В.А. На путях национального самоопределения (БНР-БССР-РБ) – Минск, 1995.; Круталевич В.А. История Беларуси: становление национальной государственности. – Минск: Белорусская наука 1999; Круталевич В.А. История Беларуси: становление национальной державности (1917–1922 гг.). – Минск: Право и экономика, 2003.; Круталевич В.А. О Белорусской Народной Республике: аналитические заметки и комментарии. – Минск: Право и экономика, 2005.

nepieciešamību Baltkrievijas padomju valstiskuma izveides procesā. Minēto konceptuālo tēzi atbalstīja ne tikai Baltkrievijas nacionālajā historiogrāfijā tā dēvētā „konservatīvo vēsturnieku paaudze” jeb padomju vēsturnieki, kas turpināja darboties neatkarīgajā Baltkrievijā 90. gados, Parions Ignatenko (*Ігарыён Мяфодзьевіч Ігнаценка*)¹⁴¹ un Nikolajs Staškevičs (*Мікалай Сцяфанавіч Сташкевіч*)¹⁴², bet arī 40. un 50. gados dzimušie vēsturnieki, kas ieņēma vadošos amatus Baltkrievijas vēstures izpētes institūcijās XXI gadsimta pirmajā desmitgadē, tajā skaitā Vladimirs Ladisevs (*Уладзімір Фёдаравіч Ладысеў*)¹⁴³ un Vladimirs Kozļakovs (*Уладзімір Ягоравіч Казлякоў*)¹⁴⁴. A. Tihomirovs raksturoja Baltkrievijas valstiskuma formas – Baltkrievijas Tautas Republika, Baltkrievijas un Lietuvas Sociālistiskā Padomju Republika (*LitBel*), Padomju Baltkrievija – un analizēja minēto dažādo Baltkrieviju attiecības ar globālajiem aktoriem Vāciju, Lielbritāniju un Franciju, reģionālajiem aktoriem Poliju un Padomju Krieviju, mazāk pievērsās arī sadarbības un konfrontācijas piemēriem ar lokālajiem aktoriem Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā. Autors no Minskas pozīcijām ir analizējis Polijas un Padomju Krievijas miera sarunas Rīgā, secinot, ka Rīgas miera līgums kardināli atsaucās uz Baltkrievijas teritoriju. A. Tihomirova monogrāfija ir vērtējama kā vērā ņemams cīņās par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā historiogrāfijas avots, kura izstrādē ir izmantoti arhīvu materiāli un baltkrievu emigrācijas vēsturnieku pētījumi, mazākā mērā arī Krievijas, Polijas un ASV vēsturnieku darbi, taču A. Tihomirova pētījumā izpaliek teorētisku problēmu aktualizēšana. Tas ir nacionālās historiogrāfijas paraugs, kurā starptautiskās attiecības ir analizētas, izejot no konkrētas valsts (šīnī gadījumā gan no proģermāniskās Baltkrievijas Tautas Republikas, gan propadomiskās Padomju Baltkrievijas un *LitBel*) interesēm. Pēc monogrāfijas publicēšanas A. Tihomirovs turpina pētīt starptautiskās attiecības cīņās par varu apstākļos Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā, pievērsoties Baltkrievijas un ASV¹⁴⁵, kā arī Baltkrievijas un Baltijas valstu

¹⁴¹ Игнатенко И.М. Октябрьская революция и самоопределение Беларуси. – Минск: Наука и техника, 1992.

¹⁴² Сташкевич Н.С. К вопросу о становлении белорусской национальной государственности // Октябрь 1917 и судьбы политической оппозиции: в 3 ч. Ч. 2: У истоков политического противостояния / Н. Сташкевич, Р. Платонов. – Гомель, 1993. – с. 91. – 192.

¹⁴³ Ладысеў У.Ф. На пераломе эпох: станаўленне беларускай дзяржаўнасці (1917–1920 гг.). – Мінск, БДУ, 1999.; Ладысеў У.Ф. Паміж Усходам і Захадам: Станаўленне дзяржаўнасці Беларусі (1917–1939 гг.). – Мінск: БДУ, 2003.

¹⁴⁴ Козляков В.Я. Национальный вопрос и неонароднические партии. Начало XX в. – конец 20-х гг. (На материалах России, Беларуси, Украины). – Минск : БГТУ, 2001.

¹⁴⁵ Тихомиров А.В. Развитие связей между Беларусью и США в первой четверти XX в. // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2005. – № 2. – с. 31. – 38.

attiecībām.¹⁴⁶ A. Tihomirova pētījumi parāda cīņā par varu iesaistīto dažāda līmeņa aktoru sadarbības meklējumus.

Polijas, Lietuvas, Baltkrievijas un Ukrainas pētnieku vidū ir jāizceļ baltkrievs Anatolijs Tarass (*Анатоль Яфімавіч Тарас*), kurš nav profesionāls vēsturnieks (viņam nav vēstures zinātņu kandidāta vai doktora grāda, bet ir pedagoģijas zinātņu kandidāta grāds un doktora grāds informācijas tehnoloģijās), taču tas viņam netraucē rakstīt un rediģēt populārzinātniskus pētījumus sērijā „*Неизвестные войны*” („Nezināmie kari”), kuras ietvaros no 2005. līdz 2013. gada sākumam bija izdots 51 darbs. Domājams, ka vēstures analīzē A. Tarass zināmā mērā balstās ne tikai uz akadēmisko pieredzi Baltkrievijas PSR Zinātniski pētnieciskajā pedagoģijas institūtā, bet arī uz dienesta pieredzi PSRS Bruņoto spēku Ģenerālštāba Galvenās izlūkošanas pārvaldes apakšstrukturās.¹⁴⁷ Konceptuāli pārdomāts ir A. Tarasa darbs, kurā ir pētīti Krievijas un Polijas kari laikā starp XVIII un XX gadsimtu.¹⁴⁸ Pētījuma trešajā nodaļā ir salīdzinoši analizēta cīņa reģionālo aktoru Polijas un Padomju Krievijas starpā par bijušās Žečpospolitas teritorijām.¹⁴⁹ A. Tarass lielākoties ir balstījies uz poļu, krievu, ukraiņu un baltkrievu vēsturnieku pētījumiem, kas ir tapuši trimdā vai emigrācijā, kā arī pēc PSRS sabrukuma.

Sērijas „*Неизвестные войны*” ietvaros A. Tarass ir rediģējis Baltkrievijas postpadomju nacionālkonservatīvā vēsturnieka Anatolija Grickeviča (*Анатоль Пятровіч Грыцкевіч*) divus darbus, kuros ir pētīts Polijas un Padomju Krievijas karš, lielāku akcentu liekot ne tikai uz kaujām Baltkrievijas un Ukrainas teritorijās, bet arī uz cīņu par dažādām valstiskuma formām.¹⁵⁰ Atšķirībā no minētā A. Tarasa darba, A. Grickeviča pētījumi ir vairāk empīriski un faktuāli, būtībā enciklopēdiski darbi, kuros iztrūkst teorija. Abu pētnieku pienesums historiogrāfijā, kas ir veltīta cīņai par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā analīzei, ir atziņa, ka ir svarīgi pētīt notikumus plašākā telpā, konkrēti bijušās Žečpospolitas ietvaros. Tiesa, ne A. Tarasam, ne A. Grickevičam nav izdevies izvairīties no kāda viena aktora izcelšanas, attiecīgi A. Tarasa simpātijas pieder Varšavai, bet A. Grickeviča simpātijas – valstsnāciju veidotājiem Baltkrievijā un Ukrainā. Abiem minētajiem pētniekiem, gluži tāpat kā baltkrievu filosofei un cilvēktiesību

¹⁴⁶ Ціхаміраў А.В. Балтыйскі вектар у беларускай палітыцы ў 1916–1920 гг. // Журнал международного права и международных отношений. – 2006. – № 1. – с. 41 – 46.

¹⁴⁷ Pēc atvaļināšanās no militārā dienesta papildus populārzinātniskajiem vēstures pētījumiem A. Tarass ir publicējis populārus darbus, kuros ir analizēta militārās izlūkošanas un speciālās nozīmes vienību specifika. *Skatīt sīkāk*: Заруцкий Ф.Д., Тарас А.Е. Подготовка разведчика: система спецназа ГРУ. – Минск: Харвест, 1998.; Десантная и походная подготовка разведчика / ред. А.Е. Тарас. – Минск: Харвест, 2004.

¹⁴⁸ Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008.

¹⁴⁹ Турпат. – 352. – 525. Lpp.

¹⁵⁰ Грицкевич А.П. Западный фронт РСФСР 1918–1920. Борьба между Россией и Польшей за Белоруссию / научное редактирование А.Е. Тараса. – Минск: Харвест, 2010.; Грицкевич А.П. Борьба за Украину, 1917–1921 / под науч. ред. А.Е. Тараса. – Минск: Современная школа, 2011.

aizstāvei Tatjanai Protjko (*Тацяна Сяргеёўна Процька*)¹⁵¹, kas ir pētījusi partiju formēšanās problēmas un politisko organizāciju darbību 1917.–1920. gadā, un Baltkrievijas Valsts ekonomikas universitātes Ekonomikas vēstures katedras profesoram Zaharam Šibeko (*Захар Шыбёка Васільевич*)¹⁵², kurš ir pētījis baltkrievu nacionālo kustību un, sakarā ar valstsnāciju neatkarības pasludināšanas Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā deviņdesmitgadi, 2008. gada martā uzstājās ar referātu „*Unknown Belarus: International presentation in 1917–1920*” („Nezināmā Baltkrievija: Starptautiskā prezentācija 1917–1920”) Igaunijas Vēstures muzeja organizētajā starptautiskajā konferencē „*Rahvusest riigiks. Uute rahvusriikide teke Tsaari-Venemaa varemeile 1917-1920*” („Ceļā uz valstsnāciju. Jaunu nacionālo valstu rašanās bijušās Krievijas impērijas teritorijā 1917.–1920. gadā”), ir konceptuālas domstarpības ar postpadomju Baltkrievijas akadēmisko institūciju vēsturniekiem Baltkrievijas valstiskuma jautājumā, proti, atšķirībā no oficiālajiem Baltkrievijas vēsturniekiem, viņi asi kritizē padomju alternatīvu, kas Baltkrievijai bija realitāte 70 gadus, un piedāvā argumentus, kas apstiprina baltkrievu nacionālās pašapziņas veidošanās un nostiprināšanās faktu XIX gadsimta nogalē un XX gadsimta sākumā. Z. Šibeko tostarp publicējas elektroniski pieejamajā žurnālā „*Русский вопрос*”¹⁵³ („Krievu jautājums”), kas kopš 2001. gada iznāk Čehijā un kurā lielākoties publicējas Baltkrievijas oficiālās vēstures interpretācijas kritiķi. Z. Šibeko darbojas Starptautiskajā baltkrievistikas asociācijā, kurā savstarpēji komunicē vēsturnieki no Krievijas, Baltkrievijas, Lietuvas, Polijas, Čehijas, Austrijas, Šveices, Lielbritānijas, ASV un Kanādas. Krieviju Starptautiskajā baltkrievistikas asociācijā pārstāv Krievijas Zinātņu akadēmijas Slāvu pētniecības institūts, kas, savukārt, ir viena no pētnieciskajām pamatinstitūcijām Krievijas un Polijas vēsturnieku komisijā.

Baltijas valstu un Polijas nacionālo historiogrāfiju attīstībā ir novērojamas līdzības. Kamēr igauņu, latviešu, lietuviešu un poļu lielinieki Padomju Krievijā (PSRS) XX gadsimta 20. un 30. gados meklēja padomju valstiskuma sakāves iemeslus, tikmēr uz vietas Igaunijā, Latvijā, Lietuvā un Polijā tika radītas monumentālas Brīvības cīņu vēstures¹⁵⁴, kuras raksturoja nekritiski mēģinājumi iedalīt cīņā par varu iesaistītos dalībniekus „varoņos” (neatkarīga valstiskuma aizstāvji) un „antivaroņos” (propadomiski un proģermāniski orientēti). Tas arī saprotams, jo tā

¹⁵¹ Протцько Т.С. Становление советской тоталитарной системы в Беларуси (1917–1941 гг.). – Минск: Тесей, 2002.

¹⁵² Шибекко З.В. Очерк истории Беларуси. 1795–2002. – Мн., 2003.

¹⁵³ Русский вопрос // <http://www.russkiiwopros.com/index.php> (skatīts 12.12.2012)

¹⁵⁴ Ališauskas K. Pirmieji nepriklausomybės kovų žygiai. – Kaunas, 1939; Didysis karas: 1918–1920 metų įvykiai, 1937; Eesti vabadussõda 1918–1920. Vabadussõja Ajaloo Komitē populaarteaduslik väljaanne. – Tallin, 1937–1939.; Latvijas atbrīvošanas kara vēsture / virsred. M.Peniķis. – 1. sēj. – Rīga, 1938.; 2. sēj. – Rīga, 1938.; Latvju varoņu gaitas: Brīvības cīņu hrestomācija / red. Fr. Virsaitis. – Rīga, 1938.; Radziņš P. Latvijas atbrīvošanas karš. 1. daļa. Cīņas pret Bermontu. – Rīga, 1921.; 2. daļa. Latgales atbrīvošana. – Rīga, 1922.

laika apstākļi prasīja nodrošināt kolektīvajā atmiņā izcīnīto valstiskumu leģitimitāciju. Pēc Otrā pasaules kara trimdas vēsturnieki un padomju vēsturnieki sāka pētīt cīņu par varu plašākā telpā, pirmajā gadījumā izejot no valstsnāciju interesēm, bet otrajā – no lielinieku interesēm.

Igauņu, latviešu, lietuviešu un poļu izcelsmes vēsturnieku Toivo Rauna (*Toivo Ülo Raun*)¹⁵⁵, Edgara Andersona¹⁵⁶, Andrieva Ezergaiļa¹⁵⁷, Andreja Plakana¹⁵⁸, Alfrēda Senas (*Alfredas Erichas Senas*)¹⁵⁹, Romualda Misunas (*Romuald Misiunas*)¹⁶⁰, kā arī Mariana Dživanovska (*Marian Kamil Dziewanowski*)¹⁶¹ radītie apkopojšie pētījumi par Pirmo pasaules karu un turpmākajām cīņām Baltijas jūras austrumu reģionā pēc cara krišanas veidoja pamatu atjaunotās Igaunijas, Latvijas un Lietuvas, kā arī neatkarīgās Polijas vēsturniekiem jaunu zinātnisku darbu izstrādei.

Atrodoties Rietumvalstu zinātnes vidē, trimdas vēsturnieki sadarbojās savstarpēji un ar amerikāņu vēsturniekiem. Minētā sadarbība rezultējās tā brīža jaunāko zinātnisko tēžu pārnesē vēsturnieku pētījumos. Piemēram, amerikāņu vēsturnieks Edvards Tādens (*Edward Carl Thaden*)¹⁶² sadarbojās ar igauņu un latviešu izcelsmes vēsturniekiem T. Raunu un A. Plakanu, gatavojot kopdarbus par impērijas rusifikācijas politiku Baltijas guberņās un Somijā¹⁶³. Pēc PSRS sabrukuma daļa no minētajiem vēsturniekiem ir turpinājuši publicēties gan Baltijas jūras austrumu reģionā, gan Rietumvalstīs. Atjaunotās Lietuvas vēsturnieki un diplomāti Alfons Edints (*Alfonsas Eidintas*) un Vitauts Žālis (*Vytautas Žalys*) kopā ar A. Senu sagatavoja kopdarbu¹⁶⁴ par Lietuvas vēsturi starpkaru periodā, savukārt A. Plakana¹⁶⁵ apkopojošais pētījums par Baltijas vēsturi tika izdots sērijā „*Cambridge Concise Histories*” („Kodolīgās Kembridžas vēstures”), kurā līdz 2013. gada sākumam bija publicēti 27 valstu vai reģionu vēstures pētījumi. Promocijas

¹⁵⁵ Raun T. *Estonia and the Estonians*. Second edition. – Hoover Institution Press, 1991.

¹⁵⁶ Andersons E. *Latvijas Bruņotie spēki un to priekšvēsture*. – Toronto: Daugavas Vanagu apgāds, 1983.; Andersons E. *Latvijas vēsture, 1914–1920*. – Stockholm: Daugava, 1967.; Andersons E. *Latvijas vēsture: 1920–1940.: Ārpolitika*. – 2 sēj. – Stockholm: Daugavas Vanagu apgāds, 1982–1984.

¹⁵⁷ Ezergailis A. *Esejas par 1917. gadu*. – Rīga: Zinātne, 1991.

¹⁵⁸ Plakans A. *Modernization and the Latvians in Nineteen-century Balticum* / eds. A. Ziedonis, W.L. Winter, M. Valgema. – Columbus, 1974.;

¹⁵⁹ Senn A.E. *The Emergence of Modern Lithuania*. – New York: Columbia University Press, 1959.; Senn A.E. *The Great Powers, Lithuania, and the Vilna Question*. – Leiden: Brill, 1966.

¹⁶⁰ *The Baltic States in Peace and War 1917–1945* / eds. Vardys V. Stanley and Romuald J. Misunas. – University Park: Pennsylvania State University Press, 1978.

¹⁶¹ Dziewanowski M. *Joseph Pilsudski: A European Federalist, 1918–1922*. – Stanford: Hoover Institution Press, 1969.; Dziewanowski M. *Poland in the twentieth century*. – New York: Columbia University Press, 1977.

¹⁶² Thaden E. *Russia's Western Borderlands, 1710–1870*. – Princeton, 1984

¹⁶³ *Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855–1914* / ed. Edward Thaden. – Princeton University Press, 1981.; *Finland and the Baltic Provinces in the Russian Empire* / ed. Edward Thaden. – Association for the Advancement of Baltic Studies, 1984.

¹⁶⁴ *Lithuania in European Politics: The Years of the First Republic 1918–1940*. – New York: St. Martin's Press, 1997.

¹⁶⁵ Plakans A. *A Concise History of the Baltic States*. – Cambridge University Press, 2011.

darbā ir ietvertas A. Plakana referātā par vēstures zināšanu pārnesi nacionālajā historiogrāfijā paustās tēzes, kas tika nolasītas Latvijas vēsturnieku pirmajā kongresā 2011. gada 16. septembrī.

Padomju Latvijā, Rīgā, ir jāizceļ vēsturnieka marksista Alberta Varoslavāna radītā starptautisko attiecību vēstures pētniecības skola, kuru ir apguvuši atjaunotās Latvijas vēsturnieki Inesis Feldmanis¹⁶⁶, Aivars Stranga¹⁶⁷, Antonijs Zunda¹⁶⁸, Lilīta Zemīte¹⁶⁹, Jānis Taurēns¹⁷⁰, Raimonds Cerūzis¹⁷¹, kā arī Ēriks Jēkabsons¹⁷² un Valters Ščerbinskis¹⁷³, kuri ir pētījuši Latvijas vēsturi Versaļas-Vašingtonas un Versaļas-Rīgas sistēmās. Pats A. Varoslavāns¹⁷⁴ un viņa kolēģis Latvijas Valsts universitātē Kārlis Počs¹⁷⁵ Padomju Latvijā analizēja attiecīgi Latvijas un Lielbritānijas, kā arī Latvijas un Francijas attiecības starpkaru periodā. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas minētie autori ir zināmā mērā koriģējuši padomju laika pētījumus, papildus pētot

¹⁶⁶ Feldmanis I. Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzīšana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Sērija Latvija starptautiskajās attiecībās / sast. Alberts Sarkanis. – Nordik, 1999.; Feldmanis I. Latvijas kara pieteikums Vācijai // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – II – Rīga, 2001. – 124. – 135. lpp.

¹⁶⁷ Stranga A. Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads. – Rīga, 2008.; Stranga A. Ebreji un diktatūras Baltijā (1926.–1940.). – Rīga: LU Jūdaikas Studiju centrs, 2002.; Stranga A. Komunistu diktatūra Latvijā: 1918. gada decembris – 1920. gada janvāris // Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. Starptautiska konference 2008, 13.–14. novembris, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2010. – 62. – 80. lpp.; Stranga A. Latvijas – padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Latvijas – padomju Krievijas attiecības 1919.–1925. gadā. – Rīga: Fonds Latvijas vēsture, 2000.; Stranga A. Pārdomas par 1905. gada revolūciju // 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11. – 12. janvāris, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. – 567. – 583. lpp.; Stranga A. Latvijas un Igaunijas attiecības 1918–1940 // Sarunas V: lekcijas un diskusijas sabiedriskā izglītības fonda „Jaunā akadēmija” vasaras nometnē Mazsalacā 2003. gada vasarā. – Rīga: Jaunā akadēmija, 2004. – 180. – 198. lpp.; Stranga A. Latvijas un Lietuvas diplomātiskās attiecības 1918–1940 // Sarunas IV: lekcijas un diskusijas sabiedriskā izglītības fonda „Jaunā akadēmija” vasaras nometnē Rucavā 2002. gada vasarā. – Rīga: Jaunā akadēmija, 2003. – 110. – 128 lpp.

¹⁶⁸ Zunda A. Latvijas un Rietumvalstu attiecības divos laikposmos // Latvija divos laikposmos: 1918–1928 un 1991–2001 / red. Ļubova Zīle. – Rīga, 2001.

¹⁶⁹ Zemīte L. Latvia in the League of Nations. – Rīga: University of Latvia, 2002.; Zemīte L. Minoritāšu jautājums Tautu Savienībā // Starptautisko attiecību problēmas: Latvija, Baltija, Eiropa. Profesoram Albertam Varoslavānam 75: jubilejas rakstu krājums / red. Inesis Feldmanis, Antonijs Zunda. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2005.

¹⁷⁰ Taurēns J. Baltijas virziens Latvijas Republikas ārpolitikā 1934.–1940. gadā: Promocijas darbs. – Rīga, 1999.

¹⁷¹ Cerūzis R. Vācu faktors Latvijā (1918–1939). Politiskie un starpnacionālie aspekti. – Rīga: Latvijas Universitāte, 2004.

¹⁷² Jēkabsons Ē. Latvijas un Baltkrievijas Tautas Republikas attiecības (1919–1920) // Latvijas Arhīvi. – 1996. – Nr. 1./2. – 35. – 41. lpp.; Jēkabsons Ē. Latvijas attiecības ar Lietuvu 1919.–1921. gadā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1997. – Nr. 1. – 85. – 91. lpp.; Nr. 2. – 25. – 34. lpp.; Jēkabsons Ē. Latvijas attiecības ar Ukrainas Tautas Republiku (1919–1921) // Latvijas Vēsture. – 2003. – Nr. 4. – 56. – 72. lpp.; Jēkabsons Ē. Latvijas un Polijas militāro izlūkdienestu sadarbība 1919.–1939. gadā // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – IV – Rīga, 2003. – 111. – 135. lpp.; Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007.; Latvijas armijas augstākie virsnieki. 1918–1940. Biogrāfiskā vārdnīca / sast. Ēriks Jēkabsons un Valters Ščerbinskis. – Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1998.

¹⁷³ Ščerbinskis V. Latvijas un Somijas militārās attiecības. 1918–1940. // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – I – Rīga, 2000. – 86. – 100. lpp.; Ščerbinskis V. Somija Latvijas ārpolitikā, 1918–1940: promocijas darba kopsavilkums. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2003.; Ščerbinskis V. Ziemeļvalstu brīvprātīgie un Latvijas brīvības cīņas // Latvijas vēsture. – 1997. – Nr. 1. – 78. – 85. lpp.

¹⁷⁴ Варславан А.Я. Английский капитал в буржуазной Латвии: 1920–1929 гг. – Рига: Зинатне, 1972.

¹⁷⁵ Почс К.Я. „Санитарный кордон”: Прибалтийский регион и Польша в антисоветских планах английского и французского империализма (1921–1929 гг.) / отв. ред. А.Я. Варславан. – Рига: Зинатне, 1985.

arhīvu materiālus, kā arī ietverot trimdas autoru un Rietumvalstu vēsturnieku atziņas. Savā fundamentālajā pētījumā par Latviju starptautisko attiecību sistēmā no 1919. līdz 1929. gadam A. Varšlavāns ir sniedzis starpvalstu attiecību pētniecības metodoloģiju, tostarp norādījis uz savstarpējo mijiedarbību un saistību starp reģionālajām un globālajām starpvalstu attiecību sistēmām.¹⁷⁶ A. Varšlavāns analizēja Rietumu sabiedroto un Vācijas politiku Baltijā, tajā skaitā globālo aktoru konkurenci par ietekmi reģionā, kā arī lokālo valstsnāciju projektu aizstāvju manevrēšanu starp reģionā ieinteresētajiem aktoriem.

Atjaunoto Baltijas valstu un Polijas vēsturnieki mēģina vēsturi pētīti kritiski un argumentēti. Vēsturnieki ir daļēji pārvērtējuši iepriekšējo pētnieku devumu, pievēršoties konkrētiem problēmjautājumiem, galvenokārt ārējā faktora problēmai cīņā par varu, mazāku uzmanību pievēršot iekšējā faktora problēmai.

Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas galvenais cīņas par varu Latvijas teritorijā pētniecības centrs ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte (Rīga). Balstoties uz Latvijas un Vācijas arhīvu materiāliem, kā arī pētījumiem, ko veikuši nacionālās historiogrāfijas vēsturnieki un Rietumvalstu (Vācijas un Lielbritānijas) vēsturnieki, tostarp britu vēsturnieks Džons Haidens (*John Hiden*)¹⁷⁷, kura pētnieciskā darba centrā bija Vācijas un Baltijas valstu vēsture¹⁷⁸, Federālā Austrumeiropas vāciešu vēstures un kultūras pētniecības institūta (Oldenburga) profesors Mihaels Gārlefs (*Michael Garleff*)¹⁷⁹, arī vācbaltiešu vēsturnieks Georgs fon Rauhs (*Georg Alexander Cornelius Erich von Rauch*)¹⁸⁰, Latvijas Universitātes profesors I. Feldmanis veica pētījumu par Latvijas starptautisko atzīšanu. Savā darbā I. Feldmanis ir pievēršis pastiprinātu uzmanību starptautiskajām tiesībām, to principu ievērošanai vai neievērošanai, tajā skaitā dažāda līmeņa līgumiem ceļā uz *de iure* atzīšanu. I. Feldmaņa kolēģis Vēstures un filozofijas fakultātes Rietumeiropas un Amerikas jauno un jaunāko laiku katedrā R. Cerūzis ir analizējis proģermānisko Baltijas hercogistes, vēlāk Baltijas valsts projektu, sniedzis jēdziena „faktors” skaidrojumu, kā arī risinājis vācu telpas definēšanas problēmu Viduseiropas un

¹⁷⁶ Varšlavāns A. Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā. Pirmā desmitgade 1919–1929. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008. – 7. lpp.

¹⁷⁷ Hiden J. The Baltic States and Weimar Ospolitik. – London, 1987.; Hiden J., Salmon P. The Baltic Nations And Europe: Estonia, Latvia and Lithuania in the Twentieth Century. – London: Longman, 1991.

¹⁷⁸ In Memoriam: John Hiden 1940–2012. Association for the Advancement of Baltic Studies // <http://depts.washington.edu/aabs/news/Hiden%20In%20Memoriam.pdf> (skatīts 26.12.2012)

¹⁷⁹ Garleff M. Die Deutschbalten als nationale Minderheit in den unabhängigen Staaten Estland un Lettland // Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder. – Berlin, 1994.

¹⁸⁰ Von Rauch G. The Baltic States: The Years of Independence Estonia, Latvia, Lithuania 1917–1940. – London, 1974.

Austrumeiropas reģiona valstīs¹⁸¹, atsaucoties uz Vācijas vēsturniekiem, tajā skaitā Pīteru Kacensteinu (*Peter Katzenstein*)¹⁸², kurš ir studējis Londonas Ekonomikas skolā un Hārvarda Universitātē. Ne tikai ārējā faktora, bet arī iekšējā faktora problēmu ir pētījuši Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes profesori A. Stranga un Ē. Jēkabsons. Profesora A. Strangas darbus raksturo koncentrēšanās uz Rietumvalstu vēsturnieku, tajā skaitā iepriekš minēto N. Deivisa, Ē. Hobsbauma, E. Karra¹⁸³, R. Sērvisa, kā arī neminēto liberālā britu vēsturnieka Alana Teilora (*Alan John Percivale Taylor*)¹⁸⁴ un amerikāņa, starptautisko attiecību vēstures pētnieka Henrija Kisindžera (*Henry Alfred Kissinger*)¹⁸⁵ teorētisko tēžu apgūšanu un pārnesi nacionālajā historiogrāfijā, kā arī oriģināli mēģinājumi salīdzinoši analizēt cīņu par varu Baltijas jūras austrumu reģionā ne tikai caur starptautisko attiecību prizmu, bet arī caur ebreju vēstures prizmu. A. Strangas doktorante, jaunās paaudzes vēsturniece Alda Bražūne¹⁸⁶ ir pētījusi Francijas lomu Latvijas ārpolitikā starpkaru periodā, tostarp, balstoties uz Francijas arhīvu materiāliem un franču vēsturnieku darbiem ir pārskatījusi K. Poča atziņas. Ē. Jēkabsona pētījumu būtiskākais piemesums ir arhīvu studijas ne tikai Latvijā, bet arī citviet Baltijas jūras austrumu reģionā, kā arī Latvijas un citu lokālo proantantisko aktoru Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā un reģionālā spēlētāja Polijas attiecību analīze. Ē. Jēkabsons apzina kaimiņvalstu vēsturnieku pētījumus un piedalās reģionālās konferencēs¹⁸⁷ Igaunijā, Lietuvā, Polijā un, kas nav mazsvarīgi, mudina un palīdz saviem studentiem iegūt starptautisku konferenču praksi. Savā monogrāfijā par Latvijas un Polijas attiecībām Ē. Jēkabsons polemizē ar poļu vēsturnieku Tomašu Palušiņski (*Tomasz Paluszyński*)¹⁸⁸, kurš, līdzīgi kā Ē. Jēkabsons, pētniecībā iziet ārpus savas valsts robežām; viņš ir analizējis gan Polijas un Latvijas attiecības, gan pētījis baltkrievu izcelsmes poļa, virsnieka Staņislava Bulaka-Balahoviča (*Stanisław Bulak-Balachowicz*, 1883–1940) gaitas, cīnoties krievu pretlieliniecisko spēku pusē Igaunijas teritorijā un pēc tam Polijas

¹⁸¹ Cerūzis R. Vācu faktors Latvijā (1918–1939). Politiskie un starpnacionālie aspekti. – Rīga: Latvijas Universitāte, 2004. – 1. – 17. lpp.

¹⁸² Katzenstein P.J. Germany and Mitteleuropa. An Introduction // Mitteleuropa between Europe and Germany / ed. P.J. Katzenstein. – Providence; Oxford. – Berghahn Books, 1997.

¹⁸³ Carr E.H. The Twenty Years Crisis. 1919–1939. – London: Macmillan, 1962.

¹⁸⁴ Taylor A.J.P. The Struggle for Mastery in Europe, 1848–1918. – Oxford, 1971.

¹⁸⁵ Kissinger H. A World Restored. – New York: Grosset and Dunlap, 1964.; Kisindžers H. Diplomātija. – Rīga: Jumava, 2001.

¹⁸⁶ Bražūne A. Francijas loma Latvijas ārpolitikā, 1921.–1933. gads. Promocijas darbs. – Rīga, 2012.

¹⁸⁷ Piemēram, sakarā ar valstsnāciju neatkarības pasludināšanas Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā deviņdesmitgadi, 2008. gadā martā profesors Ē. Jēkabsons uzstājās ar referātu „*Relations of Latvia with Estonia, Lithuania and Poland during War of Independence in 1918–1920*” („Latvijas attiecības ar Igauniju, Lietuvu un Poliju Neatkarības kara laikā 1918.–1920. gadā”) Igaunijas Vēstures muzeja organizētajā starptautiskajā konferencē „*Rahvusest riigiks. Uute rahvusriikide teke Tsaari-Venemaa varemeile 1917-1920*” („Ceļā uz valstsnāciju. Jaunu nacionālo valstu rašanās bijušās Krievijas impērijas teritorijā 1917.–1920. gadā).

¹⁸⁸ Paluszyński T. Walka o niepodległość Łotwy 1914–1921. – Warszawa, 1999.

pusē.¹⁸⁹ S. Bulaku-Balahoviču, gluži tāpat kā vairākus citus cīņā par varu iesaistītos avantūristus, tajā skaitā Pāvelu Bermontu-Avalovu (*Павел Рафаилович Бермондт-Авалов*, 1877–1966/73/74), kas kā jaunākie virsnieki vai instruktori veidoja militāro karjeru Pirmā pasaules kara laikā un vēlāk cīņā par varu Krievijas postimpērijā, atbilstoši ebreju izcelsmes amerikāņu vēsturnieka Veja Lileviča (*Vejas Gabriel Liulevicius*)¹⁹⁰ tēzei varētu definēt kā karakungus (*warlord*), kuriem bija izteiktas antilielinieiskas un antisemītiskas jūtas un tanī pašā laikā apskaužama spēja pielāgoties mainīgajai situācijai, pārejot no viena cīņā par varu iesaistītā aktora pie otra.

Ē. Jēkabsona doktorants, jaunās paaudzes vēsturnieks Jānis Šiliņš¹⁹¹ ir analizējis Padomju Latvijas valstiskumu 1919. gadā, pastiprinātu uzmanību pievēršot iekšējā faktora problēmai (represijas, agrārā politika, militāro formējumu komplektēšana). J. Šiliņš ir konfrontējis arhīvu materiālus ar padomju vēsturnieku darbos paustajām tēzēm. Salīdzinošās analīzes īstenošanā promocijas darba autors ir izmantojis J. Šiliņa iegūtos empīriskos datus. Līdzīgi kā ar Latvijas vēsturnieku Valdi Blūzmu¹⁹², arī ar J. Šiliņu autors promocijas darbā ir polemizējis par jēdziena „pilsoņu karš” skaidrojumu un piemērotību Latvijas teritorijai. Pie profesora Ē. Jēkabsona kā zinātniskā vadītāja Aldis Miņins izstrādāja bakalaura darbu un maģistra darbu, kuros tika pētītas Baltijas valstu militāri politiskās attiecības 1920.–1934. gadā un Latvijas pilsoņu kara historiogrāfija, kas bija nepieciešami pieredzes iegūšanai darbā ar Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāliem un presi Latvijas Nacionālajā bibliotēkā (Letonika), kā arī mēģinājumiem apjaust, kas ir vēstures teorija un historiogrāfija. Minētā pieredze kalpoja par atspērienu promocijas darba sagatavošanai pie profesora J. Taurēna, kurš, gluži tāpat kā profesors A. Stranga, aicināja koncentrēties uz starptautisko attiecību un nacionālisma teorētiskiem, historiogrāfiem Rietumvalstīs un Krievijā, kā arī starptautiskos vēstures žurnālos ietvertām tēzēm, lai mēģinātu aptvert cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā faktoros un iesaistītos aktorus, kā arī mēģinātu saprast vēstures zināšanu pārneses mehānismu. Profesoru I. Feldmaņa, Ilgvara

¹⁸⁹ Paluszyński T. Przejscie oddziału generała Stanisława Bułak-Bałachowicza z Estonii do Polski (marzec 1920 roku) // Polska i Europa w XIX-XX wieku. Studia historyczno-politologiczne / red. J. Kiwerska, B. Koszek, D. Matelski, Poznań. – 1992. – s. 109.–124.

¹⁹⁰ Liulevicius V.G. War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity and German Occupation in World War I. – Cambridge, 2000.; Liulevicius V.G. The German Myth of the East. 1800 to the Present. – Oxford, 2009. – p. 155.

¹⁹¹ Šiliņš J. Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība (1918. gada decembris – 1919. gada jūnijs). Promocijas darbs. – Rīga, 2011.

¹⁹² Blūzma V. Kreisā radikālisma viļņa Latvijā (1917. g. marts – 1920. g. janvāris) vēstures problēmas un to atspoguļojums historiogrāfijā. Promocijai izvirzīto darbu kopsavilkums. – Rīga, 1998.; Blūzma V. Kad īsti Latvija kļūva par valsti? // Latvijas Vēsture. – 1991. – Nr. 3. – 3. – 9. lpp.; 1992. – Nr. 1. – 3. – 13. lpp.; Blūzma V. Tiesiskas valsts pirmsākumi Latvijā // Latvijas Vēsture. – 1998. – Nr. 3. – 20. – 23. lpp.; Nr. 4. – 6. – 15. lpp.; 1999. – 46. – 53. lpp.

Butuļa¹⁹³, Ē. Jēkabsona, A. Strangas, J. Taurēna, L. Zemītes un A. Zundas lekcijās un rakstos paustās argumentēšanas un reālpolitikas principu apjaušanas iemaņas iespēju robežās ir izmantotas, gatavojot promocijas darbu. Pateicoties Latvijas Universitātes profesora, medievista Ilgvara Misāna semināriem par Annāļu skolu (*École des Annales*)¹⁹⁴ maģistratūras studiju laikā (2006–2008), promocijas darba autoram stiprinājās pārliecība, ka ir iespējams mēģināt veikt salīdzinošo analīzi reģionālā griezumā, bet sarunas laikā pēc sagatavotā referāta aizstāvēšanas – ka var mēģināt aizgūt annāļu pieredzi un strukturēt cīņu par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā. Profesora I. Misāna 2012. gada pavasarī organizētajā konferencē „Ar ceļa maizi kabatā”, kurā referēja Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes absolventi, kas savu akadēmisko karjeru veido Rietumvalstīs, kā arī I. Misāna¹⁹⁵ rakstu krājumā promocijas darba autors guva kārtējo apstiprinājumu tam, ka vēstures zinātnē ir svarīga teorija un vēstures zināšanu pārnese. Izpratni par socioloģijas, vēstures un ģeogrāfijas teoriju nozīmi vēstures pētniecībā, kā arī nepieciešamību apjaust promocijas darba autora vietu vēstures zinātnes sistēmā veidoja socioloģes, Latvijas Universitātes doktorantūras skolas „Letonika un starpkultūru pētījumi” vadības padomes locekles Dagmāras Beitneres, sociālās vēstures pētnieces, Latvijas Universitātes doktorantūras skolas „Politisko, sociālo un ekonomisko procesu analīze postpadomju telpā” un Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes doktorantu studiju kursa „Sociālo zinātņu pētījumu metodoloģija” pasniedzējas Vitas Zelčes, kā arī ģeogrāfes, Latvijas Universitātes doktorantūras skolas „Politisko, sociālo un ekonomisko procesu analīze postpadomju telpā” pasniedzējas Maijas Rozītes lekcijas. Līdzīgu viedokli par nepieciešamību mēģināt sevi maksimāli objektīvi pozicionēt un atrast gan pētāmajā tēmā, gan kolēģu vēsturnieku sistēmā promocijas darba autora maģistratūras studiju laikā vieslekcijā pauda Minhēnes

¹⁹³ Rosinoši bija I. Butuļa ieteikumi doktorantūras lekciju kursa „Alternatīvu vēsture” ietvaros, kurus promocijas darba autors mēģināja ietvert referātā un vēlāk zinātniskajā rakstā par Latvijas vēstures alternatīvām. *Skatīt sīkāk*: Miņins A. Latvijas valstiskuma alternatīvas 1917.–1920. gadā: „Sadalīta Latvija” (kas būtu, ja Latgalē nostiprinātos lielinieku režīms?) // *Latgale kā kultūras pierobeža II*. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2011. – 40. – 51. lpp.; Profesors I. Butulis ir pētījis Latvijas paramilitārās organizācijas „Aizsargi” vēsturi. *Skatīt sīkāk*: Butulis I. Sveiki, aizsargi. – Rīga: Jumava, 2011.

¹⁹⁴ Bloks M. Vēstures apoloģija jeb Vēsturnieka amats. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2010.; Бродель Ф. Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II: В 3 ч. Ч. 1: Роль среды / пер. с фр. М.А. Юсима. – М., 2003.; Бродель Ф. Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II: В 3 ч. Ч. 2. Коллективные судьбы и универсальные сдвиги / пер. с фр. М.А. Юсима. – М., 2003.; Бродель Ф. Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II: В 3 ч. Ч. 3. События. Политика. Люди / пер. с фр. М.А. Юсима. – М., 2003.; Гуревич А. Индивид и социум на средневековом Западе / Серия „Становление Европы”. – СПб.: „Александрия”, 2009.; Жак Ле Гофф. Рождение Европы / Серия „Становление Европы”. / пер. с фр. А.И. Поповой. Предисл. А.О. Чубарьяна. – СПб.: „Александрия”, 2007.; Кардини Ф. Европа и ислам: история непонимания / Серия „Становление Европы”. / пер. с итал. Е. Смагиной, А. Карловой, А. Митрофанова. – СПб.: „Александрия”, 2007.; Лучано К. Демократия. История одной идеологии / Серия „Становление Европы”. / пер. с итал. А. Миролюбова. – СПб.: „Александрия”, 2012.

¹⁹⁵ Misāns I. Klio Latvijā: raksti par historiogrāfijas problēmām. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012.

Universitātes profesors Pēteris Krupņikovs, kurš pirms PSRS sabrukuma 1991. gadā pasniedza vēsturi Latvijas Valsts universitātē un lika pamatus Padomju Latvijas un vācu vēsturnieku sakariem, kā arī pētīja vācbaltiešu historiogrāfiju¹⁹⁶.

Kā vēl viens pētniecības centrs Latvijas teritorijā ir jāizceļ Daugavpils Universitāte, kuras profesors Vitālijs Šalda kopā ar Rīgas Puškina liceja vēstures pasniedzēju Tatjanu Barteli ir pētījis Latvijas bēgļu jautājumu¹⁹⁷, kā arī veicis pētījumu par Vācijas II impērijas vēsturi¹⁹⁸, kas lielākoties ir balstīts uz Vācijas XX gadsimta vidus un otrās puses vadošo vēsturnieku, tajā skaitā iepriekš minētā F. Fišera, darbiem un vācu politiķu un militārpersonu memuāriem. V. Šaldas pētījumu ir recenzējis A. Varslavāns. Promocijas darba metodoloģijas izstrādē ir izmantots V. Šaldas kolēģa Daugavpils Universitātē Aleksandra Ivanova¹⁹⁹ pētījums par historiogrāfijas faktu un historiogrāfijas avotu.

Daļa no minētajiem Latvijas vēsturniekiem (I. Feldmanis, A. Ivanovs, A. Stranga) darbojas 2011. gadā izveidotajā Latvijas un Krievijas vēsturnieku komisijā, kuras ietvaros, iespējams, tiks veikti teorētiski un empīriski pētījumi, tostarp par cīņu Latvijas teritorijā pēc Februāra revolūcijas.

Vēsturisku apsvērumu dēļ cīņai par varu Baltijas reģionā kopumā un XX gadsimta pirmajās desmitgadēs pastiprinātu uzmanību ir pievērsuši vācu vēsturnieki, starp kuriem būtu jāizceļ Hamburgas Universitātes Ziemeļaustrumu vāciešu vēstures un kultūras pētniecības institūta (*Nord-Ost Institut*) pētnieks Detlefs Hennings (*Detlef Henning*)²⁰⁰ un Hamburgas Universitātes absolvents, Tallinas Universitātes (Igaunija) profesors Karstens Brigemans (*Karsten Brüggemann*)²⁰¹, kuri ir attiecīgi pievērsušies cīņas par varu problēmai Latvijas un Igaunijas

¹⁹⁶ Krupņikovs P. Melu un patiesības palete. – Rīga: Zvaigzne, 1980.

¹⁹⁷ Bartele T., Šalda V. Latviešu bēgļi Krievijā. 1915–1922. – Daugavpils: Saule, 2007.

¹⁹⁸ Šalda V. Vācijas impērija 1871–1918. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2009.

¹⁹⁹ Ivanovs A. Historiogrāfiskais fakts un historiogrāfiskais avots // VII zinātnisko lasījumu materiāli. Vēstures sekcija. 1. krājums. – Daugavpils: Saule, 1997.

²⁰⁰ Henning D. Die Legende vom dritten Weg: Die Sozialistische Sowjetrepublik Lettlands (1918–1920) // Journal of Baltic Studies. – 1994. – Vol. 25. – No. 4. – p. 331. – 348.; Hennings D. Nacionālā kustība un nacionālās valsts tapšana Latvijā. Pētījumu rezultāti // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1995. – Nr. 1. – 64. – 80. lpp.; Hennings D. 1905. gada revolūcija un 1919. gads // 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11. – 12. janvāris, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. – 520. – 526. lpp.

²⁰¹ Brüggemann K. Die Gründung der Republik Estland un das Ende des „Einen und Unteilbaren Rußland”. Die Petrograder Front des Russischen Bürgerkriegs 1918–1920. – Wiesbaden: Harrassowitz, 2002.; Brüggemann K. „Foreign Rule” During the Estonian War of Independence 1918–1920: The Bolshevik Experiment of the „Estonian Worker’s Commune” // Foreign Rule and Collaboration in the Baltic Countries, 1860–1920: New Directions in Research / ed. Karsten Brüggemann // Journal of Baltic Studies. Special Issue. – 2006. – Vol. 37. – No. 2. – p. 210. – 226.; Brigemans K. Igaunijas Neatkarības karš un Krievijas Pilsoņu kara Petrogradas fronte (1918–1920) // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – VIII – Rīga, 2007. – 56. – 74. lpp.; Brigemans K. Vēstures zinātne un Baltijas „Neatkarības kari”: meklējot jaunu pētniecības dienaskārtību // Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība:

teritorijās pēc Februāra revolūcijas, K. Brigemans²⁰² arī cīņai par varu Somu līča reģionā. K. Brigemana pastarpināts audzēknis, Tallinas Universitātes doktorants Tāvi Minniks (*Taavi Minnik*)²⁰³ 2013. gada sākumā turpināja strādāt pie promocijas darba par dažādu cīņā par varu Igaunijas teritorijā 1917.–1920. gadā iesaistīto aktoru veiktajām represijām un attīstīt „vardarbības ciklu” koncepciju. K. Brigemans kopā ar Tartu Universitātes profesoru, jauno laiku vēstures pētnieku Mati Lauru (*Mati Laur*) ir likuši pamatus gada grāmatai „*Forschungen zur baltischen Geschichte*” („Baltijas vēstures pētījumi”), kas iznāk kopš 2006. gada (līdz 2013. gada sākumam bija publicētas septiņas gada grāmatas). K. Brigemana un M. Laura rediģētajā gadagrāmata publicējas Baltijas akadēmiskie vēsturnieki. Mūsdienās K. Brigemanu var definēt kā starpnieku Baltijas jūras austrumu reģionā vēstures zināšanu un modernāko pētniecības pieeju pārnesē globālā, reģionālā un lokālā līmenī. Viņš savos pētījumos atsaucas uz iepriekš minētajiem sociālās vēstures un simbolismu pētniekiem amerikāņiem Š. Ficpatriku, V. Rozenbergu, R. Saniju, britu O. Faidžisu un ebreju izcelsmes krievu vēsturnieku B. Koloņicki. Apzinoties sociālās vēstures pievilcību un arī kolēģu, tajā skaitā K. Brigemana, jaunākās tēzes, vēsturnieki²⁰⁴ citviet Baltijas jūras austrumu reģionā pēdējos gados ir veikuši iekšējā faktora analīzi cīņas par varu apstākļos.

Nenoliedzot sociālās vēstures pētniecības aktualitāti un nepieciešamību, tomēr jāatzīst, ka zināms eiforijas skurbums ir mazinājis interesi par jaunu pieeju meklējumiem cīņas par varu ārējā faktora analīzē jeb reālpolitikas pētniecības virzienā.

Lielā mērā pateicoties Vācijas vēsturnieku salīdzinoši lielajam iedzīvotāju skaitam un līdz ar to proporcionāli augstajam vēsturnieku skaitam, kā arī XX gadsimta otrajā pusē iedibinātajai tradīcijai – dibināt Vācijā reģionālās vēstures pētniecības institūtus un pētīt vēsturi uz vietas konkrētā reģionā vai valstī, Vācijas vēsturnieki ir izveidojuši jaunus pētniecības centrus vai iekļāvušies uz vietas esošos pētniecības centros daudzviet Eiropā arī ārpus Vācijas, ne tikai Baltijā, bet arī Maskavā, Dublinā un citviet. Tīklojums nodrošina zinātniskus kontaktus un līdz ar

ideja un realizācija / red. kol. Jānis Bērziņš, Karstens Brigemans u.c. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2010. – 95. – 102. lpp.

²⁰² Europa der Regionen: der Finnische Meerbusen: Esten, Deutsche und ihre Nachbarn // *Colloquia Baltica* / Hrsg. K. Brüggemann. – Bd. 11. – München: Meidenbauer 2007.

²⁰³ Minnik T. Der Teufelskreis der Gewalt: Terror und Repressionen in Estland 1917–1919 // *Forschungen zur baltischen Geschichte*. Band 6. – Akadeemiline Ajalooselts, 2011. – s. 120. – 141.

²⁰⁴ Ciganovs J. Latviešu sieviešu palīdzības korpuss Atbrīvošanas cīņu laikā // *Sieviete Latvijas vēsturē. Rakstu krājums*. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 56. – 62. lpp.; Jēkabsons Ē. Latviešu sievietes militārajā dienestā Pirmajā pasaules karā // *Sieviete Latvijas vēsturē. Rakstu krājums*. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 36. – 56. lpp.; Jēkabsons Ē. Sievietes un bruņotie spēki Latvijas Neatkarības kara laikā (1919–1920) // *Latvijas Vēsture*. – 2012. – Nr. 3. – 20. – 39. lpp.; Zellis K. Die Schlacht bei Cēsis, die Esten und das historische Bewusstsein der Letten // *Forschungen zur baltischen Geschichte*. Band 4. – Akadeemiline Ajalooselts, 2009. – s. 170 – 189.

to vēstures zināšanu pārnesi. Piemēram, Dublinas Universitātes Kara problēmu pētniecības centra vadītājs kopš 2008. gada ir vācu vēsturnieks, Oksfordas Universitātes doktora grāda īpašnieks Roberts Gervarts (*Robert Gerwarth*), kurš ir sapulcinājis komandā vēsturniekus, sociologus un politologus no dažādām Eiropas valstīm, tajā skaitā no Baltijas jūras austrumu reģiona. Viens no centra sadarbības partneriem ir pilsoņu karu teorētiķis S. Kalivass.

Pateicoties iepriekš minētā lietuviešu vēsturnieka T. Balkeļa, Dublinas Universitātes Kara problēmu pētniecības centra pētnieka, aktivitātei, T. Minniks un A. Miņins tika uzaicināti piedalīties Maskavā dislocētā Vācijas vēstures institūta un Dublinas Universitātes Kara problēmu pētniecības centra organizētajā konferencē „*War, Revolution, Civil War: Eastern Europe 1917–1923*” („Karš, revolūcija, pilsoņu karš: Austrumeiropa 1917.–1923. gads”), kas notika Dublinā 2011. gada 25.–26. martā. Pirms tam T. Balkelis, T. Minniks un A. Miņins bija tikušies 2010. gada 14.–16. oktobrī Herdera institūta (Marburga), Hamburgas Universitātes Ziemeļaustrumu vāciešu vēstures un kultūras pētniecības institūta (*Nord-Ost Institut*) un Lietuvas Vēstures institūta organizētajā konferencē Austrumeiropas universitāšu doktorantiem Viļņā „*Violence and Societies in East and Central Europe, 18th to 20th centuries*” („Vardarbība un sabiedrības Centrālajā Eiropā un Austrumeiropā XVIII – XX gadsimtā”), par kuras organizēšanu Latvijas Universitātes vēstures doktorantus informēja I. Misāns. Viļņas konferencē lielākoties referēja doktoranti, savukārt Dublinā – arī nopietnāki, plašākai publikai pazīstami vēsturnieki, tajā skaitā vēsturnieks no Sanktpēterburgas B. Koloņickis, kurš ir veicis pētījumus viens pats un kopā ar britu vēsturnieku O. Faidžisu²⁰⁵. Pēc T. Balkeļa iniciatīvas T. Minniks, A. Miņins, Dublinas konferencē klātesošais Helsinku Universitātes (Somija) profesors Juha Siltala (*Juha Siltala*)²⁰⁶, kā arī lietuviešu vēsturnieki Česlavs Laurinavičs (*Česlovas Laurinavičius*) un Vītauts Petronis (*Vytautas Petronis*), kuri Dublinas konferencē nepiedalījās, sagatavoja rakstus izdevumam „*Journal of Baltic Studies*” zem vienojoša nosaukuma „*War and Violence in the Baltic States and Finland after the Great War: Transnational Perspective*” („Karš un vardarbība Baltijas valstīs un Somijā pēc Lielā kara: transnacionālā perspektīva”), kas 2013. gada sākumā vēl nebija publicēts. Č. Laurinavičs ir veidojis akadēmisko karjeru Lietuvas Vēstures institūtā un ir viens no žurnāla „*Lithuanian Historical Studies*” redaktoriem, tajā skaitā zinātniska raksta²⁰⁷ autors un

²⁰⁵ Figes O., Kolonitskii B. *Interpreting the Russian Revolution: The Language and Symbols of 1917*. – New Haven, CT: Yale University Press, 1999.

²⁰⁶ Siltala J. National Rebirth out of Young Blood. Sacrificial fantasies in the Finnish Civil War, 1917–1918 // *Scandinavian Journal of History*. – 2006. – Vol. 31. – No. 3./4. – p. 290. – 307.; Siltala J. *Sisällissodan psykohistoria*. – Helsinki: Otava, 2009.

²⁰⁷ Laurinavičius Č. Once Again on the Soviet Statehood in Lithuania in 1918–1919 // *Lithuanian Historical Studies*. – 2008. – Vol. 13. – 179. – 191.

redaktors tematiskajam žurnāla izdevumam, veltītam atjaunotās Lietuvas valsts izveides deviņdesmitgadei, kurā tostarp ir publicēts profesora A. Strangas raksts²⁰⁸. Viņš ir arī Krievijas un Lietuvas vēsturnieku komisijas loceklis un viens no kopīgi veidotā un 2006. gadā publicētā dokumentu krājuma autoriem²⁰⁹. Savukārt V. Petronis, kurš ir ieguvis bakalaura grādu Kauņas Universitātē (Lietuva), maģistra grādu Turku Universitātē (Somija) un doktora grādu Stokholmas Universitātē (Zviedrija), veido akadēmisko karjeru ārpus Lietuvas teritorijas, iepriekš minētajā Herdera institūtā. Kopš 2010. gada V. Petronis ir pievērsies paramilitārisma jautājumam starpkaru Lietuvā un Austrumeiropā kopumā, taču savā promocijas darbā viņš analizēja etniskās kartogrāfijas un nacionālās politikas savstarpējās ietekmes problēmu Krievijas impērijā XIX gadsimta otrajā pusē, kas saīsinātā veidā ir publicēta sērijā „*Historia Rossica*”²¹⁰.

Zināmā mērā Viļņas un Dublinas konferenču referātos un neformālās sarunās iztirzātās idejas ir iekļautas promocijas darbā. Papildus iegūtajiem zinātnieku kontaktiem kā viens no būtiskākajiem konferenču ieguvumiem autoram bija pārliecības stiprināšana, ka ir iespējams un nepieciešams salīdzinoši analizēt cīņu par varu ne tikai Baltijas reģionā, bet vēl plašākā telpā Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā, jo paveras iespēja salīdzināt cīņu par varu tanīs teritoriālajās vienībās, kas ieguva iespēju veidot patstāvīgu valstiskumu ilgāku laika posmu, un tanīs teritoriālajās vienībās, kas tika pakļautas padomju sistēmai.

Pagaidām somu un poļu vēsturnieki izceļas uz pārējo Baltijas jūras austrumu reģiona, kā arī Baltkrievijas un Ukrainas vēsturnieku fona ar īstenoto praksi darboties dažādos virzienos, proti, piedalīties Rietumvalstu²¹¹, Krievijas²¹² un reģionā starp Baltijas jūru un Melno jūru²¹³

²⁰⁸ Stranga A. Communist Dictatorship in Latvia: December 1918 – January 1920. Ethnic Policy // Lithuanian Historical Studies. – 2008. – Vol. 13. – 161. – 179.

²⁰⁹ СССР и Литва в годы Второй мировой войны: сборник документов / сост. А. Каспаравичюс, Ч. Лауринавичюс, Н. С. Лебедева. – Vilnius: LII leidykla, 2006.

²¹⁰ Петронис В. Pinge, divide et impera: Взаимовлияние этнической картографии и национальной политики в позднеимперской России (вторая половина XIX века) // Imperium inter pares: Роль трансферов в истории Российской империи (1700–1917): сб. ст. / ред. М. Ауст, Р. Вульпиус, А. Миллер. – М.: Новое литературное обозрение, 2010. – с. 308. – 330.

²¹¹ Naapala P., Tikka M. Revolution, Civil War and Terror in Finland in 1918 // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012.

²¹² Новак А. Борьба за окраины, борьба за выживание: Российская империя XIX в. и поляки, поляки и империя (обзор современной польской историографии) // Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – с. 429. – 465.; Новак Б. Борьба польской конницы с первой конной армией Семёна Будённого на Украине в мае–июне 1920 г. // Падение империи, революция и гражданская война в России / сост. Исхаков С.М. – М.: Издательство „Социально-политическая МЫСЛЬ”, 2010. с. 189. – 209.

²¹³ Piemēram, sakarā ar valstsnāciju neatkarības pasludināšanas Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā deviņdesmitgadi, 2008. gadā martā nacionālkonservatīvais somu vēsturnieks, bijušais Helsinku universitātes profesors un Somijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķis Sepo Zetterbergs (*Seppo Zetterberg*) uzstājās ar referātu „*The birth of Independent Finland, 1917–1920*” („Neatkarīgās Somijas valsts izveide 1917.–1920. gadā”) Igaunijas Vēstures muzeja organizētajā starptautiskajā konferencē „*Rahvusest riigiks. Uute rahvusriikide teke Tsaari-Venemaa*

organizētajās starptautiskajās konferencēs un publicēties rakstu krājumos, kā arī vairāku autoru kopdarbos. Somijas gadījumā tam par iemeslu droši vien ir savstarpēji saistīti divi vēsturiskās pieredzes determinēti priekšnoteikumi – neatrašanās padomju republikas vai sociālistiskā satelīta statusā PSRS pastāvēšanas laikā, kā dēļ emocionāli aizspriedumi mazāk ietekmē sadarbības veidošanu ar PSRS mantinieci Krieviju, un iekļaušanos Rietumvalstu vēsturnieku zinātniskajā apritē pēc Otrā pasaules kara. Savukārt Polijas un Krievijas vēsturnieku zināmu tuvināšanos²¹⁴ noteica iedibinātā prakse 90. gadu sākumā piedalīties starptautiskās konferencēs, kurās tika risināti gan Krievijas pilsoņu kara kopumā, gan Polijas un Padomju Krievijas kara jautājumi atsevišķi, kā arī papildus impulsu deva izveidotā Polijas un Krievijas vēsturnieku komisija.

Kaut arī somu vēsturnieki līdz 2013. gada sākumam nav sākuši darboties Dublinas Universitātes Kara problēmu pētniecības centrā, tie aktīvi piedalās centra rīkotajās starptautiskajās konferencēs un līdzdarbojas rakstu krājumu veidošanā. Piemēram, paramilitārisma problēmai pēckara Eiropā veltītā rakstu krājumā piedalījās ne tikai centra darbinieki no Baltijas jūras austrumu reģiona – jau iepriekš minētais lietuviešu vēsturnieks T. Balkelis un poļu izcelsmes vācu vēsturniece Jūlija Eihenberga (*Julia Eichenberg*)²¹⁵ –, bet arī Tampere Universitātes liberālie pasniedzēji, vēstures profesors Pertti Hāpala (*Pertti Haapala*)²¹⁶ un filosofijas doktors Marko Tikka (*Markko Tikka*)²¹⁷. Konferencē nolasītie referāti ir publicēti rakstu krājumā, kur autoru starpā ir arī iepriekš minētie V. Rozenbergs²¹⁸ un S. Jekelčiks²¹⁹.

Belostokas Universitātes (Polija) pasniedzējs Jans Poska (*Jan Poska*) ir piedalījies konferencē „*War, Revolution, Civil War: Eastern Europe 1917–1923*” („Karš, revolūcija, pilsoņu karš: Austrumeiropa 1917.–1923. gads”). Savukārt Polijas Militārās vēstures institūta pārstāvis,

varemeile 1917-1920” („Ceļā uz valstsnāciju. Jaunu nacionālo valstu rašanās bijušās Krievijas impērijas teritorijā 1917.–1920. gadā)

²¹⁴ Par Polijas un Krievijas vēsturnieku sadarbību pēc PSRS sabrukuma *skatīt sīkāk*: Волос М. Научное сотрудничество Польши и России: история, современность, планы на будущее // История и современность. – 2008. – Выпуск № 2. – с. 154. – 167. //

http://www.socionauki.ru/journal/files/iis/2008_2/nauchnoe_sotrudnichestvo.pdf (skatīts 15.12.2011)

²¹⁵ Eichenberg J. Soldiers to Civilians, Civilians to Soldiers: Poland and Ireland after First World War // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012.

²¹⁶ Haapala P., Tikka M. Revolution, Civil War and Terror in Finland in 1918 // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012.

²¹⁷ Haapala P., Tikka M. Revolution, Civil War and Terror in Finland in 1918 // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. *Skatīt arī*: Tikka M. Valkoisen hämmärän maa? Suojeluskuntalaiset, virkavalta ja kansa 1918–1921. – Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006.; Tikka M. Terrorin aika – Suomen levottomat vuodet 1917–1921. – Ajatus Kirjat, 2006.

²¹⁸ Rosenberg W.G. Paramilitary Violence in Russia's Civil Wars, 1918–1920 // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012.

²¹⁹ Yekelchik S. Ukraine: Birth of a Modern Nation. – New York: Oxford University Press, 2007; Yekelchik S. Bands of Nation Builders? Insurgency and Ideology in the Ukrainian Civil War // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012.

poļu vēsturnieks un politologs Staņislavs Jačinskis (*Stanisław Jaczyński*) ir apmeklējis iepriekš minētā Krievijas Zinātņu akadēmijas Sociālo reformu, sociālo kustību un revolūciju vēstures zinātniskās padomes organizētās konferences Uļjanovskā²²⁰ un Arhangeļskā. Abi minētie poļu vēsturnieki lielākoties koncentrējas uz militāri politiskās vēstures jautājumiem, attiecīgi J. Poska²²¹ uz poļu leģionu vēsturi Pirmā pasaules kara laikā, savukārt S. Jačinskis uz Polijas un Padomju Krievijas kara pētniecību.

Līdzīgi kā ukraiņu un lietuviešu, arī poļu salīdzinoši lielais skaits, kā arī iespaidīgā, pievilcīgā vēsture un vēstures pētīšanas tradīcijas nosaka, ka Polijas vēsturi, tajā skaitā cīņu par varu pēc monarhijas krišanas Krievijā, pēta poļu vai poļu izcelsmes vēsturnieki, arī vienkārši Polijai simpatizējoši nepoļi daudzviet pasaulē. Bez jau pieminētā N. Deivisa ir jāizceļ Toronto Universitātes (Kanāda) profesors Pjotrs Vrobls (*Piotr Wróbel*)²²², kurš cita starpā ir pētījis paramilitāro vardarbību Polijas teritorijā 1918.–1920. gadā.

Historiogrāfijas literatūra

Nosacīti promocijas darba historiogrāfijas literatūru var iedalīt divu veidu pētījumos:

- 1) apkopojošos pētījumos, kas ir vērsti uz vienas nacionālās historiogrāfijas analīzi;
- 2) apkopojošos pētījumos, kas ir vērsti uz vairāku historiogrāfiju analīzi un jaunu problēmu aktualizēšanu.

Globālā mērogā raugoties, šķiet, joprojām nav pārspēts Arhangeļskas vēsturnieka V. Goldina²²³ apkopojošs pētījums, kurā ir analizēti laikā no XX gadsimta 80. gadu otrās puses līdz gadu tūkstošu mijai angļu un krievu valodās publicētie darbi, kuros ir pētīta cīņa par varu Krievijas postimpērijā 1917.–1922. gadā. V. Goldins ir fiksējis Rietumvalstu un Krievijas vēsturnieku saskares punktus, tajā skaitā vēstures zināšanu pārnesi, un analizējis vēsturnieku konceptuālās tēzes par cīņas iekšējā faktora problēmu un ārējā faktora problēmu. Arhangeļskas vēsturnieks ir analizējis ne tikai historiogrāfijas avotus, bet arī historiogrāfijas literatūru, kas ir

²²⁰ Ячинский С. Польско-советская война 1920 года: опыт сравнительного анализа командного состава // Падение империи, революция и гражданская война в России / сост. Исхаков С.М. – М.: Издательство „Социально-политическая МЫСЛЬ”, 2010. – с. 182. – 189.

²²¹ Poska J. Finał epepei legionów polskich 1916–1918. – Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu Białymstoku, 2008.

²²² Wrobl P. The Revival of Poland and Paramilitary Violence, 1918–1920 // Spießer, Patrioten, Revolutionäre. Militärische Mobilisierung und gesellschaftliche Ordnung in der Neuzeit / eds. Rüdiger Bergien, Ralf Pröve. – Göttingen, 2010. – s. 281 – 303.

²²³ Голдин В.И. Россия в Гражданской войне. Очерки новейшей историографии (вторая половина 1980-х – 90-е годы). – Архангельск: Боргес, 2000.

publicēta uz vietas Krievijā (A. Ušakovs)²²⁴ un Rietumvalstīs (R. Sanijs, P. Kenezs, Š. Ficpatrika)²²⁵. Kaut arī tas nebija V. Goldina historiogrāfijas pētījumā izvirzīts uzdevums, viņš ir iespēju robežās apzinājis arī reģionā starp Baltijas jūru un Melno jūru radīto vietējo somu, poļu un ukraiņu vēsturnieku darbus. Secinājumos V. Goldins ir norādījis, ka cīņas par varu Krievijas postimpērijā lokālais aspekts gan centrā, gan perifērijā prasa turpmāku izpēti.

Līdzīgi un atšķirīgi ir K. Brigemana²²⁶ un Ē. Jēkabsona²²⁷ apkopojšie pētījumi, proti, neraugoties uz to, ka Ē. Jēkabsons primāri koncentrējas uz cīņas par varu 1918.–1920. gadā Latvijas teritorijā militārā aspekta vēstures literatūras analīzi, viņš, līdzīgi kā K. Brigemans, aicina kolēģus apzināties, ka cīņa par varu ir jāpēta reģionālā griezumā, vismaz trīs Baltijas valstu teritorijās. K. Brigemans provokatīvi un talantīgi liek kolēģiem apzināties, ka ir pēdējais laiks pastiprināti pievērsties sociālās vēstures pētniecībai Baltijas jūras austrumu reģionā (Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Polija) un norāda uz piemēriem (vēsturnieku pētījumiem) gan uz vietas Baltijas jūras austrumu reģionā, gan uz rietumiem no tās, ko būtu vai nebūtu jāņem vērā, veicot turpmāku izpēti. Savukārt Ē. Jēkabsons ar precīzas analogijas palīdzību norāda uz vēsturnieku savstarpējas komunikācijas un sadarbības traucējumiem: „Uz vienas virsmas un līdzīgos (ne vienādos) apstākļos esošu triju valstu vēsturnieki veic izpētes darbu uz vienas plaknes caurspīdīgās tvertnēs, kuru sienas paši ir mērķtiecīgi aizkrāsojuši. Rezultātā viņus sasniedz kaimiņu tilpnēs (kaimiņvalstu izpētes darbā) notiekošais vienīgi tad, ja tas ir pietiekami skaļš, lai nonāktu līdz konkrētās valsts pētnieku ausīm caur tilpnes neizolētajiem griestiem, kuros gan neko nevar saskatīt, bet vienīgi sadzirdēt.”²²⁸ K. Brigemans un Ē. Jēkabsons akcentē nepieciešamību pētīt vēsturi reģionāli, ar to saprotot Baltijas jūras austrumu reģionu.

Uzmanības vērti ir somu vēsturnieku P. Hāpala²²⁹ un M. Tikka, kā arī igauņu vēsturnieka T. Minnika²³⁰ apskati attiecīgi par cīņas par varu konceptualizāciju somu vēsturnieku darbos un par

²²⁴ Ушаков А.И. Современная отечественная историография антибольшевистского движения в годы Гражданской войны в России. – М., 2004.

²²⁵ Suny R.G. Revision and Retreat in the Historiography of 1917 // *The Russian Review*. – Vol. 53. – No. 2. – April 1994. – p. 165. – 182.; Кенез П. Западная историография гражданской войны в России // *Россия в XIX – XX вв. Взгляд зарубежных историков*. – М., 1996. – с. 181. – 196.; Фицпатрик Ш. Гражданская война в советской истории: западная историография и интерпретации // *Гражданская война в России: перекрёсток мнений*. – М., 1994. – с. 344. – 359.;

²²⁶ Brigemans K. Vēstures zinātne un Baltijas „Neatkarības kari”: meklējot jaunu pētniecības dienaskārtību // *Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija* / red. kol. Jānis Bērziņš, Karstens Brigemans u.c. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2010. – 95. – 102. lpp.

²²⁷ Jēkabsons Ē. Latvijas Neatkarības karš 1918.–1920. gadā: Galveno militārpolitisko norišu atspoguļojums historiogrāfijā // *Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija* / red. kol. Jānis Bērziņš, Karstens Brigemans u.c. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2010. – 20. – 45. lpp.

²²⁸ Turpat. – 39. lpp.

²²⁹ Haapala P., Tikka M. Revolution, Civil War and Terror in Finland in 1918 // *War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923* / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012.

terora pētniecību igauņu vēsturnieku darbos. Abos gadījumos ir fiksēta līdzīga tendence, proti, transformācija minēto jautājumu pētniecībā no asas polarizācijas līdz sapratnei, ka minētie jautājumi ir jāpēta kompleksi, mēģinot norobežoties no kāda spēka glorificēšanas vai nozākāšanas.

Latvijas Universitātes profesors I. Feldmanis²³¹ ir fiksējis un polemizējis ar nacionālajā historiogrāfijā un D. Henninga pētījumos paustajām atziņām par Latvijas valsts dibināšanas patieso datumu. I. Feldmanis ir arī klasificējis valstsnācības aizstāvjus, kā arī pamatojis, kāpēc pirms valsts dibināšanas nebija vajadzīgs noskaidrot sabiedrības viedokli. Atšķirībā no I. Feldmaņa, K. Počs apkopojošā historiogrāfijas pētījumā ir noskaidrojis, kā nacionālās historiogrāfijas pārstāvji ir analizējuši ārējā faktora lomu Latvijas valsts izveides procesā, kā arī konstatējis papildu izpētes nepieciešamību.²³² Tiesa, K. Počs ir analizējis nacionālo historiogrāfiju pasen, 2002. gadā. Kopš tā laika ārējā faktora pētniecība nacionālajā historiogrāfijā ir paplašināta (R. Cerūzis²³³, Ē. Jēkabsons²³⁴). Ar mērķi mēģināt tuvināties izpratnei par to, kā ir jāveic historiogrāfijas pētījums, promocijas darba autors ir izmantojis Latvijas Universitātes profesores L. Zemītes²³⁵ darbus, kuros nav analizēta cīņas par varu Krievijas postimpērijā vēstures literatūra, toties cita starpā ir analizēta jaunākā ASV pilsoņu kara vēstures literatūra.

Atšķirīga pieeja ir baltkrievu vēsturnieku V. Kozļakova²³⁶ un Z. Šibeko²³⁷ historiogrāfijas pētījumos. Kaut arī abi minētie vēsturnieki cīņu par varu Baltkrievijas teritorijā uzlūko kā iespēju veidot valstiskumu, atšķirīgi tiek vērtēts iznākums. V. Kozļakovs vērtē padomju valstiskumu kā

²³⁰ Minnik T. Der Teufelskreis der Gewalt: Terror und Repressionen in Estland 1917–1919 // Forschungen zur baltischen Geschichte. Band 6. – Akadeemiline Ajalooselts, 2011. – s. 120. – 141.

²³¹ Feldmanis I. Latvijas valsts dibināšana: nostādnes historiogrāfijā // Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija / red. kol. Jānis Bērziņš, Karstens Brigemans u.c. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2010. – 9. – 20. lpp.

²³² Počs K. Ārējais faktors Latvijas valsts izveides procesā un tā atspoguļojums vēsturiskajā literatūrā // Latvijas Vēsture. – 2002. – Nr. 1. – 44., 55. – 56. lpp.

²³³ Cerūzis R. Vācu faktors Latvijā (1918–1939). Politiskie un starpnacionālie aspekti. – Rīga: Latvijas Universitāte, 2004.

²³⁴ Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007.

²³⁵ Zemīte L. Amerikas Savienoto Valstu Pilsoņu karš: 150. gadskārta // Latvijas Vēsture. – 2011. – Nr.2. – 86. lpp.; Zemīte L. Karš un lielpilsētas // Latvijas Vēsture. – 2010. – Nr. 2. – 118. – 123. lpp.; Zemīte L. Laiks atteikties no kādas tradīcijas Franču revolūcijas nosaukumā // Latvijas Vēsture. – 2007. – Nr. 3. – 58. – 61. lpp.; Zemīte L. 1812. gada Napoleona Bonaparta karagājiens mūsdienu krievu historiogrāfijā // Latvijas Vēsture. – 2012. – Nr. 3. – 14. – 19. lpp.

²³⁶ Козляков В. Е. Современная историография Беларуси: некоторые тенденции в изучении отечественной истории // Российские и славянские исследования. – Выпуск 4 – 2009 / <http://www.rsijournal.net/sovremennaya-istoriografija-belarusi-nekotorye-tendencii-v-izuchenii-otechestvennoj-istorii/> (skatīts 11.02.2012)

²³⁷ Шибeko З. Новая и новейшая история Беларуси: важнейшие события и основные тенденции // Русский вопрос // <http://www.ruskiivopros.com/index.php?page=one&id=73&kat=5&csl=19> (skatīts 11.02.2012)

panākumu un nosauc vēsturniekus, kuri ir līdzīgās domās. Toties Z. Šibeko padomju valstiskumu vērtē gan kā valstsnācijas projekta apdraudējumu, gan kā bloķējošo elementu, kas liedza jau ap 1920. gadu iet Baltijas jūras austrumu reģiona valstsnāciju ceļu.

Krievu, austriešu un amerikāņu vēsturnieki A. Millers, A. Kapelers un fon Hāgens, kuru uzmanības lokā papildus citiem jautājumiem ir vēsture Ukrainas teritorijā, kopā ar vēl septiņiem zinātniekiem ir autori kopdarbam par Ukrainas mūsdienu historiogrāfiju²³⁸, kurā lielākoties ir analizēti ārpus Ukrainas teritorijas tapuši pētījumi, tiesa, vietumis ir kritizēti arī Ukrainas Nacionālās zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Ukrainas revolūcijas (1917–1921) vēstures nodaļas pētnieku, tajā skaitā R. Piriga, V. Soldatenko un V. Verstjuka pētījumi. Ukrainā galvenais Ukrainas Tautas Republikas historiogrāfs ir V. Soldatenko²³⁹, kurš lielākoties analizē nacionālo historiogrāfiju. Viena no pēdējām V. Soldatenko²⁴⁰ atziņām ir, ka Ukrainā ir atstāta novārtā Padomju Ukrainas valstiskuma izpēte, salīdzinoši mazāk ir analizēts arī Rietumukrainas Tautas Republikas valstiskums.

Ir jātiecas uz fragmentācijas cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā pētniecībā pārvarēšanu. Ir jāmēģina salīdzinoši analizēt profesionālu vēsturnieku radītie fragmentētie pētījumi kopumā, izvērtējot tradicionālās un jaunās koncepcijas, lai secinātu, vai ir pamatoti uzdot netradicionālus jautājumus. Promocijas darbs zināmā mērā ir iecerēts kā saistviela globālā, reģionālā un lokālā līmeņa pētnieku vēstures zināšanu pārnēsē; nākotnē „javas stiprums” jeb izklāstītie argumenti un empīriskie dati ir jākorrigē un jāpapildina.

²³⁸ A Laboratory of Transnational History. *Ukraine and Recent Ukrainian Historiography* / ed. By Georgiy Kasianov and Philipp Therr. – Budapest: Central European University Press, 2009.

²³⁹ Солдатенко В.Ф. Украинская революция 1917–1920 гг.: К выяснению контуров и параметров исторического феномена // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К., 2009. – Вип. 18. – с. 4. – 20. // http://hklіb.npu.edu.ua/full_txt/gilea/gilea18-2009.pdf (skatīts 11.02.2012); Солдатенко В.Ф. Дисертації з проблем Української революції, захищені в Україні протягом 1991–2001 рр. // Проблеми вивчення історії української революції 1917–1920 рр. – Київ, 2002. – с. 279. – 294; Солдатенко В.Ф. Дисертації з проблем Української революції, захищені в Україні протягом 2001–2006 рр. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. Випуск 2. – Київ, 2007. – с. 244. – 258.

²⁴⁰ Солдатенко В.Ф. Украинская революция 1917–1920 гг.: К выяснению контуров и параметров исторического феномена // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К., 2009. – Вип. 18. – с. 6. // http://hklіb.npu.edu.ua/full_txt/gilea/gilea18-2009.pdf (skatīts 11.02.2012)

1.nodaļa. Krievijas impērijas bojāejas cēloņi

Lai saprastu cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā konceptualizāciju vēsturnieku darbos, ir jāpēta priekšvēstures problēmu komplekss, kura pamatproblēma ir cīņas par varu saasināšanās cēloņi jeb impērijas bojāeja. Akadēmiski korekti ir meklēt kompleksus cēloņus, kas pirmajā nodaļā arī tiks darīts.

Vairums vēsturnieku atzīst par pamatotu impērijas bojāejas cēloņu iedalījumu „ilgtermiņa” un „īstermiņa” cēloņos.²⁴¹ Šāda pieeja paver iespējas fiksēt Krievijas impērijas krīzi noteicošās problēmas un krīzes pāraugšanu asā cīņā par varu, kā arī noskaidrot, vai ir pamatoti runāt par impērijas centra un perifērijas konfliktu.

Impēriju bojāejas problēma

Impēriju vēsture (raššanās, uzplaukums, noriets un sabrukums) ir temats, kuram ir pievērsušies dažādu valstu un politisko sistēmu vēsturnieki, kas arī saprotams, ņemot vērā, ka vairums Eiropas kartē fiksēto valstu un tautu ir piedzīvojušas „impēriju laikus”, taču paliekošus, kritiski domāt raisošus darbus, kas skar impēriju vēstures teorētiskās problēmas, lielākoties ir radījuši zinātnieki, kas nāk no impēriskajām pamattautām – britu, vāciešu, austriešu un krievu vēsturnieki, nevis impēriju provinču tautu pārstāvji.²⁴²

²⁴¹ Blūzma V. Kreisā radikālisma viļņa Latvijā (1917. g. marts – 1920. g. janvāris) vēstures problēmas un to atspoguļojums historiogrāfijā. Promocijai izvirzīto darbu kopsavilkums. – Rīga, 1998. – 13. – 14. lpp.; Реформы или революция? Россия 1861–1917. – СПб., 1992.; Россия в XX веке: историки мира спорят / отв. ред И.Д. Ковальченко. – Москва: Наука, 1994.; Степанов А.И. Место России в мире накануне первой мировой войны // Вопросы истории. – 1993. – № 2. – с. 156. – 163.; Анатолия революции. 1917 год в России: массы, партии, власть. – СПб., 1994.; 1917 год в судьбах России и мира. Февральская революция: от новых источников к новому осмыслению / Ответственный редактор П.В. Волобуев. – М., 1997.; Major Problems in the History of Imperial Russia / ed. by J. Cracraft. – Lexington, Massachusetts, Toronto, 1994.

²⁴² Ab Imperio. // <http://abimperio.net> (skatīts 16.01.2010); After Empire: Multiethnic Societies and Nation-Building: The Soviet Union And The Russian, Ottoman, And Habsburg Empires / eds. Barkey K., von Hagen M. – New York, 1997.; Motyl A. Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires. – New York, 2001.; Бахтурина А.Ю. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914–1917 гг.). – М.: РОССПЭН, 2004.; Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2007.; Имперские и национальные модели управления: российский и европейский опыт. Сб. материалов Международной научной конференции / научный редактор А. Чубарьян. – М.: ИВИ РАН, 2007.; Имперский строй России в региональном измерении (XIX – начало XX в.). – М., 1997.; Каппелер А. Россия – многонациональная империя. Возникновение. История. Распад. – М., 2000.; Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М.: Новое литературное обозрение, 2008.; Хобсбаум Э. Век империи. 1875–1914. – Ростов н/Д: изд-во „Феникс”, 1999.

Impērijām un impēriskumam simpaticizējošās sabiedrības, tajā skaitā vēsturnieki, tradicionāli vienlaicīgi uzlūko impēriju kā spēcīgu, varenu, ekspansionālu veidojumu un labvēlīgi noskaņotu spēku, kas rūpējas par impērijas pavalstniekiem, parasti koncentrējoties uz impērisko centru vēstures atainošanu, bet par perifēriju aizmirstot vai pieminot tikai garāmejojot. Apvienotajā Karalistē Lielbritānijas impērijas vēstures uztvere kolektīvajā atmiņā ir nostiprinājusies kā romantizētais varenības laiks, savukārt postpadomju Krievijā attieksme pret carisko impēriju nav viennozīmīga, ko vislabāk apliecina vēstures literatūra, kas pēdējo nepilnu 100 gadu laikā ir piedzīvojusi radikālus pavērsienus impērijas vēstures interpretācijā – noliedzot, aizmirstot, atkal atceroties un glorificējot carisko impēriju, bet raksturo – mākslas filmas.²⁴³

Toties vairumā nāciju, kas ir izveidojušas valstiskumu uz impēriju drupām (primāri teritoriālo jeb kontinentālo impēriju²⁴⁴, kādas Eiropā bija Krievijas, Austroungārijas un Osmaņu impērijas), viedoklis par impēriju ir kardināli pretējs.²⁴⁵ Austrumeiropas jauno valstu sabiedrību

²⁴³ Vladimirs Ļeņins (*Владимир Ильич Ульянов*, 1870–1924) rakstīja, ka no visām mākslām kino ir vissvarīgākā. Padomju režīmam kino prioritāri bija propagandas instruments, nevis izklaides līdzeklis. Galvenais padomju kino meistars starpkaru periodā bija Sergejs Eizenšteins (*Сергей Михайлович Эйзенштейн*, 1898–1948), kurš uzņēma vairākas revolucionāriem notikumiem veltītas mākslas filmas: „Streiks” („*Стачка*”, 1925), „Bruņukuģis Potjomkins” („*Броненосец „Потёмкин”*”, 1926) un „Oktobris” („*Октябрь*”, 1927). Par padomju kino klasiku tiek uzskatītas filmas „Čarajevs” („*Чапаев*”, 1934), „Klusā Dona” („*Тихий Дон*”, 1958), „Dienēja divi biedri” („*Служили два товарища*”, 1968), „Tuksneša baltā saule” („*Белое солнце пустыни*”, 1969), „Bēgšana” („*Бег*”, 1970), teleseriāls „Valsts robeža” („*Государственная граница*”, 1980–1988) u.c. Krievijas impērijas sabrukums un pilsoņu karš padomju kino lielākoties tika atainoti varonības pilnos un romantiskos toņos, izteikti simpaticizējot lieliniekiem. Ar zināmām atrunām kā izņēmumu varētu minēt talantīgā režisora Ņikitas Mihalkova (*Никита Сергеевич Михалков*) mākslas filmu „Savējais starp svešiem, svešs starp savējiem” („*Свой среди чужих, чужой среди своих*”, 1974).

Postpadomju Krievijā ir jūtami mainījušies uzsvāri XIX gadsimta otrās puses, 1905. un 1917. gada notikumu atainošanā. Impērijas vēsturei veltīto vēsturisko filmu noskaņu turpina uzturēt Ņ. Mihalkovs, kuram simpaticizē impēriskums. Ņ. Mihalkova režisētā Krievijas un Francijas mākslas filma „Sibīrijas bārdzīnis” („*Сибирский цирюльник*”, 1999) ir veltīta iepriekš kinematogrāfijā ievēriību neguvušajiem impērijas junkuriem. Ņ. Mihalkova izveidotajā mākslinieciskajā apvienībā „ТРИТЭ” (*Творчество, Товарищество, Труд*) attiecīgi 2002. un 2005. gadā uzņemtais teleseriāls „Azazele” („*Аزازель*”), kā arī mākslas filmas „Turku gambīts” („*Турецкий гамбит*”) un „Valsts padomnieks” („*Статский советник*”) stāsta par impērijas ierēdņa, drošībasnieka Erasta Fandorina cīņu pret impērijas apdraudētājiem. Jāpiemin 2000. gadā un 2004. gadā uzņemtie teleseriāli „Impērija zem sitiena” („*Империя под ударом*”) un „Impērijas bojāeja” („*Гибель империи*”), uzņemta apvienībā „ТРИТЭ”), kas aptver laika posmu no 1900. gada līdz Krievijas pilsoņu karam un stāsta par impērijas tiesībsargājošo iestāžu (pirmajā gadījumā tā ir slepenpolicijas vienība, bet otrajā – pretizlūkošanas vienība) cīņu pret revolucionāriem un citiem impērijas grāvējiem. Postpadomju Krievijā radītās mākslas filmas un teleseriāli kardināli atšķiras no padomju laikā uzņemtajām impērijas sabrukumam un pilsoņu karam veltītajām filmām, kurās galvenā vieta ir atvēlēta impērijas brucinātājiem, nevis tās aizstāvjiem.

²⁴⁴ Par teritoriālām (arī kontinentālām) impērijām vēstures literatūrā tiek dēvētas polietniskas un polikonfesionālas valstis, kurās iekļauto „maztautu” apdzīvotās zemes nav atdalītas no centra ne juridiski, ne telpiski, savukārt par koloniālajām impērijām tiek dēvētas valstis, kurām bija telpiski norobežotas aizjūru kolonijas.

²⁴⁵ Butulis I. Latvija Krievijas impērijas sastāvā (1900–1918) // Latvijas vēsture. 20. gadsimts. – Rīga: Jumava, 2005. – 32. – 101. lpp.; Кравченко В. Украина, империя, Россия... (обзор современной украинской историографии) // Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – с. 465. – 503.; Новак А. Борьба за окраины, борьба за выживание: Российская империя XIX в. и поляки, поляки и империя (обзор современной польской историографии) // Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – с. 429. – 465.; Сталюнас Д. Взгляд на политику Российской империи в литовской историографии // Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – с.

kolektīvajā attieksmē jēdziens „impērija” izraisa negatīvas emocijas, par ko lielā mērā ir atbildīgs nacionālisms, demokrātija un to diktētie priekšnoteikumi attiecībā uz vēstures interpretāciju un kolektīvās atmiņas formēšanu.²⁴⁶

Rietumvalstu vēsturnieku darbos ir novērojama atteikšanās no prakses iedalīt kontinentālās un jūras impērijas kā „tradicionālas” (reakcionāras) un „modernas”. Britu vēsturnieks D. Līvens norāda, ka jūras koloniju metropoles nereti īstenoja daudz stingrāku un pat cietsirdīgāku politiku aizjūru kolonijās nekā kontinentālo impēriju metropoles ģeogrāfiski nenošķirtajā perifērijā. D. Līvena un citu autoru darbi ir nojaukuši „Berlīnes mūri”, kas pastāvēja komparatīvistiskā starp jūras un kontinentālajām impērijām.²⁴⁷

Vēstures retrospekcijā „impērija” nav tikai kaut kas pozitīvs vai negatīvs. Arī impēriju pastāvēšanas beigu posms – bojāeja, kas ir traģisks upurus (cilvēkus un vērtības) prasošs process, nav vērtējama kategorijās „labi” vai „slikti”.

Ievadnodaļas ietvaros nav iespējams izsmeļoši apskatīt daudzslāņainos notikumus, kurus vieno jēdzieniskais vārdu savienojums „Krievijas impērijas bojāeja” – diskusijas par cēloņiem, norisi un sekām vēstures zinātnē. Vēsturnieku vidū nav vienprātības, meklējot atbildi uz jautājumu – kā interpretēt Krievijas impērijas bojāeju? Daļa vēsturnieku apgalvo, ka impērijas politiskā sistēma sabruka 1917. gada martā. Tiešām, 1917. gada 2. martā cars Nikolajs II (*Николай Александрович Романов*, 1868–1918) atteicās no troņa, formāli vara pārgāja Krievijas Pagaidu valdības rokās, taču, kā apgalvo Ē. Hobsbaums, realitātē izveidojās divvaldība, kas patiesībā nozīmēja varas vakuumu.²⁴⁸ Pagāja aptuveni pieci asiņaini kara gadi, kamēr lielieki vecās klasiskās impērijas vietā izveidoja jaunu – „padomju impēriju” (līgums par Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) izveidošanu tika noslēgts 1922. gada 30. decembrī). Kaut arī lielieki (vēlāk komunistu) līderiem nebija imperatoru statusa, viņu pārvaldīto teritoriju PSRS veidolā nereti vēstures literatūrā dēvē par „padomju impēriju”.²⁴⁹

Vairums vēsturnieku ir pārliecināti, ka ceļš uz pilnīgu impērijas sabrukumu bija ilgstošs. Saskaņā ar amerikāņu vēsturnieka R. Paipsa izvirzīto koncepciju, revolucionārie procesi, kas

533. – 553.; Токть С. Российская империя и ее политика на белорусских землях в XIX – начале XX в. в современной белорусской историографии // Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – с. 503. – 533.

²⁴⁶ Halbwachs M. On Collective Memory. – Chicago: The University of Chicago Press, 1992. – p. 52., 53.

²⁴⁷ Lieven D. Dilemmas of Empire 1850–1918. Power, Territory, Identity // Journal of Contemporary History. – 1999. – Vol. 34. – No. 2. – p. 165.

²⁴⁸ Хобсбаум Э. Эпоха крайностей: Короткий двадцатый век (1914–1991). – М.: Издательство Независимая Газета, 2004. – с. 71.

²⁴⁹ Suny R.G. The Empire Strikes Out: Imperial Russia, „National” Identity, and Theories of Empire // A State of Nations. Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin / eds. Ronald Grigor Suny and Terry Martin. – Oxford: University Press, 2001. – p. 25.

noteica Krievijas impērijas sabrukumu, turpinājās ceturtdaļgadsimtu – no 1899. līdz 1924. gadam, ietverot atsevišķi izdalīto 1905. gada revolūciju²⁵⁰, notikumus 1917. gadā, kā arī Krievijas pilsoņu karu vienotā procesā.²⁵¹

Diez vai ir pamats nosaukt konkrētu datumu, kad sākās impērijas bojāeja. Domājams, ka Krievijas impērijas bojāeja turpinājās no XIX gadsimta otrās puses līdz 1917. gadam. Šie gadi paradoksālā kārtā, no vienas puses, iezīmēja impērijas modernizāciju, tajā skaitā vispārēju dzimtbūšanas atcelšanu (pirms tam, īsi pēc Napoleona (*Napoléon Bonaparte*, 1769–1821) kariem, eksperimentālos nolūkos dzimtbūšana bija atcelta tikai Baltijā), rūpniecisko un ekonomisko izaugsmi, bet, no otras puses, – impērijas norietu, laiku, kad dažādu idejisku strāvojumu pārņemtas plašas tautu masas teica „nē” pastāvošajai kārtībai. Vēstures literatūrā tiek lietots jēdziens „modernizācijas krīze”. Modernizācija vienlaikus rada labākus dzīves apstākļus iedzīvotājiem un izvirza jaunas (revolucionāras) prasības politikā, ekonomikā, sociālajā izkārtojumā, kultūrā un militārajā sfērā, tādējādi iniciējot konfliktsituācijas sabiedrības un centrālās varas starpā, kā arī to iekšienē.²⁵²

Vēsturniekus nodarbina jautājums – kāpēc Krievijas impērija saira? Varbūt Krievijas impērijas bojāejai ir vienkāršs izskaidrojums, līdzīgs tam, ko savulaik britu vēsturnieks Alans Teilors izteica attiecībā uz Pirmā pasaules kara izcelšanos, proti, traģiskiem procesiem ir ierasts meklēt cēloņus, taču, iespējams, tiem nemaz nav dziļāku cēloņu. Varbūt lietas vienkārši „sagāja grīstē” vai nostrādāja vēsturiskā nejaušība. A. Teilors rakstīja, ka vienīgais drošais izskaidrojums ir tas, ka lietas notiek tāpēc, ka tās notiek.²⁵³ Droši vien A. Teilors, kurš bija pazīstams kā azartisks diskusiju raisītājs, tīšuprāt pielietoja šo nelielo provokāciju, lai rosinātu vēsturniekus skatīties uz vēstures procesu kompleksi, arī netradicionāli, meklējot jaunas interpretācijas iespējas.

Krievijas filosofs V. Branskis rakstīja, ka krīzes laikā, kad konkrētām sabiedrībām ir mests vēsturisks izaicinājums, dažādas sabiedrības grupas piedāvā atšķirīgus krīzes risināšanas variantus. Krīzes laikā sabiedrība kā sociāla sistēma nav noturīga, pastāv sociālā sprādziena jeb revolūcijas risks. Revolūciju var definēt kā globālo bifurkāciju, ko ir sagatavojušas lokālās bifurkācijas – krīzes situācijas, kas attiecas uz reģioniem, atsevišķām sociālajām grupām, varbūt

²⁵⁰ Laikabiedri 1905. gadam ir devuši apzīmējumu „revolūcija”, lai gan notikumu rezultātā valsts un sabiedriskajā iekārtā nenotika visaptverošas pārmaiņas, ko nereti min kā kritēriju šāda jēdziena lietošanai. *Skatīt sīkāk*: Kusbers J. 1905. gada revolūcija cariskajā impērijā un tās nozīme Baltijā // 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11. – 12. janvāris, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. – 67. lpp.

²⁵¹ Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 1. Агония старого режима. 1905–1917. – М.: Захаров, 2005. – с. 6., 10. – 11.

²⁵² Хобсбаум Э. Век капитала. 1848–1875. – Ростов н/Д: изд-во „Феникс”, 1999. – с. 18.

²⁵³ Warfare, Diplomacy and Politics: Essays in Honour of A.J.P. Taylor / edited by Chris Wrigley. – London, 1986.

pat uz atsevišķām personībām. Nereti lokālo krīžu iemesls ir paaudžu nomaiņa – jaunā paaudze nevēlas samierināties ar pastāvošo kārtību. Parādās neatbilstība starp veco sociālo struktūru (varas un īpašuma sadalījums) un jauniem sociālajiem elementiem. Šī neatbilstība izpaužas kā alternatīvu piedāvājums pastāvošajai kārtībai un sociālajai struktūrai. Atšķirībā no stabiliem vēstures attīstības posmiem bifurkācijas brīžos fluktuācija (kustība) var izraisīt būtisku ietekmi uz vēstures procesa attīstību.²⁵⁴

Nereti vēstures literatūrā ir sastopams viedoklis, ka Krievijas impērijas bojāeja bija neizbēgama, par ko meistarīgi ir paironizējis krievu emigrācijas vēsturnieks Sergejs Puškarjovs (*Сергей Германович Пушкарев*), kurš starpkaru periodā darbojās Čehoslovākijā, bet pēc Otrā pasaules kara – ASV zinātnes sistēmā. Viņš norāda, ka ar mērķi pierādīt notikumu neizbēgamību vēsturnieki dažreiz atsaucas uz to, ka tas tika paredzēts.²⁵⁵ Vēsturnieki mīl akcentēt veiksmīgā Krievijas impērijas uzņēmēja miljonāra Alekseja Putilova (*Алексей Иванович Пutilов*, 1866–1937) sarunu 1915. gada 2. jūnijā ar Francijas vēstnieku Krievijā Morisu Paleologu (*Moris Paleolog*, 1859–1944), kurā A. Putilovs izteicās, ka impērijas dienas ir skaitītas, revolūcija un impērijas sabrukums ir neizbēgami.²⁵⁶ Taču te ir viena dīvainība – vēsturnieku darbos tiek akcentēti tie pareģojumi, kuri ir piepildījušies, bet tās vīzijas, kas nav realizējušās, vienkārši tiek aizmirstas. Šķiet, ka zināms pamats runāt par Krievijas un citu impēriju sabrukuma neizbēgamību tomēr ir. Ē. Hobsbaums laika posmu no XIX gadsimta 70. gadiem līdz Pirmajam pasaules karam ir nosaucis par „impēriju gadsimtu”. Viņš pamatoti norāda, ka ne pirms tam, ne pēc tam pasaulē nav bijis tik daudz valdnieku, kas sevi dēvēja par „imperatoriem” vai diplomātu skatījumā bija tuvu šādam titulam. Nacionālisms un Pirmais pasaules karš deva nāvējošo triecienu „impēriju laikiem”. Mūsdienās augstā titula – imperators – īpašnieks ir tikai Japānā.²⁵⁷ Ē. Hobsbaums ir pārliecināts, ka impēriju bojāeja bija likumsakarīga. Cita lieta, ka Krievijas impērijas sabrukums varēja realizēties citādi, mazāk dramatiski. Krievijas valstiskums varēja attīstīties citā gultnē.

Tās pašas lietas, kas nodrošināja Krievijas impērijas teritoriālo izaugsmi vairāk nekā 200 gadus – cars un valdošā dinastija, impēriskās vērtības, impērijas pārvalde, tajā skaitā armija un policejiskās struktūras – lielā mērā veicināja arī impērijas bojāeju. Tāpēc varbūt vajadzētu izvirzīt jautājumu – kāpēc mehānisms, kas ilgstoši nodrošināja impērijas varenību un stabilitāti, vairs nedarbojās 1917. gadā? Šķiet, ka daļēja atbilde uz šo jautājumu ir meklējama „centra” un

²⁵⁴ Бранский В.П. Теоретические основания социальной синергетики // Вопросы философии – 2000. – № 4. – с. 113. – 115.

²⁵⁵ Пушкарев С. Россия 1801–1917. Власть и общество. – М., 2001. – с. 614.

²⁵⁶ Исторические хроники с Николаем Сванидзе. 1913–1933. – СПб, 2007. – с. 69.

²⁵⁷ Хобсбаум Э. Век капитала. 1848–1875. – Ростов н/Д: изд-во „Феникс”, 1999. – с. 83. – 84.

„perifērijas” attiecību konfliktā, kas veicināja valstiskuma transformācijas procesu. Jānoskaidro „centra” un „perifērijas” vieta Krievijas impērijas bojāejas kopējā struktūrā.

Centra un perifērijas problēma

Attiecībā uz impēriju vēsturi jēdzienus „centrs” un „perifērija” var lietot plašākā un šaurākā nozīmē. Ne „centrs”, ne „perifērija” nav statistiski, tie ir mainīgi lielumi. „Centrs” var būt ēka (Krievijas gadījumā – Kremlis vai Ziemas pils, Lielbritānijas gadījumā – Bekingemas pils, Austroungārijas gadījumā – Hofburgas pils), pilsēta (Sanktpēterburga/Maskava, Londona, Vīne) vai teritoriāls apgabals, kur koncentrējas politiskās, ekonomiskās, kultūras un drošības sistēmas mezgls, kas apvieno un satur impēriju. Jēdziens „centrs” ir cieši saistīts ar politiskās vadības funkciju īstenošanu un ir definējams ne tikai kā objekts, bet arī kā subjekts (dinastija, elite). „Centrs” kā subjekts parasti ir piesaistīts „centram” kā ģeogrāfiskam objektam, kurā lielākoties uzturas un no kurienes impēriju vada politiskā elite; tas ir stabilitāti un vērtības simbolizējošs lielums. Impērijas „centrs” kā objekts var tikt pārnests uz jaunu vietu voluntāri, atkarībā no monarha iegribām.²⁵⁸ Tiesa, mainoties politiskajam centram, ne vienmēr līdz ar to nomainās kultūras vai ekonomikas centrs, jo tas nav atkarīgs tikai no politiskās vadības gribas. Jauno un jaunāko laiku Krievijas vēsturē ģeogrāfiskais „centrs” jeb galvaspilsēta ir mainījies dislokācijas vietu maršrutā Maskava – Pēterburga – Maskava. Neraugoties uz politiskā centra mainību, Pēterburga (Petrograda, Ļeņingrada) ir saglabājusi kultūras citadeles statusu gan Krievijas impērijā, gan PSRS, gan postpadomju Krievijā.

Impēriju vēsture tradicionāli tiek pasniegta kā valdošo dinastiju un impērijas karu vēsture, kur „perifērijai” kā objektam (ģeogrāfiskai vienībai) un subjektam (perifērai elitei) ir atvēlēta nenozīmīga vieta. Tās parasti ir pieminētas kā teritorijas, kas ir iegūtas, zaudētas vai kurās ir notikušas pret centrālo varu vērstas sacelšanās. Teorētiski „perifēriju” uzlūko kā piespiedu vai

²⁵⁸ Подвинцев О. О соотношении понятий „метрополия”, „имперский центр”, „историческое ядро империи” // Имперские и национальные модели управления: российский и европейский опыт. Сб. материалов Международной научной конференции / научный редактор А.О. Чубарьян. – М.: ИВИ РАН, 2007. – с. 9. Jāpiemin ideja par „impēriju kustību”. Šī koncepcija dzima Bizantijā, kas sevi pasludināja par Romas mantinieci. Domājot par globālo impēriju kustību, Austrālijas vēsturnieks Viljams Henkoks (*William Keith Hancock*) rakstīja, ka „metropole” nav inerts ģeogrāfisks objekts, argumentējot, ka labs piemērs tam ir Rietumu pasaule, kur „metropole” gadsimtu gaitā ir pārgājusi no viena Eiropas reģiona pie otra un gala rezultātā pārcēlusies uz Jauno pasauli – ASV. V. Henkoks vedina lasītāju aizdomāties, uzdotot jautājumu – varbūt „metropole” no Romas ir virzījies nevis rietumu, bet austrumu virzienā – uz Konstantinopoli, pēc tam uz Maskavu ziemeļos un atkal uz austrumiem – Tokiju un Pekinu? *Skatīt sīkāk:* Hancock W. Perspective in History. – Canberra, 1982. – p. 69.

brīvprātīgai integrācijai pakļautu elementu, materiālu, kurā tiek īstenota „centra” kā subjekta radošā funkcija.²⁵⁹ „Centrs” mēģina ieviest sev tīkamu vērtību sistēmu kontrolētajā telpā, taču šie centieni nebūt negarantē rezultātu, jo „perifērijai” kā subjektam parasti saglabājas lielāka vai mazāka izvēles brīvība, iespēja variēt.²⁶⁰

Uzmanības vērts ir ukraiņu izcelsmes amerikāņu vēsturnieka un politologa A. Motiļa novērojums, ka centra un nomaļu attiecības ir atkarīgas no tā, vai impērijas perifēriju starpā pastāv vai nepastāv saskarsme, respektīvi, cilvēku un ideju apmaiņa. A. Motiļš izvirza koncepciju par „nepabeigto riteni” (*incomplete wheel*), kurā ir „rumba” („centrs”) un „spieķi” („perifērijas”), bet nav „stīpas” – savstarpējo attiecību perifēriju starpā. „Centram” ir stingras strukturālās drošības garantijas, jo perifērijas elitei nav iespēju veidot centra eliti apejošus komunikatīvus sakarus un formēt koalīciju attiecībā pret „centru”. Šī arhitektūra („nepabeigtais ritenis”) ir mērogojama, proti, jaunu perifēro teritoriju („spieķu”) pievienošana „centram” („rumbai”) neprasa jau nostiprinātās sistēmas kardinālu pārkārtošanu.²⁶¹ Balstoties uz „nepabeigtā riteņa” koncepciju, varētu apgalvot, ka liktenīgu, varbūt pat izšķirošu lomu Krievijas impērijas bojāejā bija vairākiem aspektiem:

Pirmām kārtām, universitātēm, kas koncentrējās impērijas Eiropas daļā un kur XIX gadsimta otrajā pusē notika spraiga domu un ideju apmaiņa dažādu nacionalitāšu profesoru un studentu (nākamo revolucionāru) starpā. Vēl XIX gadsimta 30. gados universitāšu skaits Krievijā nebija liels, taču tās lielākoties atradās impērijas Rietumos. Universitātes bija ne tikai Pēterburgā un Maskavā, bet arī perifērijā – Helsingforsā, Tērbatā, Viļņā, Varšavā, Harkovā un Kijevā. Mērenas un radikālas idejas primāri izplatījās studentu, profesūras un brīvo profesiju pārstāvju vidē. Gadsimtu mija bija studentu sacelšanās laiks impērijā – Pēterburgā, Maskavā, Rīgā, Harkovā, Kijevā un Varšavā. 1901. gada februārī tautas apgaismošanas ministru (mūsdienu izpratnē – izglītības ministrs) Nikolaju Bogoļepovu (*Николай Павлович Боголепов*, 1846–1901) nāvējoši ievainoja dumpošanās dēļ no augstskolas izslēgtais students Pjotrs Karpovičs (*Пётр Владимирович Карпович*, 1874–1917). 1901. gada 4. marta studentu demonstrāciju Pēterburgā

²⁵⁹ Greenfeld L., Martin M. The Idea of the „Center”: An Introduction // *Center: Ideas and Institutions* / eds. L. Greenfeld L., M. Martin. – Chicago, London, 1988. – p. IX

²⁶⁰ Каспэ С. Имперская политическая форма и метафора центра: к обновлению аналитического языка // Имперские и национальные модели управления: российский и европейский опыт. Сб. материалов Международной научной конференции / научный редактор А.О. Чубарьян. – М.: ИВИ РАН, 2007. – с. 17.

²⁶¹ Motyl A. *Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires*. – New York: Columbia University Press, 2001. – p. 16. *Skatīt arī*: Galtung J. A Structural Theory of Imperialism // *Journal of Peace Research*. – 1971. – Vol. 8. – No. 2. – p. 83., 89.

apspieda kazaki un policija. Daudzi pasniedzēji aizstāvēja studentus, kā dēļ tika pakļauti represijām – viņiem aizliedza lasīt lekcijas.²⁶²;

Otrām kārtām, subcentru pārstāvju inkorporācijai Valsts Domē (parlamentā), kas nozīmēja institucionālas bāzes radīšanu perifēriju pārstāvju tiešai komunikācijai, tajā skaitā viedokļu saskaņošanai svarīgos politiskos, ekonomiskos, sociālos un nacionālos jautājumos. Lielākoties tieši sabiedriski politiskie darbinieki ar pieredzi Krievijas impērijas Valsts Domē organizēja un vadīja perifērijas tautu bēgļu organizācijas Pirmā pasaules kara laikā. Darbojoties Valsts Domē un vēlāk bēgļu organizācijās, auga nākamā neatkarīgo valstu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā politiķu paaudze, kas bija ieguvusi organizēšanas, informēšanas, diplomātijas un viedokļu argumentēšanas prasmes.²⁶³;

Trešām kārtām, iekšējai migrācijai, ko lielākoties īstenoja brīvvalstie zemnieki, pārceļoties uz dzīvi pilsētās, kas atradās politisko notikumu epicentrā. Gadsimtu mijā Krievijas impērijas pilsētās dzīvoja aptuveni 14% (Baltijas guberņās šis rādītājs bija augstāks; no aptuveni 6 miljoniem iedzīvotāju 1,5 miljoni jeb 25% dzīvoja pilsētās)²⁶⁴, bet 1917. gadā jau 21,4% impērijas pavalstnieku.²⁶⁵;

Ceturtnām kārtām, ārējai migrācijai, kam lielākoties bija pakļauti revolucionāri un to atbalstītāji. Vairāki desmiti tūkstoši impērijas Rietumu perifērijas revolucionāru bija spiesti atstāt Krieviju un doties trimdā, visvairāk – poļu.²⁶⁶ Kā norāda A. Stranga, glābjoties no cariskā režīma represijām, Baltijas guberņas vien atstāja aptuveni 5000 cilvēku, tajā skaitā nākamais Latvijas politiskais līderis Kārlis Ulmanis (1877–1942). Vairums revolucionāru nonāca valstīs, kur tobrīd jau bija iesakņojusies tāda demokrātiska vērtība kā vārda brīvība un nebija svešs liberālisms, – Beļģijā, Šveicē, Lielbritānijā, ASV u.c. Atšķirībā no tautiešiem, kas Krievijas impērijas katorgās izgāja „jaunā revolucionāra kursu”, viņi guva īstu „demokrātijas skolu” un vēlāk bija neatkarīgo valstu veidotāji Austrumeiropā.²⁶⁷ 1905. gada revolūcijas laikā Somijas lielhercogiste kļuva par vienu no galvenajiem patvēruma punktiem revolucionāriem. Lielhercogiste bija drošāka

²⁶² История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 99.; История России: В 2 т. Т. 2.: С начала XIX в. до начала XXI века / под редакцией А.Н. Сахарова. – Москва: АСТ: Транзиткнига, 2006. – с. 106.

²⁶³ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 74. lpp.; Plakans A. A Concise History of the Baltic States. – Cambridge University Press, 2011. – p. 289. – 290.

²⁶⁴ Никонов В. Крушение России. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – с. 326.

²⁶⁵ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 225.; История России: В 2 т. Т. 2.: С начала XIX в. до начала XXI века / под редакцией А.Н. Сахарова. – Москва: АСТ: Транзиткнига, 2006. – с. 271. – 272.

²⁶⁶ MacMillan M. Paris 1919: Six Months That Changed the World. – London, 2001. – p. 207. – 229.; Хобсбаум Э. Век капитала. 1848–1875. – Ростов н/Д: изд-во „Феникс”, 1999. – с. 184. – 185.

²⁶⁷ Stranga A. Pārdomas par 1905. gada revolūciju // 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11. – 12. janvāris, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. – 579. lpp.

patvēruma vieta revolucionāriem nekā atsevišķas Eiropas valstis, kas pēc vienošanās ar Maskavu varēja revolucionārus izdot. Turklāt Somijas lielhercogistes policija salīdzinoši vāji izsekoja revolucionārus un ne vienmēr to ļāva darīt policistiem no impēriskā centra. Būtībā Somijas teritorija kļuva par placdarmu ieroču piegādēm, sprāgstbumbu sagatavošanai un dokumentu viltošanai revolucionāru vajadzībām.²⁶⁸

„Nepabeigtā riteņa” koncepcija ir pārlicinoša, taču to ir nepieciešams papildināt ar faktuālo segumu. Raugoties uz Krievijas impērisko dimensiju, jāapzinās impērijas iedzīvotāju sociālā, konfesionālā un nacionālā daudzveidība un jāapjauš, kā veidojās attiecību sistēma centra un perifērijas starpā.

Centra un perifērijas attiecību kritēriji un attieksme laika gaitā mainījās atkarībā no vērtībām un idejiskiem strāvojumiem, kas sasniedza attiecīgajā laika posmā valdošo caru un tam pietuvinātus cilvēkus (centra eliti), kā arī ietekmīgas personas nomalēs (perifērijas eliti). Perifērijas pārklājās, tās veidoja savus „subcentrus” (impērijas Eiropas daļā – Helsingforsā (Helsinki), Rēvele (Tallina), Rīga, Viļņa, Kijeva, Tiflisa (Tbilisi), Erevāna un Baku) un atradās ar „dominējošo centru” neviennozīmīgās attiecībās. Kas ir ļoti svarīgi – Krievijas impērijas perifērija nebija viendabīga. Perifērija bija teritoriāls lielums, kas sevī ietvēra kārtu, konfesionālo un etnisko kritēriju. Impērijas centra radītajā attieksmes hierarhijas sistēmā Sibīrijai, Tālajiem Austrumiem un Centrālāzijai, kas arī bija ekspansijas rezultātā iegūtā teritorija – Austrumu un Dienvidaustrumu perifērija –, bija atvēlēta atšķirīga vieta no nacionālajām nomalēm impērijas Eiropas daļā – Somijā, Baltijas provincēs, Polijā, Baltkrievijā, Ukrainā un Kaukāzā, kas labklājības un progresīvo ideju ziņā atradās vienā līmenī ar impērisko „centru” vai bija tam priekšā.²⁶⁹

Priekšstati par centru kā vampīru, kas negausīgi izsūca perifēriju, un metropoli – kā visattīstītāko impērijas daļu ar labākajiem dzīves apstākļiem, ir vienpusēji, balstīti stereotipos.²⁷⁰ Krievijas impērijas centra pozīcijas lielā mērā bija atkarīgas no tā sekmēm meklēt, atrast un īstenot sabalansētu virsvadību pār perifēriju. Krievijas impērijas centra un perifērijas attiecības nebija vienvirziena, tās bija sarežģītas un savstarpēji atkarīgas. Šī atkarība bija nostiprināta juridiski, politiski, sociāli, ekonomiski un militāri. Savstarpējās attiecībās būtiskas bija perifērijas atbildes uz centra rīcību, kas svārstījās robežās no bezierunu pazemības un paklausības, auglīgām

²⁶⁸ Никонов В. Крушение России. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – с. 322.

²⁶⁹ Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2007.; Thaden E. Russia's Western Borderlands, 1710–1870. – Princeton, 1984.

²⁷⁰ Подвинцев О. О соотношении понятий „метрополия”, „имперский центр”, „историческое ядро империи” // Имперские и национальные модели управления: российский и европейский опыт. Сб. материалов Международной научной конференции / научный редактор А.О. Чубарьян. – М.: ИВИ РАН, 2007. – с. 9.

partnerattiecībām, līdz atdalīšanās vēlmēm un pat tieksmei gūt pārākumu pār pašu centru, kas sevišķi populāra bija poļu nacionālistu vidē. Pēc valstiskuma zaudēšanas Polijas elitē vienmēr bija aktuāls jautājums par iespēju atgūt zaudēto varenību Žečpospolitas XVII–XVIII gadsimta robežās. Faktiski XIX gadsimta nogalē impērijas Eiropas daļa kļuva par „subcentru” nacionālo kustību sacensību arēnu, kur katras nacionālās kustības līderi prezentēja izlolotos „vēsturiskās nacionālās teritorijas” projektus, kas, protams, pārklājās; tie iekļāva ne tikai katras konkrētās tautas apdzīvotās zemes, bet arī kaimiņu teritorijas.²⁷¹

Lai mēģinātu aptvert impērijas perifērijas daudzslāņainību, jāatceras, ka Krievijas impērijā, tāpat kā citās tā laika polietniskās valstīs, piemēram, Austroungārijā, ilgstoši tādiem kritērijiem kā nacionālā valoda, nacionālā kultūra un nacionalitāte nebija nekādas lomas vai tā bija sekundāra. Lojalitāte caram un impērijai, kā arī piederība noteiktai sabiedrības kārtai bija daudz svarīgāka par nacionālo piederību. Romanovu un Habsburgu impērijām bija raksturīga netiešā pārvalde, kas balstījās uz lojālu vietējo eliti.²⁷²

Saskaņā ar 1897. gada tautskaites datiem, aptuveni 1,8 miljoni pavalstnieku jeb 1,5% no visiem impērijas iedzīvotājiem bija aristokrāti. Krievijas vēstures speciālisti norāda, ka muižniecība Krievijā nav pārsniegusi divu miljonu robežu.²⁷³ Neapšaubāmi, aristokrātija Krievijas impērijā bija polietniska. Katras konkrētās etniskās muižniecības lojalitātes līmenis noteica centra attieksmi. Impērijā dzīvojošie vācbaltieši, somi un gruzīni tika uzskatīti par impērijai lojāliem pavalstniekiem, savukārt poļi lielākoties tika uzlūkoti kā maz uzticami.²⁷⁴ Pastāv viedoklis, ka poļi ir bijuši „mūžīgie” brīvības cīnītāji, kas zināmā mērā atbilst patiesībai. Brīvības alkām bija reāls segums – valstiskuma tradīcija Žečpospolitas formā, kas poļu muižniecības kolektīvajā atmiņā tika definēta kā poļu vēstures „zelta laikmets”. Taču nebūt ne visi poļi bija impērijas pretinieki. Arī impērijas attieksme pret poļiem nebija totāli represīva. Pat pēc plašās 1863. gada poļu sacelšanās apspiešanas 6% impērijas augstākajā ierēdniecībā veidoja poļu muižnieki, bet Polijas caristes pārvaldē etniskie poļi vienmēr veidoja vairākumu, attiecīgi XIX gadsimta 60. gados – 80%, bet 90. gados – nedaudz virs 50% no visiem ierēdņiem.²⁷⁵ Tiesa, poļu ierēdniecības procentuālā īpatsvara kritums Polijas caristē bija iespaidīgs – gandrīz 30%.

²⁷¹ Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – с. 8.

²⁷² Каппелер А. Мазепинцы, малороссы, хохлы: украинцы в этнической иерархии Российской империи // <http://litopys.org.ua/vzaimo/vz11.htm> (skatīts 16.01.2010); Миллер А. История империй и политика памяти // Россия в глобальной политике. – Том 6. – № 4. – Июль – Август. – 2008. – с. 118. – 119.

²⁷³ История России. XX век: 1894 – 1939. – с. 75.

²⁷⁴ Каппелер А. Мазепинцы, малороссы, хохлы: украинцы в этнической иерархии Российской империи // <http://litopys.org.ua/vzaimo/vz11.htm> (skatīts 16.01.2010)

²⁷⁵ Сергеев С. „Польский вопрос” в русской националистической мысли XIX – нач. XX в.: попытки „позитивного” решения // <http://www.apn.ru/publications/print22377.htm> (skatīts 07.02.2010); Неменский О.

Austrijas vēsturnieks Andreass Kapelers (*Andreas Kappeler*) norāda, ka Krievijas impērijas Eiropas daļā dzīvojošo nacionālo muižniecību elite ilgstoši bija noskaņota sadarboties ar centrālo varu, nevis graut impēriju. Muižniecībai (vienalga, vai tā būtu somu, vācbaltiešu, poļu, ukraiņu vai gruzīnu muižniecība) centrs garantēja privilēģiju saglabāšanu, ticības brīvību un zemes valdījumus kopā ar zemniekiem. Pretī šīm nacionālajām elitēm, tāpat kā etniskajai krievu muižniecībai, vajadzēja pildīt civilo un militāro dienestu, uzturēt sociālo un politisko stabilitāti katrā konkrētā reģionā, ievākt un maksāt nodokļus. Šāds centra un perifērijas sadarbības mehānisms Krievijas impērijā funkcionēja bez redzamiem traucējumiem līdz XIX gadsimta otrajai pusei.²⁷⁶ Viens no dekabristu dumpja apspiedējiem 1825. gadā, Baltijas vāciešu muižnieks Aleksandrs Benkendorfs (*Александр Христофорович Бенкендорф*, 1781/83–1844) apgalvoja, ka noziedzīgā vēršanās pret pastāvošo varu notika tāpēc, ka daži muižnieki aizmirsa savu svēto pienākumu – uzticīgi un pašizliedzīgi kalpot caram un impērijai.²⁷⁷

Pēc vispārējas dzimtbūšanas atcelšanas 1861. gadā kārtu hierarhiskā sistēma Krievijas impērijā saglabājās, taču parādījās jaunas sabiedrības grupas, kas pamazām pārņēma aristokrātijas pārziņā tradicionāli esošās lietas.²⁷⁸ Pēc dzimtbūšanas atcelšanas daudzi muižnieki īpaši nepūlējās veidot modernas saimniecības, kā rezultātā izputēja un bija spiesti pārdot zemi „naudas aristokrātijai” – uzņēmējiem, ieķīlāt bankās, kā arī pārdot vai iznomāt brīvvalstajiem zemniekiem. Laikā no 1861. līdz 1905. gadam Krievijas muižniecība zaudēja gandrīz pusi savu zemes īpašumu – muižnieku rīcībā palika tikai 53 miljoni desetīnu (viena desetīna ir 1,06 hektāri).²⁷⁹ Līdz ar ekonomiskās ietekmes zudumu aristokrātija zināmā mērā zaudēja arī politisko svaru. XIX gadsimta nogalē un XX gadsimta sākumā pamazām izvirzījās jaunas sabiedrības grupas, tajā skaitā uzņēmēju sociālā grupa, kas vairs ne vienmēr tiecās saplūst ar muižniecību. Piemēram, veiksmīgais Maskavas uzņēmējs Nikolajs Naidjonovs (*Николай Александрович Найдёнов*, 1834–1905) paziņoja, ka viņš piedzima kā tirgotājs un kā tirgotājs arī nomirs, nevis pievienosies muižnieku kārtai, nopērkot titulu.²⁸⁰

Impērijas Rietumu perifērijā integrētās muižniecības vidū bija dažādu konfesiju pārstāvji – somi un vācbaltieši tradicionāli bija luterāņi, poļi – katoļticīgie. Tas ir apliecinājums, ka centrs

Поляки и русские: народы разных времён и разных пространств // <http://www.apn.ru/publications/print22387.htm> (skatīts 07.02.2010)

²⁷⁶ Каппелер А. Мазепинцы, малороссы, хохлы: украинцы в этнической иерархии Российской империи // <http://litopys.org.ua/vzaimo/vz11.htm> (skatīts 16.01.2010)

²⁷⁷ История России: В 2 т. Т. 2.: С начала XIX в. до начала XXI века / под редакцией А.Н. Сахарова. – Москва: АСТ: Транзиткнига, 2006. – с. 102.

²⁷⁸ Turpat. – 269. – 270. lpp.

²⁷⁹ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 76.

²⁸⁰ Turpat. – 91. lpp.

ilgstoši pārvaldē izšķirošu vietu piešķīra izcelsmei (kārtai), nevis ticībai. Tiesa, apgalvot, ka reliģiskajam kritērijam centra un perifērijas attiecībās nebija nekādas nozīmes, būtu aplami. Impērijas pareizticīgie bija konfesionāli cieši saistīti ar caru un valdošo dinastiju, kas iemiesoja pareizticību. Pareizticīgajai baznīcai Krievijas impērijā bija vadošā loma – tikai Pareizticīgajai baznīcai bija tiesības īstenot misionārismu.²⁸¹

Daudziem impērijas Eiropas daļā dzīvojošajiem etnosiem nebija savas nacionālās aristokrātijas, tajā skaitā latviešiem un igauņiem. Etnosi bez nacionālās muižniecības nevarēja kļūt par līdztiesīgiem cariskās impērijas partneriem. Vēstures literatūrā tā dēvētās „maztautas” impērijas centrs neuzlūkoja kā patstāvīgas etniskās grupas un politikas subjektus, kam varētu būt tiesības uz savu kultūru un valodu. Tās bija nozīmīgas tikai zemnieku un zemes īpašnieku muižnieku attiecību kontekstā.²⁸² Tā bija normāla vispārpieņemta prakse ne tikai Krievijā, bet arī citās impērijās. Paradoksāli, taču caurmērā impērijas Rietumu provincēs dzīvojošās „maztautas” tiesiskā un ekonomiskā ziņā ilgstoši atradās privilēģētā stāvoklī attiecībā pret impērijas pamattautas krievu zemāko kārtu zemniekiem, kas tika vēlāk atbrīvoti no dzimtbūšanas un bija mazāk izglītoti.²⁸³ Tas ir kārtējais apliecinājums tam, ka nacionalitātei impērijā ilgstoši bija pakārtota loma.

Impērijas Eiropas daļā dzīvojošie ebreji un armēņi veidoja vidusslāni pilsētās un lielākoties bija nodarbināti tirdzniecības un pakalpojumu sfērās. Saskaņā ar rakstnieka Aleksandra Solžeņicina (*Александр Исаевич Солженицын*) datiem, Pirmā pasaules kara priekšvakarā 75% visu pasaules ebreju jeb 90% visu Eiropas ebreju dzīvoja triju impēriju (Krievija, Austroungārija, Vācija) pierobežā, visvairāk Krievijas pusē. Atšķirībā no Austroungārijas ebrejiem, kuri bija tiesīgi ieņemt valsts amatus, nemainot ticību, Krievijas ebrejiem nebija iespējams veidot ne militāro, ne ierēdņa karjeru, nepārejot pareizticībā. Līdz ar to ir saprotams, ka vairums ebreju nebija motivēti ne civilajam, ne militārajam dienestam Krievijas impērijā.²⁸⁴

Britu vēsturnieki Ē. Hobsbaums un N. Deiviss norāda, ka XIX gadsimtā visā Eiropā izmainījās starpnacionālo attiecību raksturs. Iepriekš galvenais cilvēkus vienojošais moments bija reliģija un lojalitāte monarham, norisinājās konfesionāli un dinastiski, bet ne nacionāli kari. Eiropas monarhijas, tajā skaitā carisko režīmu, iedragāja trīs lielākās XIX gadsimta kustības –

²⁸¹ Каппелер А. Мазепинцы, малороссы, хохлы: украинцы в этнической иерархии Российской империи // <http://litopys.org.ua/vzaimo/vz11.htm> (skatīts 16.01.2010)

²⁸² Турпат.

²⁸³ Миронов Б. Социальная история России. Т. 1. – СПб., 2000. – с. 47.

²⁸⁴ Солженицын А.И. Двести лет вместе: В 2 ч. Ч. 1. 3-е изд. – М.: Русский путь, 2010. – с. 476., 482.; Петровский-Штерн Й. Евреи в русской армии: 1827–1914. – М.: Новое литературное обозрение, 2003.

liberālisms, sociālisms un nacionālisms.²⁸⁵ Politiskajā jomā cariskajam režīmam bija jātiek galā ar jauna veida uzdevumiem. Tam bija jāvērsas ne tikai pie centra un perifērijas elites aristokrātijas formā, pie kuras tas pats piederēja, bet pie visas plašās polietniskās un polikonfesionālās pavalstnieku auditorijas, kuru izglītības, turības, pašapziņas un politiskas spriestspējas līmenis pieauga. Nacionālā pašapziņa pirmām kārtām veidojās impērijas izglītotās sabiedrības daļā, ko XIX gadsimta otrajā pusē iemiesoja ne tikai muižniecība un uzņēmēji, bet arī jaunizveidotā sabiedrības grupa – inteliģence, kas nodeva tālāk nacionālās un sociālās idejas masveidīgākajai Krievijas impērijas sociālajai grupai – zemniecībai (vairāk nekā 80% impērijas pavalstnieku). Jaunajām, izglītību ieguvušajām paudzēm, kas savos lauku ciemos nekad nebija domājušas par identitāti vai valodu, veidojās nacionālās piederības sajūta, personīgais viedoklis un politiskā apziņa. Nacionāli izglītojošās kustības transformējās nacionāli politiskajās kustībās.

Inteliģence Krievijā nav viennozīmīgi vērtējama. Pastāv viedoklis, ka aktīvais un pasīvais inteliģences radikālisms ir skaidrojams ar to, ka inteliģencei faktiski nebija iespēju ietekmēt pastāvošo kārtību mierīgā un likumīgā ceļā. Inteliģences pārstāvji vai nu samierinājās ar esošo situāciju, pielāgojoties tai, vai arī uzsāka radikālu cīņu pret pastāvošo kārtību, īstenojot revolucionāru un teroristisku darbību. Inteliģences pārstāvjiem – gan radikālajiem teroristiem un sazvērniekiem, gan liberāli noskaņotajiem impērijas pavalstniekiem – bija līdzīgs negatīvs redzējums attiecībā uz impērijas pārvaldes struktūru; viņi atšķīrās tikai ar izmantotajām metodēm pastāvošās kārtības nomaiņā. Kopš XIX gadsimta otrās puses inteliģence pamazām pieauga spēkā. Krievijas vēsturnieki ir aprēķinājuši, ka XIX un XX gadsimta mijā pie inteliģences bija pieskaitāmi aptuveni 726 000 cilvēku. Procentuāli šis skaitlis nebija liels (tikai 0,57% no visiem impērijas iedzīvotājiem), taču pietiekams, lai drupinātu impēriju.²⁸⁶

Nacionālisms visā Eiropā veicināja simpātijas pret savu tautu, kas neizbēgami mijās ar neiecietību un pat naidu pret citām tautām. XIX gadsimta 30. un 40. gados Krievijas impērijā pamazām iesakņojās ideja par krievu nacionālo pārkumu pār citām impērijā dzīvojošajām tautām, kuru teorētiski formā „pareizticība, patvaldība un tautiskums” izvirzīja un pamatoja tautas apgaismošanas ministrs Sergejs Uvarovs (*Сергей Семёнович Уваров*, 1786–1855). Krievu nācijas projekts sevī ietvēra *lielkrievus* (krievus), *baltkrievus* un *mazkrievus* (ukraiņus).²⁸⁷ Panslāvismu pavadīja antisemītisms un polonofobija. Nacionālā pārkuma ideja kļuva īpaši

²⁸⁵ Deiviss N. Eiropas vēsture. – Rīga: Jumava, 2009. – 812. lpp.; Hobsbawm E. Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality. – Cambridge University Press, 1990. – p. 125. – 126.

²⁸⁶ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 97. – 98.

²⁸⁷ История России: В 2 т. Т. 2.: С начала XIX в. до начала XXI века / под редакцией А.Н. Сахарова. – Москва: АСТ: Транзиткнига, 2006. – с. 106.

populāra pēc tam, kad centrālā vara sadūrās ar poļu sacelšanos XIX gadsimta 60. gados, un realizējās piespiedu asimilācijā.²⁸⁸ Rusifikāciju varētu uzskatīt par sava veida mēģinājumu radīt vienotu nāciju, taču šis variants nacionālisma laikmetā Krievijā, kur nepilnus 56% iedzīvotāju veidoja nekrievi (tajā skaitā ukraiņi un baltkrievi), bija nolemts neveiksmei.²⁸⁹ Amerikāņu vēsturnieks Edvards Tādens (*Edward Carl Thaden*) klasificēja trīs rusifikācijas tipus – 1) spontāna elites rusifikācija XVIII gadsimtā, 2) administratīvā rusifikācija XVIII gadsimta otrajā pusē, 3) piespiedu rusifikācija (mēģinājumi uzspiest krievu valodu un pareizticību) XIX gadsimta pēdējā trešdaļā un XX gadsimta sākumā.²⁹⁰ E. Tādens ir veidojis klasifikāciju, neizceļot rusifikācijas procesa reģionālās īpatnības. Impērijas centra akceptētie asimilācijas projekti nebija vienīgie impērijas telpā; atsevišķos reģionos pastāvēja alternatīvi asimilācijas ekspansijas projekti. Piemēram, izglītības sistēma bijušajā Žečpospolitā, kas saglabājās līdz poļu nemieriem 1830. gadā, veicināja polonizējošo ietekmi uz vietējiem lietuviešiem, baltkrieviem un ukraiņiem, savukārt Baltijas guberņās līdz pat XIX gadsimta vidum izglītības sistēmā latviešu un igauņu zemniekiem bija novērojamas pārvāciskošanas pazīmes. Poļu un vāciešu kultūra un elite bija spēcīgs pretsvars rusifikācijai līdz pat XIX gadsimta otrajai pusei. Impērijas centra veiktais pasākums – latīņu alfabēta lietošanas aizliegums latgaliešu, lietuviešu, baltkrievu un ukraiņu valodās – primāri bija vērsts uz poļu un vācu valodu ietekmes mazināšanu, kā arī krievu valodas pozīciju stiprināšanu reģionā. Kā vēl viens instruments no impērijas centra poļu un vācu valodu pozīciju vājināšanai tika izvēlēta igauņu, latviešu, lietuviešu, baltkrievu, ukraiņu un jidiša valodu pozīcijas stiprināšana izglītībā, administrācijā un publiskajā sfērā (prese).²⁹¹

Saskaņā ar Vācijas vēsturnieka J. Kusbera vērtējumu, centrālās varas atbalstītā un īstenotā rusifikācija XIX gadsimta pēdējā trešdaļā kopumā nozīmēja, ka cars pārstāj koncentrēties uz savu personu kā impērisko identitāti veidojošu un vienojošu simbolu. Tā vietā nāca imperatora atbalstītais *lielkrievu* nacionālisms, kas savienībā ar pareizticību izslēdza citas impērijas nacionalitātes un konfesijas no lojalitātes veidošanas sistēmas valdošajai dinastijai.²⁹² Līdzīgās domās ir Krievijas vēsturnieks A. Millers, kurš norāda, ka, pastiprinoties Eiropā sociālajām,

²⁸⁸ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 132.

²⁸⁹ Каппелер А. Мазепинцы, малороссы, хохлы: украинцы в этнической иерархии Российской империи // <http://litopys.org.ua/vzaimo/vz11.htm> (skatīts 16.01.2010)

²⁹⁰ Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855–1914 / ed. Edward Thaden. – Princeton University Press, 1981. – p. 8. – 9.

²⁹¹ Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – с. 66. – 67., 82.

²⁹² Kusbers J. 1905. gada revolūcija cariskajā impērijā un tās nozīme Baltijā // 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11. – 12. janvāris, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. – 59. lpp.

nacionālajām un liberālajām idejām, vienīgā vieta, kur Romanovu dinastija izšķīrās meklēt jaunu savas varas leģitimitācijas avotu, bija nacionālisms, turklāt tikai krievu nacionālisms.²⁹³ Būtībā centrālās varas agresīvā nacionālā politika rusifikācijas veidolā radīja pamatu impērijas Eiropas daļā dzīvojošajām nacionālisma idejas pārņemtajām tautām pieprasīt kulturālo autonomiju un pat atsevišķu valsti; centra un perifērijas attiecībās sevi praksē apliecināja bumeranga efekts (atgriezeniskums).

Par *lielkrievu* nacionālisma bīstamību impērijas stabilitātei caru brīdināja redzami valsts darbinieki. Tiflisā dzimušais Baltijas vāciešu muižnieks un valstsvīrs Sergejs Vitte (*Сергей Юльевич Витте*, 1849–1915) skaidroja imperatoram Nikolajam II: „Gadu desmitiem mūsu politika ir būvēta uz nepareiziem pamatiem. Mēs neesam varējuši apjaust, ka kopš Pētera I (*Пётр Алексеевич Романов*, 1672–1725) un Katrīnas Lielās (*Екатерина Алексеевна Романова*, 1729–1796) laikiem nav tādas parādības kā Krievija. Ir Krievijas impērija. Kad nacionālās minoritātes veido aptuveni 33% impērijas iedzīvotāju, bet krievi iedalās *lielkrievos*, *mazkrievos* un baltkrievos (kopā veidojot nepilnus 67%), nav iespējams sekmīgi īstenot politiku, nerēķinoties ar citu tautu, kas ietilpst impērijas sastāvā, nacionālajām īpatnībām, konfesionālo dažādību un valodām.”²⁹⁴

Gadsimtu mijā Krievijas impērijā dzīvoja aptuveni 200 tautu un etnisku grupu, kopā 128,2 miljoni cilvēku, no kuriem vairums (69,4%) sevi uzskatīja par pareizticīgajiem. 1897. gada tautskaitē par krieviem (*lielkrieviem*) sevi atzina 44,3% jeb aptuveni 56–57 miljoni iedzīvotāju, par ukraiņiem – 17,8% jeb aptuveni 22–23 miljoni iedzīvotāju, par poļiem – 6,3% jeb aptuveni 8 miljoni iedzīvotāju, par baltkrieviem – 4,7% jeb aptuveni 6 miljoni iedzīvotāju, par ebrejiem – 4,1% jeb aptuveni 5 miljoni iedzīvotāju, par tjurku valodās runājošajiem (tatāri, baškīri, kazahi, kirgīzi u.c.) – 10,8% aptaujāto jeb aptuveni 13–14 miljoni iedzīvotāju.²⁹⁵ Atlikušos 12% jeb 15–16 miljonus veidoja pārējie Krievijas apdzīvotāji, tajā skaitā vācieši, somi, igauņi, latvieši un lietuvieši.

Impēriskajā ideoloģijā pareizticīgie baltkrievi un ukraiņi, kas, kā minēts, tika dēvēti par *mazkrieviem*, netika īpaši atdalīti no krievu nācijas, turklāt impērijas centrs apkaroja jēdzienu „Ukraina”, norādot, ka tas ir Žečpospolitā radīts un burtiskā tulkojumā nozīmē „nomale”, proti,

²⁹³ Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – с. 152. – 153. *Skatīt sīkāk*: Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма. – М., 2001.

²⁹⁴ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 254.

²⁹⁵ Turpat. – 129. – 130. lpp.

sevī ietver nicinošu pieskaņu.²⁹⁶ Centrā netika īpaši piedomāts par to, ka jēdzieniem „Ukraina” un „ukraiņi” piedāvātās alternatīvas „Mazkrievija” un „mazkrievi” arī ir nicinoši. Minētās idejiskās normas nevarēja apslēpt faktu, ka impērija ir daudznacionāla (arī baltkrieviem un ukraiņiem bija nacionālā pašapziņa) un pamattauta (krievi) būtībā atrodas mazākumā. Raugoties reģionāli, krievu izvietojums impērijas Eiropas daļā, bet it īpaši Rietumu perifērijā bija salīdzinoši niecīgs, tas variēja robežās no 2% Somijas lielhercogistē līdz 45% Mogiļovas guberņā (Baltkrievijas teritorija). 34% Kaukāza un 12% Ukrainas iedzīvotāju bija krievi, zem 8% krievu bija Polijas caristē, kā arī Kauņas, Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas guberņās (attiecīgi 6,72%, 7,8%, 5,7%, 5,4% un 5%). Vairākās impērijas daļās, arī impērijas Rietumu provincēs kompakti dzīvoja dažādas tautas. 98% Somijas lielhercogistes iedzīvotāju veidoja tās pamattautas – somi (2,4 miljoni) un zviedri (0,3 miljoni). 73% īpatsvaru Ukrainas deviņās guberņās veidoja ukraiņi, 71,8% iedzīvotāju Polijas caristē bija poļi, latvieši veidoja vairākumu Kurzemes guberņā un Vidzemes guberņas dienvidu daļā (guberņas ziemeļu daļas, gluži tāpat kā Igaunijas guberņas pamatiedzīvotāji bija igauņi), kā arī Vitebskas guberņas trīs apriņķos (Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķos), lietuvieši veidoja vairākumu Kauņas un Viļņas guberņās, kā arī daļā Suvalku guberņas. 1,8 miljoni vācbaltiešu bija izkaisīti visā impērijā, taču par savu dzimteni viņi uzskatīja Baltiju, kur arī koncentrējās lielāks skaits vāciešu.²⁹⁷ Kā ir noskaidrojies igauņu trimdas vēsturnieks T. Rauns, vācbaltieši organizēja Iekškrievijā esošo vāciešu pārceļšanos uz dzīvi Baltijā. Centieni bija vērā ņemami, taču ne pārspīlēti augsti, jo līdz 1914. gadam Baltijā ieradās aptuveni 20 000 vācu kolonistu.²⁹⁸ Pārliciecināma vairākuma Besarābijas guberņā nebija moldāviem (48%). Salīdzinoši lielu īpatsvaru Besarābijas guberņā veidoja ukraiņi (20%), ebreji (12%), mazāku – krievi (8%), bulgāri (5,4%), kā arī vācieši un gagauzi (pa 3%). Besarābijas guberņas pilsētās lielākoties dzīvoja ebreji, krievi un vācieši.²⁹⁹

Nacionālisms nebija tikai Krievijas iekšējā problēma. XIX gadsimta nogalē un XX gadsimta sākumā nacionālisms kļuva par spēcīgu ieroci starptautiskajā politikā – faktiski impērijas centra un perifērijas nacionālais konflikts izgāja ārpus vienas impērijas robežām. Ārpolitisku apsvērumu dēļ ārējie „centri” mēģināja dibināt un uzturēt attiecības ar minoritātēm citu impēriju „perifērijā”.³⁰⁰ Krievija atbalstīja slāvu tautu nacionālās kustības Osmaņu impērijā un Austroungārijā, kas arī bija viens no iemesliem karam pret turkiem 1877. gadā. Krievija

²⁹⁶ Никонов В. Крушение России. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – с. 332. – 333.

²⁹⁷ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 130.; Никонов В. Крушение России. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – с. 332.

²⁹⁸ Raun T. Estonia and the Estonians. Second edition. – Hoover Institution Press, 1991. – p. 86.

²⁹⁹ Абакумова-Забунова Н.В. Русское население городов Бессарабии. – Кишинев, 2006. – с. 5. – 6.

³⁰⁰ Liulevicius V.G. The German Myth of the East. 1800 to the Present. – Oxford, 2009. – p. 116. – 117.

sekmēja kristiešu – armēņu un grieķu – cīņu par neatkarību no Osmaņu impērijas. Zināmā mērā Krievijas centrālās varas un Osmaņu impērijas armēņu sadarbība provocēja turku aso vēšanos pret armēņiem 1915. gadā, kas vēstures literatūrā tiek definēta kā „etniskā tīrīšana” un „genocīds”.³⁰¹ Saprotams, ka Osmaņu impērija attiecībā uz Krieviju pielietoja to pašu stratēģiju, atbalstot musulmaņu nacionālās kustības Krimā, Kaukāzā un Centrālāzijā. Austroungārija, kuras Austrumu perifērijā bija daudzskaitlīga ukraiņu (*rutēņu*) minoritāte (aptuveni 80% ukraiņu dzīvoja Krievijas impērijā, atlikušie 20% – Austroungārijas impērijā)³⁰², sekmēja un atbalstīja ukraiņu nacionālo kustību Krievijā, bet Vācija – vāciešus visā Eiropā, tajā skaitā Baltijas guberņās, kas daudzu valsts vāciešu acīs bija vēsturiskā vācu teritorija – Livonija. Poļi, kuri bija zaudējuši neatkarīgu valsti, taču izveidojuši spēcīgas diasporas ne tikai Eiropā, bet arī Ziemeļamerikā, mēģināja palielināt savu ietekmi kādreizējās Žečpospolitas teritorijās, kas bija nonākušas Krievijas sastāvā un kur poļi dzīvoja līdzās ukraiņiem, baltkrieviem, latviešiem (latgaliešiem) un lietuviešiem.³⁰³

Krievijas impērijas vēstures kontekstā parasti ir akcentēts „poļu jautājums”, taču ne mazāk svarīgs bija „ukraiņu jautājums”, kas zināmā mērā saplūda ar „poļu jautājumu”. Skaitliskajā ziņā impērijas otrās lielākās etniskās grupas ukraiņu nacionālās kustības pretenzijas uz nācijas statusu radīja apdraudējumu ne tikai impērijas nācijas koncepcijai – krievu (*lielkrievu*), ukraiņu (*mazkrievu*) un baltkrievu vienotībai – , bet arī impērijas pastāvēšanai. Līdzīgi kā baltkrievu un lietuviešu nacionālās kustības, arī ukraiņu nacionālo kustību impērijas centrā uzlūkoja kā poļu nacionālās kustības produktu, lai gan idejiski un materiāli ukraiņu nacionālo kustību lielākoties atbalstīja Austroungārija, kas vēlējās vājināt Krieviju. Par ukraiņu nacionālisma dzimteni ir uzskatāma Austrumgalīcija – Senās Krievzemes teritorija, kas kopš XV gadsimta atradās Polijas sastāvā, bet pēc Polijas sadalīšanas XVIII gadsimta nogalē – Austrijas (no 1867. gada Austroungārija) impērijas sastāvā. Ukraiņu nacionālisma kustības idejiskais centrs bija Ļvovas Universitāte Austroungārijā. Politiskā elite Pēterburgā apzinājās, ka nacionālisma pārņemtie ukraiņi var kļūt par spēcīgu ieroci Austroungārijas vai atjaunotās Polijas rokās.³⁰⁴ Zināmā mērā šīs bažas apstiprinājās pēc 1917. gada revolucionārajiem notikumiem, kad Ukrainu pāršalca iekšēja un ārēja konfrontācija, kurā aktīvi iesaistījās arī Polija un Austroungārija. Tiesa, būtu

³⁰¹ McCarthy J. *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821–1922*. – Darwin Press, 1996.

³⁰² Bihl W. *Die Ukraine-Politik Österreich-Ungarns im Ersten Weltkrieg // Die Besatzung der Ukraine 1918. Historischer Kontext – Forschungsstand – wirtschaftliche und soziale Folgen / Hg. W. Dornik, S. Karner*. – Graz-Wien-Klagenfurt, 2008. – s. 53.; Грицкевич А.П. *Борьба за Украину, 1917–1921 / под науч. ред. А.Е. Тараса*. – Минск: Современная школа, 2011. – с. 10.

³⁰³ *История России. XX век: 1894–1939*. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 248. – 249.

³⁰⁴ Каппелер А. Мазепинцы, малороссы, хохлы: украинцы в этнической иерархии Российской империи // <http://litopys.org.ua/vzaimo/vz11.htm> (skatīts 16.01.2010)

maldīgi domāt, ka nacionālajā atbrīvošanās kustībā būtu iesaistījušies visi ukraiņi. Ne mazums ukraiņu atbalstīja panslāvismu, daudzi ukraiņi bija antisemītiski, antipoliski vai antiģermāniski noskaņoti. Nacionālās kustības nebija visaptverošas. Ikvienā impērijas „maztautā”, ikvienā sociālajā un konfesionālajā grupā bija centrālajai varai lojāli cilvēki, kas pragmatisku apsvērumu dēļ asimilējās, veidoja karjeru un aizstāvēja impēriskās vērtības.

Ne tikai minēto ukraiņu un poļu, bet arī vācbaltiešu un somu, igauņu un latviešu nostāja un orientācija nebija viennozīmīga.³⁰⁵ Piemēram, kā norāda A. Millers, 1871. gadā Rēvelē (Tallinā) valsts dienestā darbojās tikai četri igauņi (mazāk nekā 2% no kopējā ierēdņu skaita), bet 1897. gadā – jau 442 igauņi jeb aptuveni 50% visu ierēdņu. Vairums šo igauņu bija ieguvuši ģimnāzijas vai augstāko izglītību un bija gatavi veidot karjeru impērijas birokrātiskajā struktūrā. Jāapzinās, ka pēc Vācijas apvienošanas 1871. gadā Krievijas impērija stimulēja igauņu un latviešu nonākšanu administratīvajā pārvaldē, tādējādi vājinot vācbaltiešu pozīcijas.³⁰⁶

Kaut arī vairums vēsturnieku akcentē augsto Krievijas impērijas birokratizāciju, ir vēsturnieki, kas šo tēzi apstrīd. Piemēram, ukraiņu izcelsmes amerikāņu vēsturnieks Stīvens Veličenko (*Steven Velychenko*) ar salīdzinoša pētījuma palīdzību mēģināja pierādīt, ka Romanovu impērija, iespējams, cieta nevis no pārlietu augstas birokratizācijas pakāpes, bet no ierēdņu nepietiekamības visaptverošas pārvaldes īstenošanai. Attiecībā pret iedzīvotāju skaitu Krievijas impērijas ierēdņu skaits bija mazāks nekā Lielbritānijā, Francijā un Vācijā.³⁰⁷

1905. gada revolūcija bija spilgts apliecinājums impērijas iekšējām problēmām, tostarp nacionāla rakstura kolīzijām. Skaidri iezīmējās politiskā telpa – gan impērijas centrs Pēterburgā, gan nacionālās nomales impērijas Rietumu perifērijā, kas bija gatavas brucināt impēriju, neraugoties uz represijām. Revolūcija deva grūdienu pilsoniskās sabiedrības veidošanā impērijā. Viena no pilsoniskās sabiedrības aizmetņu veidošanās iezīmēm bija augstas organizēšanās spējas. Protesta potenciālu iemācījās lietot ne tikai inteliģence, bet arī citas sociālās grupas, tajā skaitā zemnieki, strādnieki un karavīri, kas kopā veidoja vairākumu Krievijas iedzīvotāju. Impērijā dzīvojošās tautas stiprināja savu identitāti, formulēja nacionālās un politiskās

³⁰⁵ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 23. – 24. lpp.; Грицкевич А.П. Борьба за Украину, 1917–1921 / под науч. ред. А.Е. Тараса. – Минск: Современная школа, 2011. – с. 10.; Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – с. 8. – 9.

³⁰⁶ Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – с. 63. – 64.

³⁰⁷ Velychenko S. The Bureaucracy, Police and Army in Twentieth-Century Ukraine. A Comparative Quantitative Study // Harvard Ukrainian Studies. – 1999. – Vol. 23. – No 3/4. – p. 63. – 103.

prasības.³⁰⁸ Pēc revolūcijas apspiešanas enerģiskais premjerministrs Pjotrs Stolipins (*Пётр Аркадьевич Столыпин*, 1862–1911) paziņoja, ka viņš ir pret jebkurām kustībām, kas vājina krievu tautas vienotību. Atbildot 1907. gada 16. novembrī uz nekrievu deputātu lūgumu iekļaut III Valsts Domē jautājumu par Polijas un citu nacionālo nomaļu teritoriālo autonomiju, P. Stolipins teica: „Decentralizācija tiek prasīta no mums vājuma brīdī... To vēlas izraut, izraut kopā ar visām saknēm, kas satur kopā impēriju... Nē! Apzinieties mūsu pozīciju, atzīstiet, ka augstākā laime ir būt Krievijas pilsonim. Turiet šo nosaukumu tikpat augstā cieņā kā kādreiz Romas pilsoņi un jūs paši nosauksiet sevi par pirmās kategorijas pilsoņiem un iegūsiet visas tiesības... Nedrīkst mūsu krieviskajām saknēm, mūsu krieviskajam stumbram piestiprināt citu, svešzemju ziedu (nacionālo nomaļu autonomiju)”.³⁰⁹ Premjerministrs mēģināja apspiest nacionālās kustības ar administratīvu metožu palīdzību, aizliedzot lietot nacionālās valodas un izvietojot etniskos krievus nekrievu apdzīvotajās teritorijās, kā arī piešķirot krieviem īpašas privilēģijas attiecībā pret blakus dzīvojošajiem nekrieviem impērijas Eiropas daļā. Šie pasākumi nevis apslāpēja, bet uzkurināja nacionālās jūtas, pastiprinot ne tikai antiimpērisku, bet arī pretkrievisku noskaņojumu.

Līdzīgi kā citviet pasaulē, arī Krievijas impērijā nacionālo problēmu papildināja sociāli morālā krīze, ko zināmā mērā noteica urbanizācija un to pavadošā kriminalitāte. Noziegumu līmenis pieauga ik gadu. 1900. gadā impērijā pastrādāto kriminālnoziegumu skaits salīdzinājumā ar 1884. gadu bija pieaudzis par 48%; 16 gadu laikā smago noziegumu skaits (slepkavības, smagu miesas bojājumu nodarīšana) bija pieaudzis pat par 171%. Ne mazums kriminālnoziedznieku pievienojās revolucionārajai kustībai, lai īstenotu noziedzīgas darbības, attaisnojot tās ar politiskām idejām. Laikā no 1901. līdz 1911. gadam par revolucionāru–teroristu upuriem visā impērijā kļuva aptuveni 17 000 cilvēku.³¹⁰ Vēl vairāk cilvēku piedzīvoja cariskā režīma represīvo pretreakciju. Revolucionāro noskaņu pārņemtajā impērijā vardarbība kļuva par ikdienu un normu, cilvēka personība vairs netika uzskatīta par neaizskaramu, kas sevišķi spilgti apliecinājās vēlāk – pilsoņu kara laikā praktizētā terora apstākļos, kura īstenošanā līdzdarbojās 1917. gadā amnestētie katordznieki – gan ar kriminālajām aprindām nesaistīti vai daļēji saistīti politieslodzītie, gan kriminālnoziedznieki.³¹¹

³⁰⁸ Kusbers J. 1905. gada revolūcija cariskajā impērijā un tās nozīme Baltijā // 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11. – 12. janvāris, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. – 67. lpp.

³⁰⁹ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 249. – 250.

³¹⁰ Турпат. – 195., 202. lpp.

³¹¹ Карр Э.Х. Русская революция от Ленина до Сталина. 1917–1929 / пер. с англ. Л.А. Черняховской. – М., „Интер–Версо”, 1990. – с. 9.

Krievijas impērijas pēdējo desmitgažu vēstures pētnieki norāda uz nospiedošo atmosfēru – vispārēju naidu sabiedrībā, kas nebūt nebija viendabīgs – tas bija idejisks, etnisks, konfesionāls un sociāls naidis. Monarhisti nicināja liberāļus un sociālistus. Iezīmējās konfliktsituācija muižnieku un zemnieku, uzņēmēju un strādnieku starpā. Neiecietību stimulēja arī pirmie priekšstati par nacionālo vēsturi, kurā tika akcentēts citu nacionālo vai sociālo grupu pārinodarījums. Musulmaniskie azerbaidžāņi (azeri) neieredzēja kristīgos armēņus, lietuvieši – poļus. Latvieši un igauņi bija gatavi mesties virsū vāciešiem, poļi – krieviem.³¹² Nacionālisma jūtas pavadīja antisemitisms. No 1881. līdz 1914. gadam Krievijas impēriju atstāja 1 980 000 ebreju, tajā skaitā lielākā daļa – 1 557 000 jeb 78,6% – emigrēja uz ASV; tiesa, ebreju un arī citu Krievijas impērijas iedzīvotāju emigrāciju noteica ne tikai vajāšanas motīvs, bet arī tā laika realitāte – ASV vilināja eiropiešus kā zeme, kas piedāvā stabilāku un labklājīgāku dzīvesveidu darba meklētājiem un uzņēmīgiem cilvēkiem.

Kā līdztiesīgus ebrejus pieņēma revolucionāru vidē. XIX gadsimta 80. gados 35% līdz 40% īpatsvaru revolucionāru vidū veidoja ebreji, taču kopš 90. gadiem ebreju īpatsvars mazinājās, jo pieauga vispārējais revolucionāru skaits un revolucionāru vide kļuva aizvien polietniskāka.³¹³ Krievijas vēsturnieka A. Zubova vadītā 43 vēsturnieku grupa, kurā iesaistījušies Krievijas vēstures speciālisti no visas pasaules, ir precīzi norādījuši, ka situācijā, kad vieni īsteno teroru, *pogromus* (ebreju grautiņi) un muižu dedzināšanu, bet otri to apsveic, kad trešie izgaiņā manifestācijas un šauj uz demonstrantiem, diagnoze nav iepriecinoša – šāda sabiedrība ir slima no augšas līdz apakšai. Šāda sabiedrība vai nu izārstējas, vai arī ir lemta bojāejai.³¹⁴

Naidīgo, neapmierinātības pilno sabiedrību impērijas centram izdevās savaldīt tikai ar spēka palīdzību – armiju un policiju, taču arī šis spēks bija iedragājams. Pirmā pasaules kara nogurdinātā vairākus miljonus lielā Krievijas impērijas armija 1917. gadā bija transformējusies no patvaldības tradicionālā balsta, kas papildus militārajām operācijām ārzemēs veica arī iekšējā karaspēka funkcijas, par spēku, kam bija svarīga loma Romanovu dinastijas un impēriskās pārvaldes sistēmas krišanā.³¹⁵ Krievijas armija nebija gatava globālam militāram konfliktam. No 1848. līdz 1914. gadam Krievijas impērija bija iesaistījusies vairāk nekā sešos reģionālos un lokālos karos, kuros vairumā gadījumu zaudēja. Precīzs ir H. Kisindžera novērojums, ka

³¹² Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 1. Агония старого режима. 1905–1917. – М.: Захаров, 2005. – с. 267.

³¹³ Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – с. 140. – 141.

³¹⁴ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 205. – 206.

³¹⁵ Ионенко С. Имперские настроения в русской армии в 1917 году // Имперские и национальные модели управления: российский и европейский опыт. Сб. материалов Международной научной конференции / научный редактор А.О. Чубарьян. – М.: ИВИ РАН, 2007. – с. 141.

visaptveroša modernizācija būtu stiprinājusi Krievijas lielvalsts statusu daudz vairāk nekā Bulgārijas pārvēršana par satelītvalsti vai protektorāta nodibināšana Korejā.³¹⁶ Iesaistoties Pirmajā pasaules karā, Krievijas armijas modernizācijas programma 1913.–1917. gadam bija tikko uzsākta. Kaugas apmācība, ņemot vērā 1904. gada pieredzi Krievijas un Japānas kara laikā, bija uzlabota, taču armijas apbruņojums bija novecojis, trūka modernas militārās tehnikas. Nevaldīja saskaņa kara ministra un Ģenerālštāba priekšnieka starpā. Turklāt no 1905. līdz 1914. gadam Ģenerālštāba priekšnieks tika nomainīts sešas reizes, proti, vidēji viens Ģenerālštāba priekšnieks amatā atradās tikai pusotru gadu.³¹⁷

Postpadomju Krievijas vēsturnieki ir aprēķinājuši, ka Pirmā pasaules kara priekšvakarā muižniecības kārtā dominēja gan ģeneralitātes, gan vidējā ranga un jaunāko virsnieku vidū, sasniedzot attiecīgi 96%, 86% un 70% īpatsvaru. Taču Krievijas impērijas armijas zaudējumi kara gados būtiski izmainīja armijas sociālo sastāvu.³¹⁸ Nereti vēstures literatūrā ir sastopams apgalvojums, ka Krievijas armija esot cietusi milzīgus zaudējumus Pirmajā pasaules karā. Realitātē Krievijas un Austroungārijas armiju karavīri ne tikai krita kaujas laukā vai tika ievainoti, bet arī ievērojami biežāk nekā Vācijas, Francijas vai Lielbritānijas karavīri padevās gūstā. Kopējais Krievijas un Austroungārijas armiju gūstekņu skaits (4 600 000) aptuveni 3,7 reizes pārsniedza Vācijas, Francijas un Lielbritānijas kara gūstekņu skaitu (1 255 992). Armijas morāles rādītājs kara apstākļos ir kritušo un ievainoto skaits attiecībā pret gūstā nokļuvušajiem. Jo šī attiecība ir mazāka, jo morāles stāvoklis armijā ir zemāks. Kritušo un ievainoto skaits attiecībā pret gūstekņiem Krievijai un Austroungārijai bija tikai 2,3 un 2,2, bet Vācijai, Francijai un Lielbritānijai attiecīgi 9,8, 9,9 un 16,0. Ne Krievijas, ne Austroungārijas karavīri negribēja karot. Tostarp padevās gūstā 62 cariskās armijas ģenerāļi, no kuriem bēga tikai viens – ģenerālis Lavrs Korņilovs (*Лавр Георгиевич Корнилов*, 1870–1918), kurš vēlāk bija viens no krievu pretlielinieciskās kustības organizatoriem.³¹⁹ Precīzs ir A. Zubova vadītās vēsturnieku grupas secinājums, ka Krievijas iedzīvotāju vidū sākotnēji ar entuziasmu uzņemtais globālais militārais konflikts laika gaitā kļuva nepopulārs. Atšķirībā no Krievijas un Francijas bruņotās konfrontācijas 1812. gadā Napoleona karu ietvaros, Pirmais pasaules karš nekļuva par Krievijas impērijas „tēvijas karu”.³²⁰ Tabulā „Pirmajā pasaules karā iesaistīto lielvalstu zaudējumi” ir

³¹⁶ Kisindžers H. Diplomātija. – Rīga: Jumava, 2001. – 185. lpp.

³¹⁷ Маннергейм К.Г. Мемуары. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – с. 49. – 50.

³¹⁸ Ионенко С. Имперские настроения в русской армии в 1917 году // Имперские и национальные модели управления: российский и европейский опыт. Сб. материалов Международной научной конференции / научный редактор А.О. Чубарьян. – М.: ИВИ РАН, 2007. – с. 142. – 143.

³¹⁹ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 431.

³²⁰ Turpat. – 369. – 370. lpp.

redzams, ka tikai Vācijā kritušo, ievainoto un gūstekņu statistika bija precīza, citviet tikai aptuvena.

Pirmajā pasaules karā iesaistīto lielvalstu zaudējumi (1914–1918)³²¹				
Valsts	Kritušie	Ievainotie	Gūstekņi	Kritušie un ievainotie attiecībā pret gūstekņiem
Austroungārija	1 200 000	3 620 000	2 200 000	2,2
Krievija (līdz 1918.III)	1 650 000	3 850 000	2 400 000	2,3
Vācija	1 808 545	4 247 143	617 992	9,8
Francija	1 385 000	3 044 000	446 000	9,9
Lielbritānija	947 000	2 122 000	192 000	16,0

1917. gada sākumā jau aptuveni 90% jaunāko virsnieku un vidējā ranga virsnieku nāca nevis no aristokrātijas, bet impērijas Eiropas daļas zemniecības un pilsētniekiem, kas nebija cariskajam režīmam lojālākā sabiedrības daļa. Vairums šo virsnieku atbalstīja Februāra revolūciju un armijas demokratizāciju, kas sevī ietvēra arī grupēšanos pēc nacionālās piederības.³²² Armijas augstāko komandieru atbalstītā pirmā demokrātiskā valdība Krievijā rēķinājās ar to, ka radikālais solis – Nikolaja II atteikšanās no troņa – būs pietiekams, lai pārvarētu politisko krīzi, konsolidējot spēkus kara pabeigšanai vai vismaz godpilnai izešanai no kara un liberālo pārkārtojumu uzsākšanai. Kā mēs šodien zinām, nekas tamlīdzīgs nenotika. Kardinālas transformācijas skāra gan impērijas centru, gan perifēriju, protams, katrā konkrētā gadījumā ar atšķirīgu intensitāti. Plašas, labi izglītotu un turīgu cilvēku masas bija spiestas atstāt Petrogradu³²³, lai nekad tajā vairs neatgrieztos. Vieniem tā bija traģiska savas pasaules zaudēšana un vērtību sistēmas destrukcija, otriem – iespēju laiks realizēt nacionālās, liberālās, revolucionārās un radikālās idejas vai merkantilās intereses, nonākot varas Olimpa virsotnē, trešiem – traģisks dzīves nobeigums terora apstākļos vai no bada un no infekcijas slimībām.

Sabrukuma rezultātā teritoriāli lielākās pārmaiņas skāra impērijas Eiropas daļu, kur bija novērojami drudžaini mēģinājumi aizpildīt politiskās varas vakuumu, kas izveidojās postimpērijas ģeogrāfiskajā telpā. Postimpēriskā centra un perifērijas konflikts sasniedza apogeju, kas realizējās karadarbībā un sevī ietvēra ne tikai militārās operācijas, bet arī teroru. Krievija, gluži tāpat kā visas citas jebkad pasaules vēsturē eksistējošās impērijas, nesašķīda identiski tajos pašos puzzles gabaliņos, no kuriem tā tika izveidota. Valstiskumu, tiesa, nebūt ne „vēsturiskajās teritorijās” atguva Polija, Lietuva, Gruzija, Armēnija un Azerbaidžāna, izveidojās vesela virkne

³²¹ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 369.

³²² Ионенко С. Имперские настроения в русской армии в 1917 году // Имперские и национальные модели управления: российский и европейский опыт. Сб. материалов Международной научной конференции / научный редактор А.О. Чубарьян. – М.: ИВИ РАН, 2007. – с. 142. – 143.

³²³ Pēterburgas nosaukums laikā no 1914. līdz 1924. gadam.

pilnīgi jaunu valstu – Somija, Igaunija, Latvija, Baltkrievija un Ukraina, kurām patstāvīgu valstiskumu bez fundamentāliem satricinājumiem izdevās saglabāt atšķirīgu laika posmu.

Jāsecina, ka Krievijas impērijas likteni noteica dažādu procesu sazarojums. Faktiski vēsturnieki ir vienisprātis, ka XIX un XX gadsimta mijā starp valdošo Romanovu dinastiju un sociāli daudzslāņaino, polietnisko un konfesijāli neviendabīgo impērijas pavalstnieku sabiedrību bija radušās savstarpējas koeksistences problēmas. Smagnējā birokrātiskā aparāta dēļ nebija iespējama pragmatiska komunikācija. Droši vien patvaldība juta, taču nevēlējās pieņemt vai vienkārši nebija gatava mainīties līdzī pasaulē un sabiedrībā notiekošajiem procesiem. Savukārt daļa sabiedrības – gan no dzimtbūšanas atbrīvotie zemnieki, gan XIX gadsimta fenomens – slavētā un nicinātā inteliģence – un pat tradicionālais monarhijas balsts aristokrātija – vēlējās redzēt citādu pārvaldi impērijā. Objektīvu iemeslu dēļ Krievijas centrālā vara nebija gatava risināt nacionālo problēmu, jo nespēja pieņemt acīmredzamo realitāti – oficiālā impērijas piederības teorija, kas sevī ietvēra trīs pamatpostulātus „patvaldība, pareizticība un tautiskums”, noārdīja XVIII gadsimtā nostiprināto impērijas kārtību, kas sevī ietvēra sabalansētu kārtu, konfesijālo un etnisko kritēriju kopumu. Būtībā imperatora sekmētais *lielkrievu* nacionālisms, kas visspilgtāk izpaudās XIX gadsimta pēdējā trešdaļā īstenotajā vispārējā rusifikācijā, un perifērijā dzīvojošo tautu asā, taču adekvātā reakcija, sašķaidīja mehānismu, kas nodrošināja impērijas stabilitāti vairāk nekā 200 gadu garumā. Impēriju ārdošs spēks bija arī autonomiju un valstsnāciju projektiem Krievijas perifērijā.

Centieni modernizēt impēriju bija nepieciešami, taču modernizācija tika īstenota smagnēji, tā rezultējās transformācijas jeb pārejas stāvoklī esošā un līdz ar to nestabilā sabiedrības sociālajā un nacionālajā struktūrā.

Impērijas koncepcija neiederējās nacionālisma pārņemtajā Eiropā, kur teju vai katra tauta sev pieprasīja atsevišķu valsti. Daudznacionālo Krievijas, Austroungārijas un Osmaņu impēriju transformācija vai bojāeja bija laika jautājums. Sabrukumu paātrināja globālā politiski militārā krīze – Pirmais pasaules karš. No XIX gadsimta vidus līdz 1917. gadam Krievija piedzīvoja vairākus zaudējumus kara laukā – sākot ar sakāvi Krimas karā, turpinot ar kaunpilno sakāvi karā pret Japānu un beidzot ar sakāvēm Pirmajā pasaules karā. Nav pamata nepieņemt R. Paipsam, kurš norāda, ka tāda neveiksmju sērija radītu uzticības trūkumu jebkuram monarham.³²⁴ Atsevišķi vēsturnieki apgalvo, ka gadījumā, ja nebūtu Pirmā pasaules kara katastrofas un lielinieku

³²⁴ Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 3. Россия под большевиками. 1918–1924. – М.: Захаров, 2005. – с. 613. – 614.

apvērsuma, cariskā Krievija transformētos plaukstošā liberālā un industriālā valstī, taču, kā uzskata Ē. Hobsbaums, ir nepieciešams mikroskops, lai fiksētu šāda „rozā scenārija” īstenošanos. Pāris mēnešus pirms globālā kara sākuma Krievijā atkal bija pastiprinājusies sociālā spriedze. Sākoties karam, gluži tāpat kā citās valstīs, arī Krievijas impērijā masu entuziasms un patriotisms mazināja sociālo spriedzi, taču tā bija pārejoša pagaidu parādība.³²⁵ Pretējās domās ir A. Millers, kurš aizstāv pozīciju, ka visu kontinentālo impēriju, izņemot Osmaņu impēriju, dzīvotspējas potenciāls Pirmā pasaules kara priekšvakarā bija salīdzinoši augsts. Viņš uzskata, ka Eiropas impēriju bojāejā lielāku lomu nospēlēja nevis ekonomiskā krīze un sociālās problēmas, bet nacionālais jautājums, tajā skaitā impēriju veiktā nacionālo kustību pastiprināta stimulēšana pierobežā. „Tieši Pirmais pasaules karš lika impērijām pilnā mērā likt lietā abpusēji griezīgo nacionālisma zobenu, sagraujot kontinentālo impēriju stabilizējošo makrosistēmu”, raksta A. Millers.³²⁶ Domājams, ka impēriju bojāeju noteica problēmu komplekss, nevis kāds viens jautājums.

Nav iespējams viennozīmīgi atbildēt, kas bija galvenais impērijas grāvējs – centrs vai Rietumu perifērija, kas bija polietniski un sociāli daudzveidīgi. Raugoties no Rīgas, protams, galvenos laurus vēlētos piešķirt perifērijai, taču diez vai tas būtu korekti. Impērijas galvaspilsēta piedzīvoja dekabristu sacelšanos, tieši Pēterburgā sākās 1905. un 1917. gada viļņošanās, kas ķēdes reakcijā pārņēma perifērijas. Tiesa, impērijas pastāvēšanai bīstamās liberālisma, nacionālisma un sociālisma idejas nonāca centrā caur Rietumu perifēriju, kas ģeogrāfiski atradās tuvāk minēto ideju dzimšanas vietai – Rietumeiropai – un būtu pamatoti definējama kā revolucionāro ideju placdarms Krievijā.

Pirmais pasaules karš, kas tradicionāli tiek definēts kā laiks no 1914. līdz 1918. gadam, bija kulminācijas brīdis bruņotiem konfliktiem Eiropā, kas citviet sākās jau 1912. gadā (Īrijas un Balkānu piemēri).³²⁷ Vardarbība, kā arī etniska, sociāla un konfesionāla neiecietība nebija sveša Krievijas, Austroungārijas un Osmaņu impērijās kopš XIX gadsimta otrās puses. Pēc globālās bruņotās konfrontācijas kulminācijas perioda noslēguma 1918. gada rudenī Eiropas rietumdaļā konfrontācija Eiropas austrumos turpinājās līdz 1921. gadam un dienvidos līdz pat 1923. gadam,

³²⁵ Хобсбаум Э. Эпоха крайностей: Короткий двадцатый век (1914–1991). – М.: Издательство Независимая Газета, 2004. – с. 68.

³²⁶ Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – с. 42.

³²⁷ Fromkin D. A Peace to End All Peace. The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East. 1914–1922. Second edition. – New York: Henry Holt and Company, 2009.; Gingeras R. Sorrowful Shores: Violence, Ethnicity and the End of the Ottoman Empire, 1912–1923. – Oxford, 2009.; Hall R. The Balkan Wars, 1912–1913: Prelude to the First World War. – London, 2000.

kad attiecīgi Rīgas līgums noteica Polijas un Padomju Krievijas robežas, bet Lozannas līgums noteica Turcijas robežas un pielika punktu Grieķijas teritoriālajām pretenzijām Mazāzijā.

2. nodaļa. Cīņas par varu konceptualizācija

Nākamā historiogrāfijas problēma, kas ir cieši saistīta ar cīņas par varu saasināšanās cēloņiem, ir cīņas par varu konceptualizēšana, kas sevī ietver telpas problēmu, revolūcijas problēmu, pilsoņu kara problēmu un periodizācijas problēmu.

Autoram nav izdevies fiksēt vēsturnieku darbus, kuros būtu kompleksi analizēta cīņa par varu visā Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā, taču tas nenozīmē, ka nav pamata konceptualizēt cīņu par varu šinī reģionā. To var darīt, balstoties uz globālā un lokālā mēroga konceptualizācijas paraugiem un to kritiku.

Zinātnē teorija parasti ir interpretācijas shēma, kas piedod pētījumam impulsu un ietekmē rezultātu. Teoriju vēsturnieki nevērtē viennozīmīgi. Daļa vēsturnieku ievēro teorētisko principu savu pētījumu veikšanā, daļa pētnieku uzlūko teoriju kā stimulu jeb izejas punktu, taču asi iestājas pret vēstures faktu pielāgošanu konkrētai teorijai, vēl viena daļa vēsturnieku uzlūko teoriju kā vēršanos pret vēstures zinātnes disciplīnas autonomiju un noraida teoriju izmantošanu vēstures pētījumos. Piemēram, britu vēsturnieks A. Teilors iestājās pret teorijām vēstures zinātnē, apgalvojot, ka vēsture ir nejaušību un kļūdu ķēde un cilvēces rīcību var saprast tikai konkrētā laika un vietas kontekstā, kas nozīmē, ka tēze par cilvēku rīcības līdzību dažādos laika posmos ir maldīga.³²⁸

Atbilstoši modernās zinātnes principiem vēstures izpētē ir svarīgi lietot ne tikai vēstures pētniecības metodes un atsauču sistēmu, bet arī teorijas un koncepcijas. Promocijas darba autors pievienojas tiem vēsturniekiem, kas apgalvo, ka teorijas ir nepieciešamas, analizējot vēsturiskas pārmaiņas. Vēsturnieki pievērš lielu uzmanību pārmaiņu skaidrojumam, kā dēļ rodas jautājums, vai būtiskām pārmaiņām vēsturē ir līdzīgi raksturlielumi. Ja šāds „pārmaiņu motors” eksistē, tad ir svarīgi noskaidrot, no kādām detaļām šis motors sastāv. Piemēram, vai var izdalīt revolūciju un pilsoņu karu kopējos raksturlielumus.

Kā pretargumentu teorijas noliedzējiem vēstures izpētes procesā varētu minēt vēsturnieku tendenci operēt ar jēdzienu bāzi, kas paredz klasifikāciju un salīdzināšanu. Ir ierasta prakse ar tādiem jēdzieniem kā „revolūcija”, „pilsoņu karš” un „genocīds” raksturot politiski motivētus apvērsumus un brutālu vēršanos pret kādu etnisku, konfesionālu vai sociālu grupu dažādos laika posmos un atšķirīgās pasaules daļās, jo šo jēdzienu jēgu saprot gan profesionālie vēsturnieki, gan

³²⁸ Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка. – М.: Издательство „Весь Мир”, 2000. – с. 185., 190. – 191.

daļa vēstures interesentu. Minētā jēdzienu pielietošana pati par sevi vērs uzmanību uz vēstures atkārtotamību un tanī pašā laikā ļauj fiksēt tos aspektus, kas neiekļaujas kopīgajās kategorijās un piedod individuālas aprises vēstures procesam atšķirīgos laika posmos un vēstures telpās. Franču vēsturnieks Antuāns Prosts (*Antoine Prost*) norādīja, ka jēdzieni ir abstrakcijas, ar kuru palīdzību vēsturnieki veic realitātes salīdzinošo analīzi. Faktiski vēsturnieki ir nodarbināti ar nesakritības noskaidrošanu starp konceptuālajiem modeļiem un šo konceptuālo modeļu konkrētajām izpausmēm; tādējādi jēdzieni ienes vēstures zinātnē salīdzinošo dimensiju.³²⁹

Balstoties uz savu pētniecisko pieredzi, vēsturnieks R. Paipss norādīja, ka pat viszinātniskākā pieeja apzināti vai neapzināti ir pakļauta pirms tam vīzijas līmenī sagatavotai koncepcijai. Parasti koncepcijas pamatošanai tiek izmantoti ekonomiskie un sociālie dati, jo tie rada bezkaislības ilūziju.³³⁰

Tāpat ir apstrīdama tēze, ka vēsture ir skatuve, uz kuras darbojas tikai vēstures personības. Vēsturnieki mēdz grupēt, balstoties uz nacionālo, konfesionālo, sociālās piederības, izglītības, ģimenes stāvokļa, nodarbošanās un citiem principiem. Tikai šāda „kopīgā identitāte” ļauj definēt konkrētā laika sabiedrību. Pilnīgi identisku cilvēku nav, taču viņu domāšanā un rīcībā var saskatīt līdzības. Tiesa, pievēršanās sabiedrības grupām nenožīmē individualitātes un personību noliegumu. Vēsturnieks Dž. Tošs aicina apzināties, ka darbība, ko konkrēta persona īsteno kopīgi ar citām personām, nereti ir svarīgāka vēsturei par jebkuru citu šīs personas darbību. Vēl vairāk, noteiktas sabiedrības grupas rīcība ietekmē konkrētas personas rīcību, piedodot tai strukturētu raksturu. Saikne starp personības lomu un sociālās grupas darbību ir cieša. Teorija nemazina personības lomu, tā drīzāk tiecas saprast ierobežotību, kas mazina personas rīcības brīvību.³³¹

Promocijas darba autors atbalsta Dž. Toša pozīciju, ka citu zinātņu teorijas, gluži tāpat kā metodes, ir nevis apdraudējums vēstures zinātnei, bet ieguvums.³³² Protams, aizgūstot teorijas, ir jāapzinās, ka tās nav pilnīgi objektīvas, jo jebkuru teoriju veido cilvēki, balstoties uz savu vērtību sistēmu un priekšstatiem, kā arī savu zināšanu līmeni. Taču tas nenožīmē, ka vēsturniekiem būtu jāatsakās no teorijām. Gluži tāpat kā īstenojot avotu analīzi, arī teoriju aizgūšanā un uzlabošanā ir nepieciešams piemērot kritiku. Citu zinātņu pārstāvju piedāvātās teorijas ir labs darba materiāls vēsturniekam, kas var noslēgties ar būtisku citu zinātņu pārstāvju izstrādāto teoriju koriģēšanu.

³²⁹ Про А. Двенадцать уроков по истории. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т., 2000. – с. 136.

³³⁰ Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 3. Россия под большевиками. 1918–1924. – М.: Захаров, 2005. – с. 636. – 637.

³³¹ Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка. – М.: Издательство „Весь Мир”, 2000. – с. 187. – 188., 192. – 194.

³³² Turpat. 195. lpp.

Lai rastu kompleksu izpratni cīņas par varu jautājumā Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā, ir jāfiksē un jāanalizē ne tikai vēsturnieku koncepcijas un jēdzienu skaidrojums, bet arī citu humanitāro un sociālo zinātņu pārstāvju (filosofu, ekonomistu, sociologu, antropologu, politologu, psihologu) teorijas par jēdzieniem „revolūcija” un „pilsoņu karš”. Jāizpēta, vai korelē teorija un vēsturnieku apkopotais empīriskais materiāls, kā arī jānoskaidro, vai ir īstenota Rietumu teorētisko zināšanu pārnese postpadomju vēsturnieku darbos. Pamatots ir nacionālisma pētnieka Dž. Broilija novērojums, ka gadījumā, ja vēsturiski orientēts pētījums nebalstās uz teoriju, var rasties vairāki bīstamības momenti, proti, vēsturnieku diskusijā var tikt ieviesti jēdzieni, kas nav saprotami vai aprobēti, kā arī vēsturnieks savos pētījumos var kļūdaini salikt akcentus.³³³

Telpas problēma

Jēdziens „postimpērija” ir salikts jēdziens, ko veido divas sastāvdaļas „post” un „impērija”. Tulkojumā no latīņu valodas „post” nozīmes latviešu valodā ir „pēc” un „aiz”.³³⁴ Ar jēdzienu „impērija” tiek saprasta valsts konkrētā teritorijā, kas var būt homogēna vai sadrumstalota, proti, iestiepties citos kontinentos, un kurā koncentrējas dažādas sociālas, nacionālas un konfesioņālas grupas. Britu vēsturnieks D. Līvens norāda, ka jēdziens „impērija” ir pretmets jēdzieniem „nacionālā neatkarība” un „valstsnācija”, kas ir dominējošās idejas mūsdienu pasaulē.³³⁵ Gan XXI gadsimta zinātnes valodā – angļu valodā – , gan latviešu valodā jēdziens „post” tradicionāli tiek lietots saliktenī ar tādiem jēdzieniem kā „impresionisms”, „modernisms” un „padomju”, tādējādi, pirmām kārtām, iezīmējot kāda kopuma – mākslas, kultūras vai idejiskā konstrukta – pāriešanu citā stadijā un, otrām kārtām, parāda, ka arī jaunajā stadijā izšķiroši svarīga ir kaut kā kopēja iezīme.

Jēdziens „postimpērija”, gluži tāpat kā citi saliktie jēdzieni, kas sevī ietver „post” nozīmi, ir mākslīgi konstruēts. Rietumu zinātnē ar „postimpēriju” tiek saprasta politiskā, ekonomiskā, sociālā un drošības situācija konkrētā telpā pēc impērijas sabrukuma, kas parasti ir nestabila, mainīga un neprognozējama.

³³³ Бройи Дж. Подходы к исследованию национализма // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др.; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – Москва: Практис, 2002. – с. 201.

³³⁴ Post // Svešvārdu vārdnīca. 3. izdevums / Jura Baldunčika redakcija. – Rīga: Jumava, 2007. – 616. lpp.

³³⁵ Ливен Д. Россия как империя и периферия // Россия в глобальной политике. – Том 6. – № 6. – Ноябрь – Декабрь. – 2008. – с. 36.

Krievijas un Rietumvalstu vēstures literatūrā figurē jēdzieni „*Западные окраины*” un „*Western Borderlands*”, ko latviešu valodā varētu tulkot kā „Rietumu nomale” un „Rietumu robežjosla/robežzemes”.³³⁶ Ar šiem jēdzieniem tiek saprasta Krievijas impērijas teritorija, kas aptver Somijas lielhercogisti („*Великое княжество Финляндское*”), Baltijas guberņas („*Остзейские губернии*”) un Poliju („*Царство Польское*”). Ārpus minētā iedalījuma paliek Lietuvas, Baltkrievijas, Ukrainas un Moldovas teritorijas, kas iekļāvās impērijas Ziemeļrietumu un Dienvidrietumu nomalēs, kā arī Besarābijas guberņā („*Северо-западный край*”, „*Юго-западный край*”, „*Бессарабская губерния*”).

Ar jēdzienu „Krievijas postimpērijas Rietumu perifērija” var kopumā definēt ģeogrāfisko un politisko telpu, kas aptvēra Somijas, Igaunijas, Latvijas, Lietuvas, Polijas, Baltkrievijas, Ukrainas un Moldovas teritorijas – sadalošo joslu starp pārējo bijušās Krievijas impērijas teritoriju un Zviedriju, Vāciju, Austroungāriju un Rumāniju. Protams, ar vienu būtisku atrunu. Piedāvātā vēsturiskā telpa (reģions) ir iedomāts koncepts, vēsturiska abstrakcija. Skaidrs, ka ne pirms 1917. gada, ne 1917. gadā nebija tādu teritoriālu vienību kā Latvija vai Baltkrievija, nevienā oficiālajā dokumentā jēdziens „Krievijas postimpērijas Rietumu perifērija” nav fiksēts. Mums ir darīšana ar mentālo kartēšanu jeb iedomāto ģeogrāfiju (*mental mapping*). Jēdziena „mentālā kartēšana” autors ir amerikāņu psihologs Edvards Tolmans (*Edward Chace Tolman*), taču galvenos darbus šī jēdziena skaidrošanā XX gadsimta 70. gados ir radījis ģeogrāfs Rodžers Dounzs (*Roger Downs*) un psihologs Deivids Stī (*David Stea*).³³⁷ Viņi definēja mentālo kartēšanu kā abstrakciju, kas paver iespējas sakopot, sakārtot, atcerēties un pārstrādāt jaunā informācijā priekšstatus par konkrētu ģeogrāfisko, politisko, konfesionālo un etnisko telpu. Īstenojot dažādu vēstures periodu analīzi, ir ērti operēt ar nosaukumiem, kas ir nostiprinājušies mūsdienu sabiedrības apziņā. Ir iespējams projicēt mūsdienu Austrumeiropas valstu robežas pagātnes telpā.

Jēdziens „reģions” nav viennozīmīgs, jo to pielieto, lai raksturotu tādas milzīgas teritorijas kā Rietumeiropa un Austrumeiropa un tik mazas teritorijas kā Kurzeme un Latgale. Maiami Universitātes ģeogrāfijas profesori Pīters Millers (*Peter O. Muller*) un Jans Nīmans (*Jan Nijman*), kā arī Mičiganas Universitātes ģeogrāfijas profesors Hārms de Blijs (*Harm J. de Blij*) norāda, ka „reģions” var ietilpt vienā valstī, būt sadalīts starp vairākām robežvalstīm vai aptvert virkni

³³⁶ Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2007.; Thaden E. Russia's Western Borderlands, 1710–1870. – Princeton, 1984.; Prusin A. The Lands Between: Conflict in the East European Borderlands, 1870–1992. – Oxford, 2010.

³³⁷ Tolman E.C. Cognitive Maps in Rats and Men // Psychological Review. – 1948. – No. 55. – p. 189. – 208.; Downs R.M., Stea D. Maps in Minds. Reflections on Cognitive Mapping. – New York, 1977.; Todorova M. Imaging the Balkans. – New York, 1997.; Вульф Л. Изобретая Восточную Европу: Карта цивилизации в сознании эпохи Просвещения. – М.: Новое литературное обозрение, 2003.

valstu. Būtībā vēsturnieku darbos uz jēdzienu „reģions” var pretendēt jebkuras teritorijas, kas nav identiskas valsts nospraustajām robežām. Reģioni, gluži tāpat kā nācijas, lielā mērā ir iedomāti koncepti. Iedomāto reģionu noteikšanas kritēriju kopums nav ierobežots. Tie var būt dabiskie ģeogrāfiskie orientieri (jūras, upes, kalni), vēsturiskās vai modernās administratīvi noteiktas iekšējās vai ārējās robežas, iedomāto etnisko, lingvistisko vai konfesionālo grupu izplatības robežas. Skaidrs, ka ikviens no minētajiem kritērijiem ir relatīvs. Upe var nodalīt un vienot, administratīvās robežas ir mainīgas, etniskās grupas migrē un ir pakļautas asimilācijai, tās neatrodas skaidri noteiktās (nemainīgās) robežās.³³⁸

Krievijas postimpērijas Rietumu perifērija iekļāvās plašākā teritorijā – Krievijas postimpērijas Eiropas daļā un visā Krievijas postimpērijā. Būtu salīdzinoši jāanalizē visu Krievijas postimpērijas telpu, lai mēģinātu izvairīties no reģionālās pieejas lamatām – konkrēta reģiona pārspīlētas izcelšanas, pētāmās telpas neprecīzu robežu noteikšanas un ārpus reģiona esošo spēku marginalizācijas. Autors aprobežosies tikai ar vēstures procesa analīzi bijušās Krievijas impērijas rietumdaļā, atsevišķos gadījumos sniedzot cīņas par varu piemērus arī no citiem postimpērijas reģioniem, lai akcentētu politiskās cīņas epizožu precedentu līdzības vai, gluži pretēji, izņēmumus.

Nosacīto Krievijas postimpērijas telpas iedalījumu var pamatot ar konfesionālo dažādību (Centrālāzija bija musulmaņu pasaule, Kaukāzā sadūrās kristiešu un musulmaņu intereses, Krievijas Rietumu perifērijā musulmaņu īpatsvars bija pārlieku mazs, lai viņi spētu ietekmēt procesus) un izglītības līmeņa atšķirībām (1913. gadā Centrālāzijā izglītoto īpatsvars sasniedza tikai 4%, bet Baltijas guberņās – vidēji 75%)³³⁹, kas ietekmēja katra konkrēta reģiona cilvēku pasaules uztveri, vērtību un tradīciju sistēmu. Jāpatur prātā arī atšķirības iesaistīto ārējo spēlētāju sastāvā. Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā būtībā netika skartas Osmaņu impērijas, vēlāk Turcijas intereses (izņēmums – Krimas pussala)³⁴⁰, ko nebūt nevar teikt par Dienvidkaukāzu un Centrālāziju. Stratēģiskas intereses Dienvidkaukāzā (mangāns Gruzijā un naftas resursi Azerbaidžānā)³⁴¹ bija vēl vienai Centrālo valstu bloka valstij Vācijai, taču salīdzinoši

³³⁸ Geography: Realms, Regions and Concepts / H. J. de Blij, Peter O. Muller, Jan Nijman. 15th Edition. – Courier/Kendallville, 2012.

³³⁹ Никонов В. Крушение России. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – с. 48.

³⁴⁰ Saskaņā ar Vācijas veiktajiem aprēķiniem, Pirmā pasaules (Lielā) kara laikā 1916. gadā Krimas pussalā dzīvoja 713 370 cilvēki (1897. gada tautskaite Krievijā uzrādīja 564 592 cilvēkus Krimā), no kuriem 35,1% (250 240) bija tatāri, 32,8% (233 990) krievi, 11,7% (83 835) ukraiņi, 6% (42 990) vācieši un 14,4% (102 315) citu nacionalitāšu pārstāvji. *Skatīt sīkāk*: Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918 / пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – с. 223. – 226.

³⁴¹ Kaut arī XX gadsimta pirmajās desmitgadēs galvenais tā laika Eiropas energonesējs bija ogles, arī nafta pakāpeniski sāka iegūt nozīmi. Piemēram, īsi pirms Pirmā pasaules (Lielā) kara Lielbritānijas kara flote tika pielāgota naftas degvielai. Tas liecināja, ka naftas atradnes izraisa stratēģisku interesi.

mazsvarīgākas nekā vācbaltiešu apdzīvotajā Baltijā vai ģeogrāfiski tuvākajā Ukrainā. Kaut arī Rietumu sabiedrotie Lielbritānija un Francija rūpīgi sekoja un ietekmēja procesus visā Krievijas postimpērijas teritorijā no Arhangeļskas līdz Vladivostokai, līdzīgi kā Berlīni, arī Londonu un Parīzi prioritāri interesēja ģeogrāfiski tuvākā bijušās Krievijas impērijas rietumdaļa. Turpmākā kārtība Baltijas jūras austrumu reģionā nebija vienaldzīga Zviedrijai, kas nebija iesaistījies nevienā koalīcijā Pirmā pasaules kara laikā, taču par savām interesēm neaizmirs. Ģeogrāfiskā novietojuma princips noteica Āzijas reģionālās lielvaras Japānas, kas tobrīd vēl nebija pasaules mēroga lielvalsts, interesi par Krievijas Austrumu perifēriju jeb Tālajiem Austrumiem, nevis Eiropas daļu.

Iespējams, varētu rasties pamatoti iebildumi pret jēdziena „perifērija” lietošanu, kam stereotipiskā apziņā ir nievājoša pieskaņa, proti, ar jēdzienu „perifērija” automātiski tiek saistīti tādi apzīmējumi kā „atpalcība”, „konservatīvas vērtības” un līdz ar to pretestība „jaunajam”, „neierastajam”. Šķiet, ka jēdziens „perifērija” parāda pētāmā reģiona paradoksālo situāciju.

Pirmām kārtām, jēdziena „perifērija” piemērošana ir atkarīga no tā, kur atrodas pats jēdziena lietotājs. Diez vai vēsturnieks Helsinkos, Tallinā, Rīgā, Viļņā, Varšavā, Minskā, Kijevā vai Kišiņevā labprāt definētu bijušās Krievijas impērijas rietumdaļu kā perifēru teritoriju. Gluži pretēji, daudzi te meklētu Eiropas ģeogrāfisko centru. Skaidrs, ka citās domās būtu vēsturnieki Maskavā vai Rietumeiropas galvaspilsētās. D. Līvens apgalvo, ka Krievijas impēriju vienlaicīgi var uzlūkot kā „impēriju” un „perifēriju”. Kā „impēriju”, jo Krievija bija valsts, kas XIX gadsimtā un XX gadsimta sākumā kontrolēja milzīgu teritoriju, pārvaldīja vairākas tautas un līdzdarbojās starptautiskās kārtības noteikšanā. Kā „perifēriju”, jo Krievija atradās Eiropas kontinenta ģeogrāfiskajā un Rietumu civilizācijas nomalē.³⁴² Šodien ir grūti iedomāties, ka Eiropas lielvaras sākotnēji nepievērsa pastiprinātu uzmanību revolucionārajiem procesiem Krievijā. Gan R. Paipss, gan F. Fjurē norāda, ka pārmaiņas Krievijas impērijā 1917. gada sākumā Rietumos tika uzlūktas kā aizkavējušās modernizācijas sekas Eiropas perifērijā, nevis kā potenciāls drauds pasaules starptautiskajai kārtībai.³⁴³

Otrām kārtām, nedrīkst aizmirst, ka Krievijas impērijas perifērija nebija viendabīga. Impērijas „centra” radītajā attieksmes hierarhijas sistēmā Austrumu, Dienvidaustrumu un

³⁴² Lieven D. *Empire on Europe's Periphery. Russian and Western Comparisons // Imperial Rule / eds. A. Miller, A.J. Rieber. – Budapest, 2004. – p. 133. – 149.*; Ливен Д. *Империя на периферии Европы: Сравнение России и Запада // Российская империя в сравнительной перспективе / ред. А. Миллер. – М., 2004. – с. 71. – 93.*; Ливен Д. *Россия как империя и периферия // Россия в глобальной политике. – Том 6. – № 6. – Ноябрь – Декабрь. – 2008. – с. 36.*

³⁴³ Пайпс Р. *Русская революция: В 3 кн. Кн. 2. Большевики в борьбе за власть. 1917–1918. – М.: Захаров, 2005. – с. 351.*; Фюре Ф. *Прошлое одной иллюзии. – М., 1998. – с. 82.*

Dienvidu perifērijai bija atvēlēta atšķirīga vieta no Rietumu perifērijas, kas atradās vienā līmenī ar impērisko „centru” vai to pārspēja.

Kā apgalvo N. Deiviss, reāli praksē ir apstiprinājies XIX gadsimta ģeogrāfu izvirzītais pieņēmums, ka Krievijas ietekmes samazināšanās vai paplašināšanās varētu izraisīt Eiropas austrumu robežu pārskatīšanu.³⁴⁴ XX gadsimtā politisku apsvērumu dēļ Eiropas austrumu robežas jeb Krievijas rietumu robežas ir mainītas trīs reizes – pēc Krievijas impērijas sabrukuma, pēc Otrā pasaules kara un pēc PSRS sabrukuma. Pirmajā un trešajā gadījumā sabrukušo impēriju vietā radās virkne suverēnu valstu, kas nonāca Eiropas lielvalstu vai Krievijas ietekmē un veidoja buferzonu. Otrajā gadījumā PSRS ietiecās Eiropā dziļāk, nekā jebkad to bija spējusi izdarīt Krievijas impērija, un kontrolētajā teritorijā radīja sev lojālas sociālistiskas satelītvalstis.

Iespējams, tieši Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā izšķīrās impēriskās varas transformācijas liktenis – tas bija dažādu varas formu izmēģinājuma poligons. Proti, pēc ģeogrāfiskā novietojuma bijušās Krievijas impērijas rietumdaļa bija perifērija, taču realitātē – būtisku politisku kolīziju centrs.

Jānoskaidro kopīgais un atšķirīgais, lai varētu īstenot izvēlētās telpas – Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas – salīdzinošo analīzi.

Filosofs K. Popers taisnīgi norādīja, ka nevar atainot pagātņi ar pilnīgu precizitāti, jo ir iespējamas tikai interpretācijas par vēsturi un neviena interpretācija nav pabeigta. Katrai paaudzei ir tiesības, pat pienākums pēc saviem ieskatiem interpretēt vēsturi.³⁴⁵

Varbūt ir pamats apgalvojumam, ka postpadomju sabiedrības vēl nav gatavas uzklaut Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas kopīgo vēstures stāstu, kurā būtu gan apbrīnas, gan šokējošas, riebuma pilnas epizodes. Bija nepieciešami aptuveni 40 nepārtraukta patstāvīga valstiskuma gadi, lai Somijā – vienīgajā valstī, kas savulaik atradās Krievijas impērijas sastāvā, bet spēja izvairīties no pilnīgas PSRS okupācijas vai nonākšanas Padomju Savienības satelītvalsts statusā – sāktu pētīt Somijas militārā līdera un valstsvīra Karla Manerheima (*Carl Gustaf Emil Mannerheim*, 1867–1951) komandēto karavīru zvērības, tā dēvēto „balto” teroru. Somu vēsturnieks Jāko Pāvolaīnens (*Jaakko Paavolainen*), kurš XX gadsimta 60. gadu otrajā pusē sāka uzskaitīt „baltā” terora upurus, tika kritizēts tā brīža vadošo Somijas vēsturnieku aprindās.³⁴⁶

³⁴⁴ Deiviss N. Eiropas vēsture. – Rīga: Jumava, 2009. – 31. lpp.

³⁴⁵ Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. II. – М., 1992. – с. 310.

³⁴⁶ Paavolainen J. Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomeesa 1918. Osa 1. Punainen terori. – Helsinki, Tammi, 1966.; Paavolainen J. Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomeesa 1918. Osa 2. Valkoinen terori. – Helsinki, Tammi, 1967.; Paavolainen J. Vankileirit Suomessa 1918. – Helsinki, Tammi, 1971.

Kopš tā laika situācija Somijas vēstures zinātnē ir mainījusies. Ir uzskaitīti upuri, kritiski analizēta dažādu Somijas pilsoņu karā iesaistīto spēku rīcība.

Droši vien pirmais jautājums vēsturniekam, kurš vēlētos salīdzinoši analizēt cīņu par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā, būtu – kas ir kopīgs, piemēram, Somijai un Ukrainai 1917.–1920. gadā, lai tās varētu pakļaut salīdzinošajai analīzei? Tās taču šķir milzīgs attālums, tām nav kopīgu robežu. Bet ir veikti pētījumi, kuros ir analizēta situācija Igaunijā, Latvijā un Lietuvā, Somijā un trīs Baltijas valstīs, Polijā un trīs Baltijas valstīs, kuras taču nav pamata nosaukt par robežvalstīm ar identisku vēsturisko pieredzi.³⁴⁷ Turklāt diskutabls ir jautājums par Baltijas vienotību 1917.–1920. gadā. Bija veiksmīgi sadarbības piemēri proantantiski orientēto Igaunijas un Latvijas valdību un to kontrolēto militāro formējumu starpā cīņā pret proģermāniski vai prolielinieciski orientētajiem spēkiem. 1919. gadā Igaunijas armijas karavīri cīnījās Latvijas teritorijā gan pret lieliniekiem, gan pret Landesvēru, gan pret bermontiešiem. Taču bija arī konfrontācijas piemēri, atšķirīgi uzskati par valstu robežām un potenciālo sabiedroto izvēli, it īpaši Lietuvas gadījumā, kas atbilstoši nacionālajām interesēm ievēroja principu „mana ienaidnieka pretinieks ir mans draugs” un sadarbojās ar lieliniecisko Krieviju cīņā pret Poliju. Minētais, protams, nenozīmē, ka būtu nekorekti veikt salīdzinošo analīzi Baltijā. Gluži otrādi, tas ir jādara. Vēstures žurnāli „*Forschungen zur baltischen Geschichte*”, „*Journal of Baltic studies*”, „*Baltic Security and Defence Review*” un „*Scandinavian Journal of History*” uzskatāmi apliecina reģionālās pieejas problēmpētniecībā tradīciju.

Kas ir kopīgs Somijai un, piemēram, Lietuvai vai Polijai un Igaunijai, kurām nav kopīgu robežu? Šķiet, ka viens no galvenajiem kritērijiem salīdzināšanai pakļaujamo valstu izvēlē vēsturniekiem ir par pašsaprotamu pieņemtais iedalījums tanīs Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas valstīs, kurām izdevās izcīnīt neatkarību, panākt starptautisku atzīšanu un saglabāt neatkarību ilgāku laika posmu (Somijas, Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un Polijas piemēri), un

³⁴⁷ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967.; Hiden J., Salmon P. The Baltic Nations And Europe: Estonia, Latvia and Lithuania in the Twentieth Century. – London and New York, 1991.; Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007.; Plakans A. A Concise History of the Baltic States. – Cambridge University Press, 2011. – p. 266. – 336.; Parrott A. The Baltic States from 1914 to 1923: The First World War and the Wars of Independence // The Baltic Defence Review. – 2002. – Vol. 2. – No. 8. – p. 131. – 158.; Stranga A. Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads. – Rīga, 2008.; Ščerbinskis V. Somija Latvijas ārpolitikā, 1918–1940: promocijas darba kopsavilkums. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2003.; The Baltic States in Peace and War 1917–1945 / eds. Vardys V. Stanley and Romuald J. Misunas. – University Park: Pennsylvania State University Press, 1978.; Von Rauch G. The Baltic States: The Years of Independence Estonia, Latvia, Lithuania 1917–1940. – London, 1974.; White J.D. National Communism and World Revolution: The Political Consequences of German Military Withdrawal from the Baltic Area in 1918–1919 // Europe–Asia Studies. – 1994. – Vol. 46. – No. 8. – p. 1349. – 1369.; White J.D. The Russian Revolution 1917–1921. – London, 1994.

tanīs valstīs, kas pāris gadu laikā zaudēja patstāvību un iekļāvās PSRS (Baltkrievijas un Ukrainas piemēri) vai Rumānijā (Moldovas piemērs).

Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijai ir vismaz četras kopīgas pazīmes – atrašanās Krievijas impērijas sastāvā, Pirmā pasaules kara pieredze, valstiskuma alternatīvas pēc cara gāšanas un ebreju aspekts. Kopīgajā iezīmējas arī atšķirīgais.

Atrašanās Krievijas impērijas sastāvā. Viss iedomātais reģions, kurā iekļāvās Somijas, Igaunijas, Latvijas, Lietuvas, Polijas, Baltkrievijas, Ukrainas un Moldovas teritorija, līdz pat 1917. gadam atradās Krievijas impērijas sastāvā. Reģionam bija kopīga salīdzinoši nesena vēsturiskā pagātne (pieredze). Juridiskais statuss provincēm atšķīrās. Somijas lielhercogiste bija tālu priekšā Baltijas, Baltkrievijas un Ukrainas guberņām, kas nebija teritoriāli vienotas. Krievijas cars valdīja Somijas teritorijā kā lielkņazs jeb lielhercogs, kura varu ierobežoja konstitūcija. Tikai Somijas lielhercogistei bija atļauts uzturēt savu armiju.³⁴⁸ Vēstures literatūrā ir sastopams viedoklis, ka, izņemot poļus un somus, citi impērijas nekrievi neradīja impēriskajam centram galvassāpes.³⁴⁹ Minētais viedoklis nešķiet pamatots. Vēl pirms impērijas sabrukuma, 1905. gada revolūcijas laikā impērijas rietumdaļā un Dienvidkaukāzā dzīvojošās tautas parādīja spēku, ar kuru ir jārēķinās.³⁵⁰

Pirmā pasaules kara pieredze. Visu reģionu ietekmēja Pirmais pasaules karš, kas ienesa pirmās nopietnās diskusijas jautājumā par Krievijas impērijas Rietumu nomaļu politisko patstāvību, piemēram, 1916. gadā konfrontējošās Krievijas, Vācijas un Austroungārijas politiskās un militārās vadības aprindās tika izskatīts Polijas valstiskuma jautājums.³⁵¹

Karš radīja arī „bēgļu jautājumu”. Iespējams, pārspīlēti augsts ir Baltkrievijas vēsturnieka A. Tihomirova piedāvātais skaitlis (1 miljons cilvēku), attiecinot to uz bēgļiem, kas Pirmā

³⁴⁸ Somu atbalsts revolucionārajiem procesiem Krievijas impērijā XX gadsimta sākumā lika impēriskajam centram reaģēt, mazinot Somijas lielhercogistes privilēģijas (tajā skaitā tika īstenota lielhercogistes demilitarizācija). *Skatīt sīkāk*: Parrott A. The Baltic States from 1914 to 1923: The First World War and the Wars of Independence // The Baltic Defence Review. – 2002. – Vol. 2. – No. 8. – p. 134.; Jussila O. Nationalism and revolution: political dividing lines in the Grand Duchy of Finland during the last years of Russian rule // Scandinavian Journal of History. – 1977. – Vol. 2. – No. 4. – p. 289. – 309.; Маннергейм К.Г. Мемуары. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – с. 28. – 29.; Бахтурина А.Ю. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914–1917 гг.). – М.: РОССПЭН, 2004. – с. 240.

³⁴⁹ Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 3. Россия под большевиками. 1918–1924. – М.: Захаров, 2005. – с. 183., 185.

³⁵⁰ Kusbers J. 1905. gada revolūcija cariskajā impērijā un tās nozīme Baltijā // 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11. – 12. janvāris, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. – с. 58. – 73. lpp.

³⁵¹ Дэвис Н. Сердце Европы. – Москва–Вроцлав: Летний сад; Коллегиум Восточной Европы им. Яна Новака, 2010. – с. 123. – 124.

pasaules kara laikā atstāja Baltkrievijas teritoriju.³⁵² Kā apgalvo britu vēsturnieks P. Gatrels, aptuveni 3 miljoni Krievijas impērijas rietumdaļas civiliedzīvotāju, tajā skaitā aptuveni 500 000 ebreju, bija kļuvuši par bēgļiem. Līdzīgu bēgļu skaitu (2,6 līdz 3 miljoni) min arī E. Andersons, akcentējot, ka par bēgļu masveidīgo kustību atbildīgas bija ne tikai Krievijas varas iestādes un karavīri, bet arī vietējie žurnālisti un sabiedriski politiskie darbinieki, kuri pārspīlēja Centrālo valstu bloka karavīru apdraudējumu okupētajās teritorijās, kā arī neticēja savām spējām veidot attiecības ar okupācijas iestādēm.³⁵³ A. Millers norāda, ka centralizētajai cilvēku pārvietošanai uz Iekškrēviju bija racionāls apsvērum – Krievijas interesēs nebija atstāt potenciāli zaudējamajās teritorijās obligātā militārā dienesta vecuma vīriešus, ko savām vajadzībām varētu izmantot pretinieki.³⁵⁴ „Bēgļu jautājumu” papildināja „mobilizācijas jautājums”. Krievijas impērijas armijā tika mobilizēti aptuveni 100 000 Igaunijas, 120 000 līdz 140 000 Latvijas un 64 000 Lietuvas teritorijas iedzīvotāju. Būtībā impērijā tika īstenota piespiedu „tautu staigāšana”, kas atstāja spēcīgu psiholoģisko iespaidu uz Krievijas iedzīvotājiem, jo reāla karadarbība Krievijas rietumdaļā nebija pieredzēta kopš Napoleona kariem, respektīvi, nebija neviena civiliedzīvotāja apzinīgā vecumā, kam būtu bēgļu gaitu, okupācijas vai teritorijas dalīšanas pieredze. Ne tikai karavīri, bet arī civiliedzīvotāji piedzīvoja „nāves tiešas klātbūtnes” laiku.³⁵⁵ Igaunu, latviešu, lietuviešu un baltkrievu karavīri ieguva kaujas pieredzi tikai Krievijas impērijas armijā, savukārt somu karavīri un ukraiņu karavīri cīnījās ne tikai Krievijas impērijas, bet attiecīgi arī Vācijas un Austroungārijas impēriju armijās. Saskaņā ar Krievijas impērijas armijas pretizlūkošanas datiem, Pirmā pasaules kara laikā aptuveni 5400 somi nelegāli devās uz Vāciju, lai cīnītos pret impērisko Krieviju. Jau 1914. gadā Austroungārijas armijā bija mobilizēti 250 000 etnisko ukraiņu (*rutēņu*). Vācija un Austroungārija stimulēja attiecīgi somu un ukraiņu nacionālo militāro vienību formēšanu (somu jēgeri un ukraiņu strēlnieki), kas nebija skaitliski lielas (1000 līdz 2000 karavīru robežās), taču efektīvas. Piemēram, 1915. gadā somu jēgeri veica izlūkošanas operācijas un diversijas Somijas teritorijā, bet 1916.–1917. gadā īstenoja Rīgas jūra līča apsardzi, bāzējoties Liepājā. 1100 līdz 1300 somu jēgeri vēlāk piedalījās Somijas pilsoņu karā.³⁵⁶ Poļi kā vienīgie karoja visās trīs minēto impēriju armijās; kopā Pirmajā pasaules karā piedalījās aptuveni 2

³⁵² Тихомиров А.В. Брестский мир 1918 года и Беларусь // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1999. – № 2. – с. 44. – 57.

³⁵³ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 67., 73. lpp.

³⁵⁴ Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – с. 171. – 172.

³⁵⁵ Gatrell P. Whole Empire Walking. Refugees in Russia During World War I. – Bloomington, 1999. – p. 3.; Plakans A. A Concise History of the Baltic States. – Cambridge University Press, 2011. – p. 287., 289.; Raun T. Estonia and the Estonians. Second edition. – Hoover Institution Press, 1991. – p. 95.

³⁵⁶ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 349. – 350., 355. – 356.

miljoni poļu karavīru.³⁵⁷ Iegūtā kaujas pieredze tika izmantota vēlāk cīņā par varu 1917.–1920. gadā.³⁵⁸ Poļu vēsturnieks Staņislavs Jačinskis (*Stanisław Jaczyński*) ir izpētījis, ka Polijas armijā 1920. gada pavasarī bija 93 ģenerāļi, kuri bija guvuši kaujas pieredzi trīs impēriju (Austroungārijas, Krievijas un Vācijas) armijās virsnieku statusā.³⁵⁹ No aptuveni 1500 Krievijas impērijas armijas ģenerāļiem 30% nāca no Rietumu perifērijas, attiecīgi aptuveni 400, 119 un vismaz 13 ģenerāļi bija ukraiņu, poļu un latviešu izcelsmes.³⁶⁰ 12 igauņu izcelsmes virsnieki bija ieguvuši pieredzi Pirmajā pasaules karā kā pulkveži.³⁶¹ Atšķirībā no latviešiem un igauņiem, salīdzinoši mazāk virsnieku ar kaujas pieredzi globālajā konfliktā bija lietuviešiem un baltkrieviem. Tam bija objektīvs iemesls – Krievijas impērijas rietumdaļā lietuviešu un baltkrievu apdzīvotajās guberņās bija zemākais izglītības un labklājības līmenis, kas noteica mazāku iespēju lietuviešiem un baltkrieviem veidot militāro karjeru impērijas sistēmā. Saskaņā ar baltkrievu vēsturnieka V. Kozļakova aprēķiniem, XIX un XX gadsimta mijā izglītoto iedzīvotāju īpatsvars Grodņas, Minskas, Mogiļovas, Viļņas un Vitebskas guberņās vidēji bija 25,7%. Visās piecās minētajās guberņās izglītoto baltkrievu bija tikai 13%.³⁶²

Jaunās armijas Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā veidoja jaunieši, kuri vēl bija pārāk jauni, lai tos mobilizētu vai uzņemtu dienestā kā brīvprātīgos globālā konflikta pirmajos kara gados, kā arī Pirmā pasaules kara veterāni. Piemēram, vēsturnieki Ē. Jēkabsons un V. Šcerbinskis ir aprēķinājuši, ka no 38 latviešu izcelsmes Krievijas armijas pulkvežiem 25 piedalījās cīņā par varu Latvijas teritorijā 1917.–1920. gadā vai dienēja 20.–30. gados Latvijas armijā.³⁶³ Ir pārspīlēts nacionālajās historiogrāfijās paustais viedoklis, ka Somijas, Igaunijas, Lietuvas, Polijas, Baltkrievijas vai Ukrainas iedzīvotāji ar milzīgu degsmi devās cīnīties par neatkarību. Reālās karadarbības radītās šausmas bija apslāpējušas pārspīlētās patriotisma un karot gribēšanas jūtas, kas bija pāršalkušas Eiropu 1914. gada vasarā. Pirmajos mēnešos pēc Vācijas

³⁵⁷ Eichenberg J. *Soldiers to Civilians, Civilians to Soldiers: Poland and Ireland after First World War // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 350.; Дэвис Н. Сердце Европы. – Москва–Вроцлав: Летний сад; Коллегиум Восточной Европы им. Яна Новака, 2010. – с. 124., 127.*

³⁵⁸ *История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 348. – 350., 357. – 358.*

³⁵⁹ Ячинский С. *Польско-советская война 1920 года: опыт сравнительного анализа командного состава // Падение империи, революция и гражданская война в России / сост. Исхаков С.М. – М.: Издательство „Социально-политическая МЫСЛЬ”, 2010. – с. 183. – 184.*

³⁶⁰ *Latvijas armijas augstākie virsnieki. 1918–1940. Biogrāfiskā vārdnīca / sast. Ēriks Jēkabsons un Valters Šcerbinskis. – Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1998. – 16. lpp.*

³⁶¹ Andersons E. *Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 207. lpp.*

³⁶² Козляков В.Я. *Национальные проблемы Беларуси в конце XIX – начале XX в. // Этнокультурное развитие Беларуси в XIX – начале XXI в.: материалы междунар. науч.-практ. конф. / отв. ред. Т.А. Новогродский. – Минск: БГУ, 2011. – с. 11.*

³⁶³ *Latvijas armijas augstākie virsnieki. 1918–1940. Biogrāfiskā vārdnīca / sast. Ēriks Jēkabsons un Valters Šcerbinskis. – Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1998. – 517. – 518. lpp.*

kapitulācijas 1918. gada 11. novembrī uz dienesta vietām Krievijas postimpērijas rietumdaļā trūka ne tikai brīvprātīgo profesionāļu, bet arī brīvprātīgo bez kaujas pieredzes, kā dēļ tika veiktas mobilizācijas.³⁶⁴ Brīvprātīgo jautājums un mobilizācijas problēma attiecās uz visu līmeņu aktoriem Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā. Somijā 1918. gada 18. februārī tika pieņemts likums par obligāto militāro dienestu vīriešiem vecumā no 21 līdz 40 gadiem.³⁶⁵ Igaunijas Pagaidu valdībai pirmajos mēnešos pēc Vācijas kapitulācijas izdevās mobilizēt 12 000 līdz 13 000 karavīru jeb aptuveni tikai pusi no plānotajiem 25 000 karavīru.³⁶⁶ J. Šiliņš ir izpētījis, ka 1918./1919. gadā Padomju Latvijas armijā dienēt pieteicās vairāk nekā 7000 brīvprātīgo, taču ar to bija daudz par maz. Kopējais Padomju Latvijas armijā mobilizēto kopskaits varētu būt līdz pat 45 000.³⁶⁷ Apzinoties reālo politiski militāro situāciju un nespēju pirmajos mēnešos piesaistīt brīvprātīgos, proantantiskā Latvijas Pagaidu valdība bija spiesta 1918. gada 29. decembrī parakstīt līgumu ar Vācijas valdības ģenerālpilnvaroto Augustu Vinnigu (*August Winnig*, 1878–1956), apņēmoties piešķirt Latvijas pilsoņu tiesības vācu brīvprātīgajiem par vismaz četru nedēļu karošanu pret lieliniekiem. I. Feldmanis norāda, ka pirms minētā līguma slēgšanas K. Ulmanis konsultējās ar Lielbritānijas pārstāvi Baltijā Vivjenu Bosenketu (*Vivian Henry Courthope Bosanquet*, 1872–1943), kas ir vērtējams kā tālredzīgs diplomātisks solis, jo ļāva izvairīties no ārpolitiskajiem sarežģījumiem, kurus līgums varētu izraisīt.³⁶⁸ Tas arī apliecina Latvijas Pagaidu valdības proantantisko pozīciju un zināmu atkarību valsts aizsardzības spēku organizēšanā.

Taisnība būs tiem, kas apgalvos, ka Krievijas impērijas rietumdaļu kara šausmas skāra ar atšķirīgu intensitāti. Polijas un Lietuvas teritorijas nonāca vācu karaspēka okupācijas zonā jau 1915. gadā. Daugava Latvijas teritorijā bija karojošo pušu dabīgā frontes līnija, arī Baltkrievijas un Ukrainas teritoriju šķērsoja fronte.³⁶⁹ Kaut arī impērijas centrs vairs reāli nekontrolēja minētās teritorijas, juridiski līdz jaunas pasaules kārtības noteikšanai starptautiskā forumā (vienalga, vai tā būtu impēriju vai demokrātiju miera konference) tās joprojām bija uzskatāmas par Krievijas impērijas sastāvdaļu. Baltkrievijas teritorijā, Mogiļovā atradās Krievijas armijas Ģenerālštābs ar

³⁶⁴ Eichenberg J. *Soldiers to Civilians, Civilians to Soldiers: Poland and Ireland after First World War // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923* / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 356.

³⁶⁵ Маннергейм К.Г. Мемуары. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – с. 110.

³⁶⁶ Stranga A. *Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads.* – Rīga, 2008. – 228. lpp.

³⁶⁷ Šiliņš J. *Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība (1918. gada decembris – 1919. gada jūnijs).* Promocijas darbs. – Rīga, 2011. – 128., 131. lpp.

³⁶⁸ Feldmanis I. *Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzīšana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Sērija Latvija starptautiskajās attiecībās / sast. Alberts Sarkanis.* – Nordik, 1999. – 26. lpp.

³⁶⁹ Liulevicius V.G. *The German Myth of the East. 1800 to the Present.* – Oxford, 2009. – p. 134. – 135.

aptuveni 2000 virsniekiem un uzturējās Krievijas impērijas sabiedroto militārās misijas.³⁷⁰ Igaunijas teritorijā vācu okupācijas karaspēks ienāca tikai 1918. gada februārī³⁷¹, Somija vispār nepiedzīvoja vācu okupāciju. Kara gados Somijas iedzīvotāji labi nopelnīja, pateicoties piegādēm Krievijas armijas vajadzībām kara vešanai un aptuveni 100 000 cariskās armijas karavīru un jūrnieku uzturēšanai uz vietas lielhercogistē. Besarābija (Moldova) kā vienīgā reģiona teritoriālā vienība piedzīvoja rumāņu karaspēka okupāciju.³⁷² Ekonomiskās vēstures speciālistiem ir cits skatījums – ekonomiskā mobilizācija attiecās uz visu impērijas rietumdaļu.³⁷³ Piemēram, T. Rauns norāda, ka Igaunijas teritoriju nešķērsoja fronte, taču ekonomiskajā ziņā Igaunijas teritorija ievērojami cieta.³⁷⁴

Uzmanības vērta ir somu vēsturnieka Juhas Siltala (*Juha Heikki Siltala*) tēze, ka salīdzinoši mazākie Somijas upuri Pirmā pasaules kara apstākļos zināmā mērā noteica milzīgā slaktiņa apjomus, mērāmus desmitos tūkstošu cilvēku tikai piecus mēnešus ilgajā Somijas Pilsoņu karā no 1918. gada janvāra līdz maijam (kara darbībā kritušo, terora upuru, cietumos mirušo un infekcijas slimību „noplauto” skaits sasniedza 34 277 cilvēkus jeb aptuveni 1% no visiem Somijas iedzīvotājiem jeb 97% no visiem Somijas bojā gājušajiem iedzīvotājiem laikā no 1914. līdz 1922. gadam; ap 30% gāja bojā „sarkanajā” un „baltajā” terorā).³⁷⁵ Kaut arī Somijas teritorija nebija tieši iesaistīta Pirmajā pasaules karā, daudzi Somijā dzīvojošie somu un zviedru aristokrāti dienēja Krievijas impērijas armijā virsnieku amatos, vēl aptuveni 4500 Somijas iedzīvotāju kā brīvprātīgie devās dienēt Vācijas armijā (kā savās atmiņās apgalvo K. Manerheims, no Vācijas militārās bāzes Liepājā 1918. gada februāra pēdējā dekādē Somijā ieradās lielākā daļa Vācijā apmācīto somu jēgeru – 1130 cilvēki, kas veidoja instruktoru un virsnieku kodolu armijā cīņās

³⁷⁰ Грицкевич А.П. Западный фронт РСФСР 1918–1920. Борьба между Россией и Польшей за Белоруссию / научное редактирование А.Е. Тараса. – Минск: Харвест, 2010. – с. 18.

³⁷¹ Vācijas karaspēks okupēja Igaunijas teritoriju operācijas „*Faustschlag*” laikā (1918. gada 18. februāris līdz 4. marts).

³⁷² Кушко А., Таки В., Гром О. Бессарабия в составе Российской империи (1812–1917). – М.: Новое литературное обозрение, 2012. – с. 361. – 369.; Мельтюхов М.И. Бессарабский вопрос между мировыми войнами 1917–1940. – М.: „Вече”, 2010. – с. 43. – 59.

³⁷³ Gatrell P. Poor Russia, Poor Show: Mobilising a Backward Economy for War, 1914–1917 // *The Economics of World War I* / eds. Stephen Broadberry and Mark Harrison. – Cambridge University Press, 2005. – p. 235. – 275.; Gatrell P. *Russia's First World War: a social and economic history*. – London: Pearson, 2005.; Stone N. *The Eastern Front, 1914–1917*. – London: Penguin book, 1975. – p. 299. – 300.; Толстогузов С.А. Финансовый кризис и революция в России: опыт сравнительного анализа // *Падение империи, революция и гражданская война в России* / сост. Исхаков С.М. – М.: Издательство „Социально-политическая МЫСЛЬ”, 2010. – с. 38. – 53.

³⁷⁴ Raun T. *Estonia and the Estonians*. Second edition. – Hoover Institution Press, 1991. – p. 95.

³⁷⁵ Siltala J. Valkoisen äidin pojat. Siveellisyyt ja sen varjot kansallisessa projektissa. – Helsinki, 1999.; Siltala J. *Sisällissodan psykohistoria*. – Helsinki, 2009.; Siltala J. *National Rebirth out of Young Blood. Sacrificial fantasies in the Finnish Civil War, 1917–1918* // *Scandinavian Journal of History*. – 2006. – Vol. 3/4. – p. 290. – 307.; *War Victims in Finland* // <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/stat2> (skatīts 06.02.2012).

pret lieliniekiem)³⁷⁶, taču absolūtais vairums no aptuveni 180 000 līdz 200 000 Somijas pilsoņu karā iesaistītajiem cilvēkiem bija bez karošanas pieredzes; viņi nebija kara veterāni.³⁷⁷

Valstiskuma alternatīvas pēc cara gāšanas. Visu iedomāto reģionu ietekmēja būtiski politiskās nozīmes satricinājumi – cara Nikolaja II gāšana, Krievijas Pagaidu valdības izveide, lielieku apvērsums, Krievijas Satversmes sapulces padzīšana, virsnieku organizētā pretlielinieciskā kustība, Brestļitovskas miera līgums, Berlīnes līgums jeb Vācijas un Padomju Krievijas papildvienošanās pie Brestļitovskas miera līguma, Vācijas kapitulācija, Parīzes miera konference, Polijas–Padomju Krievijas karš un Rīgas miers. Raugoties no valstiskuma alternatīvu meklējuma viedokļa, minētos politiski svarīgos notikumus var sagrupēt trīs periodos. Laikā no cariskā režīma krišanas 1917. gada martā līdz lielieku īstenotajai Satversmes sapulces patriekšanai 1918. gada 5. janvārī nacionālo nomaļu spēki organizējās un nostiprinājās kā sabiedriskas organizācijas un partijas, kā arī pārskatīja savu politisko pozīciju amplitūdā no vēlmes nodrošināt savas tiesības demokrātiskās Krievijas ietvaros uz federālisma principiem līdz vēlmei norobežoties no lielieku diktatūras. Kā norāda latviešu izcelsmes amerikāņu vēsturnieks A. Ezergailis, minēto laika posmu raksturoja demokratizācijas iedīgļi. Latvijas teritorijā vien 1917. gadā notika četras dažādu līmeņu vēlēšanas: 1) pilsētu domju vēlēšanas; 2) Vidzemes Zemes padomes vēlēšanas 1917. gada 20. augustā; 3) apriņķu zemes padomju vēlēšanas Rīgas, Cēsu, Valmieras un Valkas apriņķos; 4) Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanas, kas notika 1917. gada novembra vidū. Visās vēlēšanās uzvarēja sociāldemokrāti, iegūstot 60% līdz 75% atbalstu, kas, salīdzinot ar Zemnieku savienības rezultātiem 25% līdz 40% robežās, bija ievērojams pārsvars.³⁷⁸ Līdzīga situācija bija novērojama Igaunijā. Municipālajās vēlēšanās Igaunijas teritorijā 1917. gada jūlijā un augustā ievērojams atbalsts tika izrādīts lieliniekiem (31%), sociālistiem revolucionāriem (22%) un maziniekiem (12%), Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanās 40,4% vēlētāju Igaunijas teritorijā atdeva savas balsis par lieliniekiem. Igaņu vēsturnieks T. Rauns salīdzinoši lielo atbalstu kreisi orientētajiem politiskajiem spēkiem skaidro nevis ar iespējamo rezultātu falsifikāciju (tanī laikā tas vēl netika darīts), bet ar aptuveni 200 000 Igaunijas teritorijā izvietoto, kreisi orientēto spēku propagandai pakļauto karavīru dalību vēlēšanās.³⁷⁹ Domājams, ka augstajam lielieku atbalsta līmenim Igaunijas un Latvijas teritorijās

³⁷⁶ Маннергейм К.Г. Мемуары. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – с. 111.

³⁷⁷ Parrott A. The Baltic States from 1914 to 1923: The First World War and the Wars of Independence // The Baltic Defence Review. – 2002. – Vol. 2. – No. 8. – p. 143.; Peltonen U.M. Civil War victims and the ways of mourning in Finland in 1918 // Historical Injustice and Democratic Transition in Eastern Asia and Northern Europe / eds. Kenneth Christie, Robert Cribb. – London: Routledge, 2002. – p. 184. – 197.

³⁷⁸ Ezergailis A. Esejas par 1917. gadu. – Rīga: Zinātne, 1991. – 9., 58. lpp.

³⁷⁹ Raun T. Estonia and the Estonians. Second edition. – Hoover Institution Press, 1991. – p. 101.

bija līdzīgi iemesli – ne tikai sapropagandēto karavīru piedalīšanās vēlēšanās, bet arī, kā norāda E. Andersons, vispārējs radikāls noskaņojums laukos un pilsētās, augsta lielnieku organizētības pakāpe, kā arī populistiski solījumi izbeigt karu un radīt labākus dzīves apstākļus (miera un maizes lozungi).³⁸⁰

Augstu nacionālās un sociālās pašapziņas līmeni demonstrēja iedzīvotāji Ukrainas teritorijā. Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanās 1917. gada nogalē astoņās Ukrainas guberņās (Kijevas, Jekaterinoslavas, Hersonas, Podoļskas, Volīnijas, Čerņigovas, Harkovas un Poltavas) dažādas orientācijas nekrievu partijas (lielākoties Ukrainas sociālisti revolucionāri) saņēma atbalstu 60% līdz 80% robežās, bet lielinieki – tikai 12% līdz 20% vēlētāju atbalstu.³⁸¹

Baltkrievijas guberņu balsojums Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanās nebija viendabīgs. Vitebskas guberņā uzvarēja sociālisti revolucionāri, saņemot 51,2% vēlētāju atbalstu, par lieliniekiem nobalsoja tikai 26,8% vēlētāju. Pretēji rezultāti bija Minskas guberņā, kur lielinieki saņēma 63,1% vēlētāju balsu. Gan Vitebskas, gan Minskas guberņās atbalsts baltkrievu nacionālistiem bija niecīgs, attiecīgi 1,6% un 0,3%.³⁸²

Līdz 1917. gada rudenim vācu okupētajās Krievijas postimpērijas teritorijās (Polijas, Lietuvas, daļēji Latvijas, Baltkrievijas un Ukrainas teritorijas) Satversmes sapulces vēlēšanas, protams, netika organizētas. Vēlēšanas nenotika arī Somijas teritorijā.³⁸³

Lielinieku īstenotā varas sagrābšana un Satversmes sapulces padzīšana faktiski likvidēja to leģitīmo centru Petrogradā, ar kuru par autonomijām un federālismu pārrunas veica („tirgojās”) perifēriju politiskās kustības. Rietumvalstu un Krievijas postpadomju vēsturnieku darbos nereti ir sastopams viedoklis, ka nacionālās nomales vēlējās tikai autonomiju, nevis neatkarību.³⁸⁴ Piemēram, britu vēsturnieks E. Kars uzskata, ka perifērijas atdalīšanos no centra 1917. gadā izsauca ne tik daudz provinces tautu cīņa par neatkarību, cik šķelšanās impērijas centrā lielinieku apvērsuma rezultātā.³⁸⁵ Tūlītēja neatkarības pieprasīšana bija utopija. Kā norāda latviešu izcelsmes amerikāņu vēsturnieks A. Plakans, autonomiju pieprasīšana bija politiski un juridiski motivēts pirmais solis ceļā uz neatkarību.³⁸⁶ A. Ezergailis akcentē (iespējams, pārspīlēti) augsto

³⁸⁰ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 251. lpp.

³⁸¹ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 507.

³⁸² Тургат. – 513. – 514. lpp.; Протыко Т.С. Становление советской тоталитарной системы в Беларуси (1917–1941 гг.). – Минск: Тесей, 2002.

³⁸³ Протасов Л.Г. Всероссийское учредительное собрание: история рождения и гибели. – М.:РОССПЭН, 1997.

³⁸⁴ Карр Э. История советской России. Т. 1–2: Большевицкая революция. – М., 1990. – с. 210. – 211.; История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 443.

³⁸⁵ Карр Э. История советской России. Т. 1–2: Большевицкая революция. – М., 1990. – с. 210. – 211.

³⁸⁶ Plakans A. A Concise History of the Baltic States. – Cambridge University Press, 2011. – p. 295.

pilsonisko aktivitāti, kas liecināja par demokrātijas potenciālu, rakstot, ka tie politiķi un vēsturnieki, kas žēlojas par latviešu 1917. gada kūtrumu neatkarības jautājumā, sagaida, lai latviešu liberāļi būtu uzvedušies tāpat kā lielinieki, sludinādami sacelšanos pret Krievijas demokrātisko iekārtu. Ja 1917.gada novembrī lielinieki nebūtu īstenojuši valsts apvērsumu, var visnotaļ droši pieņemt, ka prasība pēc neatkarīgas Latvijas nebūtu izteikta. Latviešu partijas neprasija neatkarību ne tādēļ, ka tās bija ar kādiem psiholoģiskiem valgiem saistītas ar Krieviju, bet gluži vienkārši tāpēc, ka latviešiem bija ticība demokrātijai un 1917.gadā viņi domāja, ka prasība pēc federatīvas iekārtas ir progresīvs solis.³⁸⁷ Turklāt skaidrs, ka Somijai, kas jau pirms tam impērijas sastāvā bija autonoma, kopumā teritoriāli vienota vienība, bija tikai loģiski prasīt neatkarību, savukārt igauņu, latviešu, ukraiņu un baltkrievu nacionālo kustību vadītājiem sākotnēji bija jāpanāk administratīvā dalījuma maiņa – līdz tam sadalītās gubernās dzīvojošo pamattautu apvienošana vienā teritoriālā veselumā, kas sākotnēji varētu pretendēt uz autonomiju un tikai pēc tam uz neatkarību. Piemēram, Igaunija ieguva autonomiju 1917. gada 12. aprīlī, bet, balstoties uz šo precedentu, trīs mēnešus vēlāk – 1917. gada 5. jūlijā autonomijas tiesības ieguva arī Vidzeme un Kurzeme (kaut arī Kurzemē atradās vācu karaspēks).³⁸⁸ Tiesa, potenciālās Latviju veidojošās gubernās un apriņķi (Latgale) netika apvienotas vienā teritoriālā vienībā kā Igaunija, kas gandrīz pilnībā ieguva nākotnes aprises (ārpusē pagaidām palika tikai Narvas apgabals un setu apdzīvotās teritorijas)³⁸⁹.

Svarīgi ir apzināties, ka politiskie spēki postimpērijas perifērijā raudzījās viens uz otru un vērtēja kolēģu pieredzi, lai izkristalizētu labāko variantu, kā rīkoties. Piemēram, 1917. gada jūlijā Zemnieku savienības pirmajā kongresā tika nolasīts referāts, kurā tika fiksēti vairāki pozicionēšanās veidi: 1) Satversmes sapulci var ignorēt, ņemot vērā somu pieredzi; 2) atzīt Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanas, par ko iestājas *lielkrievu* demokrātija; 3) atzīt Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanas ar konkrētiem noteikumiem, ņemot vērā Ukrainas Centrālās radas taktiku, kas, nenoliedzot Krievijas Satversmes sapulces autoritāti, reāli darbojās patstāvīgi, publicējot universālus jeb dekrētus. Referāta autors Edmunds Freivalds piedāvāja Zemnieku savienībai sekot Ukrainas piemēram.³⁹⁰

Bija arī jātiek skaidrībā, vai veidot teritoriālu vienību patstāvīgi vai ar kādu kopā. 1917. gadā tika apspriesti Baltkrievijas un Lietuvas, Lietuvas un Latvijas, Latvijas un Igaunijas,

³⁸⁷ Ezergailis A. Esejas par 1917. gadu. – Rīga: Zinātne, 1991. – 81. lpp.

³⁸⁸ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 187. lpp.

³⁸⁹ Parrott A. The Baltic States from 1914 to 1923: The First World War and the Wars of Independence // The Baltic Defence Review. – 2002. – Vol. 2. – No. 8. – p. 144.

³⁹⁰ Ezergailis A. Esejas par 1917. gadu. – Rīga: Zinātne, 1991. – 98. lpp.

Igaunijas un Somijas savienību projekti, kā arī Skandināvijas un Baltijas zemju federācija.³⁹¹ E. Andersons norāda, ka federatīvas Lietuvas–Latvijas ideja simpatizēja ne tikai lietuviešu sabiedriskajiem darbiniekiem Šveicē un ASV³⁹², bet arī latviešu sociāldemokrātiem, tajā skaitā rakstniekam Rainim jeb Jānim Pliekšānam (1865–1929). Diskusija par apvienoto lietuviešu un latviešu valsti turpinājās līdz pat Valkas konferencei, kas notika no 1917. gada 29. novembra līdz 2. decembrim (16.–19. novembris pēc vecā stila), kurā tika izveidota Latviešu Pagaidu Nacionālā padome un kurā notika atteikšanās no Lietuvas–Latvijas federācijas, argumentējot to ar nepieņemamo Lietuvas politiku proģermānisko orientāciju un teritoriālajām ambīcijām.³⁹³ T. Rauna pētījumi parāda, ka 1917. gadā igauņu politiķi izskatīja vairākas alternatīvas – nelielinieciska Krievijas Federācija, Skandināvijas alianse, Somijas un Igaunijas savienība, neatkarīga Igaunija. Igaunū sabiedriski politiskais darbinieks, vēlākais Igaunijas premjerministrs un ārlietu ministrs Jāns Tenisons (*Jaan Tõnisson*, 1868–1941) kā ideālu 1917. gada 7. septembrī ieteica Skandināvijas un Baltijas zemju federāciju. Ņemot vērā, ka lielinieki pamazām stiprināja savas pozīcijas centrā, bet Somija un Latvija neizrādīja pārāk lielu interesi par Igauniju, igauņu politiķi nosvērās par labu neatkarīgas Igaunijas alternatīvai.³⁹⁴ Vēl reālistiskāks par T. Raunu savos novērojumos ir E. Andersons, kurš norāda, ka Skandināvijas valstis ģeogrāfiskās nošķirtības dēļ jutās samērā drošas un „nevēlējās savus likteņus saistīt ar bīstamajām Baltijas krustceļu zemēm”.³⁹⁵ Turklāt somus vairāk interesēja nevis Igaunija, bet Karēlija, kur dzīvoja somiem radniecīgie karēļi.

Otrajā periodā no Satversmes sapulces padzīšanas līdz Vācijas kapitulācijai 1918. gada novembrī Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā bija novērojami mēģinājumi saistīt savu valstiskumu sadarbībā ar Berlīni. Izņēmums bija stratēģiski maznozīmīgā Besarābija (Moldova), ko 1918. gada 7. maijā Bukarestes līgumā apmaiņā pret stratēģisko dabas resursu un lauksaimniecības produktu piegādi Rumānijas pārziņā piekrita nodot Centrālo valstu bloks. Uz vietas Besarābijā (Moldovā) nebija viennozīmīga skatījuma par valstiskuma alternatīvām –

³⁹¹ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 283. lpp.; Cerūzis R. Vācu faktors Latvijā (1918–1939). Politiskie un starpnacionālie aspekti. – Rīga: Latvijas Universitāte, 2004. – 59. lpp.; История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 509.; Грицкевич А.П. Западный фронт РСФСР 1918–1920. Борьба между Россией и Польшей за Белоруссию / научное редактирование А.Е. Тараса. – Минск: Харвест, 2010. – с. 41., 46. – 47.

³⁹² Kopš XIX gadsimta nogales notika salīdzinoši plaša lietuviešu emigrācija uz ASV. Pirmā pasaules (Lielā) kara priekšvakarā ASV bija ieradušies līdz 750 000 lietuviešu (iespējams, daļa no „lietuviešiem” bija ebreji un poļi). Jau 1914. gada 24. septembrī (otrajā kara mēnesī) Čikāgas lietuvieši iestājās par Lietuvas–Latvijas federācijas izveidi.

³⁹³ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 141., 255. lpp.

³⁹⁴ Raun T. Estonia and the Estonians. Second edition. – Hoover Institution Press, 1991. – p. 104. *Skatīt arī:*

Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 195. lpp.

³⁹⁵ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 244. lpp.

autonomija demokrātiskā Krievijā, neatkarīga valsts Moldovas Tautas Republikas formā, ar Bukaresti vai lieliniekiem Maskavā asociēts valstiskums. Rumānijas pretenzijas uz Besarābiju (Moldovu) tika apmierinātas Parīzes miera konferencē, to noteica Bukarestes atbalsts Rietumu sabiedrotajiem Pirmā pasaules kara laikā.³⁹⁶ Rietumnieki nebija ieinteresēti Besarābijas nonākšanā Padomju Krievijas vai Padomju Ukrainas protekcijā.³⁹⁷

Orientēties uz Berlīni bija loģiski, ņemot vērā, ka Brestļitovskas miera līguma rezultātā Vācijas ietekmes zonā nonāca Krievijas postimpērijas teritorija aptuveni 780 000 km² platībā, kas sevī ietvēra Somiju, Igauniju, Latviju, Lietuvu, Poliju, Baltkrieviju un Ukrainu, kā arī Dienvidkaukāzu ar aptuveni 56 miljoniem jeb 34%–35% bijušās Krievijas impērijas iedzīvotāju. Šajā teritorijā atradās 75%–80% Krievijas impērijas ogļu un dzelzs rūdas atradņu, kā arī tika iegūti 35%–37% visas lauksaimniecības produkcijas. Berlīnes jauniegūtās ietekmes zonas Krievijas postimpērijā apmēri divas reizes pārsniedza Vācijas impērijas teritoriju.³⁹⁸ Milzīgajā vācu okupācijas teritorijā no Somu līča līdz Melnajai jūrai darbojās trīs pamata Vācijas militārie formējumi – VIII armija Igaunijas un Latvijas teritorijā, X armija Lietuvas un Baltkrievijas teritorijā un armijas grupa „Kijevas” Ukrainas teritorijā.³⁹⁹

Trešajā periodā no Vācijas kapitulācijas līdz pat Polijas un Padomju Krievijas pamiera panākšanai 1920. gada 12. oktobrī pētāmajā reģionā sevi reāli praksē mēģināja apliecināt ar lielniecisko Maskavu vai Rietumu sabiedrotajiem Lielbritāniju un Franciju saistīti valstiskuma projekti; tas bija cīņas par varu radikalizācijas posms.

³⁹⁶ Kaut arī pēc militārās sakāves Rumānija, kas bija karojusi Antantes pusē, bija spiesta 1918. gada 7. maijā slēgt mieru ar Centrālo valstu bloku, Rietumu sabiedrotie minēto līgumu neuzlūkoja kā nodevību, lielā mērā pateicoties tam, ka 1918. gada rudenī Rumānija atkal iesaistījās kara darbībā pret tobrīd jau gandrīz sakautajām Vācijas sabiedrotajām. Rumānijas premjerministrs Aijonels Bretaņu (*Ionel Brătianu*, 1864–1927) Parīzes miera konferencē argumentēja, ka Rumānija nav slēgusi separātu mieru ar Centrālo valstu bloku. Rumānijas teritoriālās intereses attiecās uz Besarābiju, Bukovinu un Transilvāniju, kur tās, savukārt, saskārās ar Krievijas, Austrijas un Ungārijas interesēm. Rumānija izmantoja to, ka Ungārijā pie varas bija nonākuši komunisti Bela Kūna (*Béla Kun*, 1886–1938) vadībā, lai 1919. gada vasarā iespiestos Ungārijas kontrolētajā Transilvānijā. Rumānija rīkojās līdzīgi kā Čehoslovākija, apzinoties, ka militāro iebrukumu lielnieciskajā Ungārijā, motivētu ar papildu teritoriju iegūšanu, starptautiskā sabiedrība nenosodīs (nevienu Rietumu lielvalsts taču neprotētu pret uzbrukumu lieliniekiem). Rumānijas karaspēks okupēja Ungārijas galvaspilsētu Budapeštu, tiesa, īslaicīgi, jo Rietumu sabiedrotie to uzskatīja par neadekvātu rīcību un lika Rumānijai atvilkt karaspēku no Ungārijas galvaspilsētas, tanī pašā laikā akceptējot Rumānijas tiesības uz Transilvāniju.

³⁹⁷ Мельтюхов М.И. Бессарабский вопрос между мировыми войнами 1917–1940. – М.: „Вече”, 2010. – с. 98. – 99., 378.

³⁹⁸ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 501.; Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 2. Большевики в борьбе за власть. 1917–1918. – М.: Захаров, 2005. – с. 335.; Тихомиров А.В. Брестский мир 1918 года и Беларусь // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1999. – № 2. – с. 44. – 57.

³⁹⁹ White J.D. National Communism and World Revolution: The Political Consequences of German Military Withdrawal from the Baltic Area in 1918–1919 // *Europe–Asia Studies*. – 1994. – Vol. 46. – No. 8. – p. 1357.; *Skatīt arī*: White J.D. The Revolution in Lithuania 1918–1919 // *Soviet Studies*. – 1971. – No. 2. – p. 186 – 200.

Kopumā jāsecina, ka laikā no 1917. līdz 1920. gadam Krievijas postimpērijas rietumdaļā bija atbalstītāji un pretinieki izvirzītajām valstiskuma alternatīvām – vienotas un nedalāmas Krievijas postimpērijas telpas pārvaldes valstiskās formas (federatīvās republikas) veidošanai, ar Vāciju asociatīvu „vasalvalstu”⁴⁰⁰ veidošanai (monarhistiskas valsts pārvaldes sistēmas iedibināšana), ar Padomju Krieviju asociatīvu padomju republiku veidošanai, kā arī valstsnāciju veidošanai, kas orientētos uz Antantes lielvalstīm. Pozīcija noteica kopīgu sabiedroto un pretinieku meklēšanu. Minētajos trīs periodos ir pamats runāt par federalizāciju, vasalizāciju, demokratizāciju un sovetizāciju.

Reģiona politisko līderu valstiskuma formu meklējumi bija cieši saistīti ar vēsturisko atmiņu – gan nesenākā pagātnē uzvirtojušajām kaislībām (netaisnīgās pārestības apziņu), gan vēlmi projicēt rītdienas (nākotnes) valstiskumu uz vakardienas („varonīgās zelta pagātnes”) valstiskumu bāzes. Kā apgalvo viens no Krievijas revolūcijas pētniekiem R. Paipss, jau XIX un XX gadsimta mijā Krievijas impērijā bija novērojama nospiedoša atmosfēra – neiecietība sabiedrībā, kas nebūt nebija viendabīga – tā bija idejiska, sociāla un etniska neiecietība.⁴⁰¹ Vēsturiskā atmiņa parādīja spēku bruņotu konfliktu formā 1917.–1920. gadā. Neiecietība un aizspriedumi bija galvenā iedvesmas bāze propagandai, kuru aktīvi izmantoja visi cīņā par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā iesaistītie spēki. Faktiski jau XIX gadsimta nogalē Krievijas impērijas rietumdaļa kļuva par „subcentru” nacionālo kustību sacensību arēnu, kur katras nacionālās kustības līderi prezentēja izlolotos „vēsturiskās nacionālās teritorijas” projektus.⁴⁰² 1917. gadā pavērās iespēja pāriet no plāniem pie darbiem. Projekti, protams, pārklājās, proti, tie ietvēra ne tikai katras konkrētās nācijas apdzīvotās zemes, bet arī kaimiņu teritorijas; tie savstarpēji konkurēja. Bijušās Žečpospolitas ietvaros kardināli atšķirīgs redzējums attiecībā uz valstiskumu bija poļu, lietuviešu, baltkrievu un ukraiņu nacionālo kustību vadītājiem. Poļu un ukraiņu, arī lietuviešu nacionālo kustību līderi mēģināja iekļaut valstiskuma projektos arī ārpus Krievijas postimpērijas esošas teritorijas – poļu un ukraiņu apdzīvotās zemes Vācijā un Austroungārijā, lietuvieši izrādīja interesi pār vāciešu apdzīvotajiem reģioniem Klaipēdā un Austrumprūsijā; to noteica vēsturiskā situācija – Žečpospolitas un tajā dzīvojošo cilvēku sadalīšana trīs minēto impēriju starpā XVIII gadsimtā. Pārējie cīnījās par teritoriju tikai bijušās

⁴⁰⁰ Gluži tāpat kā promocijas darba autors, arī vēsturnieki Edgars Andersons un Ilgvars Butulis ir lietojuši jēdzienu „vasalvalstis”, attiecinot to uz proģermāniskiem veidojumiem Krievijas postimpērijā. *Skatīt sīkāk:* Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 622. lpp., Butulis I. Kā tapa neatkarīgā Latvija divos laikposmos? // Latvija divos laikposmos: 1918–1928 un 1991–2001 / red. Ļubova Zīle. – Rīga, 2001. – 21. lpp.

⁴⁰¹ Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 1. Агония старого режима. 1905–1917. – М.: Захаров, 2005. – с. 267.

⁴⁰² Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – с. 9.

Krievijas impērijas ietvaros. Atšķirīgs viedoklis jautājumā par valstiskumu bija bijušās Livonijas (Latvijas un Igaunijas) nacionālo kustību vadītājiem, kuri saskatīja iespēju veidot patstāvīgu valstiskumu, vienotās un nedalāmās Krievijas atbalstītājiem, lielnieku ideju pārņemtājiem censoņiem, kā arī vietējiem vācbaltiešiem, kuri saistīja savas cerības ar Vācijas Baltijas hercogistes (*Vereinigtes Baltisches Herzogtum*), vēlāk – Baltijas valsts (*baltischer Staat, Baltenland*) formā. „Lielās Igaunijas” idejas aizstāvji raudzījās uz tām pašām teritorijām, uz kurām pretendēja „Lielās Latvijas” idejas aizstāvji – Ainažiem, Rūjienu, Valku, kā arī ieloku ap Alūksnes ezeru, Roņu salu. Savukārt Palangas, Mažeīku, Biržu, Liepājas, Ilūkstes apriņķa un Latgales dienvidu daļas piederības jautājumā savs vārds bija sakāms „Lielās Latvijas”, „Lielās Lietuvas” un „Lielās Polijas” idejas atbalstītājiem.⁴⁰³ Nebūt ne visi ar sajūsmu uztvēra neatkarīgas Somijas ideju. Daļa Somijas politiķu lūkojās uz Zviedriju, daļa uz Vāciju, daļa uz lielniecisko Krieviju. Pirmā pasaules kara laikā somu radikāļu vidū populāra bija ideja par iespējamo Somijas atgriešanos Zviedrijas sastāvā. Zviedrijas ārlietu ministrs Knuts Vallenbergs (*Knut Agathon Wallenberg*, 1853–1938) bija tālredzīgs, norādot, ka tanī gadījumā, ja kāds Zviedrijai piedāvātu Somiju, viņš steigtu atteikties no „dāvanas”.⁴⁰⁴ Droši vien ir zināms pamats nacionālisma pētnieka E. Gelnera tēzei, ka Krievijas impērijā bija „vēsturiskās” un „nevēsturiskās” nācijas, no kurām pirmajām bija valstiskuma tradīcija, bet otrajām tādas tradīcijas nebija.⁴⁰⁵ Reālās cīņas par varu laikā 1917.–1920. gadā minētajai tēzei nebija praktiskas nozīmes. Tās nācijas, kurām nebija valstiskuma tradīcijas un nacionālo varoņu, tādus izdomāja.

Ebreju aspekts. Pētāmajā reģionā iekļaujas (tiesa, nepilnīgi; ebreju skaits Somijas un Igaunijas teritorijās bija minimāls) ebreju apdzīvotā teritorija Krievijas impērijā (*Черта постоянной еврейской оседлости*); aptuveni 25% bijušās Žečpospolitas iedzīvotāju bija ebreji.⁴⁰⁶ Laikā no 1917. līdz 1920. gadam Krievijas postimpērijas Eiropas perifērijā dzīvojošie ebreji (kopā aptuveni pieci miljoni) kļuva gan par upuriem, gan par varmākām vispārējās vardarbības apstākļos.⁴⁰⁷ Ebreji nepretendēja uz valstsnācijas projektiem šajā reģionā, tāpēc,

⁴⁰³ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 476. lpp.; Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 24. – 26. lpp.

⁴⁰⁴ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 355.

⁴⁰⁵ Геллнер Э. Пришествие национализма. Мифы нации и класса // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др.; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – Москва: Праксис, 2002. – с. 180. – 182.

⁴⁰⁶ MacMillan M. Paris 1919: Six Months That Changed the World. – London, 2001. – p. – 207. – 229.; Stranga A. Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads. – Rīga, 2008. – 25. lpp.

⁴⁰⁷ Гительман Ц. Беспокойный век: Евреи России и Советского Союза с 1881 г. до наших дней. – М.: Новое литературное обозрение, 2008.; Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 3. Россия под большевиками. 1918–1924. – М.: Захаров, 2005. – с. 183.

šķiet, būtu pragmatiski, ja citiem nebūtu nekādas daļas gar ebrejiem. Realitāte bija pavisam cita – valdīja aizdomas un aizspriedumi. Pretrunīga bija gan dažādu valstiskuma aizstāvju attieksme pret ebrejiem, gan pašu ebreju līdzdalība dažādu režīmu stiprināšanā.⁴⁰⁸ Vēsturnieks A. Stranga norāda, ka biežā vajāšana bija iemācījusi ebrejiem ātru pielāgošanos jebkurai varai, ko, savukārt, nespēja saprast citas nacionālās, sociālās un konfesjonālās grupas bijušajā Krievijas impērijā.⁴⁰⁹ Tas bija pietiekami naida uzplaiksnījumiem un *pogromiem* (ebreju grautiņiem). Krievijas vēsturnieks A. Millers apgalvo, ka trīs gados par vardarbības upuriem kļuva desmitiem reižu vairāk ebreju nekā visas Krievijas impērijas pastāvēšanas 200 gados.⁴¹⁰ Precīzs nogalināto ebreju civiliedzīvotāju skaits 1917.–1920. gadā Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā nav zināms, aprēķinu rezultāti ir atšķirīgi. Piemēram, pētnieku nosauktie skaitļi par ebreju civiliedzīvotāju upuru skaitu Ukrainas un Baltkrievijas teritorijās svārstās robežās no 35 000 līdz 180 000.⁴¹¹ Saskaņā ar A. Solžeņicina datiem, kopā tika veikti aptuveni 900 *pogromi*, no kuriem 40% veica petļurieši, 25% – ukraiņu partizānu vienības (atamani), 17% – „balto” ģenerāļu armiju karavīri, 8,5% – lielnieku kontrolētās militārās vienības.⁴¹² Atšķirīgus datus piedāvā S. Jekeļčiks, norādot, ka Ukrainas teritorijā vien no 1917. līdz 1920. gadam kopā tika veikti 1252 *pogromi* (1917. gadā – 60, 1918. gadā – 80, 1919. gadā – 934 un 1920. gadā – 178 *pogromi*).⁴¹³ Domājams, ka A.Solžeņicina dati attiecas tikai uz 1919. gadu.

Atšķirībā no bijušās Žečpospolitas, Latvijas un Igaunijas teritorijas pilsoņu kara apstākļos salīdzinoši maz skāra brutāli antisemitisma uzplaiksnījumi; vēršanās pret ebrejiem lielākoties bija nevis nacionāli, bet politiski motivēta (piemēram, atbalsts lieliniekiem). A. Stranga ir fiksējis vairākus ebreju aplaupīšanas, piekaušanas un atsevišķos gadījumos arī slepkavības gadījumus, piemēram, divu ebreju slepkavību smagu sešu dienu cīņu laikā 1920. gada janvārī pretlieliniecisko un lielniecisko spēku starpā par Korsovku (Kārsavu) Latgalē.⁴¹⁴ Taču antisemitisma incidenti nebija ne proantantiskās K. Ulmaņa, ne proģermāniskās Andrieva

⁴⁰⁸ Бруцкус Б.Д. Еврейское население под коммунистической властью // Евреи и русская революция. Материалы и исследования / Редактор-составитель О.В. Будницкий. – М.-Иерусалим, 1999. – с. 297. – 299.

⁴⁰⁹ Stranga A. Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads. – Rīga, 2008. – 62. – 63. lpp.

⁴¹⁰ Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – с. 143.

⁴¹¹ Stranga A. Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads. – Rīga, 2008. – 64. – 65. lpp.; Солженицын А.И. Двести лет вместе: В 2 ч. Ч. 2. 3-е изд. – М.: Русский путь, 2010. – с. 156. – 157.

⁴¹² Солженицын А.И. Двести лет вместе: В 2 ч. Ч. 2. 3-е изд. – М.: Русский путь, 2010. – с. 157.

⁴¹³ Yekelchuk S. Bands of Nation Builders? Insurgency and Ideology in the Ukrainian Civil War // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 224. – 225.

⁴¹⁴ Stranga A. Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads. – Rīga, 2008. – 414. lpp.

Niedras (1871–1942), ne propadomiskās Pētera Stučkas (1865–1932) valdību koordinēti vai atbalstīti. XIX gadsimta otrajā pusē nācijas veidošanās jeb vēstures literatūrā tā dēvētās „latviešu atmodas” laikā idejiski radīto, 1905. gada revolūcijas apstākļos praksē apliecināto un Pirmā pasaules kara gados pastiprināto nacionālā naida arsenālu P. Stučkas režīma lielinieki primāri raidīja vāciešu, nevis ebreju virzienā, savukārt vācieši – latviešu virzienā.

Polijas un Padomju Krievijas kara ietvaros Latgalē, primāri Daugavpilī, bija novērojama poļu karavīru vēršanās pret vietējiem ebrejiem.

Revolūcijas problēma

Japānas pētnieks Haruki Vada (*Haruki Wada*) definēja Krievijas revolūciju 1917. gadā kā revolūciju kompleksu pasaules karu laikmetā.⁴¹⁵ Ne tikai H. Vada, bet arī citi vēsturnieki, kas pēta revolūciju no „apakšas” jeb no sociālās vēstures pozīcijām, traktē vēstures procesu Krievijas postimpērijā kā revolūciju sēriju, kas bija atšķirīgas pēc sociālās dabas, mērķiem un uzdevumiem, dalībniekiem. Sociālās vēstures pētnieku darbos figurē jēdzieni „strādnieku revolūcija”, „zemnieku revolūcija”, „karavīru revolūcija”, „nacionālā revolūcija”, „reģionālā revolūcija”, „antiimpēriskā revolūcija”, „anticentrālā revolūcija”. Britu vēsturnieks Dž. Sveins norādīja, ka „karavīru revolūcija” rezultējās cariskās armijas demokratizācijā, demoralizācijā un sabrukumā, tā veicināja Krievijas izstāšanos no Pirmā pasaules kara. Miljoniem karavīru atstāja ierakumus un devās uz pilsētām un laukiem, tādējādi vēl vairāk radikalizējot sabiedrību un cīņu par varu.⁴¹⁶

Britu vēsturnieks K. Rīds uzskata, ka Krievijas postimpērijā ikvienai sociālajai grupai, ikvienai nacionalitātei, katram reģionam, katrai pilsētai, katram ciemam bija sava revolūcija. Šajā revolūciju plūsmā dominēja destruktīvs, radikāls sākums – vēršanās pret karu, pret dažādām sabiedrības grupām, pret impēriju, pret centralizāciju, pret birokrātiju. Tikai vēlāk parādījās šo prasību pretrunīgums.⁴¹⁷ Minētajam viedoklim var daļēji piekrist. Ne Februāra revolūcijas, ne lielieku apvērsuma lozungi nerealizējās, tādējādi izsaucot sabiedrības neapmierinātību. Izpaudās dziļas iekšējās pretrunas, tieksme uz fragmentāciju – vēlme aizstāvēt atsevišķu

⁴¹⁵ Вада Х. Российские революции 1917 г. как комплекс революций в эпоху мировых войн // Россия в XX веке: историки мира спорят / отв. ред И.Д. Ковальченко. – Москва: Наука, 1994. – с. 143. – 146.

⁴¹⁶ Swain G. The Origins of the Russian Civil War. – London and New York, 1996. – p. 96., 149.

⁴¹⁷ Read C. From Tsar to Soviets: The Russian People and Their Revolution, 1917–1921. – London, 1996. – p. 1.

sabiedrības grupu vai konkrētas teritorijas iedzīvotāju intereses. Būtībā ir pamats runāt par revolūciju kā procesu un revolūcijas fragmentēšanos. „Anticentriskās revolūcijas” postimpērijas perifērijā manifestējās pašnoteikšanās aktos. Mēģinājumos veidot valstis Krievijas postimpērijas perifērijā sadūrās globālo, reģionālo un lokālo aktoru intereses.

Svarīga mūsdienu historiogrāfijā ir cilvēka problēma revolūcijā un pilsoņu karā. Tā ir daudzšķautņaina problēma, kas neaprobežojas tikai ar politisko vai militāro līderu biogrāfiju, kas, protams, nenozīmē, ka nav svarīgi pētīt politiķu vai vecāko virsnieku biogrāfijas. Jāpēta arī „mazais” cilvēks. Revolūcijas lauž tradīcijas, normas un dzīves ieradumus, maina vērtību orientāciju, cilvēku uzvedību. Revolūciju nevar saprast, neapzinoties, kam un ko tā reāli deva vai atņēma ekonomiskajā, sociālajā, politiskajā un garīgajā ziņā. Postpadomju Krievijas vēsturnieks Vadims Žuravļovs (*Вадим Викторович Журавлев*) mēģināja izdalīt cilvēku tipus revolūcijā – pārliecināti revolucionāri, vecās kārtības pārliecināti atbalstītāji, revolucionārā laikmeta vilkači, revolūcijas mocekļi, revolūcijas mietpilsoņi, vidēji aktīvi revolūcijas subjekti. V. Žuravļovs ir pārliecināts, ka tieši pēdējie – vidēji aktīvie revolūcijas subjekti – veido revolūcijas procesa pamatbāzi, kas spēj mainīt viedokļus un puses, vadoties no savas sociāli ekonomiskās situācijas.⁴¹⁸ Praktisku piemēru minētajai atziņai sniedz J. Šiliņa aprēķini, ka 1918. gada rudenī lielinieku skaits Latvijas sociāldemokrātijas partijā nepārsniedza 700–800 cilvēku, 1919. gada martā tas pieauga līdz 8379 cilvēkiem, bet 1919. gada jūnijā jau bija samazinājies līdz 2963 biedriem.⁴¹⁹ Partijas biedru skaita pieaugumu un kritumu attiecīgi noteica ne tikai lielinieku režīma popularitātes svārstības, bet arī sociālekonomiski apsvērumi (iespēja saņemt papildu pārtiku) un politiski militārā realitāte reģionā (dažāda līmeņa aktoru pozīcijas un virzība).

Kaut arī absolūtais vairums vēsturnieku atzīst revolūciju Krievijas impērijā, nav vienotas izpratnes par to, kas izsauc revolūciju un kā revolūcija noris, kā skatīt revolūciju – no „apakšas”, kas ir sociālās vēstures pētnieku pieeja, vai no „augšas”, kā to dara reālpolitikas pētnieki. Apjauš revolūciju teorētisko uzbūvi vēsturniekiem var palīdzēt citu humanitāro un sociālo zinātņu pārstāvji, kuri savos novērojumos arī nav vienoti.

Revolūcijas teorētiķi nav XX gadsimta fenomens. Viens no lielākajiem satricinājumiem Eiropā pēdējo 250 gadu laikā – Franču revolūcija – lika Rietumu pētniekiem pievērsties revolūciju fenomena analīzei. Viņi balstījās uz pašu pieredzēto (novērojumiem) un, protams, antīkās pasaules autoru darbiem.

⁴¹⁸ Журавлев В.В. Революция как способ реализации личного интереса (К постановке проблемы) // Революция и человек: Социально-психологический аспект. – М., 1996. – с. 18. – 28.

⁴¹⁹ Šiliņš J. Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība (1918. gada decembris – 1919. gada jūnijs). Promocijas darbs. – Rīga, 2011. – 164. – 165. lpp.

Nav nekāds pārsteigums, ka daudzi XVIII gadsimta beigu un XIX gadsimta sākuma domātāji (lielākoties kreisi orientēti), kurus bija pārņēmusi Franču revolūcijas radīto pārkārtojumu eiforija, uzlūkoja revolūciju kā pozitīvu, kvalitatīvu lēcieni sabiedrības attīstībā. Klods Sensimons (*Claude Henri de Rouvroy, Comte de Saint-Simon*) uzskatīja, ka revolūcijas pamatā ir sociālais jautājums (nevienlīdzība). Franču revolūcijas apjūsmotāju darbi ietekmēja ebreju izcelsmes vācu filosofu Kārli Marksu (*Karl Heinrich Marx*), vienu no revolūcijas teorētiķiem, uz kuru balstījās Vladimirs Ļeņins (*Владимир Ильич Ленин*) un ievērojams skaits Padomju Krievijas (PSRS) vēsturnieku, arī daļa postpadomju vēsturnieku. K. Markss rakstīja, ka ekonomiskās sistēmas un sabiedrības struktūras transformācija ir panākama nevis evolūcijas ceļā, bet ar sociālo revolūciju palīdzību, kas ir uzskatāmas par transformāciju robežpunktiem. Viņš arī radīja jēdzienu „permanentā revolūcija” un līdz ar to ideju, ka ir nevis atsevišķas revolūcijas, bet tikai viena nepārtraukta revolūcija. Arī šo ideju pārņēma padomju vēsturnieki.

Liberāļi simpatizēja revolūcijai, taču liberāļu interpretācija attiecībā uz revolūcijām bija krasī atšķirīga no kreiso pozīcijas. Liberāļi traktēja revolūciju kā dabisku cilvēku vēlmi pēc brīvības un demokrātijas, ko apspiež vecais režīms. XIX gadsimta franču domātājs, liberālis Aleksis de Tokvils (*Alexis de Tocqueville*) norādīja: „Mēs dzīvojam demokrātisko revolūciju laikmetā.”⁴²⁰

XIX gadsimta sākumā tika radīti arī pētījumi, kuros revolūcija tika kritizēta, nevis slavēta. Viens no pirmajiem revolūcijas kritiķiem, konservatīvā virziena pārstāvis brits Edmunds Bērks (*Edmund Burke*) rakstīja: „Es esmu pilnīgi pārliecināts, ka valsts augstākās varas nonākšana padibeņu rokās ne pie kā laba nenovedīs. Tas neizbēgami realizēsies kā kaut kas apkaunojošs un graužošs.”⁴²¹ Nabadzīgajiem revolūcija atvēra politiskās dzīves durvis, un, tiklīdz politikā dzīvē ienāca mazāk turīgo iedzīvotāju grupas, tā ieguva sociālu nokrāsu. Politika, kas līdz tam koncentrējās uz „valstisku interešu” (*raison d'état*) aizstāvēšanu, tagad bija pārslogota ar sociālekonomisku jautājumu risināšanu.⁴²² Masu psiholoģijai revolūcijas īstenošanā svarīgu lomu atvēlēja franču sociologs G. Lebons, kurš skaidroja revolūcijas specifiku ar revolucionāru harizmu, spēju aizraut pūli. G. Lebons nesimpatizēja revolūcijām, jo, kā viņš apgalvoja, revolūcijas ir vērstas uz asinsizliešanu un sabiedrības vispārēju degradāciju.⁴²³

⁴²⁰ Токвиль А. Демократия в Америке. – М., 1992. – с. 27.; Токвиль А. Старый порядок и революция. – М., 1997.

⁴²¹ Берк Э. Правление, политика и общество. – М., 2001. – с. 35.

⁴²² Арендт Х. О революции. – М.: Издательство „Европа”, 2011. – с. 121.

⁴²³ Лебон Г. Психология социализма. – М., 1996.

„Brīvības” jēdziens nereti tiek piesaukts kā arguments revolūcijas, kara un līdz ar to vardarbības pielietošanai. Franču revolūcija iedibināja praksi revolucionāru lozungos ietvert „brīvības” jēdzienu, savienojot to ar konkrētas revolūcijas laika aktuālām sociālekonomiskām problēmām un vēlmi radīt kaut ko „jaunu”, „brīvu no vecās lietu kārtības”. Apgaismības filosofi sāka izmantot jēdzienu „brīvība” jaunā nozīmē – kā publisko brīvību, kas kardināli atšķīrās no Svētā Augustīna (*Aurelius Augustinus Hipponensis*) ieviestās „gribas brīvības” un „domas brīvības”. Apgaismības filosofi akcentēja, ka brīvību cilvēks var iegūt nevis savās domās, norobežotā veidā no pārējās pasaules, bet publiski, aicinot līdzpilsoņus apzināties brīvības nepieciešamību un par to domāt, runāt un rīkoties publiski.⁴²⁴ Apgaismības filosofi bija tie, kuri aicināja uz politisko brīvību, kas nebija savienojama ar absolūtismu, bet revolucionāri sevi pozicionēja kā „tautas laimes menedžerus” – politiskās brīvības nesējus. Patiesu brīvību piedzīvojušās pasaules apziņā „brīvība” parasti tiek pozicionēta kā viena no visaugstākajām vērtībām. Iespējams, var pieņemt, ka tieši „brīvība” ir kritērijs, lai konstatētu, kuras revolūcijas jaunajos un jaunākajos laiks ir bijušas īstas un reālas. Jāapzinās, ka „atbrīvošanās” un „brīvība” nav viens un tas pats. Atbrīvošanās var būt brīvības priekšnoteikums, taču atbrīvošanās automātiski negarantē brīvību, jo vienu despotu vai despotisku eliti var nomainīt citi, līdzīgi despoti.

ASV politologs, Hārvarda Universitātes absolvents Dž. Goldstouns XX gadsimta 80. un 90. gadu mijā izdalīja trīs Rietumu revolūcijas teorētiķu paaudzes, kurās ietilpa ne tikai vēsturnieki, bet arī filosofi, sociologi un politologi.⁴²⁵ Pie pirmās paaudzes, kas darbojās XX gadsimta 20.–50. gados, Dž. Goldstouns pieskaitīja K. Braintonu un H. Ārendti.

Revolūcijas teorētiķu pirmā paaudze koncentrējās uz revolūcijām lielvalstīs un uzskatīja, ka revolūcijas rodas dabiski, nevis mākslīgi (revolūcijas netiek stimulētas). Pirmās revolūcijas teorētiķu paaudzes redzamākā pētniece, Eiropā dzimusī filosofe H. Ārendta, kura savu akadēmisko karjeru veidoja ASV, saprata revolūciju kā „brīvības meklējumu”, apstākļu radīšanu indivīda morālajai autonomijai un iespējai pašapliecināties. Dž. Goldstouns kritizēja pirmo revolūcijas teorētiķu paaudzi par nespēju atbildēt uz jautājumiem – kas nosaka revolūciju uzvaras un krahu, kāpēc „brīvības meklējumus” parasti pavada kolektīva vardarbība un pilsoņu kari?

Atbildes uz minētajiem jautājumiem mēģināja sniegt otrā revolūcijas teorētiķu paaudze (darbojās 60.–70. gados), kas norādīja, ka revolūcija ir specifiska reakcija uz modernizācijas procesu. Proti, revolūciju rada pārrāvums (bedre) starp modernizētās sabiedrības vajadzībām,

⁴²⁴ Арендт Х. О революции. – М.: Издательство „Европа”, 2011. – с. 168. – 169.

⁴²⁵ Goldstone J. Theories of Revolution: The Third Generation // World Politics. – 1980. – No. 3. – p. 425 – 453.

kuras ietvaros veidojas vai ir izveidojies vidusslānis, tiek ieviesti tirgus ekonomikas principi, un atpalikušu politisku sistēmu, kas nerada nepieciešamos kanālus vidusslāņa politiskajai līdzdalībai (nedarbojās sociālā lifta princips). Viens no otrās revolūcijas teorētiķu paaudzes pārstāvjiem Dž. Deviss norādīja, ka revolūcijas iespējamība ir augsta gadījumā, ja strauju ekonomiskās augšupejas periodu pēkšņi nomaina stagnācija, jo tanī brīdī cilvēki ir inerces stāvoklī – viņiem piemīt iluzori priekšstati un sapņi par nākotni, no kuriem stagnācijas iestāšanās brīdī ir jāatsakās. Šāda situācija var izsaukt plašus protestus, kas var beigties ar mierīgu vai vardarbīgu valdošā režīma gāšanu. Jēdziens „krīze” ir atslēgas vārds otrās revolūcijas teorētiķu paaudzes pamattēzē.⁴²⁶ Dž. Goldstouns kritizēja otro revolūcijas teorētiķu paaudzi par abstraktumu – piedāvāto teoriju neattiecināšanu uz reālu revolūciju precedentiem, respektīvi, teorijas un empīrisku datu sintēzes trūkumu.

Atšķirībā no saviem priekštečiem, trešā revolūcijas teorētiķu paaudze uzskatīja, ka modernizācija pastiprina sociālo spiedi, taču pati par sevi nav uzskatāma par revolūcijas iemeslu. Trešā revolūcijas teorētiķu paaudze, kas Rietumos dominēja XX gadsimta 70. un 80. gados, revolūcijas teorijas priekšplānā izvirzīja valsts un dažādu sabiedrības grupu konfliktu, vērta uzmanību uz pretrunām elites starpā, kā arī uz starptautisko ekonomisko un militāro sacensību; dominēja strukturāla pieeja. Hārvarda Universitātes profesore, socioloģe un politoloģe T. Skokpola īpašu uzmanību pievērta ārējam faktoram, argumentējot, ka ārējā spiediena rezultātā var rasties varas un ārpus varas esošo elišu konflikts. T. Skokpola nosauca trīs revolūcijas rašanās iemeslus: 1) ārējs spiediens, 2) politisko, ekonomisko un spēka struktūru elišu esamība, kas spēj pretoties valdošā režīma domināncei un izsaukt politisko krīzi, 3) organizāciju esamība, kas spēj mobilizēt pūli plašām protesta akcijām.⁴²⁷

Cits trešās revolūcijas teorētiķu paaudzes pārstāvis, sociologs un vēsturnieks Č. Tilijs definēja revolūciju kā valsts varas pārņemšanu ar spēka palīdzību, kuras laikā vismaz divi atsevišķi bloki, kas pretendē uz varu, izvirza pretenzijas uz kontroli pār valsti un ir gatavi savas pretenzijas aizstāvēt, izmantojot dažādus līdzekļus. Katru no minētajiem blokiem atbalsta ievērojama iedzīvotāju daļa. Konfrontējošo bloku uzvaru nosaka pušu politiskie, finansiālie un militārie resursi.⁴²⁸

⁴²⁶ Davies J. Towards a Theory of Revolution // *American Sociological Review*. – 1962. – Feb. – No. 1. – p. 5. – 19.; Huntington S. *Political Order in Changing Societies*. – New Heaven, 1968. – p. 264.

⁴²⁷ Skocpol T. *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. – Cambridge, 1979. – p. 4.

⁴²⁸ Tilly C. *European Revolutions. 1492–1992*. – Oxford, 1993. – p. 8.

Trešās revolūcijas teorētiķu paaudzes uzskati joprojām tiek pārspriesti starptautiskās konferencēs. Uzstājoties Maskavā 2006. gadā amerikāņu sociologs Džefrijs Gudvins (*Jeff Goodwin*) norādīja, ka T. Skokpolas un Č. Tillija idejas ir ietekmīgākās un revolūciju precedentiem atbilstošākās. Dž. Gudvins norādīja uz pieciem cēloņiem, kas var izraisīt revolūciju XXI gadsimtā: 1) valsts īstenota nepopulāra ekonomiskā un sociālā politika, 2) sociāli mobilu grupu izslēgšana no politiskā procesa, 3) autoritārisms un represijas pret citādi domājošajiem, 4) varas infrastruktūras (politiskās sistēmas) vājums, 5) korupcija. Apkopojot minētos cēloņus, Dž. Gudvins norādīja, ka labvēlīgu augsni revolūcijām rada korumpēti autoritāri režīmi, kas īsteno represijas un bloķē ceļu nevardarbīgām politiskām pārmaiņām.⁴²⁹

Ceturrtā revolūcijas teorētiķu paaudze pieteica sevi XX gadsimta 90. gados un turpina darboties arī mūsdienās, pētot revolūcijas aktoru darbības no racionālās izvēles teorijas pozīcijām, politiskās līderības problēmas, etnisko un reliģisko mobilizāciju, starptautisko organizāciju aspektu, „maigās varas” (*soft power*) aspektu, konfliktu rašanās mikroiemeslus, interneta aspektu, kā arī nejaušības lomu. Zināma novirzīšanās no fundamentāliem revolūciju rašanās cēloņiem, uz kuriem koncentrējās iepriekšējās revolūcijas teorētiķu paaudzes, pie sekundāriem revolūciju rašanās cēloņiem, iespējams, pavērs ceļu pilnvērtīgākas revolūcijas teorijas radīšanai. Viens no redzamākajiem ceturrtās revolūcijas teorētiķu paaudzes pārstāvjiem ir jau minētais Dž. Goldstouns, kurš ir norādījis uz pieciem savstarpēji saistītiem revolūcijas radošiem cēloņiem: 1) neapmierinātība ar pastāvošo kārtību, 2) elišu savstarpējo attiecību krīze, kuras pirmā fāze ir atsvešināšanās, otrā – atdalīšanās (nošķiršanās) un trešā – polarizācija atsevišķās frakcijās, no kurām katrai ir pretēji priekšstati par tālāko valsts attīstību, 3) vispārējās labklājības krīze, 4) koalīcijas veidošanās ar pastāvošo kārtību neapmierinātās elites un ievērojamas sabiedrības daļas starpā, 5) neapmierināto eliti un sabiedrību vienojoša opozicionāra ideja, kas sniedz attaisnojumu nevardarbīgai un/vai vardarbīgai cīņai pret valdošo režīmu un piedāvā valsts pārvaldes alternatīvas.⁴³⁰

Diez vai ir pamats kādu revolūciju saukt par neizdevušos. XVIII gadsimta angļu filozofs Džozefs Prīstlijs (*Joseph Priestley*) ironizēja, norādot, ka katru veiksmīgu valsts apvērsumu sauc par revolūciju, bet neveiksmīgu – par sacelšanos vai dumpi.

⁴²⁹ Goldstone J. Towards a Fourth Generation of Revolutionary Theory // Annual Review of Political Science. – 2001. – No. 4. – p. 139. – 187.; Гудвин Дж. Что мы сегодня знаем о механизмах возникновения революции // Русские чтения. Вып. 3. – М., 2006. – с. 174. – 176.

⁴³⁰ Goldstone J. Revolution and Rebellion in the Early Modern World. – Berkeley, 1991.; Голдстоун Дж. К теории революции четвертого поколения // Логос. – 2006. – № 5. – с. 61.

Apkopojot Rietumu teorētiku atziņas, šķiet, varētu izvirzīt četrus pamata cēloņus, kas var izsaukt revolūciju:

1) **Varas krīze.** Daļa sabiedrības uzlūko valdošo režīmu kā maz efektīvu, vecišķu un netaisnīgu, vēlas tā nomaiņu. Redzot, ka pārmaiņas legītimā veidā nav iespējams panākt, cilvēki transformē savu rīcību, no neapmierinātības izrādīšanas vientulībā vai noslēgtās grupās, pārejot jaunā līmenī – publiskās protesta akcijās (iziet ielās). Šī krīzes punkta saasināšanās rādītājs ir protestētāju kapacitāte, proti, protestē tikai margināli un jaunieši, tajā skaitā studenti, kas tradicionāli vienmēr protestē, vai arī citas sabiedrības grupas (zemnieki, strādnieki, inteliģence, pensionāri, militāristi u.c.);

2) **Politiskās, finansiāli ekonomiskās un spēka struktūru elites attiecību krīze.** Sašķeltā elite meklē koalīcijas veidošanas iespējas ar sabiedrību, piedāvā atšķirīgas valsts pārvaldes alternatīvas, meklē sabiedrotos ārvalstīs un ir gatava reālai varas pārņemšanai nevardarbīgā vai vardarbīgā ceļā;

3) **Finansiālā un sociālekonomiskā krīze.** Ja daļai iedzīvotāju ir grūtības nodrošināt savu eksistenci, protesti tiek vērsti pret valdošā režīma realizēto sociālekonomisko politiku un eliti. Nereti, kā pierāda vēsture, „vainīgie” sociālekonomiskajā krīzē tiek meklēti arī līdzcilvēkos – citās sociālajās grupās un/vai citās, blakus dzīvojošajās etniskajās vai konfesionālajās grupās;

4) **Ārējais faktors.** Proti, ārējo globālā, reģionālā vai lokālā mēroga spēlētāju iesaistīšanās uzvarētājpuses noteikšanā, sniedzot politisku, finansiāli ekonomisku un militāru atbalstu.

Domājams, pastāv vēl divi cēloņi, kas nav piemērojami katram revolūcijas gadījumam, taču ir svarīgi un var nospēlēt būtisku lomu – **nacionālais jautājums**, kas ir būtisks polietnisko valstu sabrukumā (Krievijas impērijas, PSRS un Dienvidslāvijas piemēri), un **konfesionālais jautājums** (Irānas revolūcijas, Sīrijas pilsoņu kara piemēri).

Minētie seši cēloņi (četri plus divi) ir sarindojami prioritārā kārtībā atkarībā no katra konkrētā precedentā.

Jāsecina, ka politiskajā, finansiālajā un militārajā ziņā spēcīgu režīmu, kas balstās uz vienotu eliti un īsteno nevis diktātu, bet pragmatisku dialogu ar sabiedrību, kā arī spēj nodrošināt nacionālu, sociālu un konfesionālu mieru (saticību), ir sarežģīti destabilizēt pat ārējas iejaukšanās gadījumā.

Balstoties uz minēto modeli, var raksturot situāciju Krievijas postimpērijā 1917.–1920. gadā un pirms tam. Modernizācijas krīze Krievijas impērijā turpinājās kopš XIX gadsimta otrās puses, kopš dzimtbūšanas atcelšanas. Pirmais pasaules karš bija iedragājis valsts finansiāli ekonomisko situāciju un izsaucis sociālekonomisko krīzi, ko papildināja sabiedrības nogurums no

kara (**finansiālā un sociālekonomiskā krīze**). Eiropas lielvaru salīdzinošā analīze apliecina, ka jau tā pirms globālā kara vismazāk attīstītā Krievijas ekonomika piedzīvoja vislielāko kritumu kara gados. Pirmā pasaules kara priekšvakarā, 1913. gadā vidēji IKP uz vienu iedzīvotāju Krievijas impērijā sasniedza 1488 *USD*, kas bija attiecīgi par 2,3 un par 3,3 reizēm mazāk nekā Pēterburgas sabiedrotajām Francijai (3485 *USD*) un Lielbritānijai (4921 *USD*), kā arī attiecīgi par 2,5 un par 1,3 reizēm mazāk nekā Pēterburgas pretinieciem Vācijai (3648 *USD*) un Austroungārijai (1986 *USD*). Tikai Osmaņu impērijā bija zemāks IKP uz vienu iedzīvotāju (1100 *USD*) nekā Krievijā. Salīdzinājumā ar 1913.gadu, 1917. gadā Krievijas IKP bija krities par 32,3%. Tas bija vislielākais kritums salīdzinājumā ne tikai ar Krievijas sabiedrotajiem Franciju (kritums par 19%) un Lielbritāniju (pieaugums par 14,8%), bet arī ar Vāciju (kritums par 18,2%) un Austroungāriju (kritums par 26,7%).⁴³¹

Pirmajā pasaules karā iesaistīto lielvalstu IKP kritums vai kāpums attiecībā pret 1913. gadu⁴³²					
Gads/Valsts	Lielbritānija	Francija	Krievija	Austroungārija	Vācija
1913. gads	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
1914. gads	92,3%	92,9%	94,5%	83,5%	85,2%
1915. gads	94,9%	91,0%	95,5%	77,4%	80,9%
1916. gads	108,0%	95,6%	79,8%	76,5%	81,7%
1917. gads	105,3%	81,0%	67,7%	74,8%	81,8%
1918. gads	114,8%	63,9%	–	73,3%	81,8%

Mazinājās uzticība monarham, dažādas sociālās grupas, tajā skaitā daļa aristokrātijas (elite) pieprasīja pārmaiņas (**varas krīze**). Domājams, ka padomju vēsturnieku darbos akcentētie strādnieku „maizes streiki” (mūsdienu jēdziens – „sociālekonomiski motivētas protesta akcijas”) Petrogradā tiktu apspiesti, ja no cara nenovērstos liberāli noskaņoti spēki valsts pārvaldē, tostarp valdošajā dinastijā, kā arī armijā un policijā (**elītes attiecību krīze**). Pēc Krievijas impērijas policijas datiem, 1917. gada februāra desmit dienās – no 15. līdz 25. februārim (pēc vecā stila) – streikotāju skaits Petrogradā ik dienu svārstījās robežās no 24 840 līdz aptuveni 240 000 cilvēkiem (apmēram 80% no visiem Petrogradas strādniekiem). 5000 Petrogradas policistu, kā arī galvaspilsētā izvietotās kazaku apakšvienības nespēja savaldīt streikotājus, daļa no spēka struktūru pārstāvjiem atteicās šaut uz civiliedzīvotājiem, daļa pārgāja nemiernieku pusē. Nesastopot vērā ņemamu pretestību, nemiernieki ne tika izlaupīja dzertuves, bet pakāpeniski

⁴³¹ Gatrell P. Poor Russia, Poor Show: Mobilising a Backward Economy for War, 1914–1917 // The Economics of World War I / eds. Stephen Broadberry and Mark Harrison. – Cambridge University Press, 2005. – p. 235. – 275.

⁴³² Maddison A. Monitoring the World Economy, 1820–1992. – Paris: OECD, 1995. – p. 148. – 151.

pārņēma savā kontrolē valsts stratēģiskos objektus, tajā skaitā Valsts Doma un cietumus; tika arestēta valdība un atbrīvoti politiešlodzītie un kriminālnoziedznieki.⁴³³ Krievu emigrācijas filozofs, Oksfordas profesors Georgijs Katkovs (*Георгий Михайлович Катков*) oponentēja E. Karram, kurš apgalvoja, ka 1917. gada revolucionārie notikumi Krievijā bija stihiski – kara un sociālās netaisnības nogurdinātā tauta Petrogradā vērsās pret valdošo režīmu – , jautājot – ja sociālā nevienlīdzība un karš bija tik ļoti nogurdinošs, kāpēc sacelšanās notika Petrogradā, bet ne citās Krievijas impērijas pilsētās un laukos, kur taču bija līdzīgas problēmas?⁴³⁴ G. Katkovs pieļauj, ka „maizes streiki” bija tikai papildu iegansts liberāli noskaņotajiem politiķiem (konstitucionālās reformas piekritējiem) Valsts Domē un valdībā, lai tie, vecāko virsnieku atbalstīti, vērstos pie cara ar priekšlikumu atteikties no troņa. Šinī akcijā, ko var definēt kā valsts apvērsumu, dalību ņēmušie ģenerāļi bija pārliecināti, ka mērķis ir monarhijas glābšana un dinastijas saglabāšana. Vēlākie notikumi apliecināja, ka ģenerāļi savos aprēķinos ir kļūdījušies.⁴³⁵ Uz kompromisu vērsti ir R. Paipsa novērojums, ka cars piekāpās ne tikai zemāko iedzīvotāju slāņu protestētājiem, bet arī politiķiem un virsniecībai, kuri novērsās no Nikolaja II.⁴³⁶

Krievijā pastāvēja vairākas alternatīvas – monarhija, demokrātija, diktatūra (militārā vai lielinieku). Turklāt tika izskatītas demokrātiskas vai padomju federācijas iespējas Krievijas postimpērijā. Arī Vācijas un Austroungārijas postimpērijā bija aktuāla federatīvas Vācijas–Austrijas ideja (uzvarētājvalstis aizliedza šādu apvienošanos, taču šī ideja bija dzīva starpkaru periodā). To, ka ne Krievijas, ne Vācijas postimpēriju iedzīvotāji ir ne tikai kreisi orientēti vai centrīsti, bet arī labēji, apliecināja gatavība pievienoties attiecīgi krievu pretlielniecisko spēku militārajiem formējumiem un vācu brīvprātīgo korpuseriem (*Freikorps*).

Iepriekšējās varas deleģitīmācija noteica jaunu varas organizācijas projektu izvirzīšanu un cīņu šo projektu aizstāvju starpā. Pēc Nikolaja II atteikšanās no troņa Krievijas postimpērijā izšķiroši svarīgs pavērsiena punkts bija nacionālo perifēriju prasības pēc autonomijas un atsevišķos gadījumos pēc neatkarības (**nacionālais jautājums**), kas automātiski nozīmēja problēmas teritoriālās vienotības saglabāšanai – impērijas ārējo un iekšējo robežu nemainībai. Lielinieku veiktais valsts apvērsums 1917. gada rudenī deva izšķirošu impulsu neatkarības proklamēšanai Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā (E. Andersons un I. Feldmanis pamatoti norāda, ka neatkarību pasludināšana ir uzlūkojama kā revolucionāri akti, kas atstāja

⁴³³ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 371. – 374.

⁴³⁴ Катков Г.М. Февральская революция / пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. – с. 442. – 443.

⁴³⁵ Turpat. – 454. lpp.

⁴³⁶ Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 3. Россия под большевиками. 1918–1924. – М.: Захаров, 2005. – с. 620.

iespaidu uz iekšējo un starptautisko stāvokli, pulcinot atbalstītājus un pretiniekus)⁴³⁷, kā arī vardarbībai pilsoņu karu formā. Idejiski atšķirīgo pretlieliniecisko spēku veidošanās dažādās Krievijas postimpērijas teritoriālajās vienībās bija atbilde lielinieku īstenotajai politikai (valsts apvērsums, diktatūra, vardarbība). Vardarbība no postimpērijas centra izplatījās uz perifēriju, nevis otrādi. Tiesa, mazticams, taču nav izslēgts, ka vardarbības īstenošanā lielinieki Maskavā mācījās no terora Somijā 1918. gada pirmajā pusē.

Globālā mēroga aktori – Centrālo valstu bloks un Rietumu sabiedrotie (**ārējais faktors**) – lielā mērā noteica konfrontējošo pušu politiskā, finansiālā un militārā potenciāla samēru Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā.

XXI gadsimta revolūcijās akcentēto interneta un sociālo tīklu nozīmi 1917.–1920. gadā Krievijas postimpērijā nospēlēja komunikācijas un masu informācijas līdzekļi, proti, telegrāfs, skrejlapas, transparenti un drukātie mediji – dažādu politisko spēku rupori, kas nodrošināja konfrontējošo pušu propagandas instrumentu.

Pilsoņu kara problēma

Vēl viena problēma „cīņas par varu” konceptualizācijā ir jēdziena „pilsoņu karš” definēšana un interpretācija.

Jau XX gadsimta 80. gadu otrajā pusē vēsturnieki iestājās par nepieciešamību pārskatīt padomju historiogrāfijas pilsoņu kara koncepciju, kas balstījās uz „šķiru cīņas” tēzi. Daļa autoru norādīja, ka šķiriskais princips ir tikai viens no pilsoņu karu veidojošajiem principiem, daļa vispār aicināja atteikties no šķiriskā principa.⁴³⁸

Šķiriskās pieejas Krievijas pilsoņu kara analīzē pielietošana kļuva par diskusiju priekšmetu arī Rietumvalstu historiogrāfijā. Piemēram, Austrālijā dzimusī amerikāņu vēsturniece Š. Ficpatrika aizstāvēja šķirisko pieeju, argumentējot, ka lielinieki izmantoja šķirisko kritēriju, lai noteiktu savus ienaidniekus un sabiedrotos.⁴³⁹ Minētais arguments ir vērtējams kā pamatots tikai

⁴³⁷ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 355. lpp.; Feldmanis I. Latvijas valsts dibināšana: nostādnes historiogrāfijā // Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija / red. kol. Jānis Bērziņš, Karstens Brigemans u.c. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2010. – 17. lpp.

⁴³⁸ Поляков Ю.А. Поиски новых подходов в изучении гражданской войны в России // Россия в XX веке: историки мира спорят / отв. ред И.Д. Ковальченко. – Москва: Наука, 1994. – с. 283.

⁴³⁹ Бернштам М. Стороны в Гражданской войне 1917–1922. (Проблематика, методология, статистика). – М., 1992. – с. 5., 17.

daļēji. Kopš XIX gadsimta vidus Krievijas impērijā notika fundamentālas sabiedrības strukturālās pārmaiņas, kas turpinājās arī pēc monarha krišanas, kā dēļ strikts šķiriskais iedalījums bija ilūzija, tiesa, pietiekami spēcīga ilūzija, lai lielinieki to mēģinātu pasniegt kā realitāti.

Krievijas postpadomju vēsturnieki P. Volobujevs un V. Buldakovs uzskatīja, ka revolūcija un pilsoņu karš Krievijā ir jāanalizē kā Krievijas impērijas sistēmiskās krīzes sastāvdaļa cikla „klasiskās impērijas bojāeja un atdzimšana padomju veidolā” kontekstā.⁴⁴⁰

Tambovas vēsturnieks V. Djačkovs aicināja atteikties no emocionālās attieksmes pilsoņu kara raksturojumā, norādot, ka pilsoņu karš nebija ne tautas varoņdarbs, ne labā un sliktā cīņa. Viņš piedāvāja sistēmisku vertikālo un horizontālo pieeju pilsoņu kara raksturošanā, argumentējot, ka, atšķirībā no cilvēkiem, dažādām sistēmām nebija naida un atriebības jūtu – darbojoties ar cilvēku rokām, katra sistēma centās iegūt pabeigtu raksturu, proti, iegūt strukturālu nobeigumu. Raugoties vertikālā griezumā, pilsoņu karš bija dažādu sabiedrības grupu bruņots konflikts, bet horizontālā griezumā pilsoņu karš bija dažādu sociālo grupu cīņa par sava stāvokļa uzlabošanu iepriekšējās sistēmas un sociālo attiecību struktūras sabrukuma apstākļos.⁴⁴¹

Vēsturnieku diskusijās ir izteikti aicinājumi pētīt pilsoņu karu visā tā daudzšķautņainībā. Krievijas postpadomju vēsturnieks J. Poļakovs piedāvāja šādu pilsoņu kara definīciju: „Pilsoņu karš Krievijā ir uzlūkojams kā aptuveni sešus gadus ilga bruņota cīņa dažādu iedzīvotāju grupu starpā, kuras pamatā bija dziļas sociālas, nacionālas un politiskas pretrunas. Pilsoņu karā bija iesaistīti ārēji spēki. Pilsoņu karam bija dažādas formas – nemieri, dumpji, plaša mēroga militāras operācijas ar regulāru armiju iesaisti, partizānu darbība, diversijas un teroristiskas akcijas.”⁴⁴² Pateicoties minētajai definīcijai, ir iespējams daudz pilnvērtīgāk apjaust pilsoņu kara Krievijā būtību un procesu. Definīcija akcentē pilsoņu kara visaptverošo raksturu, formu daudzveidību un atsevišķu posmu savdabību. Tiesa, J. Poļakovs neminēja konfesjonālo jautājumu, kas bija izteikts atsevišķos reģionos, piemēram, Dienvidkaukāzā, kur konfliktēja armēņi-kristieši un azerbaidžāņi (azeri)-musulmaņi.

Krievijas postpadomju vēsturnieks Vladimirs Dmitrijenko (*Владимир Петрович Дмитриенко*) uzskata, ka pilsoņu karš Krievijā ir jāuzlūko revolucionāro procesu kontekstā (minētā pieeja ir populāra Rietumu historiogrāfijā). Apaļā galda diskusijā V. Dmitrijenko norādīja, ka pilsoņu karš Krievijā bija revolūcijas augstākais punkts, kurā revolucionārie procesi

⁴⁴⁰ Волобуев П.В., Булдаков В.П. Октябрьская революция: новые подходы к изучению // Вопросы истории. – 1996. – № 5/6. – с. 29. – 31.

⁴⁴¹ Дьячков В.Л. Характер и движущие силы гражданской войны // Происхождение и начальный этап гражданской войны. Ч. 1. – М., 1994. – с. 57. – 61.

⁴⁴² Поляков Ю.А. Гражданская война в России: возникновение и эскалация // Отечественная история. – 1992. – № 6. – с. 32. – 33.

sasniedza augstāko sociālo spriedzi. Pilsoņu karu raksturoja masu represijas un terors, sapņi un revolucionārie ideāli, desmitiem miljonu iedzīvotāju ikdienu, kuru pozīcija gala rezultātā noteica cīņas iznākumu galveno politisko grupējumu starpā.⁴⁴³

Ir novērojama tendence apjaust pilsoņu karu Krievijā nevis kā savrupu parādību, bet pētīt to salīdzinošā aspektā ar pilsoņu kariem dažādos laika posmos un dažādās vietās. Amerikāņu vēsturnieks Roberts Daniels (Robert Vincent Daniels) izteica pieņēmumu, ka šāda pieeja ļaus uzlūkot pilsoņu karu Krievijā nevis kā unikālu procesu, heroisku vai apkaunojošu, bet kā salīdzināmu vēsturisku parādību garākā notikumu ķēdē – revolūcijas procesā, kas ir raksturīgs ne tikai Krievijai, bet arī daudzām citām valstīm. R. Daniels mēģināja fiksēt kopīgo un atšķirīgo revolucionārajos procesos Krievijā, Francijā, Anglijā, Meksikā, Spānijā un Ķīnā.⁴⁴⁴

Dž. Sveins raksturoja pilsoņu karu Krievijā kā karu sēriju „sarkano” un „balto” starpā, karu „sarkano” un „zaļo” starpā, karu lielinieku un kreisi orientēto oponentu starpā, karu dažādu politisko ideju ietvaros.⁴⁴⁵

R. Sērviss rakstīja, ka bruņotā cīņa Romanovu dinastijas bijušajos valdījumos bija nevis viens pilsoņu karš, bet vairāki desmiti pilsoņu karu.⁴⁴⁶ Līdzīgās domās ir N. Deiviss, kurš norāda, ka jēdziens „Krievijas pilsoņu karš” īsti neatbilst savai būtībai, jo realitātē to veidoja virkne pilsoņu karu un starptautisku bruņotu konfliktu.⁴⁴⁷ Arī britu vēsturnieks Neils Fērgusons (Niall Campbell Douglas Ferguson) raksta, ka pēc Vācijas sakāves Rietumos kara darbība Austrumos ieguva baismīgu daudzu pilsoņu karu formu.⁴⁴⁸ V. Lilevičs netieši mudināja lietot nevis lielākoties idejiski motivētos jēdzienus „pilsoņu karš” vai „neatkarības karš”, bet daudzšķaitņainību raksturojošus jēdzienus „multidimensionāls konflikts” (*multidimensional conflict*) vai „robežkarš” (*frontier war*).⁴⁴⁹

Būtībā vēsturnieki ir vienprātis, ka radikālas pārmaiņas Krievijā sākās 1917. gada martā līdz ar monarha gāšanu no troņa, kas lika aktivizēties gan dažādiem spēkiem Krievijas postimpērijā, gan ārpus tās robežām. Revolūciju atzīst vairums vēsturnieku, taču nav vienprātības tālākajā vēstures procesa konceptualizācijā. Vairums mūsdienu Krievijas un Somijas vēsturnieku uzlūko procesus Krievijas postimpērijā koncepcijas „revolūcija – pilsoņu karš” kontekstā, Baltijas vēsturnieki koncepcijas „revolūcija impērijas centrā – neatkarības kari perifērijā”

⁴⁴³ „Круглый стол”. Гражданская война в России // Отечественная история. – 1993. – № 3. – с. 106.

⁴⁴⁴ Даниэлс Р.В. Гражданская война в России в свете сравнительной истории революции // Гражданская война в России: перекресток мнений. – М., 1994. – с. 328. – 343.

⁴⁴⁵ Swain G. The Origins of the Russian Civil War. – London and New York, 1996. – p. 2., 11.

⁴⁴⁶ Service R. A History of Twentieth-Century Russia. – Cambridge, Massachusetts, 1998. – p. 113.

⁴⁴⁷ Deiviss N. Eiropas vēsture. – Rīga: Jumava, 2009. – 942. lpp.

⁴⁴⁸ Ferguson N. The War of the World: History's Age of Hatred. – London: Allen Lane, 2006. – p. 144.

⁴⁴⁹ Liulevicius V.G. The German Myth of the East. 1800 to the Present. – Oxford, 2009. – p. 154.

kontekstā, Ukrainas vēsturnieki koncepcijas „revolūcija impērijas centrā – nacionālā revolūcija un kontrrevolūcija Ukrainā” kontekstā, Baltkrievijas vēsturnieki koncepcijas „revolūcija impērijas centrā – padomju valstiskuma veidošana Baltkrievijā” kontekstā.

Pēdējās desmitgadēs vēsturnieki mēģina rast kompleksu skaidrojumu konfrontācijai atsevišķās Krievijas postimpērijas rietumdaļas teritoriālajās vienībās – ir analizēti nacionālie un sociālie apstākļi, valstiskuma idejas, cariskās Krievijas politika, tajā skaitā rusifikācija, kā arī ārējo aktoru faktors. Taču, balstoties gan uz personīgo vērtību sistēmu, gan ievērojot vēstures pētniecības tradīcijas katrā konkrētā nacionālajā historiogrāfijā, vēsturnieki atšķirīgi definē cīņu par varu atsevišķās Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas teritoriālajās vienībās 1917.–1920. gadā.

Jēdzieni „brīvības cīņas”, „atbrīvošanas karš” un „neatkarības karš” leģitimē valstiskumus Krievijas postimpērijā.⁴⁵⁰ Caur šiem jēdzieniem konfrontācija par varu Somijā, Igaunijā, Latvijā un Lietuvā tiek definēta kā cīņa pret neatkarīgā valstiskuma apdraudētājiem, dažāda mēroga aktoriem (lieliniekiem, krievu pretlielinieciskajiem spēkiem, Poliju, Vāciju), un katrā konkrētā gadījumā kā cīņa pret kādu etnisko un/vai sociālo grupu, piemēram, vācbaltiešiem Latvijā un Igaunijā, poļiem – Lietuvā. Kara apstākļos un starpkaru periodā Somijas pilsoniskās aprindas jeb tā dēvētie „baltie” somi, tajā skaitā K. Manerheims akcentēja, ka viņi karo nevis pret līdzpilsoņiem, bet pret lieliniekiem „neatkarības karā”, tika lietots arī jēdziens „atbrīvošanas karš”.⁴⁵¹ „Balto” somu argumentāciju pārņēma pirmās paaudzes Somijas vēsturnieki. Atsevišķi

⁴⁵⁰ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967.; Šilde Ā. Latvijas vēsture. 1914 – 1940. Valsts tapšana un suverēna valsts. – Stokholma, 1976.; Cerūzis R. Vācu faktors Latvijā (1918–1939). Politiskie un starpnacionālie aspekti. – Rīga: Latvijas Universitāte, 2004.; Ciganovs J. Latviešu sieviešu palīdzības korpuss Atbrīvošanas cīņu laikā // Sieviete Latvijas vēsturē. Rakstu krājums. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 56. – 62. lpp.; Feldmanis I. Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzīšana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Sērija Latvija starptautiskajās attiecībās / sast. Alberts Sarkanis. – Nordik, 1999. – 32. lpp.; Lithuania in European Politics: The Years of the First Republic 1918–1940. – New York: St. Martin's Press, 1997.; Minnik T. Der Teufelskreis der Gewalt: Terror und Repressionen in Estland 1917–1919 // Forschungen zur baltischen Geschichte. Band 6. – Akadeemiline Ajalooselts, 2011. – s. 120. – 141.; Plakans A. A Concise History of the Baltic States. – Cambridge University Press, 2011. – p. 300.; Raun T. Estonia and the Estonians. Second edition. – Hoover Institution Press, 1991.; Senn A.E. The Emergence of Modern Lithuania. – New York: Columbia University Press, 1959.; Stranga A. Latvijas – padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Latvijas – padomju Krievijas attiecības 1919.–1925. gadā. – Rīga: Fonds Latvijas vēsture, 2000.; Ščerbinskis V. Ziemeļvalstu brīvprātīgie un Latvijas brīvības cīņas // Latvijas vēsture. – 1997. – Nr.1. – 78. – 85. lpp.; The Baltic States in Peace and War 1917–1945 / eds. Vardys V. Stanley and Romuald J. Misunas. – University Park: Pennsylvania State University Press, 1978.; Varoslavāns A. Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā. Pirmā desmitgade 1919–1929. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008.; Heikki Y. Der Weg nach Tampere. Die Niederlage der Roten im finnischen Bürgerkrieg 1918. – Berlin, 2002.

⁴⁵¹ Маннергейм К.Г. Мемуары. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – с. 98.; Сведлин Т. Освободительная война. – Хельсинки, 1939.

pētnieki, piemēram, Jilikangs Heiki (*Ylikangas Heikki*) joprojām to izmanto.⁴⁵² Krievijas vēsturnieku arhīvu studijas apliecina, ka krievu pretlielinieciskās kustības līderi Aleksandrs Kolčaks (*Александр Васильевич Колчак*, 1874–1920) un Antons Deņikins (*Антон Иванович Деникин*, 1872–1947) nereti sarakstē un publiskos paziņojumos jēdziena „pilsoņu karš” vietā lietoja jēdzienu „atbrīvošanas karš”.⁴⁵³

Savos vērtējumos vēsturnieki balstās uz moderno nāciju veidošanās brīvības alkām, pašnoteikšanās tiesībām un nacionālajām interesēm, kas ir normāli, jo tās ir pamatā pēc Pirmā pasaules kara būvētajai politiskajai pasaulei. Jēdzieni „brīvības cīņas”, „atbrīvošanas karš” un „neatkarības karš” lielākoties nav problematizēti un lietoti kā pašsaprotami; labākajā gadījumā tiek norādīts, ka minētie jēdzieni ir lietoti starpkaru periodā vai trimdā.

Cīņu par varu Baltijas reģionā ir problematizējuši vācu un vācbaltiešu vēsturnieki. Piemēram, Jurgens fon Hēns (*Jürgen von Hehn*) definē Baltijas brīvības karu (*Der Baltische Freiheitskrieg*) ne tikai kā proantantisko lokālo aktoru atbrīvošanās karu no lieliniekiem, bet arī kā latviešu un igauņu cīņu pret vācbaltiešu dominanci. Hēns aizstāv tēzi, ka latviešiem „Brīvības karš” bija vienlaikus arī „Pilsoņu karš”. Proti, K. Ulmaņa vadītajai Latvijas Pagaidu valdībai un tās atbalstītājiem tas bija karš, no vienas puses, pret P. Stučkas valdību un Padomju Latvijas armiju, bet, no otras puses, pret proģermānisko A. Niedras valdību. Savukārt Baltijas vāciešiem tas bija „karš par eksistenci” Baltijā.⁴⁵⁴ Uzmanības vērts ir Līneburgas vēsturnieka Detlefa Henninga (*Detlef Henning*) mēģinājums pierādīt, ka 1905. gada revolūcijas notikumus Baltijas provincēs un Vitebskas guberņas rietumdaļā (Latgale) īsti nevar atdalīt no vēlākajiem notikumiem starp 1917. un 1920. gadu un Eiropas mērogā 15 gadus ilga posms (1905.–1920. gads) veido atsevišķu revolūciju – „Baltijas revolūciju”. D. Hennings iztirzāja trīs aspektus, kas raksturo saikni starp 1905. gada revolūciju un 1919. gada Padomju Latviju – biogrāfisko (vairums P. Stučkas valdības komisāru jau 1905. gadā bija aktīvi piedalījušies revolucionārajos notikumos Baltijā, kā dēļ daļa bija represēti, vairāki bija Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas biedri), idejisko (Latvijas Padomju valdības līderi ticēja, ka viņi ir 1905. gadā apspiestās un īslaicīgi pārtrauktās revolūcijas latviešu proletariāta un zemnieku brīvības cīņas varoņi, kam ir radusies iespēja ar bruņota spēka un Padomju Krievijas atbalstu vērsties pret „apspiedējiem” – vācbaltiešiem un to atbalstītājiem) un revolucionārās vardarbības aspektu (atriebība kā viens no

⁴⁵² Heikki Y. *Der Weg nach Tampere. Die Niederlage der Roten im finnischen Bürgerkrieg 1918.* – Berlin, 2002.

⁴⁵³ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 639.

⁴⁵⁴ Hehn J. *Der Baltische Freiheitskrieg. Umrisse und Probleme // Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten.* – Marburg, 1977. – s. 2.

dzinuļiem 1919. gada teroram).⁴⁵⁵ Būtībā ar sava pētījuma palīdzību Vācijas vēsturnieks D. Hennings mēģināja pievērst Latvijas vēsturnieku uzmanību tam, ka ir iespējams dažādi traktēt 1905. un 1919. gada notikumus, meklējot arī to kopējo sasaisti.

Ne tikai mūsdienu Krievijas un Rietumvalstu, bet arī Ukrainas vēsturnieki lieto jēdzienus „revolūcija” un „kontrrevolūcija” saturošas koncepcijas.⁴⁵⁶ Tiesa, atšķiras vēsturnieku izpratne par minētajiem jēdzieniem un tiem piemērojamajām telpām. Postpadomju Ukrainas zinātniskajā vidē ir nostiprinājies jēdziens „Ukrainas revolūcija”. Šo ideju trimdā kopš XX gadsimta 20. gadiem aizstāvēja aculiecinieki, nacionālo kustību līderi Volodimirs Vinničenko (*Володимир Кирилович Винниченко*, 1880–1951) un Mihailo Gruševskis (*Михайло Сергійович Грушевський*, 1866–1934), kurš bija absolvējis Kijevas Universitātes Vēstures un filoloģijas fakultāti un pasniedzis vēsturi Ļvovas Universitātē (Austroungārijā). Jēdziens „Ukrainas revolūcija” minimāli tika lietots arī padomju vēsturnieku darbos.⁴⁵⁷ Domas dalās, nosakot revolūcijas beigu datumu. Tiek izvēlēts 1919., 1920. vai 1921. gads. Ukrainas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts datē Ukrainas revolūciju laikā no 1917. līdz 1921. gadam, argumentējot, ka anarhists un zemnieku kustības līderis Nestors Maņno (*Нестор Іванович Махно*, 1888–1934) atstāja Ukrainas teritoriju tikai 1921. gada augustā. Kā pēdējā revolucionārā izpausme tiek traktēts aptuveni 5000 ukraiņu karavīru iebrukums no Polijas teritorijas Padomju Ukrainā 1921. gada rudenī. Parasti Ukrainas revolūcija tiek uzlūkota kā impēriskajā centrā notikušās Februāra revolūcijas turpinājums un tiek iedalīta divos posmos. Pirmais revolūcijas posms ir Centrālās Radas periods (laiks no 1917. gada 4. marta līdz 1918. gada 29. aprīlim). Otrais revolūcijas posms ir Direktorijas periods (laiks no 1918. gada decembra vidus, kad

⁴⁵⁵ Hennings D. 1905. gada revolūcija un 1919. gads // 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11. – 12. janvāris, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. – 521. – 522. lpp.

⁴⁵⁶ Upton A. The Finnish Revolution. – University of Minnesota Press, 1980.; Новикова Л.Г. Провинциальная „контрреволюция”: Белое движение и Гражданская война на русском Севере, 1917–1920. – М.: Новое литературное обозрение, 2011.; Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918 / пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007.; Солдатенко В.Ф. Украинская революция 1917–1920 гг.: К выяснению контуров и параметров исторического феномена // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Васькевич. – К., 2009. – Вип. 18. – с. 8., 12. // http://hklіb.npu.edu.ua/full_txt/gіlea/gіlea18-2009.pdf (skatīts 11.02.2012); Верстюк В.Ф. Украинская революция 1917–1921 годов: концептуальные проблемы исследования // Межинститутский академический семинар Украина и Россия: история и образ истории. Украина и Россия в 1917–1922 гг.: социальное и национальное в революции. Транскрипт выступлений и дискуссий подготовлен А.К. Тарасовой. 13 ноября 2008 года, Институт Европы РАН // <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/nov2008.htm> (skatīts 08.02.2012); Михайлюк А. 1917–1918 гг.: „Украинская революция” или „Русская революция” на Украине? // Материалы международной конференции „Украина и Россия: история и образ истории”, Москва, 3–5 апреля 2008 года. Украина и Россия в 1917–1945 гг.: вместе или порознь?. 4 апреля 2008, Институт Европы РАН // <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/nowozytnosc.htm> (skatīts 08.02.2012)

⁴⁵⁷ Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918 / пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – с. 14.

uzvarēja antihetmaniskie spēki un tika izveidota Direktorijs, līdz 1920. gada beigām, kad Direktorijs pārstāja funkcionēt). Hetmaņa Pavlo Skoropadska (*Павло Петрович Скоропадський*, 1873–1945) diktatūra (laiks no 1918. gada 24. aprīļa līdz 1918.gada 14. decembrim) tiek uzlūkota kā Ukrainas revolūcijas starpposms jeb kontrrevolūcija. Pirms konservatīvā P. Skoropadska diktatūras Ukrainā dominēja kreisi orientētie spēki (sociālisti), bet pēc diktatūras gāšanas – nacionālisti. Atsevišķi vēsturnieki P. Skoropadska gāšanu un Direktorijs laiku traktē kā „Otru Ukrainas revolūciju”, taču vairums postpadomju Ukrainas vēsturnieku Centrālās Radas un Direktorijs periodu uzlūko kā vienotu Ukrainas revolūcijas procesu.⁴⁵⁸ Raugoties no Rīgas, minētā Ukrainas postpadomju vēsturnieku konstrukcija nešķiet pārlicinoša. Ārpus konstrukcijas paliek Padomju Ukrainas valstiskuma modelis Ukrainas teritorijas austrumdaļā, kā arī Rietumukrainas Tautas Republikas modelis, kas bija tikpat reāli kā Ukrainas Tautas Republika. Konstrukcijā neietilpst arī īslaicīgā krievu pretlieliniecisko spēku kontroles pārņemšana daļā Ukrainas teritorijas, tajā skaitā Kijevā, 1919. gada nogalē. A. Deņikins iestājās par Ukrainas jeb Mazkrievijas autonomiju vienotā Krievijā. Turklāt šķiet, ka shēma „revolucionāri un kontrrevolucionāri” ir nekritiski pārņemta un Ukrainas gadījumam piemērota padomju vēsturnieku tradīcija. Atšķirība ir tikai tanī, ka padomju vēsturnieki par revolucionāriem uzskatīja lielniekus un to atbalstītājus, bet par kontrrevolucionāriem – visus pretlielinieciskos spēkus (gan „baltos” ģenerāļus, gan sociālistus, gan valstsnāciju projekta aizstāvjus perifērijā). Ukrainas postpadomju vēsturnieki kā revolucionārus pasniedz nacionāldemokrātiskos spēkus, bet kā kontrrevolucionārus – hetmaņa P. Skoropadska atbalstītājus. Uzmanības vērts ir A. Mihaiļuka novērojums, ka ar jēdziena „Ukrainas revolūcija” palīdzību tiek mēģināts leģitimēt gan Ukrainas Tautas Republiku, gan mūsdienu neatkarīgo Ukrainu. Revolūcija Ukrainas teritorijā ir tipoloģizēta kā nacionāldemokrātiskā revolūcija, kas sevī apvienoja vairākus mērķus – nacionālo

⁴⁵⁸ Солдатенко В.Ф. Украинская революция 1917–1920 гг.: К выяснению контуров и параметров исторического феномена // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К., 2009. – Вип. 18. – с. 8., 12. // http://hklіb.npu.edu.ua/full_txt/gilea/gilea18-2009.pdf (skatīts 11.02.2012); Верстюк В.Ф. Украинская революция 1917–1921 годов: концептуальные проблемы исследования // Межинститутский академический семинар Украина и Россия: история и образ истории. Украина и Россия в 1917–1922 гг.: социальное и национальное в революции. Транскрипт выступлений и дискуссий подготовлен А.К. Тарасовой. 13 ноября 2008 года, Институт Европы РАН // <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/nov2008.htm> (skatīts 08.02.2012); Михайлюк А. 1917–1918 гг.: „Украинская революция” или „Русская революция” на Украине? // Материалы международной конференции „Украина и Россия: история и образ истории”, Москва, 3–5 апреля 2008 года. Украина и Россия в 1917–1945 гг.: вместе или порознь?. 4 апреля 2008, Институт Европы РАН // <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/nowozytnosc.htm> (skatīts 08.02.2012)

pašnoteikšanos (valstiskuma radīšanu) un sabiedrības sociālās struktūras transformāciju, vērstu uz ukraiņu zemniecības un nacionālās inteliģences izvirzīšanos priekšplānā.⁴⁵⁹

Rietumos strādājošais ukraiņu izcelsmes vēsturnieks Sergijs Jekeļčiks (*Serhy Yekelchyk*) kritizē postpadomju Ukrainas vēsturnieku un atsevišķu Rietumvalstu vēsturnieku darbos aizstāvēto koncepciju par „Ukrainas revolūciju”.⁴⁶⁰ Viņš ir pārliecināts, ka notikumus Ukrainas teritorijā 1917.–1920./1921. gadā ir pragmatiskāk uzlūkot nevis kā cīņu par neatkarību, bet kā kompleksu, pilna diapazona ideju konfliktu un lokālu vardarbības uzliesmojumu summu „lokāla pilsoņu kara” formā. Cīņā par varu Ukrainā iesaistījās sociālisti, monarhisti un nacionālisti, arī lokālu bruņotu zemnieku grupējumu vadoņi, no kuriem pazīstamākie bija anarhists N. Mahno un cariskās armijas virsnieks, sociālists revolucionārs Matvejs Grigorjevs (*Матвій Олександрович Григорієв*, 1885–1919), kuru armijas brīžiem sasniedza vairākus desmitus tūkstošus cilvēku. Viņi darbojās salīdzinoši plašā teritorijā starp Dņestru un Donu. Regulāri mainot zirgus, *mahnovci* spēja pārvietoties līdz pat 100 km dienā. Tieši *mahnovci* radīja tā laika masu iznīcināšanas ieroci – uz zirgu pajūgiem uzstādītu ložmetēju (tā dēvētās *tačankas*), ko pārņēma arī citi cīņā par varu Krievijas postimpērijā iesaistītie spēki. Idejiskā noturība nebija augsta. Nereti dažādi motivēto cīņu par varu, tajā skaitā vardarbību, realizēja vieni un tie paši cilvēki, kuri šajā salīdzinoši īsajā laika posmā paspēja pakarot vairākos idejiski kardināli atšķirīgos militāros formējumos. Lauku paramilitārās kustības nereti pievienojās armijām, kas operēja konkrētas lauku vides apkārtnē un dezertēja, tiklīdz konkrētā armija devās tālāk vai atkāpās. Tas izskaidro tūkstošos mērāmās skaitliskās svārstības cīņā par varu Ukrainas teritorijā iesaistīto spēku regulārajās armijās. Lauku iedzīvotāji varēja pastiprināt jebkuru armiju, taču tikai ierobežotā teritorijā un ierobežotā laikā. Laucinieckais piesitiens noteica neiecietību pret „svešajiem” – dažādu etnisko un sociālo grupu pārstāvjiem.⁴⁶¹

Ukrainas valstiskuma veidošana Krievijas postimpērijas telpā bija haotiska un neskaidra, savukārt Ukrainas valstiskuma veidošana Austroungārijas postimpērijas telpā – konkrēta, ar definētiem pretiniekiem. Pēc Austroungārijas sabrukuma 1918. gada rudenī divi aktori – Polija

⁴⁵⁹ Михайлюк А. 1917–1918 гг.: „Украинская революция” или „Русская революция” на Украине? // Материалы международной конференции „Украина и Россия: история и образ истории”, Москва, 3–5 апреля 2008 года. Украина и Россия в 1917–1945 гг.: вместе или порознь?. 4 апреля 2008, Институт Европы РАН // <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/nowozytnosc.htm> (skatīts 08.02.2012)

⁴⁶⁰ Von Hagen M. The Dilemmas of Ukrainian Independence and Statehood, 1917–1921 // The Harriman Institute Forum. – Vol 7. – No 5. – 1994. – p. 7. – 11.; Солдатенко В.Ф. Украинская революция 1917–1920 гг.: К выяснению контуров и параметров исторического феномена // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К., 2009. – Вип. 18. – с. 4.

⁴⁶¹ Yekelchyk S. Bands of Nation Builders? Insurgency and Ideology in the Ukrainian Civil War // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 202. – 203.

un Rietumukrainas Tautas Republika – izvirzīja pretenzijas uz Galīciju. Ukraiņu virsnieku grupa bez sevišķas pretošanās pārņēma varu Galīcijas centrā Ļvovā, taču uz īsu brīdi, jo vietējie poļi sacēlās pret jaunajiem ukraiņu saimniekiem; iezīmējās ukraiņu un poļu konflikts, kas arī saprotams, ņemot vērā, ka potenciālajā Rietumukrainas Tautas Republikas teritorijā ukraiņi un poļi veidoja attiecīgi 60% un 25% īpatsvaru; 12% iedzīvotāju bija ebreji, atlikušos 3% veidoja slovāki, čehi, vācieši un čigāni. Pilsētās dominēja poļi un ebreji, laukos – ukraiņi. Ļvovā 60% iedzīvotāju bija poļi, 25% – ebreji, 15% – ukraiņi. Etniskais sastāvs noteica konflikta neizbēgamību Rietumukrainas Tautas Republikas un Polijas starpā.⁴⁶²

Atšķirībā no tautiešiem austrumos, ukraiņu politiskie līderi Rietumukrainas Tautas Republikā veidoja salīdzinoši efektīvu administratīvo aparātu un kārtības uzturēšanas struktūras (policiju un armiju) vairāk nekā 60 000 cilvēku sastāvā, kā dēļ izvairījās no zemnieku nemieriem un asas vērsšanās pret ebrejiem. Taču sapni par „divu Ukrainu apvienošanu” piepildīt neizdevās. Kaut arī formāli „Lielā Ukraina” tika dibināta 1919. gada 22. janvārī, reāli tā nebija pakļauta vienotai centrālai varai, turklāt „abu Ukrainu” armijas tika apvienotas tikai pēc pusgada (1919. gada 17. jūlijā). Mērenie rietumu ukraiņi nespēja atrast kopīgu valodu ar austrumu ukraiņu sociālistiem, abās Ukrainās notika konfrontācija ar atšķirīgiem mērķiem un ienaidniekiem. Rietumu ukraiņi cīnījās pret poļiem, bet austrumu ukraiņi – kopā ar poļiem kā sabiedrotie pret lieliniekiem un krievu pretlieliniecisko spēku armijām. S. Jekeļčiks ir pārlicināts, ka atšķirīgu sabiedroto izvēle noteica nespēju sadarboties un iekšēju vājumu. Arī A. Tarass ir līdzīgas domās. Kā piemēru viņš min faktu, ka A. Deņikins cīnījās pret Direktorijas karaspēku, bet ar Rietumukrainas Tautas Republikas karavīriem slēdza vienošanos par savstarpēju neitralitāti.⁴⁶³ Ukrainas teritorijas iedzīvotāji cīnījās Rietumukrainas Tautas Republikas un Ukrainas Tautas Republikas militārajos formējumos, lielinieku, „balto” ģenerāļu un Polijas armijās par dažādām idejām, tajā skaitā par atšķirīgu Ukrainas valstiskuma redzējumu.⁴⁶⁴

Komplicēts un atšķirīgs ir jēdziena „pilsoņu karš” lietojums vēsturnieku darbos.⁴⁶⁵ Somijas vēsturnieki Marko Tika (*Marko Tikka*) un Perti Hāpala (*Perty Haapala*) ir izsekojuši diskusijām

⁴⁶² Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 401.

⁴⁶³ Турпат. – 367. lpp.

⁴⁶⁴ Yekelchik S. Bands of Nation Builders? Insurgency and Ideology in the Ukrainian Civil War // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 218. – 219.; Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 365. – 366.

⁴⁶⁵ Blūzma V. Kad īsti Latvija kļuva par valsti? // Latvijas Vēsture. – 1992. – Nr. 1. – 11. lpp.; Brigemans K. Igaunijas Neatkarības karš un Krievijas Pilsoņu kara Petrogradas fronte (1918–1920) // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – VIII – Rīga, 2007. – 59. lpp.; Miņins A. Latvijas Pilsoņu karš // Latvijas Vēsture. – 2009. – Nr. 2./3. – 28. – 49. lpp.; Haapala P., Tikka M. Revolution, Civil War and Terror in Finland in 1918 // War in Peace.

Somijas vēsturnieku darbos attiecībā uz cīņas par varu 1917.–1920. gadā konceptualizēšanu un norādījuši, ka gan Somijā uz vietas, gan citviet vēsturnieku darbos ir lietoti jēdzieni „revolūcija”, „sacelšanās”, „brīvības cīņas”, „atbrīvošanas karš” un „pilsoņu karš”, nepievēršot nepieciešamo uzmanību šo jēdzienu skaidrošanai.⁴⁶⁶ Vairums mūsdienu Somijas vēsturnieku uzlūko cīņu par varu Somijas teritorijā kā pilsoņu karu, kuru raksturoja konflikts starp nesamierināmiem, bruņotiem Somijas iedzīvotājiem. Tiesa, vēsturnieki atzīst, ka situāciju Somijā nedrīkst analizēt atrauti no revolucionārajiem procesiem un pilsoņu kara Krievijā. Piemēram, Somijas vēsturnieka Eino Ketolas (*Eino Ketola*) skatījumā „sarkanajiem” somiem pilsoņu karš bija sava cīņa, atšķirīga no lielinieku cīņas, taču viņš arī norāda, ka pilsoņu karš Somijā bija daļa no lielinieku Petrogradas aizsardzības operācijas.⁴⁶⁷

Somijas vēsturnieki izvirza trīs tēzes, kas noraida „šķiru cīņas” koncepciju:

Pirmām kārtām, tiek norādīts, ka Somijas Pilsoņu karā tikai 5% līdz 10% īpatsvaru kreiso militārajos formējumos veidoja „brīvprātīgie” no Padomju Krievijas, arī Vācijas karavīru dalība cīņā par varu Somijā bija minimāla, kas nozīmē, ka pamatā cīņā par varu bija iesaistīti vietējie Somijas iedzīvotāji.⁴⁶⁸ Somijas vēsturnieki ir tendēti nivelēt ārējā faktora nozīmi. Kaut arī formāli

Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 138.; Paavolainen J. Poliittiset väkivaltaisuudet Suomeessa 1918. Osa 1. Punainen terori. – Helsinki, Tammi, 1966.; Paavolainen J. Poliittiset väkivaltaisuudet Suomeessa 1918. Osa 2. Valkoinen terori. – Helsinki, Tammi, 1967.; Paavolainen J. Vankileirit Suomessa 1918. – Helsinki, Tammi, 1971.; Siltala J. Valkoisen äidin pojat. Siveellisyys ja sen varjot kansallisessa projektissa. – Helsinki, 1999.; Siltala J. Sisällissodan psykohistoria. – Helsinki, 2009.; Yekelchik S. Bands of Nation Builders? Insurgency and Ideology in the Ukrainian Civil War // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 202.

⁴⁶⁶ Haapala P., Tikka M. Revolution, Civil War and Terror in Finland in 1918 // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 154. *Skatīt sīkāk*: Upton A. The Finnish Revolution. – University of Minnesota Press, 1980.; Alapuro R. State and Revolution in Finland. – University of California Press, 1988.; Tampere 1918: A Town in the Civil War / eds. Tuomas Hoppu, Pertti Haapala. – Tampere Museum, 2010.; Lavery J. Finland 1917–1919: Three Conflicts, One Country // Scandinavian Review. – 2007. – Vol. 94. – No 3.; Sisällissodan pikkujättiläinen / eds. Pertti Haapala, Tuomas Hoppu. – Helsinki: WSOY, 2009.

⁴⁶⁷ Кетоло Э. Русская революция и независимость Финляндии // Анатомия революции. 1917 год в России: массы, партии, власть. – СПб., 1994. – с. 300., 304. – 307.

⁴⁶⁸ 1917. gada pavasarī un vasarā (vēl pirms Somijas Pilsoņu kara 1918. gada pirmajā pusē) Krievijas Pagaidu valdība bažījās par somu separātismu, ko atbalstīja lielinieki. Aizdomām bija pamats, jo V. Ļeņins un pārējie lielinieki uzlūkoja Petrogradai ģeogrāfiski tuvo Somiju ar aptuveni 100 000 demoralizētiem cariskās armijas karavīriem kā lielisku atbalsta bāzi varas sagrābšanai Krievijas postimpērijas centrā. Lai mazinātu sociālistu ietekmi Somijā, Krievijas Pagaidu valdība meklēja kontaktu iespējas ar vietējiem labējiem un centriskiem spēkiem. 1917. gada jūlijā Somijas parlaments, kurā dominēja pēc Vācijas parauga veidotā Sociāldemokrātiskā partija, pieņēma likumu, saskaņā ar kuru tika noliegts Krievijas Pagaidu valdības kā augstākās varas statuss Somijā. Postimpērijas centra reakcija bija skarba – Krievijas Pagaidu valdībai lojālie karavīri padzina parlamentu un piespieda organizēt ārkārtas parlamenta vēlēšanas, kurās Somijas Sociāldemokrātiskā partija zaudēja pirms tam dominējošo statusu. 1917. gadā līdz ar parlamentāro krīzi Pirmā pasaules (Lielā) kara radīto ekonomisko problēmu neskartā Somija piedzīvoja finansiālās un sociālekonomiskās situācijas pasliktināšanos. Somijas politiskie spēki meklēja atbalstu ārzemēs, attiecīgi sociālisti kļuva par lielinieku sabiedrotajiem, bet konservatīvie – sākotnēji par Vācijas sabiedrotajiem un vēlāk par krievu pretlieliniecisko spēku sabiedrotajiem. Sociālisti ticēja postimpērijas centra lielinieku solījumam par neatkarību un palāvās uz lielinieku militāro palīdzību. 1917. gada rudenī lielinieku veiktā

par Padomju Somijas Sarkanās gvardes komandieri tika iecelts etniskais somis Ēro Hāpalainens (*Eero Haapalainen*, 1880–1937) praporščika pakāpē, reālais gvardu komandieris bija lielinieku deleģētais militārais padomnieks pulkvedis-leitnants Mihails Svečņikovs (*Михаил Степанович Свечников*, 1881–1938), kurš pirms tam 1917. gada sākumā bija Tamperē izvietotās Krievijas impērijas armijas 106. kājnieku divīzijas štāba priekšnieks, bet starpkaru periodā PSRS – militārais teorētiķis un viens no speciālās nozīmes vienību (*specnaz*) izveides koncepcijas autoriem.⁴⁶⁹ Visticamāk, pilsoņu karš Somijā ievilkos un tā iznākums nebūtu skaidri zināms, ja dalību konfliktā pastiprinātu lielinieki, noskaņojot sev par labu lielāko daļu no aptuveni 40 000 Somijas teritorijā vēl esošajiem cariskās armijas karavīriem (1917. gada sākumā Somijas teritorijā bija aptuveni 100 000 Krievijas impērijas karavīru; nepilna gada laikā bija dezertējusi vairāk nekā puse), kurus lielinieki nesteidza izvest no Somijas, lai gan tas bija solīts pēc tam, kad lielinieki 1917. gada 31. decembrī atzina Somijas neatkarību, vai nebūtu Vācijas militārā un politiskā atbalsta, kas tika sniegts pēc pilsonisko aprindu lūguma un bija ievērojams – divas divīzijas (aptuveni 13 000 līdz 14 000 karavīru jeb aptuveni 15% līdz 20% no visiem Somijas pilsonisko spēku atbalstītājiem). Pateicoties Vācijas karavīru uzbrukumiem kreisi orientētajiem Somijas spēkiem un to atbalstītājiem 1918. gada aprīlī, tika gūtas uzvaras kreiso spēku kontrolētajos urbānajos un industriālajos centros Tamperē un Helsinkos. Somijas pilsoniskās aprindas atbalstīja arī aptuveni 1500 poļu leģionāru. Būtisku lomu Somijas pilsoņu karā nospēlēja ārvalstu militārā un finansiālā palīdzība. Kā norāda K. Manerheims, apbruņojumu viņa vadītā jaunās Somijas armija ieguva, ne tikai iepērkot no demoralizētajiem cariskās armijas karavīriem un kontrabandas ceļā no lielinieku kontrolētās teritorijas, bet arī pateicoties Vācijas piegādēm (Berlīne piegādāja 44 000 šauteņu, 63 ložmetējus, arī artilērijas sistēmas). Tika izskatītas iespējas saņemt apbruņojumu no Francijas noliktavām Murmanskā.⁴⁷⁰

Otrām kārtām, tiek akcentēts, ka vietējie sociālisti vēlējās veidot Somiju nevis pēc Padomju Krievijas parauga, bet pēc Šveices parauga.⁴⁷¹ Cits jautājums, vai tas bija reāli. Domājams, kreisi orientēto spēku uzvaras rezultātā Somijas sociālisti lieliniecišķos un pastiprinātos atkarība no Padomju Krievijas līdz pat teritorijas inkorporēšanai PSRS.

apvērsuma iedvesmoti, Somijas sociālisti organizēja apvērsumu 1918. gada 28. janvārī Helsinkos un citviet Somijas dienvidu daļā. Sociālisti apvērsumu sauca par „revolūciju” un „atbrīvošanās karu” cīņā pret apspiedējiem, turīgajiem Somijas iedzīvotājiem, mēģinot konfliktam piešķirt „šķiru cīņas” raksturu. *Skatīt sīkāk:* Haapala P., Tikka M. Revolution, Civil War and Terror in Finland in 1918 // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 141. – 143.

⁴⁶⁹ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 505.

⁴⁷⁰ Маннергейм К.Г. Мемуары. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – с. 91. – 93., 111.

⁴⁷¹ Haapala P., Tikka M. Revolution, Civil War and Terror in Finland in 1918 // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 141.

Trešām kārtām, tiek noliegta kreisi orientēto vēsturnieku tēze, ka politiskās krīzes saasinājums un kulminācija Somijā 1917.–1918. gadā bija sabiedrības sociālo problēmu izlaušanās uz āru „šķiru konflikta” formā. „Šķiru cīņas” koncepcijas aizstāvji norāda, ka XX gadsimta sākumā 15% Somijas iedzīvotāju piederēja pie vidusslāņa un aristokrātijas, bet atlikušos 85% veidoja zemnieki un strādnieki. Elites īpatsvars Somijas sabiedrībā bija niecīgs, turklāt tā dalījās divās grupās – somu valodā runājošie (*Fennomen*) un zviedru valodā runājošie (*Svekomen*). Konflikta noteica sociālā noslāņošanās, inflācija un bezdarbs. Mūsdienu vēsturnieki noraida minēto skaidrojumu, argumentējot, ka somu un zviedru valodā runājošās aristokrātijas starpā nebija nerisināmu problēmu un aristokrātija (elite) kopumā bija vienota. Turklāt, salīdzinājumā ar citām Krievijas impērijas teritorijām, aristokrātija bija zaudējusi daļu privilēģiju un Somijas sabiedrībā darbojās „sociālā lifta” princips, proti, bija novērojama zināma Somijas sabiedrības egalitārizācija. Galvenais „šķiru cīņas” koncepcijas pretarguments ir fakts, ka cīņā pret sociālistiem un to atbalstītājiem uzvarēja vienotās elites (K. Manerheims pēc etniskās izcelsmes bija zviedrs, nevis somi) komandētie zemāko sabiedrības slāņu pārstāvji, primāri zemnieki no salīdzinoši nabadzīgās Somijas teritorijas vidusdaļas un ziemeļdaļas.⁴⁷²

Ir konstatēti trīs piemēri latviešu nacionālajā historiogrāfijā – viens starpkaru periodā un divi atjaunotās Latvijas vēstures literatūrā – , kuros notikumi Latvijas teritorijā tiek raksturoti kā „pilsoņu karš”. Tiesa, šie piemēri nav nostabilizējušies vēstures literatūrā. Starpkaru perioda autors Rudiņš (Latvijas armijas II šķiras kara ierēdņa Pētera Bērziņa (1882–1954) pseidonīms) neteoretizē par pilsoņu karu raksturojošiem lielumiem un izpausmēm Latvijas teritorijā, taču viņš ir noteicis hronoloģiskās robežas pilsoņu karam Latvijā – no Padomju Krievijas militārā iebrukuma Latvijas teritorijā 1918. gada beigās līdz 1919. gada 22. maijam, kad pretlielniecisko spēku uzbrukuma rezultātā padomju varas pārstāvji tika izspiesti no Rīgas.⁴⁷³ Vērā ņemama ir vēsturnieka Valda Blūzmas izvirzītā hipotēze, ka pilsoņu karš Latvijā norisinājās no 1918. gada nogales, kad tika izveidotas K. Ulmaņa un P. Stučkas valdības, kas tiecās pārstāvēt Latvijas valsti, un Latvijas teritorijā ielauzās padomju spēki (regulāri notika bruņotas sadursmes), līdz 1920. gada sākumam, kad tika izformēta P. Stučkas valdība un pēc Latgales atbrīvošanas operācijas K. Ulmaņa valdība un Latvijas armija ieguva reālu politisku un militāru kontroli pār visu Latvijas teritoriju.⁴⁷⁴ Latvijas vēsturnieks A. Miņins norāda, ka šinī laika posmā iekļaujas arī

⁴⁷² Haapala P., Tikka M. Revolution, Civil War and Terror in Finland in 1918 // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 142. – 143.

⁴⁷³ Rudiņš. Pilsoņu karš Latvijā // Burtnieks. – 1930. – Nr. 8. – 702. – 708. lpp.; Nr. 9. – 787. – 795. lpp.; Nr. 10. – 889. – 895. lpp.; Nr. 11. – 988. – 999. lpp.; Nr. 12. – 1078. – 1082. lpp.

⁴⁷⁴ Blūzma V. Kad īsti Latvija kļuva par valsti? // Latvijas Vēsture. – 1992. – Nr. 1. – 11. lpp.

vācbaltiešu cīņa par eksistenci jeb „Izdzīvošanas karš” – cīņa pret lieliniekiem un centieni saglabāt privilēģēto lomu Latvijas teritorijā cīņā pret neatkarīgas Latvijas Republikas idejas aizstāvjiem. Minētā laika posma ietvaros ir iespējams runāt par pilsoņu kara saasinājuma un atslābuma periodiem, ko raksturo kaujas darbība frontēs un terors aizmugurē.⁴⁷⁵ Papildu asumu cīņā par varu Latvijas teritorijā piešķīra monarhistiski orientētie krievu pretlielinieciskie spēki jeb valsts vāciešu organizētais bermontiešu grupējums, bulahovieši, no 8. armijas izveidotā vācu brīvprātīgo Dzelzs brigāde, vēlāk divīzija (*Eiserne Division*), lokālo aktoru Igaunijas un Lietuvas, kā arī reģionālā aktora Polijas armiju karavīri, arī Rietumvalstu sabiedroto militārpersonas un brīvprātīgie no citām Eiropas valstīm, arī bruņotie zemnieki jeb „zaļie”.

Latvijas vēsturnieks J. Šiliņš kritizē „pilsoņu kara” koncepciju, norādot, ka Baltijas militārā kampaņa un padomju valstiskumu izveidošana bija Padomju Krievijas inspirēta, finansiāli un militāri atbalstīta agresija pret jaunizveidotajām valstīm Baltijā, kā dēļ notikumus Latvijā (arī citviet Baltijā) nevar interpretēt kā pilsoņu karu. Bez tiešas Padomju Krievijas iejaukšanās padomju valstiskums Latvijā nekad nebūtu izveidots un pastāvējis.⁴⁷⁶ V. Blūzma ir fiksējis Padomju Krievijas un Padomju Latvijas atkarības saites, rakstot, ka Padomju Latvijas Komunistiskā partija bija pakļauta Krievijas komunistiskās (boļševiku) partijas vadībai, Padomju Latvijas pārstāvji pilntiesīgi piedalījās Viskrievijas padomju deputātu kongresos, Padomju Latvijā un Padomju Krievijā darbojās vienota valūta un finanšu sistēma (Padomju Latvijas banka bija pakļauta Padomju Krievijas bankai).⁴⁷⁷ Līdzīgu argumentu jēdziena „pilsoņu karš” lietošanas nepamatotībai izvirza Ukrainas vēsturnieks Vladislavs Verstjuks (*Владислав Федорович Верстюк*), norādot, ka sacelšanās un padomju valstiskumus Ukrainas teritorijā organizēja Maskavas koordinēti vietējie lielinieki.⁴⁷⁸ Arī igauņu izcelsmes amerikāņu vēsturnieks T. Rauns mēģina atbildēt uz jautājumu – kā lai nosauc periodu Igaunijas vēsturē no 1917. līdz 1920. gadam? Par „neatkarības karu”, kas ir dominējošais viedoklis nepadomju igauņu vēsturnieku darbos, vai par „pilsoņu karu”, kas ir padomju vēsturnieku darbu pamatā? Par labu otrai versijai tiek piesaukta igauņu lielinieku kustība. Reāli, kā ir izpētījis T. Rauns, lielinieku kustība

⁴⁷⁵ Miņins A. Latvijas Pilsoņu karš // Latvijas Vēsture. – 2009. – Nr. 2./3. – 30. lpp.

⁴⁷⁶ Šiliņš J. Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība (1918. gada decembris – 1919. gada jūnijs). Promocijas darbs. – Rīga, 2011. – 189. – 190. lpp.

⁴⁷⁷ Blūzma V. Kreisā radikālisma viļņa Latvijā (1917. g. marts – 1920. g. janvāris) vēstures problēmas un to atspoguļojums historiogrāfijā. Promocijai izvirzīto darbu kopsavilkums. – Rīga, 1998. – 17. – 18. lpp.

⁴⁷⁸ Верстюк В.Ф. Украинская революция 1917–1921 годов: концептуальные проблемы исследования // Межинститутский академический семинар Украина и Россия: история и образ истории. Украина и Россия в 1917–1922 гг.: социальное и национальное в революции. Транскрипт выступлений и дискуссий подготовлен А.К. Тарасовой. 13 ноября 2008 года, Институт Европы РАН // <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/nov2008.htm> (skatīts 08.02.2012)

sasniedza kulmināciju 1917. gada rudenī. Atbalsts padomju varai tautā nebija liels pat 1919. gada janvārī, kad lielinieki kontrolēja aptuveni pusi Igaunijas teritorijas. Viena no būtiskākajām neapmierinātības izpausmēm pret Igaunijas Pagaidu valdību tika fiksēta uz salas – Sāremā 1919. gada februārī – , taču neapmierinātības pamatā bija nevis lielinieku organizēta sacelšanās, bet gan vietējo neapmierinātība ar Pagaidu valdības īstenoto mobilizāciju. Kā vēl vienu pretargumentu pilsoņu kara koncepcijai T. Rauns min novērojumu, ka par lieliniekiem lielākoties cīnījās neigauņi, savukārt par Igaunijas Pagaidu valdību – igauņi. Viņš secina, ka pilsoņu kara situāciju neradīja ne nepārvarami šķiru konflikti, ne reģionāla sašķeltība. T. Rauns atzīst, ka pastāvēja pilsoņu kara elementi, taču vairāk piemērojams situācijas raksturošanai Igaunijā 1917.–1920. gadā ir neatkarības kara modelis.⁴⁷⁹

Piekrītot J. Šiliņa, V. Blūzmas, V. Verstjuka un T. Rauna tēzei par vietējo padomju valstiskumu atkarību no Padomju Krievijas, jānorāda, ka reālie un plānotie proģermāniskie valstiskie veidojumi reģionā arī bija atkarīgi no Vācijas. Atšķirībā no padomju un proģermāniskā valstiskuma nesējiem, proantantiski orientētie spēki bija ievērojami mazāk atkarīgi; viņi nebija mudināmi veidot neatkarīgu valsti – tas bija viņu patstāvīgs, ilgi lolots lēmums, taču ir arī skaidrs, ka bez Rietumu sabiedroto politiskā, finansiālā un militārā atbalsta Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijās neizdotos nostiprināties neatkarīgām valstīm (Ukrainai un Baltkrievijai tas neizdevās). Vēsturnieki E. Andersons un A. Varslavāns, kuri neatbalsta „pilsoņu kara” koncepciju, tomēr aicina apzināties, ka Rietumu lielvalstu politiskā ietekme Baltijas jūras austrumu reģionā bija ievērojama un šī ietekme kā ārējais faktors daudzos gadījumos būtiski ietekmēja norises uz vietas.⁴⁸⁰

Līdz šim nav veikti arhīvu materiālos balstīti pētījumi, lai varētu precīzi norādīt uz padomju, proģermāniskās un proantantiskās valstiskuma alternatīvas atbalstītāju skaitu. Visticamāk, atbalstītāju skaits konkrētām valstiskuma alternatīvām nebija konstants, respektīvi, laika gaitā tas mainījās. Piemēram, E. Andersons raksta, ka 1919. gada janvārī lieliniecisko P. Stučkas valdību vairums Latvijas teritorijas iedzīvotāju sagaidīja kā latviešu tautas interešu aizstāvi, taču situācija mainījās 1919. gada pavasarī, reāli praksē piedzīvojot padomju politiku. Tad Latvijas iedzīvotāji sāka arī saprast, ka K. Ulmaņa valdības ministri nav atkarīgi no Berlīnes,

⁴⁷⁹ Raun T. *Estonia and the Estonians*. Second edition. – Hoover Institution Press, 1991. – p. 111.

⁴⁸⁰ Andersons E. *Latvijas vēsture, 1914–1920*. – Stockholm: Daugava, 1967. – 428. – 429. lpp.; Varslavāns A. *Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā. Pirmā desmitgade 1919–1929*. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008. – 30. lpp.

radās tautas atbalsts Latvijas Pagaidu valdībai.⁴⁸¹ Turklāt, domājams, svarīgāks ir nevis atbalstītāju skaits, bet pats fakts, ka domas par valstiskuma alternatīvām dalījās.

Valstiskuma jautājums Krievijas postimpērijā primāri bija atkarīgs no reālpolitikas – uz spēka attiecību aprēķiniem un valsts interesēm balstītas politikas, kas īpaši nerēķinās ar morāliem apsvērumiem vai tiesiskām normām.

Vērā ņemamas ir ungāru jurista Ištvana Bibo (*István Bibó*) pārdomas par Austrumeiropas nelielo nāciju kopīgo raksturiezīmi – eksistenciālām bailēm kolektīvā līmenī reālu vai iedomātu draudu priekšā zaudēt valstisko neatkarību un nacionālo identitāti asimilācijas, deportāciju vai genocīda formā. Šīs bailes dažādos vēstures posmos ir bijušas saistītas ar Vāciju, Poliju, Krieviju un Turciju.⁴⁸² Skaidrs, ka bailes nerastos, ja nebūtu reālu, traģisku pārdzīvojumu pagātnē. Taču bailēm nevajadzētu aizmiglot vēsturnieku skatu, skaidrojot 1917.–1920. gada situāciju.

Viens no galvenajiem nacionālo historiogrāfiju pārstāvju argumentiem, sniedzot vērtējumu par valstsnāciju veidošanos, ir, ka nacionālā pašapziņa katrai konkrētai tautai bija vai nebija sasniegusi tādu līmeni, lai reāli radītu un pārvaldītu valstis.⁴⁸³ Šāda pieeja samazina iespēju iztirzāt valstiskuma alternatīvas, balstoties uz citiem principiem, tajā skaitā reālpolitiku.

Kaut arī, kā uzskata daudzi vēsturnieki, jēdziens „nācija” ir konstruēts un abstrakts (britu vēsturnieks Ē. Hobsbaums ir norādījis, ka nācija ir ietekmīgākā no izgudrotajām tradīcijām),⁴⁸⁴

⁴⁸¹ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 363., 428. lpp.

⁴⁸² Bibó I. The Distress of the East European Small States // Bibó I. Democracy, Revolution, Self-Determination. – New York, 1991. – p. 39.

⁴⁸³ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 620. lpp.; Butulis I. Latvija Krievijas impērijas sastāvā (1900–1918) // Latvijas vēsture. 20. gadsimts. – Rīga: Jumava, 2005. – 32. – 101. lpp.; Кравченко В. Украина, империя, Россия... (обзор современной украинской историографии) // Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – с. 465. – 503.; Новак А. Борьба за окраины, борьба за выживание: Российская империя XIX в. и поляки, поляки и империя (обзор современной польской историографии) // Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – с. 429. – 465.; Сталюнас Д. Взгляд на политику Российской империи в литовской историографии // Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – с. 533. – 553.; Токть С. Российская империя и ее политика на белорусских землях в XIX – начале XX в. в современной белорусской историографии // Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – с. 503. – 533.; Верстюк В.Ф. Украинская революция 1917–1921 годов: концептуальные проблемы исследования // Межинститутский академический семинар Украина и Россия: история и образ истории. Украина и Россия в 1917–1922 гг.: социальное и национальное в революции. Транскрипт выступлений и дискуссий подготовлен А.К. Тарасовой. 13 ноября 2008 года, Институт Европы РАН // <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/nov2008.htm> (skatīts 08.02.2012)

⁴⁸⁴ Hobsbawm E. Introduction // The Invention of Tradition / Eds. Hobsbawm E., Ranger T. – Cambridge, 1983. – p. 6. – 14.; Hobsbawm E. Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality. – Cambridge University Press, 1990. – p. 9. – 10.; Хобсбаум Э. Принцип этнической принадлежности и национализм в современной Европе // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др.; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – Москва: Праксис, 2002. – с. 332.; Смит Э. Национализм и истории // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др.; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – Москва: Праксис, 2002. – с. 238., 252.

skaidrs, ka nācija nevar rasties no nekā (*ex nihilo*).⁴⁸⁵ Nacionālisma pētnieks, čehu vēsturnieks M. Hrohs apgalvoja, ka ir objektīvi nācijas izveidošanās kritēriji. Nāciju raksturojošie kritēriji ir politiskās, konfesionālās, valodnieciskās, kultūras, ģeogrāfiskās, vēsturiskās un ekonomiskās kopības apziņa.⁴⁸⁶ Nacionālajām kustībām Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā bija līdzīgi mērķi – attīstīt uz vietējo valodu balstītu nacionālo kultūru, izglītību un pārvaldi, iegūt politisko, ekonomisko un militāro neatkarību (sākot ar autonomiju un beidzot ar neatkarības pasludināšanu un starptautisku atzīšanu), kā arī izveidot pabeigtu (pilnu) sociālo struktūru, kas sevī ietvertu visas sabiedrības grupas – izglītotu eliti, ierēdniecību, uzņēmējus, strādniekus un zemniekus. Salīdzinājumā, piemēram, ar tatāriem un baškīriem, Krievijas postimpērijas rietumdaļas tautām, kas vēlējās pāriet jaunā līmenī, iegūstot nācijas statusu, bija būtiska ģeogrāfiskā priekšrocība – atrašanās seno, dažādas valsts pārvaldes formas pārdzīvojošo Eiropas valstu pierobežā, nevis valsts vidienē.

Nenoliedzami, nacionālā apziņa bija ļoti būtiska valstsnāciju veidošanā bijušo impēriju telpā, taču tā nebija izšķiroša, lai spētu saglabāt jaunradīto vai atjaunoto valstiskumu. Nereti vēstures literatūrā tiek akcentēts, ka vairākas valstis (piemēram, Polija un Lietuva) Krievijas impērijas sabrukuma rezultātā atjaunoja valstiskumu. Minētā tēze ir tikai daļēji patiesa, jo uz tautu pašnoteikšanās un demokrātijas principiem „atjaunotajam valstiskumam” starpkaru periodā ar Polijas un Lietuvas valstiskuma tradīciju attiecīgi XVIII un XV gadsimtā bija tikai nosacītas līdzības. Pārvaldes forma un saturs, sabiedrības struktūra, kā arī valstu aptvertā teritorija bija cita.

Grūti nepiekrīst nacionālisma pētniekam Dž. Broilijam, kurš norādīja, ka nacionālās idejas realizēšanā praksē ļoti svarīga nozīme ir organizatoriem (personību loma) un starptautiskajai kārtībai.⁴⁸⁷ Ne tikai nacionālās pašapziņas līmenis, bet arī reālpolitika un starptautiskā situācija noteica, kāpēc daļa nacionālo kustību sasniedza savu mērķi – izveidoja valstsnācijas – , bet daļa piedzīvoja fiasko. Jāpievienojas nacionālisma pētniekam Hjū Setonam Vatsonam (*George Hugh Nicholas Seton-Watson*), kurš apgalvoja, ka, atšķirībā no Eiropas rietumdaļas, citās pasaules vietās (arī Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā) valstu formēšanās bija saistīta ar ārēju

⁴⁸⁵ Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. – London, 1983.; Смит Э. *Национализм и историки // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др.; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского*. – Москва: Праксис, 2002. – с. 238.

⁴⁸⁶ Хрох М. *От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др.; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского*. – Москва: Праксис, 2002. – с. 122.

⁴⁸⁷ *Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др.; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского*. – Москва: Праксис, 2002. – с. 19.

iejaukšanos.⁴⁸⁸ Arī igauņu izcelsmes vēsturnieks T. Rauns ir pārliecināts, ka Baltijas jūras reģiona austrumu valstu neatkarību noteica gan starptautiskā situācija, gan nacionālās identitātes veidošanās. „Igaunijas neatkarība nebija neizbēgama, kā dažiem igauņu nacionālistiem patīk apgalvot,” rakstīja T. Rauns.⁴⁸⁹ Viņam piebalso Igaunijas filosofijas zinātņu doktors Ēro Medijainens (*Eero Medijainen*), kurš norāda, ka 1917.–1920. gads bija igauņu identitātes meklējumu laiks, raugoties Berlīnes, Helsinku, Maskavas un Londonas virzienā.⁴⁹⁰

Vēsture ir apliecinājusi, ka nacionālā ideja var piekāpties reālpolitikas un brutāla spēka priekšā. 1917.–1920. gada cīņas par varu rezultātā Padomju Krievija ieguva kontroli pār Baltkrievijas un Ukrainas centrālo un austrumu daļu, bet Polija – pār Baltkrievijas un Ukrainas rietumu daļu. Reālpolitika noteica kardinālas pārmaiņas arī Baltijas reģionā un Besarābijā (Moldovā), tikai nedaudz vēlāk – Otrā pasaules kara laikā. Neapstrīdami, daudzi Baltijas valstu iedzīvotāji bija patriotiski orientēti un vēlējās saglabāt savu valstu neatkarību, taču viņu spēkos nebija pretoties diviem totalitāriem smagsvāriem PSRS un Vācijai, kas kārtoja savas attiecības un dalīja Eiropu. Polijas militāro pretošanos minētajiem agresoriem var izmērīt nedēļās. Pārsteidzošs izņēmums bija demokrātiskā Somija.

Pilsoņu kara konceptualizācija – mēģinājumi to aizstāvēt un noraidīt – liecina, ka vēsturniekiem nav teorijās balstītas izpratnes par pilsoņu karu kritērijiem un pilsoņu karu akcentēšanā vai noliegšanā vēsturnieki izmanto subjektīvi noteiktus parametrus. Piemērojot lokālu pilsoņu karu koncepciju visai Krievijas postimpērijas teritorijai, jāapzinās, ka lokālus pilsoņu karus ietekmēja ne tikai iekšējais faktors, bet arī ārējais faktors. Mēģināt saprast pilsoņu kara teorētisko uzbūvi vēsturniekiem var palīdzēt citu humanitāro un sociālo zinātņu pārstāvji.

Jēdziena „pilsoņu karš” aizmetņi meklējami Senajā Romā.⁴⁹¹ Tiesa, daudzi vēsturnieki uzskata, ka līdz ar pilsētu (polisu, pilsētvalstu) rašanos pilsoņu karu situācijām var izsekot arī Senajā Grieķijā un Senajā Ēģiptē. Turklāt Antīkās Grieķijas filosofi ir iztirzājuši jautājumu par dažādiem karu veidiem. Sengrieķu filosofs Platons (*Πλάτων*, 427.–348. gads pr. Kr.) rakstīja, ka tiek izšķirti divi karu veidi, no kuriem vienu grieķi sauc par karošanu savā starpā, kas arī ir

⁴⁸⁸ Смит Э. Национализм и историки // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др.; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – Москва: Праксис, 2002. – с. 257. – 258.

⁴⁸⁹ Raun T. Estonia and the Estonians. Second edition. – Hoover Institution Press, 1991. – p. 111.

⁴⁹⁰ Medijainen E. Estonia and the World // Estonia. Identity and Independence / ed. By Jean-Jacques Subrenat. – New York, 2004. – p. 116. – 117.

⁴⁹¹ Spilgti pilsoņu kara situāciju Senajā Romā aprakstīja Lukans (*Marcus Annaeus Lucanus*, 65.–39. gads pr. Kr.), citējot Cēzara (*Gaius Iulius Caesar*, 100.–44. gads pr. Kr.) centuriona zvērestu: „Ja liksi man iedurt zobenu tēva kaklā, brāļa krūtīs vai sievas grūtnieces vēderā, izpildīt šo pavēli piespiedīšu nepaklausīgo roku savu. Ja aplaupīt dievus vai tempļus dedzināt man liksi, acumirkļi kara uguns arņems svētumu.” *Skatīt sīkāk*: Марк Анней Лукан. Фарсалия или поэма о гражданской войне. – Москва, 1993. – с. 17. – 18.

vissmagākā un asiņainākā forma, bet otru – par karu pret ārējiem ienaidniekiem, kas ir mazāk asiņains un morāli nekaitīgāks par pirmo.⁴⁹²

Pilsoņu kari ir bijuši Rietumu civilizācijas vēstures neatņemama sastāvdaļa. Turklāt katram lielajam Rietumu civilizācijas laika posmam, ko vēstures zinātnē ir pieņemts iedalīt senajos (antīkajos) laikos, viduslaikos, jaunajos laikos un jaunākajos jeb modernajos laikos, ir bijuši specifiski pilsoņu kari, kas sevī ir iemiesojuši attiecīgā laika idejas, vērtības, arī terora izpausmes. Tāpēc varbūt vienkāršoti, bet savā ziņā loģiski pilsoņu karus varētu iedalīt antīko laiku pilsoņu karos, viduslaiku pilsoņu karos, jauno laiku pilsoņu karos un modernajos pilsoņu karos.

Humanitāro un sociālo zinātņu pārstāvji ir mēģinājuši meklēt visaptverošu pilsoņu kara definīciju, jāatzīst – ne sevišķi sekmīgi. Nav vienprātības par to, kādai vajadzētu būt kritēriju izvēlei, lai politiski militāru konfliktu kvalificētu kā pilsoņu karu. Pieejamās pilsoņu kara definīcijas nav viennozīmīgi vērtējamās. Vairums pilsoņu karu definīciju ir radītas XX gadsimta otrajā pusē un vairāk ir domātas moderno pilsoņu karu, kuros neiekļaujas cīņas par varu Krievijas postimpērijas Eiropas daļā 1917.–1920. gadā piemēri, raksturošanai. Nereti visai triviāli, bet savā vienkāršībā vismaz daļēji patiesi, pilsoņu karš tiek raksturots kā bruņots konflikts, kas norisinās vienas valsts ietvaros un kurā pretējās pusēs ir iesaistīti šīs valsts iedzīvotāji. Tiesa, šāds traktējums derētu arī plašu nemieru raksturošanai. Parasti tiek skaidrots, ka nemieri nav pilsoņu kari, taču atsevišķos gadījumos tiek apgalvots, ka sacelšanās, zemnieku dumpji un partizānu kari ir pilsoņu kara tipi.⁴⁹³ Nereti pilsoņu karš tiek skaidrots kā turpinājums nemieriem un revolūcijām, kas arī daudzos gadījumos atbilst vēsturiskajai patiesībai. Kā neatņemams pilsoņu kara kritērijs tiek izvirzītas represijas (terors). Pilsoņu kari var norisināties pāris dienas un turpināties vairākas desmitgades.

Pilsoņu karu pētnieki mēģina tos klasificēt. Piemēram, Stenforda Universitātes politologs Dž. Fīrons izdala četrus pilsoņu karu veidus, ko sīkāk iedala „īšajos” un „garajos” pilsoņu karos.

„Īsos” pilsoņu karus Dž. Fīrons raksturo kā sacelšanās centrā turpinājumu:

- 1) pilsoņu kari, kas ir turpinājums militāriem apvērsumiem un revolūcijām,
- 2) antikoloniālie kari.

„Garos” pilsoņu karus Dž. Fīrons definē kā sacelšanos perifērijā, kas balstās uz partizānu kara darbības taktiku:

- 1) perifēro minoritāšu (nacionālo, sociālo vai konfesijālo) un centrālās dominējošās grupas konflikts,

⁴⁹² Платон. Законы // Соч. в 3-х томах. – Т.3. – Ч.2. – Москва, 1972. – с. 91.

⁴⁹³ Гражданская война // Словарь исторических терминов. – Санктпетербург: Лита, 1998. – с. 53.

2) cīņa par pieeju dabas resursiem.⁴⁹⁴

Pilsoņu karus var klasificēt dažādos veidos, piemēram, var izdalīt karā iesaistītos aktorus (ārējos un iekšējos), kā arī fiksēt aktoru mērķus (uz ofensīvu vai uz aizsardzību vērsti). Nereti pilsoņu kari tiek klasificēti pēc konflikta iemesla (etniski pilsoņu kari, konfesionāli pilsoņu kari u.tml.).⁴⁹⁵ Problēmu rada tas apstāklis, ka ir sarežģīti noskaidrot vienu galveno konflikta cēloni; parasti cēloņi pilsoņu kariem ir vairāki. Lai saprastu konkrētu pilsoņu karu būtību, pētnieki nereti veido politiskās, etniskās, konfesionālās, lingvistiskās, dabas resursu kartes.

Mūsdienās atzīta pilsoņu karu teorijas autoritāte ir grieķis S. Kalivass, kurš ir ieguvis politikas zinātņu doktora grādu Jeila Universitātē. Viņš piedāvā klasificēt pilsoņu karus pēc kara darbības militārās izpausmes veidiem – konvencionāli pilsoņu kari, miksēti (konvencionāli un iregulāri, piemēram, Krievijas Pilsoņu karš), iregulāri (partizānu) pilsoņu kari. Salīdzinājumam, starpvalstu konflikti parasti ir konvencionāli kari.⁴⁹⁶

S. Kalivass norāda, ka XX gadsimtā tika pamatota loģiskā ķēde „sacelšanās – revolūcija – pilsoņu karš”, taču precedenti vēsturē apliecina, ka ne vienmēr ir jārealizējas visiem trim minētās loģiskās ķēdes posmiem. Sacelšanās var tikt apspiesta un nepāraugt revolūcijā, savukārt revolūcijai nebūt nav jātransformējas pilsoņu karā (reāls piemērs – antitotalitārās revolūcijas Austrumeiropā XX gadsimta 80. gadu nogalē).⁴⁹⁷

Aplūkojot pilsoņu karus kā ierobežotus procesus konkrētā telpā un laikā, pētnieki lielākoties nav ņēmuši vērā pilsoņu karu evolūciju un transformāciju cauri dažādiem laika posmiem. Dominē empīriskā pieeja sacelšanos, revolūciju un pilsoņu karu pētniecībā. Ir ierasts piedēvēt pilsoņu kariem un revolūcijām nemainību, taču tas nav korekti. Saskaņā ar S. Kalivasu, kopš Franču revolūcijas ir iespējams izdalīt trīs vēstures periodus, kas atbilst trim pilsoņu karu militārās izpausmes veidiem. Pilsoņu kari XIX gadsimta un XX gadsimta pirmajā pusē vairumā gadījumu bija konvencionāli kari, Aukstā kara laikā pilsoņu kari lielākoties ieguva iregulāru karu raksturu, bet līdz ar Aukstā kara noslēgšanos pilsoņu karos ir novērojams konvencionālo un iregulāro karu metožu sajaukums. Minētais iedalījums ir nosacīts. Būtiski, kā pilsoņu kari ir konceptualizēti, respektīvi, pasniegti nacionālajās historiogrāfijās. Iregulāri kari XIX gadsimta un XX gadsimta pirmajā pusē lielākoties tika uzlūkoti kā koloniju „atbrīvošanās kari” jeb

⁴⁹⁴ Fearon J. Why do some civil wars last so much longer than others? // Journal of Peace Research. – 2004. – Vol. 41. – No. 3. – p. 275. – 301.

⁴⁹⁵ Kalyvas S.N. Civil Wars // The Oxford Handbook of Comparative Politics / eds. Carles Boix and Susan C. Stokes. – Oxford University Press, 2009. – p. 426.

⁴⁹⁶ Turpat. – 427. lpp.

⁴⁹⁷ Kalyvas S.N. The Changing Character of Civil Wars, 1800–2009 // The Changing Character of War / eds. Hew Strachan and Sibylle Scheipers. – Oxford University Press, 2011. – p. 202. – 220. // <http://faculty.virginia.edu/spandya/kalyvas.pdf> (skatīts 14.11.2011)

„neatkarības kari” no impēriskā centra, un aculiecinieki tiem nepiešķīra pilsoņu karu statusu, savukārt Aukstā kara laikā koloniju cīņas par neatkarību nereti tika definētas kā pilsoņu kari, kas ir skaidrojams ar vietējo kaujinieku ieinteresētību pasniegt revolūcijas un partizānu karus kā pilsoņu karus.⁴⁹⁸

Konvencionāli pilsoņu kari nav iedomājami bez frontes līnijām un armijām, cīņām pilsētās un ārpus tām. Konvencionālus pilsoņu karus raksturo zināma simetrija, savukārt iregulārus pilsoņu karus jeb partizānu karus raksturo asimetrija konfrontējošo spēku starpā. Proti, nemierniekiem ir pietiekoši daudz resursu, lai mestu izaicinājumu valdošajam režīmam, taču nav gana kapacitātes, lai konfrontētu frontālā veidā. Iregulārus pilsoņu karus raksturo mazas intensitātes kaujas, pēkšņi koncentrēti uzbrukumi. Nemiernieki izvairās no tiešas kara darbības ar pārspēku; viņi mēģina panākt savu mērķi, piemēram, politiskās sistēmas maiņu, graujot valsts autoritāti un mēģinot to novārdzināt ilgstošā laika posmā.⁴⁹⁹

Kā apgalvo S. Kalivass, galvenais pilsoņu karus raksturojošais elements XX gadsimta pirmajā pusē ir labēji un kreisi orientētu spēku konfrontācija, kā arī konvencionalitāte kara vešanā. Blakus konvencionālajai karadarbībai būtisku (bet ne primāru) lomu spēlēja partizānu karš.⁵⁰⁰

XX gadsimta pirmo pusi raksturo augsta bruņotu konfliktu intensitāte Eiropā. Ievērojamo militarizācijas pakāpi Krievijas un Somijas pilsoņu karos, arī citos lokālos pilsoņu karos Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā var skaidrot ar to, ka šie kari zināmā mērā bija Pirmā pasaules kara turpinājums.

Pilsoņu karu raksturs pēdējo divu gadsimtu laikā ir piedzīvojis transformāciju, ko ir noteikušas būtiskas ģeopolitiskās un idejiskās pārmaiņas. Arī attiecības revolūciju un pilsoņu karu starpā ir transformējušās – bijušas maz saistītas, savijušās cieši kopā un atkal attālinājušās. Līdz pat XX gadsimta sākumam revolūcija un pilsoņu karš netika uzlūkoti kā vienas ķēdes divi posmi. Korekcijas ieviesa vardarbība Eiropā pēckara apstākļos 1917.–1923. gadā. Otrā pasaules kara laikā revolūcijas un pilsoņu karus sāka uzlūkot kā partizānu cīņu. Šis priekšstats dominēja arī Aukstā kara laikā. Post-Aukstā kara apstākļos ir notikusi partizānu karu, revolūciju un pilsoņu

⁴⁹⁸ Kalyvas S.N. The Changing Character of Civil Wars, 1800–2009 // The Changing Character of War / eds. Hew Strachan and Sibylle Scheipers. – Oxford University Press, 2011. – p. 202. – 220. // <http://faculty.virginia.edu/spandya/kalyvas.pdf> (skatīts 14.11.2011); Kalyvas S.N. The Logic of Violence in Civil War. – Cambridge University Press, 2006. – p. 389.

⁴⁹⁹ Turpat. *Skatīt arī*: Хобсбаум Э. Век революции. Европа 1789–1848. – Ростов н/Д: изд-во „Феникс”, 1999. – с. 157. – 187.

⁵⁰⁰ Turpat.

karu atdalīšana. Revolūciju turpinājums mūsdienās lielākoties nav pilsoņu karš, taču arī šāds attīstības scenārijs nav izslēgts (Sīrijas piemērs 2011–?).

Revolūciju un pilsoņu karu fenomeni jaunajos un jaunākajos laikos ir pārdzīvojuši savus idejiskos pamatojumus – imperiālismu, nacionālismu, internacionālismu, sociālismu, kas liek domāt, ka nākotnē pasaule nespēs izvairīties no revolūcijām un pilsoņu kariem neatkarīgi no starptautiskās kārtības vai valdošajām idejām. Domājams, ka S. Kalivasa prognoze par asiņaino revolūciju un pilsoņu karu palikšanu pagātnē ir pārspīlēti optimistiska, gluži tāpat kā Frensisa Fukujamas (*Yoshihiro Francis Fukuyama*)⁵⁰¹ prognoze par vēstures beigām līdz ar Aukstā kara noslēgšanos.

Balstoties uz teorētisku atziņām, pilsoņu karu varētu definēt kā procesu, kurā var izšķirt vairākus posmus:

1) **nevardarbīga pretestība** (konspiratīva darbība, domubiedru grupu veidošana, idejiskas nostādnes medijos, iziešana ielās) pret valdošo režīmu nacionālu, sociālu, ekonomisku, konfesionālu vai citu iemeslu dēļ,

2) **vardarbīga sacelšanās**, kuru raksturo konflikta intensifikācija (neapmierināto savaldīšana ar represīvo struktūru palīdzību), vidējas intensitātes konflikts (sadursmes neapmierināto un represīvo struktūru starpā vai neapmierināto un konkrēta režīma atbalstītāju starpā, arī vardarbības izpausmes centrā vai perifērijā, balstītas nacionālā, sociālā vai konfesionālā neiecietībā), augstas intensitātes bruņots konflikts (paramilitāru un militāru vienību veidošana un iesaiste cīņā par varu),

3) **bruņota cīņa par varu**, kas izpaužas kā karš par kontroli centrā, par kontroli centrā un konkrētos subcentros (reģionos), karā par atdalīšanos no centra – atbrīvošanas karā vai dekolonizācijas karā (raksturīgi sadrumstalotām polietniskām vai polikonfesionālām valstīm), kas saturiski sevī iekļauj, no vienas puses, „atbrīvošanas”, „brīvības” un „neatkarības” lozungus, no otras puses „separātisma”, „šķelšanās”, „radikālisma” un „terorisma” lozungus, taču pēc formas realizējas kā pilsoņu karš.

Minētajā procesā ir jābūt saskatāmai konkurējošo politisko spēku cīņai par vietējās un starptautiskās sabiedrības atbalstu (**iekšējais atbalsts un ārējais atbalsts**). Konfliktējošajiem spēkiem ir jāīsteno mobilizācija, propaganda un vardarbība, lai sasniegtu mērķi – kontroli pār noteiktu teritoriju un cilvēku prātiem. Politiski militārajiem pretiniekiem ir jākontrolē noteikta teritorija, kuras apmēri konflikta laikā var mainīties, jāuztur funkcionēt spējīgas valdības uz

⁵⁰¹ Fukuyama F. *The End of History and the Last Man*. – Free Press, 1992.

vietas teritorijā, kur notiek cīņa par varu, vai trimdā (tā var būt gan konkrētam politiskajam spēkam simpatizējoša valsts, gan kara kuģis kā K. Ulmaņa valdības gadījumā), jābūt militārajam potenciālam (tām nav obligāti jābūt regulārām armijām, tās var būt partizānu apakšvienības ar efektīviem partizānu kara līdzekļiem, piemēram, uz zirgu pajūgiem uzstādīti ložmetēji lokālajā pilsoņu karā Ukrainas teritorijā), pretiniekiem ir jāiesaistās bruņotās sadursmēs (frontālās vai aizmugurē, pretinieku kontrolētajās pilsētās un ciemos), kā arī jāiegūst starptautiska atpazīstamība un ārējs politisks, finansiāls un militārs atbalsts, no kā ir atkarīgas konfliktējošo spēku spējas iegūt pārsvaru. Pateicoties moderna un efektīva apbruņojuma piegādēm, finansējumam algotņu vervēšanai, kā arī lobijam starptautiskos forumos var mainīties konfliktējošo spēku līdzsvars.

Balstoties uz minēto modeli, var izdalīt vairākas konfrontācijas Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā:

1) **Globālā līmeņa konfrontācija.** Cīņā par varu postimpērijas Rietumu perifērijā iesaistījās ārējie globālie aktori – Centrālo valstu bloks un Rietumu sabiedrotie;

2) **Reģionālā līmeņa konfrontācija.** Konfrontācija reģionālo aktoru – krievu pretlieliniecisko spēku, lielinieku un Polijas – starpā;

3) **Lokālā līmeņa konfrontācija.** Konfrontācija lokālo aktoru – proģermāniski, proantatniski, propadomiski, prokrieviski un propoliski orientēto – starpā;

4) **Konfrontācijas dažāda mēroga aktoru starpā** (vertikāli un horizontāli). Dažādi orientēti globālā, reģionālā un lokālā mēroga aktori konfrontē savstarpēji, turklāt ne tikai ar sev līdzīga lieluma spēlētājiem;

5) **Konfrontācija reģionālo aktoru aizmugurē** pret tiem spēkiem, kas tika uzskatīti par naidīgiem. Šīs cīņas nežēlīgākās izpausmes bija terors;

6) **Konfrontācija lokālo aktoru aizmugurē** pret tiem spēkiem, kas tika uzskatīti par naidīgiem. Šīs cīņas nežēlīgākās izpausmes bija terors;

7) **Zemnieku kari**, vērsti pret dažāda līmeņa aktoriem;

8) **Pagrīdes un teroristiskā darbība aizmugurē** – izmantoja dažāda līmeņa aktori.

Pēc monarhijas krišanas Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā pārklājās daudzskaitlīgas nacionālās, sociālās, ekonomiskās, politiskās un konfesionālās pretrunas, saplūda dažādi bruņoti konflikti, kas tiks analizēti trešajā nodaļā.

Periodizācijas problēma

Gan mūsdienu Krievijas, gan citu postpadomju valstu, gan Rietumvalstu historiogrāfijās tiek piedāvāti dažādi cīņas par varu periodizācijas varianti. Vienotas periodizācijas neesamību nosaka vismaz divi aspekti – idejiskais un reģionālais.

Ņemot vērā, ka eksistē daudzveidīga pieeja Krievijas revolūcijas un pilsoņu kara izpētē, noderīgi ir historiogrāfiski pētījumi, kuru autori pārstāv dažādas pētniecības tradīcijas. Atšķirībā no vairuma Krievijas pētnieku, Rietumvalstu autori cīņu par varu Krievijā ietver plašākā hronoloģiskā ietvarā, piemēram, 1891–1924, 1899–1919, 1899–1924, 1900–1927, 1914–1920, 1914–1921, 1917–1920, 1917–1921, 1917–1922, 1917–1929.⁵⁰²

Raugoties no zinātniskās izziņas viedokļa, iespējams, pamatotāk ir runāt nevis par cīņas par varu sākuma un beigu datumiem, bet par dinamiku. Rietumu vēsturnieku darbos ir nostiprinājies O. Faidžīsa izvirzītais viedoklis, ka jaunais zemnieku karš Krievijā pret muižniekiem un pastāvošo kārtību par „zemi un brīvību”, par „zemnieku taisnību” sākās XIX un XX gadsimta mijā un ar atšķirīgu intensitāti turpinājās līdz 20. gadu sākumam, iekļaujot sevī revolūciju un pilsoņu karu.⁵⁰³ Tiesa, kā minēts iepriekš, konflikts neaprobežojās tikai ar zemnieku jautājumu.

Atbilstoši promocijas darba tēmai, cīņas par varu hronoloģisko robežu definēšanas atslēgas jēdziens ir „postimpērija”. Nav viennozīmīgas atbildes uz jautājumu, cik ilgi turpinās postimpērijas periods. Klasiskā izpratnē postimpērijas perioda robežas ir meklējamas laikā no konkrētas impērijas sabrukuma brīža līdz jaunas pārvaldes formas izveidei un leģitimācijai. Šāds skaidrojums ir ērts starptautisko tiesību ekspertiem un precīzas hronoloģijas piekritējiem, taču tāpēc vien minēto viedokli nebūtu vēlams uzskatīt par neapšaubāmu. Kā liecina Krievijas postimpērijas piemērs, ar jauniem leģitimācijas aktiem bija par maz, lai reāli izcīnītu un nostiprinātu varu. „Veco” un „jauno” vērtību nesaderība, politisko, ekonomisko, sociālo un nacionālo ideju konfrontācija, virkne valstiskuma alternatīvu noteica to, ka varas transformācijas periods politisku diskusiju un bruņotu konfliktu formā turpinājās Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā no cariskā režīma krišanas 1917. gada pavasarī līdz Padomju Krievijas un Polijas pamiera noslēgšanai 1920. gada rudenī. Minētajā laika posmā iekļāvās gan vienotas Krievijas

⁵⁰² Кенез П. Западная историография гражданской войны в России // Россия в XIX – XX вв. Взгляд зарубежных историков. – М., 1996. – с. 181. – 196.; Фицпатрик Ш. Гражданская война в советской истории: западная историография и интерпретации // Гражданская война в России: перекресток мнений. – М., 1994. – с. 344. – 359.; Suny R.G. Revision and Retreat in the Historiography of 1917 // The Russian Review. – Vol. 53. – No. 2. – April 1994. – p. 165. – 182.

⁵⁰³ Figes O. A people's tragedy: the Russian Revolution, 1891–1924. – Penguin Books, 1998.

postimpērijas telpas pārvaldes formu, gan bijušās Krievijas impērijas Rietumu teritoriju patstāvīga valstiskuma formu meklējumi (sadarbībā ar Vāciju, ar Rietumu sabiedrotajiem (Lielbritānija, Francija, ASV), ar Padomju Krieviju un ar Poliju). Līdz ar Polijas un Padomju Krievijas pamiera panākšanu noslēdzās bruņoti starpvalstu konflikti Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā (nākamajos divos gados bija novērojamas tikai sīkas, vietējās nozīmes sadursmes). Nedaudz vēlāk, 1921. gada 18. martā Rīgā parakstītais miera līgums Polijas un Padomju Krievijas starpā noteica robežas postimpērijas rietumdaļā uz nepilnām divām desmitgadēm, līdz Vācijas un PSRS īstenotajai Polijas sadalīšanai 1939. gada rudenī. Raugoties no politiskās vēstures viedokļa, minētais hronoloģiskais konstrukts šķiet loģisks, taču šis pamatojums, protams, nav absolūts. M. Bloks precīzi norādīja, ka, nosakot hronoloģiskos ietvarus, vēsturnieks ir patvaļīgs soģis.⁵⁰⁴

Ir ļoti sarežģīti novilkt sadalošās līnijas tiem procesiem, kuros darbojas cilvēks. Pēc Krievijas impērijas sabrukuma 1917. gadā cilvēki vienā mirklī, dienā, nedēļā, mēnesī vai gadā nemainījās. Vecākās un vidējās paaudzes domāšanu un vērtības ir pamats saukt par postimpēriskām. Šī „vecā” domāšanas veida un vērtību sadursme ar dažādažām valsts pārvaldes formām radīja pārpratumus un traģiskas sekas (protams, ar atšķirīgu intensitāti) visiem bijušās impērijas iedzīvotājiem. Reformatori izloloja idejas par valsts pārvaldes un sabiedrības pārveidošanu, taču objektīvi viņi bija spiesti veidot kārtību, izmantojot to cilvēcisko materiālu, kam uzskati un vērtību sistēma bija noformējusies pagātnē.

Ārpus konstruētā hronoloģiskā ietvara (1917–1920) paliek arī vēstures literatūrā tradicionāli par Krievijas postimpērijas politiskās pārvaldes transformācijas noslēgumu uzskatītā PSRS izveide 1922. gada 30. decembrī. Nenoliedzami, tas ir būtisks pieturas punkts, taču, kā apgalvo britu vēsturnieks N. Deiviss, PSRS nebija iespējams izveidot, pirms Padomju Krievijas karā ar Poliju nebija noteikts robežteritoriju liktenis.⁵⁰⁵ Turklāt, vai var viennozīmīgi apgalvot, ka 1922. gadā tika pielikts punkts Krievijas postimpērijas politiskās pārvaldes transformācijai? Diez vai, ņemot vērā, ka politiskā transformācija izplešanās formā rietumu virzienā turpinājās 1940. gadā uz starptautiski atzīto Baltijas republiku un Rumānijā inkorporētās Besarābijas (Moldovas) rēķina un noslēdzās tikai 1991. gadā līdz ar PSRS impērijas sabrukumu. Postpadomju telpā 20 gadus turpinās pārvaldes meklējumi, uzlaikojot demokrātijas un autoritārisma „tērpus”, kā arī parlamentāras un prezidentālas iekārtas „apavus”. Nereti izskan prasība atjaunot PSRS. Kaut arī

⁵⁰⁴ Apsēstību ar hronoloģiju un datēšanu M. Bloks skaidroja ar humanitāro zinātņu pārstāvju vēlmi būt tikpat precīziem kā eksakto zinātņu kolēģi. *Skatīt sīkāk*: Bloks M. Vēstures apoloģija jeb Vēsturnieka amats. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2010. – 237. – 239., 241. – 245. lpp.

⁵⁰⁵ Deiviss N. Eiropas vēsture. – Rīga: Jumava, 2009. – 949. lpp.

ne pārlietu uzkrītoši, taču reizēm Krievijas vēsturnieku darbos tiek pieminēta arī monarhijas atjaunošanas ideja.⁵⁰⁶ Arī tagad, gandrīz 100 gadus pēc Krievijas impērijas sabrukuma, joprojām ir zināms pamats runāt par postimpērijas telpu, kurā ir aktuāls jautājums par valstiskumu un pārvaldes formu. Minētie piemēri liecina, cik trausli ir tā dēvētie „hronoloģiskie robežpunkti”, it īpaši attiecībā uz jaunāko laiku vēsturi.

Hronoloģiskā konstrukcija 1917.–1920. gadam ir balstīta priekšstatā, ka salīdzinošo analīzi plašākam reģionam – Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijai – var piemērot, balstoties uz mainīgā starptautiskā stāvokļa definējumiem.

Tradicionāli par pilsoņu kara sākumu tiek uzskatīta lielinieku īstenotā Pagaidu valdības gāšana un pretlielniecisko spēku bruņotās pretestības organizēšana 1917. gada rudenī. Nereti kā Krievijas Pilsoņu kara sākums tiek uzskatīts 1918. gada pavasaris–vasara, kad vienā veselā saplūda dažādi konflikti; šajā laikā galvenie nacionālie, sociālie un politiskie jautājumi tika risināti ar bruņotas vardarbības palīdzību, tika veidotas regulāras armijas un frontes, kā arī partizānu apakšvienības. Par Krievijas pilsoņu kara nobeigumu tiek uzskatīts 1920. gada rudens – krievu pretlielniecisko spēku pretestības pārtraukšana Krimā.⁵⁰⁷ Būtībā, kā apgalvo N. Deiviss, tas ir skatījums uz cīņu par varu no Krievijas postimpērijas centra, kurā tiek izdalīti divi posmi – 1918. gada nogali un 1919. gadu raksturoja pretlielniecisko spēku ofensīva postimpēriskā centra virzienā, 1919. gada nogali un 1920. gadu – lielinieku spēku ofensīva projām no centra uz Krievijas postimpērijas perifēriju.⁵⁰⁸ Daudzos Rietumvalstu autoru darbos Krievijas pilsoņu karš tiek datēts kā laiks no 1917. līdz 1920. vai 1921. gadam, bet Krievijas vēsturnieku darbos – kā laiks no 1917. līdz 1922. gadam, kas tiek pamatots ar nepieciešamību iekļaut Krievijas pilsoņu karā notikumus ne tikai Eiropas daļā, bet arī Tālajos Austrumos.

Tradicionālais skaidrojums nav visaptverošs un neapmierina daudzus pētniekus. Piemēram, vēsturnieks Leonīds Spirins (*Леонид Михайлович Спирин*) piedāvā Krievijas pilsoņu kara datējumu laikā no 1917. līdz 1922. gadam. L. Spirins akceptē koncepciju par revolūcijas un pilsoņu kara sasaisti un apgalvo, ka pilsoņu karš Krievijas postimpērijā ir iedalāms „ītajā” un

⁵⁰⁶ Emigrācijā ir risināts Krievijas imperatoru troņa mantojuma jautājums. Patlaban formāli Romanovu nama galva ir Nikolaja II brālēna lielkņaza Kirila Romanova (*Кирил Владимирович Романов*, 1876–1938) mazmeita Marija Romanova (*Мария Владимировна Романова*, dzimusi 1953. gadā). Laulībā ar Franci Vilhelmu Hohencollernu (*Franz Wilhelm Victor Christoph Stephan Prinz von Preußen*, pieņemot pareizticību, viņš kļuva par Mihailu (*Михаил Павлович*), dzimis 1943. gadā) Marijai 1981. gadā piedzima dēls Georgijs (*Георгий Михайлович Романов*), formāli nākamais troņmantnieks. *Skatīt sīkāk*: История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 542. – 543.

⁵⁰⁷ Голдин В.И. Россия в Гражданской войне. Очерки новейшей историографии (вторая половина 1980-х – 90-е годы). – Архангельск: Боргес, 2000. – с. 65.; Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 3. Россия под большевиками. 1918–1924. – М.: Захаров, 2005. – с. 10.

⁵⁰⁸ Deiviss N. Eiropas vēsture. – Rīga: Jumava, 2009. – 943. lpp.

„ilgajā” pilsoņu karā, kurus nošķir lielinieku veiktais apvērsums 1917. gada rudenī. Saskaņā ar L. Spirinu, „īsais” pilsoņu karš ilga no 1917. gada vasaras līdz oktobrim, to iniciēja lielinieki. „Ilgais” pilsoņu karš sākās 1917. gada oktobrī un trīs posmos turpinājās līdz 1922. gadam. Pirmo „ilgā” pilsoņu kara posmu L. Spirins datē kā laiku no 1917. gada oktobra līdz 1918. gada vasarai. Šajā posmā lielinieku varas stiprināšana un īpašuma pārdale tika īstenota lielākoties nevardarbīgi. Otrs posms turpinājās no 1918. gada vasaras līdz 1920. gada nogalei. Šo posmu raksturoja lielinieku un krievu pretlieliniecisko spēku regulāro armiju cīņa frontēs. No 1921. līdz 1922. gadam turpinājās trešais posms, ko ir pamats saukt par „tautas karu”. Šo posmu raksturoja sacelšanos sērija Kronštātē, Tambovā, Sibīrijā, Ziemeļkaukāzā u.c.⁵⁰⁹

Vēsturnieks J. Poļakovs kā kritēriju periodu noteikšanai izvēlējās sabiedrībā pastāvošās sociālās spriedzes intensitātes un vardarbības apmērus. Balstoties uz minēto kritēriju, Krievijas Pilsoņu karu viņš iedalīja sešos posmos:

1) 1917. gada februāris–marts. Patvaldības gāšana, sabiedrības šķelšanās pēc sociālā principa;

2) 1917. gada marts–oktobris. Sociāli politiskās konfrontācijas palielināšanās sabiedrībā. Demokrātiski orientēto spēku nespēja nodibināt pilsonisku mieru. Vardarbības eskalācija;

3) 1917. gada oktobris–1918. gada marts. Pagaidu valdības vardarbīga gāšana, padomju varas iedibināšana. Jauna šķelšanās sabiedrībā. Bruņotas cīņas pastiprināšanās;

4) 1918. gada marts–jūnijs. Vardarbības tālāka eskalācija, terors no abām pusēm, lokāla karadarbība. Lielinieku un krievu pretlieliniecisko spēku armiju formēšanās;

5) 1918. gada vasara–1920. gada nogale. Smagas kaujas regulāro armiju starpā. Partizānu cīņa frontes aizmugurē. Ekonomikas militarizācija. Karš šī jēdziena visaptverošā nozīmē;

6) 1921.–1922. gads. Pakāpeniska pilsoņu kara norimšana pēc smagajām militārajām operācijām. Pilsoņu kara lokalizēšanās un pilnīgs nobeigums.⁵¹⁰

Ir acīmredzams, ka L. Spirins un J. Poļakovs vērtē cīņu par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā no centra pozīcijām un primāri caur divu aktoru – lielinieku un krievu pretlieliniecisko spēku – konfrontācijas prizmu, kas nav visaptveroša un precīza. Līdzīgs, tikai pretēji apgriezts ir skatījums no perifērijas, kur tiek akcentēta vietējo aktoru loma. Domājams, ka, raugoties reģionāli, varētu maksimāli pietuvoties visu cīņā par varu iesaistīto aktoru apjaušanai.

⁵⁰⁹ „Круглый стол”. Гражданская война в России // Отечественная история. – 1993. – № 3. – с. 105.

⁵¹⁰ Поляков Ю.А. Гражданская война в России: возникновение и эскалация // Отечественная история. – 1992. – № 6. – с. 41.

Reģionālā pieeja ir līdzīga nacionālajās historiogrāfijās fiksētajai pieejai. Atšķirība ir tikai tanī, ka, nosakot hronoloģiskās robežas, nacionālo historiogrāfiju pārstāvji lielākoties koncentrējas uz situāciju vienā teritoriālā veidojumā, nevis plašākā telpā. Igaunijas un Latvijas vēsturnieki tradicionāli izmanto datējumu 1918.–1920. gads (atsevišķos gadījumos Igaunijas vēsturnieki pieturas pie 1918.–1919. gada hronoloģijas, argumentējot, ka jau 1919. gadā reāli noslēdzās bruņoti konflikti Igaunijas teritorijā), savukārt postpadomju Ukrainas vēsturnieki izmanto datējumu 1917.–1920. vai 1917.–1921. gads. Atšķirīgā datējuma piemērošanai ir vienkāršs izskaidrojums – vēsturnieki raugās retrospektīvi un hronoloģiju pielāgo konkrētai telpai.

Igaunijas un Latvijas nacionāldemokrātiskie vēsturnieki par atskaites punktiem izvēlas nevis Krievijas impērijas sabrukumu, bet nacionālu valstu dibināšanas brīdi (tie bija revolucionāri leģitīmācijas akti, kuriem legālu ietērpu sniedza vēlāk notikušās vēlēšanas; tas bija normāli, jo revolucionāra leģitīmācija neparedz iepriekšēju tautas nobalsošanu) un nacionāldemokrātiski orientētu spēku bruņotu cīņu par izraudzīto projektu – neatkarīgu republiku – pastāvēšanu, kas sevī ietvēra proģermāniski un propadomiski orientēto spēku neitralizāciju un miera līgumu slēgšanu. Pāriešana uz miera laika apstākļiem, konstitūciju pieņemšana un parlamentu vēlēšanas iekļaujas jau citā vēstures ciklā – parlamentārās demokrātijas posmā. Mazāk uzmanības ir pievērsts laikam no carisma krišanas līdz valstsnāciju dibināšanas brīdim. Savukārt Ukrainas postpadomju vēsturnieki 1917.–1920/1921. gadā saskata pilnībā iesāktu un pabeigtu neatkarības ciklu, kurā iekļaujas Centrālās Radas, Hetmanāta un Direktorijas posmi.

Tie ir vēsturnieku radītu konstrukciju piemēri. Tas ir normāli, jo bez konstrukcijām un modeļiem vēstures zinātne nav iedomājama, gluži tāpat kā jebkura cita humanitārā vai sociālā zinātne. Periodizācijas problēma joprojām ir diskusiju objekts, kas ir tieši atkarīgs no cīņas par varu konceptuālās izpratnes.

Ar Krievijas postimpērijas telpas un periodizācijas problēmu sasaucas robežu veidošanas process Krievijas postimpērijā 1917.–1920./1921. gadā, kas bija mainīgs un netika pilnībā atrisināts.

1917. gada martā, cariskā režīma krišanas brīdī, cilvēku prātos, administratīvajos dokumentos un realitātē eksistēja dažāda līmeņa robežas. Kaut arī uz kartes pastāvēja Krievijas impērijā noteiktās ārējās un iekšējās robežas, realitātē robežas Krievijas rietumdaļā bija Pirmā pasaules kara frontes noteiktas. Līdz lielinieku apvērsumam 1917. gada rudenī izvirzījās impērijas iekšējo robežu izmaiņu projekti – federālas valsts, impērijas guberņu apvienošanas autonomās teritoriālās vienībās un neatkarīgu valstu projekti. Pēc lielinieku apvērsuma tika veikti

pirmie pašnoteikšanās akti Somijā un Ukrainā. Pēc Vācijas ekspansijas 1918. gada sākumā reģionālā un lokālā mēroga aktoru robežu projekti saskārās ar realitāti – Vācijas karaspēka kontrolēto teritoriju un tās robežām. Pēc Kompjēnas pamiera būtībā ir pamats runāt par Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas ārējo un iekšējo robežu nenoteiktības kulmināciju. Pastāvēja dažāda lieluma starptautiski neatzīti valstiski veidojumi, ko kontrolēja globālā, reģionālā un lokālā mēroga aktori. Līdz 1921. gada martam ir pamats runāt par trīs līmeņu robežu noteikšanu:

1) Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas ārējo rietumu robežu noteikšana (starptautiskās sabiedrības miera līgumi ar Vāciju un Austriju);

2) Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas ārējo austrumu robežu noteikšana (atsevišķi Somijas, Igaunijas, Lietuvas, Latvijas un Polijas miera līgumi ar Padomju Krieviju);

3) Robežu noteikšana vertikāli Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas iekšienē (Somijas un Igaunijas, Igaunijas un Latvijas, Latvijas un Lietuvas, Latvijas un Polijas, Lietuvas un Polijas, kā arī Polijas un Padomju Ukrainas robežas).

Robežu noteikšanā vertikāli Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā iesaistījās Rietumvalstu pārstāvji, kuri, kā uzskata A. Varoslavāns, parasti aicināja izlīgt, lai mazinātu savstarpējās nesaskaņas un stiprinātu spēkus pret kopīgo pretinieku Padomju Krieviju. Robežstrīdu risinājumiem, piemēram, Latvijas un Igaunijas, kā arī Latvijas un Lietuvas starpā bija pamats savstarpējo attiecību pāraugšanai plašākā starpvalstu attiecību līmenī. Robežu noteikšanā tika ņemti vērā trīs principi – etniskie, vēsturiskie un ekonomiskie. Piemēram, Latvijas delegācija panāca Pitalovas rajona iekļaušanu savas valsts teritorijā, pamatojot to nevis ar etnisko principu (latvieši te bija mazākumā), bet ar ekonomisku apsvērumu – Pitalovā bija ar Latvijas iekšējiem dzelzceļiem cieši saistīts satiksmes mezgls.⁵¹¹ Ekonomiskie motīvi noteica Valkas pilsētas daļas, kā arī Pečoru (Setumā) iekļaušanu Igaunijas teritorijā. 1922. gadā 65% Pečoru iedzīvotāju bija krievi un tikai 35% – igauņi (seti).⁵¹² Jāpievienojas E. Andersona novērojumam, ka Baltijas valstu robežu noteikšanā labvēlīgs aspekts bija Baltijas tautu kompaktās, ģeogrāfiski visai skaidri iezīmētās dzīves telpas. Šajā ziņā baltiešiem bija priekšrocības salīdzinājumā ar rumāņiem, ungāriem, čehiem, vāciešiem un poļiem.⁵¹³

Būtisku lomu robežu noteikšanā bez Rietumvalstu pārstāvjiem spēlēja arī reģionālo un lokālo aktoru sadarbība. Piemēram, Polija un Latvija pretēji Lietuvas interesēm panāca, ka tika

⁵¹¹ Varoslavāns A. Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā. Pirmā desmitgade 1919–1929. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008. – 56., 62. lpp.

⁵¹² Raun T. Estonia and the Estonians. Second edition. – Hoover Institution Press, 1991. – p. 112.

⁵¹³ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 601. lpp.

izveidota kopīga robeža, tādējādi uz diviem gadu desmitiem izolējot Lietuvu no Padomju Krievijas (tas bija gan Polijas, gan Latvijas interesēs, bet ne Maskavas un Kauņas interesēs).⁵¹⁴

Ē. Jēkabsons raksta, ka daudzviet robežu noteikšanas jautājums ieguva regulējumu, bet ne juridisku noformējumu. Piemēram, Latvija un Polija noslēdza līgumu par robežu nosprašanu tikai 1929. gadā, iepriekš panākot vienošanos par kompensācijas piešķiršanu Polijas pilsoņiem – bijušajiem zemes īpašniekiem Latvijā (Ilūkstes apriņķī), taču robežas stabilizēšanas process netika pilnībā pabeigts, to pārtrauca Otrais pasaules karš. Netika atrisināti arī Polijas un Lietuvas robežjautājumi.⁵¹⁵

Kaut arī Somija apmaiņā pret solījumu neatbalstīt krievu pretlielinieciskos spēkus saņēma teritorijas, kas pirms tam ietilpa Krievijas impērijā un bija ārpus Somijas lielhercogistes – Oloņeckas un Arhangeļskas guberņās, tajā skaitā Pečengu ar niķeļa atradnēm un izeju pie Barenca jūras, 20. gados populāra bija „Lielās Somijas” ideja, kas sevī ietvēra Padomju Krievijas kontrolē esošo Karēliju. Savukārt PSRS vēlējās atvirzīt Somijas robežas no Petrogradas (Ļeņingradas) un iegūt savā kontrolē salas Somu līcī.

Atšķirībā no jēdzieniem „revolūcija”, „kontrrevolūcija”, „pilsoņu karš” „brīvības cīņas”, „atbrīvošanas karš” un „neatkarības karš”, kas figurēja 1917.–1920.gadā Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā dažāda līmeņa aktoru vidū un vietējo iedzīvotāju ikdienas saziņā, jēdzieni „zemnieku kari (revolūcijas)”⁵¹⁶ „sakāves kultūra”⁵¹⁷, „uzvarētājvalstis” un „zaudētājvalstis”⁵¹⁸, „vibrējošā zona”⁵¹⁹, „lokāli pilsoņu kari”⁵²⁰, „robežkari”⁵²¹ un „multidimensionāli konflikti”⁵²² bija vēlāku laiku fenomens – vēsturnieku, filosofu, sociologu un politologu radīti.

⁵¹⁴ Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 221. lpp.

⁵¹⁵ Turpat. – 208. lpp.

⁵¹⁶ Figes O. A people's tragedy: the Russian Revolution, 1891–1924. – Penguin Books, 1998.

⁵¹⁷ Schivelbusch W. The Culture of Defeat: On National Trauma, Mourning, and Recovery. – New York, 2003.

⁵¹⁸ Mosse G.L. Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars. – Oxford, 1990.; Ziemann B. War Experiences in Rural Germany, 1914–1923. – Oxford, 2007.; Schumann D. Europa, der Erste Weltkrieg und die Nachkriegszeit. Eine Kontinuität der Gewalt? // Journal of Modern European History. – 2003. – Vol. 1. – No. 1. – p. 23. – 43.; Defeat and Memory. Cultural Histories of Military Defeat since 1815 / ed. Jenny Macleod. – London, 2008.

⁵¹⁹ Bloxham D. Genocide, the World Wars and the Unweaving of Europe. – Edgware, 2008.; Bloxham D. The Final Solution: A Genocide. – Oxford, 2009.

⁵²⁰ Deiviss N. Eiropas vēsture. – Rīga: Jumava, 2009. – 942. lpp.; Service R. A History of Twentieth-Century Russia. – Cambridge, Massachusetts, 1998. – p. 113.; Yekelchik S. Bands of Nation Builders? Insurgency and Ideology in the Ukrainian Civil War // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 202. – 203.

⁵²¹ Turpat.

⁵²² Liulevicius V.G. The German Myth of the East. 1800 to the Present. – Oxford, 2009. – p. 154.

Jāakcentē, ka vēstures zinātnē normāla prakse ir aizgūt vai radīt jēdzienus, lai piemērotu tos konkrētam laika periodam. Piemēram, jēdziens „genocīds” tika radīts un nostiprināts tikai pēc Otrā pasaules kara, taču vēstures literatūrā to attiecina gan uz turku un armēņu konfliktu Pirmā pasaules kara laikā, gan „*golodomoru*” Ukrainā XX gadsimta 30. gadu sākumā – laiku pirms Otrā pasaules kara. Līdzīgi ir ar jēdzienu „paramilitārisms”, kas tika formulēts tikai XX gadsimta 30. gados, lai apzīmētu politiskas formācijas ar militāru novirzi, kas neiekļāvās regulārajos bruņotajos spēkos. Gan mediju vidē, gan vēstures literatūrā jēdziens „paramilitārisms” nostiprinājās XX gadsimta 50. gados, taču tas tika attiecināts uz senāku vēsturi, ar jēdzieniem „paramilitārās kustības” vai „paramilitārās organizācijas” apzīmējot zemessargu un partizānu kustības, kas efektivitāti un nozīmi apliecināja politiski militāros konfliktos, piemēram, Napoleona karu laikā.⁵²³ Pagāja aptuveni gadsimts no Napoleona kariem līdz Pirmajam pasaules karam, un paramilitārie formējumi atkal parādījās modē. Ilgstošajā miera periodā nepilnu 100 gadu laikā bija nostiprinājusies regulāro armiju un tiesībsargājošo struktūru (policija, tiesa, sodu izpildes dienesti) sistēma, respektīvi, centrālajai valsts varai bija monopols uz valstu iekšējo un ārējo aizsardzību, kas tika likvidēts, Pirmajam pasaules karam transformējoties daudzos konfliktos. Paramilitārisms bija politiski militāru konfliktu blakusprodukts.

Diez vai „lokālā pilsoņu kara” koncepcija aizstās un, iespējams, tai nevajadzētu aizstāt attiecīgi Ukrainas nacionālās historiogrāfijas koncepciju par „Ukrainas revolūciju” vai Baltijas valstu nacionālo historiogrāfiju koncepciju par „Brīvības cīņām”, „Atbrīvošanas karu” un „Neatkarības karu”; šie brīvības un neatkarības alkas ietverošie jēdzieni ir būtiska igauņu, latviešu un lietuviešu nāciju un nacionālu valstu rašanās un nostiprināšanās mīta sastāvdaļa, jēdzienu lietošanā ir izveidojusies noturīga tradīcija. Taču „lokālā pilsoņu kara” koncepcijas pārdomāšana un nopietna kritika vēstures zinātnē būtu objektīvi nepieciešama, lai pārvarētu tradīciju producēt „uzvarētāju vēsturi”, iezīmējot „mūsu” un „svešo” laukus.⁵²⁴ Tragīku ietverošā jēdziena „pilsoņu karš” apzināšana, iespējams, stimulētu sapratni, ka Krievijas postimpērijas

⁵²³ Paramilitary forces // International Military and Defence Encyclopedia. Vol. 5. / ed. Trevor N. Dupuy. – Washington, 1993. – p. 2104. – 2107.

⁵²⁴ Domājams, ka vērā ņemami vidējās izpratnes rādītāji par konkrētiem vēstures notikumiem ir sabiedrības attieksme pret kultūras cilvēku radītajām mākslas filmām, kurās, savukārt, zināmā mērā tiek atspoguļotas valdošās noskaņas akadēmiskajās aprindās. Kardināli atšķirīgu attieksmi pret 1917.–1920. gada notikumiem pauž XXI gadsimta pirmajā desmitgadē radītās mākslas filmas „Vārdi granītā” („*Nimed marmortahvilil*”, 2002, Igaunija), „Rīgas sargi” (2007, Latvija) un „Robeža 1918” („*Raja 1918*”, 2007, Somija). Minētās Igaunijas un Latvijas mākslas filmas, ko kopumā atzinīgi uztvēra skatītāju vairums, ir pārblīvētas ar „urrāpatriotismu”, savukārt Somijas mākslas filma parāda tā laika skarbumu, psiholoģiskās un fiziskās vardarbības formas, neviennozīmību, atteikšanos no iedalīšanas „gaišajos” un „tumšajos” spēkos. Nav pamata nepiekrīst Dž. Tošam, kurš norāda, ka nācija kā pilsoniska sabiedrība formējas ne tikai uz „varonīgās vēstures”, bet arī uz „vardarbīgās” pagātnes apzināšanās bāzes. *Skatīt sīkāk*: Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка. – М.: Издательство „Весь Мир”, 2000. – с. 11. – 12.

Rietumu perifērijas federalizācija, vasalizācija, demokratizācija un sovetizācija notika psiholoģiskās un fiziskās vardarbības manifestācijas apstākļos; sabiedrība piedzīvoja morālo krīzi un vērtību konfrontāciju.

Zinātnieku vidū nepastāv vienots viedoklis kritēriju noteikšanā jēdzienu „revolūcija” un „pilsoņu karš” definēšanā, tas paver turpmākas pētniecības perspektīvas un iespējas koriģēt revolūciju un pilsoņu karu teorijas. Mēģinājumi skatīt revolūcijas vai pilsoņu karus „no apakšas” vai „no augšas” nav visaptveroši, jo koncentrējas uz atsevišķām sociālajām vai etniskajām grupām, politiskām idejām vai atsevišķiem notikumiem. Revolūciju un pilsoņu karu fenomeni jāskata pēc iespējas visaptveroši un multifaktoriāli.

Apkopojot zinātnieku piedāvātos jēdzieniskos risinājumus, šķiet, neviens nav līdz galam pārliecinošs. Neitrāls un tanī pašā laikā pietiekoši visaptverošs ir jēdziens „cīņa par varu”, ko var definēt kā pamatkategoriju („jumta jēdzienu”), kas sevī ietver jēdzieniskos vārdu savienojumus „iekšējā cīņa”, „ārējā cīņa”, „neatkarības kari”, „revolūcijas”, „pilsoņu kari” u.c. Cīņa par varu realizējās kā cīņa par valstiskuma alternatīvām, kas piedāvāja konkrētus sabiedrības uzbūves un darbības principus etniski, konfesijāli, vēsturiski vai idejiski noteiktās teritoriālās robežās, kā arī iekļāvās dažādos starptautiskās kārtības redzējumu modeļos.

3. nodaļa Cīņas par varu faktori

Iekšējā faktora problēma

Primārā padomju historiogrāfijas šķiru cīņas kā pilsoņu kara koncepcijas, kā arī nacionālo historiogrāfiju brīvības cīņu koncepcijas kritikā ir sociālo procesu analīze. Mūsdienu vēsturnieku pētījumi apliecina, ka sociālie procesi Krievijas postimpērijā bija pretrunīgi, ko noteica priekšvēsture – mēģinājumi modernizēt impēriju rezultējās pārejas stāvoklī esošā un līdz ar to nestabilā sociālajā struktūrā, kuru raksturoja augsta marginalizācijas pakāpe. Gluži tāpat kā jebkuru citu modernizācijas skarto sfēru, arī sabiedrību ietekmēja Pirmais pasaules karš. Mūsdienu vēsturnieki būtībā ir vienprātis, ka pretrunas pastāvēja gan dažādu sociālo grupu (zemnieki, strādnieki, muižnieki, uzņēmēji, baņķieri, inteliģence, karavīri, virsnieki) starpā, gan šo grupu ietvaros, proti, sadalošā līnija gāja gan horizontāli pa nosauktajām sociālajām grupām, gan vertikāli, caururbjot un šķeļot ikvienu sociālo grupu. Sociālie jautājumi lielā mērā noteica atbalsta bāzi katrai konkrētai valstiskuma alternatīvai.

Centrālā ir zemniecības tēma, kas nav pārsteidzoši, jo XX gadsimta sākumā zemnieki veidoja aptuveni 80% Krievijas impērijas iedzīvotāju. Zemniecības psiholoģija un tradīcijas atstāja ietekmi uz visu sabiedrību. Zemnieku problēmas pētniecība tiek īstenota starpdisciplināri. Starptautiskā zinātniski pētnieciskā projekta „Zemnieku revolūcija Krievijā. 1902–1922” vadītāji Krievijas vēsturnieks Viktors Daņilovs (*Виктор Петрович Данилов*) un viņa britu kolēģis Teodors Šaņins (*Teodor Shanin*) ir pārliecināti, ka dziļais pamats sociālajiem, politiskajiem un ekonomiskajiem satricinājumiem Krievijas impērijā bija „zemnieku revolūcija”, bet pārējās politiski un sociāli motivētās revolūcijas notika uz zemnieku revolūcijas fona.⁵²⁵ Minētajam uzstādījumam var piekrist tikai daļēji, jo zemnieki sadarbojās ar cīņā par varu iesaistītajiem dažāda lieluma aktoriem, turklāt atšķirīga bija zemnieku turība un statuss sabiedrībā. Pēc Krievijas vēsturnieku aprēķiniem, pirms 1917. gada Februāra revolūcijas turīgo zemnieku īpatsvars bija aptuveni 15%, viņiem piederēja 40% aramzemes. Turīgie zemnieki saražoja pusi no Krievijas iekšējam patēriņam nepieciešamās maizes. Pēc lielinieku īstenotās zemes pārdales turīgo zemnieku īpašumā palika vairs tikai 10% aramzemes; sākās bads, kas atsaucās uz zemnieku noskaņojumu. Saskaņā ar Viskrievijas ārkārtas komisijas cīņā pret kontrrevolūciju un

⁵²⁵ Крестьянское движение в Поволжье. 1919–1922 гг.: Документы и материалы / под ред. В. Данилова и Т. Шанина. – М., 2002.; Крестьянское движение в Тамбовской губернии (1917–1918): Документы и материалы / под ред. В. Данилова и Т. Шанина. – М., 2003.

sabotāžu (VĀK) priekšnieka vietnieka, latviešu izcelsmes „čekista” Mārtiņa Lāča (kristītais vārds Jānis Sudrabs, 1888–1938) datiem, pēc lielinieku nākšanas pie varas 15 mēnešu laikā lielinieku kontrolētajā teritorijā tika fiksētas 344 zemnieku sacelšanās.⁵²⁶ Atšķirībā no zemniekiem citviet Krievijas impērijā, kuri tika atbrīvoti no dzimtbūšanas tikai 1861. gadā, Baltijas guberņu zemnieki tika brīvlaisti pirmajos gados pēc Napoleona kariem; daudzi no viņiem bija izveidojuši rentablas saimniecības. Vairums zemnieku, gluži tāpat kā citu sociālo grupu pārstāvji, nevēlējās aktīvi iesaistīties konfrontācijā, taču bija spiesti piedalīties, jo zemes problēma cieši korelēja ar īpašuma, pārtikas un bada jautājumiem. Turklāt zemnieki bija pakļauti mobilizācijai no dažādu cīņā par varu iesaistīto spēku puses, daudzi zemnieki jau bija kļuvuši par karavīriem Pirmā pasaules kara laikā. Mūsdienu literatūrā turpinās cīņā par varu iesaistīto aktoru bruņoto spēku komplektēšanas procesa izpēti. Līdz šim veiktie pētījumi jau apliecina, ka komplektēšanā būtisku lomu spēlēja zemniecība, kas pakļāvās un pretojās mobilizācijai. Vēsturniece Taīsiņa Osipova (*Таисия Васильевна Осипова*) ir izpētījusi, ka 1918. gada rudenī, kad tika īstenota visaptveroša mobilizācija Sarkanajā armijā, 80 Krievijas postimpērijas apriņķos notika mobilizācijai pakļaujamo zemnieku sacelšanās. Aktuāla bija zemnieku dezertēšanas problēma. Lielākā dezertēšanas intensitāte sakrita ar lauku apstrādes sezonām. Lielinieki atrada veidu, kā cīnīties pret dezertēšanu – viņi sūtīja mobilizētos zemniekus uz ģeogrāfiski attāliem kauju rajoniem no zemnieku dzīves vietas. Taču vēsturnieki būtībā ir vienisprātis, ka Krievijas postimpērijas centrālajā daļā lielinieki apspieda zemnieku karus, ne tik daudz pateicoties militārām akcijām, tajā skaitā, piemēram, indīgo gāzu izmantošanai Tambovas zemnieku savaldīšanai, cik jaunajai ekonomikas politikai (NEP). Tiesa, pēc īslaicīgā „NEP`a atkušņa” lauki atkal piedzīvoja vardarbības vilni kolektivizācijas formā.⁵²⁷

Raugoties uz Krievijas postimpērijas Rietumu perifēriju, par patiesi nozīmīgu zemnieku karu var runāt tikai Ukrainas gadījumā, kur ar zemniekiem–nemierniekiem, tajā skaitā *mahnovciem*, bija spiesti rēķināties visi cīņā par varu iesaistītie aktori. Piemēram, N. Mahno trīs reizes slēdza militārās vienošanās ar Sarkanu armiju par kopīgu cīņu pret pretlielinieciskajiem

⁵²⁶ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 494. – 495.

⁵²⁷ Осипова Т.В. Крестьянский фронт в гражданской войне // Судьбы российского крестьянства. – М., 1990. – с. 111.; Осипова Т.В. Российское крестьянство в революции и гражданской войне. – М., 2001.; Павлюченков С.А. Крестьянский Брест или предыстория большевистского НЭПа. – М., 1996.; Андреев В.М. Российское крестьянство: навстречу судьбе 1917–1920. – М., 1997. – с. 158. – 159.; Алешкин П.Ф., Васильев Ю.А. Крестьянская война в России в условиях политики военного коммунизма и ее последствий (1918–1922 гг.). – М., 2010.

spēkiem, bet neilgi pēc tam lauza vienošanās un karaļa savstarpēji.⁵²⁸ 1919. gada decembrī lielinieki trešo reizi ieņēma Kijevu. S. Jekeļčiks norāda, ka šoreiz lielinieki rīkojās pārdomāti, jo akceptēja formālu Padomju Ukrainas neatkarību, oficiāli atzina ukraiņu valodu un īstenoja uzmanīgu agrāro politiku. Lai izdabātu lielākajai sociālajai grupai, 1920. gada pavasarī lielinieki nodeva daļu konfiscētās zemes zemniekiem. Tas bija izšķirošs solis padomju varas nostiprināšanā Ukrainā.⁵²⁹ Domājams, veicot agrāro reformu Ukrainā 1919. gada nogalē un 1920. gadā, lielinieki ņēma vērā iepriekš pieļautās kļūdas Krievijas postimpērijā, tajā skaitā Latvijas teritorijā, kur 1919. gada pirmajā pusē lielinieki P. Stučkas vadībā veica radikālu agrāro reformu, kuras rezultātā zeme tika nacionalizēta ne tikai no lielajiem zemes īpašniekiem muižniekiem, bet arī no zemniekiem (tika nacionalizēta zeme, kuru zemnieki aptuveni 100 gadu laikā pēc brīvvaldības bija atpirkuši no muižām; līdz ar zemes nacionalizēšanu tika likvidētas arī zemes mantošanas tiesības; nacionalizētā zeme netika izdalīta bezzemniekiem), kas, kā uzskata Latvijas vēsturnieks J. Šiliņš, izraisīja zemniecības neapmierinātību ar P. Stučkas režīmu un motivēja aktīvai pretestībai.⁵³⁰

Vairums mūsdienu vēsturnieku uzskata, ka zemnieku kustība bija pretrunīga un tās sociālais sastāvs nebija viendabīgs. Zemnieku kustība sevī ietvēra „taisnīguma ideju”, naidu pret valdošajām aprindām, neuzticību pilsētai un centrālajai varai un tās spējām saprast un aizstāvēt zemnieku intereses. Nav akadēmiski korekti idealizēt zemnieku kustību un tās līderus; viņiem bija sveši humānisma ideāli. Uz spēka pielietošanu viņi atbildēja ar pretspēku. Vardarbība, rekvizīcijas un ebreju grautiņi (*pogromi*) raksturoja daudzos zemnieku karus Krievijas postimpērijā. Vairums zemnieku primāri domāja nevis par valstiskumu, bet par iespēju „iztīrīt” savus laukus no „svešajiem”.⁵³¹ Vēstures literatūrā zemnieku kustība nereti tiek definēta arī kā „zaļo kustība”. Vēsturnieks Mihaels Bernštams (*Михаил Семенович Бернштам*), kurš 1976. gadā emigrēja no PSRS uz ASV un darbojās Hūvera institūtā, aizstāv tēzi, ka jēdzienu „zaļo kustība” nevar attiecināt uz visu zemnieku kustību, jo „zaļie” lielākoties bija propadomiski orientēti un ar tiem primāri saistās Melnās jūras reģions. „Zaļo kustībai” Ukrainā M. Bernštams pretnostata Tambovas zemnieku kustību, kas bija konservatīva un dziļi reliģioza, vērsta pret

⁵²⁸ Figes O. A people's tragedy: the Russian Revolution, 1891–1924. – Penguin Books, 1998.; Бернштам М. Стороны в Гражданской войне 1917–1922. – М., 1992. – с. 23., 24.; Осипова Т.В. Крестьянский фронт в гражданской войне // Судьбы российского крестьянства. – М., 1990.

⁵²⁹ Yekelchik S. Bands of Nation Builders? Insurgency and Ideology in the Ukrainian Civil War // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 227.

⁵³⁰ Šiliņš J. Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība (1918. gada decembris – 1919. gada jūnijs). Promocijas darbs. – Rīga, 2011. – 109. lpp.

⁵³¹ Goppers K. Četri sabrukumi: ģenerāļa Goppera atmiņas. – Rīga: Armijas informācijas nodaļas izdevums, 1920. – 51. lpp.

lieliniekiem. Vienīgā kopīgā pazīme visām zemnieku kustībām Krievijas postimpērijā bija ārēja – sacelšanās forma.⁵³² Minētais viedoklis ir diskutabls, jo, kā norādīts iepriekš, Ukrainas zemnieku un lielinieku sadarbības piemēri mijās ar savstarpēju konfrontāciju. Turklāt, piemēram, Latvijas gadījumā ar „zaļo kustību”, kas galvenokārt aptvēra Latvijas austrumdaļu, tika saprasta zemnieku pretošanās padomju varai.⁵³³

Strādnieki padomju historiogrāfijā tradicionāli tika pozicionēti kā lielinieku atbalstītāji un virzītājspēks revolūcijā un pilsoņu karā, „proletariāta diktatūras” idejas nesēji. Minētā uzstādījuma kritika netika pieļauta. Rietumu historiogrāfijā strādnieku aspektam revolūcijā un pilsoņu karā tika pievērsta pastiprināta uzmanība sociālās vēstures pētnieku darbos. Viņi analizēja strādnieku sastāva un stāvokļa transformāciju deurbanizācijas apstākļos. Pētnieki konstatēja, ka, neraugoties uz pārmaiņām, vairums strādnieku atbalstīja lieliniekus. Tiesa, kā apgalvo Rietumu vēsturnieki, bija novērojama arī diferenciācija strādnieku grupas ietvaros; strādnieki bija izteikti kreisi orientēti, taču ne viennozīmīgi lielinieku partijas atbalstītāji, strādnieki dažādi uztvēra teroru un „proletariāta diktatūras” idejas transformēšanos par „diktatūras pār proletariātu” ideju. Pētnieki ir fiksējuši ne tikai nevardarbīgās pretošanās metodes no strādnieku puses pret lielinieku politikas realizāciju, bet arī bruņotas sacelšanās, kas gan nebija plaši izplatītas.⁵³⁴ Iekšējās pretrunas strādniecības vidū ir svarīga problēma, kas prasa tālāku izsvērtu un maksimāli objektīvu izpēti. Taču ar to vien nevajadzētu aprobežoties. Būtu svarīga strādniecības vispusīga izpēte reģionālā kontekstā, neatstājot bez uzmanības strādnieku vēsturi ārpus lielinieku kontrolētās teritorijas. Būtu jāpēta strādnieku ekonomiskais stāvoklis, pašapziņa, rīcība, politiskās simpātijas.

Pilsētnieku vidusslānis lielākoties nebija pozitīvi noskaņots attiecībā pret padomju varu, taču kopumā tas nebija spējīgs uz organizētu un stingru pretpadomju cīņu. Tam par iemeslu bija gan sabiedrības politiskā atomizācija, gan lielinieku skarbās metodes, apspiežot opozīciju. Daļa pilsētas vidusslāņa atbalstīja lieliniekus, daļa izmantoja radušos situāciju, lai vairotu savu turību. Nebija viennozīmīgas attieksmes „balto” ģenerāļu vidū attiecībā uz pilsētu vidusslāni, no kura tika prasīta fiziska un materiāla palīdzība. Pēc Krievijas vēsturnieku aprēķiniem, laikā starp 1917. un 1920. gadu Maskavas iedzīvotāju skaits samazinājās par 30%, bet impērijas citadeles Petrogradas (Pēterburgas) iedzīvotāju skaits – pat par 60%. Tie, kuriem bija radinieki laukos, bēga no pilsētas pie viņiem, daļai izdevās nokļūt ārzemēs. Daudzi nomira no bada un slimībām.

⁵³² Бернштам М. Стороны в Гражданской войне 1917–1922. – М., 1992. – с. 24. – 25.

⁵³³ Šiliņš J. Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība (1918. gada decembris – 1919. gada jūnijs). Promocijas darbs. – Rīga, 2011. – 160. lpp.

⁵³⁴ Aves J. Workers Against Lenin: Labour Protest and the Bolshevik Dictatorship. – London, New York, 1996.

1913. gadā Pēterburgā uz 1000 iedzīvotājiem bija 26,4 dzimušie un 21,4 mirušie, bet 1919. gadā Petrogradā – uz 1000 iedzīvotājiem bija 15,5 dzimušie un 81,7 mirušie.⁵³⁵ Līdzīgi aprēķini par lielākajām pilsētām Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā līdz šim nav veikti. Arī tagad ir aktuāla aptuveni pirms 15 gadiem Tambovas vēsturnieka V. Kaniščova izvirzītā tēze, ka pilsētnieki, kas bija sociāli un ekonomiski aktīva sabiedrības daļa, prasa tālākus pētījumus.⁵³⁶

Mazpētīts ir turīgo iedzīvotāju sociālās grupas pārstāvju – muižnieku, uzņēmēju, baņķieru, ierēdņu un viņu ģimeņu – liktenis. Padomju historiogrāfijā turīgie iedzīvotāji tika pētīti no ideoloģiskām pozīcijām padomju varas politikas kontekstā par „ekspluatatoru šķiras” likvidāciju. Atbilstoši padomju historiogrāfijas pozīcijai par šķiru cīņas formulu, turīgajiem iedzīvotājiem vajadzēja karot pret strādniekiem un zemniekiem, taču realitātē turīgo iedzīvotāju atrašanās frontē bija salīdzinoši neliela. Daļa turīgo iedzīvotāju bija zaudējusi privilēģijas un īpašumus, viņi slēpās lielinieku kontrolētajās teritorijās; daļa no viņiem tika ņemti ķīlniekos vai nogalināti. Daļa savulaik turīgo iedzīvotāju mēģināja migrēt uz reģioniem, kas neatradās lielinieku kontrolē, viena no iecienītām vietām bija hetmaņa P. Skoropadska kontrolētā Kijeva; vieni atbalstīja pretlielinieciskos spēkus reģionos, citi domāja par iespējam emigrēt no Krievijas postimpērijas.

Ne tikai Krievijas postimpērijas, bet arī citi cīņā par varu iesaistīto Centrālo valstu bloka un Rietumu sabiedroto inteliģences pārstāvji – zinātnieki, inženieri, tehniķi, ārsti, skolotāji – nav pētīti visaptveroši, lai gan tas būtu nepieciešams. Iespējams, tieši inteliģencē cīņas par varu apstākļos bija novērojama visintensīvākā šķelšanās. Labs pilsoņu kara traģiskas piemērs ir Krievijas Zinātņu akadēmijas akademiķu liktenis – no 1917. gadā dzīvajiem 46 akademiķiem pilsoņu karu nepārdzīvoja 15, astoņi emigrēja, uz vietas Padomju Krievijā 1923. gadā bija vairs tikai puse – 23 akademiķi, no kuriem lielākā daļa turpināja pētniecisko un pasniedzēja darbu lielinieku būvētajā pasaulē.⁵³⁷

Spēka struktūru aspekts cīņā par varu padomju historiogrāfijā tika skatīts vienpusēji, pievēršoties Sarkanās armijas izveidei, stratēģijai un taktikai. Lielinieku pretinieku militārā darbība tika skatīta minimāli un nekritiski. Maz uzmanības tika pievērsts arī Sarkanās armijas personālsastāvam, jo daudzi vecākie virsnieki vēlāk tika represēti. Atsevišķu Josifam Staļinam (*Иосиф Виссарионович Джугашвили (Сталин)*, 1878/79–1953) pietuvinātu karavadoņu Klementa Vorošilova (*Климент Ефремович Ворошилов*, 1881–1969) un Semjona Budjonija (*Семён Михайлович Будённый*, 1883–1973) nopelni tika pārspīlēti. Netika pievērsta uzmanība

⁵³⁵ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 498.

⁵³⁶ Канищев В.В. Городские средние слои в период формирования основ советского общества: Автореф дис. . докт. ист. наук. – М., 1998. – с. 32. – 33.

⁵³⁷ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 498.

šķietami mazāk būtiskajām militārajām operācijām, piemēram, Ziemeļu un Ziemeļrietumu frontēs. Dziļāku un vispusīgāku izpēti prasa Sarkanās armijas un vietējo propadomisko spēku sadarbība perifērijā Ukrainas, Baltkrievijas un Baltijas valstu teritorijās 1918. gada nogalē un 1919. gada pirmajā pusē, kad no šīm teritorijām tika evakuēti Pirmajā pasaules karā zaudējušo Centrālo valstu bloka spēki. To pašu var teikt arī attiecībā uz Sarkanās armijas darbību Dienvidkaukāzā un Centrālāzijā XX gadsimta 20. gados. Ir svarīgi izpētīt lieliniecisko un pretlieliniecisko spēku zaudējumus regulārajās kaujās.

Mūsdienu Krievijas vēstures literatūrā ir notikusi pētniecības centra pārbīde uz krievu pretlielinieciskās kustības pētniecību, tajā skaitā tiek pastiprināti pētīti krievu pretlielinieciskās kustības bruņotie formējumi. Tanī pašā laikā mazāk uzmanības tiek pievērsts padomju bruņoto formējumu pētniecībai. Militārā aspekta pētniecība, kas iekļaujas gan iekšējā faktorā, gan ārējā faktorā, tā daudzveidība un reģionālā specifika joprojām ir aktuāls vēsturnieku uzdevums. Nākotnē ir jāapvieno vienā veselā pētījumā karojošo pušu stratēģija un taktika, stāvoklis un kaujas operācijas ārējās un iekšējās frontēs, jāsalīdzina kaujas spējas un karotprasmes.

Pastiprināta uzmanība mūsdienu vēstures literatūrā ir pievērsta šķelšanās procesiem virsniecībā.⁵³⁸ Pētījumi apliecina, ka motivācija dienestam Sarkanajā armijā bija dažāda – simpātijas lielinieku idejām par jauno pasaules kārtību, iespējas pie lieliniekiem veidot militāro karjeru, kas tika kavēta impērijas sistēmā, vēlme glābt sevi un ģimeni (1918. gada 30. septembrī tika izdota pavēle, saskaņā ar kuru, Sarkanās armijas vienībās un apakšvienībās karojošajam bijušajam cariskās impērijas armijas virsniekam pārejot pretlieliniecisko spēku pusē, represēja viņa ģimeni), daļa domāja apolītiski, uzskatot, ka dien dzimtenes labā, vienalga, lai kāds politiskais režīms arī nepastāvētu, daļa pievienojās Sarkanajai armijai ar mērķi veikt pretlieliniecisku darbību no iekšienes. 1918.–1920. gadā Sarkanajā armijā kā militārie speciālisti tika mobilizēti aptuveni 50 000 bijušie Krievijas impērijas armijas virsnieki (salīdzinājumam, aptuveni 17% no visa Krievijas impērijas virsnieku korpusa 1917. gada rudenī). Lieliniekiem tas bija apstākļu spiests pasākums. Apzinoties bijušo virsnieku būtības nesavietojamību ar lielinieku būvēto pasaules kārtību, Sarkanās armijas komandējošajā sastāvā pakāpeniski tika samazināts šo militāro speciālistu īpatsvars, attiecīgi no 75% 1918. gadā līdz 34% 1921. gadā.⁵³⁹

Britu vēsturnieks Evans Modslis (*Evan Mawdsley*) ir norādījis, ka Pirmā pasaules kara laikā tika mobilizēti vairāk nekā 15 miljoni Krievijas impērijas iedzīvotāju un vēl aptuveni 3

⁵³⁸ Самусь В.Н., Устинкин С.В., Мацур П.С. Белое движение и отечественный офицерский корпус в годы гражданской войны в России (1917–1922 гг.). – Нижний Новгород, 1995.

⁵³⁹ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 486. – 487.

miljoni iedzīvotāju tika piesaistīti paramilitārās organizācijās, kas nodrošināja armijas un flotes vajadzības.⁵⁴⁰ Ne tikai Krievijas, bet arī citu Antantes valstu un Centrālo valstu bloka karavīri lielā mērā atradinājās no cita veida nodarbošanās kā karošana un organiski iekļāvās cīņā par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā. P. Getrels norāda, ka šie sabiedrības aktīvākie pārstāvji, absolūtajā vairākumā vīrieši, iemiesoja kara psiholoģiju un pārliecību, ka visi aktuālie dzīves jautājumi ir jārisina ar ieroču palīdzību. 1915. gada beigās aptuveni 1,5 miljoni Krievijas armijas karavīru bija guvuši ievainojumus frontē un atgriezušies mājās, kur viņi netika pietiekami aprūpēti. Vēl aptuveni 1,5 miljoni Krievijas karavīru bija nonākuši karagūstekņu nometnēs vai pazuduši bez vēsts. Kara gadu laikā Krievijas impērijas sabiedrībā nostiprinājās nodevības sajūtas. Cilvēki brutalizējās, vēlējās atriebties. Vienlaikus tas bija arī nepiepildīto cerību laiks gan sadzīvīskā, gan valstiskā līmenī.⁵⁴¹

Piemēram, S. Jekeļčiks norāda, ka kopš 1917. gada pavasara bijušās cariskās armijas karavīri spēlēja būtisku lomu politiskajā dzīvē Ukrainas teritorijā. Kijevā izvietotās regulārās vienības un apakšvienības atbalstīja Krievijas Pagaidu valdību, savukārt frontē un rezervē esošās vienības un apakšvienības simpatizēja Ukrainas Centrālajai Radai vai lieliniekiem, kas abos gadījumos piedāvāja iespējas tikt projām no frontes un solīja sociālas preferences. Būtisks bija Ukrainas ģeogrāfiskais tuvums fronteī, kas nozīmēja, ka Ukrainas pilsētas un ciemus pārpludināja dezertieri, ienesot te vardarbības un spēka kultūru. Vairums karavīru bija zemnieki formās, kas nozīmēja, ka formās ģērbto zemnieku lojalitāti varēja izpelnīties, risinot zemes jautājumu.⁵⁴² Līdzīgās domās ir R. Paipss, kurš pieļauj, ka karavīri ne tik ļoti nevēlējās karot, cik negribēja nokavēt zemes dalīšanu.⁵⁴³

Krievijas postimpērijas Rietumu perifēriju ir pamats raksturot kā „satricināto zonu” (*shutter zone*) bez leģitīmas pārvaldes, kurā tika īstenota karadarbība un kurā nebija skaidra varas mehānisma. „Satricinātajā zonā” varēja izpausties visdažādākie spēki un izmantot humānas un vardarbības metodes, lai nostiprinātu varu. Bija novērojama disciplinētu karavīru transformēšanās par marodieriem un algoņiem jeb karakungiem (*warlord*). Civilās un militārās kārtības pilnīgs sabrukums ir attiecināms uz periodu starp 1917. gada rudenī un 1918. gadu, kad postimpērijas

⁵⁴⁰ Mawdsley E. *Soldiers and Sailors // Critical Companion to the Russian Revolution 1914–1921* / ed. by E. Action, W. G. Rosenberg. – London-Sydney-Auckland, 1997. – p. 589.

⁵⁴¹ Gatrell P. *Whole Empire Walking. Refugees in Russia During World War I.* – Bloomington, 1999. – p. 3.

⁵⁴² Yekelchik S. *Bands of Nation Builders? Insurgency and Ideology in the Ukrainian Civil War // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923* / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 210. – 211.

⁵⁴³ Пайпс Р. *Русская революция: В 3 кн. Кн. 3. Россия под большевиками. 1918–1924.* – М.: Захаров, 2005. – с. 610.

teritoriju pārpludināja Pirmā pasaules kara veterāni un dezertieri, kas brutalizēja civilo vidi.⁵⁴⁴ Atsevišķi aprēķini rāda, ka pēc lielinieku apvērsuma 1917. gada rudenī no Krievijas impērijas armijas dezertēja aptuveni 2 miljoni karavīru.⁵⁴⁵ Lojalitāte dažādu aktoru militārajiem formējumiem nebija noturīga. Piemēram, cīņas par varu apstākļos dezertēja un pievienojās K. Ulmaņa valdības militārajiem formējumiem Padomju Latvijas armijas 1. Latviešu strēlnieku padomju divīzijas komandieris pulkvedis Gustavs Mangulis (1879–1931) un 2. Latviešu strēlnieku padomju divīzijas komandieris štāba kapteinis Roberts Staņislavs Lielbiksis (1894–1982).⁵⁴⁶

Salīdzinoši maz uzmanības ir pievērsts paramilitārisma cīņā par varu Krievijas postimpērijā. Paramilitārās organizācijas radās gan stihiski, gan koordinēti kā papildinājums militārām formācijām, kas aizsargāja un konfrontēja ar konkrētiem valstiskumu piemēriem. Paramilitārisms bija raksturīgs dažādu valstiskuma modeļu aizstāvjiem – gan labējiem, gan kreisajiem. Pie paramilitārām struktūrām var pieskaitīt atšķirīgi motivētus partizānus, Vācijas brīvprātīgos (*Freikorps*) un vietējos zemessargus (piemēram, *Suojeluskunta* Somijas teritorijā, *Kaitseliit* Igaunijas teritorijā, aizsargi Latvijas teritorijā, *Šaulių sąjungos* Lietuvas teritorijā). Salīdzinošā pieeja ļauj secināt, ka Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā nav pamata izcelt konkrētas sabiedrības grupas, kas veidoja paramilitāro organizāciju kodolu. Krievu pretlielniecisko spēku pamatu veidoja virsnieki un aristokrāti, savukārt Baltijas zemēs un Ukrainā paramilitāro organizāciju kodolu veidoja zemnieki un inteliģences pārstāvji, Ukrainā – atsevišķa sociālā grupa kazaki.⁵⁴⁷ Zināmā mērā tas bija „pilno” un „nepilno” nāciju jautājums. Paramilitārisms bija valstsnāciju veidošanas stratēģijas sastāvdaļa, kas bija vērsta uz civiliedzīvotāju militarizāciju, pārvēršanu par patriotiem-karavīriem. Paramilitārās organizācijas piedāvāja tīklu, kas pasargāja paramilitāro organizāciju biedrus no sociālās izolācijas, tā bija iespēja rast domubiedrus un veidot saikni dažādu paaudžu „politisko karavīru” starpā jeb grupas indentitātes (piederības) sajūtu. Paramilitāro organizāciju pamatu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā veidoja Pirmā pasaules kara veterāni un jaunieši, kas bija pārāk jauni, lai būtu karojuši globālajā militārajā konfliktā. Paramilitārā vardarbība samezģlojās ar citiem vardarbības piemēriem, ko sevī ietvēra sociālie protesti, sacelšanās, terorisms, tiesībsargājošo struktūru

⁵⁴⁴ Bloxham D. *The Final Solution: A Genocide*. – Oxford, 2009. – p. 81.; Liulevicius V.G. *War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity and German Occupation in World War I*. – Cambridge, 2000.

⁵⁴⁵ Šalda V. *Vācijas impērija 1871–1918*. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2009. – 800. lpp.

⁵⁴⁶ Latvijas armijas augstākie virsnieki 1918–1940. Biogrāfiskā vārdnīca / sast. Jēkabsons Ē. un Ščerbinskis V. – Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1998. – 304., 320. lpp.

⁵⁴⁷ Gerwarth R., Horne J. *Paramilitarism in Europe after the Great War. An Introduction // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923* / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 15.

represijas, konvencionāli bruņoti konflikti un kriminalitāte.⁵⁴⁸ Paramilitārisma īstenošanā mijās lojalitāte konkrētām valstiskuma alternatīvām ar neiecietību pret citām sociālām, etniskām un konfesionālām grupām (Baltijā paramilitāro organizāciju dalībnieki bija negatīvi noskaņoti attiecībā pret lieliniekiem un vācbaltiešiem, Ukrainā – pret ebrejiem).

Vēsturnieki būtībā ir vienprātis, ka vardarbības redzamākā forma terors, kas skāra visus sabiedrības slāņus un grupas Krievijas postimpērijā, dzima Februāra revolūcijas laikā kā stihiska revolucionārā pūļa linča tiesa, kas vēlāk, lieliniekiem nākot pie varas, transformējās stingri centralizētā, mērķtiecīgā un visnotaļ efektīvā novērošanas, filtrācijas, iebaidīšanas un apspiešanas sistēmā, kas bija vērsta uz visu potenciālo, slēpto un reālo lielinieku režīma ienaidnieku neitralizāciju. Atšķirībā no „sarkanā” terora, „baltajam” teroram bija revanšistisks, nevis, kā tika apgalvots padomju historiogrāfijā, šķirisks raksturs. Atšķirībā no „sarkanā” terora, „baltais” terors nebija centralizēti organizēts. Pēc pētnieku aprēķiniem, politiskais terors Krievijas postimpērijā prasīja 1,6 līdz 2 miljonu cilvēku dzīvības, vairums (aptuveni 65%) bija „sarkanā” terora upuri.⁵⁴⁹ Minētie dati ir aptuveni. Terora pētniecības līmenis uz vietas Krievijā un reģionā starp Baltijas jūru un Melno jūru ir atšķirīgs.

Vispilnvērtīgāk terors ir izpētīts Somijā, kur ir ne tikai apkopoti dati par bojā gājušajiem, bet arī noskaidrota bojā gājušo vecuma struktūra un sociālais statuss, terora intensitāte pa atsevišķiem Somijas reģioniem, arī laukos un pilsētās. Tāpat ir izpētīti terora veidi un motivācija. Vēsturnieki būtībā ir vienprātis, ka pilsoņu kara apstākļos un pēc kara konfliktējošie spēki mēģināja leģitimēt vardarbību pret atbruņotajiem ienaidniekiem, meklējot idejiskus un emocionālus argumentus. Realitātē, kā apgalvo Somijas vēsturnieki, konfliktējošie spēki izmantoja teroru kā stratēģiju. Bija aptuveni 1424 „sarkanā” terora upuru un aptuveni piecas reizes vairāk „baltā” terora upuru (7370). „Sarkanā” terora upuru vidējais vecums bija 27 gadi, „baltā” terora upuru vidējais vecums bija 23 gadi. Propagandā terors tika pasniegts kā atribības un taisnas tiesas instruments.⁵⁵⁰

⁵⁴⁸ Gerwarth R., Horne J. Paramilitarism in Europe after the Great War. An Introduction // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 4. – 5.

⁵⁴⁹ Степанов А.И. Психогенетические и этнокультурные последствия массового террора 1917–1922 гг. // Революция и человек: социально-психологический аспект. – М., 1996. – с. 205.; Михайлов И.В. Штрихи к психологии белого террора // Человек и революция: социально-психологический аспект. – М., 1996. – с. 184. – 188.

⁵⁵⁰ Haapala P., Tikka M. Revolution, Civil War and Terror in Finland in 1918 // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 145. – 146. *Skatīt sīkāk:* Paavolainen J. Poliittiset väkivaltaisudet Suomessa 1918 I: Punainen terori. – Helsinki: Tammi, 1966. – p. 113.; Paavolainen J. Poliittiset väkivaltaisudet Suomessa 1918 II: Punainen terori. – Helsinki: Tammi, 1967.; Paavolainen J. Vankileirit Suomessa 1918. – Helsinki: Tammi, 1971.

Bojā gājušie Somijas Pilsoņu karā⁵⁵¹				
Nāves iemesli	„Sarkanie”	„Baltie”	Citi	Kopā
Kara darbībā kritušie	5 199	3 414	790	9 403
Likvidētie	7 370	1 424	926	9 720
Bojā gājušie koncentrācijas nometnēs	11 652	4	1 790	13 446
Gājuši bojā pēc atbrīvošanas	607	-	6	613
Pazuduši bez vēsts	1 767	46	380	2 193
Citi nāves iemesli	443	291	531	1 265
Kopā	27 038	5 179	4 423	36 640

Kreisi orientētie spēki teroru Somijā pamatoja ar trim galvenajiem iemesliem, respektīvi, terors bija nepieciešams, lai apspiestu pretošanos kontrolētajās teritorijās; teroram bija idejisks pamatojums – tas bija līdzeklis šķirisko ienaidnieku iznīcināšanai, terora īstenošanai bija personīgi motīvi, sākot ar atriebības jūtu apmierināšanu un beidzot ar teroru laupīšanas nolūkos.⁵⁵²

Labējie somi leģitimēja teroru, atsaucoties uz Krievijas impērijas 1909. gada likumu, kas noteica speciālas pilnvaras tiesībsargājošajām struktūrām kara laika apstākļos. Būtībā visi noziegumi, tajā skaitā karošana pret lieliniekiem, tika izskatīti atbilstoši cariskās Krievijas likumam. Šo likumu papildināja K. Manerheima 1918. gada 25. februāra pavēle, kas ļāva pašaisardzības nolūkos nošaut ienaidnieku uz vietas.⁵⁵³

Karagūstekņus labējie somi ievietoja nometnēs. Vietējie komandanti veidoja trīs vīru tiesas sastāvu un iedalīja karagūstekņus trīs grupās. Pirmajā grupā tika iekļauti iespējamie kreiso somu militārās formācijas Sarkanās gvardes līderi, kara noziedznieki un marodieri, kuriem tika piemērots augstākais soda mērs – nāvessods. Otrajā grupā ietilpa Sarkanā gvardu ierindas biedri un atbalstītāji vietējo iedzīvotāju vidū; viņi tika paturēti karagūstekņu nometnēs. Trešajā grupā tika iekļauti potenciāli nevainīgi cilvēki, kuri pēc pārbaudes tika atbrīvoti. Labējo somu armijas štābu pakļautībā tika veidotas speciālas vienības, kuru uzdevums bija meklēt un neitralizēt potenciālos ienaidniekus atbrīvotajās teritorijās jeb veikt „tīrīšanas”. Pēc pirmreizējām pārbaudēm tika veiktas atkārtotas pārbaudes. Ņemot vērā, ka vietējo policistu nebija pietiekami, lai veiktu „tīrīšanas” darbus, 1918. gada augustā paramilitārā organizācija *Suojeluskunta* ar

⁵⁵¹ Tabulā apkopotī Somijas vēsturnieku dati. *Skatīt sīkāk:* Vuoden 1918 sodan sotaturmat kuolintavan ja osapuolen mukaan // <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/stat2> (skatīts 31.01.2012)

⁵⁵² Roselius A. Amatöörien sota. Rintamataisteluiden henkilötapiot Suomen sisällissodassa 1918. – Helsinki: VNK, 2006. – p. 23. – 25.

⁵⁵³ Paavolainen J. Poliittiset väkivaltaisudet Suomessa 1918 II: Punainen terori. – Helsinki: Tammi, 1967. – p. 58. – 70.

likumu tika noteikta par policijas palīgiestādi un iesaistīta pārbaudēs.⁵⁵⁴ Pēc aktīvā pilsoņu kara noslēgšanās savstarpējā uzticība kreisi un labēji orientēto somu vidū nepalielinājās, būtisks neuzticības vairošanas aspekts bija somu komunistu sekcijas izveidošana Maskavā 1918. gada augustā; iedīglis propadomiskas valdības veidošanai. Somijas vēsturnieki ir aprēķinājuši, ka starp 1918. un 1921. gadu notika 326 vardarbīgi incidenti, kuros gāja bojā 226 cilvēki. Nogalinātos cilvēkus var iedalīt trīs grupās – 45% bija bijušie sarkangvardi, 27,5% – bijušie labējo somu paramilitāro organizāciju pārstāvji un 27,5% – vienas vai otras puses atbalstītāji.⁵⁵⁵

Terora pētniecība Igaunijā ir izgājusi trīs stadijas, sākot ar „sarkanā” terora noliegšanu padomju vēsturnieku darbos, turpinot ar cinisku pamatojumu dažādu teroru nepieciešamībai un beidzot ar vispusīgu dažādu teroru pētniecību. Padomju Igaunijas juridisko zinātņu doktors Pauls Vihalems (*Paul Johannes Vihalem*) noliedza, ka lielinieki būtu īstenojuši teroru Igaunijas teritorijā. Viņš norādīja, ka teroru realizēja nevis lielinieki vai to atbalstītāji, bet cilvēki ar kriminālu pagātņi, kurus vēlāk sodīja padomju režīms.⁵⁵⁶ 80. gadu beigās, īsi pirms Igaunijas neatkarības atjaunošanas militārās vēstures speciālists Hanss Valters (*Hannes Walter*) raksturoja „sarkano” teroru kā barbarismu, savukārt „balto” teroru viņš attaisnoja, norādot, ka motivācija bija atriebība un cīņa par taisnu lietu – par neatkarīgu Igauniju.⁵⁵⁷ Atšķirībā no Latvijas vēsturnieka J. Šiliņa, kurš līdz šim ir pētījis tikai „sarkanā” terora izpausmes un upurus Latvijas teritorijā (tas atbilda viņa promocijas darba uzdevumiem), Igaunijas vēsturnieks T. Minniks ir salīdzinoši analizējis terora viļņus Igaunijas teritorijā 1918.–1919. gadā. Minētajā laika posmā T. Minniks izdala trīs vardarbības viļņu ciklus. Pirmajā vardarbības ciklā vācu okupācijas apstākļos (no 1918. gada februāra līdz 1918. gada novembrim) Igaunijas teritorijā tika arestēti aptuveni 5000 cilvēku (ne tikai lielinieki vai to atbalstītāji, bet arī neatkarīgas Igaunijas idejas aizstāvji), no kuriem aptuveni 400 tika nogalināti. Tā bija atbildes reakcija uz lielinieku vēršanos pret vācbaltiešiem 1917. gada rudenī, kuri meklēja sadarbības iespējas ar Vāciju. Pēc Krievijas vēsturnieku datiem, uz Iekškrēviju kā ķīlnieki tika aizvesti 576 vācbaltieši, kas tika atbrīvoti, tikai pateicoties Brestļitovskas miera līgumam.⁵⁵⁸ Nākamos divus vardarbības viļņus īstenoja attiecīgi Igaunijas Darba komūnas (Padomju Igaunija) valdība un proantantiskā Igaunijas Pagaidu valdība, kas terora realizēšanu noformulēja attiecīgi 1918. gada 29. novembrī un 1918. gada 5.

⁵⁵⁴ Paavolainen J. Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918 II: Punainen terrori. – Helsinki: Tammi, 1967. – p. 58. – 70.

⁵⁵⁵ Haapala P., Tikka M. Revolution, Civil War and Terror in Finland in 1918 // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 150. – 151.

⁵⁵⁶ Vihalem P. Valge terror Eestis aastail 1918–1919. – Tartu, 1961. – p. 66.

⁵⁵⁷ Walter H. Ausalt ja avameelselt Landeswehri sõjast, Võnnu lahingust, Riia operatsioonist. – Tallinn : Periodika, 1989. – p. 75.

⁵⁵⁸ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 511.

decembrī. Abos gadījumos tas tika motivēts kā atbilde pretinieku veiktajai vardarbībai. Lielinieku kontrolētajā Igaunijas teritorijā 1918. gada decembrī un 1919. gada janvārī darbojās četras reģionālās politiskās policijas nodaļas – Narvas un Tartu pilsētās, kā arī Veru un Viru apgabalos. Tikai lielinieku neveiksmes frontē pasargāja Viljandes un Pērnavas apgabalus no politiskās policijas darbības. Igaunijas Darba komūnas politiskās policijas uzmanības lokā atradās Igaunijas Pagaidu valdības atbalstītāji, Baltijas vāciešu muižniecība, arī garīdzniecība. Vietējie iedzīvotāji padomju varas nodibināšanā saskatīja iespēju personīgai atriebībai tiem, kuri darīja pāri vai vienkārši labi dzīvoja vācu okupācijas apstākļos. Laikā no 1918. gada decembra līdz 1919. gada janvārim, kad lielinieki kontrolēja aptuveni 50% Igaunijas teritorijas, tika arestēti 2500 cilvēku, no kuriem tika nogalināti aptuveni 600 cilvēku (vidēji 300 cilvēku mēnesī). Tikai aptuveni 10% upuru bija kriminālnoziedznieki, vairumu veidoja „politiskie”. Nogalināto vidū bija 14 muižnieki un 11 garīdznieki. Pēc neatkarīgās Igaunijas militāro formējumu sekmīga uzbrukuma lielinieki tika atspiesti līdz Igaunijas austrumdaļai, konkrēti Pečoriem, kur 1919. gada martā un aprīlī „sarkanā” terora apstākļos tika arestēti vēl aptuveni 400 cilvēku, 50 tika nogalināti. Tādējādi, saskaņā ar T. Minnika aprēķiniem, „sarkanais” terors Igaunijā prasīja 650 līdz 700 cilvēku dzīvības. Galvenais iemesls „sarkanā” terora pārtraukšanai Igaunijas teritorijā 1919. gada maijā bija miera sarunu sākšana Padomju Krievijas un Igaunijas starpā. Gandrīz paralēli lielinieku teroram tika īstenota vardarbība no Igaunijas Pagaidu valdības puses (trešais terora vilnis). Atriebības vadītie Igaunijas iedzīvotāji vērsās pret lielinieku atbalstītājiem, bija plaši izplatīta denunciāciju prakse. Vardarbību, tajā skaitā pretinieku eksekūcijas īstenoja ne tikai Igaunijas armijas karavīri – etniskie igauņi, bet arī Igaunijas sabiedrotie – somu brīvprātīgie un krievu pretlielnieciskie karavīri, tiesa, ievērojami mazākā apmērā. Vardarbība tika īstenota gan stihiski, gan centralizēti. T. Minniks ir aprēķinājis, ka „baltā” terora apstākļos tika arestēti līdz 5000 cilvēku, bet likvidēto skaits varētu sasniegt līdz pat 800 cilvēku, tajā skaitā 300 jeb 37,5% no visiem nogalinātajiem bija kara tiesu upuri (proti, viņi tika nogalināti centralizēti). Trīs vardarbības viļņi Igaunijas teritorijā kopā prasīja 1850 līdz 1900 cilvēku dzīvības (aptuveni 400 bija vācu okupācijas upuri, 650–700 „sarkanā” terora upuri un līdz 800 „baltā” terora upuri).⁵⁵⁹

Būtisku ieguldījumu lielinieku organizētā terora pētniecībā Latvijas teritorijā ir devis J. Šiliņš, kurš savos secinājumos ir balstījies ne tikai uz citu pētnieku⁵⁶⁰, bet arī Latvijas Valsts

⁵⁵⁹ Minnik T. Der Teufelskreis der Gewalt: Terror und Repressionen in Estland 1917–1919 // Forschungen zur baltischen Geschichte. Band 6. – Akadeemiline Ajalooselts, 2011. – s. 120. – 141.

⁵⁶⁰ Pirms J. Šiliņa „sarkano” teroru atjaunotajā Latvijā ir pētījis V. Blūzma, Āris Puriņš un A. Stranga. *Skatīt sīkāk:* Blūzma V. Kreisā radikālisma viļņa Latvijā (1917. g. marts – 1920. g. janvāris) vēstures problēmas un to atspoguļojums historiogrāfijā. Promocijai izvirzīto darbu kopsavilkums. – Rīga, 1998.; Puriņš Ā. Cēsu

Arhīva un Latvijas Valsts Vēstures Arhīva materiāliem. Viņš secina, ka izšķiroši terora iniciēšanā Latvijas teritorijā bija idejiski apsvērumi – sociāli un etniski. Cietumos ieslodzīto vidū vācbaltiešu īpatsvars sasniedza 91%, arī nošauto vidū dominēja vācbaltieši. 1919. gada 25. aprīļa dekrēts „Par Baltijas muižniecības cilšu piederīgiem Latvijā” paredzēja aristokrātu un viņu ģimeņu locekļu deportēšanu no Latvijas. Tikai laika trūkums neļāva latviešu lieliniekiem realizēt minēto dekrētu, jo nedaudz vairāk nekā viena mēneša laikā pēc dekrēta parakstīšanas lielinieki tika atspiesti no Rīgas uz Latgali, kur vēsturiski vācbaltiešu skaits ir bijis ievērojami mazāks nekā Rīgā, Vidzemē un Kurzemē. J. Šiliņš izdala divus posmus „sarkanā” terora īstenošanā Latvijas teritorijā, pirmo definējot kā „terora haotisko posmu” (1918. gada novembris – 1919. gada janvāra vidus), kura ietvaros represīvās iestādes un terors tika organizēts stihiski, bet otru kā „terora ciešas centralizācijas posmu” (1919. gada janvāra vidus – 1919. gada maijs). Pēc J. Šiliņa aprēķiniem, „sarkanā” terora upuru skaits Latvijā bija virs 2000, no kuriem aptuveni 1000 bija revolucionāro tribunālu upuri (viņi tika likvidēti centralizēti).⁵⁶¹ Vidēji mēnesī „sarkanais” terors prasīja vismaz 400 cilvēku dzīvības. Padomju Latvijas Statistikas komisariāta pārskatos tika minēti 16 noziegumu veidi, par kuriem tika arestētas personas – kontrrevolūcija, piederība pie baltgvardiem, piederība pie policijas, dezertēšana, spiegošana, dienesta pārkāpumi, padomju valdības aizskaršana, padomju valdības pavēļu neizpildīšana, nepatiesu ziņu izplatīšana, spekulācija, laupīšana, slepkavība, zagšana, degvīna ražošana, dažādi noziegumi un neatļauta ieroču turēšana.⁵⁶² Visintensīvāk „sarkanais” terors tika praktizēts tanīs Latvijas vietās, kas bija vislielnieciskāk noskaņotas (Vecgulbene, Valka, Cēsis, Smiltene, Rīga), tādējādi apliecinot terora iracionāli ideoloģisko raksturu, proti, „sarkanais” terors Latvijas teritorijā saistījās ne tik daudz ar reālās pretestības apmēriem, cik lielinieku un to atbalstītāju vēlmi veikt „tīrīšanu” kontrolētajās teritorijās.⁵⁶³

revolucionārais tribunāls 1919. gadā // Latvijas Vēsture. – 1999. – Nr.2. – 40. – 52. lpp.; Puriņš Ā. Sarkanais terors Latvijā 1917.–1919. gadā // Latvijas Vēsture. – 1998. – Nr. 4. – 15. – 21. lpp.; Puriņš Ā. Vecgulbenes (Malienas) revolucionārais tribunāls // Latvijas Vēsture. – 1999. – Nr.1. – 55. – 60. lpp.; Stranga A. Komunistu diktatūra Latvijā: 1918. gada decembris – 1920. gada janvāris // Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. Starptautiska konference 2008, 13.–14. novembris, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2010. – 62. – 80. lpp.; Stranga A. Padomju vara Latvijā 1919. gadā: komunistiskā terora nacionālais aspekts // Latvijas Vēsture. – 2007. – Nr.2. – 104. – 107. lpp.

⁵⁶¹ Pats P. Stučka apgalvoja, ka padomju varas pirmajos piecos mēnešos Latvijas teritorijā „sarkanajā” terorā tika likvidēti 1000 cilvēku. *Skatīt sīkāk*: Стучка П. Пять месяцев Социалистической Советской Латвии. Сборник статей и заметок. – Ч.1. – Псков, 1919.

⁵⁶² Šiliņš J. Rīgas cietumi un lielinieku terors, 1919. gada janvāris–maijs // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – Nr. 3. – 2009. – 135. lpp.

⁵⁶³ Šiliņš J. Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība (1918. gada decembris – 1919. gada jūnijs). Promocijas darbs. – Rīga, 2011. – 86., 94., 104. lpp.

Raugoties Latvijas mērogā, „sarkanā” terora vilnis pilsoņu kara apstākļos vismazāk skāra Kurzemi un Zemgali, kur padomju vara noturējās tikai pāris mēnešus, taču Kurzemes un Zemgales iedzīvotāji piedzīvoja divus citus terora ciklus – 1919. gada pavasarī, pretlielinieciskajiem spēkiem ieņemot P. Stučkas valdības atbalstītāju atstātās pilsētas, un 1919. ruda rudenī, bermontiešu uzbrukumam un atkāpšanās laikā. Atšķirībā no P. Stučkas lielinieku valdības, Latvijas Pagaidu valdība neorganizēja terora varas vertikāli un neatbalstīja vardarbību valstiskā līmenī, taču jāatzīst, ka tā nespēja pilnībā izskaust latviešu karavīru veikto patvaļīgo vardarbību, tajā skaitā laupīšanas, arī izvarošanas un slepkavības, un neitralizēt atbēdības vadīto un nereti komandieru līmenī akceptēto valsts vāciešu un vācbaltiešu karavīru grupu vardarbību. Līdz šim nav apkopotu dati par latviešu karavīru, valsts vāciešu, vācbaltiešu un bermontiešu vardarbības upuriem, taču, kā norāda A. Stranga, domājams, upuru skaits varētu būt 1000 līdz 2000 cilvēku robežās.⁵⁶⁴ Kopējais dažādu spēku īstenoto terora upuru skaits Latvijas teritorijā varētu būt 3000 līdz 4000.

Salīdzinājumā ar Latviju, kur „sarkanais” terors prasīja vismaz 2000 cilvēku dzīvību, Igaunijā upuru skaits bija mazāks (650–700 cilvēku), taču, ja paraugās mēnešu griezumā, ir redzams, ka terora apjomi bija līdzīgi – Latvijas teritorijā „sarkanā” terora apstākļos vidēji mēnesī tika nogalināti 400 cilvēku, Igaunijas teritorijā – 300. Visticamāk, ja lieliniekiem Igaunijā, līdzīgi kā lieliniekiem Latvijā, izdotos nostiprināties uz ilgāku laiku un aptvert plašāku teritoriju, „sarkanā” terora upuru skaits būtu lielāks. Starptautiskās politiski militārās situācijas mainība noteica rezultātu – visu trīs Igaunijas vardarbības viļņu upuru skaits ir pielīdzināms tikai „sarkanā” terora upuru skaitam Latvijas teritorijā. Līdzīgi kā Somijā, arī Igaunijas un Latvijas teritorijās cīņas par varu apstākļos tika veidotas koncentrācijas nometnes. Igaunijā bija piecas koncentrācijas nometnes, Latvijā – astoņas (četras Rīgā – Zaķusalā, Kundziņsalā, Sarkandaugavā, Mežaparkā – un četras Vidzemē – Valmierā, Gulbenē, Pļaviņās, Jērcēnos). Salīdzinājumam, 1920. gada beigās Padomju Krievijā bija 84 koncentrācijas nometnes, līdz 1923. gada oktobrim koncentrācijas nometņu skaits bija pieaudzis līdz 315.⁵⁶⁵

Atšķirībā no Somijas, Igaunijas un Latvijas, Lietuvā un Baltkrievijā „sarkanā” terora izpausmes bija minimālas. Kā apgalvo Lietuvas vēsturnieks Česlavs Laurinavičs (*Česlovas Laurinavičius*), nav pierādījumu tam, ka Padomju Lietuvā vai Lietuvas un Baltkrievijas Padomju Republikā kāds būtu likvidēts lieliniekiem nesimpatizējošu uzskatu dēļ. Tiesa, arī Padomju

⁵⁶⁴ Stranga A. Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gadā. – Rīga, 2008. – 398. lpp.

⁵⁶⁵ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 553. – 554.

Lietuvā, kā arī Lietuvas un Baltkrievijas Padomju Republikā tika veikti aresti, kratīšanas un ķīlnieku ņemšana. Minēto „anomāliju” Č. Laurinavičs skaidro kā rezultātu neatkarīgās Lietuvas un Padomju Krievijas sadarbības taktikai, kā arī zemes jautājuma nerisināšanai radikālā formā.⁵⁶⁶ Lietuvas teritorijā tika izveidoti revolucionārie tribunāli, taču tie būtībā nedarbojās. Garīdznieki kritizēja lielnieku likumpārkāpumus, bet par to netika sodīti. Netika slēgta pilsoniskā prese. Netika aizliegta vai pārbaudīta satiksme starp Viļņu un Kauņu, uz kuriem bija atkāpusies Lietuvas Pagaidu valdība. Būtisku lomu terora minimālajos apmēros nospēlēja Padomju Lietuvas valdības vadītāja Vinca Kapsukas (*Vincas Mickevičius-Kapsukas*, 1880–1935) personība; viņš nebija vardarbīgu metožu atbalstītājs.⁵⁶⁷ Domājams, papildus Č. Laurinaviča argumentiem var pievienot vēl vismaz trīs. Pirmām kārtām, atšķirībā no etniskajiem latviešiem un igauņiem, etnisko lietuviešu Padomju Krievijas represīvajās iestādēs, kur tika gūtas iemaņas vardarbības īstenošanai, bija mazāk. To noteica lietuviešu salīdzinoši zemais izglītības līmenis (tikai līdz 30% lietuviešu prata lasīt un rakstīt). 1918. gada septembrī VĀK centrālajā aparātā Maskavā strādāja 781 cilvēks, kuru vidū latviešu īpatsvars bija 35,6%. Arī igauņiem bija darba pieredze VĀK centrālajās iestādēs. Piemēram, igauņis Eduards Ots (*Эдуард Морицевич Отт (Ommo)*, 1884–1938), kurš pirms tam strādāja Petrogradas VĀK un līdzdarbojās Petrogradas VĀK vadītāja Moiseja Uricka (*Моисей Соломонович Урицкий*, 1873–1918) slepkavības izmeklēšanā, 1918. gada decembrī tika iecelts par lielnieku politiskās policijas priekšnieku Narvā. Otrām kārtām, būtiska nozīme terora salīdzinoši mazajiem apmēriem bija Baznīcas ietekmei. Katoliskajā Lietuvā, līdzīgi kā katoliskajā Latgalē, terora apmēri bija mazāki. Trešām kārtām, ilgstošā atrašanās okupācijas apstākļos (kopš 1915. gada) zināmā mērā noteica Lietuvas teritorijas iedzīvotāju (ne tikai lietuviešu, bet arī citu etnisko vai konfesionālo grupu pārstāvju) pielāgošanos varas maiņai un mazāku revolucionarizēšanos. Kopumā Lietuvas sabiedrība un elite pragmatiski uzņēma gan proģermānisko, gan propadomisko, gan proantantisko orientāciju; vienīgais nesamierināmais ienaidnieks bija Polija.

Akceptējot, ka „sarkanā” terora apmēri Lietuvas teritorijā, salīdzinājumā ar Somiju, Igauniju un Latviju, bija mazāki, tomēr nav pamata apgalvot, ka „sarkanā” terora Lietuvas teritorijā nebija (aresti, ķīlnieki). Nav pārlicinošs Č. Laurinaviča apgalvojums, ka nav zināmi

⁵⁶⁶ Laurinavičius Č. Once Again on the Soviet Statehood in Lithuania in 1918-1919 // *Lithuanian Historical Studies*. – 2008. – Vol. 13. – p. 179. – 191.

⁵⁶⁷ Ilgūnas G. Steponas Kairys. – Vilnius, 2002. – p. 49., 58. – 59., 118., 120. – 127.; Senn A. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920, Vilnius, 1992. – p. 54. – 76.; Waligora B. Walka o Wilno. Okupacja Litwy i Białorusi w 1918–1919 r. przez Rosę Sowiecką. – Vilnius, 1938.; White J.D. The Revolution in Lithuania 1918-1919 // *Soviet Studies*. – 1971. – Nr. 2. – p. 186 – 200.; Būtėnas J., Mackevičius M. Mykolas Sleževičius. Advokatas ir politikas. – Vilnius, 1995. – p. 103. – 105.

precedenti, ka Padomju Lietuvā vai Lietuvas un Baltkrievijas Padomju Republikā kāds būtu likvidēts lieliniekiem nesimpatizējošu uzskatu dēļ. Nešķiet realitātei atbilstošs uzstādījums, ka „sarkanais” terors neprasīja neviena cilvēka dzīvību, ja, kā norāda Č. Laurinavičs, ir zināms, ka Lietuvas nacionālie partizāni un Lietuvas Pagaidu valdībai lojālie formējumi vērsās pret lieliniekiem, likvidējot līdz 100 cilvēkiem tā dēvētā „baltā” terora apstākļos. Visticamāk, bija jābūt abpusējām likvidācijām. Turklāt maz pētīts ir jautājums par citām terora izpausmēm Lietuvas teritorijā, kas būtu salīdzināmas ar terora izpausmēm Latvijas teritorijā, proti, bermontiešu īstenoto vardarbību attiecībā pret civiliedzīvotājiem. Tāpat būtu jāpēta savstarpējā poļu un lietuviešu vēšanās vienam pret otru, lai noskaidrotu apmērus un realizācijas hierarhiju, respektīvi, tie bija stihiski vai centralizēti procesi.

Primāri balstoties uz Somijas pieredzi, būtu nepieciešams arī citviet reģionā starp Baltijas un Melno jūru pētīt dažādu valstiskuma alternatīvu atbalstītāju represīvās sistēmas, terora stratēģiju un formas, terora veicējus un terora upurus (vecuma struktūra, dzimums, sociālais statuss, terora reģionālās īpatnības (lauki un pilsētas)). Līdz šim maz pētītas ir citas tā laika terora formas – „melnais” jeb anarhistu terors, „zaļais” jeb zemnieku terors, nacionāldemokrātisko spēku vardarbība perifērijā, globālo aktoru vardarbības izpausmes. Pēc atsevišķiem aprēķiniem, Direktorijas līdera, ukraiņu nacionālista Semjona Petļuras (*Симон Васильевич Петлюра*, 1879–1926) vadīto spēku terors vien prasīja aptuveni 50 000 cilvēku dzīvību.⁵⁶⁸ Terors, balstīts uz nacionālajiem, sociālajiem un konfesijālajiem principiem, bija traģiska tā laika reālija Krievijas posimpērijā.

Līdz šim maz pētītas ir sievietes, bērni un vecāki cilvēki kā vardarbības upuri un vardarbības realizētāji. Sievietes Pirmā pasaules kara laikā, kas, kā izrādījās, bija pēdējais „džentlmeņu karš”, piefrontē darbojās lielākoties kā žēlsirdīgās māsas, bet pilsoņu kara apstākļos bruņojās un piedalījās baznīcu apgānīšanā un cilvēku eksekūcijās. Visticamāk, sieviešu – vardarbības realizētāju skaits salīdzinājumā ar vīriešu – vardarbības realizētāju skaitu ir niecīgs. Neviena sieviete neatradās lielinieku represīvo iestāžu vadošajos amatos. Tiesa, attiecībā uz Latvijas teritoriju ir saglabājušās liecības ne tikai par lieliniecisko plintnieču noziegumiem, bet arī par latviešu izcelsmes medmāsu nicinošo attieksmi pret kolēģēm vācbaltietēm Rīgas slimnīcās padomju varas apstākļos.⁵⁶⁹ Domājams, līdzīgi kā daudzām citām izpausmēm 1919. gadā, saknes ir jāmeklē 1905. gada revolūcijā. Šķiet, ka tad pirmo reizi revolucionāro romantismu, ideālismu

⁵⁶⁸ Солженицын А.И. Двести лет вместе: В 2 ч. Ч. 2. 3-е изд. – М.: Русский путь, 2010. – с. 142. – 143.

⁵⁶⁹ Баронесса Стефания Валентиновна Фрейтаг фон Лорингофен. Из дневника // Красный террор глазами очевидцев / составл., предисл. д.и.н. С.В. Волкова. – М.: Айрис-пресс, 2009. – с. 403. – 405.

un arī vardarbību iepazīna sievietes un bērni Krievijas impērijas Rietumu perifērijā. 1905. gada revolūcijas bērni, 14 gadus vēlāk jau kā Pirmā pasaules kara šausmas un propagandu uz savas ādas izjutušie, pāragri novecojuši jaunieši un jaunietes ļāva vaļu līdz tam zemapziņā slēptajai vardarbībai.

Aktuāls ir arī jautājums, ko citviet pasaulē zināja par teroru Krievijas postimpērijā un kā uz to reaģēja. Krievijas vēsturnieki norāda, ka pēc tam, kad hetmanis P. Skoropadskis mēģināja pievērst Berlīnes uzmanību lielinieku veiktajam teroram, Berlīne viņam atbildēja, ka, saskaņā ar Vācijas rīcībā esošo informāciju, runa ir nevis par teroru Krievijā, bet par padomju varas pūliņiem pretdarboties bezatbildīgu elementu mēģinājumiem izraisīt valstī anarhiju un nekārtības.⁵⁷⁰ Raugoties no morāli ētiskajām (nevis reālpolitikas) pozīcijām, jāatzīst, ka 20. gadu sākumā parakstītie miera līgumi ar Padomju Krieviju un Maskavas starptautiskā atzīšana *de iure* no dažāda līmeņa aktoriem būtībā leģitimēja lielinieckisko režīmu, kas bija veicis noziegumus pret cilvēci un bija gatavs tos turpināt.

Sociālo attiecību vēstures izpēte cīņas par varu apstākļos nav viendabīga. Mūsdienu pētījumi noraida padomju historiogrāfijas un Rietumvalstu kreisi orientēto vēsturnieku tēzi par sabiedrības vairuma atbalstu lieliniekiem un striktu pozicionēšanos sociālo grupu sistēmā. Precīzs ir vēsturnieka Mošes Levina (*Moshe Lewin*) secinājums, ka konfrontācijā iesaistītie spēki bija koalīcijas tipa un nebija nodalīti pa sociālajām grupām. Konfrontācijā iesaistīto spēku idejas piesaistīja dažādus sabiedrības slāņus un grupas, kuru pārstāvji bija svārstīgi savā pārliecībā un kuri mainīja puses, vadoties no realitātes un pragmatiskiem apsvērumiem. Minētā nekonkrētība noteica cīņas iznākuma neprognozējamību un padara šo vēstures fenomenu tik sarežģīti analizējamu šodien.⁵⁷¹

Ir acīmredzams, ka šķiru cīņas koncepcijai nav pamata. Gan horizontālās, gan vertikālās lūzuma līnijas bija novērojamas dažādu Krievijas postimpērijas sabiedrības sociālo grupu starpā. Ir pilnīgi skaidrs, ka pilsoņu karš nebija bruņota cīņa strādnieku un zemnieku, no vienas puses, un muižnieku, no otras puses, starpā, kas bija padomju historiogrāfijas koncepcijas pamatā. Krievijas sabiedrības grupas, tajā skaitā zemnieki un strādnieki, inteliģence un aristokrāti, laucinieki un pilsētnieki, nebūt nebija homogēni savās politiskajās simpātijās un konkrētajā rīcībā cīņas par varu apstākļos.

⁵⁷⁰ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 555. – 556.

⁵⁷¹ Левин М. Гражданская война: динамика и наследие // Гражданская война в России: перекресток мнений. – М., 1994. – с. 235.

Sociālās vēstures pētījumi liek pārvērtēt priekšstatus un dot papildu informāciju par sarežģīto cīņu par varu sabiedrības grupu starpā un iekšienē. Domājams, ka turpmāki sociālās vēstures pētījumi ļaus labāk saprast cīņas par varu būtību. Tiesa, pētniekiem vajadzētu paturēt prātā, ka iekšējās kolīzijas nebija tikai sociālā jautājuma noteiktas. Visticamāk, postimpērijas Rietumu perifērijā, kur, kā tika noskaidrots pirmajā nodaļā, īpaši svarīgs bija etniskais aspekts, nacionālais jautājums ir stādāms blakus sociālajam jautājumam. Atšķirībā no impērijas Dienvidu perifērijas, Rietumu perifērijā mazāka nozīme bija konfesionālajam jautājumam.

Ārējā faktora problēma

Gluži tāpat kā iekšējā faktora, arī ārējā faktora, tajā skaitā intervenču un pasaules revolūcijas idejas, analīze paver iespējas kritizēt padomju vēstures koncepciju.

Precedenti vēsturē liecina, ka intervences nereti pavada pilsoņu karus. Kā norāda Arhangeļskas vēsturnieks V. Goldins, intervences historiogrāfijai ir ievērojamas tradīcijas gan Krievijā, gan ārzemēs, taču izpētes tendences ir bijušas atšķirīgas – apsūdzīga padomju historiogrāfijā un skaidrojoši attaisnojoša ārvalstu vēstures literatūrā. Atšķirības vēsturnieku darbos nosaka intervences motivācija. Rietumvalstu vēsturnieki skaidro intervences iemeslus kā militāri politiskus un militāri stratēģiskus, ko lielā mērā noteica Pirmais pasaules karš, savukārt padomju autori intervences motivācijā izceļ politiski idejiskos aspektus, proti, pasaules sabiedrības nepatiku pret lieliniekiem un pasaules revolūcijas ideju, vēlmi likvidēt lielniecismu embrionālā stadijā, kā arī finansiāli ekonomiskos iemeslus – vēlmi saņemt atpakaļ nacionalizētos īpašumus, izsniegtos parādus, iedibināt kontroli pār Krievijas dabas un materiālajiem resursiem, vājināt Krievijas ekonomiskās pozīcijas pasaulē.⁵⁷²

Pastiprināta uzmanība historiogrāfijā tradicionāli ir pievērsta Antantes valstu jeb Rietumu sabiedroto intervences analīzei⁵⁷³, piemirstot, ka 1918. gada februārī–martā notika Centrālo valstu bloka militārā intervence, kurai bija tālejošas daudzšķautņainas sekas. Par nākamo mēnešu

⁵⁷² Голдин В.И. Россия в Гражданской войне. Очерки новейшей историографии (вторая половина 1980-х – 90-е годы). – Архангельск: Боргес, 2000. – с. 98.

⁵⁷³ Голдин В.И. Интервенция и антибольшевистское движение на Русском Севере 1918–1920. – М., 1993.; Светачев М.И. Союзническая интервенция в Сибири и на Дальнем Востоке и вопрос о судьбе выходов России к Тихому Океану // Российский флот на Тихом океане. История и современность. – Владивосток, 1996.; Дальневосточная республика: Становление. Борьба с интервенцией (февраль 1920 – ноябрь 1922). Документы и материалы. В двух частях. – Владивосток, 1993.; Подготовка и начало интервенции на Дальнем Востоке России. – Владивосток, 1997; Сидоров А.Ю. Внешняя политика Советской России на Дальнем Востоке (1917–1922 гг.). – М., 1997.

realitāti kļuva Vācijas, Austroungārijas un Osmaņu impērijas ekspansija attiecīgi Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā un Kaukāzā. Antantes valstu (bijušo cariskās Krievijas sabiedroto) intervencei sākotnēji nebija pretlieliniecisks raksturs. V. Goldins akcentē, ka ilgstoši plašākai sabiedrībai nebija zināmas sarunas 1918. gada pavasarī un vasarā Lielbritānijas, Francijas un Padomju Krievijas starpā par sabiedroto ekspedīcijas korpusu sūtīšanu uz Krievijas Ziemeļiem un Tālajiem Austrumiem ar mērķi virzīties tālāk uz Krievijas centru un atjaunot Austrumu fronti pret Centrālo valstu bloku. Šīs problēmas pētniecība ir bagātinājusi priekšstatus par to sarežģīto un pretrunīgo situāciju, kas radīja priekšnoteikumus Antantes intervencei.⁵⁷⁴

Gan postpadomju, gan Rietumvalstu vēsturnieki aicina padomju vēsturnieku darbos nostiprinātās vienas intervences koncepcijas vietā runāt par divu, pat trīs intervenču koncepciju. Pirmajā gadījumā ar divu intervenču koncepciju tiek saprasta Pirmajā pasaules karā iesaistīto divu karojošo koalīciju Centrālo valstu bloka un Antantes intervences Krievijas postimpērijas teritorijā. Otrajā gadījumā ar trīs intervenču koncepciju tiek saprasta ne tikai minētā divu karojošo koalīciju intervence Krievijas postimpērijas teritorijā, bet arī lielinieku mēģinājums realizēt pasaules revolūcijas ideju, īstenojot „sarkano” intervenci, turklāt ne tikai Rietumu virzienā, kas izpaudās reģionālo aktoru Padomju Krievijas un Polijas karā, kā arī militārā konfrontācijā minēto reģionālo un Baltijas jūras austrumu reģiona lokālo aktoru starpā, bet arī Austrumu virzienā (uz Persiju, Mongoliju, Afganistānu).

Vēsturnieku vidū nav vienprātības par to, cik būtisku lomu uz cīņu par varu Krievijas postimpērijā atstāja ārēja iejaukšanās. Vairums vēsturnieku noliedz intervences nozīmi, norādot, ka pilsoņu karos primāri ir iekšēji iemesli.⁵⁷⁵ Minētā pozīcija ir kritizējama, jo Krievijas postimpērijas dažādās teritorijās intervences intensitāte un līdz ar to nozīme atšķīrās. Ir acīmredzams, ka postimpērijas perifērijā, it īpaši rietumdaļā, intervencei bija izšķiroša nozīme. Neņemot vērā intervences jeb ārējās iejaukšanās faktoru Rietumu perifērijā, nav iespējams rast kompleksu skaidrojumu konfrontācijai reģionā. Bez ārējās iejaukšanās Centrālo valstu bloka vai Rietumu sabiedroto veidolā Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas lokālajiem aktoriem bija minimālas, visticamāk, pat nereālas izredzes izveidot nopietnu pretestību lieliniekiem vai nononākt Polijas orbītā.

⁵⁷⁴ Carley M.J. *Revolution and Intervention: the French Government and the Russian Civil War, 1917–1919.* – Montreal, 1983.; Голдин В.И. *Интервенция и антибольшевистское движение на Русском Севере 1918–1920.* – М., 1993.

⁵⁷⁵ Голдин В.И. *Интервенция и антибольшевистское движение на Русском Севере 1918–1920.* – М., 1993.; Зими́на В.Д., Гражданов Ю.Д. *Союз орлов: Белое дело России и германская интервенция в 1917–1920 гг.* – Волгоград, 1997.; Смолин А.В. *Белое движение на Северо-Западе России 1918–1920 гг.* – СПб., 1999.

Vēl viena pētniecības problēma ārējās iejaukšanās sakarā, līdzīgi kā Februāra revolūcijas vai lielinieku apvērsuma gadījumā, ir alternatīvu jautājums. Piemēram, tiek meklētas atbildes uz jautājumu, kas notiktu, ja lielinieki nosvērtos par labu Murmanskas (orientācija uz Antanti), nevis Brestļitovskas (orientācija uz Centrālo valstu bloku) alternatīvai.⁵⁷⁶ Minēto alternatīvu analīze ir arguments tēzei, ka lielinieku mērķis bija īstenot balansēšanas politiku starp Pirmajā pasaules karā iesaistītajām koalīcijām, lai mazinātu iespēju, ka koalīcijas varētu konfrontēt lielinieku kontrolētajā teritorijā un līdz ar to apdraudēt pašu lielinieku pozīcijas. Brestļitovskas miera līgumā lielinieki saskatīja iespēju iegūt laiku, lai izdzīvotu un nostiprinātos.

Vācijas politika attiecībās ar Padomju Krieviju nebija viennozīmīga. No vienas puses, Berlīne uzturēja diplomātiskas attiecības ar Padomju Krieviju, bet, no otras puses, stratēģisku interešu vadīta, Berlīne sadarbojās ar Baltijas, Baltkrievijas, Ukrainas un Dienvidkaukāza nacionāldemokrātiskajiem spēkiem, kas bija pretlielinieciski orientēti, kā arī proģermāniski orientētajiem spēkiem krievu pretlielinieciskajā kustībā.

Zināmu interesi ir izsaukuši Maskavas un Berlīnes sakari 1918. gada augustā, kad lielinieku valdība aicināja Vāciju militāri pretdarboties intervencei. Vēstures literatūrā figurē versija, ka 1918. gada vasarā Vācija šķietami izrādīja interesi par sadarbību ar lieliniekiem, taču realitātē tika plānota Petrogradas ieņemšana. Vācijas zaudējums Pirmajā pasaules karā lika Berlīnei atteikties gan no Petrogradas ieņemšanas, gan no iespējamās „intervences pēc uzaicinājuma”. Tādējādi lielinieki izvairījās no divu karojošo koalīciju sadursmes Krievijas postimpērijas ziemeļrietumos un iespējamās Petrogradas okupācijas no Vācijas puses.⁵⁷⁷

Vēsturnieku vidū nav domstarpību par to, ka Antantes dalībvalstīm atšķīrās redzējums par ārējās iejaukšanās plašumu un raksturu, kā arī sadarbības formām ar pretlielinieciskajiem spēkiem. Rietumu sabiedroto Lielbritānijas, Francijas un ASV pretrunīgās intereses mēģināja izmantot ne tikai reģionālie un lokālie aktori, bet arī Pirmajā pasaules karā zaudējusī Vācija, kas joprojām bija globālā mēroga spēlētājs.

Rietumvalstu vēsturnieki ir pievērsušies ne tikai divu karojošo alianšu Antantes un Centrālo valstu bloka stratēģisko plānu izstrādes un reālās rīcības pētniecībai⁵⁷⁸, bet arī diskusijai Rietumu sabiedroto sabiedrībās par iespējamajām intervences formām.⁵⁷⁹

⁵⁷⁶ В.И. Ленин. Неизвестные документы. 1891–1922 гг. – М., 1999. – с. 230. – 236.

⁵⁷⁷ Рупасов А.И., Чистиков А.Н. „Шлюсштайн” // Вопросы истории. – 1993. – № 11./12. – с. 150. – 153.

⁵⁷⁸ Dobson C., Miller J. The Day We Almost Bombed Moscow. The Allied War in Russia 1918–1920. – London, 1986; Rhodes B. The Anglo-American Winter War with Russia 1918–1919. A Diplomatic and Military Tragicomedy. – New York and London, 1988.; Stavrou T. Greek Participation and the French Intervention in the Ukraine // Revolutions and Interventions in Hungary and its Neighbour States, 1918–1919. – New York, 1988. – p. 321. – 334.

Amerikāņu vēsturnieks D. Foglesongs secina, ka ASV prezidents Vudro Vilsons (*Thomas Woodrow Wilson*, 1856–1924) nespēja izstrādāt stingru stratēģiju „Krievijas jautājuma” risināšanā. Izvēloties ierobežotas un netiešas intervences variantu, ASV vadība nerasniedza vēlamo rezultātu, jo nespēja dot nepieciešamo atbalstu krievu pretlielinieciskajiem spēkiem cīņā pret lieliniekiem. Vēsturnieks ir pārliecināts, ja Rietumu sabiedrotajiem izdotos nosūtīt ievērojamus militāros formējumus uz Krievijas teritoriju pirms 1918. gada nogales, kad nostiprinājās Sarkanā armija, būtu reālas iespējas gāzt lieliniecisko režīmu. Tiesa, kā atzīst pats D. Foglesongs, 1918.gada pavasarī būtībā nebija iespējams mazināt citu Rietumu sabiedroto uzmanību no Pirmā pasaules kara skatuves, konkrēti kara pret Vāciju. Turklāt diplomāti un militārie speciālisti bažījās, ka pat masīvas intervences rezultātā lielinieki spētu organizēt plaša mēroga un augstas intensitātes partizānu karu, kas radītu nepieciešamību saglabāt Krievijā palieļus okupācijas spēkus, ko neatbalstītu ne Rietumu sabiedroto parlamenti, ne sabiedrība kopumā. ASV prezidents V. Vilsons nevēlējās riskēt ar popularitāti un papildu finansiāliem izdevumiem. Realitātē V. Vilsona izvēlētais ceļš palīdzēja lieliniekiem izdzīvot, konsolidēt spēkus un attaisnot teroru, pasludinot savus pretiniekus „par ārvalstu imperiālistu marionetēm”.⁵⁸⁰

Arī A. Varslavāns norāda uz domstarpībām Rietumu sabiedroto starpā par intervences paņēmieniem. Sākotnēji intervenci bija plānots realizēt tikai ar globālā līmeņa aktoru militāro spēku iesaisti, taču diskusijās tika panākts kompromiss par nepieciešamību aizstāt „atklātu intervenci” ar „aizplīvurotu intervenci”. Piemēram, britu politiķi vārdos deklarēja nepiedalīšanos intervencē, bet būtībā pastiprināti apbruņoja krievu pretlielinieciskos spēkus un centās iesaistīt intervencē arī iespējami vairāk jauno Krievijas robežvalstu.⁵⁸¹

Domājams, ārējās iejaukšanās vērtējumos vajadzētu izvairīties no galējībām, pārspīlējot vai noniecinot ārējās iejaukšanās nozīmi. Argumentēts ir V. Goldina novērojums, ka nav pamata noniecināt ārējo iejaukšanos, pasludinot to par simbolisku, ja ārējā iejaukšanās gan no Centrālo valstu bloka puses, gan Rietumu sabiedrotajiem bija mērama simtos tūkstošu karavīru. Taču diskutabls ir V. Goldina spriedums, ka ārējās iejaukšanās nerisina sarežģītas politiskās problēmas

⁵⁷⁹ Голдин В.И. Россия в Гражданской войне. Очерки новейшей историографии (вторая половина 1980-х – 90-е годы). – Архангельск: Боргес, 2000. – с. 104.

⁵⁸⁰ Foglesong D. America's Secret War against Bolshevism: U.S. Intervention in the Russian Civil War, 1917–1920. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1995. – p. 295. – 298.

⁵⁸¹ Varslavāns A. Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā. Pirmā desmitgade 1919–1929. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008. – 11. – 12. lpp.

un tikai palielina upurus civiliedzīvotāju vidū.⁵⁸² Ir saprotams, ka V. Goldins vērtē ārēju iejaukšanos no Krievijas teritoriālā veseluma jeb centra pozīcijām, ko apdraudēja globālā mēroga aktoru iesaistīšanās cīņā par varu. Savukārt, raugoties no lokālo aktoru pozīcijām, ir saprotams akcepts ārējai palīdzībai.

Ir nepieciešams veidot cīņā par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā iesaistīto aktoru sistēmstruktūru un savstarpējo attiecību modeli, lai tuvinātos pilnvērtīgākai izpratnei par ārējā faktora nozīmi.

Diplomātijas vēsturē ir ierasta prakse lietot jēdzienus „aktori”, apzīmējot spēlētājus (parasti valstis vai valstu savienības) uz starptautiskās skatuves. Īpašu problēmloku diplomātijas vēsturē ieņem aktoru stratēģijas un taktikas jautājumi. Ir jānosaka aktori, kuri 1917.–1920. gadā iesaistījās cīņā par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā.

Starptautisko attiecību teorētiķis K. Valcs norāda, ka aktori ir jātipoloģizē un jāmēģina saprast aktoru darbības loģika. Nepieciešams pēc iespējas precīzāk rekonstruēt spēlētāju savstarpējo attiecību lauku (struktūru), kurā bija sava vieta sadarbībai, konkurencei un konfrontācijai.⁵⁸³ Ir jāizmanto situacionālās analīzes metode, mēģinot saprast vēsturisko situāciju pārejas (varas transformācijas) procesos, kas ir mainīgi (dinamiski).⁵⁸⁴

Jāapzinās, ka spēlē ar nosaukumu „cīņa par varu” iesaistītie aktori lielākoties balstījās uz racionālās izvēles principu un, atkarībā no izmaiņām reālajā situācijā, koriģēja plānus. Šāda pieeja ļaus izvairīties no koncentrēšanās uz vienu aktoru, kas nav perspektīvi. Ir pamats starptautisko attiecību pētnieka K. Valca tēzei, ka ne lokālo, ne reģionālo, ne globālo situāciju nav lietderīgi pētīt, raugoties tikai uz vienu vai diviem aktoriem. Produktīvi ir veidot un analizēt aktoru sistēmstruktūru.⁵⁸⁵ Uzmanība ir jāfokusē nevis uz aktoriem kā tādiem (slavināšanu vai noniecināšanu), bet aktoru rīcību (stratēģiju un taktiku), savstarpējo sadarbību un konfrontāciju. Dažāda mēroga aktori bloķējas un mēģina realizēt savas intereses uz citu aktoru rēķina. Starptautisko politiku raksturojošie elementi ir spēks, pielāgošanās un kompromisi, diplomātiska un militāra konfrontācija.⁵⁸⁶

Starptautisko attiecību aktori konkrētos laika posmos nav identiski, taču tas nenozīmē, ka aktoru darbību nevar salīdzināt. Gluži otrādi, salīdzināšana ir iespējama un vajadzīga.

⁵⁸² Голдин В.И. Россия в Гражданской войне. Очерки новейшей историографии (вторая половина 1980-х – 90-е годы). – Архангельск: Боргес, 2000. – с. 107.

⁵⁸³ Waltz K.N. Theory of International Politics. First edition. – New York, 1979. – p. 31., 40.

⁵⁸⁴ Теория политики / под. ред. Б.А. Исаева. – СПб., 2008. – с. 278.

⁵⁸⁵ Waltz K.N. Theory of International Politics. First edition. – New York, 1979. – p. 62., 65.; Merkel W. Systemtransformation: Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung. – Opladen, 1999. – s. 572.

⁵⁸⁶ Waltz K.N. Theory of International Politics. First edition. – New York, 1979. – p. 113.

Nepieciešama ir arī aktoru tipoloģizācija, lai apliecinātu, ka konkrētai grupai piederīgiem aktoriem piemīt savstarpēji salīdzināmas īpašības, un iegūtu aptverošāku izpratni par aktoru savstarpējo mijiedarbību vienas grupas un visas aktoru sistēmstruktūras ietvaros.⁵⁸⁷

Promocijas darbā aktori ir iedalīti globālā, reģionālā un lokālā līmeņa spēlētājos. Laika gaitā (1917.–1920. gadā) mainījās aktoru nozīme, taču par atsevišķu aktoru „pārlēcieniem” trīsdaļīgā iedalījuma ietvaros runāt nav pamata. Tiesa, kā būs redzams turpmākajā izklāstā, mainīga bija aktoru bloķēšanās visos trīs līmeņos gan horizontāli, gan vertikāli.

Cīņā par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā iesaistījās daudzi globāla mēroga aktori – gan Centrālo valstu bloka redzamākās valstis Vācija un Austroungārija, gan Rietumu sabiedrotie Lielbritānija un Francija, arī ASV. Konfrontējošo valstu alianšu uzmanības centrā atradās nevis bijušās Krievijas impērijas tautu nacionālās pašnoteikšanās centieni, bet mēģinājumi īstenot savas ģeopolitiskās, militāri stratēģiskās un ekonomiskās intereses. Centrālo valstu bloks vēlējās paplašināt robežas un aizstāvēt savas ekonomiskās intereses, piemēram, iegūstot kontroli pār labības, ogļu un dzelzs rūdas resursiem Ukrainā, savukārt Rietumu sabiedrotie mēģināja pretdarboties šiem centieniem, meklējot Berlīnes un Vīnes pretiniekus gan pretlielniecisko spēku, gan arī lielinieku veidolā.

Starptautisko attiecību teorētiķis K. Valcs norāda, ka globālā mēroga aktori būtiskāk ietekmē starptautisko kārtību nekā reģionālā un lokālā līmeņa aktori, taču tas nenozīmē, ka mazāk spēcīgie aktori būtu jāignorē.⁵⁸⁸

Gluži tāpat kā globālie aktori, arī reģionāla mēroga spēlētāji – krievu pretlielnieciskie spēki, Padomju Krievija un Polija – cīnījās par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā. Minētos trīs spēlētājus nav pamata ierindot starp globālā mēroga aktoriem, jo, atšķirībā no starptautisko tiesību subjektiem – Centrālo valstu bloka un Rietumu sabiedrotajiem –, tie bija margināli aktori (nebija *de iure* atzīti no vairuma globālo aktoru puses).

Droši vien daļa vēsturnieku protestētu pret vēlmi Somiju, Baltijas valstis, Baltkrieviju, Ukrainu un Besarābiju (Moldovu) ierindot lokālo, nevis reģionālo aktoru kategorijā. Saskaņā ar 1897. gada tautskaitē iegūtajiem rezultātiem, ukraiņu skaits Krievijas impērijā sasniedza 22 miljonus, gandrīz trīs reizes pārsniedzot poļu skaitu (aptuveni astoņi miljoni). Iedzīvotāju skaits

⁵⁸⁷ Turpat. – 96. lpp.

⁵⁸⁸ Waltz K.N. *Theory of International Politics*. First edition. – New York, 1979. – p. 72. – 73.; Varslavāns A. *Latvijas Republika starptautisko attiecību sistēmā*. Pirmā desmitgade 1919–1929. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008. – 8. lpp.

Lietuvas teritorijā bija lielāks nekā Somijas teritorijā, attiecīgi aptuveni 4,3 un 2,7 miljoni.⁵⁸⁹ Kāpēc gan lai Ukrainu vai Lietuvu neierindotu vidējā lieluma spēlētāju kategorijā? Reģionālo un lokālo aktoru iedalījumā kā kritērijs ir izvēlēts nevis konkrētu tautu skaitliskais īpatsvars, teritorijas lielums vai dabas resursu apjoms (minētajiem kritērijiem, protams, ir būtiska nozīme), bet spēja ietekmēt attiecīgi reģionālo un lokālo kārtību konkrētā laikā, 1917.–1920. gadā. Reģionālo spēlētāju armijas bija mērāmas simtos tūkstošu. 1919. gada rudenī – cīņās par varu Krievijas postimpērijā kulminācijas brīdī – visās četrās „balto” ģenerāļu Antona Denikina (*Антон Иванович Деникин*, 1872–1947), Nikolaja Judeniča (*Николай Николаевич Юденич*, 1862–1933), Jevgēnija Millera (*Евгений-Людвиг Карлович Миллер*, 1867–1939) un Aleksandra Kolčaka (*Александр Васильевич Колчак*, 1874–1920) armijās bija 250 000–300 000 karavīru, Padomju Krievijas Sarkanajā armijā – līdz pat 1,5 miljoniem karavīru, Polijas armijā – ap 400 000 līdz 500 000 karavīru.⁵⁹⁰ Lokālo spēlētāju armijas bija mērāmas desmitos tūkstošu, nevis simtos tūkstošu. 1919. un 1920. gada mijā Igaunijas un Latvijas armiju skaitliskais sastāvs bija pieaudzis līdz attiecīgi 74 500 un 75 000 karavīriem, Lietuvas armijas – tikai 10 000 līdz 15 000 karavīru. P. Skoropadska armijas skaitliskais sastāvs Vācijas kapitulācijas brīdī bija 60 000 līdz 65 000 karavīru.⁵⁹¹ Lokālo aktoru armiju skaitliskais sastāvs nebija pietiekams (it īpaši Lietuvā un Ukrainā), lai patstāvīgi bez ārēja atbalsta aizsargātu savu valstu teritoriju, par robežu paplašināšanu militāras agresijas rezultātā nemaz nerunājot. Turklāt, nenoniecinoš Somijas, Igaunijas, Latvijas un Lietuvas nacionāldemokrātiski orientēto spēku noslēgto miera līgumu ar Padomju Krieviju lokālo nozīmi, kas ietekmēja arī reģionālo stāvokli (Igaunijas un Padomju Krievijas miera līgums tika noslēgts Tartu 1920. gada 2. februārī, Lietuvas un Padomju Krievijas miera līgums tika noslēgts Maskavā 1920. gada 12. jūlijā, Latvijas un Padomju Krievijas miera līgums tika noslēgts Rīgā 1920. gada 11. augustā, Somijas un Padomju Krievijas miera līgums tika noslēgts Tartu 1920. gada 14. oktobrī), tos tomēr nevar svarīguma ziņā ierindot vienā kategorijā ar Polijas un Padomju Krievijas bruņoto konfliktu un miera līgumu, kas bija faktiskais jauno robežu (starptautiskās kārtības) garantētājs Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā. Tas

⁵⁸⁹ Nav precīzi zināms, cik daudz cilvēku dzīvoja Krievijas impērijā pirms Pirmā pasaules (Lielā) kara, par 1917.–1920. gadu nemaz nerunājot. Pirmā un pēdējā pirmsrevolūcijas tautas skaitīšana notika 1897. gadā un uzrādīja 128,2 miljonus cilvēku. Nākamajos 15 gados iedzīvotāju skaits strauji pieauga. Balstoties uz dažādiem statistikas avotiem, Krievijas vēsturnieks Vjačeslavs Ņikonovs (*Вячеслав Алексеевич Никонов*) norāda, ka Pirmā pasaules (Lielā) kara priekšvakarā impērijā dzīvoja 166 līdz 174 miljoni cilvēku. Ne tikai ģeogrāfiski, bet arī cilvēku skaita ziņā Krievija bija lielākā Eiropas impērija. Vairāk cilvēku bija tikai Ķīnā un Indijā. *Skatīt sīkāk*: Никонов В. Крушение России. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – с. 32.

⁵⁹⁰ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 726. – 727., 732.

⁵⁹¹ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 379. lpp.; Plakans A. A Concise History of the Baltic States. – Cambridge University Press, 2011. – р. 301.; Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918 / пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – с. 270.

bija pieturas punkts, kas lika lielinieku līderiem atteikties no pasaules proletariāta revolūcijas eksporta Rietumu virzienā un stiprināt pozīcijas uz vietas. N. Deiviss pat apgalvo, ka Polija cīņā pret lielniecisko Krieviju nosargāja Rietumu civilizācijas pastāvēšanu.⁵⁹² Viņš mēģina piešķirt šim konfliktam globāla rakstura nozīmi, kas, iespējams, ir pārspīlēti. Tiesa, ja 1920. gada augustā Padomju Krievijai tomēr izdotos šķērsot Vislu un doties tālāk Centrālās un Rietumeiropas virzienā, diez vai Lielbritānija un Francija, arī ASV paliktu mierīgi malā stāvēt. Tad gan reģionālais konflikts varētu pāraugt globālā konfliktā. Cita lieta, vai reģionālais spēlētājs lielnieciskā Krievija jau 1920. gadā spētu turēt līdzī globāla mēroga spēlētājiem, proti, būtu gatava globālam karam.

Globālo un reģionālo aktoru savstarpējā cīņa 1917.–1920. gadā lielā mērā veicināja un vairākos gadījumos tieši iniciēja lokālās nozīmes valdību mozaīkas veidošanos, tādējādi būtībā nosakot varas transformācijas mehānismu uz vietām Krievijas postimpērijas rietumdaļā. Visi potenciālie lokālā līmeņa aktori iesaistījās 1917. gadā un ar atšķirīgu intensitāti mēģināja realizēt konkrētas valstiskuma alternatīvas līdz 1920. gadam. Lokālajiem aktoriem Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā bija raksturīgas piecas atšķirīgas orientācijas – proģermāniska, proantantiska, prokrieviska, propadomiska vai propoliska, kas varēja mainīties atkarībā no cīņā par varu iesaistīto globālā un reģionālā līmeņa aktoru pozīcijām.

Cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā rezultātus noteica iesaistīto aktoru stratēģiskie mērķi un intereses, kas īstenojās vai neīstenojās atkarībā no starptautiskās un iekšējās situācijas. Taktika bija instrumenti stratēģisko mērķu sasniegšanai – dažāda līmeņa sabiedroto meklēšana (savienību jautājums) un mēģinājumi vājināt pretinieku savienības, sabiedriskās domas noskaņošana sev par labu kontrolētajās teritorijās un ārvalstīs. Dažāda līmeņa aktoru stratēģiskās intereses Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā variēja robežās no vēlmes iegūt un saglabāt patstāvību līdz dominēšanai vienai par otru reģionā, Krievijas postimpērijā un Eiropā kopumā.

Globālie aktori un valstiskuma jautājums

Centrālo valstu bloka stratēģiskās intereses un taktika

Vācijas stratēģiskais mērķis bija uzvara Pirmajā pasaules karā un hegemonija Eiropā, kas tostarp paredzēja plašu teritoriju pārņemšanu uz austrumiem un rietumiem no Vācijas impērijas

⁵⁹² Deiviss N. Eiropas vēsture. – Rīga: Jumava, 2009. – 949. lpp.

pamatteritorijas. Nostiprinoties Eiropā, Berlīnei pavērtos arī iespējas paplašināt savas aizjūras kolonijas uz savu pretinieču – novājinātās Francijas un Lielbritānijas rēķina.

Austroungārijas spēkos nebija pretendēt uz hegmona statusu Eiropā, taču Vīnes stratēģiskais mērķis bija stiprināt savas pozīcijas, paplašinot teritoriju uz Krievijas impērijas un Balkānu valstu rēķina. Līdzīga stratēģija bija arī Osmaņu impērijai, kas tomēr primāri apzinājās, ka pievienošanās Centrālo valstu blokam, iespējams, varētu apturēt impērijas sairšanu, kas, atšķirībā no citām Eiropas kontinentālajām impērijām, bija sākusies krietni agrāk, jau XVIII gadsimta nogalē. Osmaņu impērijas iekļaušanos Centrālo valstu blokā noteica arī tas, ka vēl pirms Pirmā pasaules kara Vācija sniedza finansiālo un militāro palīdzību Osmaņu impērijas vecākajiem virsniekiem, kuri centās apturēt impērijas lejupslīdi.⁵⁹³ Ietekmīgākais Centrālo valstu bloka spēlētājs Berlīne apzinājās Vīnes un Konstantinopoles (Stambulas) mērķus un kontrolēja to īstenošanas iespējas; arī Austroungārija un Osmaņu impērija apzinājās savu atkarību no Vācijas. Berlīnes interesēs nebija savu sabiedroto Austroungārijas un Osmaņu impērijas nostiprināšanās Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā.

V. Lilevičs un ukraiņu emigrācijas Rietumos vēsturnieks O. Fedjušins akcentē, ka Vācijas ārpolitikas veidotāji civilajā un militārajā sektorā izrādīja pastiprinātu interesi par Krieviju tā dēvētās Austrumu politikas (*Ostpolitik*) formā, kas sevī tostarp ietvēra kultūras misijas un satiksmes (cilvēku, preču un ideju) kontroles politiku (*Kulturmission und Verkehrspolitik*). Vāciju interesēja Krievijas dabas resursi, jo, atšķirībā no tiešajiem konkurentiem – Londonas un Parīzes –, Berlīnei nebija bagātu aizjūras koloniju. Turklāt Krievijas impērijā dzīvoja aptuveni 1,8 miljoni vāciešu, tajā skaitā 300 000 Baltijā un Polijā. Vēl aptuveni 450 000 vāciešu mita Pievolgā (Saratovas un Samāras guberņas), 650 000 – Melnās jūras reģionā (Besarābijas, Hersonas, Jekaterinoslavas, Harkovas un Taurijas guberņas, Krima), kā arī atsevišķos rajonos Donā, Kubaņā un Terekā, ap 200 000 vāciešu dzīvoja Volīnijā un aptuveni 150 000 – Urālos, Sibīrijā un Centrālāzijā.⁵⁹⁴ R. Paipss un A. Plakans norāda, ka Vācijas baņķieri un rūpnieki

⁵⁹³ MacMillan M. Paris 1919: Six Months That Changed the World. – London, 2001. – p. 366. – 381. Jau Pirmā pasaules (Lielā) kara pirmajos gados Rietumu sabiedrotie saprata, ka, atšķirībā no citām Centrālo valstu bloka valstīm, Osmaņu impērija, visticamāk, karu nepārdzīvos. 1916. gadā Lielbritānija un Francija noslēdza slepenu vienošanos par Osmaņu impērijas sadalīšanu pēc kara, kas arī tika izdarīts, ņemot vērā Rietumu sabiedroto un tiem simpatizējošās Grieķijas intereses. Antantes lielvalstu līderu, primāri D. Loida Džordža simpātijas pret Grieķiju noteica izglītība – klasisko valodu, kā arī Senās Grieķijas un Senās Romas studijas. Izstrādājot miera līgumu ar Turciju, Rietumu sabiedrotie aizmirsā par turku nacionālistiem, un šai „aizmāršībai” turpmāk bija rietumniekiem nepatīkamas sekas – Mustafa Kemala Atatürka (*Mustafa Kemal Atatürk*, 1881–1938) agresīvā Turcija.

⁵⁹⁴ Liulevicius V.G. The German Myth of the East. 1800 to the Present. – Oxford, 2009. – p. 138. – 139.; Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918 / пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – с. 232.

raudzījās uz Krieviju kā potenciālu koloniju.⁵⁹⁵ Lai panāktu Krievijas nonākšanu Vācijas ietekmes zonā, bija nepieciešams izdarīt divas lietas – sašķelt impēriju, panākot tās samazināšanos līdz *lielkrievu* apdzīvotajām teritorijām, un atvirzīt Krievijas robežas uz austrumiem, izveidojot sanitāro kordonu (*cordon sanitaire*) no nomināli suverēnām, ar Vāciju saistītām „vasaļvalstiņām”. Ar šādu programmu vēl pirms Pirmā pasaules kara nāca klajā Kurzemes guberņā dzimušais vācu publicists Pauls Rorbahs (*Karl Albert Paul Rohrbach*, 1869–1956). Kara apstākļos viņa idejas tika uzlabotas un guva atbalstu gan Vācijas diplomātiskās, gan militārās vadības vidū, kas, kā atzīst vairums vēsturnieku, kara apstākļos saskatījās konkurēji par ietekmi impērijā, bet bija vienprātis, ka satelītvalstu veidošana veicinās Krievijas postimpērijas telpas turpmāku dezintegrāciju un novājināšanos, radot iespējas mainīt *status quo* Eiropas austrumdaļā.⁵⁹⁶

E. Andersons ir secinājis, ka Baltijas vāciešu rosība lielā mērā ietekmēja vācu kara mērķu formulēšanu un intereses vairošanu Baltijas telpā. Laikā no 1915. līdz 1918. gadam klajā nāca vismaz 85 Baltijas problēmām veltītas grāmatas un brošūras, kurās tika risinātas stratēģiskās problēmas, tajā skaitā tika meklēta vieta Baltijas reģionam Vācijas impērijas sistēmā. Aneksijai tika meklēti gan morāli pamatojumi (apelēšana pie vēstures), gan saimnieciski pamatojumi. Piemēram, laikā no 1915. gada 23. jūnija līdz 1917. gada 31. martam vācieši no Kurzemes un Zemgales izveda kviešus, auzas, linus, lopus un būvmateriālus 20 467 638 marku vērtībā. Izveda arī mēbeles, vara priekšmetus (baznīcu un kapsētu zvanus, traukus, durvju rokturus) un kokmateriālu. Rekvizīcijās tika konfiscētas mantas 1 828 097 marku vērtībā. Vācijas mērķi Baltijas telpā bija arī teritorijas paplašināšana un vācu kolonistu izvietošana ar nolūku stiprināt vācietību jauniegūtajās zemēs. Kā apgalvo E. Andersons, pamatarguments bija „iekarošanas dziņa, valsts izplešana uz citu tautu un valstu rēķina, brutāla varas politika un lielummānija.”⁵⁹⁷

E. Andersons ir precīzi fiksējis tā laika Berlīnes ekspansionālo mehānismu, taču nepamatoti pārspīlējis Vācijas radikalitāti un agresivitāti, jo savā vērtējumā ir balstījies uz pēc Otrā pasaules kara Rietumu sabiedrībām raksturīgās ticības demokrātijas, tautu un valstu vienlīdzības idejām, nepievēršot nepieciešamo uzmanību tam, ka Berlīne rīkojās atbilstoši XIX gadsimta starptautisko attiecību praksei, kurā mazo tautu un valstu interesēm būtībā nebija nekādas nozīmes.

⁵⁹⁵ Plakans A. *A Concise History of the Baltic States*. – Cambridge University Press, 2011. – p. 288.; Пайнс Р. *Русская революция: В 3 кн. Кн. 2. Большевики в борьбе за власть. 1917–1918*. – М.: Захаров, 2005. – с. 306.

⁵⁹⁶ Федюшин О. *Украинская революция. 1917–1918* / пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – с. 129.; Šalda V. *Vācijas impērija 1871–1918*. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2009. – 823. – 824., 834. lpp.; Nelson R.L. *The Baltics as Colonial Playground: Germany in the East, 1914–1918* // *Journal of Baltic Studies*. – Vol. 42. – No. 1. – p. 9. – 19.

⁵⁹⁷ Andersons E. *Latvijas vēsture, 1914–1920*. – Stockholm: Daugava, 1967. – 156. – 157., 163., 274. lpp.

1918. gada janvārī ģenerālfeldmaršals Pauls fon Hindenburgs (*Paul Ludwig Hans Anton von Hindenburg*, 1847–1934) vēstulē Vācijas imperatoram Vilhelmam II (*Friedrich Wilhelm Viktor Albert von Preußen*, 1859–1941) rakstīja, ka Vācijas interesēs ir atbīdīt Krievijas robežas uz austrumiem, anektējot tās rietumu teritorijas. Fon Hindenburgs bija arī izteicies, ka Ukrainas valsts izveide mazinātu potenciālo poļu apdraudējumu Vācijai.⁵⁹⁸ Militārā elite izmantoja lielinieku demaršu (miera sarunu pārtraukšanu), lai veiktu militāro ofensīvu austrumu virzienā, pamatojot to ar nepieciešamību sniegt palīdzību lielinieku apdraudētajiem somiem, baltiešiem un ukraiņiem. Kā pretargumentu Vācijas politiskajai elitei, kas aicināja izmantot miera sarunu izjukšanu un Krievijas karavīru dezertēšanu, lai nostiprinātos jau Vācijas kontrolē esošajās teritorijās, Vācijas militārās elites pārstāvis ģenerālis Makss Hofmans (*Max Hoffmann*, 1869–1927) izmantoja pragmatisku iebiedēšanas taktiku, paziņojot, ka ar militārās ofensīvas palīdzību jāpiespiež lieliniekus noslēgt mieru, jo „citādi tie puīši saka ukraiņus, somus un baltiešus, mierīgi radīs savu revolucionāro armiju un nodibinās cūcību visā Eiropā.” Militāristu uzstādījums attaisnojās – pēc veiksmīgā uzbrukuma austrumu virzienā (1918. gada februārī Vācijas karavīri sasniedza Peipusa ezeru aptuveni 150 km attālumā no Petrogradas) lielinieki iestājās par miera sarunu atsākšanu; 1918. gada 3. martā tika noslēgts Brestļitovskas miera līgums.⁵⁹⁹ Vācijas vēsturnieki Berlīnes politiku Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā dēvē par „valstu dibināšanas spēli” (*Staatsgründungs-spiel*).⁶⁰⁰

Centrālo valstu bloka patiesos nodomus uzskatāmi praksē apliecināja Vācijas un Austroungārijas paziņojums 1917. gada 12. septembrī (vēl pirms lielinieku apvērsuma) par neatkarīgas Polijas izveidi Krievijas postimpērijas teritorijā (poļu apdzīvotās zemes Vācijā un Austroungārijā palika Berlīnes un Vīnes kontrolē). Pirms tam, uz 1916. gada 5. novembrī Vācijas un Austroungārijas izveidotās Polijas Pagaidu valdības (25 cilvēki, tajā skaitā nākamais Polijas līderis Juzefs Pilsudskis (*Józef Klemens Pilsudski*, 1867–1935)) bāzes abas impērijas izveidoja Reģentu padomi, kurai vajadzēja pārņemt varu poļu apdzīvotajās zemēs Krievijas postimpērijā līdz Polijas monarha izraudzīšanās brīdim. Reģentu padomē ietilpa trīs cilvēki – Varšavas arhibīskaps Aleksandrs Kakovskis (*Aleksander Kakowski*, 1862–1938), kņazs Zdislavs Ļubomirskis (*Zdzisław Lubomirski*, 1865–1943) un bijušais Krievijas Valsts Domes deputāts

⁵⁹⁸ Rohrbach P. *Russland und Wir.* – Stuttgart, 1915.; Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918 / пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – с. 82. – 83.; Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 2. Большевики в борьбе за власть. 1917–1918. – М.: Захаров, 2005. – с. 306. – 307.

⁵⁹⁹ Šalda V. *Vācijas impērija 1871–1918.* – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2009. – 829. lpp.

⁶⁰⁰ Cerūzis R. *Vācu faktors Latvijā (1918–1939). Politiskie un starpnacionālie aspekti.* – Rīga: Latvijas Universitāte, 2004. – 63. lpp. *Skatīt sīkāk:* Stopinski S. *Das Baltikum im Patt der Mächte. Zur Entstehung Estlands, Lettlands un Litauens im Gefolge des Ersten Weltkrieges.* – Berlin: Verlag Arno Spitz, 1997. – s. 82.

Juzefs Ostrovskis (*Józef August Ostrowski*, 1850–1923). Reģentu padome izveidoja valdību, kuras darbība bija formāla; reālā vara tobrīd atradās Vācijas un Austroungārijas okupācijas karaspēka rokās.⁶⁰¹

Domājams, ka viens no Berlīnes motīviem veidot vasaļvalstis Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā bija nepieciešamība apiet tā laika starptautiskās tiesības, kas aizliedza veikt iedzīvotāju mobilizāciju okupētajās teritorijās. No Berlīnes atkarīgi valstiski veidojumi pavēra Vācijai leģitīmu ceļu Krievijas postimpērijas iedzīvotāju mobilizācijai. Piemēram, pēc Krievijas impērijas īstenotās mobilizācijas un vietējo iedzīvotāju evakuācijas uz Iekškrīviņu Polijas karalistē joprojām bija aptuveni viens miljons militārajam dienestam derīgu vīriešu.⁶⁰²

Nākamais Vācijas solis bija atbalsts Ukrainas neatkarības centieniem Brestļitovskas miera pārrunu laikā apmaiņā pret stratēģiskajiem resursiem, tajā skaitā labību, un pēc miera līguma parakstīšanas organizētā varas maiņa Ukrainā – republikas transformācija par hetmanātu. Ukrainas Centrālās Radas pašnoteikšanās prasības Vācija atbalstīja, taču noraidīja prasību iekļaut Ukrainas teritorijā Austrumu Galīciju, Ziemeļu Bukovinu un Karpatu Rutēniju (teritorijas, kas atradās Vācijas sabiedrotās Austroungārijas impērijas sastāvā). Ukrainas teritorijas okupāciju Vācijas militārie vadītāji uzlūkoja kā lielās ekspansijas Austrumu virzienā operācijas sastāvdaļu. Lai vismaz ārēji maskētu Vācijas militāros mērķus, tā brīža Berlīnes sabiedrotajiem – Ukrainas Centrālās Radas delegātiem – Brestļitovskā tika norādīts, ka Ukrainai ir jāvērsas ar palīdzības lūgumu pie Vācijas cīņā pret lieliniekiem, lai tā varētu ievest republikas teritorijā savu karaspēku (vēlāk šādu taktiku nereti izmantoja lielinieki, kuri ārpolitikas īstenošanā daudz ko mācījās no Vācijas). 1918. gada 15. februārī Ukraina vērsās ar šādu „lūgumu” pie Vācijas, tas bija vienīgais reālais veids, kā Ukrainas Tautas Republikai pretoties lieliniekiem, kuri tobrīd jau bija pārņēmuši savā kontrolē Ukrainas teritorijas austrumu daļu un atradās Kijevas pievārtē. Kopš militārās kampaņas sākuma Ukrainas teritorijā Vācija darīja visu, lai nepieļautu divpusējās Austroungārijas un Ukrainas pārrunas un līgumu slēgšanas. Berlīnes mērķis bija panākt visu svarīgo politisko, militāro un ekonomisko jautājumu risināšanu Ukrainā ar Vācijas, nevis Austroungārijas vai kāda cita aktora līdzdalību.⁶⁰³ 1918. gada aprīlī Kijevā tika īstenots valsts apvērsums (gāzta Ukrainas Centrālā Rada), kā rezultātā par Ukrainas hetmani kļuva cariskās armijas ģenerālis P.

⁶⁰¹ Дэвис Н. Сердце Европы. – Москва–Вроцлав: Летний сад; Коллегиум Восточной Европы им. Яна Новака, 2010. – с. 124.; Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 373.

⁶⁰² История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 357. – 358.

⁶⁰³ Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918 / пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – с. 106. – 108., 121.; Михутина И. Украинский Брестский мир. – М.: Издательство „Европа”, 2007.

Skoropadskis. Vācijas atbalstītais P. Skoropadskis apsteidza Austroungārijas gatavoto ielikteni – Vilhelmu fon Habsburgu (*Wilhelm Franz Joseph Karl von Habsburg-Lothringen*, 1895–1948), kurš zināja ukraiņu valodu un komandēja ukraiņu nacionālās vienības (Sičas strēlniekus) Austroungārijas impērijas armijā. Vīnes mērķtiecīgi sūtīts, fon Habsburgs kopā ar saviem karavīriem ieradās Ukrainas teritorijā 1918. gada martā kā daļa no Austroungārijas okupācijas karaspēka. Berlīnes panākumu pār Vīni primāri noteica Vācijas pārliecinošais spēka pārsvars pār Austroungāriju. Aristokrāts P. Skoropadskis nebūt nemīlēja Vāciju, taču vēl jo vairāk viņš neieredzēja lielniekus, kā dēļ piekrita sadarboties ar Berlīni. Rietumvalstu un Krievijas vēsturnieki būtībā ir vienprātis, ka Ukrainas hetmanāts bija Vācijas „satelīts”.⁶⁰⁴ Ukrainas vēsturnieku vidū domas dalās, vai hetmanāts bija pašu ukraiņu projekts vai tomēr Centrālo valstu bloka mākslīgs veidojums. Vēsturnieks Vladimirs Potuļnickis (*Владимир Потульницький*) ir norādījis, ka hetmanāts bija Ukrainas konservatīvās un uzņēmēju elites virzīts projekts; turīgie Ukrainas iedzīvotāji tādējādi protestēja pret Ukrainas Centrālās Radas sociāli orientētās vadības radikālismu, it īpaši sensitīvajā zemes jautājumā (muižnieku zemes konfiskāciju un izdalīšanu zemniekiem). Aristokrāta un lielā zemes īpašnieka statuss garantēja, ka P. Skoropadskis neturpinās priekšgājēju radikālo agrāro politiku. Vēsturnieks Ruslans Pirigs (*Руслан Якович Пириг*) ir pretējās domās. Viņš norāda, ka konservatīvie spēki Ukrainā bija sašķelti un hetmanāts bija kompromiss okupācijas varas un vietējās konservatīvās elites starpā. Galvenais P. Skoropadska režīma balsts bija aptuveni 300 000 Centrālo valstu bloka karavīru (pēc S. Jekeļčika datiem, Ukrainas teritorijā atradās 450 000 Vācijas un Austroungārijas karavīru)⁶⁰⁵. Hetmanāta laikā nepastāvēja parlaments; likumdevēja un izpildvaras funkcijas pildīja hetmaņa kontrolēta Ministru padome. Savukārt pašu hetmani P. Skoropadski kontrolēja Vācijas okupācijas vara, konkrēti Vācijas ģenerālfeldmaršals Hermanis fon Eihorns (*Emil Gottfried Hermann von Eichhorn*, 1848–1918).⁶⁰⁶ 1918. gada 17. jūnijā fon Eihorns pauda savu atbalstu hetmanim P. Skoropadskim un izteica savas pārdomas par Vācijas *Ostpolitik*. „Uzskatu, ka mums ir ārkārtīgi svarīgi, lai Ukrainā nostiprinātos P. Skoropadska režīms. Es tā saku nevis tikai tāpēc, ka sagaidu

⁶⁰⁴ Figes O. A people's tragedy: the Russian Revolution, 1891–1924. – Penguin Books, 1998. – p. 449.; Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – с. 191.

⁶⁰⁵ Yekelchik S. Bands of Nation Builders? Insurgency and Ideology in the Ukrainian Civil War // *War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923* / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 217.

⁶⁰⁶ Пириг Р.Я. Украинская гетманская держава. Социально-политическая реставрация в ходе революции // Межинститутский академический семинар Украина и Россия: история и образ истории. Украина и Россия в 1917–1922 гг.: социальное и национальное в революции. Транскрипт выступлений и дискуссий подготовлен А.К. Тарасовой. 13 ноября 2008 года, Институт Европы РАН // <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/nov2008.htm> (skatīts 08.02.2012)

dažādus ekonomiska rakstura ieguvumus no Berlīnes un Kijevas sadarbības. Man tā neliek domāt arī drošības pieaugums Vācijai austrumu virzienā. Ukrainas valsts, ar kuru mēs robežosimies vai pie kuras mums būs pieeja caur Lietuvu, veidos tiltu uz Kaukāzu, Centrālāziju un galu galā uz Indiju. Šis tilts (Ukraina) būs daudz labāks par Osmaņu impēriju, no kuras mūs vienmēr šķirs Melnā jūra. Daudzi, ja ne vairums šaubās par Ukrainas pastāvēšanas iespējamību. Ņemot vērā, ka Ukrainas pastāvēšana ir mums (Vācijai) izdevīga, ir jādara viss iespējama, lai tā arī būtu. Pirmām kārtām, ir jātic Ukrainas pastāvēšanai. Otrām kārtām, Ukrainas pastāvēšana ir cieši saistīta ar hetmana P. Skoropadska personību. Valsts vai nu izturēs, vai kritīs kopā ar viņu. P. Skoropadskis ir jāatbalsta. Jo ilgāk turpināsies haoss Krievijā, jo daudz labvēlīgākas būs perspektīvas Ukrainas valsts eksistencei. Jo ātrāk stabilā Ukraina nodalīsies no nestabilās Krievijas, jo ātrāk Ukrainas iedzīvotāji pieradīs pie jaunās realitātes.”⁶⁰⁷ Atsevišķi Krievijas postpadomju vēsturnieki norāda, ka P. Skoropadskis demonstrēja patstāvību, sadarbojoties ar krievu pretlielinieciskajiem spēkiem. Hetmanis deva atļauju Ukrainas teritorijā veikt mobilizāciju krievu pretlielinieciskās kustības vajadzībām (kopā tika mobilizēti līdz 45 000 cilvēku)⁶⁰⁸, kā arī pretēji Vācijas vēlmēm atbalstīja krievu pretlieliniecisko kustību ar apbruņojumu.⁶⁰⁹ Kopumā postpadomju Krievijas historiogrāfijā dominē viedoklis, ka hetmanāts bija posms pretlielinieciskajā kustībā, kas nav atsevišķi nodalāms.⁶¹⁰ Ir saprotami Krievijas postpadomju vēsturnieku mēģinājumi skatīt lokālos aktorus kā pretlielinieciskās kustības sastāvdaļu, taču tas nav produktīvi, jo lielinieki bija tikai viens no spēkiem, pret ko cīnījās vai ar ko sadarbojās lokālie aktori.

O. Fedjušins ir pārliecināts, ka Ukrainas separāto mieru ar Centrālo valstu bloku var uzlūkot kā maksimālu Kijevas interešu panākšanu tā brīža politiskajā situācijā. Ņemot vērā iekšējo haosu un Rietumu sabiedroto atbalsta trūkumu, Ukrainas Centrālā Rada nebija spējīga patstāvīgi organizēt ne iekšējo kārtību, ne vest karu pret lieliniekiem vai pret Centrālo valstu bloku. Centrālā Rada izdarīja savu izvēli par labu Berlīnei, nevis lielinieciskajai Krievijai. Separātais miera līgums paredzēja Ukrainai neatkarīgas un neitrālas valsts statusu, ko Ukrainas Centrālā Rada cerēja stiprināt. Nevar noliegt, ka Ukraina drīz vien kļuva par Vācijas satelītu, taču nav

⁶⁰⁷ Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918 / пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – с. 185. – 186.

⁶⁰⁸ Турпат. – 278. лрр.

⁶⁰⁹ Бутаков Я.А. Белое движение на Юге России: концепция и практика государственного строительства (конец 1917 – начало 1920 гг.). – М., 2000. – с. 27. – 28.

⁶¹⁰ Пирог Р.Я. Украинский гетманат 1918 г.: российский фактор // Материалы международной конференции „Украина и Россия: история и образ истории”, Москва, 3–5 апреля 2008 года. Украина и Россия в 1917–1945 гг.: вместе или порознь?. 4 апреля 2008, Институт Европы РАН // <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/nowozytnosc.htm> (skatīts 08.02.2012)

pamata apgalvot, ka satelīta statusu automātiski noteica separātais miera līgums. Ja Ukrainas Centrālā Rada nesadarbotos ar Berlīni, visticamāk, Centrālo valstu bloks tik un tā okupētu Ukrainas teritoriju.⁶¹¹

Brestļitovskas miera sarunu laikā tālejoši mērķi attiecībā uz Krimu bija Vācijai, kas nevēlējās, lai Krimā nostiprinās Osmaņu impērija, lielinieki vai Ukrainas Centrālā Rada. Vācijas Ārlietu ministrijā tika izstrādāts plāns par autonomas Krimas radīšanu cariskās armijas ģenerāļa, Viļņas gubernā dzimušā tatāra Matveja Suļkeviča (*Мацей Александрович Сулькевич*, 1865–1920) vadībā, kas būtu cieši saistīta ar Vācijas kontrolēto Ukrainu, respektīvi, M. Suļkevičs tika uzlūkots kā „Krimas Skoropadskis”. Vācijas taktika, izvēloties tatāru Krimas vietvalža lomā, bija pārdomāta, jo tatāri veidoja lielāko iedzīvotāju skaitu pussalā (35,1%), aptuveni trīs reizes pārsniedzot ukraiņu īpatsvaru (11,7%). Tiesa, par saskaņu un draudzību M. Suļkeviča un P. Skoropadska starpā runāt būtu stipri pārspīlēti. Tā arī bija iespēja Berlīnei, klaji neapvainojot Osmaņu impēriju, iegūt kontroli pār stratēģiski svarīgo Krimas pussalu. Vācijas skatījumā Krīma bija potenciāla kolonija vācu pārceļotājiem un dabīgs cietoksnis, no kura īstenot tālāku ekspansiju Austrumu virzienā.⁶¹²

Vācija uzskatīja, ka lielinieku un krievu pretlieliniecisko spēku, kas pretendēja uz Krievijas postimpērijas centrālo varu, pozīcijas tiks būtiski vājinātas, ja Ukraina – Krievijas impērijas „kalve” un „labības klēts” – atradīsies Vācijas protekcijā. Lielinieku līderi pamatoti bažījās, ka Vācija varētu atkārtot Krievijā Ukrainas scenāriju, gāžot lielinieku valdību, ja netiks ieturēts jau 1917. gadā uzņemtais proģermāniskais kurss. Berlīne pastiprināti finansēja lielinieku līderu darbību kopš 1917. gada sākuma. Tiesa, pirmo naudu lielinieki un mazinieki saņēma jau 1915. gada pavasarī. Jāakcentē, ka visi Pirmajā pasaules karā iesaistītie globālā mēroga spēlētāji izlietoja finanšu līdzekļus, lai veicinātu pretinieku iekšējo novājināšanos. Ir aprēķināts, ka no 1914. gada augusta līdz 1918. gada janvārim pretinieku iekšējās vājināšanas nolūkos Berlīne iztērēja 382 miljonus zelta marku, tajā skaitā aptuveni 11% jeb 40,5 miljonus zelta marku Krievijas novājināšanai.⁶¹³ Vācijas Ārlietu ministrijas atslepenotie dokumenti liecina, ka jau pēc Februāra revolūcijas kreisi orientētajiem spēkiem Krievijas postimpērijā piešķirtais Vācijas finansējums sasniedza 50 miljonus zelta marku. 1917. gada februārī lieliniekiem nebija savu preses izdevumu Krievijā, taču pēc V. Ļeņina atgriešanās ar Vācijas finansējuma palīdzību tika

⁶¹¹ Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918 / пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – с. 99., 290.

⁶¹² Турпат. – 223. – 226. lpp.

⁶¹³ Никонов В. Крушение России. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – с. 388.; Мировые войны XX века. Кн. 1. Первая мировая война. Исторический очерк. – М., 2005. – с. 280.

izveidoti vairāki lielinieku preses izdevumi – „Правда” (tirāža 85 000 eksemplāru), „Окопная Правда” un „Солдатская Правда” (kopējā tirāža 75 000 eksemplāru). Jau 1917. gada jūlija sākumā kopējā lielinieku preses izdevumu tirāža ik dienu sasniedza 320 000 eksemplāru, bet septembrī – 1,5 miljonus eksemplāru. Galvenā preses izdevumu plūsma tika novirzīta uz Petrogradu, Maskavu un armiju. Propaganda un finansējums deva rezultātus. No 1917. gada februāra līdz maijam lielinieku biedru skaits pieauga no aptuveni 5000 līdz 100 000.⁶¹⁴ Kā apgalvoja viens no ietekmīgākajiem jauno un jaunāko laiku Vācijas vēsturniekiem XX gadsimtā F. Fišers, Berlīne bija ieinteresēta, lai Krievijas postimpērijā uz politiskās skatuves parādās politisks spēks, kas kā galveno izvirzītu miera ar Vāciju slēgšanas prasību, jo tādējādi Vācijai pavērtos iespējas koncentrēties uz Rietumu fronti, tajā skaitā to pastiprinot ar vācu karavīriem no Austrumu frontes; tobrīd lieliniecisma potenciāls netika Berlīnē uzskatīts par nopietnu apdraudējumu.⁶¹⁵ R. Paipss norāda, ka 1918. gada vasarā Vācija plānoja organizēt apvērsumu Padomju Krievijā, panākot, ka lielinieku vietā pie varas nokļūst Berlīnei lojāls režīms, līdzīgs P. Skoropadska režīmam Ukrainā. Ne tikai R. Paipss, bet arī E. Andersons apgalvo, ka bija veiktas sarunas ar latviešu strēlniekiem par atbalstu šādam apvērsumam.⁶¹⁶ Arī Krievijas un Baltkrievijas postpadomju vēsturnieki raksta, ka 1918. gada vasarā Vācijas politiskā un militārā vadība nopietni apsvēra domu gāzt lielinieku valdību.⁶¹⁷ Līdz 1918. gada augusta nogalei Vācijas militārā elite izstrādāja plānu, saskaņā ar kuru Vācijas karaspēkam vajadzēja veikt triecienu Petrogradas virzienā un pēc tam pāriet triecienā uz Maskavu. Lielinieki tobrīd kontrolēja tikai 25% no Krievijas postimpērijas teritorijas, turklāt viņiem bija zināms vai viņi vismaz nojauta par Berlīnes plāniem. Apzinoties globālo akтору Vācijas, Lielbritānijas un Francijas, kā arī reģionālā aktora krievu pretlieliniecisko spēku apdraudējumu, lielinieki izšķīrās par padziļinātu sadarbību ar tobrīd dominējošo spēku reģionā – Vāciju. Sarunā ar sociālistu revolucionāru nogalinātā Vācijas vēstnieka Maskavā grāfa Vilhelma fon Mirbaha (*Wilhelm von Mirbach-Harff*, 1871–1918) aizstājēju Karlu Helfferihu (*Karl Theodor Helfferich*, 1872–1924) Padomju Krievijas tautas ārlietu komisārs Georgijs Čičerins (*Георгий Васильевич Чичерин*, 1872–1936) aicināja Vāciju atbalstīt lieliniekus cīņā pret Antantes lielvalstīm un krievu pretlielinieciskajiem spēkiem.

⁶¹⁴ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 365. – 366., 405., 407., 458.

⁶¹⁵ Šalda V. Vācijas impērija 1871–1918. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saulē”, 2009. – 803. – 804. lpp.

⁶¹⁶ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 328. – 330. lpp.; Паипс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 2. Большевики в борьбе за власть. 1917–1918. – М.: Захаров, 2005. – с. 323., 416. – 418., 432.

⁶¹⁷ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 526., 529. – 530.; Тихомиров А.В. Брестский мир 1918 года и Беларусь // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1999. – № 2. – с. 44. – 57.

Jautājumā par to – uzbrukt lieliniekiem vai sadarboties – uzvarēja Vācijas politiskās, nevis militārās elites viedoklis.⁶¹⁸ Sarunas vainagojās ar 1918. gada 27. augustā parakstīto papildvienošanos pie Brestļitovskas miera līguma, tā dēvēto Berlīnes līgumu, kas neitralizēja Vācijas militārās operācijas plānus. Vienošanās paredzēja izveidot Vācijas un Padomju Krievijas komisiju demarkācijas līnijas noteikšanai ar neitrālām zonām Vācijas un Padomju Krievijas karavīru starpā. Padomju Krievija solīja atzīt Berlīnes kūrētās Baltijas hercogistes un Lietuvas hercogistes neatkarību (Somijas un Ukrainas neatkarību Maskava jau bija atzinusi iepriekš), kā arī gatavojās ar tām noslēgt tirdzniecības līgumus, kas pavērtu tranzīta ceļu Padomju Krievijai rietumu virzienā, iegūstot pieeju Rēveles un Rīgas ostām. Vienošanās noteica, ka lielinieki piegādās Vācijai 25% Azerbaidžānā iegūtās naftas apmaiņā pret pieeju Berlīnes kontrolētajā Ukrainā iegūtajām akmeņoglēm un mangāna atradnēm Gruzijā. Savukārt Vācija solīja nepieļaut uzbrukumu Padomju Krievijai no Ukrainas vai Somijas puses, kā arī veikt spiedienu uz savu sabiedroto Centrālo valstu blokā Turciju, lai tās karaspēks atstātu Baku. Vācija solīja nejaukties Padomju Krievijas iekšējās lietās un nestimulēt neatkarības centienus atsevišķos Padomju Krievijas kontrolētajos apgabalos. Vācija solīja palīdzēt Padomju Krievijai cīņā pret Rietumu sabiedrotajiem Murmanskā, kā arī kopīgi cīnīties pret krievu pretlielinieciskajiem spēkiem. 1918. gada septembra sākumā minētā vienošanās tika ratificēta Vācijā un Padomju Krievijā. Vēl pirms Vācijas kapitulācijas, 1918. gada septembrī un oktobrī Berlīne, ievērojot minēto vienošanos, piegādāja Padomju Krievijai vieglo apbruņojumu un munīciju, kā arī akmeņogles un koksu, kas tika izmantoti apbruņojuma ražošanai Sarkanās armijas vajadzībām un kas tika izmantots vēlāk cīņā par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā. Radikāls savā vērtējumā ir A. Tarass, kurš uzskata, ka no 1917. gada marta līdz 1918. gada novembrim lielinieki būtībā bija Vācijas marionetes un Padomju Krieviju var uzskatīt par Vācijas protektorātu.⁶¹⁹ Nenoliedzot Berlīnes ietekmi Padomju Krievijā minētajā laika posmā, tomēr jāatzīst, ka, atšķirībā no citiem Vācijas satelītiem Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā, lielinieki Maskavā bija mazāk atkarīgi, jo viņi īstenoja gan savu ārpolitiku, gan iekšējo politiku, daļēji vai pilnībā nekonsultējoties ar Vāciju. Atkarības minimumu primāri noteica fakts, ka, atšķirībā no Tallinas, Rīgas, Viļņas, Minskas vai Kijevas, Maskavā nebija vācu okupācijas karaspēka.

Pēc Brestļitovskas miera līguma parakstīšanas Berlīne meklēja iespējas nostiprināties ne tikai Ukrainā, bet arī citviet Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā.

⁶¹⁸ Šalda V. Vācijas impērija 1871–1918. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2009. – 825. lpp.

⁶¹⁹ Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 356.

A. Tihomirovs ir izpētījis, ka atšķirīgi uz Baltkrievijas valstiskumu raudzījās Vācijas diplomāti un militārā elite. Diplomāti nevēlējās atzīt Baltkrievijas Tautas Republikas neatkarību, kas tika proklamēta 1918. gada 25. martā, norādot, ka tādējādi tiks pārkāpti Brestļitovskas miera līguma noteikumi. Savukārt Vācijas militārā elite, primāri Baltkrievijas teritorijā darbojošās X armijas komandieris ģenerālis Ēriks fon Falkenheins (*Erich von Falkenhayn*, 1861–1922) aicināja veidot Baltkrievijā Berlīnei lojālu valdību un nodot tās pārziņā tirdzniecības, rūpniecības, izglītības, sociālā nodrošinājuma un daļu propagandas funkciju. Uzvarēja Vācijas militāristu pozīcija, un 1918. gada maijā–jūnijā vācu uzraudzībā pēc Ukrainas parauga tika veikta Baltkrievijas Pagaidu valdības reorganizācija, respektīvi, kreisi orientēto sociālistu valdība ar Jāzepu Voronku (*Язеп Якаўлевіч Варонка*, 1891–1952) priekšgalā tika nomainīta pret proģermānisku labēju valdību; par jauno premjerministru tika virzīts poļu izcelsmes baltkrievu aristokrāts Romāns Skirmunts (*Раман Аляксандравіч Скірмунт*, 1868–1939), kuram bija labas attiecības ar fon Falkenheinu. Pēc stāšanās amatā R. Skirmunts paziņoja, ka Baltkrievijas Tautas Republikai un tās iedzīvotājiem ir jāsadarbojas ar vācu okupācijas varu. Proģermāniskajai Baltkrievijas Pagaidu valdībai bija liegts veidot savu armiju un policiju, kā arī finanšu sistēmu.⁶²⁰

Gan Ukrainas, gan Baltkrievijas piemērā iezīmējās līdzīga Vācijas taktika – Berlīnei lojālu satelītvalstu jeb „vasaļvalstu” veidošana ar valdības vadītājiem, kurus kontrolē Vācijas vecākie virsnieki, attiecīgi fon Eihorns un fon Falkenheins. Tā brīža ukraiņu un baltkrievu līderi P. Skoropadskis un R. Skirmunts un viņu sabiedrotie uz vietas (lielākoties aristokrāti, turīgie un nacionāli orientētie iedzīvotāji; kreisi orientētie saskatīja divas citas alternatīvas – padomju valstiskums vai sociāli orientēta neatkarīga valsts) balstījās uz politisko realitāti – Vācijas dominanci Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā – un sadarbojās ar vācu okupācijas varu.

Reaģējot uz minētajām Berlīnes aktivitātēm postimpērijā, lielinieki Maskavā organizēja Padomju Ukrainas un Padomju Baltkrievijas valstiskumus. Kopš 1918. gada marta Padomju Krievijas teritorijā tika aktivizēta Tautas nacionālo lietu komisariāta kontrolētā Baltkrievu nacionālā komiteja un Krievijas komunistiskās lielinieku partijas Baltkrievu sekcija, kas aicināja veidot Baltkrievijas valsti pēc padomju principa vācu karaspēka neokupētajos Smoļenskas, Vitebskas un Mogiļovas apriņķos. Paralēli lielinieki mēģināja veidot attiecības ne tikai ar Centrālo valstu bloku, bet arī ar Vācijas satelītiem Krievijas postimpērijas teritorijā, tajā skaitā

⁶²⁰ Грицкевич А.П. Западный фронт РСФСР 1918–1920. Борьба между Россией и Польшей за Белоруссию / научное редактирование А.Е. Тараса. – Минск: Харвест, 2010. – с. 43.; Тихомиров А.В. Брестский мир 1918 года и Беларусь // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1999. – № 2. – с. 44. – 57.; Тихомиров А.В. Проблемы белорусско-германских отношений в 1914–1922 гг. // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2002. – № 4. – с. 36. – 44.

atzina Ukrainas Tautas Republikas neatkarību un nosūtīja uz Kijevu delegāciju etniskā bulgāra Kristiana Rakovska vadībā (*Кръстьо Георгиев Раковски (Станчев)*, 1873–1941) robežlīguma izstrādei. Lielinieku līderi neiebilda pret Vācijas vēstniecības Maskavā paspārnē esošajām Vācijas satelītu misijām, tajā skaitā Baltkrievijas Tautas Republikas misijas darbību Aleksandra Burbisa (*Аляксандр Лаўрэнавіч Бурбіс*, 1885–1922) vadībā.⁶²¹ Pēc Vācijas kapitulācijas Maskava iecēla K. Rakovski par pirmo Padomju Ukrainas valdības vadītāju, bet A. Burbis 1919. gadā sevi realizēja Lietuvas–Baltkrievijas Sociālistiskās Strādnieku Republikas (*LitBel*) Zemes ierīkošanas tautas komisariātā, vēlāk, no 1921. gada jūnija līdz pat nāvei 1922. gada martā, viņš bija Padomju Baltkrievijas tautas ārlietu komisāra vietnieks.

1918. gada 7. martā (ceturtajā dienā pēc Brestļitovskas miera līguma noslēgšanas) tika parakstīts Somijas un Vācijas sadarbības un palīdzības līgums, saskaņā ar kuru Berlīne atzina Somijas neatkarību, kā arī slepens militārās sadarbības līgums, kas tostarp paredzēja Vācijas militāro bāzu veidošanu Somijas teritorijā un Somijas kuģu izmantošanu Vācijas admirālītes vajadzībām (militārās nozīmes kravu pārvadāšanai). Līgumi bija abpusēji izdevīgi, jo Somijas nacionālie spēki ieguva spēcīgu sabiedroto cīņā pret lieliniekiem, savukārt Vācija nodrošinājās pret Antantes lielvalstu iejaukšanos Somijas jautājuma risināšanā un, iespējams, jaunas frontes atvēršanu cīņā pret Vāciju.⁶²² Berlīnes un Helsinku sadarbība turpinājās līdz pat rudenim. 1918. gada 9. oktobrī (aptuveni mēnesi pirms Vācijas kapitulācijas) proģermāniskie Somijas politiķi, tajā skaitā reģents Pērs Svinhufvuds (*Pehr Evind Svinhufvud*, 1861–1944) valsts monarha tronī vēlējās redzēt Hesenes princi Frīdrihu Kārli (*Friedrich Karl Ludwig Konstantin Landgraf von Hessen-Kassel*, 1868–1940), kurš bija Vācijas imperatora Vilhelma II radnieks; viņš atradās tronī līdz 1918. gada 14. decembrim. Tādā veidā Somijas un Vācijas sadarbības līgumu saites tika stiprinātas arī ar dinastiskiem mezgliem, tiesa, uz neilgu laiku.⁶²³

1918. gada 11. jūlijā Lietuvas Nacionālā padome *Taryba* atbalstīja katoļa, Vācijas hercoga Vilhelma fon Uraha (*Wilhelm Karl von Urach*, 1864–1928) kā Mindauga II kandidatūru uz Lietuvas karaļa troni, kurā viņš atradās līdz 1918. gada 2. novembrim, tādējādi demonstrējot Berlīnei Lietuvas vēlmi veidot savu nākotni ciešā sadarbībā ar Vāciju.⁶²⁴ E. Andersons norāda, ka jau pirmajos Pirmā pasaules kara gados, konkrēti 1916. gada 23. aprīlī ģenerālis Ēriks

⁶²¹ Тихомиров А.В. Брестский мир 1918 года и Беларусь // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1999. – № 2. – с. 44. – 57.

⁶²² История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 506.

⁶²³ Parrott A. The Baltic States from 1914 to 1923: The First World War and the Wars of Independence // The Baltic Defence Review. – 2002. – Vol. 2. – No. 8. – p. 143.; Маннергейм К.Г. Мемуары. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – с. 150. – 152.

⁶²⁴ Parrott A. The Baltic States from 1914 to 1923: The First World War and the Wars of Independence // The Baltic Defence Review. – 2002. – Vol. 2. – No. 8. – p. 153.

Ludendorfs (*Erich Friedrich Wilhelm Ludendorff*, 1865–1937) bija izteicies, ka viņa un feldmaršala fon Hindenburga (tātad Vācijas militārās vadības) mērķis ir Kurzemes hercogistes un Lietuvas hercogistes apvienība ar Vāciju personālūnijā. Vācija un Prūsija tādējādi kļūtu drošākas pret potenciālajiem Krievijas uzbrukumiem, un vācu karavīri iegūtu zemi.⁶²⁵ 1917. gada decembrī *Taryba* bija nākusi klajā ar deklarāciju, kurā bija norādīts uz nepieciešamību veidot valstiskumu ciešā sadarbībā ar Vācijas impēriju.⁶²⁶ A. Stranga ir fiksējis Lietuvas, Igaunijas un Latvijas neatkarību proklamēšanas 1918. gada 16. februārī, 24. februārī un 18. novembrī atšķirīgos apstākļus. Igaunija pasludināja neatkarību pret Vācijas gribu, speciāli proklamējot valsti pirms vācu okupantu ierašanās. Latvija pasludināja neatkarību sadarbībā ar Vācijas okupācijas iestādēm, taču jau pēc Vācijas kapitulācijas un okupācijai brūkot. Lietuva pasludināja neatkarību, vēloties to maksimāli saistīt ar Vāciju.⁶²⁷

Kā pragmatiski ir vērtējami valsts vāciešu un vācbaltiešu ciešāki savstarpējas sadarbības meklējumi pēc Nikolaja II gāšanas no troņa un it īpaši pēc lielinieku apvērsuma, jo bija pārrautas iepriekš stiprinātās saites ar Krievijas impēriju, kas noteica gan privilēģijas, gan savstarpēju sadarbību (civildienests un militārais dienests). Gluži tāpat kā citas etniskās, sociālās un konfesijālās grupas, arī vācbaltieši meklēja savu vietu postimpērijas telpā, iestājoties par sev maksimāli izdevīgām valstiskuma alternatīvām, kuru starpā sadarbība ar Berlīni bija tikai viens no iespējamajiem variantiem, taču, protams, primārais.

Vēsturnieks R. Cerūzis norāda, ka Berlīnes un vietējo vācbaltiešu kūrētā Baltijas valstiskuma izveides hronoloģija no 1918. gada marta līdz 1918. gada novembrim (Vācijas kapitulācijai) ir iedalāma divos posmos, ko nošķir 1918. gada 22. septembris. Šajā datumā Berlīne oficiāli pārtrauca tālāk izstrādāt no Vācijas tieši atkarīgo „Baltijas hercogistes” modeli un ķērās pie tā dēvētās „Baltijas valsts projekta”. Pirmais projekts tika balstīts uz monarhistiskiem principiem (dinastisku saišu veidošanu) un paredzēja Baltijas hercogistes tronī Mēklenburgas-Šverīnes lielhercoga Frīdrika Franča II (*Friedrich Franz II, Großherzog von Mecklenburg*, 1823–1883) dēlu no trešās laulības Ādolfu Frīdrihu (*Adolf Friedrich Herzog zu Mecklenburg*, 1873–1969), otrs – tika balstīts uz vācbaltiešu īstenota patstāvīga valstiskuma principu ciešā sadarbībā ar Berlīni.⁶²⁸ Kā apgalvo E. Andersons, apzinoties Vāciju kā vadošo spēku reģionā, Rīgas domē pārstāvētie latviešu konservatīvie spēki meklēja sadarbības iespējas ar vācbaltiešiem un Berlīni,

⁶²⁵ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 166. lpp.

⁶²⁶ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 447. – 448.

⁶²⁷ Stranga A. Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads. – Rīga, 2008. – 57. lpp.

⁶²⁸ Cerūzis R. Vācu faktors Latvijā (1918–1939). Politiskie un starpnacionālie aspekti. – Rīga: Latvijas Universitāte, 2004. – 61. – 62. lpp.

aicinot 1918. gada 20. martā Rīgas pilsētas domes sēdē dibināt Baltijas valsti ar Vācijas imperatoru kā valdnieku. Minēto rīcību E. Andersons skaidro kā mēģinājumu sargāt latviešu tautas intereses tā brīža politiski militārajā realitātē.⁶²⁹ I. Feldmanis secina, ka Vācijas plānos attiecībā uz Baltiju būtisks bija 1918. gada 27. augustā noslēgtā Berlīnes līguma punkts, kurā Padomju Krievija atteicās no „augstākās varas” pār Vidzemi un Igauniju (pirms pusgada parakstītajā Brestļitovskas miera līgumā bija noteikts, ka Latgales teritorija paliek Padomju Krievijas ietekmes sfērā, Kurzeme, Rīga un Sāmsala nonāk Vācijas ietekmes sfērā, bet jautājums par Vidzemes un Igaunijas turpmāko piederību paliek atklāts), kas nozīmēja, ka vairs neeksistēja juridiski šķēršļi, lai valsts vācieši un vācbaltieši realizētu plānus par „vasalvalsts” veidošanu Baltijā.⁶³⁰ Situācija mainījās pēc Vācijas kapitulācijas. Berlīne piekrita provizoriski atzīt Latvijas Pagaidu valdību, akcentējot, ka Latvijas nākotne tiks izšķirta Parīzes miera konferencē. Domas par Berlīnes patiesajiem nodomiem Latvijas teritorijā vēsturnieku vidū dalās. Edgars Dunsdorfs un Agnis Balodis norāda uz Vācijas nolūkiem stiprināt ietekmi Latvijā, padarot to par savu protektorātu, savukārt I. Feldmanis ir pārliecināts, ka Vācijas rīcība būtu jāvērtē kā tās jaunās austrumu politikas loģiska konsekvence, atbilstoša Kompjēnas pamiera noteiktajai politiski militārajai realitātei.⁶³¹

Kopumā proģermāniskie spēki Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā uzskatīja, ka pieslēgšanās Vācijai nodrošinās salīdzinoši mierīgu dzīvi un līdzdalību Eiropas kultūras ielokā ar Berlīnes garantētām privilēģijām un drošības garantijām.

Stratēģisko mērķu sasniegšanā Centrālo valstu bloks balstījās uz XIX gadsimta starptautiskās kārtības veidošanas principiem – spēku līdzsvaru un reālpolitiku – un kā leģitīmācijas līdzekli kontrolei pakļaujamajās teritorijās izmantoja vasalizāciju jeb dinastisko saišu veidošanu. Tāpēc ir kritizējams V. Šalda novērojums, ka valdnieku kroņu dalīšana Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā bija „fantastiski plāni”.⁶³² Gluži pretēji – viens no Brestļitovskas sistēmas pamatelementiem bija Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas vasalizācija; Eiropa vēl nebija atteikusies no monarhisma principiem, un Vācijas impērijas

⁶²⁹ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 280. – 281. lpp.

⁶³⁰ Feldmanis I. Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzīšana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Sērija Latvija starptautiskajās attiecībās / sast. Alberts Sarkanis. – Nordik, 1999. – 21. lpp.

⁶³¹ Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve: Ceļinieks. Politikis. Diktators. Moceklis. – Rīga, 1992. – 104. lpp.; Feldmanis I. Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzīšana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Sērija Latvija starptautiskajās attiecībās / sast. Alberts Sarkanis. – Nordik, 1999. – 25 lpp.

⁶³² Šalda V. Vācijas impērija 1871–1918. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2009. – 831. lpp.

aristokrātiem bija pietiekami daudz dēlu bez pirmdzimtajiem, kam trūka jaunu valdījumu apgabalu. Piemēram, Mēklenburgas-Šverīnes lielhercoga Frīdrika Franča II pēc kārtas septītajam dēlam Ā. Frīdriham, kurš, kā noskaidrots, tika izskatīts kā pretendents uz Baltijas hercogistes troni, būtībā nebija reālu iespēju kļūt par Mēklenburgas-Šverīnes lielhercogu. Turklāt arī vietējiem proģermāniski orientētajiem spēkiem simpātizēja un bija saprotama attiecību veidošana monarhistiskā sistēmā, ko noteica vēsturiskā tradīcija. Somijai Krievijas impērijā bija lielhercogistes jeb lielkņazistes statuss, Polijai – caristes statuss. Berlīne ievēroja tradīcijas un Somijai un Polijai piemeklēja augstdzimušākus aristokrātus. Arī proģermāniskie vācbaltieši, lietuvieši, baltkrievi un ukraiņi, no kuriem vairums bija aristokrāti vai vismaz lielie zemes īpašnieki, domājot par nākotni, raudzījās uz valstiskuma piemēriem pagātnē, kas iekļāvās Eiropas monarhistiskajā sistēmā kā hercogistes un hetmanāts⁶³³.

Vairums Rietumeiropas un Vācijas pētnieku, mazākā mērā arī Latvijas vēsturnieki atzīst, ka tikai post-Brestļitovskas apstākļos Eiropas austrumos pavērās reālas iespējas veidot valstsnācijas.⁶³⁴

Vācijas un tās sabiedroto kapitulācija mainīja spēka līdzsvaru Austrumeiropā, kas bija izveidojies pēc Brestļitovskas miera līguma noslēgšanas 1918. gada martā, respektīvi, 1918. gada novembrī Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā beidza darboties Brestļitovskas sistēma. Vācija pārtrauca attiecības ar Padomju Krieviju 1918. gada 5. novembrī un izsūtīja Padomju Krievijas pārstāvniecības Vācijā darbiniekus par vācu revolucionāru atbalstīšanu, bet divas dienas pēc Kompjēnas pamiera, 13. novembrī Maskava anulēja Brestļitovskas miera līgumu (pilnvērtīgas diplomātiskās attiecības Vācija un Padomju Krievija atjaunoja tikai 1922. gadā, noslēdzot sadarbības līgumu Itālijas pilsētā Rapallo).

⁶³³ Žečpospolitā „hetmanis” bija „brīvo kazaku” līderis, kas kontrolēja noteiktu teritoriju – hetmanātu – un bija zināmā mērā atkarīgs no centrālās varas. Domājams, ka jēdziena „hetmanis” saknes ir meklējamas vācu jēdzienā „hauptman”, ko var tulkot kā „priekšnieks” un „komandieris” un kas tika rusificēts. Hetmaņa statuss bija ne tikai Bogdanam Hmelņickim (*Богдан Зиновій Хмельницький*, 1596–1657) – slavenākajam Ukrainas hetmanim, kurš sacēlās pret Žečpospolitā centrālo varu, bet arī P. Skoropadska sencim, mazāk zināmajam Ivanam Skoropadskim (*Іван Ллїч Скоропадський*, 1646–1722), kurš atbalstīja Krievijas imperatoru Pēteri I karā pret Zviedriju. Lai pasvītrotu saistību ar vēsturisko hetmanātu, P. Skoropadskis lika amatpersonām staigāt stilizētos XVII gadsimta tērpos.

⁶³⁴ Feldmanis I. Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzīšana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Sērija Latvija starptautiskajās attiecībās / sast. Alberts Sarkanis. – Nordik, 1999. – 23. lpp.; Hiden J. The Baltic States and Weimare Ostpolitik. – London, 1987. – p. 12. – 15.; Hiden J., Salmon P. The Baltic Nations And Europe: Estonia, Latvia and Lithuania in the Twentieth Century. – London and New York, 1991.; Haupt L. Deutsche Friedenspolitik 1918–1919. Eine Alternative zur Machtpolitik des Ersten Weltkrieges. – Düsseldorf, 1986. – s. 19. – 20.; Volkmann H. E. Das Deutsche Reich un die baltischen Staaten 1918 bis 1920 // Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten 1918 – 1920. – Marburg/Lahn, 1977. – s. 38.; Von Rauch G. The Baltic States: The Years of Independence Estonia, Latvia, Lithuania 1917–1940. – London, 1974.

Berlīne mainīja akcentu no sadarbības ar Padomju Krieviju uz konfrontāciju, kas tostarp paredzēja globālā, reģionālā un lokālā mēroga lielinieku pretinieku atbalstīšanu. 1918. gada rudenī Berlīne stiprināja pozīcijas Baltijā, kur dzīvoja ievērojams skaits vācbaltiešu un kas tika uzlūkota kā potenciālais buferis starp Vāciju un Padomju Krieviju. Vēl pirms kapitulācijas, 1918. gada oktobrī Vācija pārstāja Lietuvas vasalizācijas centienus, ļaujot *Tarybai* veidot valdību un piedāvājot militāro palīdzību vācu karavīru un apbruņojuma piegāžu formā. Paralēli Berlīne panāca vienošanos Pleskavā ar krievu pretlielinieciskajiem spēkiem, solot palīdzēt veidot brīvprātīgo korpusu (nākamo Ziemeļrietumu armiju) Vācijas karaspēka okupētajos Krievijas postimpērijas ziemeļrietumos. Pirmajos mēnešos pēc kapitulācijas Berlīne novērsās no Ukrainas un Baltkrievijas, kur tika gāzti proģermāniskie režīmi un kas atradās ģeogrāfiski tālu. O. Fedjušins norāda, ka P. Skoropadska režīms spēja noturēties līdz 1918. gada decembra vidum, jo vācu karavīru evakuācijas laikā Berlīne bija ieinteresēta kārtības saglabāšanā Ukrainas galvaspilsētā un tās pievārtē. Vācija neuzticējās ne hetmanāta nomainītajai Direktorijai, kas sevi pozicionēja kā pirms tam Berlīnes gāztās Ukrainas Centrālās Radas tradīciju turpinātāju, ne faktiskajam Direktorijas vadītājam S. Petļuram, ko vācu okupācijas iestādes pirms tam bija arestējušas.⁶³⁵ Kā ir izpētījis britu vēsturnieks Džeimss Vaits (*James White*), būtisks Vācijas novēršanās iemesls no minētajām teritorijām bija arī salīdzinoši augstāks vācu karavīru demoralizācijas un revolucionarizēšanās līmenis nekā Baltijā, kas uzskatāmi praksē apliecinājās zaldātu padomju (*Soldatenräte*) veidošanā un brāļošanās izpausmēs vācu karavīru un Padomju Krievijas karavīru starpā.⁶³⁶ Tiesa, Berlīne uzņēma un atļāva vēl pāris gadus Vācijā darboties proģermāniski orientētajiem Baltkrievijas un Ukrainas sabiedriski politiskajiem darbiniekiem, paturot tos savā rīcībā kā rezerves variantu, ja cīņas par varu reģionā rezultātā vajadzētu aizpildīt Ukrainas un Baltkrievijas vietvalžu krēslus.⁶³⁷ Baltkrievijas pārstāvji mēģināja panākt *de iure* atzīšanu no Vācijas, taču nesekmīgi. Vācijas Ārlietu ministrija vilcinājas ar starptautisku atzīšanu, argumentējot, ka tas nav iespējams, pirms to nav izdarījušas Antantes lielvalstis.⁶³⁸ Pēc Rīgas miera, PSRS izveides un starptautiskās atzīšanas Vācija pilnībā novērsās no proģermāniskajiem ukraiņu un baltkrievu aktīvistiem.

⁶³⁵ Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918 / пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – с. 284.

⁶³⁶ White J.D. National Communism and World Revolution: The Political Consequences of German Military Withdrawal from the Baltic Area in 1918 – 1919 // *Europe-Asia Studies*. – 1994. – Vol. 46. – No. 8. – p. 1358. – 1359.

⁶³⁷ Сакалоўскі У. Надзвычайная дыпляматычная місія БНР у Нямеччыне // *Спадчына*. – 1998. – № 1. – с. 164. – 192.; Тихомиров А.В. Проблемы белорусско-германских отношений в 1914–1922 гг. // *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. – 2002. – № 4. – с. 36. – 44.

⁶³⁸ Сакалоўскі У. Надзвычайная дыпляматычная місія БНР у Нямеччыне // *Спадчына*. – 1998. – № 1. – с. 173.

Pēc zaudējuma Pirmajā pasaules karā Vācijas ietekme mazinājās, taču tāpēc vien nav pamata runāt par aktora statusa mainīšanos. Berlīne joprojām bija globāla mēroga aktors, kas Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā vairs nespēja pirmo vijoli, taču par savām interesēm neaizmirs. Kompjēnas pamiera 12. pants noteica, ka Vācijas karavīri paliek Eiropas austrumos tik ilgi, kamēr Antantes lielvalstis to uzskatīs par vajadzīgu.⁶³⁹ Tādējādi bija radīta iespēja Berlīnei uzkavēties un potenciāli nostiprināties reģionā.

Rietumu sabiedroto stratēģiskās intereses un taktika

Vēstures literatūrā kā sinonīmi tiek lietoti jēdzieni „Rietumu sabiedrotie” un „Antantes lielvalstis”, ar kurām tiek saprasta Lielbritānija, Francija un ASV.

Lielbritānijas un Francijas stratēģiskais mērķis bija uzvara Pirmajā pasaules karā, kas nozīmēja Vācijas hegemonijas tieksmju neitralizēšanu un iespējas paplašināt teritorijas Eiropā un ārpus tās uz zaudētājvalstu rēķina. Kā norāda Kanādas vēsturniece M. Makmilana, gluži tāpat kā Centrālo valstu bloka valstis, arī Lielbritānija un Francija kara un pēckara apstākļos domāja XIX gadsimta starptautisko attiecību kategorijās, rēķinoties, ka uzvarētās valstis zaudēs teritoriju un būs spiestas maksāt kontribūcijas, bet uzvarētāji paplašinās ietekmes telpu. Piemēram, britu delegācija ieradās Parīzes miera konferencē brīdī, kad tā jau bija stiprinājusi pozīcijas, proti, Lielbritānija bija saņēmusi lielu tiesu no tā, ko vēlējās, Vācijas flotes destruktiju un daļu Vācijas koloniju ieskaitot. Tanī pašā laikā Lielbritānija bažījās par ASV jūras flotes potenciāla pieaugumu; tas bija spriedzes punkts Londonas attiecībās ar Vašingtonu. Francijas mērķis pēckara apstākļos bija morāli un finansiāli sodīt Vāciju, attiecīgi panākt Berlīnes atzīšanu par vainīgu kara izraisīšanā un saņemt kontribūcijas, kā arī darīt visu, lai nākotnē novērstu Vācijas apdraudējumu Francijai (ierobežotu revanšisma tieksmes). Francijas pārstāvis Parīzes miera konferencē premjerministrs Žoržs Klemanso (*Georges Benjamin Clemenceau*, 1841–1929) ticēja, ka alianses saglabāšana ar Lielbritāniju un ASV pasargās Franciju no Vācijas.⁶⁴⁰

Rietumu sabiedrotajiem 1917. un 1918. gadā varas jautājums Krievijas postimpērijā bija interesants tikai no viena skatupunkta – Centrālo valstu bloka vadošā aktora Vācijas vājināšanas iespējamības.⁶⁴¹ Lielbritānijas ārlietu ministrs lords Artūrs Balfūrs (*Arthur James Balfour*, 1848–

⁶³⁹ Feldmanis I. Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzīšana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Sērija Latvija starptautiskajās attiecībās / sast. Alberts Sarkanis. – Nordik, 1999. – 22. – 23. lpp.

⁶⁴⁰ MacMillan M. Paris 1919: Six Months That Changed the World. – London, 2001. – p. XXV

⁶⁴¹ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 317. – 318. lpp.; Počs K. Latvijas-Francijas ekonomisko attiecību aizsākumi 20. gs. 20. gados // Starptautisko attiecību problēmas: Latvija, Baltija,

1930) bija norādījis, ka tik ilgi, kamēr lielinieki karos pret Vāciju, lielinieku lieta būs arī Rietumu sabiedroto lieta. Kā apgalvo baltkrievu vēsturnieks A. Tihomirovs, 1918. gada 19. februārī (vēl pirms Brestļitovskas miera līguma parakstīšanas) Francijas un Lielbritānijas pārstāvji Petrogradā piedāvāja Padomju Krievijas līderiem finansiālo palīdzību kara turpināšanai pret Vāciju. Arī pēc lielinieku nodevības attiecībā pret Rietumu sabiedrotajiem Brestļitovskas miera līguma formā, 1918. gada aprīlī un maijā paralēli notika lielinieku un Rietumu sabiedroto, kā arī lielinieku un Vācijas sarunas par turpmāko rīcību.⁶⁴²

Redzot, ar kādu aizrautību Vācija gatavo „vasaļvalstu” projektus – hetmanāts Ukrainā, protektorāts Baltkrievijā, Baltijas hercogiste bijušās Livonijas jeb Latvijas un Igaunijas teritorijā vācbaltiešu vadībā, karalistes Polijas, Somijas un Lietuvas teritorijā – , Rietumu sabiedrotie Lielbritānija un Francija steidza sniegt palīdzību lojalitāti apstiprinājušajiem „baltajiem” ģenerāļiem, Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas nacionāldemokrātiski orientētajiem līderiem un pat meklēja dialoga iespējas ar lieliniekiem, kuri izrādījās pārsteidzoši izveicīgi reālpolitikas praktizētāji. Viena mērķa vārdā – saglabāt un nostiprināt varu – lielinieki bija gatavi uz laiku kļūt par sabiedrotajiem ikvienam, neraugoties ne uz kādām idejiskām pretrunām. V. Šalda norāda, ka reālā situācija – Vācijas izplešanās Krievijas postimpērijas perifērijā – nevarēja neradīt Antantes lielvalstīs neapmierinātību. Rietumu sabiedroto interesēs nebija Vācijas nostiprināšanās Eiropas austrumdaļā, jo bija skaidrs, ka, stiprinot ietekmi iekarotajās teritorijās, Vācija gūtu ievērojamu potenciālu jauniem uzbrukumiem Antantes lielvalstīm Rietumu frontē un iespējas mainīt Pirmā pasaules kara iznākumu.⁶⁴³

Globālā mēroga spēlētāju vidū tikai ASV stratēģiskais mērķis bija jauna pasaules kārtība, kas balstītos nevis uz spēku līdzsvara principu, kas bija Eiropas lielvaru prioritāte, bet uz tautu pašnoteikšanās un kolektīvās drošības principiem. ASV prezidents V. Vilsons nicināja spēku līdzsvara koncepciju un uzskatīja reālpolitiku par amorālu.⁶⁴⁴ Atšķirībā no Parīzes un Londonas, Vašingtona iesaistījās Pirmajā pasaules karā nevis tāpēc, lai gūtu teritoriālus vai finansiālus labumus uz zaudētājvalstu rēķina (vēlāk par to, protams, tika domāts un ASV ārpolitiskie mērķi tika aizstāvēti Parīzes miera konferencē), bet tāpēc, ka ASV kuģus apdraudēja Vācijas zemūdenes.

Eiropa. Profesoram Albertam Varšlavānam 75: jubilejas rakstu krājums / red. Inesis Feldmanis, Antonijs Zunda. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2005. – 237. – 238. lpp.

⁶⁴² Тихомиров А.В. Брестский мир 1918 года и Беларусь // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1999. – № 2. – с. 44. – 57.

⁶⁴³ Šalda V. Vācijas impērija 1871–1918. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2009. – 834. lpp.

⁶⁴⁴ Kisindžers H. Diplomātija. – Rīga: Jumava, 2001. – 234. lpp.

V. Vilsons bija ideālists, kurš ticēja, ka demokrātiskās nācijas pēc savas definīcijas ir miermīlīgas un tautām, kurām tiks nodrošināta pašnoteikšanās, nebūs iemesla uzsākt karu vai apspiest citus. Tiesa, kā apgalvo M. Makmilana, ideālisms neaizmigloja V. Vilsona pragmatisko skatu, ko noteica fakts, ka viņa priekšstati par pašnoteikšanos veidojās, redzot, kā ASV sadzīvo dažādas etniskās grupas. V. Vilsons nebūt nevēlējās, lai visas cilvēku kopienas, kas pretendē uz nācijas statusu, iegūtu neatkarību. Piemēram, viņš neatbalstīja īru pašnoteikšanās centienus, uzskatot, ka īri var paust savas nacionālās jūtas demokrātiskās Lielbritānijas sastāvā. Kaut arī V. Vilsons iestājās par neatkarīgu Poliju, viņš nevēlējās polietniskās Krievijas un Austroungārijas sabrukumu. Līdzīgi kā britu un franču politiķi un diplomāti, arī amerikāņu valstsvīri uzskatīja, ka arābi vēl nav gatavi pašnoteikties. Respektīvi, Rietumu sabiedrotie būtībā bija vienisprātis, ka pašnoteikšanās princips nav piemērojams visām tautām un visiem pasaules reģioniem. Uzstājoties ASV Kongresā 1918. gada februārī, V. Vilsons norādīja, ka labi argumentēti nacionālie pašnoteikšanās centieni būtu atbalstāmi, taču jāapzinās, ka atsevišķos gadījumos pašnoteikšanās var izraisīt antagonismu un apdraudēt mieru Eiropā. Tanī pašā runā ASV Kongresā V. Vilsons arī norādīja, ka spēku līdzsvara princips un slepenā diplomātija ir jāaizstāj ar pašnoteikšanās principu un kolektīvo drošību, lai pasaule izvairītos no kariem nākotnē.⁶⁴⁵ Minētā doma par izvairīšanos no kariem nākotnē, pateicoties pašnoteikšanās principam un kolektīvajai drošībai, bija ideālistiska un nereāla, taču šis princips bija spēcīgs arguments Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas proantantiskajiem līderiem savu centienu realizācijai – valstsnāciju radīšanai.

Situācija Austrumeiropā starpkaru periodā, visuzskatāmāk Polijā, kur minoritātes veidoja 35% (16% ukraiņu, 10% ebreju, aptuveni 9% baltkrievu, lietuviešu un vāciešu), apliecināja, ka pašnoteikšanās principam ir ne tikai radošs, bet arī ārdošs spēks. Jaunu valstu veidošanās uz daudznacionālu impēriju bāzes pēc Pirmā pasaules kara tika īstenota, piesaucot nacionālās pašnoteikšanās principu, taču, kā precīzi norāda M. Makmilana, šo principu nebija iespējams reāli īstenot visos gadījumos, nospraužot robežas. Piemēram, nebija reāli apvienot visus Eiropā dzīvojošos poļus vai vāciešus ģeogrāfiskās valstiskās teritorijās. Eiropas centrālajā un austrumu daļā vēsturiski bija noteikta konfesiju, valodu un kultūru daudzveidība, kas pārklājās, proti, tā nebija nošķirta. Miera veidotāji un jauno robežu noteicēji Parīzē lielākoties pārstāvēja demokrātiskas valstis, un viņiem vajadzēja rēķināties ar savas pārstāvētās valsts viedokli sabiedrībā (politiķu un partiju reitingi, vēlēšanas). Parīzes miera konferences notikumus uz vietas

⁶⁴⁵ MacMillan M. Paris 1919: Six Months That Changed the World. – London, 2001. – p. 12. – 13.

atspoguļoja aptuveni 700 žurnālistu, vēl lielāks skaits žurnālistu par miera veidotāju aktivitātēm un plāniem rakstīja politisko līderu mītnes zemēs. Četras lietas – mediji un to lielā mērā veidotais sabiedrības viedoklis; jaunās pasaules kārtības veidošana plašā ģeogrāfiskā telpā, arī ārpus Eiropas (Tuvie Austrumi, Āzija, Āfrika); objektīvā realitāte, kas noteica nepieciešamību rēķināties ne tikai ar smagsvāriem, bet arī citiem miera konferencē iesaistītajiem cilvēkiem (atšķirīgu valstu un dažāda ranga diplomātiem, militāristiem, finanšu padomniekiem, advokātiem, petīciju sniedzējiem, arī akadēmiķiem u.tml.); kā arī nacionālais jautājums – fundamentāli atšķīra Parīzes miera konferenci no Vīnes kongresa, kas tika izmantots kā paraugs starptautiskās kārtības veidošanā. Francijas premjerministra Ž. Klemanso paziņojums bija trāpīgs – „ir daudz vienkāršāk izraisīt karu nekā veidot mieru”.⁶⁴⁶

Nacionālisma pētnieks E. Gelners precīzi norādīja, ka jaunizveidotās valstis bija mazākas un vājākas nekā impērijas, kuru vietās tās radās, taču izmēru samazināšana negarantēja jaunajās valstīs dzīvojošo tautu vienotību, jo vairumā jauno valstu bija spēcīgas minoritātes (pēc M. Makmilanas aprēķiniem, pēckara Eiropā aptuveni 30 miljoniem cilvēku bija minoritātes statuss)⁶⁴⁷, kuru lojalitāte nebija viennozīmīga, savukārt majoritāte nereti nerēķinājās ar minoritātes viedokli. Vairākas jaunās valstis kļuva par minoritāšu „provinciālajiem cietumiem”. Prakse pierādīja, ka mazo nāciju nacionālisms var būt tikpat neiecietīgs pret minoritātēm, cik lielo nāciju nacionālisms pret „mazajām tautām”.⁶⁴⁸ Pēckara starptautiskās kārtības veidotāji mēģināja risināt minoritāšu jautājumu, liekot jaunajām valstsnācijām parakstīt minoritāšu līgumus, taču starpkaru periodā šie līgumi nereti netika ievēroti.

Eiropas līderi nedomāja V. Vilsona kategorijās. Eiropas diplomātija bāzējās nevis uz valstu un tautu miermīlīgo dabu, bet uz to tieksmi karot, ko bija nepieciešams apvaldīt vai līdzsvarot. Eiropas vienošanos pamatā bija pieņēmums, ka robežas ir grozāmas, lai veicinātu spēku

⁶⁴⁶ MacMillan M. Paris 1919: Six Months That Changed the World. – London, 2001. – p. XXVII

⁶⁴⁷ Turpat. – 486. lpp.

⁶⁴⁸ Nākamais nacionālās pašnoteikšanās vilnis pāršalca vairākus kontinentus pēc Otrā pasaules kara. Vēstures literatūrā tā dēvētā Eiropas koloniju nacionālā atbrīvošanās Āzijā un Āfrikā īpaši neatšķīrās no situācijas Centrālajā un Austrumeiropā pēc 1917.–1918. gada. Āfrikas un Āzijas jaunās valstis, gluži tāpat kā jaunās valstis Centrālajā un Austrumeiropā starpkaru periodā lielākoties bija vājas, nabadzīgas un agrāras. Tās cieta no iekšējiem etniskiem, sociāliem un konfesionāliem konfliktiem un bija atkarīgas no starptautiskajiem aktoriem.

Rietumu pasaule ar bažām raudzījās uz iespējamajiem etniskajiem un konfesionālajiem konfliktiem brūkošās PSRS un Dienvidslāvijas telpā XX gadsimta 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā. Etniskie un konfesionālie konflikti postpadomju un post-Dienvidslāvijas telpā apliecināja nacionālās idejas ambivalenci. *Skatīt sīkāk:* Hobsbawm E. Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality. – Cambridge University Press, 1990. – p. 134.; Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др.; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – Москва: Праксис, 2002. – с. 13.; Геллнер Э. Пришествие национализма. Мифы нации и класса // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др.; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – Москва: Праксис, 2002. – с. 169.; Дробижева Л. Возможен ли конструктивный национализм? // Россия в глобальной политике. – Том 6. – № 6. – ноябрь – декабрь. – 2008. – с. 178. – 179.

līdzsvaru. Savukārt spēku līdzsvara princips ir stādāms augstāk par tautu pašnoteikšanās principu. Diez vai kāda Eiropas lielvalsts nopietni rēķinātos ar V. Vilsona idejām, ja nebūtu nepieciešamības padarīt ASV par sabiedroto, lai uzvarētu postošajā Pirmajā pasaules karā. Objektīvu apstākļu spiestas, Vašingtonas piedāvātajos principos bija spiestas ieklausīties gan ASV sabiedrotās Lielbritānija un Francija, gan pretinieces Centrālo valstu blokā, taču, atšķirībā no ideālista V. Vilsona, pārējie globālā mēroga aktori jaunās pasaules kārtības veidošanas principos primāri saskatīja iespējas stiprināt vai atjaunot savu ietekmi.

Reaģējot uz Berlīnes un Vīnes īstenoto Polijas neatkarības atzīšanu Krievijas postimpērijā, 1917. gada septembra nogalē Rietumu sabiedrotie (ne tikai ASV, Lielbritānija un Francija, bet arī Itālija) atzina *de facto* Parīzē (tātad, ārpus poļu apdzīvotajām zemēm bijušajā Žečpospolitā) bāzēto Polijas nacionālo komiteju Romāna Dmowska (*Roman Stanisław Dmowski*, 1864–1939) vadībā kā poļu tautas oficiālo institūciju, kas pārstāv poļu apdzīvotās teritorijas ne tikai Krievijas postimpērijā, bet arī Vācijas un Austroungārijas teritorijās. A. Tarass norāda, ka Antantes lielvalstis nevēlējās nodot neatkarīgas Polijas atdzimšanu savu pretinieku Vācijas un Austroungārijas pārziņā, jo Rietumu sabiedrotie nebija ieinteresēti no Centrālo valstu bloka atkarīgā monarhistiskā Polijā. Būtisks poļu nacionālo centienu panākums bija komponista un pianista Ignācija Paderevska (*Ignacy Jan Paderewski*) kā Polijas nacionālās komitejas pārstāvja darbošanās ASV. Vēsturnieki ir vienisprātis, ka I. Paderevska ietekmē ASV prezidents V. Vilsons 1918. gada 8. janvārī ASV Kongresā prezentētajos „14 punktus” iekļāva punktu par Polijas tiesībām uz neatkarību un izeju pie jūras. Pēc nepilniem trīs mēnešiem, 1918. gada 3. aprīlī, Francijas, Itālijas un Lielbritānijas valdības parakstīja deklarāciju par apvienotas un neatkarīgas Polijas izveidi ar izeju pie jūras kā jaunās kārtības Eiropā sastāvdaļu.⁶⁴⁹

1918. gada 10. novembrī Varšavā ieradās J. Pilsudskis, kuram 11. novembrī varu nodeva Reģentu padome. 1918. gada 16. novembrī Varšavā J. Pilsudskis paziņoja par suverēnas Polijas atjaunošanu un vietējo varas iestāžu likvidāciju Ļubļinā, Krakovā, Poznaņā un Tešinā. Nākamajā dienā, 1918. gada 17. novembrī tika izveidota kreisi orientēta valdība ar sociālistu Jerži Moračevski (*Jędrzej Moraczewski*, 1870–1944) kā premjerministru. Vēl pēc sešām dienām, 1918. gada 23. novembrī valdība izdeva dekrētu, saskaņā ar kuru J. Pilsudskis tika iecelts par Polijas pagaidu valsts priekšnieku (līdzīgi kā savulaik Tadeušs Kostjuško (*Andrzej Tadeusz Bonawentura Kościuszko*, 1746–1817)) ar plašām pilnvarām līdz konstitūcijas sapulces sasaukšanas brīdim. Paralēli Parīzē darbojās Polijas nacionālā komiteja ar R. Dmovski

⁶⁴⁹ Deiviss N. Eiropas vēsture. – Rīga: Jumava, 2009. – 923., 927. lpp.; Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 373. – 374., 382.

priekšgalā, ko Rietumu sabiedrotās valstis bija atzinušas par likumīgu poļu tautas pārstāvi. 1919. gada janvārī Varšavā un Parīzē esošie poļu politiķi vienojās par sadarbību. 1919. gada 19. janvārī tika izveidota jauna valdība ar I. Paderevski vadībā, savukārt Polijas nacionālā komiteja Parīzē, ko papildināja delegāti no Polijas, tika reorganizēta par Polijas valdības delegāciju Parīzes miera konferencē.⁶⁵⁰ N. Deiviss norāda, ka Polijas neatkarības proklamēšanā primārais bija ārējais faktors, bet neatkarības izcīnīšanā un nostiprināšanā – iekšējais faktors.⁶⁵¹

Īsi pirms Vācijas kapitulācijas Rietumu sabiedrotie Lielbritānija un Francija sāka nopietni apsvērt iespēju par iejaukšanos Krievijas iekšējās lietās ar mērķi nomainīt pie varas esošos lieliniekus. 1918. gada rudenī Rietumu sabiedrotie izskatīja vismaz četrus variantus, kā aizvietot vācu karavīrus Krievijas postimpērijas rietumdaļā – iesaistīt Skandināvijas valstis kā militāru spēku Baltijas jūras austrumu reģionā pret Padomju Krieviju⁶⁵², apbruņot vietējos proantantiski orientētos spēkus ar vismaz 30% no aizejošā vācu karaspēka apbruņojuma⁶⁵³, pašiem aktīvi iesaistīties militārajās sauszemes operācijās Krievijas postimpērijā vai uz laiku atstāt vācu karavīrus reģionā un stiprināt reģionālā un lokālā mēroga aktoru potenciālu. Izvēle krita par labu pēdējam variantam.

Rietumu sabiedrotos raksturoja augstas manevrētspējas reģionālā un lokālā līmeņa sabiedroto izvēlē, taču pēckara jaunās starptautiskās kārtības noteikšanā Rietumu sabiedrotajiem būtisks kritērijs bija reģionālā un lokālā līmeņa aktoru sadarbības izpausmju esamība vai neesamība ar Centrālo valstu bloku. Šis faktors kardināli atspēlējās uz Baltkrievijas un Ukrainas, mazāk uz Somijas un Lietuvas valstiskuma realizēšanos. K. Manerheims atceras, ka 1918. gada 12. novembrī Londonā (dienu pēc Vācijas kapitulācijas) tikšanās ietvaros ar britu ārlietu ministra vietnieku lordu Robertu Sesilu (*Edgar Algernon Robert Gascoyne-Cecil*, 1864–1958) viņš saņēma nepārprotamu mājieni, ka pašreizējā Somijas valdība, kas līdz šim ieturēja proģermānisku kursu, ir nonākusi neapskaužamā situācija – šī valdība ir šķērslis Lielbritānijas un Somijas attiecību uzlabošanai, respektīvi, briti vēlējās Somijā redzēt citu (prorietumniecisku) valdību. Tāpat R. Sesils arī lika saprast, ka Vācijas imperatora Vilhelma II radnieks Somijas tronī ir kļūda, kas būtu jānovērš. Somijas politiķi pielāgojās jaunajai starptautiskajai realitātei un

⁶⁵⁰ Дэвис Н. Сердце Европы. – Москва–Вроцлав: Летний сад; Коллегиум Восточной Европы им. Яна Новака, 2010. – с. 125. – 126., 128.; Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 383. – 384.

⁶⁵¹ Дэвис Н. Сердце Европы. – Москва–Вроцлав: Летний сад; Коллегиум Восточной Европы им. Яна Новака, 2010. – с. 129.

⁶⁵² Stranga A. Latvijas – padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Latvijas – padomju Krievijas attiecības 1919.–1925. gadā. – Rīga: Fonds Latvijas vēsture, 2000. – 14. lpp.

⁶⁵³ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 331. – 332. lpp.

izpildīja britu prasības.⁶⁵⁴ Divas nedēļas pēc Vācijas kapitulācijas, 1918. gada 27. novembrī proģermāniski orientēto Somijas premjerministru, juridisko zinātņu doktoru Juhu Pāsikivi (*Juho Kusti Paasikivi*, 1870–1956) nomainīja teoloģijas profesors Lauri Ingmans (*Lars (Lauri) Johannes Ingman*, 1868–1934), kura izveidotajā 12 cilvēku valdībā viena puse bija republikāņi, otra puse – monarhisti. Vēl pēc divām nedēļām, 1918. gada 12. decembrī Helsinkos, K. Manerheimam neesot uz vietas, viņš tika ievēlēts par reģentu proģermāniskā Pēra Svinhufvuda (*Pehr Evind Svinhufvud*, 1861–1944) vietā, kurš pirms tam Somijas proģermānisko orientāciju stādīja augstāk par K. Manerheima vēlmi palikt Somijas armijas virspavēlnieka amatā (nepiekrītot politiskajam lēmumam atstāt Somijas armijā tikai somu un vācu virsniekus, bet zviedru virsniekus atvaļināt, K. Manerheims 1918. gada 30. maijā atstāja Somijas armijas virspavēlnieka amatu). Berlīne neuzticējās cariskās armijas ģenerālim un panāca viņa atstādināšanu ar sev lojālo somu proģermānisko spēku palīdzību.⁶⁵⁵ K. Manerheims reģenta statusā turpināja vizītes Rietumeiropā, tajā skaitā Francijā, kur solīja, ka tiks nomainīta līdzšinējā proģermāniskā orientācija. K. Manerheims arī solīja uzņemt Helsinkos Francijas diplomātiskos un militāros pārstāvjus, lai viņi varētu sekot situācijas attīstībai uz vietas.⁶⁵⁶ Līdz pat 1919. gada vidum aktuāls bija jautājums par piemērotāko valsts pārvaldes formu Somijai – monarhiju vai demokrātiju. 1919. gada 17. jūlijā apstiprinātajā jaunajā Somijas konstitūcijā bija noteikta demokrātiska valsts pārvaldes forma. Pēc nedēļas (25. jūlijā) notikušajās prezidenta vēlēšanās uzvarēja konstitūcijas faktiskais autors jurists Karls Stālbergs (*Kaarlo Juho Ståhlberg*, 1865–1952), kurš saņēma 143 parlamentāriešu atbalstu (K. Manerheims – tikai 50 parlamentāriešu atbalstu) un atradās Somijas prezidenta amatā līdz 1925. gadam.

Igaunijas un Latvijas neatkarības aizstāvjiem bija labas izredzes kļūt par Antantes lielvalstu sabiedrotajiem, jo sadarbība ar Vāciju bija minimāla (to primāri īstenoja vācbaltieši). Cīņas par varu apstākļos Igaunijas un Latvijas neatkarības aizstāvjiem bija izpratne, ka ar mērķi vairot plašāku vietējo iedzīvotāju un starptautiskās sabiedrības atbalstu ir jāveido „varavīksnes valdības”, iekļaujot tajās dažādu sociālo un etnisko grupu pārstāvjus. Piemēram, Igaunijas un Latvijas pagaidu valdībām sākotnēji pievienojās attiecīgi Igaunijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija un Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija, kas pēc tam valdības atstāja, attiecīgi 1919. gada februāra sākumā un 1918. gada 30. decembrī.⁶⁵⁷ Abu valstu pagaidu valdībās

⁶⁵⁴ Маннергейм К.Г. Мемуары. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – с. 156. – 157., 159. – 160.

⁶⁵⁵ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 506.

⁶⁵⁶ Маннергейм К.Г. Мемуары. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – с. 162.

⁶⁵⁷ Feldmanis I. Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzīšana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem.

tika iekļauti vācbaltieši un krievi, Latvijā arī ebreji, Igaunijā – zviedri. A. Stranga norāda, ka arī pirmajā Lietuvas valdībā pēc Vācijas kapitulācijas tika iekļauti trīs ebreji un viens baltkrievs; aicinājums pievienoties valdībai tikai izteikts arī poļiem, taču viņi atteicās, jo neticēja Lietuvas dzīvotspējai un savas cerības saistīja ar Polijas ekspansiju.⁶⁵⁸

Ir pamats runāt par sadarbības nozīmi lokālo aktoru valstiskuma alternatīvu meklējumos. Tiesa, nav pamata nepieņemt A. Tarasam, kurš norāda, ka, neizejot uz sadarbību ar Vāciju, Ukrainas un Baltkrievijas valstiskuma aizstāvji 1918. gada sākumā nespētu sevi pasargāt no lielinieku agresijas.⁶⁵⁹

Pēckara apstākļos Londona un Parīze atšķirīgi raudzījās uz „jaunās Krievijas”, „jaunās Vācijas” un potenciālo jauno valstu (tā dēvēto „robežvalstu”) nākotni Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā.⁶⁶⁰ Valstiskuma alternatīvu un robežu noteikšanā Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā sadūrās Krievijas jautājums, Vācijas jautājums un „jauno robežvalstu” jautājums.

Gan Rietumu līderu, gan sabiedrības vidū dominēja ideja, ka Vācija ir vainīga kara izraisīšanā un ir sodāma. Tiesa, domas dalījās par to, kā Vāciju vajadzētu sodīt. Francija vēlējās redzēt teritoriāli novājinātu Vāciju un iestājās par buferzonas izveidi starp Vāciju un Franciju, savukārt Lielbritānija to nevēlējās, apzinoties, ka tādējādi tiks stiprinātas Parīzes pozīcijas. Kā raksta M. Makmilana, domstarpības Rietumu sabiedroto starpā noteica, ka miera līgums ar Vāciju tika rakstīts salīdzinoši ilgi un tas balstījās uz pārāk daudziem kompromisiem, proti, tas nebija ne pārlietu smags, ne viegls. 1919. gada 28. jūnijā Versaļā parakstītajā miera līgumā noteiktās reparācijas 32 miljardu *USD* apmērā Berlīne tā arī nesamaksāja. Teritorijas zaudējumi (10% no 1871. gada pamatteritorijas) bija iespaidīgi, bet ne grandiozi. Salīdzinājumam, Lietuva zaudēja apmēram 20% no iekārotās teritorijas, tajā skaitā vēsturisko galvaspilsētu Viļņu.⁶⁶¹ Kaut arī armijas skaitliskais sastāvs Vācijai tika noteikts 100 000 karavīru apmērā un tika liegts ražot smago apbruņojumu, tajā skaitā kaujas tankus, un veidot militāro aviāciju, netika izveidots pietiekami spēcīgs kontroles mehānisms, lai šie noteikumi tiktu pildīti. Vācija neakceptēja Versaļas līguma noteikumus un meklēja iespējas, kā tos apiet. Piemēram, Vācija noslēdza

1918–1998. Sērija Latvija starptautiskajās attiecībās / sast. Alberts Sarkanis. – Nordik, 1999. – 26. – 27. lpp.; Kuuli O. Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991. – Tallinn: Eesti Teadusfond, 1999. – p. 19.

⁶⁵⁸ Stranga A. Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads. – Rīga, 2008. – 60. lpp.

⁶⁵⁹ Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 365.

⁶⁶⁰ Parrott A. The Baltic States from 1914 to 1923: The First World War and the Wars of Independence // The Baltic Defence Review. – 2002. – Vol. 2. – No. 8. – p. 154.

⁶⁶¹ Plakans A. A Concise History of the Baltic States. – Cambridge University Press, 2011. – p. 305. – 306.

vienošanos ar PSRS par smagā apbruņojuma ražošanu, testēšanu un virsnieku apmācību Padomju Savienībā. Vairums vēsturnieku uzskata, ka emocionāli vislielākās sekas attiecībā uz Vācijas sabiedrības noskaņojumu un revanšisma vēlmi atstāja 231. pants, kas uzvēla Berlīnei atbildību par kara sākšanu.⁶⁶²

I. Feldmanis norāda, ka attiecībā uz Krievijas postimpērijas Rietumu perifēriju svarīgi bija Versaļas līguma 116., 292. un 433. pants, kas attiecīgi noteica, ka Vācija sola respektēt to teritoriju neatkarību, kas līdz 1914. gada 1. augustam atradās Krievijas impērijas sastāvā, ka Berlīne atsakās no visiem ar Krieviju vai tās bijušajām sastāvdaļām noslēgtajiem līgumiem (tajā skaitā, piemēram, Vācijas un Latvijas Pagaidu valdības 1918. gada 29. decembra līgumu par pilsonības piešķiršanu vācu brīvprātīgajiem, kas Latvijas teritorijā ir karojuši pret lieliniekiem), ka Vācija uzņemas saistības paturēt karaspēku Baltijā, neiejaucoties proantantiski orientēto pagaidu valdību darbībā, kā arī atsaukt vācu karavīrus pēc Antantes lielvalstu pieprasījuma.⁶⁶³

Balstoties uz reālo politiski militāro situāciju Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā un izejot no savām interesēm, Parīzes miera konferences laikā no 1919. gada janvāra līdz 1920. gada janvārim Rietumu sabiedrotie mainīja savu nostāju attiecībā uz „jaunās Krievijas” un „jauno robežvalstu” nākotni. Sākotnējo pastiprināto atbalstu krievu pretlielinieciskajiem spēkiem un argumentu, ka Krievijas postimpērijas liktenis ir jālemj Krievijas Satversmes sapulcē, nomainīja koncentrēšanās uz atbalstu „jaunajām robežvalstīm”, kas bija klātesoša visu minēto laika periodu un 20. gadu sākumā rezultējās *de iure* atzīšanā.

Pirmā pasaules kara nogurdinātie Rietumu sabiedrotie vairs negribēja karot. Papildus kara šausmām pasaulē no 1918. gada jūnija līdz 1919. gada jūlijam plosījās epidēmija, saukta par „spāņu gripu”, kas prasīja desmitiem miljonu dzīvību (vēstures literatūrā figurē pat skaitlis 160 miljoni). Spāņu gripa, ekonomiku kritums, kara šausmas (kritušie, invalīdi, kara ekonomika), etniskais nacionālisms, sociālā neiecietība un revolucionārās noskaņas bija pārklājušas Eiropu. Tāpēc Antantes lielvalstis koncentrējās uz pretlieliniecisko spēku atbalstīšanas taktiku. Gan reģionālā, gan lokālā mēroga pretlielinieciskajiem spēkiem tika piegādāts apbruņojums un provīzija, piesaistīti brīvprātīgie. Rietumu sabiedrotie īstenoja arī atsevišķu ostu apsardzību jūru tuvumā (Arhangeļska, Murmanska, Tallina, Rīga, Odesa, Sevastopole, Batumi, Vladivostoka), no kurām dažās atradās militārās noliktavas. Atbalsts Somijas un Baltijas valstu proantantiski orientētajiem spēkiem bija lielāks – sabiedroto kara kuģi iesaistījās reālā karadarbībā un

⁶⁶² MacMillan M. Paris 1919: Six Months That Changed the World. – London, 2001. – p. 194. – 207.

⁶⁶³ Feldmanis I. Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzīšana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Sērija Latvija starptautiskajās attiecībās / sast. Alberts Sarkanis. – Nordik, 1999. – 29. lpp.

piegādāja apbruņojumu⁶⁶⁴, militārie padomnieki britu ģenerāļi Hūberts Gofs (*Hubert de la Poer Gough*, 1870–1963), Alfrēds Bērts (*Alfred Burt*, 1875–1949), Frenks Māršs (*Frank Graham Marsh*, 1875–1957), pulkvedis Herolds Aleksanders (*Harold Rupert Leofric George Alexander*, 1891–1969), amerikāņu pulkvedis Vorviks Grīns (*Vorwick Green*, 1879–1929), franču apakšpulkvedis Emanuels Diparkē (*Emmanuel Joseph Marie Du Parquet*, 1869–1933) u.c. palīdzēja organizēt pretošanos lielinieckajiem un proģermāniskajiem spēkiem. Atbalsta apmērus būtiski ietekmēja Somijas, Igaunijas un Latvijas ģeogrāfiskais novietojums – iespēja piekļūt šīm teritorijām no Baltijas jūras puses, kas pēc Vācijas kapitulācijas bija brīva no Vācijas kara kuģu apdraudējuma. Pēc A. Perrota aprēķiniem, 1919. gada pirmajā pusē Baltijas jūrā atradās tikai 30 kara kuģi, bet gada otrajā pusē jau trīs reizes vairāk, aptuveni 90 kara kuģi. Atšķirībā no Antantes lielvalstu kara kuģiem Krievijas postimpērijas ziemeļu un dienvidu piekrastē, rietumos sabiedroto kara kuģi izrādīja lielāku aktivitāti, piegādājot ne tikai apbruņojumu un pārtiku, bet arī iesaistoties reālā kara darbībā – tika īstenota kaujas šaušana no kara kuģu artilērijas sistēmām. Kopā Baltijas jūras austrumu reģionā krita 123 Rietumu sabiedroto jūrnieki un pieci lidotāji.⁶⁶⁵ Ir pamats M. Makmilanas tēzei, ka Rietumu sabiedroto armijas un flotes vienības un apakšvienības bija efektīvas tikai tanīs teritorijās, kur bija attīstīta ostu un iekšzemes ceļu infrastruktūra. Arī tā laika aviācija nebija gana efektīva, lai varētu ietekmēt kara iznākumu par labu Rietumu sabiedrotajiem tur, kur bija salīdzinoši vāja infrastruktūra un trūka apbruņojuma, militārās tehnikas un degvielas.⁶⁶⁶

Rietumu sabiedroto interesēs bija ierobežot lieliniecko Krieviju un karā sakauto Vāciju, iegūstot mērenu kontroli pār daļu no Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas. Sabiedrotās Londona un Parīze bija vienojušās par ietekmes sfēru pārdali Krievijas postimpērijas rietumdaļā, nododot Lielbritānijas pārraudzībā Somiju un Baltijas jaunās valstis, bet Francijas pārraudzībā – Poliju.⁶⁶⁷ Kā norāda Somijas politologs un vēsturnieks Esa Sundbeks (*Esa Sundbäck*), Francijas salīdzinoši mazo interesi par Somiju noteica tās ģeogrāfiskais novietojums, proti, Somija

⁶⁶⁴ Andersons E. *Latvijas vēsture, 1914–1920.* – Stockholm: Daugava, 1967. – 348., 376. – 377., 481. – 483. lpp.; Plakans A. *A Concise History of the Baltic States.* – Cambridge University Press, 2011. – p. 301.; Raun T. *Estonia and the Estonians.* Second edition. – Hoover Institution Press, 1991. – p. 107. – 108.

⁶⁶⁵ Parrott A. *The Baltic States from 1914 to 1923: The First World War and the Wars of Independence // The Baltic Defence Review.* – 2002. – Vol. 2. – No. 8. – p. 155. – 156.

⁶⁶⁶ MacMillan M. *Paris 1919: Six Months That Changed the World.* – London, 2001. – p. XXIX

⁶⁶⁷ Andersons E. *Latvijas vēsture, 1914–1920.* – Stockholm: Daugava, 1967. – 490. lpp.; Gatrell P. *War after the War: Conflicts, 1919–1923 // A Companion to World War I / ed. John Horne.* – Chichester, 2010. – p. 558. – 575.; Jēkabsons Ē. *Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā.* – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 122. lpp.

neatradās ģeogrāfiskajā telpā tieši starp Vāciju un Krieviju un bija no Parīzes ģeogrāfiski vistālākā Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas teritoriālā vienība.⁶⁶⁸

Lielbritānijas vēstnieks Parīzē lords Fransiss Bertī (*Francis Leveson Bertie*, 1844 – 1919) 1918. gada 8. decembrī rakstīja: „Krievijas vairs nav!... Ja mums tikai izdosies panākt valstu, kas robežojas ar Vāciju austrumos, t.i., Somijas, Polijas, Igaunijas, Ukrainas utt., cik tikai to neizdotos radīt, neatkarību, tad, pēc manām domām, pārējais var vākties pie velna un vārīties savā sulā.”⁶⁶⁹ Aptuveni pēc mēneša, 1919. gada janvārī Lielbritānijas premjerministrs Deivids Loids Džordžs (*David Lloyd George*, 1863–1945) un ASV prezidents V. Vilsons pārrunāja ideju par sanitārā kordona (*cordon sanitaire*) veidošanu ap Padomju Krieviju. Vēsturnieks A. Varslavāns norāda, ka sanitārā kordona ideju faktiski atzina visi tālaika Lielbritānijas politiķu grupējumi, kā arī citas Rietumu lielvalstis. Militārās intervences Krievijā piekritēji uzskatīja, ka jaunizveidotās sanitārā kordona valstis varēs izmantot kā placdarmu iebrukuma sagatavošanai Padomju Krievijā, bet šo valstu izveidotās un nostiprinātās armijas – kā reālu militāru spēku intervences realizēšanai. Intervences aizstāvis Vinstons Čērčils (*Winston Leonard Spencer-Churchill*, 1874–1965), tāpat kā britu armijas Ģenerālštāba priekšnieks armijas ģenerālis Henrijs Vilsons (*Henry Hughes Wilson*, 1864–1922), pieprasīja, lai godīgi un līdz galam tiktu izpildīti solījumi par sanitārā kordona valstu armiju apbruņošanu un apgādi, kā arī to novirzīšanu pret lieliniekiem. Lai nodrošinātu šo militāro grupējumu kaujas spējas, tika prasīts tiem palīdzēt ar pieredzējušu virsnieku instruktoru nodrošinājumu. V. Čērčils aizstāvēja ideju, ka sanitārā kordona valstis jāapvieno vienā militāri diplomātiskā sistēmā.⁶⁷⁰

Kā apgalvo Rietumvalstu vēsturnieki, Antantes lielvalstu sarunās par sanitārā kordona izveidi Eiropas austrumos dominēja gan pragmatiski apsvērumi, gan bailes – vēlme norobežoties no „lieliniecisma sērgas”.⁶⁷¹

Ietekmes zonu pārdale Lielbritānijas un Francijas starpā Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā nebija akmenī iekalta. Abi globālie aktori meklēja iespējas paplašināt savu ietekmi uz otra globālā aktora rēķina.⁶⁷² Piemēram, 1919. gada decembrī un 1920. gada janvārī pirms

⁶⁶⁸ Sundbäck E. Finland in British Baltic Policy. British Political and Economic Interests Regarding Finland in The Aftermath of the First World War, 1918–1925. – Saarijārvi, 2001. – p. 12.

⁶⁶⁹ Varslavāns A. Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā. Pirmā desmitgade 1919–1929. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008. – 11. – 12. lpp. *Skatīt sīkāk*: The Dairy of Lord Bertie, 1914–1918. – Vol. 2. – London, 1924. – p. 232.

⁶⁷⁰ Turpat. – 12. – 13. lpp. *Skatīt sīkāk*: Churchill W. The World Crisis. – Vol. 5. – London, 1929. – p. 173. – 174.

⁶⁷¹ Gerwarth R., Horne J. Bolshevism as Fantasy. Fear of Revolution and Counter-Revolutionary Violence, 1917–1923 // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 80.

⁶⁷² Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 348. lpp.

Latgales operācijas un tās laikā diplomātisko darbību Latvijā jūtami aktivizēja Francija. Paplašinot savu ietekmi Latvijas armijā, kā arī cenšamās palielināt savu iespaidu ar sev lojālās Polijas starpniecību, Francija cerēja nākotnē panākt prioritāras pozīcijas Latvijā. Uzskatāmi tas parādījās Francijas militāri politiskās misijas Baltijā vadītāja apakšpulkveža E. Dīparkē uzrunā Zemgales divīzijas virsniekiem un kareivjiem. E. Dīparkē uzsvēra, ka Francija atjaunoja Poliju un izveidoja Polijas armiju, apgādājot ar Francijas apbruojumu un aktīvi iesaistoties virsnieku apmācībā. Viņš arī norādīja, ka Francijas un Latvijas virsniekiem ir jāstrādā kopā. Francijas pārstāvju tieksmi gūt ietekmi Latvijas militārajās aprindās, kā arī to centienus vispār paplašināt savu ietekmi jaunajā valstī, izjuta britu pārstāvji Latvijā. Pretdarbībā tam britu militārās misijas vadītājs brigādes ģenerālis A. Bērts arī dažādā veidā centās sadarboties ar Polijas militārajām aprindām Latvijā.⁶⁷³

Rietumu sabiedrotie instinktīvi reaģēja uz situācijas maiņu pēc Vācijas kapitulācijas, apzinoties, ka jaunajā realitātē ar novājināto Berlīni ir jāsadarbojas, proti, jāizmanto tās militārais potenciāls Eiropas austrumos, lai sasniegtu savus mērķus Krievijas postimpērijā.⁶⁷⁴ Līderi saprata, ka, atšķirībā no globālā spēlētāja pozīciju zaudējušās Austroungārijas un Osmaņu impērijas, Vācija joprojām ir gana spēcīgs aktors.⁶⁷⁵ Pēc vācu vēsturnieka R. Gervarta aprēķiniem, līdz 100 000 Vācijas brīvprātīgo cīnījās Baltijas jūras austrumu reģionā; viņi bija pārliecināti, ka ar savu darbību varētu ietekmēt lēmumu pieņemšanu Parīzes miera konferencē attiecībā uz Vācijas nākotni.⁶⁷⁶ Baltijas Landesvēra, kurā lielākoties cīnījās vācbaltieši, un brīvprātīgo valsts vāciešu Dzelzsdivīzijas kaujinieku kopējais skaits 1919. gada pavasarī bija aptuveni 30 000.⁶⁷⁷ Ebreju izcelsmes amerikāņu vēsturnieks Vejas Lilevičus (*Vejas Gabriel Liulevicius*) norāda, ka Vācijas brīvprātīgie transformējās no Pirmā pasaules kara disciplinētiem karavīriem par marodieriem un algotņiem, moderniem karakungiem (*warlord*), kuriem bija izteiktas antilielinieckiskas, antislaviskas un antisemītiskas jūtas.⁶⁷⁸

Vēsturnieks A. Varslavāns raksta, ka Lielbritānijas un ASV politiķi atrada kopīgu valodu par nepieciešamību izmantot Vācijas militāros spēkus cīņā pret lieliniekiem. Tiesa, atšķirībā no

⁶⁷³ Varslavāns A. Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā. Pirmā desmitgade 1919–1929. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008. – 43. lpp.

⁶⁷⁴ Plakans A. A Concise History of the Baltic States. – Cambridge University Press, 2011. – p. 299. – 300.

⁶⁷⁵ MacMillan M. Paris 1919: Six Months That Changed the World. – London, 2001. – p. 485. – 486.

⁶⁷⁶ Gerwarth R. Fighting the Red Beast. Counterrevolutionary Violence in the Defeated States of Central Europe // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 106., 112. – 113.;

⁶⁷⁷ Sibul E.A. Logistical Aspects of the Estonian War of Independence, 1918–1920 // Baltic Security and Defence Review. – 2010. – Vol. 12. – Issue 2. – p. 118.

⁶⁷⁸ Liulevicius V.G. War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity and German Occupation in World War I. – Cambridge, 2000.

amerikāņiem, britu politiķu interesēs nebija Baltijas nonākšana Berlīnes varā. Vācijas armija Baltijas jūras austrumu reģionā viņiem bija nepieciešama kā pagaidu pretlieliniecisks spēks, kura aizsegā izaugtu vietējo valstisko veidojumu armijas. Turpretī ASV, saskatot Vācijas militārajos grupējumos vienīgo iespēju Baltijas pasargāšanā no padomju briesmām, bija gatavas atstāt Vācijai privilēģijas šajā Eiropas rajonā un tādējādi arī mazināt Lielbritānijas pieaugošo ietekmi Baltijā.⁶⁷⁹ Šī uzskatu dažādība noteica gan Rietumu sabiedroto neviennozīmīgo attieksmi pret Baltijas teritorijā esošo vācu karaspēku (regulāri tika atlikta vācu karavīru transportēšana uz Vāciju; reāli praksē tika īstenota vācu karavīru un Rietumu sabiedroto karavīru sadarbība apstākļos, kad vēl nebija noslēgts miera līgums ar Vāciju, piemēram, laikā, kad ģenerāļa fon der Golca (*Gustav Adolf Joachim Rüdiger Graf von der Goltz*, 1865–1946) spēki uzbruka Rīgai, britu kara kuģi iebrauca Rīgas jūras līcī, lai nodrošinātu uzbrukuma panākumus)⁶⁸⁰, gan pret Baltijas valstu *de iure* atzīšanu (tikai Londona nopietni apsvēra ideju par Baltijas valstu starptautisku atzīšanu, taču atturējās to darīt vienpersoniski, bez Parīzes vai Vašingtonas atbalsta).

Atšķirībā no Latvijas un Lietuvas teritorijas, salīdzinoši ātri vācu karavīri tika evakuēti no Polijas, Baltkrievijas un Ukrainas teritorijas. Vācu karavīrus minētajās teritorijās lielākoties nomainīja poļu karavīri; minētā nomaina tika definēta 1919. gada 8. februārī Vācijas un Polijas noslēgtajā līgumā par vācu karavīru evakuācijas principiem, ko mudināja parakstīt Antantes lielvalstis.⁶⁸¹ Kā apgalvo A. Tarass, minētā līguma izpildei bija labi priekšnoteikumi – poļu militāro formējumu ierašanās bijušās Žečpospolitas teritorijā no Pirmā pasaules kara frontēm citviet Eiropā un karavīru mobilizācijas īstenošana. Laikā no 1919. gada janvāra līdz 1919. gada augustam Polijas armijas skaitliskais sastāvs pieauga aptuveni no 100 000 līdz 500 000 karavīru; 1920. gada vasaras beigās kopējais Polijas armijas skaitliskais sastāvs sasniedza 1,2 miljonus karavīru.⁶⁸² Citviet Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā lokālā mēroga aktoriem nebija ne politiskā, ne finansiālā, ne cilvēkresursu kapitāla, lai varētu pilnvērtīgi aizstāt vācu karavīrus, veidojot savas nacionālās armijas.

⁶⁷⁹ Varšlavāns A. Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā. Pirmā desmitgade 1919–1929. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008.. – 15. – 18. lpp.

⁶⁸⁰ Turpat. – 16. lpp.

⁶⁸¹ Тихомиров А.В. Проблемы белорусско-германских отношений в 1914–1922 гг. // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2002. – № 4. – с. 36. – 44.

⁶⁸² Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 406. – 408.; 464. – 465. Aicinājums aizstāvēt valsti un Katoļu baznīcu pret neticīgajiem lieliniekiem apvienoja Polijas zemniekus un šļahtu (muižniekus), strādniekus un darba devējus, sociālistus un nacionāldemokrātus. Sešu mēnešu laikā, no 1919. gada 1. decembra līdz 1920. gada 1. jūnijam, uz fronti tika nosūtīti 4080 virsnieki un 260 000 instruktori un ierindnieki (vidēji 44 000 cilvēku mēnesī), bet laikā no 1920. gada 1. jūlija līdz 1920. gada 15. septembrim (septiņās nedēļās) 1986 virsnieki un 163 889 instruktori un ierindnieki, vidēji 23 700 cilvēku nedēļā.

Apzinoties Rietumu sabiedroto taktiku – neraugoties uz savstarpējām pretrunām, iesaistīt cīņā pret lieliniekiem visus Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā pieejamos spēkus – novājinātās globālā mēroga spēlētājas Vācijas karavīrus, reģionālā līmeņa spēlētājus (krievu pretlielinieciskos spēkus, Polijas armiju) un lokālā līmeņa spēlētājus (proantantiski orientētos vietējām valdībām lojālos militāros formējumus) – , katrs no minētajiem reģionālajiem un lokālajiem aktoriem saprata, ka ir iespējams zināmas „nekaunības” robežās realizēt savas intereses. Tāpēc proģermāniskie un krievu pretlielinieciskie vai poļu spēki uzdrošinājās vairākas reizes pārņemt varu attiecīgi Latvijas un Lietuvas teritorijās, arī ārpus Baltijas reģiona esošajās Baltkrievijas un Ukrainas teritorijās, savukārt lokālās Somijas, Igaunijas, Latvijas un Lietuvas valdības pārņēma vecāko partneru reālpolitikas principu un veica miera sarunas ar lieliniecisko Maskavu bruņotas konfrontācijas laikā. Savstarpējās pretrunas globālā, reģionālā un lokālā līmeņa pretlieliniecisko aktoru starpā izmantoja cits reģionālā līmeņa spēlētājs – Padomju Krievija, lai ar potenciālajām robežvalstīm (lokālā līmeņa aktoriem) atsevišķi veiktu divpusējas miera sarunas un nepieļautu vienotu nostāju. Kā uzskata Ē. Jēkabsons, realizējot divpusējo sarunu taktiku, lielinieki vēlējās šķelt pretiniekus un nepieļaut Baltijas valstu savienību izveidi.⁶⁸³ Ar nepilnu divu nedēļu intervālu, attiecīgi 1919. gada 31. augustā un 11. septembrī Padomju Krievija izteica piedāvājumus uzsākt miera sarunas Igaunijas, kā arī vienā datumā Latvijas, Somijas un Lietuvas pagaidu valdībām. A. Stranga norāda, ka lielinieku miera piedāvājums bija viņu pirmais mēģinājums stāties oficiālajos kontaktos ar Somijas un Baltijas valstu pilsoniskajām valdībām, un jau no paša sākuma lielinieki īstenoja pieeju, kurai bija uzticīgi līdz 1940. gadam – Maskava vēlējās sākt bilaterālas sarunas ar katru valsti atsevišķi, nepieļaujot to vienotu nostāju un veicinot pretrunas to vidū.⁶⁸⁴

Par miera piedāvājumiem tika informēti Rietumu sabiedrotie, tādējādi demonstrējot lokālo aktoru pietāti pret ietekmīgajiem sabiedrotajiem un zināmu atkarību ārpolitikas īstenošanā. Līdzīgi kā jautājumos par vācu karavīru izmantošanu un Baltijas valstu atzīšanu, arī jautājumā par lielinieku un lokālo aktoru miera sarunām Rietumu sabiedroto starpā nebija vienprātības. Atšķirībā no Francijas un ASV, kas draudēja ar sakaru pārtraukšanu, ja baltieši slēgs miera līgumus ar Padomju Krieviju, Lielbritānija uzskatīja, ka Baltijas valstīm ir vērts veikt miera sarunas ar Maskavu, jo tas atbilda britu nostājai par nepieciešamību normalizēt attiecības ar Padomju Krieviju un stiprināt ietekmi reģionā uz sev simpatizējošu lokālo aktoru bāzes, it īpaši

⁶⁸³ Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 123. lpp.

⁶⁸⁴ Stranga A. Latvijas – padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Latvijas – padomju Krievijas attiecības 1919.–1925. gadā. – Rīga: Fonds Latvijas vēsture, 2000. – 17. – 18. lpp.

pēc „balto” ģenerāļu neveiksmēm pretlielinieciskajās frontēs 1919. gada rudenī (pirms tam briti svārstījās). Būtībā Lielbritānija netieši kā konsultants piedalījās lokālo aktoru un Padomju Krievijas miera sarunās. Vēsturnieks A. Varslavāns vērtē Somijas un Baltijas valstu vēlmi slēgt miera līgumus ar Padomju Krieviju kā pragmatiskus, jo jaunveidotajām republikām bija svarīgi saņemt suverenitātes tiesību apliecinājumu no tās valsts reprezentētājiem, kurai agrāk bija suverenitātes tiesības pār Baltijas un Somijas teritorijām, ko noteica Polijas dalīšanas līgumi, Ništates līgums un Fredrikshamnas līgums. Miera līgumu slēgšana radīja iespēju šādu atzīšanu iegūt.⁶⁸⁵ Radikāls savos novērojumos ir igauņu izcelsmes amerikāņu politologs Reins Tāgepera (*Rein Taagepera*), kurš ir pārliecināts, ka Igaunijas neatkarību noteica nevis Versaļas līgums, bet miera līgums ar Padomju Krieviju.⁶⁸⁶ Apzinoties lokālo aktoru miera līgumu ar Padomju Krieviju svarīgumu, tomēr jāatzīst, ka bez Versaļas līguma nebūtu ne tā dēvētās Versaļas–Vašingtonas, ne Versaļas–Rīgas sistēmas, kurās starpkaru periodā iekļāvās jaunās valstis Austrumeiropā.

Tiesa, Padomju Krievijai pirmā pieredze miera līgumu slēgšanā bija ar Vāciju Brestļitovskā, un nākamie lielinieku miera līgumi ar Somiju, Igauniju, Latviju, Lietuvu un Poliju tika slēgti uz Brestļitovskas miera līguma precedenta bāzes, vienlaikus uzskatot, ka miera līgumi ir pārejoša parādība, proti, miera līgumus var anulēt⁶⁸⁷, ko, protams, bija sarežģīti izdarīt (bet ne neiespējami) pēc tam, kad jaunos valstiskos veidojumus *de iure* atzina Rietumu sabiedrotie. Salīdzinājumam, neraugoties uz noslēgtajiem miera līgumiem, 1920. gada nogalē un 1921. gada sākumā Padomju Krievija iebruka Azerbaidžānā, Armēnijā, Gruzijā, tādējādi iznīcinot to neatkarību, un īstenoja sovetizāciju.⁶⁸⁸

Tā brīža situācijā Baltijas valstīm svarīga bija arī starptautiska atzīšana un atbalsts no cita reģionālā aktora – Polijas puses. Apzinoties nacionālo interešu prioritāti miera līgumu slēgšanā ar Padomju Krieviju, tomēr jāatzīst, ka attiecībā pret savu sabiedroto Poliju lokālā līmeņa aktori Baltijas jūras reģiona austrumu daļā nebija korekti, jo vājināja Varšavas pozīcijas cīņā pret Padomju Krieviju, taču tanī pašā laikā bija reālpolitikā balstīti. Tiesa, Varšava nekautrējās pielietot draudu instrumentu, mēģinot atturēt lokālos aktorus no miera līguma slēgšanas ar Padomju Krieviju. Piemēram, Latvijai tika piedraudēts, ka gadījumā, ja Latvija noslēgs mieru ar Padomju Krieviju, poļu karaspēks neaizies no Latgales. Turklāt, līdzīgi kā Padomju Krievija, arī

⁶⁸⁵ Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 7. lpp.; Varslavāns A. Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā. Pirmā desmitgade 1919–1929. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008. – 35., 46., 50. – 51. lpp.

⁶⁸⁶ Taagepera R. *Estonia. Return to Independence*. – San Francisco: Westview Press, 1993. – p. 49.

⁶⁸⁷ 1918. gada 13. novembrī, divas dienas pēc Vācijas kapitulācijas, Padomju Krievija pieņēma dekrētu par Brestļitovskas miera līguma anulēšanu, nosakot, ka „visas Brestļitovskas līgumā ietvertās saistības, kas attiecas uz kontribūciju nomaksu un atteikšanos no teritorijām un apgabaliem, tiek pasludinātas par spēkā neesošām”.

⁶⁸⁸ *История России. XX век: 1894–1939*. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 694.

Polija izmantoja Baltijas jūras austrumu reģiona valstu šķelšanas taktiku. Piemēram, 1919. gada novembrī, pirms Helsinku konferences, J. Pilsudskis piedāvāja Somijas diplomātiskajam pārstāvim Varšavā vispirms savstarpēji vienoties, bet pēc tam runāt ar pārējām Baltijas valstīm. Saskaņā ar viņa priekšlikumu, Polija atzītu par Somijas ietekmes sfēru Igauniju, bet Somija par Polijas ietekmes sfēru – Latviju un Lietuvu. Pēc mēneša Somijas armijas virspavēlniekam K. Manerheimam tika piedāvāts sadalīt atbildību par minēto valstu drošību. Kaut arī Somijas valdība konkrētu piekrišanu nedeva, tomēr tās darbība liecināja, ka tā priekšlikumu neoficiāli pieņēmusi vai vismaz akceptējusi. Somijas vēsturnieks K. Hovi norāda, ka Polijas diplomātiskais pārstāvis strādāja Rīgā, nevis Tallinā, lai parādītu Somijai, ka Polija nevēlas atņemt tās ietekmes tiesības Igaunijā. Savukārt Somija vairākkārt lika noprast, ka vēlas darboties Igaunijā, Latvijā, Lietuvā, Baltkrievijā un Ukrainā vienīgi ar poļu puses piekrišanu.⁶⁸⁹ Ē. Jēkabsons norāda, ka jautājumā par Igaunijas un Latvijas *de iure* atzīšanu Polija vadījās no sava galvenā sabiedrotā Francijas nostājas (Polija atzina abas minētās republikas 27. janvārī, dienu pēc tam, kad to bija izdarījušas Antantes lielvalstis). Lietuvas *de iure* atzīšanu gan no Rietumu sabiedroto puses, gan no Polijas puses kavēja Kauņas un Varšavas konflikts; nespēja vienoties par robežām.⁶⁹⁰

Domstarpības lokālo aktoru un reģionālā aktora Polijas starpā noteica to, ka kopīgas miera sarunas ar reģionālo aktoru Padomju Krieviju nebija iespējamas. Atsevišķas miera sarunas primāri bija Maskavas interesēs. A. Tarass norāda, ka gadījumā, ja Polija piekristu Padomju Krievijas 1920. gada februārī piedāvātajām miera sarunām, Polijas teritorija būtu par 60 000 kvadrātkilometru lielāka, nekā to noteica vēlāk parakstītais Rīgas miera līgums, tajā skaitā Polijas iegūtā teritorija iestieptos Latvijas, Lietuvas, Baltkrievijas un Ukrainas teritorijās. Viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc J. Pilsudskis neatsaucās uz Maskavas piedāvājumu slēgt mieru 1920. gada sākumā, bija mērķis vēl vairāk paplašināt Polijas kontrolējamās teritorijas. Mērķis bija pragmatiski motivēts – J. Pilsudskis rēķinājās ar salīdzinoši spēcīgu armiju, viņam bija nepieciešama Ukrainas labība, jo 1919. gads Polijas kontrolētajā teritorijā bija neražas gads.⁶⁹¹

Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas lokālo aktoru *de iure* atzīšanā vai neatzīšanā no Rietumu sabiedroto puses būtiska nozīme bija konkrētas teritorijas „iepriekšējā saimnieka” nostājai, rīcībai, reālam spēkam un attiecībām ar Antantes lielvalstīm. Parīzes miera konferencē Rietumu sabiedrotie vienojās atzīt tikai Polijas un Somijas suverenitāti. Pārējo proantantisko

⁶⁸⁹ Hovi K. Polish–Finnish cooperation in Border-state Policy, 1919–1922 // Journal of Baltic Studies. – 1983. – Vol. 14. – No. 2. – p. 124. – 125.

⁶⁹⁰ Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 209. lpp.

⁶⁹¹ Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 423., 429.

spēku potenciālā atzīšana bija atkarīga no reālās situācijas mainības uz vietas – globālās lielvaras Vācijas, kā arī reģionālo aktoru – krievu pretlieliniecisko spēku un Polijas – nostājas un spēka. Tikai krievu pretlielinieciskās kustības neveiksmes cīņā pret lieliniekiem lika Francijai nosvērties par labu Lielbritānijas jau iepriekš aktīvi aizstāvētajai pozīcijai par lokālo aktoru patstāvības nepieciešamību. Nacionālo historiogrāfiju pārstāvji būtībā ir vienisprātis, ka vietējie proantantiskie spēki apzinājās nepieciešamību *de iure* atzīšanā no Padomju Krievijas un Polijas, kā arī Rietumu sabiedroto puses, jo tikai tā brīža globālie aktori varēja dot reālu pamatu valstu patstāvībai un iekļaušanai starptautiskajā sistēmā. Galvenā krievu pretlielinieciskās kustības sabiedrotā Antantes lielvalstu starpā Francija kardināli mainīja attieksmi pret lokālo aktoru Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā starptautisku atzīšanu pēc pēdējā nopietnā „balto kustības” spēka ģenerāļa Pētera Vrangeļa (*Пётр Николаевич Врангель*, 1878–1928) armijas sakāves Krimā, jo bija acīmredzama realitāte, ka „vienīgā Krievija ir lielinieku Krievija”.⁶⁹² Francijas pozīciju nekavējoties atbalstīja tās galvenā sabiedrotā reģionā Polija. Oficiāli kā pamatojums Francijas nostājai tika izvirzīta tēze, ka reģiona valstīm draud Padomju Krievijas agresija. Neoficiāli Parīzi motivēja vēl vismaz divi apsvērumi – atzīstot *de iure* lokālos aktorus, Francija cerēja stiprināt pozīcijas reģionā (tas, protams, nebija britu interesēs), kā arī ar sanitārā kordona palīdzību kavēt pret Parīzi vērstas Vācijas un Padomju Krievijas koalīcijas izveidi.⁶⁹³ Kā akcentē vēsturnieks A. Varslavāns, Igaunijas un Latvijas atzīšana *de iure* bija D. Loida Džordža līnijas panākums britu ārpolitikā, starpposms Lielbritānijas un Padomju Krievijas līgumattiecībām (britu un padomju tirdzniecības līgums tika parakstīts 1921. gada 16. martā, būtībā Lielbritānija atzina Padomju Krieviju *de facto*).⁶⁹⁴ Visilgāk atzīt Baltijas valstis *de iure* kavējās Vašingtona. I. Feldmanis pauž viedokli, ka ASV kavēšanos primāri noteica divi iemesli – neticība Igaunijas, Latvijas un Lietuvas spējām ilgstoši pastāvēt kā neatkarīgām valstīm un nevēlēšanās radīt precedentu Krievijas postimpērijas rietumdaļā, ko varētu izmantot Japāna, stimulējot neatkarīgus valstiskumus Krievijas postimpērijas austrumdaļā. Japānas nostiprināšanās nebija ASV interesēs.⁶⁹⁵

⁶⁹² Feldmanis I. Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzīšana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Sērija Latvija starptautiskajās attiecībās / sast. Alberts Sarkanis. – Nordik, 1999. – 35. lpp.

⁶⁹³ Varslavāns A. Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā. Pirmā desmitgade 1919–1929. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008. – 74. lpp.

⁶⁹⁴ Turpat. – 77. lpp.

⁶⁹⁵ Feldmanis I. Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzīšana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Sērija Latvija starptautiskajās attiecībās / sast. Alberts Sarkanis. – Nordik, 1999. – 33. lpp.

Kamēr Eiropas lielvaru līderi domāja, kā apspēlēt ideālistu V. Vilsonu, tikmēr kritušo impēriju nacionālo kustību vadītāji meklēja iespējas ieviest praksē ASV sludinātos principus. V. Vilsona kritēriji pavēra reālu iespēju nacionāldemokrātiski orientētajiem spēkiem Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā cīnīties par valstsnačiju projektiem. E. Andersons raksta, ka Baltijas tautu līderus pašnoteikšanās ideja sajūsmināja, jo viņi nezināja, ka Rietumvalstu acīs šai idejai bija propagandas nozīme pretinieka spēku vājināšanā. Pašnoteikšanās ideja bija vairāk domāta „iekšējam patēriņam” un pretinieku morāles graušanai, nevis Rietumu sabiedroto kontrolē esošo un Krievijas impērijā iekļauto tautu atbrīvošanas veicināšanai. Taču reālā situācija Eiropā lika ievērot tautu pašnoteikšanās ideju, jo karā iekļauto miljonu masas uzņēma V. Vilsona principus visdziļākajā nopietnībā un saskatīja tajos kara jēgu. Apzinoties pašnoteikšanās idejas popularitāti, Rietumu sabiedrotie tomēr mēģināja pašnoteikšanos attiecināt nevis uz savām kontrolētajām teritorijām, bet uz saviem pretiniekiem un arī sabiedrotajiem.⁶⁹⁶ Līdzīgus novērojumus ir veicis I. Feldmanis, kurš norāda, ka ASV iesaistīšanās Pirmajā pasaules karā un pašnoteikšanās idejas deklarēšana bija jauns, it kā labvēlīgs ārējais faktors, taču tas izrādījās būtībā vairāk ASV taktisks gājiens un bija domāts nevis Krievijas impērijas, bet Austroungārijas impērijas un Balkānu tautām (Somijai un Baltijas valstīm neatkarība nebija paredzēta), lai gan radīja pasaulē daudz plašāku rezonansi.⁶⁹⁷

Realitāte apliecināja, ka jauno robežu noteikšanā mijās modernais tautu pašnoteikšanās princips un tradicionālais spēka princips – konkrēta aktora karaspēka kontrolētās teritorijas lielākoties bija arī jauno valstu robežas.

Reģionālie aktori un valstiskuma jautājums

Krievu pretlieliniecisko spēku stratēģiskās intereses un taktika

Mūsdienu vēstures literatūrā uzmanība ir pievērsta pretlielinieciskajai kustībai, ko pēc PSRS sabrukuma ir noteikusi izpratne, ka cīņu par varu nav iespējams pilnībā apjaust, rūpīgi nepētot visus cīņā par varu iesaistītos spēkus, kā arī iespēja piekļūt līdz tam slēgtajiem arhīviem.

V. Goldins ir aprēķinājis, ka 90. gados Krievijā tika izdotas vismaz 30 monogrāfijas un mācību līdzekļi, vairāki žurnāli un almanahi, desmitiem dokumentu krājumu, aizstāvētas aptuveni

⁶⁹⁶ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 150. – 151. lpp.

⁶⁹⁷ Feldmanis I. Latvijas valsts izveidošanās un starptautiskā atzīšana // Latvijas Vēsture. – 1998. – Nr. 3. – 7. lpp.; Feldmanis I. Latvijas valsts dibināšana: nostādnes historiogrāfijā // Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija / red. kol. Jānis Bērziņš, Karstens Brigemans u.c. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2010. – 9. lpp.

10 zinātņu doktora un 30 zinātņu kandidāta disertācijas, kas veltītas pretlielinieciskās kustības izpētei.⁶⁹⁸ Ir izdoti arī historiogrāfiski pētījumi, kuros veikta Krievijā (PSRS) un ārzemēs izdotās vēstures literatūras analīze, veikti secinājumi un noteiktas tālāko pētījumu perspektīvas.⁶⁹⁹

90. gados postpadomju telpas vēstures zinātnes aprītē ienāca jēdzieni „balto kustība” un „pretlielinieciskā (arī antilielinieciskā) kustība”, kas tika aizgūti no emigrācijas vēsturniekiem un aizstāja līdz tam padomju historiogrāfijā nostiprināto jēdzienu „kontrrevolūcija”, kas tika iedalīts sīkākos jēdzienos „buržuāziskā kontrrevolūcija”, ar to saprotot buržuāzijas un muižniecības vadīto cīņu pret lieliniekiem, un „sīkburžuāziskā kontrrevolūcija”, ar to saprotot mazinieku un sociālistu revolucionāru vadīto cīņu pret lieliniekiem. Šķiet, ka nav akadēmiski korekti lietot jēdzienus „kontrrevolūcija” un „kontrrevolucionāri” Krievijas postimpērijas piemērā ne globālā, ne reģionālā, ne lokālā līmenī, jo vairums tā dēvēto „kontrrevolucionāru” atbalstīja revolucionāro pārmaiņu nepieciešamību postimpērijā, piedāvājot atšķirīgas alternatīvas. Zūd jēdziena „kontrrevolucionāri” jēga, jo to ir iespējams attiecināt uz visiem cīņā par varu iesaistītajiem aktoriem. Piemēram, „kontrrevolucionāri” bija lielinieki attiecībā pret antilielinieciskajiem spēkiem un otrādi, demokrāti attiecībā pret militārās diktatūras atbalstītājiem un otrādi u.tml.

Jēdziens „pretlielinieciskā kustība” ir plašāks, jo sevī ietver visa politiskā spektra spēkus – monarhistus, demokrātus, liberāļus, sociālistus, turklāt ne tikai vienotās un nedalāmās Krievijas aizstāvjus, bet arī neatkarības kustību līderus perifērijā, kurus vienoja cīņa pret lieliniekiem. Tas būtībā bija vienīgais vienojošais elements, jo atšķirās pretlielinieciskās kustības pārstāvju politiskie uzskati un redzējums par valstiskuma alternatīvām.

„Pretlielinieciskās kustības” ietvaros tiek izdalīta „balto kustība” jeb „krievu pretlielinieciskā kustība”, ar ko tiek saprasti „vienotās un nedalāmās” Krievijas idejai uzticīgie spēki. Proti, ar jēdzieniem „balto kustība” jeb „krievu pretlielinieciskā kustība” netiek aptverti neatkarīga valstiskuma idejas iemiesotāji postimpērijas perifērijā.⁷⁰⁰

Līdz šim visvairāk ir pētīta „balto kustība” Krievijas postimpērijas dienvidos – reģionā, kur bija sarežģīts politiskais, nacionālais, sociālais un konfesjonālais stāvoklis. Tas bija reģions, kur „balto kustība” sākās un kā pēdējā krita Krievijas Eiropas daļā.⁷⁰¹ Vērtība ir pievērsta arī krievu pretlielinieciskajai kustībai Austrumu frontē Urālos, Sibīrijā un Tālajos Austrumos, kā arī „balto

⁶⁹⁸ Голдин В.И. Россия в Гражданской войне. Очерки новейшей историографии (вторая половина 1980-х – 90-е годы). – Архангельск: Боргес, 2000. – с. 115.

⁶⁹⁹ Зими́на В.Д. Белое движение и российская государственность в период Гражданской войны. – Волгоград, 1997.; Бордюгов Г.А., Ушаков А.И., Чураков В.Ю. Белое дело: идеология, основы, режимы власти. Историографические очерки. – М., 1998.; Тормозов В.Т. Белое движение в гражданской войне. 80 лет изучения. – М., 1998.

⁷⁰⁰ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 419. lpp.

⁷⁰¹ Ушаков А.И., Федюк В.П. Белый Юг. Ноябрь 1919 – ноябрь 1920. – М., 1997.

kustībai” Ziemeļos.⁷⁰² Mazāk ir pētīta krievu pretlielinieciskā kustība Krievijas postimpērijas nacionālajās perifērijās, tajā skaitā Rietumu perifērijā.⁷⁰³

„Balto” ģenerāļu stratēģiskais mērķis bija vienota un nedalāma Krievija bijušās impērijas robežās. Atšķirīgs bija viedoklis tikai par to, kādai ir jābūt Krievijas pārvaldes formai – monarhijai, demokrātijai vai militārai diktatūrai. Tēze „vienota un nedalāma Krievija” automātiski noteicaniecīgu atbalstu bijušās Krievijas impērijas Rietumu perifērijas iedzīvotāju vidū un veicināja sakāvi. Vēsturniece V. Zimina, kas ir kompleksi pētījusi krievu pretlielinieciskās kustības programmas un centienus tās realizēt, ir nonākusi pie secinājuma, ka „balto kustības” piedāvātajam valstiskuma modelim bija hibrīda raksturs, jo šis modelis sevī savienoja totalitāras, autoritāras un demokrātiskas vērtības. Klātesoša bija diktatūras nepieciešamības ideja, kas tika attaisnota ar mērķi glābt „Lielo Krieviju”. Būtisku lomu „balto kustības” valstiskuma veidošanā nospēlēja savstarpējā vadošo militārpersonu un civilpersonu neuzticība. Svarīgs ir V. Ziminas novērojums, ka krievu pretlielinieciskās kustības valstiskuma redzējums neatbilda plašas sabiedrības daļas redzējumam par valsts kārtību un sociālo taisnību. Labējo militāro režīmu vadmotīvs bija diktatūra kā sinonīms stingrai un efektīvai varai, taču „balto” ģenerāļu un labējo politiķu vidū nebija atbilstoša pretendenta diktatora lomai, ko atbalstītu dažādas sabiedrības grupas. Lozungs „Vienotās Krievijas atdzimšana” bija abstrakts, tas atgrūda no krievu pretlielinieciskās kustības nacionāli orientētos spēkus Krievijas postimpērijas perifērijā. Pārāk maza nozīme tika pievērsta reģionālajām atšķirībām – tradīcijām, interesēm un īpatnībām. Viena no būtiskākajām „balto kustības” neveiksmēm bija nespēja izstrādāt pievilcīgu nacionālās politikas programmu un izveidot konstruktīvu dialogu un sadarbību ar nacionālajām kustībām, primāri ar to līderiem.⁷⁰⁴ A. Tarass uzskata, ka „baltie”

⁷⁰² Pereira N. *White Siberia: The Politics of Civil War*. – McGill-Queen’s University Press, 1995.; Smele J.D. *Civil War in Siberia. The Anti-Bolshevik Government of Admiral Kolchak 1918–1920*. – Cambridge, 1996.; Сибирская контрреволюция в годы гражданской войны / отв. редактор В.И. Шишкин. – Новосибирск, 1997.; Ципкин Ю.Н. *Белое движение на Дальнем Востоке (1920–1922 гг.)*. – Хабаровск, 1996.; Аграшенков А.В. *Северо-западная армия Н.Н. Юденича: роль идеологии в её поражении*. – М., 1992.

⁷⁰³ Brigemans K. *Igaunijas Neatkarības karš un Krievijas Pilsoņu kara Petrogradas fronte (1918–1920)* // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata – VIII – Rīga, 2007. – 56. – 74. lpp.; Дерябин А.И. *Гражданская война в России 1917–1922: Национальные армии*. – М., 1998.; Лоскутов А.Н. *Национально-государственные образования и разгром Северо-Западной армии (1918–1920 гг.)* // Военно-исторические исследования в Поволжье. Вып.7. – Саратов, 2006. – с. 198. – 205.; Чапенко А. *История русского антибольшевистского движения на территории Латвии в 1918–1919 гг.* – Мурманск, 2006.

⁷⁰⁴ Зими́на В.Д. *Белое движение и российская государственность в период Гражданской войны*. – Волгоград, 1997. – с. 380. – 381.

ģenerāļi, it īpaši A. Deņikins bija pārāk pašpārliecināti par savām spējām uzvarēt lielniekus bez lokālo aktoru palīdzības.⁷⁰⁵

Papildus idejiskajam postimpērijas teritorijas nedalāmības principam vēsturnieki parasti par vēl vienu svarīgu krievu pretlielinieciskās kustības zaudējuma iemeslu min nespēju iegūt atbalstu vietējo iedzīvotāju vidū, ko varēja izdarīt, veicot pārdomātu sociālekonomisko politiku, proti, izdalīt zemniecībai zemi.⁷⁰⁶ Kā apgalvo R. Paipss, minēto pieņēmumu nevar ne pierādīt, ne noraidīt, jo netika veikti referendumi vai sabiedriskās domas aptaujas par atbalstu lieliniekiem vai pretlielinieciskajiem spēkiem, balstoties uz kuriem, varētu veikt objektīvus secinājumus. Nav nekādas pārliecības par to, kuram reģionālajam spēlētājam par labu, piemēram, krievu vai ukraiņu zemnieki izdarītu savu izvēli, ja tiem būtu izvēles iespējas. Pateicības jūtas lieliniekiem par piešķirto zemi mijās ar naidu pret „sarkano” teroru.⁷⁰⁷ Uz arhīvu materiāliem bāzētajā pētījumā Krievijas mūsdienu vēsturniece L. Novikova pierāda, ka Krievijas ziemeļos bija novērojami labas sadarbības piemēri „balto” ģenerāļu un vietējo zemnieku, kā arī sociālistu revolucionāru starpā.⁷⁰⁸

Krievu pretlieliniecisko kustību ietekmēja sašķeltība, varas realizācijas daudzveidība, atšķirīgi redzējumi par Krievijas nākotni un sabiedroto izvēle. „Balto kustība” nebija vienota ārpolitikas īstenošanā. Krievu pretlielinieciskās kustības sabiedroto izvēle ir diskutabls jautājums vēstures zinātnē. Pozicionēšanās un sabiedroto noteikšanā svarīgas bija gan idejas, gan starptautiskā stāvokļa mainība.

Primāra bija izšķiršanās par izvēli globālā mēroga aktoru vidū starp divām Pirmajā pasaules karā iesaistītajām koalīcijām – starp Centrālo valstu bloku un Rietumu sabiedrotajiem. Demokrātijas atbalstītāji iestājās par sadarbību ar Krievijas impērijas sabiedrotajiem Pirmā pasaules kara apstākļos Lielbritāniju, Franciju un ASV, savukārt monarhisti meklēja sadarbības iespējas ar Vācijas militāristiem – viņus vienoja mērķis atjaunot monarhistisko iekārtu Krievijā un Vācijā. Piemēram, ar mērķi cīnīties pret Padomju Krieviju un panākt monarhijas atjaunošanu Krievijā, 1919. gada 22. jūlijā Berlīnē krievu monarhisti, vācu monarhisti un vācbaltiešu aristokrāti izveidoja Krievijas Militāri politisko apspriedi, kas vēlāk tika pārdēvēta par Krievijas Rietumu valdību. Par saviem bruņotajiem spēkiem valdība uzskatīja Latvijas un Lietuvas

⁷⁰⁵ Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 367.

⁷⁰⁶ Михайлов И.В. Аграрные реформы у белых (к постановке проблемы) // Научная конференция „Революция и реформы в России. Исторический контекст и современное содержание”. – М., 1999. – с. 292. – 295.

⁷⁰⁷ Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 3. Россия под большевиками. 1918–1924. – М.: Захаров, 2005. – с. 173.

⁷⁰⁸ Новикова Л.Г. Провинциальная „контрреволюция”: Белое движение и Гражданская война на русском Севере, 1917–1920. – М.: Новое литературное обозрение, 2011. – с. 10. – 11.

teritorijā veidoto Pāvela Bermonta–Avalova (*Павел Рафаилович Бермондт-Авалов*, 1877–1966/73/74) armiju, kuras neoficiālais pamatuzdevums bija Baltijas pakļaušana Vācijai, bet oficiālais atspoguļoja vienotas un nedalāmas Krievijas atjaunošanas kursu. Vācijas militāristi, tajā skaitā ģenerālis fon der Golcs un viņa domubiedrs majors Jozefs Bišofs (*Josef Bischoff*, 1872–1948), cerēja veidot Vācijas un Krievijas savienību pret Rietumu sabiedrotajiem, primāri Lielbritāniju.⁷⁰⁹ Balstoties uz arhīvu materiāliem, vēsturnieki ir noskaidrojuši, ka par minētajiem monarhistiski noskaņotajiem vācu un krievu pretlielinieciskās kustības plāniem bija zināms citiem cīņā par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā iesaistītajiem spēkiem – globālā, reģionālā un lokālā mēroga aktoriem. Piemēram, 1919. gada septembrī J. Pilsudskis sarakstē ar Polijas premjerministru I. Paderevski pārrunāja Varšavas interesēm neatbilstošos vācu un krievu pretlieliniecisko spēku plānus par monarhijas atjaunošanu Krievijā un Vācijā.⁷¹⁰ Arī Latvijas Pagaidu valdības rīcībā bija nonākuši dokumenti, kas apliecināja oficiālās Berlīnes atbalstu Krievijas brīvprātīgo rietumu armijai un no kuriem izrietēja, ka bermontieši saņēmuši no Vācijas valdības algu līdz 1919. gada 15. oktobrim. Uz kredīta P. Bermonta–Avalova karaspēkam no Vācijas tika piegādāti kara materiāli.⁷¹¹

Galveno uzmanību vēsturnieki tradicionāli ir pievērsuši krievu pretlieliniecisko spēku sadarbībai ar Antanti, turklāt šī sadarbība ir pētīta reģionālā griezumā. Ir pievērsta uzmanība krievu pretlieliniecisko valdību ārpolitikai, diplomātu darbībai ārzemēs, mēģinājumiem ietekmēt Rietumu sabiedrisko domu.⁷¹² Antantes lielvalstis apzinājās, ka, atšķirībā no lieliniekiem vai lokālajiem aktoriem, krievu pretlielinieciskā kustība varētu uzņemties pildīt daļu Krievijas impērijas savulaik noslēgto vienošanos, tajā skaitā par parādu atdošanu. Piemēram, kā raksta I. Feldmanis, Francija bija aizdevusi Romanovu impērijai 13 miljardus zelta rubļu un sākotnēji nebija ieinteresēta Krievijas sabrukumā.⁷¹³

⁷⁰⁹ Feldmanis I. Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzīšana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Sērija Latvija starptautiskajās attiecībās / sast. Alberts Sarkanis. – Nordik, 1999. – 31. lpp.; Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 397. lpp.; Varlavāns A. Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā. Pirmā desmitgade 1919–1929. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008. – 20. – 21. lpp.; Hiden J. The Baltic States and Weimare Ostpolitik. – London, 1987. – p. 17.

⁷¹⁰ Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 43. lpp.

⁷¹¹ Feldmanis I. Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzīšana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Sērija Latvija starptautiskajās attiecībās / sast. Alberts Sarkanis. – Nordik, 1999. – 33. – 34. lpp.

⁷¹² Колчак и интервенция на Дальнем Востоке. – Владивосток, 1997.

⁷¹³ Feldmanis I. Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzīšana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Sērija Latvija starptautiskajās attiecībās / sast. Alberts Sarkanis. – Nordik, 1999. – 32. lpp.

Globālie aktori mēģināja veicināt sadarbību krievu pretlieliniecisko spēku un lokālo proantantiski orientēto aktoru starpā. Uzskatāms piemērs bija britu mēģinājumi uzlabot attiecības starp Igauniju un ģenerāļa N. Judeniča vadītajiem krievu pretlielinieciskajiem spēkiem. 1919. gada 10. augustā savā darba kabinetā britu ģenerālis F. Māršs no nedaudzajiem „balto kustības” pārstāvjiem izveidoja Krievijas ziemeļrietumu apgabala valdību ar naftas magnātu armēni Stepanu Lianozovu (*Степан Геворгович Лианозов (Лианосян)*, 1873–1959) kā premjerministru. Valdības ministri parakstīja britu ģenerāļa sagatavoto līguma tekstu ar Igauniju, kurā tika atzīta tās neatkarība apmaiņā pret Igaunijas dalību uzbrukumā Petrogradai. Vēsturnieks A. Varslavāns norāda, ka Krievijas ziemeļrietumu valdība bija fikcija bez reālas varas. N. Judeničs ar šo valdību nerēķinājās un negrasījās par nopietnu uzskatīt arī aktu par Igaunijas suverenitātes atzīšanu. To apzinājās arī Igaunijas proantantiskie spēki. Līdzīgā veidā briti centās stimulēt Latvijas proantantisko spēku un P. Bermonta–Avalova armijas sadarbību apmaiņā pret Latvijas neatkarību, taču šie centieni neattaisnojās.⁷¹⁴

Mūsdienu vēsturnieki ir pētījuši arī proģermāniski noskaņotās krievu pretlielinieciskās kustības darbību. Vēsturnieki Jurijs Graždanovs (*Юрий Дмитриевич Гражданов*) un V. Zimina ir izpētījuši krievu pretlieliniecisko spēku un Vācijas politiķu un militārpersonu sadarbību Krievijas ziemeļrietumos, Ukrainā, Krimā un Donā, tajā skaitā analizējuši cīņu par līderību Krievijas dienvidu „baltajā kustībā” proantantiski noskaņotā ģenerāļa A. Deņikina un proģermāniski noskaņotā Pjotra Krasnova (*Пётр Николаевич Краснов*, 1869–1947) starpā. Pētnieki secina, ka, neraugoties uz proantantiskajām vai proģermāniskajām simpātijām, krievu pretlielinieciskās kustības līderi aizstāvēja vienu ideju, ka „Krievijai pašai ir jāglābj Krievija”, taču šī mērķa labad taktisku apsvērumu dēļ ir pieļaujama sadarbība ar jebkuru potenciālo ārvalstu sabiedroto.⁷¹⁵ Salīdzinājumā ar lielinieku līderiem, „baltie” ģenerāļi bija vairāk uzticīgi saviem principiem, taču arī krievu pretlielinieciskā kustība praktizēja reālpolitiku un manipulēja ar valstiskuma alternatīvām.

Līdz šim salīdzinoši maz pētīta ir krievu pretlielinieciskās kustības sadarbība ar jaunveidotajām valstīm Somijā, Baltijā, Polijā, Ukrainā, Dienvidkaukāzā. Pēdējā desmitgadē

⁷¹⁴ Varslavāns A. Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā. Pirmā desmitgade 1919–1929. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008. – 24. lpp. *Skatīt arī*: История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 632.

⁷¹⁵ Зими́на В.Д., Гражданов Ю.Д. Союз орлов: Белое дело России и германская интервенция в 1917–1920 гг. – Волгоград, 1997. – с. 194. – 196., 248. – 249.

radītie pētījumi apliecina aktoru nespēju vienoties par konceptuāliem jautājumiem.⁷¹⁶ Galvenais sadarbības šķērslis bija apdraudējums, ko savstarpēji radīja krievu pretlielnieciskie spēki, Polija un proantantiskie lokālā mēroga aktori. Ē. Jēkabsons norāda, ka P. Bermonta–Avalova armija, kurā apvienojās vācu karavīri un monarhistiski noskaņotie krievi (pēc E. Andersona aprēķiniem, krievu bija tikai 25%; minētie aprēķini sakrīt ar A. Perrota datiem, sakaņā ar kuriem vācu īpatsvars sasniedza līdz pat 75%; pēc A. Strangas datiem, vācu īpatsvars nepārsniedza 66%)⁷¹⁷, varēja apdraudēt ne tikai proantantiskās valdības Baltijas valstīs, bet arī reģionālā līmeņa aktoru Poliju. Apzinoties apdraudējumu, 1919. gada augustā Polija apturēja brīvprātīgo vervēšanu un nosūtīšanu uz krievu pretlielniecisko spēku armijām ziemeļos (šajā laikā lielākā daļa krievu karavīru, galvenokārt bijušo kara gūstekņu, kas tika sūtīti no Vācijas un Polijas uz N. Judeniča armiju cauri Latvijai, tika aizturēti Jelgavā un iekļauti P. Bermonta–Avalova karaspēkā), bet 1919. gada beigās Polijas Ģenerālštābs sāka apsvērt iespēju par karadarbības izvērsšanu pret P. Bermonta-Avalova armiju, saskatot iespējas ne tikai savu pozīciju stiprināšanā uz vietas Polijā, bet arī ietekmes palielināšanai Lietuvas un Latvijas teritorijās (J. Pilsudska „federācijas projekts”), kur koncentrējās bermontieši. Lokālā mēroga aktori Lietuva un Latvija apzinājās Polijas ekspansionālos nolūkus un atteicās izlaist Polijas karaspēku cauri savai teritorijai, kas oficiāli tika motivēts ar vēlmi iesaistīties cīņā pret bermontiešiem.⁷¹⁸ Paralēli tika meklētas sadarbības iespējas bermontiešu un Polijas starpā, tajā skaitā tika izskatīta iespēja sadalīt Baltiju ietekmes sfērās. Ē. Jēkabsons secina, ka Varšava nebija ieinteresēta sadarbībā ar P. Bermonta-Avalova karaspēku vairāku iemeslu dēļ. Pirmām kārtām, P. Bermonta-Avalova karaspēka pozīciju nostiprināšanās samazinātu (varbūt arī neitralizētu) neatkarīgu Baltijas valstu pastāvēšanas iespēju un līdz ar to neatbilstu Polijas mērķim – vājināt Krieviju (šinī gadījumā „balto”) un stiprināt savu ietekmi Baltijā. Otrām kārtām, P. Bermonta karaspēks varēja stiprināt tradicionālās Polijas pretinieces – Vācijas – pozīcijas. Trešām kārtām, Polijai vajadzētu rēķināties

⁷¹⁶ Brigemans K. Igaunijas Neatkarības karš un Krievijas Pilsoņu kara Petrogradas fronte (1918–1920) // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – VIII – Rīga, 2007. – 56. – 74. lpp.; Чапенко А. История русского антибольшевистского движения на территории Латвии в 1918–1919 гг. – Мурманск, 2006.

⁷¹⁷ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 523. lpp.; Parrott A. The Baltic States from 1914 to 1923: The First World War and the Wars of Independence // The Baltic Defence Review. – 2002. – Vol. 2. – No. 8. – p. 151.; Stranga A. Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads. – Rīga, 2008. – 404. – 405. lpp.

⁷¹⁸ Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 41., 42. lpp.

ar Antantes lielvalstu, visticamāk, negatīvo pozīciju, ja Polija uzsāktu sadarbību ar vāciešiem Baltijā P. Bermonta-Avalova karaspēka veidolā.⁷¹⁹

Krimā P. Vrangelis vēlējās izveidot alternatīvu valstiskumu lielnieciskajai Krievijai, kas praksē apliecinātu, ka ir labāks un iepatīkots arī Padomju Krievijas cilvēkiem, kuri tiektos uz „Baltās Krievijas modeli” un gāztu lielnieku varu Iekškrēvijā. Alternatīvas meklējumi Krimā apliecināja, ka krievu pretlielnieciskā kustība, līdzīgi kā citi aktori, mēģināja mācīties no pieļautajām kļūdām. Piemēram, P. Vrangelis saprata zemes jautājuma svarīgumu atbalsta gūšanā vietējo iedzīvotāju vidū, tāpēc iepriekš zemniekiem sadalīto muižnieku zemi viņš nepieprasīja atpakaļ. Zemniekiem vajadzēja samaksāt muižniekiem simbolisku summu par iegūto zemi. Ne pārāk lielas, taču zināmas sekmes „Baltās Krievijas modelim” bija starptautiskajā līmenī, jo izdevās iegūt *de facto* atzīšanu no Francijas. Krimas alternatīva varēja sevi mēģināt apliecināt tikai, gūstot vēl lielāku Rietumu sabiedroto atbalstu un ieilgstot Padomju Krievijas iekšējiem un ārējiem konfliktiem citviet postimpērijas telpā. Vairums vēsturnieku uzskata, ka Krimas alternatīvai punktu pielika 1920. gada 12. oktobrī noslēgtais pamiers Padomju Krievijas un Polijas starpā, jo atbrīvojās Polijas frontē iesaistītās Sarkanās armijas vienības un apakšvienības, kas tika pārsvietas cīņā pret P. Vrangeļa karavīriem Krimā.⁷²⁰

Lielnieku stratēģiskās intereses un taktika

Lielnieki nepaļāvās uz sabiedrības atbalstu. Lielnieku neveiksmi apliecināja Satversmes sapulces vēlēšanas, kas notika no 1917. gada 12. novembra līdz 1918. gada janvāra sākumam un kurās lielnieku kandidāti ieguva tikai 23,7% balsu (atbalsts sociālistiem revolucionāriem sasniedza 38%, par dažāda spektra nacionālajām partijām kopā tikai nodoti 26% balsu, atlikušos 12,3% saņēma labējās partijas un mazinieki).⁷²¹ Balsojums atspoguļoja Krievijas sabiedrības struktūras īpatnību – milzīgo zemniecības īpatsvaru (aptuveni 80%) un polietniskumu. Vēlēšanas ietekmēja lielnieku veiktais valsts apvērsums un propaganda armijā, kas veicināja partijas popularitātes pieaugumu, taču iegūtais rezultāts Satversmes sapulces vēlēšanās nebūt

⁷¹⁹ Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 50. lpp. *Skatīt sīkāk:* Paluszyński T. Walka o niepodległość Łotwy 1916–1921. – Poznań, 1997. – s. 241.

⁷²⁰ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 709. – 711.

⁷²¹ Kopā Satversmes sapulces vēlēšanās tika ievēlēti 707 deputāti. Krievijas postimpērijā lielākā daļa vēlētajū, visvairāk zemnieki savas balsis atdeva par sociālistiem revolucionāriem, pilsētnieki faktiski vienādās daļās par savām partijām uzskatīja lielniekus un kadetus. *Skatīt sīkāk:* История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 488. – 490.; Карр Э. Русская революция от Ленина до Сталина. 1917–1929 / пер. с англ. Л.А. Черняховской. – М., „Интер–Версо”, 1990. – с. 14.

neapmierināja lielinieku līderus. Atbilstoši demokrātiskajai procedūrai, lieliniekiem vajadzēja nodot varu vēlēšanās uzvarējušajiem sociālistiem revolucionāriem, taču lielinieki izvēlējās citu alternatīvu – Satversmes sapulces padzīšanu un varas sagrābšanu. Lielinieku interesēs nebija ne vēlēšanas, ne referendumi, kas varēja apdraudēt jau tā nestabilās pozīcijas; viņiem bija nepieciešama diktatūra – varas noturēšana, nerēķinoties ar demokrātiskiem principiem un izmantojot militāru spēku, teror, cita veida represijas, arī viltību un pragmatismu, īstenojot reālpolitiku starptautiskajās attiecībās.

Lielinieku interesēs pēc Oktobra apvērsuma bija padomju varas nostiprināšana un tās izplatīšana Krievijas postimpērijā un ārpus tās robežām. Lielinieku postulētā tautu pašnoteikšanās ideja sasaucās ar revolūcijas eksporta ideju.

Krievijas postpadomju vēsturnieks S. Ļeonovs un britu vēsturnieks K. Rīds secina, ka lielinieku apvērsums, kas tika pasniegts kā ceļš uz patiesu demokrātiju, realitātē izvērtās par ceļu uz diktatūru. S. Ļeonovs ir pārliecināts, ka padomju sistēmas ģenēzē svarīga bija patvaldības pārvaldes tradīciju inerence, kas tika realizēta sarežģītajos cīņās par varu apstākļos. Padomju sistēmā ienāca patvaldībai raksturīgās iezīmes, ko lielinieki pastiprināja – varas centralizācija, neiecietība pret oponentiem, varas centieni monopolizēt visu politisko telpu, specdienestu milzīgā ietekme, birokratizācija, lielinieku transformēšanās par „valdošo kārtu”. Būtībā lielinieku diktatūra tika veidota uz cara laika politiskās kultūras pamatelementiem. K. Rīds norāda, ka lieliniecisma kulturālā dimensija bija stipri atšķirīga gan no klasiskā marksisma, gan no Rietumu liberālās kultūras tradīcijām un vērtībām (demokrātija, pilsoniska sabiedrība, tiesiska valsts).⁷²² Līdzīgās domās ir Krievijas vēsturniece Jeļena Gimpelsone (*Елена Григорьевна Гимпельсон*), kura rakstīja, ka tēze par varas nodošanu strādnieku rokās reāli praksē neapstiprinājās. Padomju sistēmas centrālajā aparātā vairākumu veidoja no turīgām ģimenēm cēlušies lielinieki ar vidējo vai augstāko izglītību, kuri uzskatīja sevi par strādnieku interešu aizstāvjiem. Lielinieku vidū bija arī margināli, kas vēlējās paaugstināt savu sociālo statusu.⁷²³

Amerikāņu vēsturniece Š. Ficpatrika un vācu vēsturnieks Manfreds Hildermaijers (*Manfred Hildermeier*) norāda, ka centralizētā, birokrātiskā un autoritārā režīma rašanās iemesli Krievijā bija dažādi – sabiedrības strukturālās izmaiņas un pārmaiņas sociālajās attiecībās, kolektīvo vērtību dezintegrācija, pilsētu un lauku interešu diferenciacija, militarizētās kultūras

⁷²² Леонов С.В. Рождение советской империи: государство и идеология в 1917–1922 гг. – М., 1997.; Read C. Values, Substitutes, and Institutions: The Cultural Dimension of the Bolshevik Dictatorship // *The Revolution and the Civil Wars* / Ed. by V.N. Brovkin. – New Haven and London. 1997. – p. 298. – 318.

⁷²³ Гимпельсон Е.Г. Формирование советской политической системы. 1917–1923. – М., 1995.

formēšanās.⁷²⁴ Īpaši padomju valstiskuma elementi bija Sarkanā armija un specdienesti. Amerikāņu vēsturnieks Marks fon Hāgens (*Mark von Hagen*) uzskata, ka lielinieki ienesa militarizācijas kultūru gan pārvaldē, gan armijā, gan specdienestos.⁷²⁵

Atšķirībā no citiem cīņā par varu iesaistītajiem aktoriem, lielinieki padarīja vardarbību par klātesošu ikdienas dzīvē, to centralizējot.

Lielineku stratēģiskais mērķis bija jauna pasaules kārtība, balstīta uz sociālisma un internacionālisma principiem. Kā norāda M. Makmilana, pēc Pirmā pasaules kara būtībā sadūrās trīs piedāvātie pasaules kārtības modeļi – „klasiskais” (reālpolitika un spēku līdzsvars), „demokrātiskais” (pašnoteikšanās un kolektīvā drošība), kā arī „lielinieciskais” (sociālisms un internacionālisms). Katrs modelis paredzēja konkrētus starptautiskās kārtības veidošanas kritērijus. 1919. gadā (laikā, kad notika Parīzes miera konference, kur sadūrās divi jaunās pasaules kārtības modeļi – „klasiskais” un „demokrātiskais”) lielinieki aicināja uz Maskavu Eiropas kreisā spārma partiju pārstāvjus, lai veidotu Komunistu internacionāli (*Kominterni*), kas būtu pasaules revolūcijas koordinācijas centrs. Kaut arī līdz tam pasaulē eksistējošos starptautisko attiecību principus un metodes lielinieki uzskatīja par novecojušiem, taktisku apsvērumu dēļ viņi tās pielietoja un pilnveidoja. R. Paipss raksta, ka lielinieki īstenoja „tradicionālo ārpolitiku” un „revolucionāro ārpolitiku”.⁷²⁶ Lai kontaktētos ar nelielinieciskajām valdībām, lielinieki izveidoja Ārlietu komisariātu, kas ārēji funkcionēja atbilstoši pieņemtajām diplomātiskajām normām. Komisariāta darbiniekiem tika atļauts izmantot bijušās Krievijas impērijas telpas Zviedrijā, Šveicē un Vācijā. Savukārt, tā dēvētā „revolucionārā diplomātija” tika īstenota gan caur speciāli veidoto „revolucionārās diplomātijas” institūciju – *Kominterni*, gan caur lielineku ietekmes aģentiem. Ārlietu komisariāts nepalaida garām iespējas iesniegt protestus pret citu valstu jaukšanos Padomju Krievijas iekšējās lietās un tanī pašā laikā pats regulāri neievēroja šo principu.

Bija acīmredzams, ka daudzviet Eiropā virmo revolūcijas elpa; daļa Eiropas sabiedrības, primāri karavīri un strādnieki revolucionarizējās, kontinentu pāršalca demonstrācijas un streiki. Piemēram, Vācijā 1917. gadā oficiāli tika reģistrēts 561 streiks, kuros kopā piedalījās aptuveni

⁷²⁴ Fitzpatrick S. *The Civil War as a Formative Experience // Bolshevik Culture. Experience and Order in the Russian Revolution.* – Bloomington and Indianapolis. 1985. – p. 57. – 76.; Хильдермайер М. Цена победы: гражданская война и её последствия // *Гражданская война в России: перекрёсток мнений.* – М., 1994. – с. 320.

⁷²⁵ Von Hagen M. *Soldiers in the Proletarian Dictatorship: The Red Army and the Soviet Socialist State, 1917–1930.* – Ithaca and London, 1990. – p. 4. – 5.

⁷²⁶ Пайпс Р. *Русская революция: В 3 кн. Кн. 2. Большевики в борьбе за власть. 1917–1918.* – М.: Захаров, 2005. – с. 300. – 301.

667 000 streikotāju.⁷²⁷ Postimpēriskā kārtība Eiropas centrālajā daļā un austrumos, ko varēja būtiski ietekmēt lieliniecisms, līdzīgi kā mūsdienās radikālais islāms daudzviet pasaulē, bija tas, kas uztrauca Rietumu līderus. Pēckara pasaules jaunās kārtības veidošanā bija novērojamas gan iepriekšējo gadsimtu idejas (ietekmes telpu dalīšana, reparācijas), gan jaunās idejas – pašnoteikšanās tiesības un plebiscīti, kolektīvās drošības ideja.⁷²⁸

Stratēģisko mērķi lieliniekiem vajadzēja sasniegt apstākļos, kas prasīja saspringtu darbību ārpolitikas jomā, pirmām kārtām attiecībās ar Berlīni. Tikai pēc Vācijas kapitulācijas Rietumu frontē 1918. gada 11. novembrī lielinieki ar pilnu sparū varēja ķerties pie primārā ārpolitiskā mērķa – proletariāta revolūcijas eksporta jeb pasaules sovetizācijas – realizēšanas. Lielā mērā balstoties uz iegūto pieredzi Somijas Pilsoņu karā 1918. gada sākumā un padomju valstiskuma veidošanā Ukrainas austrumdaļā, kā arī aizgūstot Vācijas „vasalvalstiņu” formēšanas praksi, lielinieki īstenoja ekspansiju, pēc viena šablona radot padomju valdības un proklamējot padomju republikas gan Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā – Igaunijā, Latvijā, Lietuvā, Baltkrievijā, Polijā, Ukrainā un Besarābijā (Moldovā) – , gan Dienvidu un Dienvidaustrumu perifērijā – Kaukāzā un Centrālāzijā – , gan ārpus Krievijas impērijas robežām esošajā Ungārijā.⁷²⁹

Atšķirīgu laika posmu Ukrainas austrumu un dienvidu daļā 1917./1918. gada ziemā un 1918. gada pavasarī pastāvēja dažādi padomju veidojumi – Ukrainas Tautas Padomju Republika (centrs Kijeva), Doņeckas–Krivorožskas Padomju Republika (centrs Luganskā), Odesas Padomju Republika (centrs Odesā) – , kuru krišanu izraisīja ārējais faktors – vācu karaspēka ofensīva. 1918. gada martā (pēc Brestļitovskas miera līguma parakstīšanas) minētie padomju veidojumi tika apvienoti Ukrainas Padomju Republikā (centrs Harkovā), kas nebija suverēns valstisks veidojums, jo atradās Padomju Krievijas sastāvā. Ukrainas Padomju Republika pastāvēja līdz vācu karaspēka uzbrukumam 1918. gada aprīlī.

Pirms vācu karaspēka ofensīvas 1918. gada pirmajos mēnešos padomju veidojumi pastāvēja arī Krimā (Taurijas Padomju Sociālistiskā Republika), Latvijas teritorijas ziemeļu un austrumu daļā, kā arī Igaunijas teritorijā. Gluži tāpat kā padomju veidojumi Ukrainas teritorijā, arī minētie veidojumi Krimā, Latvijas un Igaunijas teritorijās nebija suverēni, tie bija cieši saistīti ar Padomju

⁷²⁷ Šalda V. Vācijas impērija 1871–1918. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2009. – 805. lpp.

⁷²⁸ MacMillan M. Paris 1919: Six Months That Changed the World. – London, 2001. – p. 494.

⁷²⁹ White J.D. National Communism and World Revolution: The Political Consequences of German Military Withdrawal from the Baltic Area in 1918 – 1919 // Europe–Asia Studies. – 1994. – Vol. 46. – No. 8. – p. 1349. – 1369. *Skatīt arī:* Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 365.

Krieviju.⁷³⁰ Vēsturnieks E. Andersons norāda, ka drīz pēc lielinieku apvērsuma 1917. gada rudenī V. Ļeņins piedāvāja P. Stučkam dibināt padomju republiku Latvijas teritorijā, taču latviešu lielinieki nevēlējās formāli atdalīties no lielinieciskās Krievijas, jo, būdami doktrināli internacionālisti, viņi nesaprata V. Ļeņina sovetizācijas stratēģiju un varbūt arī negribēja uzņemties atbildību. Kad kļuva skaidri vācu nodomi par Baltijas teritorijas vasalizāciju, Brestļitovskas miera sarunu laikā Padomju Krievijas valdība atkal ieteica latviešu un igauņu lieliniekiem proklamēt padomju republikas, iesaistot to valdībās populāras personas, bet latviešu un igauņu lielinieki atkārtoti noraidīja priekšlikumu veidot fiktīvas Maskavas kontrolē esošas padomju valdības.⁷³¹ Tikai pēc trešā uzaicinājuma 1918. gada rudenī un visai negribīgi latviešu un igauņu lielinieki dibināja padomju republikas. Uzmanības vērts ir vēsturnieka J. Šiliņa pieņēmums, ka, ar mērķi simbolizēt jaunās padomju varas Latvijas teritorijā leģitimitāti un pārmantojamību, par Padomju Latvijas proklamēšanas vietu 1918. gada decembrī tika izvēlēta Valka – pirmā padomju valstiskuma „Iskolata republikas” (1917. gada decembris–1918. gada februāris) galvaspilsēta.⁷³²

Padomju ekspansijas mērķis 1918. gada rudenī bija nomainīt līdz šim valdošo Vācijas dominanci Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā pret Padomju Krievijas dominanci, kā arī neitralizēt uz Berlīni vai Rietumu sabiedrotajiem orientētu valstiskuma alternatīvu atbalstītājus un paplašināt ekspansiju, dodoties tālāk uz Eiropas vidieni un rietumdaļu. Padomju Krievijas Tautas komisāru padome paziņoja par kontroles atjaunošanu līdz tam Vācijas karaspēka okupētajās teritorijās, tādējādi atsakoties atzīt nelielinieku veidotās valstis Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā. 1918. gada 29. novembrī Padomju Krievijas Bruņoto spēku virspavēlniekam Jukumam Vācietim (1873–1938) adresētā V. Ļeņina telegramma atspoguļo lielinieku patiesos nodomus: „Mūsu armijai dodoties Rietumu virzienā, tiks dibinātas arī vietējās padomju republikas. Šie valstiskie veidojumi mums palīdzēs atbrīvoties no Ukrainas, Lietuvas, Latvijas un Igaunijas šovinistiem (domātas vietējās pretlielinieciskās valdības – A.M.). Mēs arī spēsim izvairīties no

⁷³⁰ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 256. lpp.; Blūzma V. Kreisā radikālisma viļņa Latvijā (1917. g. marts – 1920. g. janvāris) vēstures problēmas un to atspoguļojums historiogrāfijā. Promocijai izvirzīto darbu kopsavilkums. – Rīga, 1998. – 4. – 5., 14. lpp.; Feldmanis I. Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzīšana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Sērija Latvija starptautiskajās attiecībās / sast. Alberts Sarkanis. – Nordik, 1999. – 20. lpp.

⁷³¹ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 298. lpp.

⁷³² Šiliņš J. Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība (1918. gada decembris – 1919. gada jūnijs). Promocijas darbs. – Rīga, 2011. – 66. – 67. lpp.

maldīgā priekšstata, ka teritorijas tiek okupētas. Mēs radīsim labvēlīgu atmosfēru tālākai armijas virzībai.⁷³³

Atzīstot no Maskavas organizēto padomju republiku veidošanu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā, jāapzinās arī vietējo iedzīvotāju salīdzinoši lielais atbalsts padomju varai. Ņemot vērā, ka lieliniekiem tomēr izdevās daudzviet Krievijas postimpērijā atkārtoti izveidot padomju satelītus, kas pastāvēja atšķirīgu laika posmu, nešķiet realitātei atbilstoša T. Rauna tēze, ka vācu okupācijas apstākļos tika likvidēts lielinieku propagandas potenciāls.⁷³⁴

A. Solžeņicins ir izpētījis, ka ukraiņu un poļu, arī krievu pretlieliniecisko spēku īstenotie ebreju *pogromi* būtiski ietekmēja sabiedrisko domu un politiķu nostāju Rietumos. Viens no galvenajiem militārās intervences Krievijā atbalstītājiem V. Čērčils atklāti paziņoja A. Deņikinam, ka gūt atbalstu Lielbritānijas sabiedrībā un parlamentā vienotās un nedalāmās Krievijas aizstāvjiem būs sarežģīti, ja turpināsies *pogromi*. Vēršanās pret ebrejiem nemazinājās, kas, kā norāda A. Solžeņicins, zināmā mērā ietekmēja Antantes lielvalstu atbalsta apmērus A. Deņikinam.⁷³⁵ Gluži tāpat kā citi reģionālā mēroga aktori, arī lielinieki līdzdarbojās ebreju likvidācijas akcijās Krievijas postimpērijas rietumdaļā, taču mazākā apmērā. Turklāt lielinieki saprata, ka citu reģionālo un lokālo aktoru vēršanos pret ebrejiem ir iespējams izmantot savās interesēs. Piemēram, pēc kontroles iegūšanas pār Ukrainas galvaspilsētu Kijevu lielinieku oficiālie laikraksti tika publicēti trīs valodās – krievu, ukraiņu un jidišā. Kā apgalvo A. Solžeņicins, tādā veidā lielinieki koordinēti raisīja simpātijas vietējā un starptautiskā sabiedrībā. Apzinoties negācijas starptautiskā mērogā, lielinieku kontrolēto militāro vienību vēršanās pret ebrejiem tika noklusēta – gan 1918. gada pavasara lozungs „Sit žīdus un buržujus”, gan lielinieku kavalēristu īstenotie *pogromi* atkāpšanās laikā no Polijas 1920. gada augustā.⁷³⁶

Kā noskaidrots, lielinieku politika bija vērsta uz varas centralizāciju, taču kā politikas pagaidu taktikas līdzeklis tika izspēlēta decentralizācijas kārts nacionālās pašnoteikšanās formā. Vairuma Rietumvalstu vēsturnieku skatījumā 1917. gada 2. (15.) novembrī pieņemtajai Tautu tiesību deklarācijai, kas akceptēja nāciju pašnoteikšanās tiesības, lielinieku redzējumā bija pagaidu raksturs; tas bija apmāns, aiz kura slēpās citi mērķi.⁷³⁷ Amerikāņu vēsturnieks Stīvens

⁷³³ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 367. lpp.; White J.D. National Communism and World Revolution: The Political Consequences of German Military Withdrawal from the Baltic Area in 1918 – 1919 // Europe–Asia Studies. – 1994. – Vol. 46. – No. 8. – p. 1362. – 1363.

⁷³⁴ Raun T. Estonia and the Estonians. Second edition. – Hoover Institution Press, 1991. – p. 107.

⁷³⁵ Солженицын А.И. Двести лет вместе: В 2 ч. Ч. 2. 3-е изд. – М.: Русский путь, 2010. – с. 154. – 155.

⁷³⁶ Turpat. – 154. – 155., 157. lpp.

⁷³⁷ Hirsch F. Empire of Nations. Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union. – Ithaca and London: Cornell University Press, 2005.; Martin T. The Affirmative Action Empire: Nations and nationalism in the Soviet

Blenks (*Stephen Blank*), kurš ir publicējis pētījumu par J. Staļinu kā nacionālo lietu tautas komisāru, uzskata, ka lielinieki turpināja carisma politiku attiecībā uz minoritāšu rusifikāciju un to kultūras potenciāla neitralizāciju. Lielinieku līderi rīkojās atbilstoši politiskajai situācijai. Tiklīdz nekrievu apdzīvotās postimpērijas teritorijas tika iekarotas, tās ieguva padomju valstiskuma fikciju.⁷³⁸

V. Vilsona piedāvātā tautu pašnoteikšanās ideja bija ideālistiska, liberāldemokrātiskā un kristīgā tradīcijā balstīta, savukārt lielinieku līderu redzējumā tautu pašnoteikšanās padomju republiku formā tika uzlūkota kā pagaidu risinājums „sarkanā” pasaulē bez robežām. Turklāt, atbilstoši lielinieku vīzijai, pašnoteikšanās bija nevis visas tautas, bet strādnieku (vienas sociālās grupas) prerogāta, proti, pašnoteikšanās tika uzlūkota šķiriskā griezumā.⁷³⁹ Vācijas vēsturnieks Viktors Dēninghaus (*Victor Dönninghaus*) ir izpētījis, ka J. Staļins kā nacionālo lietu tautas komisārs savās runās un darbos iestājās nevis par konkrētu tautu, bet par konkrētas tautas strādnieku tiesībām uz pašnoteikšanos un mērķtiecīgi veidoja nacionālo kompartiju komitejas kā potenciālās Maskavas kontrolēto padomju valstiskumu proklamētājas un vadītājas. Nekrievu lielinieki bija instruments padomju varas stiprināšanai Krievijas postimpērijas perifērijā.⁷⁴⁰ Lielinieki apzinājās, ka savu mērķu sasniegšanai ir nepieciešams īslaicīgi apvienot sociālās un nacionālās idejas mobilizējošo potenciālu. Lielinieku līderu vidū uzvarēja nevis aicinājums pasludināt nacionālismu par ienaidnieku, pret kuru ir jāīsteno bezkompromisu cīņa, bet J. Staļina piedāvātā taktika – sniegt atbalstu nacionāli noskaņoto perifēriju strādniecībai un paralēli veicināt šķelšanos sociālo grupu starpā.⁷⁴¹

Diskutabls ir jautājums par lielinieku valstiskuma vīziju, tajā skaitā par federācijas veidošanu. Daļa vēsturnieku uzskata, ka pēc revolūcijas federācijas veidošana bija piespiedu pasākums un kompromiss vecās impērijas sabrukuma apstākļos, sava veida pagaidu pārejas pasākums uz centralizētu unitāru sociālistisku valsti. Amerikāņu vēsturnieks un politologs R. Sanijs uzskata, ka cīņas par varu apstākļos lielinieki apzināti mudināja nacionāldemokrātiskos spēkus postimpērijas perifērijā uz konfrontāciju, piedāvājot kļūt par unitāras sociālistiskas valsts

Union, 1923–1939. – Ithaca, L.: Cornell UP, 2001.; Дёнингдаус В. В тени „Большого брата”: Западные национальные меньшинства в СССР (1917–1938 гг.). – М.: РОССПЕН, 2011. – с. 39., 45.

⁷³⁸ Blank S. *The Sorcerer as Apprentice: Stalin as Commissar of Nationalities, 1917–1924.* – Westport, CT, 1994. – p. 126.

⁷³⁹ Martin T. *An Affirmative Action Empire: The Soviet Union as the Highest form of Imperialism // A State of Nations. Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin / eds. Ronald Grigor Suny and Terry Martin.* – Oxford University Press, 2001. – p. 67.

⁷⁴⁰ Дёнингдаус В. В тени „Большого брата”: Западные национальные меньшинства в СССР (1917–1938 гг.). – М.: РОССПЕН, 2011. – с. 43. – 44.

⁷⁴¹ Martin T. *The Affirmative Action Empire: Nations and nationalism in the Soviet Union, 1923–1939.* – Ithaca, L.: Cornell UP, 2001.

sastāvdaļu ar privileģētu stāvokli strādniecībai. R. Sanija skatījumā padomju federācijas modeļa realizācija liecina par neticību lielnieku vidū pasaules revolūcijas idejai.⁷⁴² Pretējās domās ir V. Dēninghauss, kurš ir pārliecināts, ka lielnieku līderu skatījumā spēcīga, centralizēta valsts bija vislabākais placdarms revolūcijas izplatīšanai citviet pasaulē.⁷⁴³

Pēc Vācijas kapitulācijas Pirmajā pasaules karā lielnieku līderu vidū stiprinājās pārliecība, ka jāveido centralizēta federācija, kas, protams, izvirzīja vairākus jautājumus – kādām nācijām un teritorijām vajadzētu iekļauties šajā federācijā, kādi būs federatīvo attiecību pamatprincipi un kompetences sadalījums centra un federācijas subjektu starpā, vai padomju federācija teritoriāli iekļausies bijušās Krievijas impērijas teritorijas ārējās robežās, vai līdz ar apvienošanos tiks īstenots nāciju pašnoteikšanās princips? Visi minētie jautājumi palika atklāti, to risināšana bija atkarīga no daudziem apstākļiem, primāri no gala iznākuma cīņā par varu. 1919. gadā uzskatāmi parādījās lielnieku mēģinājumi veidot federāciju. V. Blūzma norāda, ka 1918. gada nogalē izveidotā Padomju Latvija līdz 1919. gada jūnijam būtībā bija valstiska autonomija Krievijas Sociālistiskās Federatīvās Padomju Republikas (KSFPR) sastāvā, bet pēc 1919. gada 1. jūnija Viskrievijas Centrālā izpildkomiteja dekrēta par padomju republiku militāri politiskās savienības izveidošanu, kad svarīgi resursi – bruņotie spēki, transports u.c. – nonāca KSFPR pārziņā, ir jārunā par unitāras Padomju valsts veidošanas sākumu.⁷⁴⁴ Maskētā veidā atdzima impērijas ideja padomju veidolā, ko politiski militārā stāvokļa dēļ 1919. gadā vēl nebija iespējas realizēt. Taču pagāja tikai pāris gadi, un lielnieki radīja „padomju impēriju”.⁷⁴⁵

Izaicinot citu piedāvāto valstiskuma alternatīvu aizstāvjus, lielnieki deva iespēju izaicinātajiem apšaubīt lielnieku režīma leģitimitāti Maskavā un uz vietām Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā.

⁷⁴² Suny R.G. *The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union.* – Stanford, 1993. – p. 89. – 83.

⁷⁴³ Дёнингхаус В. В тени „Большого брата”: Западные национальные меньшинства в СССР (1917–1938 гг.). – М.: РОССПЕН, 2011. – с. 629.

⁷⁴⁴ Blūzma V. Kreisā radikālisma viļņa Latvijā (1917. g. marts – 1920. g. janvāris) vēstures problēmas un to atspoguļojums historiogrāfijā. Promocijai izvirzīto darbu kopsavilkums. – Rīga, 1998. – 18. lpp.

⁷⁴⁵ Suny R.G. *The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union.* – Stanford, 1993. – p. 89. – 83.; Мошелков Е.Н. Национально-государственная проблема в переходном процессе: опыт России (1917–1922 гг.) // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 1996. – № 1. – с. 17. – 37.; Smith J. *The Bolsheviks and the National Question, 1917–1923.* – Basingstoke, 1999.

Polijas stratēģiskās intereses un taktika

Pēc Pirmā pasaules kara Polijai bija izdevīgas pozīcijas, lai no impērijas subcentra izvirzītos par reģionāla mēroga aktoru ar potenciālu nākotnē pievienoties globālā mēroga aktoriem. M. Makmilana norāda, ka Polijas labās izredzes primāri noteica trīs lietas:

Pirmām kārtām, visi trīs Polijas sadalītāji – Austroungārija (sadalīšanas brīdī Austrija), Vācija (sadalīšanas brīdī Prūsija) un Krievija – bija Pirmā pasaules kara zaudētājvalstis.

Otrām kārtām, atšķirībā no citām Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas teritoriālām vienībām, tikai Polijai bija nepārprotams atbalsts Rietumu sabiedroto vidū patstāvīgam valstiskumam. Viena no V. Vilsona prasībām bija brīva Polija.

Trešām kārtām, poļiem bija „pilna nācija” ar pabeigtu sociālo struktūru. Turklāt, atšķirībā no citiem, nacionālisma ideja nebija sveša visām poļu sabiedrības grupām – šlahtiņiem (muižniekiem), inteliģencei, darba devējiem un darba ņēmējiem.⁷⁴⁶

Polijas stratēģiskais mērķis bija valstiskuma un varenības atjaunošana bijušās Žečpospolitas uzlabotā veidolā. Tiesa, atšķirās līderu piedāvātās valstiskuma formas un robežas – nacionāldemokrāti R. Dmowska vadībā iestājās par „inkorporatīvo programmu” jeb „Lielu Poliju” 1772. gada robežās (Lietuvas, Baltkrievijas un Ukrainas zemju iekļaušana Polijā un polonizācijas īstenošana attiecībā pret lietuviešiem, baltkrieviem un ukraiņiem), bet pilsudskieši – par „federatīvo programmu” jeb federāciju Polijas vadībā. Polijas nacionālais līderis J. Pilsudskis izvirzīja ideju par robežrepubliku federāciju no Baltijas jūras līdz Melnajai jūrai (*Międzymorze*). Pamatu federācijai vajadzēja veidot Polijai, Lietuvai, Baltkrievijai un Ukrainai, bet perspektīvā, kā uzskatīja J. Pilsudskis, federācijai varētu pievienoties Latvija, Igaunija, Somija un Rumānija, iespējams, pat Dienvidkaukāza valstis. Protams, vadošā loma šādā federācijā piederētu Polijai, kas koordinētu politiku gan Austrumu, gan Rietumu virzienā.⁷⁴⁷ Lai realizētu šo ideju, J. Pilsudskim bija jātiek galā ar vairākiem uzdevumiem – jāsaņem globālā mēroga aktoru atbalsts (tāds atbalsts tika saņemts no Francijas, kas Polijā saskatīja potenciālo sabiedroto Vācijas ierobežošanā, vēlāk arī kā valni pret lieliniekiem), jāaptur „balto” ģenerāļu sekmīgais uzbrukums

⁷⁴⁶ MacMillan M. Paris 1919: Six Months That Changed the World. – London, 2001. – p. 207. – 229.; Manela E. The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism. – Oxford University Press, 2007.

⁷⁴⁷ Deiviss N. Eiropas vēsture. – Rīga: Jumava, 2009. – 947. lpp.; Dziewanowski M. Joseph Pilsudski: A European Federalist, 1918–1922. – Stanford: Hoover Institution Press, 1969.; Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 6. lpp.; Stranga A. Latvijas – padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Latvijas – padomju Krievijas attiecības 1919.–1925. gadā. – Rīga: Fonds Latvijas vēsture, 2000. – 13. lpp.; Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 387.

lielinieciskajiem spēkiem, jāneitralizē lielinieku ekspansija, kā arī ar pieejamajiem līdzekļiem jāpanāk potenciālo federācijas dalībnieču nonākšana Varšavas orbītā.

1919. gada februārī Polijas un Padomju Krievijas armijas sāka īstenot savstarpējas apšaudes, tādējādi ievadot karu abu valstu starpā, kas turpinājās 20 mēnešus. J. Pilsudskis nesteidza realizēt aktīvu kara darbību pret lieliniekiem pirms „balto” ģenerāļu sakāves. Polijas nacionālo interešu vadīts, J. Pilsudskis ļāva lieliniekiem apturēt un sakaut A. Deņikina armiju, pavēlot pārtraukt Polijas armijas kara darbību pret Padomju Krievijas spēkiem 1919. gada rudenī – laikā, kad izšķīrās lielinieku un krievu pretlieliniecisko spēku konflikts. Viņš sagaidīja A. Deņikina noiešanu no skatuves, lai uzsāktu masīvu uzbrukumu lieliniekiem. Savos memuāros A. Deņikins vainu par lielinieku uzvaru uzveļ J. Pilsudskim.⁷⁴⁸ Arī A. Tarass ir pārliecināts, ka J. Pilsudska interesēs bija redzēt Maskavā lieliniekus, nevis krievu pretlielinieciskos spēkus, kas arī saprotams, ņemot vērā, ka vienotās un nedalāmās Krievijas aizstāvis A. Deņikins atzītu tikai divus variantus – Polijas autonomiju Krievijas sastāvā vai neatkarīgu Poliju robežās līdz Bugai.⁷⁴⁹

Polija slēdza militārās sadarbības līgumus ar K. Ulmaņa valdību Latvijā un S. Peļuras valdību Ukrainā cīņā pret Padomju Krieviju. Attiecīgi 1919. gada 30. decembrī tika parakstīts Latvijas un Polijas līgums par kopīgu uzbrukumu Sarkanajai armijai Latgalē.⁷⁵⁰ Bet 1920. gada 24. aprīlī J. Pilsudskis un S. Peļura noslēdza militārās sadarbības līgumu, kas paredzēja īstenot kopīgu militāru operāciju pret lieliniekiem un vēlāk Polijas karavīru atkāpšanos no Ukrainas teritorijas. Trīs dienas agrāk (1920. gada 21. aprīlī) Polija bija atzinusi S. Peļuru par neatkarīgas Ukrainas vadītāju un apsolījusi viņa kontrolē nodot Kijevu, savukārt S. Peļura piekrita Galīcijas nonākšanai Polijas sastāvā.⁷⁵¹ Ē. Jēkabsons norāda, ka minēto savienību radīšana bija vērsta uz Varšavai draudzīgu valstu atbalstīšanu robežās starp Poliju un Padomju Krieviju ar potenciālu šīs valstis nākotnē iekļaut federācijā. Līgumi Varšavai bija nepieciešami arī, lai apliecinātu Rietumu sabiedrotajiem, ka poļu karaspēks uz Latvijas un Ukrainas teritoriju devies pēc lokālo aktoru pieprasījuma, proti, lai mazinātu spekulācijas par Polijas agresiju (atcerēsimies, ka, lai arī realitātē radikālāks, taču līdzīgs „palīdzības” līgums Brestļitovskas miera sarunu ietvaros tika

⁷⁴⁸ Deiviss N. Eiropas vēsture. – Rīga: Jumava, 2009. – 933. lpp.; Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 3. Россия под большевиками. 1918–1924. – М.: Захаров, 2005. – с. 225. – 226.

⁷⁴⁹ Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 417. – 418.

⁷⁵⁰ Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 67. lpp.

⁷⁵¹ Davies N. White Eagle, Red Star. – London, 1972. – p. 102. – 104.; Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 430 – 432.

panākts Vācijas un Ukrainas Centrālās Radas starpā). Polijas un Latvijas tuvināšanos stimulēja P. Bermonta–Avalova armijas parādīšanās Baltijā.⁷⁵²

A. Tarass norāda, ka Polijas militārās sadarbības līgumiem ar Latviju un Ukrainu bija arī simbolisks mērķis demonstrēt spēka līdzsvara piekritējai Londonai, ka Varšava iziet uz sadarbību ar lokālajiem aktoriem, nevis mēģina tos pakļaut. Sadarbojoties ar lokālā līmeņa spēlētājiem, J. Pilsudskis vēlējās tos stimulēt nākotnē pievienoties federācijai Polijas vadībā. Latvija un Ukrainas Direktorijs uztvēra militāro sadarbību ar Poliju kā reālu iespēju iegūt spēcīgu sabiedroto pret lieliniekiem, tanī pašā laikā apzinoties, ka skatījums uz nākotnes robežām valstu starpā ir atšķirīgs.⁷⁵³ Tikai Latvijai militārā sadarbība ar Poliju rezultējās neatkarīga valstiskuma izcīnīšanā Rīgai vēlamās robežās.

Līdzīgi kā citi globālā un reģionālā mēroga aktori, arī Polijas diplomāti un izlūkošanas militārpersonas īstenoja aktīvu darbību Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā, vērstu uz savas pārstāvētās valsts interešu realizēšanu. Piemēram, Polijas diplomātiskās intereses Somijā, Igaunijā un Latvijā pārstāvēja Leons Vasiļevskis (*Leon Wasilewski*, 1870–1936), bet militārās intereses Igaunijā un Latvijā – Polijas armijas izlūkošanas virsnieks Aleksandrs Miškovskis (*Aleksander Zygmunt Myszkowski*, 1892–1956), kurš 1919. gada rudenī izveidoja Polijas militārās izlūkošanas aģentu tīklu Latvijā ar centriem Rīgā un Liepājā, lai iegūtu izlūkinformāciju nodotu tālāk poļu Lietuvas–Baltkrievijas frontes štāba Izlūkošanas struktūrai Viļņā.⁷⁵⁴

Lietuvas nacionāldemokrātiski orientētie spēki bija vienīgie Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā, kas veica atklātu sadarbību ar Padomju Krieviju, tajā skaitā ļaujot Sarkanajai armijai izmantot savu teritoriju karā pret Poliju.⁷⁵⁵ Sadarbības motīvs – iespēja iegūt plašākas teritorijas uz poļu, baltkrievu un ebreju apdzīvoto teritoriju rēķina. Polija sodīja ambiciozo, taču gaužām vājo Lietuvu par sadarbību ar lielniecisko Maskavu, pārņemot savā kontrolē Viļņu. Lai iegūtu kontroli pār Viļņu, kuras piederība bija noteikta ne tikai Padomju Krievijas un Lietuvas 1920. gada 12. jūlijā noslēgtajā miera līgumā, bet arī Polijas un Lietuvas 1920. gada 7. oktobrī panāktās vienošanās ietvaros par demarkācijas līniju, Polijas politiskā un militārā elite iniciēja dumpi savā armijā. Proti, 1920. gada 9. oktobrī „dumpīgā” ģenerāļa Luciana Žeļigovska (*Lucjan Żeligowski*, 1865–1947) divīzija pārņēma varu Viļņā un Viļņas apgabalā. Pēc trim dienām, 1920.

⁷⁵² Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 6. – 7., 67. lpp.

⁷⁵³ Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 367., 388. – 389.

⁷⁵⁴ Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 30., 32. lpp.

⁷⁵⁵ Stranga A. Latvijas – padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Latvijas – padomju Krievijas attiecības 1919.–1925. gadā. – Rīga: Fonds Latvijas vēsture, 2000. – 59. lpp.

gada 12. oktobrī „dumpinieks” L. Žeļigovskis izdeva dekrētu par jaunas valsts – Viduslietuvas – izveidi (Varšava bija mācījusies no citiem dažāda līmeņa aktoriem sev lojālu valstiskumu radīšanā), kas 1922. gadā pēc Polijai labvēlīga plebiscīta tika iekļauta Polijas sastāvā kā province ar plašām autonomijas tiesībām. Lietuva atradās formālā kara stāvoklī ar Poliju līdz 1927. gadam.

Gala rezultātā federācijas ideja neguva piepildījumu. A. Tarass ir pārliecināts, ka J. Pilsudska ideja par federāciju bija aktuāla līdz pat 1920. gada 12. oktobrim, kad novājināšanās cīņā pret lieliniekiem un Londonas spiediena dēļ Polija bija spiesta slēgt pamieru ar Padomju Krieviju. Vēlāk, 1921. gada martā, Rīgā noslēgtais miera līgums nozīmēja, ka Polija atsakās no federācijas izveides idejas.⁷⁵⁶ Polijai pietrūka spēka un ietekmes, lai izveidotu federāciju, kas, raugoties no citu potenciālo federācijas dalībnieku nacionālajām interesēm, tika vērtēts pozitīvi.⁷⁵⁷ Maz ticams, ka šāda propoliska federācija Varšavas virsvadībā spētu pastāvēt ilgāku laiku, jo, domājams, tā nespētu izvairīties no iekšējiem un ārējiem konfliktiem. Salīdzinājumam, citā Krievijas postimpērijas reģionā – Dienvidkaukāzā – piedāvātos proģermāniskos un propadomiskos federācijas valstiskuma modeļus izdevās realizēt uz salīdzinoši īsu brīdi. Vācijas un Osmaņu impērijas radītā un 1918. gada 24. februārī pasludinātā Aizkaukāza Federatīvā Demokrātiskā Republika bija pagaidu veidojums, jo federācijas sastāvā esošajām trim lielākajām nacionālajām grupām (gruzīniem, armēņiem un azerbaidžāņiem)⁷⁵⁸ bija vairāk atšķirīgā nekā kopīgā. Vienojošie elementi bija ģeogrāfiskā īpatnība – atrašanās kaimiņos un tobrīd populāro politisko spēku (gan nacionāli orientēto, gan sociāldemokrātu–mazinieku) nevēlēšanās saistīt savu nākotni ar lieliniekiem, kas tomēr nespēja konkurēt ar pašnoteikšanās vēlmi un savstarpējām problēmām – kristīgo armēņu un musulmanisko azerbaidžāņu konfliktu, gruzīnu vēlmi dominēt un armēņu sapni par „Lielās Armēnijas” atjaunošanu no Kilikijas līdz Trapezundam. Jau pēc pāris mēnešiem, 1918. gada 26. maijā, Gruzija atdalījās no Aizkaukāza Federatīvās Demokrātiskās Republikas un pasludināja neatkarību. Pēc pāris dienām Gruzijas piemēram sekoja Armēnija un Azerbaidžāna. R. Paipss norāda, ka lielinieciskā Maskava nekad nepārstāja pretendēt uz Dienvidkaukāzu – reģionu, kas piegādāja Krievijas impērijai 65% nepieciešamās naftas, 75% mangāna, 25% vara, kā arī subtropu joslai raksturīgos pārtikas produktus – augļus, tabaku, tēju un vīnu. Lielinieki iekaroja Dienvidkaukāza republikas divos paņēmienos – 1920. gada pavasarī un 1920./1921. gada mijā (pēc tam, kad bija noslēgts pamiers ar Poliju un krievu

⁷⁵⁶ Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 389.

⁷⁵⁷ Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 28. lpp.

⁷⁵⁸ Federācijā dzīvoja arī krievi, adžāri, abhāzi, osetīni u.c.

pretlielinieciskās kustības pārstāvji atstāja Krimas pussalu), apvienojot ārējās militārās agresijas un iekšējās sacelšanās stimulēšanas taktikas, kas sevī tostarp ietvēra vietējo propadomisko spēku saucieni pēc „palīdzības”.⁷⁵⁹ No Padomju Azerbaidžānas, Padomju Armēnijas un Padomju Gruzijas tika izveidota Aizkaukāza Padomju Federatīvā Sociālistiskā Republika, kas vēlāk ar Krievijas Padomju Federatīvo Sociālistisko Republiku, Baltkrievijas Padomju Sociālistisko Republiku un Ukrainas Padomju Sociālistisko Republiku parakstīja līgumu par PSRS izveidi.⁷⁶⁰ Tikai stingrā lielinieku uzraudzībā mākslīgais veidojums – Aizkaukāza Padomju Federatīvā Sociālistiskā Republika – spēja pastāvēt 14 gadus, no 1922. līdz 1936. gadam.

Mūsdienu vēsturnieku darbos ir novērojami mēģinājumi definēt lielinieku pasaules revolūcijas idejas realizācijas mēģinājumus kā „sarkano” intervenci, ko var salīdzināt ar Centrālo valstu bloka un Antantes intervencēm.⁷⁶¹ Pirmajā pasaules karā iesaistītās alianses ārējo iejaukšanos īstenoja tradicionāli, pielietojot ekonomiskās blokādes, kā arī politiskās un militārās iejaukšanās formas, savukārt lielinieki un *Kominternes* līderi papildus tradicionālajiem līdzekļiem lika uzsvāru uz aģitāciju un propagandu jeb, lietojot mūsdienu terminoloģiju, maigās varas (*soft power*) līdzekļiem.

„Sarkanā” intervence saistījās ar revolucionāriem draudiem Eiropai, ko tā uztvēra saasināti. Vācijas sabiedrība ar šausmām uzņēma preses ziņu, ka 1918. gada 6. jūlijā Maskavā ir nogalināts Vācijas vēstnieks Krievijā grāfs fon Mirbahs. Nākamais šoks Vācijas sabiedrībai bija ziņas par gāztā cara Nikolaja II noslepkavošanu nepilnas divas nedēļas vēlāk, 1918. gada 17. jūlijā. Presē parādījās informācija par iespējamo kreisi orientēto spēku nākšanu pie varas Vācijā. Neomulību radīja fakts, ka Vācijas kara gūstekņu nometnēs atradās aptuveni 1,4 miljoni cariskās Krievijas armijas karagūstekņu. Rietumvalstu vēsturnieki izvirza tēzi, ka bailes no „sarkanās” intervences bija ārējs faktors, kas veicināja labējo spēku popularitātes pieaugumu un autoritāru režīmu izveidi Eiropā starpkaru periodā. Kontinenta valstis stiprināja policejiskās struktūras un atklāti vai slēpti atbalstīja labēji orientētā spārna mobilizāciju. Turklāt nepamatoti lieliniecisms tika saistīts ar ebrejiem, kā dēļ antilieliniecisms un antisemitisms savijās vienā veselā un tika izmantots labēji

⁷⁵⁹ Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 3. Россия под большевиками. 1918–1924. – М.: Захаров, 2005. – с. 203. – 205.; Балаев А. Азербайджанская революция 1917–1918 годов в современной историографии // Падение империи, революция и гражданская война в России / сост. Исхаков С.М. – М.: Издательство „Социально-политическая МЫСЛЬ”. – с. 149. – 163.

⁷⁶⁰ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 723.

⁷⁶¹ Петелин Б.В. „Российский след” в ноябрьской революции в Германии (по новым источникам и публикациям) // Россия и мировое сообщество в начале XX века. – Вологда, 1998. – с. 43. – 46.; Советская Россия – Венгерская Советская республика, 1919 г.: Документы и материалы. – М., 1990.; Шевоцуков П.А. Страницы истории гражданской войны: Взгляд через десятилетия. – М., 1992. – с. 24. – 25.

orientēto spēku politisko mērķu sasniegšanai.⁷⁶² Atšķirīgu viedokli pauž R. Paipss, kurš norāda, ka Vācijas elitē nebija viennozīmīga skatījuma par pozicionēšanos Polijas un Padomju Krievijas karā. Veimāras valdība, kas bija pasludinājusi neitralitāti Polijas un Padomju Krievijas karā, 1920. gada 25. jūlijā parādīja, kurā pusē atrodas, atsakot Varšavas sabiedrotās Parīzes lūgumam atļaut izmantot Vācijas teritoriju, lai apgādātu Poliju ar ekipējumu un apbruņojumu.⁷⁶³

Vēsturnieki Eiropā ir piemirsuši, ka pasaules revolūcijas ideja tika nestā ne tikai Rietumu virzienā uz Eiropu, bet arī Austrumu virzienā uz Āziju. Kopš impērijas laikiem Krievijas teritorijā dzīvoja aptuveni viens miljons ķīniešu, persiešu, korejiešu un turku, daudziem no kuriem simpatizēja lielnieku idejas. Viens no redzamākajiem lielnieku līderiem, Kara Revolucionārās padomes priekšsēdētājs Ļevs Trockis (*Лев Давидович Троцкий*, 1879–1940) nopietni apsvēra ideju par pasaules revolūcijas idejas nešanu uz Afganistānu un Indiju, cerot, ka padomju militārā ekspansija stimulēs revolucionāros procesus minēto zemju metropolē Lielbritānijā. Šī ideja netika realizēta, tiesa, Persijā tika izveidota padomju republika, kas gan nepastāvēja ilgi.⁷⁶⁴

„Sarkanā” intervence Rietumu virzienā sakrita ar Polijas–Padomju Krievijas karu. Daļa vēsturnieku uzskata, ka, uzvarot lielniekiem, varēja tikt īstenota Eiropas sovetizācija un tikt izveidota padomju republiku federācija. Polijas–Padomju Krievijas kara pamatā bija ne tikai pasaules revolūcijas idejas praksē realizācijas mēģinājums, bet arī valstiskuma jautājums bijušajā Žečpospolitā teritorijā, kurā savs vārds bija sakāms ne tikai reģionālajiem, bet arī lokālajiem aktoriem.

Polijas–Padomju Krievijas kara pētniecība piesaista daudzu zinātnieku uzmanību. V. Goldins ir aprēķinājis, ka no 1920. līdz 2000. gadam PSRS, vēlāk Krievijā, Ukrainā un Baltkrievijā (bez Polijas) tika izdotas vairāk nekā 400 monogrāfijas, mācību līdzekļi, dokumentu krājumi un memuāri, kā arī aizstāvētas aptuveni 20 disertācijas par šo tēmu.⁷⁶⁵

⁷⁶² Gerwarth R., Horne J. *Bolshevism as Fantasy. Fear of Revolution and Counter-Revolutionary Violence, 1917–1923 // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne.* – Oxford, 2012. – p. 78. – 79., 80. – 90.; Kellog M. *The Russian Roots of Nazism: White Russians and the Making of National Socialism, 1917–1945.* – New York: Cambridge University Press, 2005.

⁷⁶³ Пайпс Р. *Русская революция: В 3 кн. Кн. 3. Россия под большевиками. 1918–1924.* – М.: Захаров, 2005. – с. 237.

⁷⁶⁴ Персиц М.А. *Застенчивая интервенция. О советском вторжении в Иран. 1920–1921 гг.* – М., 1996. – с. 10. – 12.; Генис В.Л. *Большевики в Гиляне: провозглашение Персидской советской республики // Вопросы истории.* – 1999. – № 1. – с. 64. – 81.; Chaqueri K. *The Soviet Socialist Republic of Iran, 1920–1921. Birth of Trauma.* – Pittsburgh, 1995.

⁷⁶⁵ Голдин В.И. *Россия в Гражданской войне. Очерки новейшей историографии (вторая половина 1980-х – 90-е годы).* – Архангельск: Боргес, 2000. – с. 109. – 110.

Vēsturnieku vidū nav vienprātības par Polijas–Padomju Krievijas kara ilgumu un nosaukumu. Piemēram, A. Tarass izdala divus Polijas–Padomju Krievijas karus, pirmo no tiem datējot laikā no 1919. gada februāra līdz septembrim, bet otro – laikā no 1920. gada aprīļa līdz oktobrim.⁷⁶⁶ Ne tikai Polijas vēsturnieki, bet arī vairums Baltkrievijas un Ukrainas vēsturnieku lielākoties uzlūko Polijas–Padomju Krievijas karu kā „poļu-padomju” vai „poļu-krievu” karu un skata to „cīņas par Polijas robežām” kontekstā, proti, kā cīņu par Polijas austrumu robežām.⁷⁶⁷ Jaunās Polijas robežu noteikšana bija sarežģīti veicams uzdevums, jo, kā noskaidrots iepriekš, teritorijās, uz ko pretendēja Polija, bija novērojams vērā ņemam nepoļu īpatsvars. Būtībā Polijas robežas tika noteiktas divos veidos – Polijas rietumu robežas noteica Parīzes miera konference, bet Polijas ziemeļu un austrumu robežas – Rīgas miers. Parīzes miera konference izpildīja Polijas prasību par pieeju jūrai, izveidojot vēstures literatūrā tā dēvēto „Polijas koridoru” ar Dancigas ostu (Gdaņska), kas atdalīja Austrumprūsiju no pārējās Vācijas. Šis apstākļi un fakts, ka Polijas kontrolētajā teritorijā nonāca aptuveni 2 miljoni vāciešu, radīja pamatu vācu un poļu konfliktam. Polijas robežu noteikšana ar Baltijas valstīm Lietuvu un Latviju arī nebija vienkārša. Latvijas un Polijas robežu noteikšanā zināmas nesaskaņas radīja Latgales piederības jautājums, kas tomēr bija diplomātiski risināms. Lietuvas un Polijas konfliktjautājums robežu noteikšanas ziņā bija Viļņa un tās apkārtnē, Lietuvas konfliktjautājums ar Vāciju – Mēmele (Klaipēda)⁷⁶⁸. Polijas dienvidu robežu noteikšanas problēmas bija Tešina, uz kuru pretendēja arī Čehoslovākija, un Galīcija, uz kuru pretendēja Austrija un Ukraina. Polijas galvenais pretinieks austrumos bija lielinieki, kuri Polijā saskatīja vismaz divus apdraudējumus saviem mērķiem: no vienas puses, Polija lielinieku acīs bija pretinieks, kas pretendēja uz Krievijas postimpērijas teritoriju, no otras puses, Polija bija šķērslis lielinieku un pasaules revolūcijas idejas virzībai Rietumu virzienā. Polijas un Padomju Krievijas karš turpinājās ar mainīgām sekmēm. Poļu karavīri aizgāja līdz Kijevai, lielinieki – līdz Varšavai. Rīgas miera līgums noteica Polijas un Padomju Krievijas, kā

⁷⁶⁶ Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 405. – 425.; 425. – 481.

⁷⁶⁷ Skaradziński B. Polskie lata 1919–1920. – Warszawa: „Volumen”, 1993.; Дэвис Н. Сердце Европы. – Москва–Вроцлав: Летний сад; Коллегиум Восточной Европы им. Яна Новака, 2010. – с. 130. – 131.; Грицкевич А.П. Западный фронт РСФСР 1918–1920. Борьба между Россией и Польшей за Белоруссию / научное редактирование А.Е. Тараса. – Минск: Харвест, 2010. – с. 3.; Прушинский М. Драма Пилсудского. Війна 1920 / пер. с польск. – Київ, 1997.

⁷⁶⁸ Versaļas līgums noteica Mēmeles nodošanu Francijas karaspēka pārraudzībā, atstājot civilo administrāciju vācu pārraudzībā. Vietējie vācieši iestājās par Mēmeles pievienošanu Vācijai, taču teritoriālas pretenzijas uz Mēmeli izvirzīja Polija un Lietuva. 1923. gada janvārī Lietuvas karaspēks okupēja Mēmeli, pamatojot šo rīcību kā atbalstu Mēmeles vietējo iedzīvotāju dumpim (līdzīgu pamatojumu izmantoja gan lielinieki Dienvidkaukāza ieņemšanai, gan poļu karavīri Viļņas ieņemšanai). 1924. gada 8. maijā Tautu savienība Parīzē formāli piekrita Mēmeles inkorporācijai Lietuvas sastāvā. *Skatīt sīkāk*: Parrott A. The Baltic States from 1914 to 1923: The First World War and the Wars of Independence // The Baltic Defence Review. – 2002. – Vol. 2. – No. 8. – p. 154.

arī Polijas un Padomju Ukrainas robežas. Kā apgalvo M. Makmilana, Polija ir uzskatāms piemērs gan nacionālisma iespaidam, kas bija pāršalcis pasauli 1919. gadā, gan Parīzes miera veidotāju ierobežotajām varas iespējām. Polijas robežas austrumos, dienvidos un ziemeļos lielākoties bija Varšavas, nevis Parīzes miera veidotāju spraušanas.⁷⁶⁹

Šķiet, ka būtu pamatoti lietot arī jēdzienus „Somijas–Padomju Krievijas karš”, „Igaunijas–Padomju Krievijas karš”, „Latvijas–Padomju Krievijas karš”, „Lietuvas–Padomju Krievijas karš”, jo ikviena no minētajām valstīm karoja pret lieliniekiem un slēdza ar Maskavu miera līgumus, tajā skaitā Lietuva, kas cīņas par varu apstākļos tostarp bija Padomju Krievijas sabiedrotā.

Lokālie aktori un valstiskuma jautājums

Sabiedrības noskaņojuma novērošana un analīze, kā arī dažādu nacionālo, sociālo un konfesionālo kustību atbalstīšanas politika bija nevis lielinieku radīts jaunievedums, bet impēriskās prakses pielāgošana savām interesēm. Dažāda rakstura kustību atbalstīšanas stratēģijai savstarpējās Krievijas, Vācijas, Austroungārijas un Osmaņu impērijas attiecībās var izsekot kopš nacionālisma un sociālisma dzimšanas XIX gadsimtā. Romanovu dinastija sevi pozicionēja kā pareizticīgo aizstāvjus gan savas impērijas iekšienē, gan ārpus tās robežām. Hohencollerni aizstāvēja protestantu intereses, Habsburgi – katoļu intereses (Vīne sadarbojās ar Vatikānu, tajā skaitā politikas veidošanā attiecībā uz uniātiem Ukrainas teritorijā), bet Osmaņu impērija – musulmaņu intereses. Panslāvisms bija adresēts Austroungārijas un Osmaņu impērijas slāviem, pangermānisms – Krievijas impērijas vāciešiem. Īpaši aktīvi nacionālo kustību (arī sociālo kustību un konfesionālo grupu) atbalstīšanas taktiku karojošās puses izmantoja Pirmā pasaules kara laikā.⁷⁷⁰

Habsburgu impērija apsteidza Romanovu impēriju, ātrāk dodot iespēju veidot ukraiņu nacionālās vienības, tā dēvētos „Sičas strēlniekus” (*Українські січові стрільці*, 47 virsnieki, 1685 ierindnieki un instruktori). Vēl pirms tam, jau 1914. gadā Austroungārijas armijā bija

⁷⁶⁹ Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 5. lpp.; MacMillan M. Paris 1919: Six Months That Changed the World. – London, 2001. – p. 207. – 229.

⁷⁷⁰ Ауст М., Вульпиус Р., Миллер А. Предисловие: Роль трансферов в формировании образа и функционировании Российской империи (1700–1917) // Imperium inter pares: Роль трансферов в истории Российской империи (1700–1917): сб. ст. / ред. М. Ауст, Р. Вульпиус, А. Миллер. – М.: Новое литературное обозрение, 2010. – с. 5.; Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – с. 32. – 33., 174. – 175., 185. – 186.; Бахтурина А.Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – М., 2000. (Par attiecību trijstūri Vīne-Vatikāns-Petrograda Pirmā pasaules (Lielā) kara laikā).

mobilizēti 250 000 etniskie ukraiņi (rutēņi).⁷⁷¹ Taču Krievijas impērijai kara sākumā bija lielāki militārie panākumi. 1914. gada septembra sākumā Krievijas armija pārņēma kontroli pār divām ukraiņu apdzīvotajām teritorijām Austroungārijā – Galīciju un Bukovinu. Līdz pat 1915. gada vasarai šī teritorija bija Krievijas pārziņā, taču impēriskais centrs īsti nezināja, kā tās iedzīvotājus integrēt cariskajā impērijā. Izraudzītā taktika – asa vēršanās pret Galīcijā un Bukovinā dzīvojošo ukraiņu nacionālajām un kultūras vērtībām, kas izpaudās ukraiņu periodisko izdevumu un kultūras organizāciju slēgšanā, kā arī krievu valodas stiprināšanā izglītības sistēmā – , nedeva gaidīto rezultātu, proti, tas lika daudziem ukraiņiem novērsties no cariskās Krievijas. Tikmēr Vīne un Berlīne īstenoja veiksmīgu nacionālās neatkarības idejas propagandu cariskās Krievijas ukraiņu karagūstekņu vidū. Satraukumu Krievijas impērijas centrā izsauca gan Vācijas labvēlīgā attieksme pret poļu, lietuviešu un baltkrievu valodu lietošanu okupācijas zonā, gan ziņas par privileģētu karagūstekņu noņemšanu ukraiņu izcelsmes Krievijas karavīriem (aptuveni 400 000 cilvēku) Austroungārijā un Vācijā. Viņiem mācīja rakstīt ukraiņu valodā un lasīja lekcijas Ukrainas vēsturē. Respektīvi, tika īstenota plaša, labi organizēta propaganda ar mērķi stiprināt lojalitāti attiecīgi Vīnei un Berlīnei, paralēli to mazinot Krievijas impērijai.⁷⁷²

Impērijās dzīvojošās konfesionālās, sociālās un etniskās grupas atšķirīgi reaģēja uz ārējo impērisko centru realizētajiem pasākumiem. Piemēram, poļu elite dažādos laika posmos veidoja lojalitātes hierarhisko kārtību, vadoties no tā, kura impērija konkrētā laikā bija poļiem lielāks draugs vai lielāks ienaidnieks. Poļu politiķis R. Dmowski XX gadsimta sākumā savu relatīvo lojalitāti Romanovu impērijai pamatoja ar pārliecību, ka Vācijas impērija ir bīstamāks ienaidnieks poļiem nekā Krievijas impērija.⁷⁷³ Savukārt cits poļu līderis J. Pilsudskis uzskatīja, ka no sākuma poļiem ir jācīnās Centrālo valstu bloka pusē, lai sakautu nāvīgo poļu ienaidnieku Krievijas impēriju, bet pēc tam kopā ar Rietumvalstīm jāvēršas pret Vāciju un Austroungāriju, tādējādi radot iespēju poļiem atjaunot valstiskumu. A. Bahturina norāda, ka Pirmā pasaules kara priekšvakarā Austroungārija veicināja pret Krievijas impērijas centru negatīvi vērsta noskaņojuma pieaugumu Krievijas kontrolētajā Polijas caristē, izplatot skrejlapas, kurās poļi tika aicināti uz bruņotu sacelšanos brīdī, kad sāksies karš Krievijas un Austroungārijas starpā.⁷⁷⁴ Austrijas vēsturnieks Volframs Dorniks (*Wolfram Dornik*) raksta, ka ukraiņu nacionālo kustību

⁷⁷¹ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 349. – 350.

⁷⁷² Yekelchuk S. Bands of Nation Builders? Insurgency and Ideology in the Ukrainian Civil War // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 204. – 205.

⁷⁷³ Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – с. 36.

⁷⁷⁴ Бахтурина А.Ю. Украины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914–1917 гг.). – М.: РОССПЭН, 2004. – с. 23.

Austroungārijas politiskā vadība vienmēr uzlūkoja divējādi. No vienas puses, bija vilinājums izmantot ukraiņus, lai vājinātu Krieviju, bet, no otras puses, nedrīkstēja pārsteigties ar ukraiņu nacionālās kustības atbalstīšanu, tādējādi stiprinot separātismu Austroungārijas impērijas Galīcijas un Bukovinas ukraiņu vidū. Ar mērķi mazināt nacionālās tieksmes Austroungārijā jēdziens „ukraiņi” oficiālajos dokumentos netika lietots, tā vietā tika lietots jēdziens „rutēņi”.⁷⁷⁵

Minētie piemēri apstiprina R. Sanija tēzi, ka kontinentālajām impērijām bija ievērojami sarežģītāk īstenot atšķirīgu politiku impērijas centrā un perifērijā nekā jūras impērijām. Pirmām kārtām, kontinentālajām impērijām bija sarežģītāk īstenot politiku impērijas robežās, nerēķinoties ar kaimiņvalstu reakciju. Otrām kārtām, kontinentālajām impērijām bija sarežģītāk īstenot ārpolitiku, nerēķinoties ar sekām iekšpolitikā. Ja Lielbritānija nolēma atbalstīt Kaukāza kalniešus cīņā pret Krieviju, tas nekādā veidā neatsaucās uz britu politiku attiecībā pret „saviem” musulmaņiem. Ja Parīze nolēma atbalstīt poļus, tas neietekmēja Francijas iekšpolitiku. Taču, ja Habsburgi nolēma atbalstīt poļu vai ukraiņu kustību Romanovu impērijā, tas neizbēgami lika koriģēt politiku attiecībā uz Habsburgu impērijā dzīvojošajiem poļiem un ukraiņiem.⁷⁷⁶ Kā apgalvo M. fon Hāgens, impēriskie centri izmantoja iedzīvotāju nacionālo un konfesionālo piederību mobilizācijas īstenošanai konkrētu mērķu sasniegšanai.⁷⁷⁷ Būtībā impērijas neapzināti līdzdarbojās nāciju radīšanā perifērijā un stimulēja savu bojāeju.

Vācijas un Austroungārijas politika bija vērsta uz Krievijas šķelšanu un otrādi. Šī politika paredzēja izrādīt formālu atbalstu nacionāli orientēto spēku prasībām pēc suverenitātes. Situācija mainījās pēc cariskā režīma krišanas un lielinieku nākšanas pie varas postimpēriskajā centrā; no vārdiem vajadzēja pāriet pie darbiem. 1917. un 1918. gada mijā Vācija deva „zaļo gaismu” šķietamās suverenitātes projektiem okupētajās teritorijās Krievijas postimpērijā. Pēc Vācijas kapitulācijas šo taktiku pārņēma Maskavas lielinieki.

Maz ticams, ka Rietumu sabiedroto stimulētie demokrātisko valstsnāciju projekti Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā gūtu starptautisku (*de iure*) atzīšanu, ja reģionālo aktoru cīņā par varu uzvaras gūtu nevis Polija un lielinieciskā Krievija, bet „balto” ģenerāļu armijas, kas Rietumu sabiedrotajiem bija svarīgs partneris.

⁷⁷⁵ Дорнік В. Політика Австро-Угорщини щодо України в роки Першої світової війни // Перша світова війна та проблеми державотворення у центральній та східній Європі. – Чернівці, 2009. – с. 6.

⁷⁷⁶ Suny R.G. The Empire Strikes Out: Imperial Russia, „National” Identity, and Theories of Empire // A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin. – Oxford University Press, 2001. p. 29. – 30.

⁷⁷⁷ Von Hagen M. War in a European Borderland: Occupations and Occupation Plans in Galicia and Ukraine, 1914–1918. – Seattle: Herbert J. Ellison Center for Russian, East European, and Central Asian Studies, University of Washington, 2007. – p. 14.

Lokālās valdības ieņēma dažādus ārpolitiskās orientācijas kursus – proģermānisku, proantantisku, prokrievisku, propadomisku vai propolisku, kas varēja mainīties atkarībā no lielo un vidēji lielo spēlētāju pozīcijām.

Proģermāniskie spēki iestājās par pēc iespējas lielāku autonomiju un svaru jaunajā realitātē – hegmona Vācijas Eiropā. Sadarbība tika īstenota ne tikai ar Berlīni, bet lokālā līmenī arī ar citiem proģermāniskajiem satelītiem Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā, kā arī ar krievu pretlielinieciskās kustības monarhistiem. Piemēram, ar vācu monarhista ģenerāļa fon der Golca gādību 1919. gada aprīlī tika gāzta K. Ulmaņa valdība (no 1919. gada aprīļa līdz jūnijam K. Ulmaņa valdība atradās uz tvaikoņa „*Saratov*”, diplomāti darbojās Rietumvalstīs) un tās vietā tika izveidota proģermāniska valdība ar mācītāju un rakstnieku A. Niedru kā valdības vadītāju.⁷⁷⁸ A. Plakans norāda, ka, no vienas puses, fon der Golcs un P. Bermonts–Avalovs bija pretlielinieciski noskaņoti, kā dēļ potenciāli tie varēja būt proantantiskās K. Ulmaņa valdības sabiedrotie, taču, no otras puses, viņiem nebija nekādu simpātiju pret neatkarīgas Latvijas ideju, kā dēļ viņi bija K. Ulmaņa valdībai tikpat bīstami, cik lielinieki.⁷⁷⁹

Ukrainas proģermāniskā orientācija nozīmēja atbalstu Berlīnes pozīcijai agrārā jautājuma risināšanā, proti, muižnieku privilēģiju saglabāšanu, kas nebija pieņemams zemniecībai. Vācija jūtīgi uztvēra arī visas Ukrainas ārpolitiskās problēmas gan Centrālās Radas, gan hetmanāta laikā. Berlīne neatbalstīja Ukrainas centienus paplašināt „nacionālās robežas” Donā, Krimā un Besarābijā, kā arī Austrumgalīcijā.⁷⁸⁰ Ukrainas hetmanis P. Skoropadskis meklēja sadarbības iespējas ar atsevišķiem krievu pretlielinieciskās kustības vecākajiem virsniekiem, tajā skaitā proantantisko A. Deņikinu un proģermānisko P. Krasnovu.⁷⁸¹ Trīs dienas pēc Vācijas kapitulācijas, 1918. gada 14. novembrī, P. Skoropadskis izdeva Ukrainas iedzīvotājiem adresētu uzsaukumu par ārpolitiskā kursa maiņu no Vācijas uz Antantes lielvalstīm un vēlmi redzēt Ukrainu federatīvas nelielinieciskās Krievijas sastāvā. Kā norāda R. Pirigs, minētajam uzsaukumam bija divi politiski mērķi – dot nepārprotamu signālu Antantei par proģermāniskā kursa maiņu un piedāvāt Ukrainas potenciālu vienotās Krievijas atjaunošanai, kā arī rast iespēju

⁷⁷⁸ Varšlavāns A. Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā. Pirmā desmitgade 1919–1929. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008. – 15. – 16. lpp.

⁷⁷⁹ Plakans A. *A Concise History of the Baltic States*. – Cambridge University Press, 2011. – p. 302. – 303.

⁷⁸⁰ Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918 / пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – с. 194.

⁷⁸¹ Бутаков Я. Белое движение на Юге России: концепция и практика государственного строительства (конец 1917 – начало 1920 гг.). – М., 2000. – с. 27. – 28.; Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918 / пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – с. 280.

balstīt P. Skoropadska režīmu uz krievu pretlieliniecisko spēku karavīriem. Netika sasniegts neviens no minētajiem mērķiem.⁷⁸²

Proantantisko spēku stratēģiskais mērķis bija *de iure* atzīšana no globālā, reģionālā un lokālā mēroga aktoriem vēsturiskajās un etniski apdzīvotajās teritorijās, kā arī iekļaušanās uz kolektīvās drošības principiem veidotajā pēckara starptautiskajā kārtībā.⁷⁸³ Proantantiskajos spēkos bija klātesoša etniskā nacionālisma ideja. Proantantiskie lokālie aktori meklēja sadarbības iespējas visos trīs līmeņos – ar Rietumu sabiedrotajiem Lielbritāniju, Franciju, mazākā mērā ar ASV, ar reģionālajiem aktoriem un ar sev līdzīgajiem lokālajiem aktoriem. Kā apgalvo A. Varslavāns, nevis lokālie aktori, bet Antantes lielvalstis jau 1919. gada sākumā izvirzīja ideju Rietumu sabiedroto aizbildniecībā veidot bijušās Krievijas impērijas jaunizveidojušos nomaļvalstu savienību.⁷⁸⁴ Galvenais akcents tika likts uz sadarbību ar Rietumu sabiedrotajiem, kas, atšķirībā no Vācijas, krievu pretlielinieciskajiem spēkiem, lieliniekiem un Polijas, bija ģeogrāfiski nošķirti no reģiona un līdz ar to atvērtāki reālas lokālo aktoru patstāvības idejai ar mērenu ārējo ietekmi.

Palīdzības apmēri norāda uz globālo aktoru ietekmes zonām. Piemēram, britu palīdzība Latvijas nacionāldemokrātiskajiem spēkiem attiecīgi divas un sešpadsmit reizes pārsniedza ASV un Francijas sniegto palīdzību.⁷⁸⁵ Turklāt, kā norāda Latvijas vēsturnieks K. Počs, atšķirībā no Lielbritānijas un ASV, kas par palīdzību apbruojuma piegāžu jomā nenoteica tūlītēju samaksu, Francija nekavējoties pieprasīja apmaksāt Latvijas pusei ieroču un citu materiālu piegādi.⁷⁸⁶ Saskaņā ar E. Andersona aprēķiniem, vairums (80%) no ārzemju aizdevumiem Latvijas Pagaidu valdībai tika izlietoti militārajām vajadzībām. Latvijas kara parādi Lielbritānijai sasniedza 58,6 miljonus latu par kara materiāliem, apgādi un karaspēka pārvešanu no Sibīrijas, ASV – 37,1 miljonu latu par apgādi un kara materiāliem, Francijai – 3,6 miljonus latu par kara materiāliem un

⁷⁸² Пириг Р.Я. Украинский гетманат 1918 г.: российский фактор // Материалы международной конференции „Украина и Россия: история и образ истории”, Москва, 3-5 апреля 2008 года. Украина и Россия в 1917-1945 гг.: вместе или порознь?. 4 апреля 2008, Институт Европы РАН // <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/nowozytnosc.htm> (skatīts 08.02.2012)

⁷⁸³ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 240. lpp.; Hiden J. The Baltic States and Weimare Ostpolitik. – London, 1987. – p. 9.

⁷⁸⁴ Varslavāns A. Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā. Pirmā desmitgade 1919–1929. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008. – 84. lpp.

⁷⁸⁵ Турпат. – 26. lpp. *Skatīt sīkāk*: Варславян А.Я. Английский капитал в буржуазной Латвии. 1920–1929 гг. – Рига, 1972. – с. 192. – 202.

⁷⁸⁶ Počs K. Latvijas-Francijas ekonomisko attiecību aizsākumi 20. gs. 20. gados // Starptautisko attiecību problēmas: Latvija, Baltija, Eiropa. Profesoram Albertam Varslavānam 75: jubilejas rakstu krājums / red. Inesis Feldmanis, Antonijs Zunda. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2005. – 238. – 239. lpp.

karaspēka uzturēšanu Sibīrijā, Norvēģijai – 5,7 miljonus latu, Igaunijai – 400 000 latu, Lietuvai – 200 000 latu, Vācijai – 100 000 latu.⁷⁸⁷

Francija uzskatāmi demonstrēja atbalstu Polijai, 1920. gadā piegādājot apbruojumu – attiecīgi 385 500 šauteņu, 2800 ložmetēju, 42 000 revolveru, 291 lidmašīnu, 1050 vieglo un kravas automobiļu, 40 000 šineļu, 540 000 bikšu un 780 000 zābaku pāru, arī medikamentus un sakaru līdzekļus. Tanī pašā laikā Lielbritānija piegādāja Polijai tikai 58 000 šauteņu, septiņas reizes mazāk nekā Francija.⁷⁸⁸

Ne tikai pirms, bet arī neilgu laiku pēc kapitulācijas Vācija turpināja atbalstīt Lietuvu, 1918. gada novembrī un decembrī vien nododot Lietuvas Pagaidu valdībai 110 miljonus marku, bet 1919. gada pavasarī Lietuvas armija jau saņēma apbruojumu no Lielbritānijas. Kopā Lietuva saņēma aizdevumus no ASV, Lielbritānijas un Francijas attiecīgi 5 041 627 dolāru, 461 385 mārciņu un 7 000 000 franku apmērā.⁷⁸⁹

Baltijas jūras austrumu reģiona nacionāldemokrātisko lokālo aktoru starpā izcēlās Lietuva, kas, atšķirībā no Latvijas, Igaunijas un Somijas, nesadarbojās ar Poliju. Lietuva konfrontēja ar Poliju, ko uzlūkoja par savu galveno pretinieku. Minētais uzstādījums noteica Lietuvas kā vienīgā savā būtībā proantantiska lokālā līmeņa aktora, kas tiecās uz pašnoteikšanās piepildījumu dzīvē, reālu militāru sadarbību ar reģionālajiem aktoriem lieliniekiem Polijas un Padomju Krievijas karā, kā arī mazāk izteiktu sadarbību ar monarhistiski noskaņotajiem vācu un krievu pretlielinieciskajiem spēkiem bermontiešu veidolā, kas solīja Lietuvai neatkarības atzīšanu un palīdzību cīņā ne tikai pret lieliniekiem, bet arī pret poļiem, kā arī pieeju Liepājas ostai, uz ko pretendēja Latvija.⁷⁹⁰ Tikai pēc P. Bermonta–Avalova karaspēka sakāves Rīgā, vadoties no tā brīža reālījām, Lietuvas armija pārgāja uzbrukumā pret nesējajiem sabiedrotajiem bermontiešiem. 1919. gada novembra beigās bermontieši atstāja Latvijas teritoriju, decembrī – arī Lietuvas teritoriju.⁷⁹¹ Kā apgalvo A. Tarass, apzinoties, ka nostiprināt padomju varu Lietuvā neizdosies, Padomju Krievija izmantoja „konflikta kārti”, 1920. gada 12. jūlijā noslēgtajā miera

⁷⁸⁷ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 584. – 585. lpp.

⁷⁸⁸ Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 463. – 464.

⁷⁸⁹ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 347., 446., 615. lpp.

⁷⁹⁰ Lietuvas un P. Bermona karaspēka sadarbības izpausmes: 1919. gada 13. un 14. oktobrī caur Šauļiem no Vācijas pienāca uniformu sūtījums, 17. oktobrī – sešas lidmašīnas, 19. oktobrī – seši vagoni ar kājnieku ieroču munīciju, 20. oktobrī – 25 vagoni ar artilērijas lādiņiem, 30. oktobrī Lietuvas valdības un P. Bermonta pārstāvju parakstītā vienošanās Šauļos noteica neitrālo joslu gar Šauļu-Taurāges dzelzceļa līniju, kā arī faktiski leģitimēja piegādes P. Bermonta karaspēkam Latvijas teritorijā, nosakot vācu karaspēka izvešanas un apgādes maršrutus. *Skatīt sīkāk:* Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 47., 51. lpp.

⁷⁹¹ Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 52. lpp.

līgumā piekrītot Viļņas nonākšanai Lietuvas rīcībā. Lielinieki saprata, ka tā ir iespēja iegūt sabiedroto cīņā pret poļiem un stiprināt Lietuvas un Polijas nesaskaņas.⁷⁹²

Ar atšķirīgu intensitāti bija novērojami nacionāldemokrātiski orientēto lokālo aktoru un krievu pretlielinieciskās kustības sadarbības meklējumi. Visizteiktākie bija Somijas un Igaunijas neatkarīga valstiskuma aizstāvju un „balto kustības” sadarbības mēģinājumi, ko pirmajā gadījumā noteica pragmatiskā ģenerāļa J. Millera armijas tuvums, bet otrajā – ģenerāļa N. Judeniča štāba atrašanās Igaunijas teritorijā. Sadarbību stimulēja arī J. Millera un N. Judeniča izpratne, ka bez Somijas un Igaunijas armijām viņu spēki ir pārāk vāji, lai varētu nopietni cīnīties pret lieliniekiem. Cita lieta, ka minētie ģenerāļi skeptiski raudzījās uz iespējām atzīt Somijas un Igaunijas neatkarību. Pretēja situācija bija izveidojusies Ukrainas teritorijā – ģenerālis A. Deņikins pārlietu paļāvās uz saviem spēkiem un nesadarbojās ar Ukrainas Direktoriju. Krievijas vēsturnieks Aleksejs Loskutovs (*Алексей Николаевич Лоскутов*) secina, ka, veidojot attiecības krievu pretlieliniecisko spēku un proantantisko lokālo aktoru, kā arī lielinieku un proantantisko lokālo aktoru starpā, tika ievēroti reālpolitikas principi. Sākotnējās bailes no lieliniekiem lika lokālajiem proantantiskajiem aktoriem Baltijas reģionā un „balto” ģenerāļu armijām sadarboties, taču sadarbība bija īslaicīga, ko noteica antagonisms uzskatos par nacionālo nomaļu nākotnes perspektīvām (valstiskuma jautājums, respektīvi, vienotās un nedalāmās Krievijas un neatkarīgu republiku Krievijas postimpērijas perifērijā alternatīvu konfrontācija). Savukārt antagonisms veicināja proantantiskos lokālos aktorus meklēt miera sarunu iespējas ar lieliniekiem. Piemēram, Igaunijas Pagaidu valdība un N. Judeniča armija sadarbojās tikai līdz brīdim, kad pretlielinieciskie spēki tika sakauti pie Petrogradas. Pēc tam Igaunijas Pagaidu valdība meklēja kontakta iespējas ar Padomju Krieviju, ko tā brīža situācijā uzskatīja par mazāk bīstamu apdraudējumu Igaunijas valstiskumam nekā N. Judeniča armiju. Igaunija noslēdza ar Padomju Krieviju miera līgumu, kas tostarp paredzēja Ziemeļrietumu armijas likvidāciju Igaunijas teritorijā un krievu pretlielinieciskās kustības karavīru internēšanu.⁷⁹³

Krievijas un Somijas vēsturnieki par krievu pretlielinieciskās kustības un Somijas militāri politiskās sadarbības neveiksmes iemesliem ir nosaukuši vienotās un nedalāmās Krievijas ideju, kas par nepieņemamu uzskatīja bijušās Krievijas impērijas teritoriju fragmentāciju, „balto kustības” tēzi par Somijas neatkarības jautājuma risināšanu „kaut kad vēlāk” Krievijas Satversmes sapulcē, kā arī krievu pretlielinieciskās kustības līderu A. Deņikina un A. Kolčaka,

⁷⁹² Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 500.

⁷⁹³ Лоскутов А.Н. Национально-государственные образования и разгром Северо-Западной армии (1918–1920 гг.) // Военно-исторические исследования в Поволжье. Вып.7. – Саратов, 2006. – с. 198. – 205.

kas atradās tālu prom Krievijas postimpērijas dienvidos un austrumos, neizpratni par Somijas militāro potenciālu.⁷⁹⁴ E. Andersons kā papildu iemeslu min arī Rietumu sabiedroto, primāri britu piesardzīgo attieksmi pret „Lielās Somijas” plāniem. 1919. gada 31. maijā sarunās ar Antantes lielvalstīm K. Manerheims apmaiņā pret Somijas piedalīšanos cīņā pret lieliniekiem prasīja plebiscītu Karēlijā un Petrogradas pārvaldes pagaidu nodošanu somiem. Britu piesardzību noteica gan somu teritoriālās ambīcijas, gan Helsinku salīdzinoši lielās simpātijas pret Berlīni.⁷⁹⁵

Proantantiskajiem aktoriem nebija svešas teritoriālās pretenzijas XIX gadsimta izpratnē – „mūsu robežas būs tur, kur stāvēs mūsu karavīri”. Taču lielā mērā pateicoties Rietumu sabiedrotajiem, nosakot robežas proantantisko aktoru starpā Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā, tika maksimāli ievēroti vēsturiskie, etniskie un ekonomiskie principi.

Ņemot vērā, ka vairums lokālā līmeņa proantantisko aktoru iestājās par zemes jautājuma risināšanu tiesiskā ceļā, kas bija vērsts uz muižnieku zemju atpirkšanu (kaut vai par simbolisku samaksu), nevis radikālu atsavināšanu nacionalizācijas formā, tika rasts atbalsts zemnieku un zināmā mērā arī liberāli orientētās muižniecības starpā.

Dažādu nacionalitāšu cariskās armijas virsnieki dienesta laikā ieguva kontaktus un izpratni par problēmām citviet impērijā, guva kaujas pieredzi Pirmajā pasaules karā un karoja Krievijas postimpērijas telpā atšķirīgu valstiskuma alternatīvu aizstāvju armijās. Piemēram, nākamais Somijas virspavēlnieks K. Manerheims pirms Pirmā pasaules kara dienēja Krievijas impērijas sastāvā esošās Polijas teritorijā, kur ieguva poļu draugus un iepazīna poļu neatkarības centienus, kas lieti noderēja vēlāk cīņā par Somijas neatkarību.⁷⁹⁶ K. Manerheims un krievu pretlielinieciskās kustības Igaunijas teritorijā vadītājs N. Judeničs bija Krievijas Ģenerālštāba akadēmijas studiju biedri.⁷⁹⁷ No 1918. gada decembra līdz 1919. gada septembrim nākamais Latvijas Armijas virspavēlnieka štāba priekšnieks pulkvedis Pēteris Radziņš (1880–1930) karoja Ukrainas Tautas Republikas (Direktorijas) armijā salīdzinoši ļoti augstā un atbildīgā amatā – kā

⁷⁹⁴ Голдин В.И. Финляндия и Северная область в годы гражданской войны в России // Тезисы XII конференции по изучению истории, экономики, литературы и языка Скандинавских стран и Финляндии. Ч. 1. – М., 1993. – с. 6. – 8.; Мусаев В.И. Юденич и проблема участия Финляндии в антисоветской интервенции в 1919 г. // Экономические и социально-политические проблемы отечественной истории. – СПб., 1992. – с. 173. – 195.; Рупасов А.И. Маннергейм и „русский вопрос” (кон. 1918 – лето 1919 г.) // Экономические и социально-политические проблемы отечественной истории. – СПб., 1992. – с. 154. – 172.; Вирмавирта Я. Карл Густав Эмиль Маннергейм // Вопросы истории. – 1994. – № 1. – с. 56. – 74.

⁷⁹⁵ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 559. lpp.

⁷⁹⁶ Маннергейм К.Г. Мемуары. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – с. 12., 47.

⁷⁹⁷ Stranga A. Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads. – Rīga, 2008. – 229. lpp.

Ģenerālštāba priekšnieka palīgs.⁷⁹⁸ Saskaņā ar Ē. Jēkabsona un V. Ščerbinska aprēķiniem, cīņā par varu 1918.–1920. gadā Latvijas teritorijā karoja 631 latviešu izcelsmes virsnieks, Somijas, Igaunijas un Lietuvas teritorijās – 9 latviešu izcelsmes virsnieki, Krievijas postimpērijas teritorijā (ārpus tās rietumdaļas) – 301 latviešu izcelsmes virsnieks.⁷⁹⁹

Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas lokālie līderi aizguva viens no otra ne tikai sabiedroto izraudzīšanās praksi, bet arī valstu un pārvaldes struktūru nosaukumus, piemēram, baltkrievu līderi no ukraiņiem pārņēma gan „Tautas Republikas”, gan pārvaldes struktūras „Rada” nosaukumu, bet latviešu līderi no lietuviešiem – „Nacionālās padomes” nosaukumu; gan Ukrainā, gan Latvijā īslaicīgi darbojās „Direktorijas”, pirmajā gadījumā propoliski orientēta, otrajā – proģermāniski orientēta.⁸⁰⁰

Telpu raksturoja stereotipu izplatība. Līdzīgi kā liela daļa vācbaltiešu lika vienādības zīmi starp latviešiem un lieliniekiem, arī daudzi ukraiņi savā apziņā novienādoja jēdzienus „ebrejs” un „lielinieks”.⁸⁰¹

Ir pamats runāt par savstarpējiem sakariem Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas nacionāli orientēto spēku starpā, kas izpaudās vismaz četros veidos – diplomātu savstarpēja apmaiņa pie jauno valstu valdībām, diplomātu savstarpējā komunicēšana trešajās valstīs (Parīzē⁸⁰², Londonā, Varšavā, arī lokālo aktoru Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā galvaspilsētās), lokālo aktoru savstarpēja atzīšana, mēģinājumi veidot savienības (politiskas un militāras), vērstas pret reģionālā un globālā mēroga aktoriem, kas sevī ietvēra politisku, militāru un finansiālu palīdzību.

Atšķirībā no proģermāniski vai propadomiski orientētajiem aktoriem, proantantisko aktoru diplomātiskie pārstāvji veica aktīvu un stratēģiski svarīgu darbu Skandināvijā, Rietumeiropā un ASV, tiekoties ar dažāda ranga diplomātiem, filantropiem, uzņēmējiem, kā arī diasporas aktīvistiem ārzemēs, un sagatavojot atpazīstamības rakstus presē ar mērķi noskaņot Rietumu

⁷⁹⁸ Jēkabsons Ē. Latvijas attiecības ar Ukrainas Tautas Republiku (1919–1921) // Latvijas Vēsture. – 2003. – Nr. 4. – 59. lpp.

⁷⁹⁹ Latvijas armijas augstākie virsnieki. 1918–1940. Biogrāfiskā vārdnīca / sast. Ēriks Jēkabsons un Valters Ščerbinskis. – Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1998. – 524. lpp.

⁸⁰⁰ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 253., 430. lpp.; Верстюк В.Ф. Украинская революция 1917–1921 годов: концептуальные проблемы исследования // Межинститутский академический семинар Украина и Россия: история и образ истории. Украина и Россия в 1917–1922 гг.: социальное и национальное в революции. Транскрипт выступлений и дискуссий подготовлен А.К. Тарасовой. 13 ноября 2008 года, Институт Европы РАН // <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/nov2008.htm> (skatīts 08.02.2012); Тихомиров А.В. Брестский мир 1918 года и Беларусь // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1999. – № 2. – с. 44. – 57.

⁸⁰¹ Солженицын А.И. Двести лет вместе: В 2 ч. Ч. 2. 3-е изд. – М.: Русский путь, 2010. – с. 140. – 141.

⁸⁰² Piemēram, 1919.gada 17. jūnijā Azerbaidžānas, Gruzijas, Ukrainas, Baltkrievijas, Latvijas un Igaunijas pārstāvji Parīzē vienotā akcijā pieprasīja savu valstu neatkarības atzīšanu, kas rezultātu nenesa. *Skatīt sīkāk:* Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 493. lpp.

sabiedrisko domu par labu suverēnu valstu atbalstīšanai un atzīšanai. Mērķtiecīga diplomātiskā darbība un reālpolitikas apzināšanās, vēlme pievienoties Pirmā pasaules kara uzvarētājiem bija izšķiroša valstsnāciju veidošanā. Daļa lokālā mēroga nacionāldemokrātisko līderu vēl pirms revolūcijas Krievijas impērijā devās uz ārvalstīm, meklējot atbalstītājus bēgļu jautājumu risināšanai un neatkarības idejām. Piemēram, Latviešu bēgļu Centrālās komitejas pārstāvji Jānis Zālītis (1878–1919) un Jānis Čakste (1859–1927) attiecīgi 1916. gada nogalē un 1917. gada martā devās uz Skandināviju un Rietumeiropu (J. Zālītis apmeklēja Norvēģiju, Zviedriju un Lielbritāniju, J. Čakste – Zviedriju un ASV), lai aizstāvētu latviešu intereses starptautiskajā arēnā, gūstot politisku un finansiālu atbalstu. Līdzīgi rīkojās somi, igauņi, lietuvieši un poļi. Minētā taktika tika aktivizēta pēc lielinieku apvērsuma un, protams, Vācijas kapitulācijas.⁸⁰³

Krievijas postimpērijas mazo tautu sadarbības iespējas uzskatāmi iezīmējās jau 1917. gadā, turklāt kā flagmanis sadarbības aktivizēšanai uzstājās nevis poļi vai somi, bet ukraiņi. E. Andersons norāda, ka no 1917. gada 21. līdz 28.septembrim Kijevā notika Ukrainas Centrālās Radas sasauktais Krievijas mazo tautu kongress, kurā piedalījās 20 tautu pārstāvji, tajā skaitā ukraiņi, baltkrievi, poļi, lietuvieši, latvieši un igauņi. Atšķirībā no lietuviešu un igauņu delegātiem, kas prasīja savām zemēm pilnīgu neatkarību, latviešu pārstāvji, piemēram, Zigfrīds Anna Meierovics (1887–1925) aizstāvēja federācijas ideju un nostājās pret prasību pēc neatkarīgas Latvijas. Kongresa delegātu vairākums bija par federatīvi demokrātisku Krievijas republiku, ko veidotu atsevišķu tautu politiski un juridiski autonomas vienības.⁸⁰⁴ Vienošanās kongresā netika panākta. Pozīcijas jautājumā par valstiskuma alternatīvām mainījās pēc lielinieku apvērsuma, Vācijas ekspansijas austrumu virzienā un Berlīnes kapitulācijas. Savstarpējas tikšanās un konsultāciju prakse mazākos formātos tika turpināta līdz pat 1920. gadam.

1918. gada rudenī gan Baltkrievijā, gan Ukrainā proģermāniskos spēkus nomainīja valdības, kas simpatizēja Polijai un mēģināja iekļauties post-Brestļitovskas sistēmā Austrumeiropā. Baltkrievija un Ukraina primāri meklēja sabiedrotos bijušās Žečpospolitas teritorijā un savus neatkarības centienus saistīja ar Poliju. Tika meklēts atbalsts arī Berlīnē un pie Rietumu sabiedrotājiem, tajā skaitā ASV, taču šiem centieniem nebija rezultāta.⁸⁰⁵

⁸⁰³ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 13. – 14., 74., 150., 495. lpp.; Počs K. Latvijas-Francijas ekonomisko attiecību aizsākumi 20. gs. 20. gados // Starptautisko attiecību problēmas: Latvija, Baltija, Eiropa. Profesoram Albertam Varšlavānam 75: jubilejas rakstu krājums / red. Inesis Feldmanis, Antonijs Zunda. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2005. – 237. – 238. lpp.; Raun T. Estonia and the Estonians. Second edition. – Hoover Institution Press, 1991. – p. 104. – 105.

⁸⁰⁴ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 244. – 245. lpp.

⁸⁰⁵ Круталевич В.А. История Беларуси: Становление национальной державности (1917–1922). – Мн., 1999. – с. 206.; Тихомиров А.В. Развитие связей между Беларусью и США в первой четверти XX в. // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2005. – № 2. – с. 31. – 38.

Tikai daļēji pamatots ir apgalvojums, ka, atšķirībā no Baltijas reģiona, kur Berlīnes ieinteresētību lielā mērā noteica vācbaltieši, Baltkrievijā un Ukrainā šādas ieinteresētības nebija. Baltkrievijas teritorijā tik tiešām Krievijas impērijas vāciešu skaits bija niecīgs, ko nevar teikt par Melnās jūras reģionu, kurā iekļāvās Ukrainas teritorija (kopā Melnās jūras reģionā impērijas 1897. gada tautskaitē tika uzskaitīti aptuveni 650 000 vāciešu)⁸⁰⁶. Tiesa, atšķirībā no tautiešiem Melnās jūras reģionā, vācbaltieši aktīvāk meklēja sadarbības iespējas ar Berlīni. Vēl kā būtisks aspekts ir jāizvirza arī Baltkrievijas un Ukrainas ģeogrāfiskais novietojums – salīdzinoši lielāks attālums no Vācijas.

Ne mazāk svarīgs bija lielinieku un krievu pretlieliniecisko spēku skatījums uz Krievijas impērijas „Velsu” (Baltkrieviju) un „Skotiju” (Ukrainu). Gan lielinieku, gan krievu pretlieliniecisko spēku redzējumā nākotnes Krievijas kodolu vajadzēja veidot *lielkrieviem*, *mazkrieviem* un baltkrieviem.

Savukārt Rietumu sabiedrotie piesardzīgi raudzījās uz bijušajiem Vācijas sabiedrotajiem un neuzticējās jaunizveidotajām Baltkrievijas un Ukrainas valdībām, kas sevi mēģināja pozicionēt kā propoliskas un proantantiskas.⁸⁰⁷ Ukrainas vēsturnieks V. Soldatenko ir izpētījis, ka Antantes lielvalstis neuzticējās Ukrainas Direktorijai, kuras pārvaldi raksturoja *atamanščina* – militārpersonu dominance pār politiķiem. Armijas komandieri nepakļāvās civilās varas pārstāvju pavēlēm, praktizēja reģionālo separātismu, militāro teroru un ebreju grautiņus. V. Soldatenko secina, ka revolucionārie mērķi transformējās šauri pragmatiskā cīņā par korporatīvām interesēm un personīgo varu, kas kardināli atsaucās uz iespējām realizēt nacionāldemokrātisku Ukrainas valstiskumu. Ukrainas Direktorijas spēkos nebija pretoties lieliniekiem bez Polijas vai Antantes lielvalstu atbalsta.⁸⁰⁸

Proantantiski orientēto lokālā līmeņa aktoru starpā īpaši uzskatāmi izpaudās Somijas un Igaunijas, kā arī Igaunijas un Latvijas savstarpēja atbalstīšana. Somija aizdeva Igaunijai 20 miljonus somu marku apbruņojuma iegādei un deva atļauju brīvprātīgo organizēšanai Somijas teritorijā, lai brīvprātīgo vienības un apakšvienības vēlāk cīnītos Igaunijas teritorijā. Kopumā Igaunijas Pagaidu valdības pusē cīnījās 3700 somu, 200 dāņu un 178 zviedru brīvprātīgie.⁸⁰⁹

⁸⁰⁶ Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918 / пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – с. 232.

⁸⁰⁷ Тихомиров А.В. Брестский мир 1918 года и Беларусь // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1999. – № 2. – с. 44. – 57.

⁸⁰⁸ Солдатенко В.Ф. Украинская революция 1917–1920 гг.: К выяснению контуров и параметров исторического феномена // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К., 2009. – Вип. 18. – с. 13.; Солдатенко В.Ф. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. – Київ, 2007. – с. 302. – 369.

⁸⁰⁹ Raun T. Estonia and the Estonians. Second edition. – Hoover Institution Press, 1991. – p. 107. – 108.

Minētie A. Perrota dati nedaudz atšķiras no A. Strangas datiem, saskaņā ar kuriem Igauniju atbalstīja 3500 somu, 225 dāņi un 200 zviedri.⁸¹⁰ Datu atšķirība nav būtiska, jo tie parāda vienu un to pašu tendenci – skandināvi, visvairāk somi, līdzdarbojās Igaunijas neatkarības izcīnīšanā. Somija apzinājās atbalsta svarīgumu; to noteica gan Helsinku ģeopolitiskās intereses – Somijai bija svarīgi, lai Somu līča dienvidu piekraste atrastos potenciālā sabiedrotā Igaunijas, nevis pretinieku lielinieku kontrolē – , gan nesenā personīgā pieredze, saņemot nelielu, bet svarīgu atbalstu no Skandināvijas; Somijas pilsoņu karā K. Manerheimam lojālo militāro formējumu vidū bija arī tā dēvētā „zviedru brigāde”, kas pēc skaitliskā sastāva atbilda vienam bataljonam un kurā bez zviedriem karoja arī norvēģi un dāņi.⁸¹¹ Latvijas Pagaidu valdība lūdza Igaunijai militāru palīdzību divas reizes, attiecīgi 1919. gada jūnijā pret Landesvēru un 1919. gada rudenī pret P. Bermonta–Avalova armiju.⁸¹² Igaunija sniedza palīdzību pirmajā gadījumā, bet otrajā sadarbība netika panākta savstarpēju teritoriālu pretenziju dēļ.

Uzmanības vērts ir E. Andersona novērojums, ka gadījumā, ja pēc Igaunijas parauga īsi pirms vācu okupācijas tiktu izveidota Latvijas Pagaidu valdība, visticamāk, to, gluži tāpat kā Igaunijas Pagaidu valdību, izklīdinātu un atsevišķus valdības locekļus arestētu vācu okupācijas iestādes (1918. gada 24. februārī proklamētās Igaunijas Pagaidu valdības ministru prezidents un ārlietu ministrs Konstantīns Petss (*Konstantin Päts*, 1874–1956) pēc Igaunijas teritorijas okupācijas tika arestēts un nosūtīts uz koncentrācijas nometni Grodņā. Salīdzinājumam, represijas no vācu okupācijas iestāžu puses pret pagaidu valdību politiķiem, kas neieturēja pietiekami proģermānisku kursu, tika veiktas arī citviet reģionā, piemēram, Ukrainā, kur tika arestēti vairāki Centrālās Radas ministri, tajā skaitā kara ministrs S. Peļūra)⁸¹³, taču tiktu iegūta būtiska priekšrocība – iespēja latviešu politiķiem sevi prezentēt Rietumos kā valdības pārstāvjus. Taču tas netika izdarīts, un nākamais Latvijas ārlietu ministrs Z. A. Meierovics līdz pat 1918. gada rudenim kā vienīgais no proantantiski orientēto Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas spēku pārstāvjiem Rietumos nebija pilnvērtīgs valdības emisārs, kas viņam radīja grūtības. Salīdzinājumam, Lielbritānija atzina Igauniju *de facto* 1918. gada 3. maijā, bet Latviju – tikai 1918. gada 11. novembrī.⁸¹⁴ Minētais novērojums ir precīzs tikai daļēji. Minētā problēma, no vienas puses, apliecina līdzīgo un atšķirīgo valstiskuma meklējumus Krievijas postimpērijas

⁸¹⁰ Stranga A. Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads. – Rīga, 2008. – 229. lpp.

⁸¹¹ Маннергейм К.Г. Мемуары. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – с. 106., 109., 172. – 173.

⁸¹² Parrott A. The Baltic States from 1914 to 1923: The First World War and the Wars of Independence // The Baltic Defence Review. – 2002. – Vol. 2. – No. 8. – p. 146. – 147.

⁸¹³ Турпат. – 145. lpp.; Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918 / пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – с. 189.

⁸¹⁴ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 255. – 256., 277. – 278., 324. lpp.

Rietumu perifērijā, kā arī pietāti tā brīža pasaulē pret valstiskiem un diplomātiskiem principiem, bet, no otras puses, izceļ personību, konkrēti Z. A. Meierovica lomu Pirmā pasaules kara un pēckara apstākļos, spēju aizstāvēt savas valsts intereses, atrodot pieeju gan pie līdzīgi domājošajiem Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā, gan pie ietekmīgiem Rietumu žurnālistiem, diplomātiem un politiķiem un izklāstot pārdomātus argumentus, lai gūtu vēlamo rezultātu – *de facto* un vēlāk *de iure* atzīšanu, neatkarīgi no sava diplomātiskā statusa. Atšķirībā no daudziem citiem latviešu sabiedriski politiskajiem darbiniekiem, Z. A. Meierovics nekautrējās vajadzības gadījumā mainīt taktiku vai virzienu, lai izvairītos no nepatīkamiem konfliktiem. Z. A. Meierovics veidoja Informācijas biroju Stokholmā, dibināja sakarus ar igauņu un somu diplomātiem, meklēja iespējas tikties ar Rietumu sabiedroto diplomātiem, lai mainītu maldīgos priekšstatus par latviešiem, ka tie ir lielnieki vai gandrīz vācieši. Viņš spēja pārliecināt Rietumus, ka daļa latviešu iestājas par Latvijas neatkarību. Protams, Z. A. Meierovics nestrādāja viens pats; Latvijas ārlietu resora kapacitāte bija augsta. Atjaunotās Latvijas vēsturnieks Ainārs Lerhis ir izpētījis, ka pastāvēšanas pirmajā gadā Latvija spēja nodibināt 10 diplomātiskās pārstāvniecības.⁸¹⁵

Lokālā līmeņa aktoru diplomāti komunicēja un apmainījās ar informāciju citu valstu galvaspilsētās. Vēsturnieks Ē. Jēkabsons ir noskaidrojis, ka Latvijas Republikas un Ukrainas Tautas Republikas pārstāvju savstarpēja komunikācija norisinājās Lielbritānijā, Polijā un Lietuvā. Ē. Jēkabsons ir izpētījis, ka tika meklētas sadarbības iespējas cīņā ne tikai pret lielniekiem, bet arī pret citu reģionālā līmeņa aktoru Poliju. 1919. gada decembrī Latvijas diplomātiskais pārstāvis Polijā Atis Ņenišs (1874–1961) ziņoja ārlietu resoram Latvijā, ka savstarpējās sarunās Ukrainas Tautas Republikas pārstāvji lūdza Latvijas palīdzību apģērbu, apavu un munīcijas saņemšanai savas armijas vajadzībām, kā arī iestājās par nepieciešamību abām valstīm tuvināties, lai savstarpēji darbotos kā pretsvars Polijas hegemonijas tieksmēm Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā. Kaut arī sadarbība nerezultējās savienības formā, apstākļos, kad pastiprinājās Varšavas spiediens, lokālie aktori izmantoja diplomātiskas metodes, lai šo spiedienu mazinātu. Piemēram, reaģējot uz Latvijas un Polijas attiecību sarežģīšanos 1920. gada februārī–martā, Latvija atzina Ukrainas Tautas Republiku un publiski Z. A. Meierovica personā kritizēja Poliju par vēlmi atjaunot 1772. gada robežas, norādot, ka tas nav ne Latvijas, ne Ukrainas, ne Baltkrievijas interesēs. Jāakcentē, ka Ukrainas Tautas Republika bija atzinusi Latviju jau 1919.

⁸¹⁵ Lerhis A. Latvijas Republikas ārlietu dienesta ieguldījums Latvijas valsts interešu aizstāvēšanā – neatkarības un okupācijas laikmetu pieredze (1918–2008) // Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. Starptautiska konference 2008. 13.–14. novembris, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2010. – 102. – 129. lpp.

gada 10. decembrī un gaidīja uz līdzīgu atbildes soli, taču Rīga vilcinājās, vadoties no apsvēruma, ka Polijas palīdzība ir nepieciešama Latgales atbrīvošanas īstenošanai.⁸¹⁶

Minētie piemēri apstiprina, ka lokālie aktori īstenoja salīdzinoši neatkarīgu diplomātiju, balstoties uz savām nacionālajām interesēm. Sadarbības vai konfrontācijas intensitāte ar lokālajiem proantantiski orientētajiem spēkiem vai Poliju bija tieši atkarīga no mainīgā stāvokļa frontēs un starptautiskajos forumos. Vēl 1919. gada rudenī Baltijas jūras austrumu reģiona lokālie aktori rēķinājās gan ar Ukrainas Tautas Republiku, gan ar Baltkrievijas Tautas Republiku kā potenciālajiem sabiedrotajiem, kā dēļ tās uzaicināja kā novērotājus uz Tartu konferenci. Pēc gada uz Bulduru konferenci tika uzaicināta vairs tikai Ukraina, bet ne Baltkrievija.⁸¹⁷ Tā bija ciniska rīcība, ko noteica reālpolitika – apzināšanās, ka Baltkrievijas Tautas Republika kā patstāvīgs aktors ir pagātne. Arī par Ukrainas spējām saglabāt un nostiprināt valstiskumu bija bažas, taču Ukrainu vajadzēja uzaicināt kaut vai tikai pieklājības dēļ, ņemot vērā, ka Latvija, Igaunija un Somija attiecīgi 1920. gada februārī, martā un jūnijā bija atzinušas Ukrainas Tautas Republikas neatkarību. Vēlāk, vadoties no reālās situācijas, kurā varu Ukrainā vairs nekontrolēja Direktorija, un, domājot par nepieciešamību uzturēt normālas attiecības ar Padomju Krieviju, 1920. gada nogalē un 1921. gada sākumā Baltijas jūras austrumu reģiona valstis sāka sarunas ar Padomju Ukrainas pārstāvjiem.

Propadomiskie spēki vēlējās iekļauties lielnieku piedāvātajā jaunās pasaules starptautiskajā un sociālajā kārtībā. Gluži tāpat kā proģermāniski līderi orientējās uz ārēju centru – Berlīni – , arī propadomiski orientētie līderi orientējās uz ārēju centru – Maskavu – un būtībā aizstāvēja un iemiesoja Padomju Krievijas intereses. Atšķirībā no aktīvajiem proantantiskajiem lokālā līmeņa aktoriem, lokālajiem propadomiskajiem spēkiem bija stipri ierobežotas sadarbības partneru meklēšanas iespējas – tikai reģionālais aktors Padomju Krievija un radniecīgie režīmi postimpērijas Rietumu perifērijā. Turklāt Maskavas uzspiestais uzdevums veidot padomju valstiskumus perifērijā nestimulēja vietējo lielnieku līderu vēlmi mēģināt īstenot patstāvīgu diplomātiju. 1919. gada 1. jūnijā formāli tika izveidota padomju republiku militāri politiskā savienība (Padomju Krievija, Padomju Ukraina, Lietuvas un Baltkrievijas Sociālistiskā Strādnieku Republika (*LitBel*), Padomju Latvija), taču realitātē, kā norāda V. Blūzma, tas bija viens no soļiem ceļā uz unitāras padomju valsts radīšanu, koncentrējot dibināto padomju

⁸¹⁶ Jēkabsons Ē. Latvijas attiecības ar Ukrainas Tautas Republiku (1919–1921) // Latvijas Vēsture. – 2003. – Nr. 4. – 58. – 59., 61. – 62. lpp.

⁸¹⁷ Turpat. – 65. lpp.

republiku Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā militāros formējumus un transportu Maskavas pilnīgā pārziņā.⁸¹⁸

Maskava bija gatava piedāvāt alternatīvas gan lokālā mērogā, gan reģionālā mērogā, respektīvi, atkarībā no starptautiskā stāvokļa, lielinieki bija gatavi ne tikai atsevišķiem Padomju Lietuvas, Padomju Baltkrievijas, Padomju Ukrainas un Padomju Polijas projektiem, bet arī vēsturiskajā telpā apvienotām valstiskuma alternatīvām. Būtībā, reaģējot situatīvi, lielinieki izvirzīja alternatīvu poļu „Žečpospolitas projektam” padomju *LitBel* formā, ko nepieciešamības gadījumā varēja paplašināt. Baltkrievu pētnieki A. Tarass un A. Tihomirovs norāda, ka Maskavas lielinieki ar nolūku iekļāva Lietuvas un Baltkrievijas Sociālistiskās Strādnieku Republikas valdībā ne tikai lietuviešus un baltkrievus, bet arī ebreju izcelsmes poļus Josifu Unšlihtu (*Józef Unszlicht*, 1879–1938) un Kazimiru Cihovski (*Kazimierz Cichowski*, 1887–1937), lai veiksmīgas sacelšanās rezultātā Polijas teritorijā varētu proklamēt apvienoto „Polijas, Lietuvas un Baltkrievijas padomju republiku” un ievest jaunizveidotajā teritoriālajā veidojumā Sarkanās armijas karavīrus, kas pirms tam savlaicīgi bija koncentrēti Rietumu strēlnieku divīzijā, kuras pulkiem tika doti ar Poliju saistīti nosaukumi (Varšavas, Ļubļanas pulki u.c.), un kas bija iepļānoti kā pamats nākamā padomju projekta bijušās Žečpospolitas ietvaros armijai.⁸¹⁹ Līdzīgi kā Padomju Latvijas gadījumā, arī Padomju Igaunijas, *LitBel* un Padomju Polijas gadījumā „vietējās armijas” vienības un apakšvienības tika veidotas uz Sarkanās armijas bāzes un pēc padomju valstiskuma nerealizēšanās atkal integrētas Sarkanās armijas sastāvā.⁸²⁰

Propadomiskajiem spēkiem Krievijas Rietumu perifērijā neizdevās īstenot Padomju Krievijas pieeju zemes jautājuma risināšanā. Sākotnējais atbalsts lielinieku piedāvātajiem risinājumiem pakāpeniski transformējās nepatīkā un naidā. Daļā Baltkrievijas un Ukrainas teritorijas lieliniekiem izdevās nostiprināties, nevis pateicoties iekšpolitikas realizācijai, bet Maskavas militāri politiskiem panākumiem Padomju Krievijas un Polijas karā.

⁸¹⁸ Blūzma V. Kreisā radikālisma viļņa Latvijā (1917. g. marts – 1920. g. janvāris) vēstures problēmas un to atspoguļojums historiogrāfijā. Promocijai izvirzīto darbu kopsavilkums. – Rīga, 1998. – 17. – 18. lpp.; Тихомиров А.В. Взаимоотношения БССР и РСФСР в 1919–1921 гг.: противоречивое партнерство // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2003. – № 3. – с. 46. – 55.

⁸¹⁹ Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 395. – 396.; Тихомиров А.В. Взаимоотношения БССР и РСФСР в 1919–1921 гг.: противоречивое партнерство // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2003. – № 3. – с. 46. – 55.

⁸²⁰ Šiliņš J. Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība (1918. gada decembris – 1919. gada jūnijs). Promocijas darbs. – Rīga, 2011. – 175. lpp.

Salīdzinošās analīzes metode ir atslēga durvīm, kas paver ceļu kompleksai izpratnei par varas transformācijas (cīņas par varu) mehānismu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā. Unikālā valstiskuma projektu realizācijā bija maz. Visa bijušās Krievijas impērijas rietumdaļa 1917.–1920. gadā pārdzīvoja federalizācijas, vasalizācijas, demokratizācijas un sovetizācijas eksperimentus. Reģionālā pieeja ļauj abstrahēties no nacionālā jautājuma izcelšanas.

Ir acīmredzams, ka starptautisko attiecību sistēma 1917.–1920. gadā pārdzīvoja kardinālas pārmaiņas, proti, sadūrās „vecie” kārtības principi (spēku līdzsvars, dinastiskās saites) un „jaunie” kārtības principi (tautu pašnoteikšanās, kolektīvā drošība, revolūcijas eksports).

Nacionālo kustību potenciāls 1917. gadā nebija pietiekams, lai varētu cerēt uz pašnoteikšanās sprādzienu perifērijā bez satricinājumiem Krievijas impērijas centrā un starptautiskās kārtības maiņas. Salīdzinājumam, Bulgārija, Rumānija un Serbija ieguva neatkarību līdz globālā politiski militārā konflikta sākumam kompromisa rezultātā starp kristiešu impērijām un novājināto musulmanisko Osmaņu impēriju, savukārt Austrumeiropā izveidojās neatkarīgas valstis, pateicoties Eiropas impēriju konfrontācijai Pirmā pasaules kara laikā un impēriskās kārtības sabrukumam.

Globālo un reģionālo aktoru savstarpējā cīņa noteica varas transformācijas mehānisma specifiku uz vietām Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā, stimulējot valdību veidošanos un lokālus pilsoņu karus. Lokālie procesi nebija izolēti no globālo un reģionālo aktoru cīņas, taču vietējās vēsturiski izveidojušās īpatnības piedeva lokālajiem pilsoņu kariem individuālu, atšķirīgu specifiku, kas visuzskatāmāk rezultējās psiholoģiskās un fiziskās vardarbības apstākļos (ar lielāku vai mazāku intensitāti).

Uz Rietumu sabiedrotajiem orientētu Baltkrievijas un Ukrainas patstāvīga valstiskuma projektu nerealizēšanos varētu skaidrot nevis ar nacionālajās historiogrāfijās nereti pausto argumentu – nacionālās pašapziņas salīdzinoši vājo līmeni – , bet ar izveidojušos starptautisko situāciju un ģeogrāfisko novietojumu. Atšķirībā no citu lokālo spēlētāju – Somijas, Igaunijas, Latvijas un Lietuvas valstsnācijas projektu kūrētājiem, Baltkrievijas un Ukrainas nacionāldemokrātiski orientētajiem spēkiem neizdevās pārliecināt Rietumu sabiedrotos par atbalsta sniegšanu pēc cita globālā mēroga spēlētāja Vācijas kapitulācijas. Baltkrievijas gadījumā būtisku lomu nospēlēja ģeogrāfiskais novietojums – neatrašanās Baltijas vai Melnās jūras piekrastē, kas pavērtu labvēlīgākas iespējas saņemt politisko, militāro un finansiālo atbalstu no Rietumu sabiedrotajiem. Baltkrievijas teritorijā nebija arī vērā ņemamu krievu pretlieliniecisko spēku militāro formējumu. Ukrainas likteni lielā mērā noteica aktīvā līdzdalība Rietumu sabiedrotajiem netīkamajā Brestļitovskas miera procesā, politisko un militāro līderu savstarpējā

sāncensība un vardarbība pret ebrejiem. Tikai reģionālā mēroga aktors Polija bija gatava sadarboties ar nacionālistu, ebreju slepkavu S. Peļuru, tiesa, īslaicīgi.

Polija nebija ieinteresēta ne patstāvīgā Baltkrievijas, ne Ukrainas valstiskumā, jo pretējā gadījumā Varšava atbalstītu ukraiņu un baltkrievu valstiskuma centienus, nevis iekļautu šīs teritorijas „Lielajā Polijā”. Otrā reģionālā aktora – lielnieku – stratēģiskā prioritāte iekšēju problēmu risināšanā bija resursiem bagātā Ukraina, nevis Latvija vai Igaunija. Ukrainas labībai, ogļēm un metāliem, kā arī Dienvidkaukāza naftai vajadzēja nodrošināt lielniecisko pasauli. Lieliniekiem bija svarīga arī impēriskajā Krievijā izstrādātā tēze par *lielkrievu*, *mazkrievu* un baltkrievu vienotību. Uzmanības vērts ir O. Fedjušina pieņēmums – ja Ukrainai būtu izdevies saglabāt neatkarību starpkaru periodā, Padomju Krievija zaudētu savu galveno pārtikas, ogļu un dzelzs rūdas piegādātāju, tiešo pieeju Balkāniem, Austrumeiropas centrālajai daļai, kā arī Melnajai jūrai.⁸²¹ Būtībā Padomju Krievija zaudētu iespēju no reģionāla spēlētāja kļūt par lielvalsti. Savukārt, neatkarīga Ukraina, pateicoties teritorijas plašumam, kā arī ievērojamajam cilvēku skaitam un dabas resursiem, iespējams, iegūtu iespēju transformēties no lokāla par reģionālu aktoru.

XXI gadsimtā radītās vēstures konstrukcijas attiecībā uz 1917.–1920. gada notikumiem var būt maz ticamas vai pārliecinošas, taču tas vēl nebūt nenozīmē, ka cilvēki tanī laikā raudzījās uz procesiem sev visapkārt, izejot no tieši tādām pašām konstrukcijām. Cilvēku uzskati veidojās no reālajiem pārdzīvojumiem un pieejamās informācijas, propagandas un cenzūras līmeņa. Kolektīvajai atmiņai un vēstures realitātei bija maz kopīgā. Vairums droši vien nedomāja ne par jēdziena „nācija”, ne jauno teritoriālo apvāršņu (valstiskuma) problemātiku. Visticamāk, dominēja binārā pozīcija – „savējie” un „svešie”, turīgie un nabadzīgie, muižnieki un zemnieki, īpašnieki un strādnieki, maize un bads, miers un karš, kārtība un haoss. Tas, protams, liek aizdomāties par konkrētu valstiskuma projektu aizstāvju spēju (personību lomu) pārliecināt ārējos spēlētājus un vietējo sabiedrību par izraudzītā ceļa pareizību.

⁸²¹ Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918 / пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – с. 12.

4.nodaļa. Cīņas sekas un nozīme

Uzvarētāju un zaudētāju problēma

Vēsturnieku uzdevums ir noskaidrot cīņas par varu Krievijas postimpērijā sekas un nozīmi. Viens no pamatjautājumiem, kas prasa atbildi, ir – kas un kāpēc uzvarēja un zaudēja? Globālā, reģionālā un lokālā mēroga aktorus var iedalīt „uzvarētājos” un „zaudētājos”. Atsevišķi aktori – Centrālo valstu bloks, krievu pretlielinieciskā kustība – un ar tiem saistītie lokālā mēroga aktori bija nepārprotami zaudētāji, jo nespēja realizēt piedāvātās valstiskuma alternatīvas un pilnībā (krievu pretlielinieciskā kustība) vai uz noteiktu laiku (Vācija) nogāja no Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas skatuves. Savukārt citu cīņā par varu iesaistīto aktoru uzvaras bija nosacītas un reģionālajā plāksnē neviendabīgas. Līdz galam savus stratēģiskos mērķus Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā neizdevās papildīt uzvarētājiem – ne globālā mēroga aktoriem Lielbritānijai un Francijai, ne reģionālā mēroga aktoriem Polijai un Padomju Krievijai. Ietekmes ziņā Krievijas postimpērijas Rietumu perifērija palika sadalīta šo minēto aktoru starpā. Lielbritānija ieguva zināmu ietekmi pār Somiju, Igauniju un Latviju, Francija – pār Poliju un uz pāris gadiem pār Lietuvu. Teritoriāli sadalītā Baltkrievija un Ukraina nonāca attiecīgi Polijas un Padomju Krievijas kontrolē, kas bija nesamērojami augstāka par globālā mēroga aktoru ietekmi uz suverēnajām, starptautiski atzītajām valstīm Baltijas jūras reģiona austrumos.

Vēstures literatūrā ir plaši analizēti divu reģionālo aktoru – lielinieku un krievu pretlielinieciskās kustības – cīņas rezultāti. Atsevišķi vēsturnieki runā nevis par lielinieku uzvaru, bet par „balto kustības” neveiksmēm, ko noteica koordinācijas problēma. Piemēram, amerikāņu vēsturnieks M. Levins norādīja, ka ir vienkārša atbilde – lieliniekiem par savu uzvaru lielākoties ir jābūt pateicīgiem pretinieku vājumam un neveiksmēm.⁸²² R. Paipss rakstīja, ka var vilkt zināmas paralēles sarp ASV un Krievijas pilsoņu kariem, jo abos gadījumos uzvarēja nevis tā puse, kurai bija labāki virsnieki, bet rūpnieciskais, transporta un cilvēku potenciāls.⁸²³ Vairums autoru mēģina kompleksi analizēt faktorus, kas noteica pilsoņu kara iznākumu.

Līdzšinējā pētniecībā ir secināts, ka „balto kustībai” bija vairākas priekšrocības cīņā pret padomju varas atbalstītājiem:

⁸²² Левин М. Гражданская война: динамика и наследие // Гражданская война в России: перекресток мнений. – М., 1994. – с. 254.

⁸²³ Паипс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 3. Россия под большевиками. 1918–1924. – М.: Захаров, 2005. – с. 16.

Pirmām kārtām, komandējošais sastāvs bija labāk apmācīts un disciplinēts, morāli noturīgs, te karoja vairums cariskās armijas virsnieku un kazaku, kas bija pieredzējušākie un militārajā sfērā vislabāk apmācītie impērijas sabiedrības pārstāvji.

Otrām kārtām, tās kontrolē atradās plaši lauksaimniecības rajoni, bet ne lielas pilsētas, kas nozīmē, ka bija labas iespējas veikt pārtikas apgādi un nodrošināt pārtikušu dzīves līmeni gan karavīriem, gan vietējiem iedzīvotājiem, kas konfrontācijas apstākļos nav mazsvarīgi.

Trešām kārtām, krievu pretlielinieciskā kustība saņēma daudzveidīgu atbalstu no ārzemēm.

Ceturtnām kārtām, „balto kustībai” piederēja Baznīcas simpātijas.

Neraugoties uz minētajiem salīdzinoši izdevīgajiem priekšnoteikumiem, cīņā par varu krievu pretlielinieciskā kustība cieta fiasko. Vēstures literatūrā ir izveidojusies noturīga tradīcija pētīt un skaidrot „balto kustības” sakāves iemeslus. Kā primārie zaudējumu iemesli tiek minēta kontrolētās teritorijas nošķirtība, vienota rīcības plāna, tajā skaitā militārās stratēģijas neesamība un „balto” armiju savstarpējo sakaru traucējumi. Kā jau noskaidrots, vienotās un nedalāmās Krievijas idejas aizstāvji nespēja sevi iedomāties bez Maskavas un Pēterburgas, bet kara gājieni uz centrālajām pilsētām automātiski nostādīja lieliniekus aizsardzības pozīcijās, kas nozīmēja, ka uzbrucējiem bija nepieciešami lielāki spēki, lai gūtu panākumus, taču pārsvara karavīru skaita ziņā krievu pretlielinieciskajiem spēkiem nebija. Negatīvu lomu nospēlēja savstarpējā sacensība krievu pretlielinieciskās kustības labējā (militārpersonu un civilpersonu), centriskā un kreisā spārna starpā, kas mazināja iespējas sev par labu noskaņot plašākos sabiedrības slāņus. Popularitāti mazināja arī „balto kustības” antisemitisms un ebreju grautiņi. Pēc atsevišķiem aprēķiniem, krievu pretlieliniecisko spēku *pogromu* rezultātā visā Krievijas postimpērijā (ne tikai rietumdaļā) tika iznīcināti līdz 120 000 ebreju.⁸²⁴

Vēsturnieki izceļ vairākus lielinieku uzvaras priekšnoteikumus:

Pirmām kārtām, lielinieki kontrolēja valsts centrālo daļu, kas sevī ietvēra transporta un komunikāciju mezglus, rūpniecisko potenciālu, ģeopolitiskās, militāri stratēģiskās un ekonomiskās priekšrocības pār pretiniekiem, kas darbojās izklaidus. Minētās priekšrocības ļāva efektīvi koncentrēt spēkus cīņā pret pretinieku.

Otrām kārtām, atšķirībā no saviem pretiniekiem, kas nespēja izstrādāt un realizēt visaptverošu politisku un sociālekonomisku programmu, lielinieki to izdarīja – viņi pakļāva visu sabiedrības dzīvi bruņotās cīņas interesēm, jo veica stingru, vardarbīgu politiku dažādās sfērās.

⁸²⁴ Кенез П. Идеология белого движения // Россия в XX веке: историки мира спорят / отв. ред И.Д. Ковальченко. – Москва: Наука, 1994. – с. 278.; Козерод О.В., Бриман С.Я. Деникинский режим и еврейское население Украины: 1919–1920 гг. – Харьков, 1996.

Trešām kārtām, lielinieki fiksēja un prasmīgi izmantoja savās interesēs pretinieku – globālā, reģionālā un lokālā līmeņa aktoru – kļūdas un savstarpējās pretrunas.

Ceturtām kārtām, būtiska loma lielinieku uzvarā bija lielinieku partijai un tās līderiem, kas bija galvenais valsts, bruņoto spēku un dažādu sabiedrības grupu un nacionalitāšu organizētājs. Partija izstrādāja un kontrolēja visu jautājumu spektru – ideoloģiju, politiku, militāro komponenti, ekonomiku, sociālās attiecības, pagrīdes un partizānu darbību pretinieka aizmugurē, represīvo un propagandas sistēmu. Atšķirībā no pretiniekiem, partija un tās līderi daudz prasmīgāk un savlaicīgāk pārkārtoja savu taktiku atbilstoši mainīgajiem cīņas par varu apstākļiem.⁸²⁵

Nav vienprātības reģionālo aktoru Polijas un Padomju Krievijas kara rezultātu vērtējumā. Uz zināmu kompromisu vēsturnieku diskusijā ir vērsti Krievijas postpadomju vēsturnieka Sergeja Poltoraka (*Сергей Николаевич Полторацк*) secinājumi, ka karā pilnīgu uzvaru neizdevās iegūt ne vienai no pusēm. Gan Padomju Krievijai, gan Polijai karš bija „uzvaras zaudējums”, jo vienā gadījumā netika realizēta pasaules revolūcijas ideja, taču tika radīta iespēja Padomju Krievijas valstiskuma nostiprināšanai ierobežotā teritorijā, kas nesakrita ar Krievijas impērijas ārējām robežām (lielā mērā pateicoties Polijas armijas kaujas spējām, tika sakauti Padomju Krievijas satelīti Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā – Padomju Latvija un Padomju Lietuva), bet otrā gadījumā tika radīta iespēja Polijas valstiskuma nostiprināšanai, tiesa, ne „Lielās Polijas” robežās. Turklāt šis karš zināmā mērā radīja priekšnoteikumus nākamajam „poļu–krievu” karam 1939. gadā.⁸²⁶ Vairums vēsturnieku ir vienisprātis, ka konfliktam pēc nepilniem 20 gadiem bija vairāki iemesli – teritoriālās pretenzijas, J. Staļina iedragātā pašlepnuma apmierināšana, kā arī emocionāli propagandā uzturēti mīti par pušu savstarpējo nežēlību pret karavīriem, karagūstekņiem un civiliedzīvotājiem. Piemēram, atsaucoties uz Padomju Krievijas ārlietu tautas komisāru G. Čičerinu, Krievijas vēsturnieki norāda, ka Polijas gūstā nonāca 110 000 sarkanarmiešu, no kuriem gāja bojā aptuveni 60 000. Savukārt Polijas vēsturnieki, balstoties uz arhīvu materiālu analīzi, apgalvo, ka Polijas gūstā nonāca aptuveni 100 000 sarkanarmiešu, no kuriem gūstā gāja bojā 18 000 līdz 24 000 cilvēku. Iemesls salīdzinoši lielajam bojāgājušo

⁸²⁵ Голдин В.И. Россия в Гражданской войне. Очерки новейшей историографии (вторая половина 1980-х – 90-е годы). – Архангельск: Боргес, 2000. – с. 207. – 210.

⁸²⁶ Полторацк С.Н. Победоносное поражение: Размышления о советско-польской войне 1920 года в канун её 75-летия. – СПб., 1994. – с. 216. – 218. *Skatīt arī:* Goelion J.A. W obronie Europy (Wojna z bolszewicka Rosja w 1920 roku). – Torun, 2006.; Польско-советская война 1919–1920 (Ранее не опубликованные документы и материалы) / подгот. И. И. Костюшко и др. – М.: ИСБ РАН, 1994.; Михутия И.В. Польско-советская война, 1918–1920. – М.: ИСБ РАН, 1994.; Мельтюхов М.И. Советско-польские войны (Военно-политическое противостояние 1918–1939 гг.) – М., 2001.; Яжборовская И.С., Парсаданова В.С. Россия и Польша: синдром войны 1920. – М., 2005.

skaitam primāri bija slimības un bads, nevis fiziska vardarbība.⁸²⁷ Aktuāls ir A. Grickeviča novērojums, ka līdz šim salīdzinoši maz uzmanības ir pievērsts civiliedzīvotāju, dažādu nacionalitāšu un sociālo grupu pārstāvju pārdzīvojumiem Polijas un Padomju Krievijas kara laikā.⁸²⁸

Kā noskaidrots, krievu pretlielinieciskā kustība zaudēja visā postimpērijas teritorijā, arī tās rietumdaļā, savukārt lielinieki uzvarēja postimpērijas centrā un nostiprinājās daļā postimpērijas perifēriju, tajā skaitā Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā ieguva kontroli tikai pār daļu Baltkrievijas un Ukrainas teritorijas. Nacionālajās historiogrāfijās ir novērojama tendence primāro lomu lielinieku zaudējumos Baltijas jūras austrumu reģionā piešķirt iekšējam faktoram – Maskavas kontrolēto vietējo lielinieku valdību nespējai noskaņot vietējos iedzīvotājus par labu padomju valstiskuma alternatīvai, ko noteica radikālās reformas un terors jeb solījumu un reālo darbu nesakrītība (miera vietā karš, maizes vietā bads, zemes vietā vispārēja nacionalizācija).⁸²⁹ Piekrītot argumentam, ka Baltijas jūras austrumu reģiona propadomiskās valdības rīkojās radikāli un laika gaitā raisīja vietējās sabiedrībās nevis simpātijas, bet antipātijas, tomēr domājams, ka pamatotāk primāro nozīmi padomju valstiskuma alternatīvas kraham reģionā ir piešķirt nevis iekšējam, bet ārējam faktoram – sadarbībai gan proantantisko lokālo aktoru starpā, gan ar reģionālo aktoru Poliju, gan ar Antantes lielvalstīm; minētie aktori nebija ieinteresēti lielinieku pozīciju stiprināšanā Baltijas reģionā. Padomju varas veidošanas eksperimenti Ukrainā un Baltkrievijā 1917.–1920. gadā nebija viennozīmīgi, arī te lielinieki bija spiesti vairākkārt atstāt iekarotās teritorijas gan iekšējo problēmu, gan vēl jo vairāk ārējā faktora dēļ. Nevis Ukrainas un Baltkrievijas iedzīvotāju atbalsts vai pretestība lieliniekiem un to rīcībai, bet Rietumu sabiedroto un Vācijas neieinteresētība minētajās teritoriālajās vienībās, kā arī Polijas un Padomju Krievijas kara reālie rezultāti noteica robežas bijušās Žečpospolitas teritorijā, tajā skaitā Ukrainas un Baltkrievijas valstiskuma likteni.

Pārspīlēts ir arī nacionālajās historiogrāfijās paustais viedoklis, ka galvenie proantantisko aktoru uzvaras cēloņi Baltijas jūras austrumu reģionā bija lielās demokrātiskās potences un

⁸²⁷ Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 492.

⁸²⁸ Грицкевич А.П. Западный фронт РСФСР 1918–1920. Борьба между Россией и Польшей за Белоруссию / научное редактирование А.Е. Тараса. – Минск: Харвест, 2010. – с. 7. *Skatīt sīkāk:* Прушинский М. Драма Пилсудского. Війна 1920 / пер. с польск. – Київ, 1997.

⁸²⁹ Šiliņš J. Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība (1918. gada decembris – 1919. gada jūnijs). Promocijas darbs. – Rīga, 2011. – 187. – 189. lpp.

vietējo tautu interešu ievērošana.⁸³⁰ Vismaz līdzvērtīga vai pat vēl svarīgāka bija reālpolitika – atšķirīgu interešu motivēta dažāda līmeņa aktoru savstarpējā cīņa par varu reģionā. Ikviens lokālais aktors Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā bija atkarīgs no ārējā faktora ietekmes Centrālo valstu bloka, Rietumu sabiedroto, krievu pretlieliniecisko spēku, Padomju Krievijas un Polijas veidolā. Vislielākā varas mainība un līdz ar to nestabilitāte bija novērojama Ukrainā. Laikā no 1917. gada februāra līdz 1920. gada maijam Ukrainas galvaspilsētā Kijevā vara nomainījās 15 reizes.⁸³¹

Cīņas par varu upuru apzināšana ir diskusiju objekts vēstures literatūrā. Joprojām vēsturnieku vidū nav vienprātības par iedzīvotāju zaudējumiem visā Krievijas postimpērijā. Vēsturnieku piedāvātais cilvēku upuru skaits svārstās robežās no 9 līdz 18 miljoniem cilvēku. Nereti tiek jaukti tiešie un netiešie zaudējumi.

Krievijas vēsturnieka A. Zubova vadītā vēsturnieku grupa atsaucas uz Tautu Savienības datiem, no kuriem izriet, ka laikā no 1914. līdz 1922. gadam Krievijas „iedzīvotāju deficīts” bija 26 miljoni cilvēku. Pirmajā pasaules karā krita un gūstā vai no ievainojumiem mira aptuveni 2,25 miljoni cilvēku. Mobilizācijas dēļ Pirmā pasaules kara laikā Krievijas impērijā samazinājās dzimstība, kas nepalielinājās, sākoties pilsoņu karam. Pieauga dzimušo bērnu pāragrā mirstība. No Tautu Savienības piedāvātā 26 miljonu „iedzīvotāju deficīta” atskaitot aptuveni 10 miljonus nedzimušo, 1,6–2 miljonus Pirmajā pasaules karā kritušos, kā arī oficiāli reģistrētos 1,7 miljonus migrantu, pāri paliek ap 12 miljoni bojāgājušo laika posmā no 1917. līdz 1922. gadam, kuru starpā visvairāk bija bada upuri (5,2 miljoni) un infekcijas slimību – spāņu gripas, tīfa, holēras, dizentērijas – upuri (3,92 miljoni). Terora upuru skaits (1,6–2 miljoni) ir samērojams ar Pirmajā pasaules karā kritušo Krievijas impērijas pavalstnieku skaitu. Turklāt terora upuru skaits aptuveni četras līdz piecas reizes pārsniedza Sarkanās armijas un krievu pretlieliniecisko spēku zaudējumus kaujās, kas sasniedza attiecīgi aptuveni 260 000 un 170 000 cilvēku.⁸³²

Vācu vēsturnieks M. Hildermaijers uzskata, ka revolūcija un pilsoņu karš prasīja 9–10 miljonu cilvēku dzīvības.⁸³³ Vēsturnieks M. Bernštams norāda, ka laikā no 1917. gada novembra līdz 1920. gada augustam gāja bojā aptuveni 8% jeb 10 miljoni Krievijas postimpērijas

⁸³⁰ Feldmanis I. Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzīšana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Sērija Latvija starptautiskajās attiecībās / sast. Alberts Sarkanis. – Nordik, 1999. – 32. lpp.

⁸³¹ Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 3. Россия под большевиками. 1918–1924. – М.: Захаров, 2005. – с. 227.

⁸³² История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 763.

⁸³³ Хильдермайер М. Цена победы: гражданская война и её последствия // Гражданская война в России: перекресток мнений. – М., 1994. – с. 322.

iedzīvotāju.⁸³⁴ Saskaņā ar Krievijas vēsturnieka V. Buldakova aprēķiniem, cīņā par varu gāja bojā 16–18 miljoni cilvēku, tajā skaitā 5–6 miljoni no bada un 3 miljoni no infekcijas slimībām.⁸³⁵

Atsevišķi vēsturnieki pie vispārējiem zaudējumiem aicina pieskaitīt ne tikai bojā gājušos, bet arī emigrējušos un nedzimušos. Emigrējušo skaits ir robežās no 1,7 līdz 3,5 miljoniem cilvēku, respektīvi, 1,7 miljoniem tika piešķirtas migrantu pasēs, taču daudzi emigrēja bez personību apliecinājošiem dokumentiem.⁸³⁶

Nevienprātība un nenoteiktība cilvēku zaudējumu fiksēšanā ir pašsaprotama. Vēsturniekiem nav vienotas metodikas zaudējumu uzskaitīšanā, tajā skaitā ir problēmas cilvēku upuru uzskaitē postimpērijas centrā un perifērijā. Nacionālajās historiogrāfijās lielākoties ir uzskaitīti viena cīņā par varu iesaistītā aktora zaudējumi karadarbībā. Piemēram, Latvijā un Igaunijā ir izpētīts, ka proantantiskajām valdībām lojālajos militārajos formējumos krita attiecīgi 3046 un 3588 karavīri, bet 4085 un 13 775 tika ievainoti.⁸³⁷

Domājams, ka gan vispārējā cīņā par varu visā Krievijas postimpērijā, gan postimpērijas Rietumu perifērijā bojā gājušo skaits ir mērāms attiecīgi miljonos un simtos tūkstošos cilvēku. Līdz šim veiktie aprēķini ir pārāk aptuveni, lai varētu precīzi procentuāli noteikt, kuros reģionos vardarbība bija visiespaidīgākā vai vismazākā, taču, domājams, kopumā Krievijas postimpērijā citas vardarbības formas nerasniedza lielinieku vardarbības apmērus. Cita aina paveras, ja analizē atsevišķas teritoriālās vienības. Igaunijas teritorijā dažādu terora īstenotāju upuru skaits ir aptuveni līdzīgs, Somijā „baltā” terora upuru skaits piecas reizes pārsniedz „sarkanā” terora upuru skaitu.

Nebūs pārspīlēti samērot cīņā par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā kritušo skaitu ar visās Pirmā pasaules kara frontēs kritušo kopskaitu, kas bija aptuveni 10 miljoni cilvēku.⁸³⁸ Pāris gados Krievijas postimpērijā gāja bojā desmitiem reižu vairāk cilvēku nekā trīs gadus ilgajā Spānijas pilsoņu karā (aptuveni 200 000 bojāgājušo) vai 146 pilsoņu karos no 1945. līdz 1999.gadam, kas kopā prasīja salīdzinoši maz – aptuveni 144 000 cilvēku upurus.⁸³⁹ Tas ir kārtējais pierādījums cīņas par varu Krievijas postimpērijā apmēriem un nežēlībai. Zināmā mērā

⁸³⁴ Бернштам М. Стороны в Гражданской войне 1917–1922. – М., 1992. – с. 73.

⁸³⁵ Булдаков В.П. Красная смута. Природа и последствия революционного насилия. – М., 1997. – с. 244.

⁸³⁶ Голдин В.И. Россия в Гражданской войне. Очерки новейшей историографии (вторая половина 1980-х – 90-е годы). – Архангельск: Боргес, 2000. – с. 212. – 213.; История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 763.

⁸³⁷ 20. gadsimta Latvijas vēsture. Neatkarīgā valsts 1918–1940. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2003. – 126. lpp.; Sibul E.A. Logistical Aspects of the Estonian War of Independence, 1918–1920 // Baltic Security and Defence Review. – 2010. – Vol. 12. – Issue 2. – p. 125.

⁸³⁸ Deiviss N. Eiropas vēsture. – Rīga: Jumava, 2009. – 945. lpp.

⁸³⁹ Kalyvas S.N. Civil Wars // The Oxford Handbook of Comparative Politics / eds. Carles Boix and Susan C. Stokes. – Oxford University Press, 2009. – p. 416.

tas ir skaidrojams ar to, ka ģeogrāfiski un cilvēku skaita ziņā Krievija bija lielākā Eiropas valsts; 1914. gadā impērijā dzīvoja 166 līdz 174 miljoni cilvēku. Vairāk cilvēku bija tikai Ķīnā un Indijā.⁸⁴⁰

Domājot par cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā ilgtermiņa sekām, jāapzinās, ka bija novērojama dažāda iecietības pakāpe uzvarējušo valstiskuma alternatīvu un sabiedrību starpā.

No lielinieku kontrolētās teritorijas, tajā skaitā Padomju Baltkrievijas un Padomju Ukrainas lielākoties bija izspiesti citu valstiskuma formu (demokrātijas, militārās diktatūras vai monarhijas) aizstāvji. Vācu vēsturnieks M. Hildermaijers norāda, ka galvenie parlamentārisma, demokrātijas, publicistikas un kultūras vides pārstāvji bija gājuši bojā, emigrējuši vai novērsušies no saviem ideāliem, kā rezultātā lielinieku kontrolētajā teritorijā modernizācijas process pēc Rietumu parauga tika pārrauts. Notika iedzīvotāju sociālkulturālā līmeņa nivelēšana, arhaizācija, sociuma zemnieciskošana, pilsētas civilizācijas vājināšana.⁸⁴¹

Visā Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā bija jārisina bēgļu jautājums, kas sasaucās ar vairākām problēmām – ne tikai demogrāfiskām, bet arī politiskām, respektīvi, aktuāls bija jautājums par bēgļu lojalitāti konkrētiem valstiskumiem. Cilvēkresursu problēma uzskatāmi apliecina, kuras teritorijas Krievijas impērijas rietumdaļā bija visvairāk skārušas Pirmā pasaules kara un lokālo pilsoņu karu šausmas. Piemēram, salīdzinājumā ar pirmskara stāvokli, 20. gadu sākumā Igaunijā iedzīvotāju skaits bija krities tikai par nepilniem 40 000, no 1,086 līdz 1,05 miljoniem cilvēku, bet Latvijā un Lietuvā par apmēram vienu miljonu iedzīvotāju, attiecīgi no 2,5 līdz 1,5 miljoniem un no 4,3 līdz 3,3 miljoniem cilvēku. Tiesa, starpkaru periodā iedzīvotāju skaits palielinājās, ne tikai pateicoties augstajai iedzīvotāju dzimstībai, bet arī atgriežoties bēgļiem.⁸⁴² Saskaņā ar T. Barteles un V. Šaldas aprēķiniem, bēgļu atgriešanās Latvijas teritorijā kļuva masveidīga tikai pēc miera līguma parakstīšanas ar Padomju Krieviju 1920. gada 11. augustā (pirms tam, 1918. un 1919. gadā, bija atgriezušies līdz 10 000 bēgļu).⁸⁴³ A. Stranga norāda, ka līdz 1928. gada rudenim Latvijā atgriezās 236 229 bēgļi un optanti.⁸⁴⁴ R. Cerūzis ie noskaidrojis, ka 1918. gada nogalē un 1919. gada pirmajā pusē bailēs no lieliniekiem uz Vāciju

⁸⁴⁰ Никонов В. Крушение России. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – с. 32.

⁸⁴¹ Хильдермайер М. Цена победы: гражданская война и её последствия // Гражданская война в России: перекрёсток мнений. – М., 1994. – с. 324. – 325.

⁸⁴² Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 585. lpp.; Plakans A. A Concise History of the Baltic States. – Cambridge University Press, 2011. – p. 308.; Raun T. Estonia and the Estonians. Second edition. – Hoover Institution Press, 1991. – p. 90.

⁸⁴³ Bartele T., Šalda V. Latviešu bēgļi Krievijā. 1915–1922. – Daugavpils, 2007. – 341. lpp.

⁸⁴⁴ Stranga A. Latvijas – padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Latvijas – padomju Krievijas attiecības 1919.–1925. gadā. – Rīga: Fonds Latvijas vēsture, 2000. – 83. lpp.

emigrēja 20 000–30 000 Baltijas vāciešu. Lielākā daļa no tiem pēc situācijas normalizēšanās atgriezās neatkarīgajā Latvijā un Igaunijā.⁸⁴⁵ Nav pamata nepiekrīst E. Andersonam, kurš uzskata, ka Latvijas teritorijai (arī citām teritorijām Krievijas postimpērijā) migrācijas jautājums bija traģisks (daudzi bēgļi gāja bojā vai izlēma pēckara apstākļos neatgriezties dzimtenē), taču varēja kļūt fatāls, ja uzvarētu Centrālo valstu bloks, jo, visticamāk, tādā gadījumā Austrumeiropas iedzīvotāju jautājums tiktu risināts savādāk (kolonizācijas jautājums), iespējams, netiktu izskatīta bēgļu atgriešanās iespēja.⁸⁴⁶

Brīvprātīgai vai piespiedu emigrācijai bija pakļauti dažādi reģionālā un lokālā valstiskuma alternatīvu aizstāvji. Piemēram, līdz 1924. gada 31. jūlijam no Padomju Krievijas, Padomju Baltkrievijas un Padomju Ukrainas uz Poliju pārcēlās gandrīz puse jeb aptuveni 1,1 miljons poļu (padomju teritorijā palika dzīvot aptuveni 1,4 miljoni poļu).⁸⁴⁷

Cilvēku kustība notika ne tikai projām no lielnieku kontrolētās teritorijas, bet arī uz padomju republikām, tiesa, daudzkārt ievērojami mazākos apmēros. Piemēram, no Latvijas teritorijas uz Padomju Krieviju 1920.–1923. gadā devās aptuveni 60 000 cilvēku (tanī pāša laika posmā no lielnieku kontrolētās teritorijas Latvijā ieradās aptuveni četras reizes vairāk cilvēku, vairs 200 000).⁸⁴⁸ Padomju kontrolētajā teritorijā atgriezās ne tikai lielnieku idejām simpatizējošie, bet arī daļa krievu pretlielnieciskās kustības pārstāvju, arī baltkrievu un ukraiņu nacionālo kustību līderi. Piemēram, pēc pāris gadiem emigrācijā Austrijā atpakaļ lielnieku kontrolētajā teritorijā atgriezās pirmais Ukrainas Tautas Republikas Centrālās Radas priekšsēdētājs, vēsturnieks M. Gruševskis; viņš netika nošauts, taču tika pakļauts vajāšanai no padomju represīvo iestāžu puses.

Kaut arī nepatika un savstarpējā neuzticēšanās, aizdomīgums ir neizbēgams, pilsoņu kara pretiniekiem nav jāpaliek ienaidniekiem visu mūžu. Iecietīgi pret atšķirīgu valstiskuma alternatīvu aizstāvjiem, kas pārstāvēja dažādas sociālās grupas, bija nacionāldemokrātiskās varas nesēji Baltijas jūras austrumu reģionā. Piemēram, proģermāniski orientētais Somijas reģents P. Svinhufvuds starpkaru periodā ieņēma premjerministra amatu (1930–1931), bet proģermāniski orientētās valdības vadītājs J. Pāsikivi pēc Otrā pasaules kara ieņēma prezidenta amatu (1946–1956). Līdz ar citiem bēgļiem 1921. gadā un 1922. gada pirmajos četros mēnešos Latvijā

⁸⁴⁵ Cerūzis R. Vācu faktors Latvijā (1918–1939). Politiskie un starpnacionālie aspekti. – Rīga: Latvijas Universitāte, 2004. – 29. lpp.

⁸⁴⁶ Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967. – 64. lpp.

⁸⁴⁷ Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 503.

⁸⁴⁸ Stranga A. Latvijas – padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Latvijas – padomju Krievijas attiecības 1919.–1925. gadā. – Rīga: Fonds Latvijas vēsture, 2000. – 83. lpp.

atgriezās 11 395 bijušie sarkanarmieši, būtībā nesenie Latvijas Republikas pretinieki. Tiesa, latviešu strēlnieku divīzijas veterāni veidoja atpakaļ pārnācēju mazāko daļu.⁸⁴⁹ Kā norāda atjaunotās Latvijas vēsturnieki V. Šalda un T. Barteles, Latvijas Republikas varas iestādes kavēja atsevišķu Krievijā esošo Latvijas pilsoņu kategoriju, tajā skaitā latviešu izcelsmes VĀK darbinieku („čekistu”), atgriešanos dzimtenē. Latvijas diplomāti Maskavā centās novērst arī lielu bezzemnieku masu ieplūšanu Latvijā, lai nepaplašinātu lielinieku atbalsta sociālo bāzi.⁸⁵⁰ Bijušajiem padomju varas atbalstītājiem, arī krievu pretlielinieciskās kustības pārstāvjiem un progremāniski orientētajiem saprotamu iemeslu dēļ pastiprinātu uzmanību 20. un 30. gados pievērsa Latvijas Republikas drošības iestāde – Politiskā pārvalde. Tas bija lojalitātes jautājums. Vairāki latviešu izcelsmes lielinieki paši nemaz nevēlējās atgriezties Latvijā, jo tiem nebija pieņemama Rietumu demokrātiskā pārvaldes forma un brīvā tirgus ekonomika. Daudziem ģimenes, kas Pirmā pasaules kara laikā devās bēgļu gaitās uz Iekškrīeviju, bija pielāgojušās jaunajai realitātei – Padomju Krievijai – un pārcelties uz neatkarīgo Latvijas Republiku nevēlējās. Daļa bijušo strēlnieku un Padomju Latvijas politiskās vadības pārstāvju palika pārliecināti padomju varas atbalstītāji visu mūžu. Viņi labi iekārtojās Padomju Krievijā (PSRS), ieņemot atbildīgus amatus gan valsts pārvaldē, gan militārajās struktūrās, gan zinātnes un revolucionārās mākslas sektorā (diez vai bijušais latviešu strēlnieks Gustavs Klucis (1895–1938), atgriežoties Latvijā, kļuva par pasaules klases mākslinieku–kolāžistu). Vairums šo latviešu, kas piederēja pie padomju elites, nepārdzīvoja 1937.–1938. gada represijas. Pēc PSRS Iekšlietu Tautas komisariāta ziņām, gada laikā, no 1937. gada decembra līdz 1938. gada novembra vidum, tika arestēti apmēram 25 000 latviešu, no kuriem 16 573 tika piespriests nāvessods.⁸⁵¹ Līdzīgs liktenis sagaidīja arī citu Baltijas jūras austrumu reģiona nacionalitāšu (somu, igauņu, lietuviešu, poļu) lieliniekus vai lielinieku atbalstītājus.

Somijas, Baltijas valstu un Polijas lielinieki sevi realizēja Padomju Krievijas (PSRS) valsts pārvaldē, spēka struktūrās, kā arī izglītības un kultūras sfērās, taču visu starpkaru periodu piedalījās diskusijā par lokālo padomju valstiskumu izgāšanās iemesliem.⁸⁵² Padomju valstiskumam nesimpatizējošie Baltkrīevijas un Ukrainas iedzīvotāji emigrācijā risināja līdzīgas problēmas, mēģinot sniegt skaidrojumu demokratizācijas neveiksmēm un līdz ar to radot pirmos konceptuālos priekšstatus par cīņu konkrētās teritoriālās vienībās.

⁸⁴⁹ Bērziņš V. Latviešu strēlnieki–drāma un traģēdija. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1995. – 240. lpp.

⁸⁵⁰ Barteles T., Šalda V. Latviešu repatriācija no Padomju Krievijas 1918–1921 // Latvijas Vēsture. – Nr. 4. – 1998. – 26. – 29. lpp.

⁸⁵¹ Represijas pret latviešiem PSRS. 1937–1938. Dokumenti / sast. Jānis Riekstiņš. – Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 2009. – 62. lpp.

⁸⁵² Plakans A. A Concise History of the Baltic States. – Cambridge University Press, 2011. – p. 307.

Kaut arī vācbaltieši bija viena no politiski un ekonomiski spēcīgākajām minoritātēm Latvijā un Igaunijā ar plašām tiesībām un iespēju aktīvi piedalīties politikā parlamentārajā posmā, Baltijas vācieši neatstāja bez ievēribas sāpīgos faktus, ka līdz ar valsts formas nomaiņu ir zaudētas politiskās privilēģijas un agrārreformas rezultātā – īpašumi. Starpkaru periodā vācbaltiešu un latviešu preses izdevumu attiecības varētu raksturot kā informatīvo karu, kurā katra no pusēm atšķirīgi atainoja vairākus svarīgus jautājumus, tostarp vēsturi, tajā skaitā nesenos notikumus 1919. gadā – lielinieku izspiešanu no Rīgas 22. maijā, kur izšķiroša loma bija Baltijas Landesvēram, kā arī Cēsu kaujas jūnijā un Bermontiādi rudenī. R. Cerūzis norāda, ka skandalozi notikumi, kas raksturoja vācbaltiešu un latviešu atšķirīgo nostāju 1919. gada notikumu uztverē, norisinājās desmit gadus pēc bruņotās konfrontācijas. Rīgas atbrīvošanas gadadienā – 1929. gada 22. maijā II Meža kapos tika atklāta piemiņas vieta kritušajiem landesvēristiem. Latviešu prese šīs svinības vērtēja negatīvi. 23. maijā „Sociāldemokrāts” publicēja ievadrakstu „„Atbrīvotāji”, no kuriem Latvija bija jāatbrīvo”, kurā landesvēristi tika raksturoti kā bandīti. Nedaudz vēlāk – 1929. gada 9. jūnijā – saspīlējumu radīja šokējošs notikums – jaunatklātā pieminēkļa spridzināšana. Minētajā notikumā vietējā vācbaltiešu prese vainoja sociāldemokrātus un veterānus, kas aktīvi iestājās par zemes iegūšanas tiesību atņemšanu landesvēristiem.⁸⁵³

Ikvienā valstiskā vienībā Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā cīņas par varu iznākums bija varoņmīts, kas pamatoja jaunā režīma leģitimitāciju; valstu interesēs bija sniegt nepieciešamo atbalstu (idejisko un finansiālo), lai tiktu radīta kolektīvā atmiņa.⁸⁵⁴ Austrumeiropā būtībā ir aizmirsts Pirmais pasaules karš, ko vēsturiskajā atmiņā aizvieto konfrontācijas 1917.–1920. gadā interpretācija. Mēģinājumi izprast „revolūcijas”, „pilsoņu karus” un „neatkarības karus” ir cieši saistīti ar priekšstatu, ka tie atver jaunu vēstures skaidrošanas posmu, proti, tiek rakstīts par revolucionāriem un neatkarības cīnītājiem, par viņu pārstāvētajām sabiedrības grupām, vēl ilgi pirms šie cīnītāji un viņu pārstāvētās sabiedrības grupas patiesi ietekmēja procesus. Priekšplānā tiek izvirzītas pavisam citas vērtības un izvēlēti jauni atskaites punkti laika skaitīšanai, piemēram, 7. novembris Padomju Krievijā (PSRS), 16. februāris Lietuvā, 24. februāris Igaunijā, 18. novembris Latvijā. A. Plakana un T. Rauna novērojumi liecina, ka jau cīņas par varu laikā tika ielikts pamats „varoņmītiem”. A. Plakans norāda, ka Baltijas proantantisko aktoru nacionālās uzvaras tika atzīmētas presē, dzejā un tēlotājmākslā, medijos tika

⁸⁵³ Cerūzis R. Vācu faktors Latvijā (1918–1939). Politiskie un starpnacionālie aspekti. – Rīga: Latvijas Universitāte, 2004. – 125. – 127. lpp.

⁸⁵⁴ Brigemans K. Vēstures zinātne un Baltijas „Neatkarības kari”: meklējot jaunu pētniecības dienaskārtību // Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija / red. kol. Jānis Bērziņš, Karstens Brigemans u.c. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2010. – 95. lpp.

skaidrots, ka nācija karo par savu zemi; darbojās propaganda, piemēram, tekstuālā un vizuālā veidā tika sniegta informācija par salīdzinoši vāji apgādāto nacionālo armiju uzvarām pār labāk apbruņotiem pretiniekiem.⁸⁵⁵ Arī T. Rauns ir norādījis uz simbolismiem cīņā par varu. Uzvara 1919. gada jūnijā pie Cēsīm pār Landesvēru un Dzelzsdivīziju igauņu sabiedrībā tika pasniegta kā simboliska uzvara pār vāciešiem, kas iekaroja Igauniju pirms 700 gadiem.⁸⁵⁶ Lielinieki Padomju Krievijā izveidoja „sarkano” kalendāru, lai liktu sabiedrībai atcerēties „vēsturiskās dienas”: 22. janvāris – Pirmās Krievijas revolūcijas sākums („Asiņainā svētdiena” 1905.gadā), 8. marts – Starptautiskā strādnieču un zemnieču diena, 12. marts – patvaldības gāšanas diena, 18. marts – Parīzes komūnas piemiņas diena, 1. maijs – Internacionāles diena, 7. novembris – Proletariāta revolūcijas diena.⁸⁵⁷ Laikā no 1919. līdz 1932. gadam Padomju Krievijā (vēlāk PSRS) tika uzņemtas vismaz 114 revolūcijai un pilsoņu karam veltītas kinofilmas jeb aptuveni 10% no visām tobrīd radītajām mākslas filmām. Uzsvars tika likts uz lieliniekiem būtisku revolucionāru notikumu un redzamāko lielinieku personību slavināšanu.⁸⁵⁸ F. Fjurē norāda, ka padomju vēsturnieki vērsās pie pagātnes (Franču revolūcijas), lai leģitimētu lielinieku rīcību vairāk nekā 100 gadus vēlāk. Viņš ir pārliecināts, ka 1917.gada oktobrī veiktais lielinieku apvērsums bija nevis Franču revolūcijas atkārtojums vai turpinājums, bet pilnīgs jaunievedums. Atšķirībā no lieliniekiem, kuri spēja noturēties pie varas Krievijā 74 gadus, jakobīņu vara ilga tikai četrus mēnešus (no 1794. gada 4. aprīļa līdz 1794. gada 27. jūlijam). Taču tik un tā turpinājās nepamatota paralēļu vilkšana. Piemēram, jauno ekonomisko politiku NEP`u salīdzināja ar Termidoru, lai gan tiem nebija nekā kopēja. NEP`s nekādā veidā neietekmēja diktatūras būtību, savukārt Termidors pielika punktu teroram. Franču revolūcija, precīzāk, jakobīņu diktatūra, kalpoja kā attaisnojums lielinieku vardarbībai un visatļautībai, kas saasinātākā un pieklusinātākā formā eksistēja visus 74 padomju varas gadus. Citiem vārdiem sakot, pagātne tika izmantota kā attaisnojums tagadnei.⁸⁵⁹

Padomju historiogrāfija koncentrējās uz lielinieku un padomju valsts leģitimāciju, nacionālās historiogrāfijas – uz valstsnāciju leģitimāciju, reģionālā pieeja vēstures pētniecībā – uz konkrētu reģionu (promocijas darbā – uz Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas) leģitimāciju.

⁸⁵⁵ Plakans A. *A Concise History of the Baltic States*. – Cambridge University Press, 2011. – p. 306. – 307.

⁸⁵⁶ Raun T. *Estonia and the Estonians*. Second edition. – Hoover Institution Press, 1991. – p. 110.

⁸⁵⁷ Деканова М.К. „Героические празднества героических лет...”(Праздник в политике противоборствующих сил в период гражданской войны) // Падение империи, революция и гражданская война в России / сост. Исхаков С.М. – М.: Издательство „Социально-политическая МЫСЛЬ”, 2010. – с. 290. – 291.

⁸⁵⁸ Волков Е.В. Белое движение в культурной памяти советского общества: эволюция „образа врага” в игровом кино / сост. Исхаков С.М. – М.: Издательство „Социально-политическая МЫСЛЬ”, 2010. – с. 525.

⁸⁵⁹ Фюре Ф. *Прошлое одной иллюзии*. – М., 1998. – с. 95. – 96.

Tālejošas cīņas par varu sekas bija izvēlētā un izcīnītā valsts pārvaldes forma. Baltijas jūras reģiona austrumu valstīs pavērās iespēja realizēt demokrātisku pārvaldi miera laika apstākļos. Starpkaru periodā visur, izņemot Somiju, demokrātisko pārvaldi nomainīja labēji autoritāri režīmi, ko noteica vairāku iemeslu kopums – nepietiekama demokrātisko vērtību nostiprināšanās elites un sabiedrības vidū, finansiāli ekonomiskās krīzes, kas veicināja sociālu un nacionālu konfliktu saasināšanos un saukļu „stingrā roka”, „vadonis” un „saimnieks” popularitāti, sociālā un nacionālā polarizācija, veterānu un paramilitāro organizāciju aktivitātes, kā arī „domino efekts” – citu piemēru (demokrātisko sistēmu likvidācijas) pārņemšanas prakse. Tiesa, arī Somijā bija salīdzinoši spēcīga labēja veterānu kustība, vēstures literatūrā tā dēvētā „Lapu kustība”, kas piedāvāja paramilitāru diktatūru kā alternatīvu demokrātijai, taču tā savus autoritāros centienus nenasniedza. Raugoties plašākā laika griezumā, gan demokrātija, gan autoritārisms ir vērtējami kā valsts pārvaldes pieredze (gan pozitīva, gan negatīva), kas ir ņemta vērā Igaunijā, Latvijā, Lietuvā un Polijā pēc PSRS un tās sociālistisko satelītu iekārtas sabrukuma. Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas politiķi starpkaru periodā apliecināja, ka spēj pārvaldīt neatkarīgas valstis.

Valstiski un teritoriāli vislielākās zaudētājas bija Baltkrievija un Ukraina, kas tika sadalītas Polijas un Padomju Krievijas starpā. Rīgas miera līgums noteica, ka teritorija 98 815 kvadrātkilometru platībā, kurā lielākoties dzīvoja baltkrievi, kā arī mazākā skaitā poļi, ebreji, ukraiņi, lietuvieši, latvieši, vācieši, tatāri un krievi (kopā 3,172 miljoni cilvēku), nonāca Polijas sastāvā. Vēl aptuveni 110 000 kvadrātkilometru baltkrievu apdzīvoto teritoriju ar vairāk nekā trim miljoniem iedzīvotāju iepriekš bija pievienoti Padomju Krievijai. Savukārt Padomju Baltkrievija aizņēma tikai 52 300 kvadrātkilometru lielu teritoriju (par aptuveni 10 000 kvadrātkilometru mazāka teritorija nekā Latvija) jeb tikai 20% no sākotnēji iecerētās „Lielās Baltkrievijas”, kurā dzīvoja aptuveni 1,6 miljoni cilvēku. A. Tarass vērtē Baltkrievijas izveidi kā bruņota konflikta kompromisu, nevis racionālu, uz etniskiem principiem balstītu noregulējumu.⁸⁶⁰ Padomju Baltkrievija un Padomju Ukraina, kas 1922. gadā tika iekļautas Maskavas kūrētajā PSRS projektā, zaudēja pat šķietamo neatkarīga valstiskuma statusu.

Gan Padomju Baltkrievija, gan Padomju Ukraina praksē piedzīvoja vietējo lieliniecisكو partiju nozīmes reālu mazināšanos un varas koncentrēšanos politisko grupējumu vidū, kas rīkojās atbilstoši diktātam no Maskavas, kur starpkaru periodā nostiprinājās vienpersoniska vara, totalitāra diktatūra J. Staļina vadībā. Amerikāņu vēsturnieks R. Daniels ir pārliecināts, ka cīņas par varu 1917.–1920. gadā mantojums nodrošināja J. Staļinam organizatorisko un psiholoģisko

⁸⁶⁰ Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 489. – 490.

bāzi personīgās varas mehānisma izveidei. „Staļinisms sevī iemiesoja permanentu pilsoņu karu pilsoniskā miera apstākļos.”⁸⁶¹

Starpkaru periodā padomju kontrolētajā teritorijā tika turpināta padomju sabiedrības konstruēšana, kas sevī ietvēra ekonomiskās un sociālās struktūras radikālas izmaiņas, tajā skaitā zemniecības pārveidošanu, kas īpaši smagi atsaucās Padomju Ukrainā represiju veidā (vēstures literatūrā tā dēvētais „*golodomors*”). Radās, nostiprinājās un auga padomju sabiedrības domāšanas veids – psiholoģija, mentalitāte, līderu un tautas masu uzvedība un rīcība. Turpinājās 1917.–1920. gadā lielinieku iesāktā varas centralizācija un birokratizācija, represiju tradīcija, sociālā polarizācija. Kā norāda V. Goldins, padomju politiskajā kultūrā tika ienesta jauna konfrontācijas tradīcija – dalījums „savējos” un „svešajos”, sarežģītu sociālu parādību vienkāršošana. Bija novērojama dehumanizācija, atbalsts apspiešanas un vardarbības argumentiem.⁸⁶²

Padomju Ukrainas un Padomju Baltkrievijas piemēri ļauj izvirzīt pieņēmumu, ka gadījumā, ja ap 1920. gadu padomju vara nostiprinātos arī citviet Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā, visticamāk, Baltijas jūras austrumu reģiona valstis (Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Polija) pēc PSRS sabrukuma saskartos ar līdzīgām problēmām, kādas ir mūsdienu Kijevai un Minskai, attiecīgi – vāja demokrātija ar autoritārisma potenciālu un diktatūra, kā arī nespēja konsekventi ievērot ārpolitisko virzību Krievijas vai Eiropas Savienības virzienā, kas atsaucas uz valstu finansiāli ekonomisko stabilitāti un iedzīvotāju labklājību, kā arī identitātes jautājumu, ko tostarp ietekmē Rīgas miera līguma diktētā vēsturiskā pieredze – ilgstoša atrašanās nevis vienkopus, bet nodalītā stāvoklī valstīs ar atšķirīgu pārvaldes sistēmu, kā dēļ vēstures literatūrā tiek rakstīts par rietumu ukraiņu un austrumu ukraiņu, mazākā mērā arī par rietumu baltkrievu un austrumu baltkrievu konfliktu.⁸⁶³ Nenoliedzot 50 okupācijas gadu radītās sekas Baltijas valstīs, tomēr salīdzinājumā ar Baltkrieviju un Ukrainu, kas piedzīvoja padomju režīmu 70 gadus, baltieši bija veiksminieki, jo PSRS sabrukuma brīdī vēl dzīva un arī aktīva bija vecākā paaudze, kas bija reāli pieredzējusi starpkaru perioda nacionālos valstiskumus un stāstījusi par tiem saviem bērniem un mazbērniem, savukārt Baltkrievijā un Ukrainā nebija vecās valstsnāciju paaudzes, arī atmiņas par valstiskumu 1917.–1920. gadā bija visai blāvas.

⁸⁶¹ Даниэлс Р.В. Гражданская война в России в свете сравнительной истории революции // Гражданская война в России: перекресток мнений. – М., 1994. – с. 337.

⁸⁶² Голдин В.И. Россия в Гражданской войне. Очерки новейшей историографии (вторая половина 1980-х – 90-е годы). – Архангельск: Боргес, 2000. – с. 215. – 216.

⁸⁶³ Miņins A. Latvijas valstiskuma alternatīvas 1917.–1920. gadā: „Sadalīta Latvija” (kas būtu, ja Latgalē nostiprinātos lielinieku režīms?) // Latgale kā kultūras pierobeža II. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2011. – 40. – 51. lpp.

Militārisma kultam un paramilitārisma pieredzei 1917.–1920. gada konfliktos bija būtiska loma vēlāk, miera laika apstākļos jaunajās valstīs Eiropas austrumos. 20. un 30. gados valstu aizsardzībai vidēji tika tērēti 10% līdz 25% no budžeta līdzekļiem. Salīdzinājumam, mūsdienās *NATO* dalībvalstīm ir definēta nepieciešamība aizsardzības vajadzībām tērēt vismaz 2% no IKP, kas ne vienmēr tiek izpildīts. Paramilitārām kustībām starpkaru periodā bija gan militāra un operacionāla, gan politiska un simboliska nozīme; tās spēja transformēties no marginālām grupām par nopietnām politisku spēku struktūrvienībām un veidot sadarbību ar līdzīgām organizācijām citviet Eiropā. Paramilitārajām organizācijām bija būtiska loma valstu apvērsumos; tādējādi paramilitārās organizācijas transformējās par demokrātijas un zināmā mērā arī neatkarības apdraudējumu, autoritārās sistēmas balstu.⁸⁶⁴

Daudzskaitlīgi iekšējie konflikti vājināja reģiona valstu pozīcijas. Ebreju izcelsmes amerikāņu vēsturnieks Džozefs Rotčailds (*Joseph Rothschild*) norāda, ka valdošais laikmeta gars starpkaru periodā bija nevis pārnacionāls, bet gan ultranacionāls.⁸⁶⁵ Apzinoties, ka ikvienā prietumnieciski orientētajā jaunajā valstī Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā majoritātei bija zināmas problēmas ar minoritātēm un otrādi, šķiet, nebūtu pārspīlēti apgalvot, ka problēmu apjomu lielā mērā noteica majoritātes un minoritātes īpatsvars. Igaunijā un Lietuvā, kur majoritāte 20. gadu sākumā sasniedza attiecīgi 87% un 80% īpatsvaru, iekšējās etniski vai konfesionāli motivētas nesaskaņas bija mazākas nekā Latvijā un Polijā, kur majoritāte sasniedza 72% un 65% īpatsvaru.⁸⁶⁶ Jaunajās valstīs Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā politisko eliti lielākoties veidoja majoritātes pārstāvji; Igaunijai un Latvijai tā bija iespēja no „nepilnām nācijām” transformēties par „pilnajām nācijām” ar savu eliti. Laikā no 20. gadu sākuma līdz 30. gadu otrajai pusei minoritātes Eiropas austrumu daļā pakāpeniski tika izspiestas ne tikai no politiskās, bet arī uzņēmējdarbības un mākslas vides. Tas nebija unikāls, tikai Austrumeiropai raksturīgs process, līdzīgas tendences bija novērojamas arī citviet autoritāro režīmu pārņemtajā

⁸⁶⁴ Gerwarth R., Horne J. *Paramilitarism in Europe after the Great War. An Introduction // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923* / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012. – p. 5.

⁸⁶⁵ Rotčailds Dž. *Valstis Viduseiropas austrumos starp diviem pasaules kariem.* – Rīga: Zvaigzne ABC, 1999. – 19. lpp.

⁸⁶⁶ Atšķirās minoritāšu īpatsvars. 20. gadu sākumā krievu minoritāte bija lielākā Igaunijā (8,2%), bet Latvijā un Lietuvā tā attiecīgi ierindojās tikai trešajā (2,3%) un ceturtajā vietā (2,3%). Vācbaltiešu minoritāte bija lielākā Latvijā (5,9%), otrā lielākā Igaunijā (1,7%) un trešā lielākā Lietuvā (4,1%). Ebreji bija lielākā minoritāte Lietuvā (7,1%), otrā lielākā Latvijā (4,9%) un tikai ceturta lielākā Igaunijā (0,4%). Tikai Igaunijā un Lietuvā bija ievērojams cieniņš attiecīgi zviedru (0,7%) un poļu īpatsvars (3%). Savukārt Polijā ukraiņu un baltkrievu bija vairāk nekā ebreju un vāciešu. Minoritāšu izvietojums bija vēsturiski determinēts. Vācbaltiešu un ebreju, mazākā mērā arī poļu minoritātes starpkaru periodā bija ekonomiski ietekmīgas; salīdzinoši nelielu ietekmi uz Baltijas valstu un Polijas uzņēmējdarbību atstāja krievu, ukraiņu un baltkrievu minoritātes. *Skatīt sīkāk: Plakans A. A Concise History of the Baltic States.* – Cambridge University Press, 2011. – p. 315. – 316.; Тарас А.Е. *Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.).* – Минск: Харвест, 2008. – с. 503.

Eiropā.⁸⁶⁷ Somijā, kā minēts iepriekš, ne Krievijas impērijā, ne cīņas par varu apstākļos, ne 20. un 30. gados nebija vērā ņemamu domstarpību somu majoritātes un mazskaitlīgās zviedru minoritātes starpā, kas, iespējams, nospēlēja zināmu lomu Somijas spējā pretoties autoritārisma kultam (bija niecīgas iespējas runāt par „iekšējo ienaidnieku”).

Gan jaunajās prietumnieciski orientētajās valstīs, gan propadomiskajās valstīs Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā etniskais jautājums un sociālais jautājums korelēja ar zemes jautājuma risināšanu. Atzīstot, ka agrārā reforma jaunajās Baltijas valstīs bija radikāla (vācbaltieši zaudēja 90% savu īpašumu)⁸⁶⁸, jo zeme par nelielu kompensāciju tika konfiscēta līdzšinējiem muižniekiem, ko veidoja minoritātes, un izdalīta pamatnāciju pārstāvjiem, primāri brīvības cīnītājiem, tā bija maiga salīdzinājumā ar zemes reformu totalitārajā Padomju Krievijā, Padomju Baltkrievijā un Padomju Ukrainā, kur to pavadīja represijas (cilvēku pārvietošana un likvidācija). Neraugoties uz privilēģiju zaudēšanu, 20. un 30. gados vācbaltiešiem izdevās saglabāt sociālekonomisko ietekmi Latvijā un Igaunijā. Vācbaltieši zaudēja cīņu par savu dzimteni Baltijā pēc tam, kad 1939. gada 23. augustā tika noslēgts Vācijas un PSRS pakts, kura rezultātā vācbaltiešus atsauca no Baltijas uz Vāciju. Pēc Vācijas sakāves Otrajā pasaules karā tika zaudētas cerības atgriezties Baltijā. Daudzi latvieši, vadoties no 1905. un 1919. gadā piedzīvotā, kā arī K. Ulmaņa autoritārā režīma laikā sludinātā nacionālromantisma, apsveica vācbaltiešu izbraukšanu. Taču realitātē tā bija traģiska Latvijas teritorijā vairākus gadsimtus mītošas tautas, kas nodrošināja Baltijas attīstību Rietumu civilizācijas ietekmē, neatgriezeniska zaudēšana.

Ievērojamas bija ne tikai iekšējās, bet arī ārējās jeb starptautiskās sekas. Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā starptautisku atzīšanu ieguva virkne valstu – Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Polija, kā arī PSRS, kuras sastāvā atradās arī Padomju Baltkrievija un Padomju Ukraina. Uz visām minētajām valstīm attiecās jaunās starptautisko attiecību sistēmas veidošana, tā dēvētā Versaļas–Vašingtonas un Versaļas–Rīgas sistēma.

Cīņā par varu atklātu militāru konfrontāciju nomainīja diplomātiskā cīņa, kā arī cīņa par cilvēku prātiem (propaganda). Neatkarīgajās Baltijas jūras reģiona austrumu valstīs konkurēja demokrātijas un autoritāro režīmu idejas, mazākā mērā arī revolucionāras idejas ar lielniecisku ievirzi. Padomju Krievija (PSRS) regulāri meklēja ietekmes stiprināšanas iespējas, tajā skaitā ar

⁸⁶⁷ Stranga A. Ebreji un diktatūras Baltijā (1926–1940). Otrais papildinātais izdevums. – Rīga, 2002. – 328. lpp.

⁸⁶⁸ Cerūzis R. Vācu faktors Latvijā (1918–1939). Politiskie un starpnacionālie aspekti. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2004. – 93. lpp.

revolucionārās cīņas stimulēšanas taktiku, kas Baltijas jūras austrumu reģionā visuzskatāmāk bija redzama Igaunijā 1924. gadā.⁸⁶⁹

Starptautiskās attiecības reģionā pēc 1920./1921. gada raksturoja neuzticība, nepatika un naidīgums cīņā par varu uzvarējušo, daļēji uzvarējušo un daļēji zaudējušo dažāda mēroga aktoru starpā.

Daļēji uzvarējušie un daļēji zaudējušie aktori – Padomju Krievija (PSRS) un Vācija – dziedēja brūces un loloja revizionistiskus plānus attiecībā uz *status quo* mainīšanu starptautiskās kārtības sistēmā, tajā skaitā Eiropas austrumos.⁸⁷⁰ Kā norāda V. Lilevičs, Berlīnē jaunās valstsnācijas teritorijā starp Vāciju un PSRS tika uzlūkotas kā pagaidu valstiski veidojumi (*seasonal states*) un mininācijas (*Natiönchen*).⁸⁷¹

Miera līgums ar Vāciju bija galvenais Parīzes miera konferences jautājums un veidoja Versaļas–Vašingtonas un Versaļas–Rīgas sistēmu pamatu. Rietumu sabiedrotie uzskatīja miera noteikumus par samērīgiem, ko nebūt nevar teikt par Vāciju, kas argumentēja, ka miera noteikumi attiecībā pret Berlīni ir pārāk smagi, jo Vācija zaudēja teritorijas, bija spiesta maksāt kontribūcijas un uzņemties atbildību par kara izraisīšanu (viedoklis par to, ka Pirmajā pasaules karā Vācija nav vainojama, mainījās tikai nākamajās desmitgadēs). Kaut arī Vācijas armija bija sakauta kaujas laukā, Vācijas Virspavēlniecība un tās atbalstītāji propagandēja „dunča dūriena mugurā” teoriju, saskaņā ar kuru, Vācija zaudēja karu un bija spiesta transformēties no monarhijas par demokrātiju Berlīnes nodevēju dēļ, kas parakstīja smagu pamieru apstākļos, kad Vācijas teritorija nebija okupēta. Četru gadu uzvaras propagandas apreibinātās vācu sabiedrības daļa ticēja, ka pašmāju ienaidnieki ir ietriekuši dunci mugurā Vācijas armijai, lai gan tas neatbilda realitātei. Turklāt tika akcentēts, ka Vācija rēķinājās ar V. Vilsona piedāvātajiem „14 punktiem”, atbilstoši kuriem Vācija netiktu bargi sodīta. Kā vēl viens arguments tika minēts fakts, ka Vācija no impērijas ir transformējusies par republiku, kā dēļ „jaunajai Vācijai” nevajadzētu maksāt par „vecās Vācijas” grēkiem. Uzskaitītajiem apsvērumiem bija konsekvences, kas izpaudās revanšismā; tas reālu piepildījumu guva pēc nacistu līdera Ādolfa Hitlera (*Adolf Hitler*, 1889–1945) nākšanas pie varas, Vācija vēlējās revidēt Versaļas miera līgumu un Versaļas–Vašingtonas, kā arī Versaļas–Rīgas sistēmas.

⁸⁶⁹ Hannes W. Uprising of December 1, 1924 // *The Baltic Defence Review*. – 1999. – No. 2. – p. 129. – 140.; Stranga A. Latvijas – padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Latvijas – padomju Krievijas attiecības 1919.–1925. gadā. – Rīga: Fonds Latvijas vēsture, 2000. – 157. – 166. lpp.

⁸⁷⁰ Feldmanis I., Stranga A., Virsis M. Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis. 30. gadu otrā puse. – Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1993.; Butkus Z. Vācijas un PSRS diplomātiskā sadarbība Baltijas valstīs 1920.–1940. gadā // *Latvijas Vēsture*. – 2000. – Nr. 3. – 85. – 96. lpp.; Hiden J. *The Baltic States and Weimare Ostpolitik*. – London, 1987. – p. 119. – 171.

⁸⁷¹ Liulevicius V.G. *The German Myth of the East. 1800 to the Present*. – Oxford, 2009. – p. 156.

Atšķirībā no Vācijas, kas 20. gados un 30. gadu sākumā reāli nevarēja apdraudēt un iekarot Baltijas jūras austrumu reģiona valstis, jo to ierobežoja Versaļas līguma sankcijas, PSRS to varēja izdarīt jau kopš 20. gadu otrās puses (uz to brīdi tika izveidota Padomju Savienība, pozīcijas stiprināja J. Staļins, bija uzsākta Sarkanās armijas modernizācija). I. Feldmanis ir uzskaitījis PSRS centienus reģionā – Maskava līdzdarbojās Baltijas valstu savienības veidošanas Varšavas virsvadībā neitralizācijā, provocēja Lietuvas un Polijas konfliktu Viļņas dēļ, vājināja Austrumeiropas mazo valstu kontaktus ar Rietumu lielvalstīm un Tautu Savienību, kā arī stiprināja ietekmi reģionā, slēdzot ar katru no reģiona valstīm atsevišķus līgumus.⁸⁷²

Rietumu sabiedroto iesaistīšanās cīņā par varu Krievijas postimpērijā, tajā skaitā Rietumu perifērijā, atstāja ilgtermiņa sekas uz starptautiskajām attiecībām Padomju Krievijas (PSRS) un Rietumvalstu starpā. Revanšistiskie mērķi noteica PSRS un Vācijas pagaidu sadarbību, kas stimulēja globālā mēroga militarizāciju, bruņošanos un gala rezultātā – pēckara apstākļos izveidotās starptautiskās sistēmas pilnīgu destabilizāciju un nomaiņu Otrā pasaules kara laikā.

Neraugoties uz reģionālā aktora Polijas un lokālo aktoru Somijas, Igaunijas, Latvijas un Lietuvas ārēji vienojošo mērķi – saglabāt *status quo*, tajā skaitā stiprināt *de iure* atzīto neatkarību, iekļaujoties kolektīvās drošības sistēmā Tautu Savienības formā, kas arī tika izdarīts – , tomēr reālu segumu neguva ne globālie, ne reģionālās drošības projekti, piemēram, lielā un mazā antante, arī divpusējās savienības (1923. gada 1. novembrī noslēgtais Latvijas un Igaunijas militārās sadarbības līgums reāli nekad netika iedarbināts).⁸⁷³

Tautu Savienība bija iecerēta kā globāla valstu savienība, kuras ietvaros valstīm kārtot attiecības; tās uzdevums bija novērst globālu konfliktu, piemēram, organizējot atbruņošanās konferences. Līdz 1920. gada decembrim Tautu Savienībai bija pievienojušās 48 valstis, taču to starpā nebija idejas autores ASV, kas padarīja Tautu Savienību par nenopietnu projektu.⁸⁷⁴ Tiesa, starpkaru periodā Tautu Savienība paplašinājās, tajā skaitā uz Austrumeiropas valstu rēķina, un tās ietvaros tika atrisinātas sīkas pretrunas Vācijas un Polijas, Itālijas un Grieķijas, Grieķijas un Bulgārijas starpā, taču 30. gados kolektīvās drošības ideja Tautu Savienības formā izgāzās. Vairākas valstis izaicināja Tautu Savienības principus un palika nesodītas, attiecīgi Japāna 1931. gadā, Itālija 1935. gadā, Vācija 1938. gadā un PSRS 1939. gadā, veicot militāru iebrukumu Somijā.

⁸⁷² Feldmanis I. Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzīšana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Sērija Latvija starptautiskajās attiecībās / sast. Alberts Sarkanis. – Nordik, 1999. – 40. lpp.

⁸⁷³ Taurēns J. Baltijas virziens Latvijas Republikas ārpolitikā 1934.–1940. gadā: Promocijas darbs. – Rīga, 1999.

⁸⁷⁴ MacMillan M. Paris 1919: Six Months That Changed the World. – London, 2001. – p. 83. – 98.

Cīņā par nozīmīgām bilaterālām un multilaterālām savienībām Baltijas jūras austrumu reģiona valstis reālus panākumus neguva, proti, netika panāktas reālas lokālā, reģionālā un globālā līmeņa drošības garantijas, kas ļautu saglabāt valstiskumu globāla militāra konflikta gadījumā. To noteica gan reģiona valstu iekšējās pretrunas, primāri Lietuvas un Polijas teritoriālais konflikts, gan Somijas orientēšanās uz Skandināviju un Vāciju jeb izolēšanās no Baltijas jūras austrumu reģiona savienībām, gan, protams, Padomju Krievijas (PSRS) īstenotā šķešanas politika Baltijas jūras austrumu reģionā, gan ārējo spēlētāju Lielbritānijas un Francijas savstarpējā konkurence. Londona iestājās par nelielām, politiski sadarboties spējīgām piejūras valstu savienībām, kas nodrošinātu „tiltu” starp rietumiem un austrumiem, savukārt Parīze mēģināja stiprināt ietekmi Eiropas austrumu daļā ar reģionālu aktoru Polijas un Rumānijas un ap tiem koncentrētu savienību palīdzību („aizsargvaļņa stratēģija”), ko uzlūkoja kā potenciālos sabiedrotos primāri pret Vāciju, sekundāri – pret PSRS.⁸⁷⁵ Lielbritānija savā Baltijas jūras austrumu reģiona politikā primāri vadījās no ekonomiskiem apsvērumiem, bet Francija – no savas drošības politikas apsvērumiem.

Kopš 20. gadu vidus uzskatāmi iezīmējās Baltijas jūras austrumu reģiona valstu centieni paralēli savstarpēju bilaterālu vai multilaterālu savienību meklējumiem rast arī citas valstu ārējās drošības garantijas, sadarbojoties ar Vāciju un PSRS.⁸⁷⁶

Lietuvas neapmierinātība ar *status quo* noteica horizontālās pieejas izmantošanu diplomātijā – sadarbību ar Vāciju un PSRS.⁸⁷⁷ Precīzs ir A. Stranga, norādot, ka Lietuvas politiķi bija gatavi draudzēties ar jebkuru ārpus Lietuvas vai tās iekšpusē, kurš solīja atbalstu Viļņas atgūšanai, lai cik neizpildāmi šie solījumi arī nebūtu. Viļņu varēja atgūt, tikai uzsākot jaunu karu ar Poliju, taču karot neviens nevēlējās.⁸⁷⁸ Diplomātiskā cīņa Lietuvas un Polijas starpā par robežām turpinājās līdz pat 1940. gadam, kad PSRS un Vācijas īstenotajā Austrumeiropas sadalījumā Viļņas jautājums tika atrisināts par labu Lietuvai. Tiesa, teritoriālo ieguvumu Viļņu pavadīja neatkarības zaudējums.

⁸⁷⁵ MacMillan M. Paris 1919: Six Months That Changed the World. – London, 2001. – p. 207. – 229.; Sundbäck E. Finland in British Baltic Policy. British Political and Economic Interests Regarding Finland in The Aftermath of the First World War, 1918–1925. – Saarijärvi, 2001. – p. 12.

⁸⁷⁶ Feldmanis I. Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzīšana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Sērija Latvija starptautiskajās attiecībās / sast. Alberts Sarkanis. – Nordik, 1999. – 38. – 39. lpp.

⁸⁷⁷ Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 7. lpp.

⁸⁷⁸ Stranga A. Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads. – Rīga, 2008. – 70. lpp.

Nopietnākais Krievijas impērijas subcentrs rietumdaļā – Polija – cīņas par varu ietvaros Krievijas postimpērijā izvirzījās un nostiprinājās kā reģionāls centrs. Polijai neizdevās iegūt 1772. gada robežas, taču tās apmēri bija iespaidīgi – 388 600 kvadrātkilometru un 27,2 miljoni iedzīvotāju. Gan pēc teritorijas lieluma, gan pēc cilvēku skaita Polija bija sestā lielākā valsts Eiropā.⁸⁷⁹ Starpkaru periodā Polijas centieni bija vērsti uz Eiropas mēroga aktora statusa iegūšanu, taču vēlme kļūt par lielvaru nerealizējās.

Neraugoties uz minētajām negācijām, jebkurā gadījumā Baltijas jūras austrumu reģiona valstis ieguva starptautiskās diplomātijas pieredzi, iesaistoties bilaterālās un multilaterālās reģiona un Eiropas mēroga attiecību sadarbības sistēmās. Minētā starptautisko attiecību veidošana pieredze, līdzīgi kā valstu pārvaldes pieredze, tika likta lietā pēc PSRS sabrukuma.

Pilnībā zaudējušie aktori, piemēram, krievu pretlielinieciskā kustība nespēja kardināli ietekmēt starptautisko kārtību pēc 1920./1921. gada, taču pilnībā no Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas politiskās skatuves nenonāca. Kā norāda A. Zubova vadītā vēsturnieku grupa (iespējams, pārspīlēti), aptuveni 700 000 krievu pretlielinieciskās kustības pārstāvji atrada patvērumu no lieliniekiem brīvājās jaunajās valstīs bijušās impērijas teritorijā (Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Polija) un Rumānijā, kur turpināja, kā arī uz laiku vai pilnībā apturēja politisko darbību.⁸⁸⁰ Vairums aktīvo un pasīvo krievu pretlielinieciskās kustības dalībnieku, kas iedzīvojās Krievijas postimpērijas demokrātiskajā un vēlāk autoritārajā vidē, nepārdzīvoja „sarkano” intervenci 1939./1940. gadā, jo kā vieni no pirmajiem tika represēti.

Neviennozīmīgais lokālā mēroga aktoru atbalsts Otrajā pasaules karā iesaistītajiem reģionālajiem un globālajiem aktoriem liecina par zināmu 1917.–1920. gada cīņas par varu kontinuitāti. Atbilstoši S. Kalivasa teorijai, Otrā pasaules kara laikā reģionā starp Baltijas jūru un Melno jūru izvērsto dažādu idejiski motivētu partizānu cīņu, iespējams, varētu definēt kā pilsoņu karus.

Nav izslēgts, ka viskodolīgāk un precīzāk situāciju laikā starp 1914. un 1945. gadu ir raksturojis N. Deiviss, norādot, ka šis laika posms ir uzskatāms par nemiera gadiem, ko var definēt kā „Eiropas pilsoņu karu”. To var salīdzināt ar tektoniskās plāksnes pārvietošanos, kas izraisa zemestrīču periodu. Šis periods iesākās ar militārajām zemestrīcēm 1914.–1918. gadā, tām sekoja četru impēriju sagrūšana, lielinieku revolūcijas izvirdums Krievijā, duča jaunu suverēnu

⁸⁷⁹ Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008. – с. 502.

⁸⁸⁰ История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009. – с. 724.

valstu parādīšanās, bruņotais pamiers starpkaru periodā, apvērsumi un tad otrais visaptverošais militārais uzliesmojums 1939.–1945. gadā.⁸⁸¹

Cīņas par varu 1917.–1920. gadā vienotības un šķelšanās tradīcija atstāja būtisku iespaidu ne tikai uz starpkaru perioda sabiedrību, bet ir saglabājusi savu impulsu arī mūsdienās reģionā starp Baltijas jūru un Melno jūru. Raugoties no šīs perspektīvas, izpratne par to, kā un kāpēc sākās daudzslāņainā konfrontācija, pārdomas par to, vai no konfrontācijas varēja izvairīties, kolektīvās atmiņas veidošana par šo laika posmu, ir aktuāls humanitāro un sociālo zinātņu pārstāvju pētniecības uzdevums.

Cīņas par varu pilnvērtīga apzināšana, iespējams, varētu palīdzēt rast risinājumu līdzīgu krīzes situāciju novēršanai. Vēstures mācības ir svarīgas mūsdienu valstsvīriem, politiķiem, partiju un nevalstisko organizāciju pārstāvjiem, sabiedrībai kopumā. Iecietība, kuras pamatā ir pilnvērtīgs un uz sapratni vērsts dialogs, civilizētas dažādu konfliktu risināšanas metodes ir aktuālas mūsdienu sabiedrībās starp Baltijas un Melno jūru. Konfliktsituāciju mazināšanā primāri svarīga ir visu etnisko, sociālo un konfesionālo grupu iesaistīšanās. Ir ērti atbildību uzvelt politiķiem, taču ar to nepietiek. Lai saglabātu pilsonisko mieru, ir jāmazina sociālās (nevienlīdzība turīgo un nabadzīgo starpā, korupcija), etniskās un konfesionālās spriedzes iespējamība. Sašķelta, stipri polarizēta sabiedrība nav spējīga risināt patiesi atbildīgus uzdevumus. Politiskās neiecietības stimulēšana, nacionālo vai konfesionālo nesaskaņu stiprināšana, vardarbības metožu pielietošana, terors un pilsoņu karš ir ceļš uz nekuriem, ceļš uz katastrofu. Tāpēc pagātnes pieredzes apzināšana (cēloņi, norise, sekas un nozīme) ir svarīga, lai spētu rast pārdomātu rīcības modeli mūsdienās.

⁸⁸¹ Deiviss N. Eiropas vēsture. – Rīga: Jumava, 2009. – 913. lpp.

Secinājumi

Kopumā vēsturniekiem ir izpratne par nepieciešamību pētīt cīņu par varu Krievijas postimpērijas perifērijā kā kardinālu pārmaiņu laiku, taču atšķiras vēsturnieku pieeja pētāmās tēmas plašuma un dziļuma izvēlē, ko, šķiet, nosaka gan zināms konservatīvisms, proti, pieturēšanās pie nacionālajās historiogrāfijās izvirzītajām tēzēm, piemēram, par nepieciešamību pētīt jaunāko laiku vēsturi, izejot no savas pārstāvētas valsts interesēm, gan cilvēciskas vājības – vēlme kādu nosodīt vai slavēt, arī pārsteigt vai šokēt.

Līdz ar to ir pamatots jautājums – vēsturnieki ir pietuvojušies vai varbūt attālinājušies no misijas noskaidrot cīņas par varu reģionā 1917.–1920. gadā priekšvēsturi, vēsturi un pēcvēsturi? Domājams, jebkurš vēsturnieks dotu savu atšķirīgu atbildi uz šo jautājumu. Teorētiskās un vēstures literatūras analīze liecina, ka ir veikti daudzskaitlīgi gan uz konceptualizāciju, gan uz empīrisko rezultātu ieguvī vērsti pētījumi. Pārvērtējot priekšgājēju koncepcijas un interpretācijas, vēsturnieki ir centušies iezīmēt problēmu loku, kas prasa papildu izpēti, noformulēt jaunas teorētiskās pieejas, piesaistīt jaunus vēstures avotus.

Līdz ar PSRS sabrukumu 1991. gadā reģionā starp Baltijas jūru un Melno jūru (izņemot Somiju, kas iekļāvās Rietumvalstu vēstures zināšanu pārneses sistēmā ātrāk) ir mainījusies vēsturnieku zinātnisko sakaru sistēma, kas līdz tam bija vērsta virzienā no Maskavas un uz to. Aptuveni 25 pēdējos gados ir novērojama Rietumvalstu vēsturnieku vēstures zināšanu pārnese globālā un lokālā, mazākā mērā arī reģionālā līmenī. Proti, vēstures zināšanas, tajā skaitā teorētiskās tēzes, no Rietumiem nonāk attiecīgi Krievijā (globālais līmenis) un valstīs reģionā starp Baltijas jūru un Melno jūru, tajā skaitā Ukrainā un Baltkrievijā (lokālais līmenis), kur tās tiek kritiski izvērtētas un pārbaudītas vai noraidītas ar empīriskiem datiem. Ir iezīmējušies pētniecības centri gan Krievijā, gan Baltijas jūras austrumu reģionā (bez Ukrainas un Baltkrievijas), gan ārpus minētās telpas (Austrija, Vācija, Īrija, Lielbritānija, ASV, Kanāda), kur ir novērojami mēģinājumi aktivizēt reģionālo pētniecību, lai nākotnē radītu pamatu netradicionālām pētniecības tēmām un, domājams, arī salīdzinošiem pētījumiem. Par noturīgu tradīciju ir izveidojusies somu, igauņu, latviešu, lietuviešu, poļu, arī vāciešu vēsturnieku publikāciju prakse un līdz ar to vēstures zināšanu pārneses īstenošana dažāda līmeņa vēstures žurnālos un gada grāmatās; ne tikai tajās, kas tiek izdotas reģionā, bet arī ārpus tā, primāri Rietumu virzienā; somu, poļu un lietuviešu vēsturnieki publicējas arī Austrumu virzienā. Minētā tradīcija ir jāattīsta.

Kaut arī Ukrainā, atšķirībā no Baltkrievijas, ir novērojama lielāka konceptuālā vienotība un apziņa, ka ir jāaktivizē sadarbība gan ar cīņas par varu 1917.–1920. gadā Rietumu pētniekiem (Austrija, Vācija, ASV, Kanāda), gan jāstiprina sakari ar Krievijas vēsturniekiem, abās valstīs joprojām dominējoša ir koncentrēšanās uz nacionālo historiogrāfiju. Galvenie Baltkrievijas vēstures zinātnes modinātāji ir profesionāli vēsturnieki un publicisti, kuri atrodas opozīcijā Baltkrievijas oficiālajai vēstures pētniecības tradīcijai un aicina aizgūt ne tikai Rietumu lielvalstu, bet arī blakus uz rietumiem Baltijas jūras austrumu reģionā, zināmā mērā arī austrumos esošajā Krievijā pēdējos aptuveni 25 gados izkristalizētās atziņas, kā arī pievērsties reģionālajai pētniecībai bijušās Žečpospolitas ietvaros.

Krievijas centieni aktivizēt sadarbību ar valstīm reģionā starp Baltijas jūru un Melno jūru droši vien ir jāuztver piesardzīgi, bet tanī pašā laikā pragmatiski, jo tas, kā redzams no Polijas un Lietuvas piemēra, ir svarīgs kanāls vēstures zināšanu pārnesei, turklāt abos virzienos.

Vidējā un jaunā vēsturnieku paaudze Baltijas jūras austrumu reģionā lielākoties izrāda gatavību plašam un starptautiskam dialogam reģionālā un globālā līmenī. Zināmi priekšnoteikumi šo gatavību attīstīt ir arī Ukrainas un Baltkrievijas vidējās un jaunās paaudzes vēsturniekiem. Tādēļ vēstures zināšanu pārnese vēl aktīvāka rotācija globālā, reģionālā un lokālā līmenī vieš optimismu.

Taču patlaban (2013. gada sākumā) joprojām ir novērojama fragmentācija. Tādējādi ir rasts daļējs apstiprinājums promocijas darba pirmajai hipotēzei, ka cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā historiogrāfijā ir vāji attīstīta reģionālās pētniecības tradīcija.

Joprojām aktuāls ir jautājums par pētījumiem lokālā un reģionālā līmenī, izmantojot ne tikai empīriskos materiālus, bet arī teoriju un konceptuālos modeļus, kas ir svarīgi, lai radītu priekšnoteikumus mēģināt rekonstruēt detalizētu, pārdomātu, plašu un daudzslāņainu cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā vēstures ainu.

Joprojām ir un vismaz tuvākos gadus, visticamāk, būs aktuāls aptuveni pirms 15 gadiem izvirzītais sociālās vēstures pētnieka R. Sanija⁸⁸² piedāvājums reālpolitikas, sociālās un ekonomiskās vēstures piekritējiem atzīt savas vājības un kopīgi strādāt, veicot konkurējošo vēstures pētniecības virzienu sintēzi, lai tuvinātos pilnvērtīgākai cīņas par varu Krievijas postimpērijā izpratnei.

⁸⁸² Suny R.G. Revision and Retreat in the Historiography of 1917: Social History and its Critics // The Russian Review. – Vol. 53. – No 2. – April 1994. – p. 165. – 182.

Mūsdienu vēstures literatūrā notiek interesanti (lai arī ne vienmēr vispāratzīti) cīņas par varu konceptualizācijas procesi. Raugoties globālā griezumā, ir acīmredzams, ka vēstures literatūrā cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā skaidrošanā dominē viedokļu plurālisms, taču, raugoties lokālā griezumā, ir novērojama pretēja tendence – nacionālajās historiogrāfijās lielākoties dominē viens konceptuālais viedoklis. Vēsturnieki ir pievērsuši uzmanību globālajam un lokālajam pētniecības līmenim, bet reģionālais ir atstāts novārtā. Atsevišķi pa valstīm var runāt par zināmu kopsaucēju atrašanu cīņas par varu konceptualizācijā, ko nebūt nevar teikt par reģionālo līmeni. Izpaliek reģionāla līmeņa skatījums, reģionāla līmeņa atbildes. Ieguvums būtu vispārēja sapratne, ka cīņas par varu Krievijas postimpērijā izpētē nav pamata aprobežoties ar militāri politisko, nacionālo vai sociālo komponenti. Cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā norisi un rezultātu noteica iekšējā faktora un ārējā faktora kopsumma. Svarīgi būtu koordinēt vēsturnieku darbību, kas pēta cīņu par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā globālā, reģionālā un lokālā griezumā. Jāturpina darbs pie metodoloģiskās pieejas un jēdzienu izstrādes.

Mūsdienu vēstures literatūras analīze ļauj izdalīt iekšējo faktoru un ārējo faktoru, kas noteica cīņas par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā nenovēršamību, apmērus un nežēlību.

Laikā no XIX gadsimta vidus līdz XX gadsimta sākumam impērija piedzīvoja krīzi, impērijas sabiedrības struktūra atradās pārmaiņu procesā; bija novērojama sabiedrības polarizācija. Laika gaitā bija uzkrājies naidis dažādu sabiedrības etnisko, sociālo un konfesionālo grupu iekšienē un starpā, kā arī nevardarbīgu pretošanās kustību (streiki, demonstrācijas) un vardarbīgu pretošanās kustību (nemieri, sacelšanās, zemnieku kari) prakse. Modernizācijas un reformu mēģinājumi tika bloķēti vai īstenoti nemākulīgi. Impērijas centrs netika līdzī realitātes diktētajai nepieciešamībai realizēt attiecības ar perifēriju jaunā kvalitātē.

Revolūcija un tās radītie varas transformācijas procesi Krievijas impērijā izauga no Pirmā pasaules kara, kas lielā mērā noteica atmosfēru, psiholoģisko stāvokli un iedzīvotāju rīcību – gatavību risināt gan politikas, gan ikdienas jautājumus ar vardarbības palīdzību. Sabiedrība kopš globālās militārās konfrontācijas sākuma dzīvoja pastiprinātas civilās un militārās mobilizācijas, kā arī propagandas apstākļos.

Ārvalstu iejaukšanās revolucionāro procesu skartajā postimpērijā bija loģiska un neizbēgama, jo Pirmajā pasaules karā iesaistītajām aliansēm – Centrālo valstu blokam un Antantei – bija svarīgi saprast situācijas nopietnību Krievijas postimpērijā un padarīt par sabiedrotajiem postimpērijā cīņā par varu iesaistītos reģionālā un lokālā mēroga aktorus.

Cīņa par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā iekļāvās plašākā procesā – Eiropas kontinentālo impēriju politiskajā, etniskajā un sociālajā dezintegrācijā. Pēc Februāra revolūcijas vietējie spēki Krievijas postimpērijas rietumdaļā meklēja valstiskuma alternatīvas, taču politisko satricinājumu laiks reģionā turpinājās tik ilgi, kamēr bija acīmredzama citu aktoru, primāri Vācijas, Padomju Krievijas, krievu pretlielinieciskās kustības un Polijas karavīru klātbūtne. Globālā mēroga spēlētājas – Vācijas – un reģionālā līmeņa aktoru – krievu pretlieliniecisko spēku, lielinieku un Polijas – tiešāku un brutālāku iejaukšanos, iestājoties par dažādām valstiskuma alternatīvām, noteica ģeogrāfiskais tuvums. Globālā mēroga aktori Lielbritānija, Francija un ASV tomēr ģeogrāfiski atradās tālu no Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas, kā dēļ iejaukšanās un atbalsts bija piezemētāks, saskaņots ar sabiedrotajiem uz vietas. Lokālo kārtību postimpērijas Rietumu perifērijā būtiski ietekmēja notikumi ne tikai uz vietas, bet arī ārpus konkrētajām teritorijām – cīņā par varu iesaistīto dažāda līmeņa aktoru bruņotās sadursmes visā postimpērijā un to rezultāti, kā arī vienošanās starptautiskās kārtības veidošanas un miera līgumu slēgšanas forumos lokālā (Tartu (noslēgti divi miera līgumi), Maskava, Rīga), reģionālā (Brestļitovska, Berlīne, Rīga) un globālā (Parīze, Versaļa) līmenī.

Lielinieki vieglprātīgi izturējās pret pilsoņu kara tēmu, izmantojot „pilsoņu kara” jēdzienu kā vienu no saviem lozungiem, definējot pilsoņu karu kā šķiru cīņu un iestājoties par nepieciešamību pārvērst globālo starpvalstu karu globālā pilsoņu karā. Domājams, lielinieki sākotnēji nenovērtēja ne iespējamās pilsoņu kara sekas, ne potenciālo pretinieku spēkus, ne jēdzienā „pilsoņu karš” ietvertu traģiku.

Vairums vēsturnieku kritizē padomju historiogrāfijas koncepciju par pilsoņu karu kā bruņotu šķiru cīņu ar strādniecību un zemniecību no vienas puses un pilsoniskajām aprindām un muižniekiem no otras puses; starp Sarkano armiju no vienas puses un citām armijām no otras puses. Mūsdienu autori mēģina problematizēt jēdzienus „revolūcija”, „pilsoņu karš”, „brīvības cīņas”. Viedokļu daudzveidība variē robežās no primitīviem skaidrojumiem līdz mēģinājumiem saprast cīņas par varu problemātiku kā kompleksu faktoru kopumu.

Šķiru cīņas kā pilsoņu kara koncepcijas nepamatotību apliecina iekšējā faktora un ārējā faktora pētniecība. Cīņā par varu brīvprātīgi un piespiedu kārtā iesaistījās visas sabiedrības grupas un cīņa bija klātesoša gan sociālo grupu starpā, gan sociālo grupu iekšienē.

Ja cīņas par varu konceptualizācijai pieiet kā šķiru cīņai, tiek izkropļots iekšējais faktors un pazūd ārējais faktors, kas, kā liecina mūsdienu vēsturnieku darbi, bija būtisks, it īpaši postimpērijas perifērijā – dažāda līmeņa aktoru saskarsmes laukā. Nav pamata cīņu par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā konceptualizēt tikai kā „iekšēju karu” (*internal war*).

Lielineki uzurpēja „pilsoņu kara” jēdzienu, piedodot tam savu skaidrojumu (šķiru cīņas koncepcija), kas, kā norāda historiogrāfijas analīze, bija tendenciozs un neatspoguļoja cīņas par varu būtību. Domājams, ka citi cīņā par varu iesaistītie aktori vairījās lietot jēdzienu „pilsoņu karš”, jo, no vienas puses, to savā lietošanā bija pārņēmuši lielineki, bet, no otras puses, jēdziens „pilsoņu karš” nebija parocīgs, jo nepauda cīņā par varu iesaistīto aktoru leģitimitāti. Šinī ziņā daudz izteiksmīgāki, uz vēlamo norobežošanas no centra un leģitimitāti vērsti bija jēdzieni „atbrīvošanās karš”, „brīvības cīņas”, „neatkarības karš”, „cīņa par robežām”. Ir rasts apstiprinājums otrai hipotēzei, ka cīņa par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920. gadā bija vēstures process, kurā mijiedarbojās konfrontācija globālo, reģionālo un lokālo aktoru starpā un iekšienē, un ir pamats koncepcijai par pilsoņu kariem kā multidimensionāliem konfliktiem, nevis kā lielineku propagandētajai „šķiru cīņai”. Iespējams, akadēmiski korektākais cīņas par varu konceptualizēšanai būtu mūsdienās konstruētais jēdziens „multidimensionāli konflikti”, jo šis jēdziens sevī ietver nevis idejisku (nacionālu, sociālu vai konfesjonālu) motivāciju, bet norādi uz uzskaitījumu un slāņainību. Tiesa, jēdziens „multidimensionāli konflikti” ir „sausss”, tas sevī neietver vēstures zinātnē svarīgo emocionālo jeb sajūtu komponenti, kāda piemīt tā laika jēdzieniem „pilsoņu karš”, „atbrīvošanās karš”, „brīvības cīņas”, „neatkarības karš”, „cīņa par robežām”, kā arī vēlāk vēsturnieku, filosofu, sociologu un politologu radītiem jēdzieniem „zemnieku kari (revolūcijas)”, „vibrējošā zona”, „robežkari” un „lokāli pilsoņu kari”.

Promocijas darbs nesniegs visaptverošu rīcības shēmu, kā rīkoties, lai mazinātu nesaskaņas sabiedrībā un izvairītos no nesaskaņu iespējamās eskalācijas līdz revolūcijai vai pat pilsoņu karam. Drīzāk promocijas darbs varētu būt viens no vēsturisko apziņu veidojošajiem elementiem, kas, iespējams, ļautu saprast zināmu robežu pārkāpšanas bīstamību sabiedrībā. Tiesa, nav izslēgts, ka traģiku ietverošā jēdziena „pilsoņu karš” lietošana varētu radīt pretējo efektu iecerētajam – veicināt izpratni par tā laika sabiedrības morālo krīzi un vērtību konfrontāciju, par naida un neiecietības apmēriem –, ja šis jēdziens tiktu politizēts. Proti, diskursā par pagātņi un mūsdienām nav izslēgta jēdziena „pilsoņu karš” pielāgošana atbilstoši savām vajadzībām, tajā skaitā naida kurināšanas nepieciešamībai un pilsoņu kara atkārtošanai.

Cīņas par varu vēstures izpēte reģionā starp Baltijas jūru un Melno jūru 1917.–1920. gadā, gluži tāpat kā citos laika posmos, nav pabeigta. Tā ir jāturpina, pētniekiem ievērojot maksimāli lielu atbildību un meklējot nevis varoņus vai antivaroņus, bet konfliktsituāciju cēloņus, konfrontācijas realizēšanas mehānismus un instrumentus, sekas. Domājams, tālāku vēstures pētījumu un historiogrāfijas pētījumu izstrādei ir vairākas perspektīvas. Piemēram, varētu tikt

veidotas monogrāfijas vai kopdarbi, veltīti cīņās par varu Krievijas postimpērijā globālajam, reģionālajam vai lokālajam līmenim, arī atsevišķām problēmām. Būtu jāpapildina un jākoriģē promocijas darbā analizētās teorētiskās tēzes, konceptuālie modeļi un fiksētie skaitļi. Pamatīgāku salīdzinošo analīzi jeb komparatīvistiku varētu veikt ierobežotākā telpā, salīdzinot cīņu par varu tikai Latvijā un Igaunijā, Baltijā (Igaunija, Latvija, Lietuva), Baltijas jūras austrumu reģionā, Polijā, Lietuvā, Baltkrievijā un Ukrainā, tikai Baltkrievijā un Ukrainā, kā arī plašākā telpā – visā Krievijas postimpērijas perifērijā, četrus kritušo Eiropas kontinentālo impēriju – Krievijas, Osmaņu impērijas, Austroungārijas un Vācijas – areālā, Eiropā kopumā. Salīdzinošo analīzi Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā varētu veikt arī mikrolīmenī ar mērķi noskaidrot noskaņojumu ostu pilsētās, iekšzemes pilsētās vai laukos, piemēram, ostu pilsētās Rīgā un Odesā, kā rosinošu izmantojot Marka Hatlija (*Mark Hatlie*)⁸⁸³ promocijas darbu. Domājams, ka tieši ostu pilsētās bija visvairāk jūtama ārējo spēlētāju klātbūtne. Iespējams, varētu mēģināt veikt ciemu un kultūrvēsturisko novadu salīdzinošo analīzi gan vienas iedomātas teritorijas ietvaros, gan atšķirīgu teritoriālu vienību ietvaros, piemēram, Vidzemes guberņas ziemeļu un dienvidu daļā jeb Ziemeļlatvijā un Dienvidigaunijā. Lai pasvītrotu alternatīvu aspektu cīņā par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā, būtu vēlams izveidot alternatīvu politiskās kartes. Vispārējas izpratnes un salīdzināšanas nolūkos būtu svarīgi izpētīt un saprast, kā cīņa par varu norisinājās Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijas salās, konkrēti Igaunijas un Somijas salās un kā salinieki to uztvēra. Pagaidām nav noskaidrots, kas bija galvenais vadmotīvs salinieku dumpim Sāremā un Muhu salā 1919. gada februārī, proti, tā bija lielinieku inspirēta politiski motivēta sacelšanās vai sociālekonomiski motivēts „zemnieku karš” – iespēja vērsties pret muižniekiem un izlaupīt muižas, ko, iespējams, varētu salīdzināt ar „zemnieku kariem” citviet Krievijas postimpērijā. Salu jautājuma risināšanā Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā iesaistījās vēl viens ārējs aktors, kas uz pārējo ārējo aktoru fona bija visai pasīvs un kas promocijas darbā ir pieminēts tikai garāmejot – Zviedrija. Somijas pilsoņu kara laikā 1918. gada pirmajā pusē Stokholmas kontrolē uz aptuveni 2,5 mēnešiem nonāca Ālandu salas. Balstoties uz sociālo zinātņu metodēm, būtu jārod iespēja izpētīt, kā ģeogrāfiskā vide (Baltijas jūras un Melnās jūras piekraste, lielo upju piekraste, Karpatu kalni Ukrainas rietumdaļā, līdzenumi Polijas teritorijā, purvi Latvijas un Baltkrievijas teritorijās, ezeri ziemeļu zemē Somijā) un kultūrvēsturiskā vide ietekmēja reģiona cilvēku mentalitāti un cīņas par varu norisi 1917.–1920. gadā. Minēto un vēl

⁸⁸³ Hatlie M. *Riga at War, 1914–1919: War and Wartime Experience in a Multi-ethnic Metropolis*. – Tübingen, 2009. *Skatīt arī*: Tampere 1918: A Town in the Civil War / eds. Tuomas Hoppu, Pertti Haapala. – Tampere Museum, 2010.

citu jautājumu noskaidrošana, īstenojot salīdzinošo analīzi konkrētās makro un mikro telpās, iespējams, stimulētu dziļāku un skaidrāku izpratnes veidošanos ne tikai akadēmiskajā vidē, bet arī sabiedrībā kopumā.

Latvijā vēstures zinātnē būtu vēlams veidot centralizētu monitoringa un analīzes sistēmu, lai apzinātu, ko dara kolēģi citviet pasaulē, kādi ir pētniecības centri un to veiktie pētījumi, kur notiek un kā ir iespējams pieteikties starptautiskām konferencēm un starptautiskiem pētniecības projektiem. Tas būtu ceļš uz jaunu akadēmisku kontaktu veidošanu un līdz šim radītu akadēmisku kontaktu stiprināšanu, kopīgiem pētniecības projektiem un vēstures zināšanu pārnesi.

Historiogrāfijas avotu un literatūras saraksts

Historiogrāfijas avoti

1. A State of Nations. Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin / eds. Ronald Grigor Suny and Terry Martin. – Oxford University Press, 2001.
2. After Empire. Multiethnic Societies and Nation-Building. The Soviet Union and The Russian, Ottoman, and Habsburg Empires / eds. Karen Barkey, Mark von Hagen. – Boulder, 1997.
3. Alapuro R. State and Revolution in Finland. – University of California Press, 1988.
4. Ališauskas K. Pirmieji nepriklausomybės kovų žygiai. – Kaunas, 1939; Didysis karas: 1918–1920 metų įvykiai, 1937.
5. Anderson B. Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism. – London, 1983.
6. Andersons E. Latvijas Bruņotie spēki un to priekšvēsture. – Toronto: Daugavas Vanagu apgāds, 1983.
7. Andersons E. Latvijas vēsture, 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967.
8. Andersons E. Latvijas vēsture: 1920–1940.: Ārpolitika. – 2 sēj. – Stockholm: Daugavas Vanagu apgāds, 1982–1984.
9. Aves J. Workers Against Lenin: Labour Protest and the Bolshevik Dictatorship. – London, New York, 1996.
10. Bartele T., Šalda V. Latviešu bēgļi Krievijā. 1915–1922. – Daugavpils: Saule, 2007.
11. Bartele T., Šalda V. Latviešu repatriācija no Padomju Krievijas 1918–1921 // Latvijas Vēsture. – Nr. 4. – 1998. – 26. – 29. lpp.
12. Bērziņš V. Latviešu strēlnieki–drāma un traģēdija. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1995. – 240. lpp.
13. Bihl W. Die Ukraine-Politik Österreich-Ungarns im Ersten Weltkrieg // Die Besatzung der Ukraine 1918. Historischer Kontext – Forschungsstand – wirtschaftliche un soziale Folgen / Hg. W. Dornik, S. Karner. – Graz-Wien-Klagenfurt, 2008. – s. 53.
14. Blank S. The Sorcerer as Apprentice: Stalin as Commissar of Nationalities, 1917–1924. – Westport, CT, 1994.
15. Blūzma V. Kad īsti Latvija kļuva par valsti? // Latvijas Vēsture. – 1991. – Nr. 3. – 3. – 9. lpp.; 1992. – Nr. 1. – 3. – 13. lpp.
16. Blūzma V. Kreisā radikālisma viļņa Latvijā (1917. g. marts – 1920. g. janvāris) vēstures problēmas un to atspoguļojums historiogrāfijā. Promocijai izvirzīto darbu kopsavilkums. – Rīga, 1998.
17. Blūzma V. Tiesiskas valsts pirmsākumi Latvijā // Latvijas Vēsture. – 1998. – Nr. 3. – 20. – 23. lpp.; Nr. 4. – 6. – 15. lpp.; ; 1999. – 46. – 53. lpp.
18. Bražūne A. Francijas loma Latvijas ārpolitikā, 1921.–1933. gads. Promocijas darbs. – Rīga, 2012.
19. Brigemans K. Igaunijas Neatkarības karš un Krievijas Pilsoņu kara Petrogradas fronte (1918–1920) // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata – VIII – Rīga, 2007. – 56. – 74. lpp.

20. Brovkin V. Behind the Front Lines of the Civil War. Political Parties and Social Movements in Russia. 1918–1922. – Princeton, 1994.
21. Brüggemann K. „Foreign Rule” During the Estonian War of Independence 1918–1920: The Bolshevik Experiment of the „Estonian Worker’s Commune” // Foreign Rule and Collaboration in the Baltic Countries, 1860–1920: New Directions in Research / ed. Karsten Brüggemann // Journal of Baltic Studies. Special Issue. – 2006. – Vol. 37. – No. 2. – p. 210. – 226.
22. Brüggemann K. Die Gründung der Republik Estland und das Ende des „Einen und Unteilbaren Rußland”. Die Petrograder Front des Russischen Bürgerkriegs 1918–1920. – Wiesbaden: Harrassowitz, 2002.
23. Butkus Z. Vācijas un PSRS diplomātiskā sadarbība Baltijas valstīs 1920.–1940. gadā // Latvijas Vēsture. – 2000. – Nr. 3. – 85. – 96. lpp.
24. Butulis I. Kā tapa neatkarīgā Latvija divos laikposmos? // Latvija divos laikposmos: 1918–1928 un 1991–2001 / red. Ļubova Zīle. – Rīga, 2001.
25. Butulis I. Latvija Krievijas impērijas sastāvā (1900–1918) // Latvijas vēsture. 20. gadsimts. – Rīga: Jumava, 2005. – 32. – 101. lpp.
26. Butulis I. Sveiki, aizsargi. – Rīga: Jumava, 2011.
27. Būtēnas J., Mackevičius M. Mykolas Sleževičius. Advokatas ir politikas. – Vilnius, 1995.
28. Carley M.J. Revolution and Intervention: the French Government and the Russian Civil War, 1917–1919. – Montreal, 1983.
29. Carr E.H. The Twenty Years Crisis. 1919–1939. – London: Macmillan, 1962.
30. Cerūzis R. Vācu faktors Latvijā (1918–1939). Politiskie un starpnacionālie aspekti. – Rīga: Latvijas Universitāte, 2004.
31. Chaqueri K. The Soviet Socialist Republic of Iran, 1920–1921. Birth of Trauma. – Pittsburgh, 1995.
32. Churchill W. The World Crisis. – Vol. 5. – London, 1929.
33. Ciganovs J. Latviešu sieviešu palīdzības korpuss Atbrīvošanas cīņu laikā // Sieviete Latvijas vēsturē. Rakstu krājums. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 56. – 62. lpp.
34. Critical Companion to the Russian Revolution 1914–1921 / ed. by E. Action, W.G. Rosenberg. – London-Sydney-Auckland, 1997.
35. Davies N. White Eagle, Red Star. – London, 1972.
36. Deiviss N. Eiropas vēsture. – Rīga: Jumava, 2009.
37. 20. gadsimta Latvijas vēsture. Neatkarīgā valsts 1918–1940. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2003.
38. Dobson C., Miller J. The Day We Almost Bombed Moscow. The Allied War in Russia 1918–1920. – London, 1986
39. Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve: Ceļinieks. Politikāis. Diktators. Mocekļis. – Rīga, 1992.
40. Dziewanowski M. Poland in the twentieth century. – New York: Columbia University Press, 1977.
41. Dziewanowski M. Joseph Pilsudski: A European Federalist, 1918–1922. – Stanford: Hoover Institution Press, 1969.

42. Eesti vabadussõda 1918–1920. Vabadussõja Ajaloo Komitee populaarteaduslik väljaanne. – Tallin, 1937–1939.
43. Eichenberg J. Soldiers to Civilians, Civilians to Soldiers: Poland and Ireland after First World War // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012.
44. Europa der Regionen: der Finnische Meerbusen: Esten, Deutsche und ihre Nachbarn // Colloquia Baltica / Hrsg. K. Brüggemann. – Bd. 11. – München: Meidenbauer 2007.
45. Ezergailis A. Esejas par 1917. gadu. – Rīga: Zinātne, 1991.
46. Feldmanis I. Latvijas kara pieteikums Vācijai // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – II – Rīga, 2001. – 124. – 135. lpp.
47. Feldmanis I. Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzīšana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Sērija Latvija starptautiskajās attiecībās / sast. Alberts Sarkanis. – Nordik, 1999.
48. Feldmanis I., Stranga A., Virsis M. Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis. 30. gadu otrā puse. – Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1993.
49. Ferguson N. The War of the World: History's Age of Hatred. – London: Allen Lane, 2006.
50. Figes O. A people's tragedy: the Russian Revolution, 1891–1924. – Penguin Books, 1998.
51. Figes O., Kolonitskii B. Interpreting the Russian Revolution: The Language and Symbols of 1917. – New Haven, CT: Yale University Press, 1999.
52. Finland and the Baltic Provinces in the Russian Empire / ed. Edward Thaden. – Association for the Advancement of Baltic Studies, 1984.
53. Fischer F. Germany's War Aims in the First World War. – Chatto and Windus, 1967.
54. Fitzpatrick S. The Civil War as a Formative Experience // Bolshevik Culture. Experience and Order in the Russian Revolution. – Bloomington and Indianapolis. 1985. – p. 57. – 76.
55. Fitzpatrick S. The Russian Revolution. – Oxford University Press, 1994.
56. Foglesong D. America's Secret War against Bolshevism: U.S. Intervention in the Russian Civil War, 1917–1920. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1995.
57. Foglesong D. The American Mission and the „Evil Empire”: The Crusade for a „Free Russia” since 1881. – Cambridge University Press, 2007.
58. Garleff M. Die Deutschbalten als nationale Minderheit in den unabhängigen Staaten Estland un Lettland // Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder. – Berlin, 1994.
59. Gatrell P. Government, Industry and Rearmament in Russia, 1900–1914: the last argument of tsarism. – Cambridge: CUP, 1994.
60. Gatrell P. Poor Russia, Poor Show: Mobilising a Backward Economy for War, 1914 – 1917 // The Economics of World War I / eds. Stephen Broadberry and Mark Harrison. – Cambridge University Press, 2005. – p. 235. – 275.
61. Gatrell P. Russia's First World War: a social and economic history. – London: Pearson, 2005.
62. Gatrell P. The First World War: a social and economic history, 1914–1918. – London: Pearson, 2005.

63. Gatrell P. *The Tsarist Economy, 1850–1917*. – London: Batsford, 1986.
64. Gatrell P. *War after the War: Conflicts, 1919–1923 // A Companion to World War I* / ed. John Horne. – Chichester, 2010.
65. Gatrell P. *Whole Empire Walking. Refugees in Russia During World War I*. – Bloomington, 1999.
66. Gerwarth R. *Fighting the Red Beast. Counterrevolutionary Violence in the Defeated States of Central Europe // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923* / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012.
67. Gerwarth R., Horne J. *Bolshevism as Fantasy. Fear of Revolution and Counter-Revolutionary Violence, 1917–1923 // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923* / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012.
68. Gerwarth R., Horne J. *Paramilitarism in Europe after the Great War. An Introduction // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923* / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012.
69. Goclon J.A. *W obronie Europy (Wojna z bolszewicka Rosja w 1920 roku)*. – Torun, 2006.
70. Haapala P., Tikka M. *Revolution, Civil War and Terror in Finland in 1918 // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923* / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012.
71. Hannes W. *Uprising of December 1, 1924 // The Baltic Defence Review*. – 1999. – No. 2. – p. 129. – 140.
72. Hatlie M. *Riga at War, 1914–1919: War and Wartime Experience in a Multi-ethnic Metropolis*. – Tübingen, 2009.
73. Haupt L. *Deutsche Friedenspolitik 1918–1919. Eine Alternative zur Machtpolitik des Ersten Weltkrieges*. – Düsseldorf, 1986.
74. Heikki Y. *Der Weg nach Tampere. Die Niederlage der Roten im finnischen Bürgerkrieg 1918*. – Berlin, 2002.
75. Henning D. *Die Legende vom dritten Weg: Die Sozialistische Sowjetrepublik Lettlands (1918–1920) // Journal of Baltic Studies*. – 1994. – Vol. 25. – No. 4. – p. 331. – 348.
76. Hennings D. *1905. gada revolūcija un 1919. gads // 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11. – 12. janvāris, Rīga*. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. – 520. – 526. lpp.
77. Hennings D. *Nacionālā kustība un nacionālās valsts tapšana Latvijā. Pētījumu rezultāti // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. – 1995. – Nr. 1. – 64. – 80. lpp.
78. Hiden J. *The Baltic States and Weimare Ostpolitik*. – London, 1987.
79. Hiden J., Salmon P. *The Baltic Nations And Europe: Estonia, Latvia and Lithuania in the Twentieth Century*. – London and New York, 1991.
80. Hirsch F. *Empire of Nations. Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*. – Ithaca and London: Cornell University Press, 2005.
81. Hovi K. *Polish–Finnish cooperation in Border-state Policy, 1919–1922 // Journal of Baltic Studies*. – 1983. – Vol. 14. – No. 2. – p. 121. – 127.
82. Ilgūnas G. *Steponas Kairys*. – Vilnius, 2002.

83. Imperium inter pares: Роль трансферов в истории Российской империи (1700–1917): сб. ст. / ред. М. Ауст, Р. Вульпиус, А. Миллер. – М.: Новое литературное обозрение, 2010.
84. Jēkabsons Ē. Latviešu sievietes militārajā dienestā Pirmajā pasaules karā // Sieviete Latvijas vēsturē. Rakstu krājums. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 36. – 56. lpp.
85. Jēkabsons Ē. Latvijas attiecības ar Lietuvu 1919.–1921. gadā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1997. – Nr. 1. – 85. – 91. lpp.; Nr. 2. – 25. – 34. lpp.
86. Jēkabsons Ē. Latvijas attiecības ar Ukrainas Tautas Republiku (1919–1921) // Latvijas Vēsture. – 2003. – Nr. 4. – 56. – 72. lpp.
87. Jēkabsons Ē. Latvijas un Baltkrievijas Tautas Republikas attiecības (1919–1920) // Latvijas Arhīvi. – 1996. – Nr. 1./2. – 35. – 41. lpp.
88. Jēkabsons Ē. Latvijas un Polijas militāro izlūkdienestu sadarbība 1919.–1939. gadā // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – IV – Rīga, 2003. – 111. – 135. lpp.
89. Jēkabsons Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007.
90. Jēkabsons Ē. Sievietes un bruņotie spēki Latvijas Neatkarības kara laikā (1919–1920) // Latvijas Vēsture. – 2012. – Nr. 3. – 20. – 39. lpp.
91. Jussila O. Nationalism and revolution: political dividing lines in the Grand Duchy of Finland during the last years of Russian rule // Scandinavian Journal of History. – 1977. – Vol. 2. – No. 4. – p. 289. – 309.
92. Kappeler A. Russland als Vielvölkerreich: Entstehung, Geschichte, Zerfall. – München, 1992.
93. Kellog M. The Russian Roots of Nazism: White Russians and the Making of National Socialism, 1917–1945. – New York: Cambridge University Press, 2005.
94. Kenez P. A History of the Soviet Union from the Beginning to the End. – Cambridge University Press, 2006.
95. Kenez P. Civil War in South Russia, 1919–1920: The Defeat of the Whites. – Berkeley, University of California Press, 1977.
96. Kenez P. The Birth of the Propaganda State: Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917–1929. – Cambridge University Press, 1985.
97. Kusbers J. 1905. gada revolūcija cariskajā impērijā un tās nozīme Baltijā // 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11. – 12. janvāris, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. – 58. – 73. lpp.
98. Kuuli O. Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991. – Tallinn: Eesti Teadusfond, 1999.
99. Latvijas armijas augstākie virsnieki. 1918–1940. Biogrāfiskā vārdnīca / sast. Ēriks Jēkabsons un Valters Ščerbinskis. – Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1998.
100. Latvijas atbrīvošanas kara vēsture / virsred. M. Peniķis. – 1. sēj. – Rīga, 1938.; 2. sēj. – Rīga, 1938.
101. Latvju varoņu gaitas: Brīvības cīņu hrestomātija / red. Fr. Virsaitis. – Rīga, 1938.
102. Laurinavičius Č. Once Again on the Soviet Statehood in Lithuania in 1918–1919 // Lithuanian Historical Studies. – 2008. – Vol. 13. – 179. – 191.

103. Lavery J. Finland 1917–1919: Three Conflicts, One Country // *Scandinavian Review*. – 2007. – Vol. 94. – No 3.
104. Lerhis A. Latvijas Republikas ārlietu dienesta ieguldījums Latvijas valsts interešu aizstāvēšanā – neatkarības un okupācijas laikmetu pieredze (1918–2008) // *Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. Starptautiska konference 2008. 13.–14. novembris, Rīga*. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2010. – 102. – 129. lpp.
105. Lieven D. *Empire. The Russian Empire and its Rivals*. – London, 2000.
106. *Lithuania in European Politics: The Years of the First Republic 1918–1940*. – New York: St. Martin`s Press, 1997.
107. Liulevicius V.G. *The German Myth of the East. 1800 to the Present*. – Oxford, 2009.
108. Liulevicius V.G. *War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity and German Occupation in World War I*. – Cambridge, 2000.
109. MacMillan M. *Paris 1919: Six Months That Changed the World*. – London, 2001.
110. Maddison A. *Monitoring the World Economy, 1820–1992*. – Paris: OECD, 1995. – p. 148. – 151.
111. Martin T. *An Affirmative Action Empire: The Soviet Union as the Highest form of Imperialism // A State of Nations. Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin / eds. Ronald Grigor Suny and Terry Martin*. – Oxford University Press, 2001.
112. Martin T. *The Affirmative Action Empire: Nations and nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*. – Ithaca, L.: Cornell UP, 2001.
113. Mawdsley E. *Soldiers and Sailors // Critical Companion to the Russian Revolution 1914–1921 / ed. by E. Action, W. G. Rosenberg*. – London-Sydney-Auckland, 1997.
114. Medijainen E. *Estonia and the World // Estonia. Identity and Independence / ed. By Jean-Jacques Subrenat*. – New York, 2004.
115. Minnik T. *Der Teufelskreis der Gewalt: Terror und Repressionen in Estland 1917–1919 // Forschungen zur baltischen Geschichte. Band 6*. – Akadeemiline Ajalooselts, 2011. – s. 120. – 141.
116. Miņins A. Latvijas valstiskuma alternatīvas 1917.–1920. gadā: „Sadalīta Latvija” (kas būtu, ja Latgalē nostiprinātos lielinieku režīms?) // *Latgale kā kultūras pierobeža II*. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2011. – 40. – 51. lpp.
117. *Nationalism and Empire. The Habsburg Monarchy and the Soviet Union*. – New York: St. Martin`s Press, 1994.
118. Nelson R.L. *The Baltics as Colonial Playground: Germany in the East, 1914–1918 // Journal of Baltic Studies*. – Vol. 42. – No. 1. – p. 9. – 19.
119. Paavolainen J. *Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomeesa 1918. Osa 1. Punainen terori*. – Helsinki, Tammi, 1966.
120. Paavolainen J. *Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomeesa 1918. Osa 2. Valkoinen terori*. – Helsinki, Tammi, 1967.
121. Paavolainen J. *Vankileirit Suomessa 1918*. – Helsinki: Tammi, 1971.
122. Paluszyński T. *Przejście oddziału generała Stanisława Bułak-Bałachowicza z Estonii do Polski (marzec 1920 roku) // Polska i Europa w XIX-XX wieku. Studia historyczno-*

politologiczne / red. J. Kiwerska, B. Koszek, D. Matelski, Poznań. – 1992. – s. 109.–124.

123. Paluszyński T. Walka o niepodległość Łotwy 1914–1921. – Warszawa, 1999.
124. Parrott A. The Baltic States from 1914 to 1923: The First World War and the Wars of Independence // *The Baltic Defence Review*. – 2002. – Vol. 2. – No. 8. – p. 131. – 158.
125. Party, State and Society in the Russian Civil War. Explorations in Social History / ed. by D.P. Koenker, W.G. Rosenberg and R.G. Suny. – Indiana University Press, 1989.
126. Peltonen U.M. Civil War victims and the ways of mourning in Finland in 1918 // *Historical Injustice and Democratic Transition in Eastern Asia and Northern Europe* / eds. Kenneth Christie, Robert Cribb. – London: Routledge, 2002. – p. 184. – 197.
127. Pereira N. White Siberia: The Politics of Civil War. – McGill-Queen's University Press, 1995.
128. Plakans A. A Concise History of the Baltic States. – Cambridge University Press, 2011.
129. Plakans A. Modernization and the Latvians in Nineteen-century Balticum / eds. A. Ziedonis, W.L. Winter, M. Valgema. – Columbus, 1974.
130. Počs K. Latvijas-Francijas ekonomisko attiecību aizsākumi 20. gs. 20. gados // *Starptautisko attiecību problēmas: Latvija, Baltija, Eiropa. Profesoram Albertam Varšlavānam 75: jubilejas rakstu krājums* / red. Inesis Feldmanis, Antonijs Zunda. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2005.
131. Poska J. Finał epopei legionów polskich 1916–1918. – Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu Białymstoku, 2008.
132. Prusin A. The Lands Between: Conflict in the East European Borderlands, 1870–1992. – Oxford, 2010.
133. Puriņš Ā. Cēsu revolucionārais tribunāls 1919. gadā // *Latvijas Vēsture*. – 1999. – Nr.2. – 40. – 52. lpp.
134. Puriņš Ā. Sarkanais terors Latvijā 1917.–1919. gadā // *Latvijas Vēsture*. – 1998. – Nr. 4. – 15. – 21. lpp.
135. Puriņš Ā. Vecgulbenes (Malienas) revolucionārais tribunāls // *Latvijas Vēsture*. – 1999. – Nr.1. – 55. – 60. lpp.
136. Radziņš P. Latvijas atbrīvošanas karš. 1. daļa. Cīņas pret Bermontu. – Rīga, 1921.; 2. daļa. Latgales atbrīvošana. – Rīga, 1922.
137. Raun T. Estonia and the Estonians. Second edition. – Hoover Institution Press, 1991.
138. Read C. From Tsar to Soviets: The Russian People and Their Revolution, 1917–1921. – London, 1996.
139. Read C. The Making and Breaking of the Soviet System: an Interpretation. – Basingstoke and New York: Palgrave, 2001.
140. Read C. Values, Substitutes, and Institutions: The Cultural Dimension of the Bolshevik Dictatorship // *The Revolution and the Civil Wars* / ed. by V.N. Brovkin. – New Haven and London. 1997. – p. 298. – 318.
141. Represijas pret latviešiem PSRS. 1937–1938. Dokumenti / sast. Jānis Riekstiņš. – Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 2009. – 62. lpp.

142. Rhodes B. *The Anglo-American Winter War with Russia 1918–1919. A Diplomatic and Military Tragicomedy.* – New York and London, 1988.
143. Roselius A. *Amatöörien sota. Rintamataisteluiden henkilötappiot Suomen sisällissodassa 1918.* – Helsinki: VNK, 2006.
144. Rosenberg W.G. *Paramilitary Violence in Russia's Civil Wars, 1918–1920 // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne.* – Oxford, 2012.
145. Rudinš. *Pilsoņu karš Latvijā // Burtņieks.* – 1930. – Nr. 8. – 702. – 708. lpp.; Nr. 9. – 787. – 795. lpp.; Nr. 10. – 889. – 895. lpp.; Nr. 11. – 988. – 999. lpp.; Nr. 12. – 1078. – 1082. lpp.
146. *Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855–1914 / ed. Edward Thaden.* – Princeton University Press, 1981.
147. Senn A. *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920, Vilnius, 1992.*
148. Senn A.E. *The Emergence of Modern Lithuania.* – New York: Columbia University Press, 1959.
149. Senn A.E. *The Great Powers, Lithuania, and the Vilna Question.* – Leiden: Brill, 1966.
150. Service R. *A History of Twentieth-Century Russia.* – Cambridge, Massachusetts, 1998.
151. Service R. *The Russian Revolution, 1900–1927.* – Macmillan Press LTD, 1999.
152. Sibul E.A. *Logistical Aspects of the Estonian War of Independence, 1918–1920 // Baltic Security and Defence Review.* – 2010. – Vol. 12. – Issue 2. – p. 108. – 134.
153. Siltala J. *National Rebirth out of Young Blood. Sacrificial fantasies in the Finnish Civil War, 1917–1918 // Scandinavian Journal of History.* – 2006. – Vol. 31. – No. 3./4. – p. 290. – 307.
154. Siltala J. *Sisällissodan psykohistoria.* – Helsinki, 2009.
155. Siltala J. *Valkoisen äidin pojat. Siveellisyys ja sen varjot kansallisessa projektissa.* – Helsinki, 1999.
156. *Sisällissodan pikkujättiläinen / eds. Pertti Haapala, Tuomas Hoppu.* – Helsinki: WSOY, 2009.
157. Skaradziński B. *Polskie lata 1919–1920.* – Warszawa: „Volumen”, 1993.
158. Smele J.D. *Civil War in Siberia. The Anti-Bolshevik Government of Admiral Kolchak 1918–1920.* – Cambridge, 1996.
159. Smith J. *The Bolsheviks and the National Question, 1917–1923.* – Basingstoke, 1999.
160. Stavrou T. *Greek Participation and the French Intervention in the Ukraine // Revolutions and Interventions in Hungary and its Neighbour States, 1918–1919.* – New York, 1988. – p. 321. – 334.
161. Stopinski S. *Das Baltikum im Patt der Mächte. Zur Entstehung Estlands, Lettlands un Litauens im Gefolge des Ersten Weltkrieges.* – Berlin: Verlag Arno Spitz, 1997.
162. Stranga A. *Communist Dictatorship in Latvia: December 1918 – January 1920. Ethnic Policy // Lithuanian Historical Studies.* – 2008. – Vol. 13. – 161. – 179.
163. Stranga A. *Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gadā.* – Rīga, 2008.
164. Stranga A. *Ebreji un diktatūras Baltijā (1926.–1940.).* – Rīga: LU Jūdaikas Studiju centrs, 2002.

165. Stranga A. Komunistu diktatūra Latvijā: 1918. gada decembris – 1920. gada janvāris // Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. Starptautiska konference 2008, 13.–14. novembris, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2010. – 62. – 80. lpp.
166. Stranga A. Latvijas – padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Latvijas – padomju Krievijas attiecības 1919.–1925. gadā. – Rīga: Fonds Latvijas vēsture, 2000.
167. Stranga A. Latvijas un Igaunijas attiecības 1918–1940 // Sarunas V: lekcijas un diskusijas sabiedriskā izglītības fonda „Jaunā akadēmija” vasaras nometnē Mazsalacā 2003. gada vasarā. – Rīga: Jaunā akadēmija, 2004. – 180. – 198. lpp.
168. Stranga A. Latvijas un Lietuvas diplomātiskās attiecības 1918–1940 // Sarunas IV: lekcijas un diskusijas sabiedriskā izglītības fonda „Jaunā akadēmija” vasaras nometnē Rucavā 2002. gada vasarā. – Rīga: Jaunā akadēmija, 2003. – 110. – 128 lpp.
169. Stranga A. Padomju vara Latvijā 1919. gadā: komunistiskā terora nacionālais aspekts // Latvijas Vēsture. – 2007. – Nr.2. – 104. – 107. lpp.
170. Stranga A. Pārdomas par 1905. gada revolūciju // 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11. – 12. janvāris, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. – 567. – 583. lpp.
171. Sundbäck E. Finland in British Baltic Policy. British Political and Economic Interests Regarding Finland in The Aftermath of the First World War, 1918–1925. – Saarijärvi, 2001.
172. Swain G. Russia's Civil War. 2nd edition. – The History Press, Stroud, 2008.
173. Swain G. The Origins of the Russian Civil War. – London and New York, 1996.
174. Šalda V. Vācijas impērija 1871–1918. – Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2009.
175. Ščerbinskis V. Latvijas un Somijas militārās attiecības. 1918–1940. // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – I – Rīga, 2000. – 86. – 100. lpp.
176. Ščerbinskis V. Somija Latvijas ārpolitikā, 1918–1940: promocijas darba kopsavilkums. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2003.
177. Ščerbinskis V. Ziemeļvalstu brīvprātīgie un Latvijas brīvības cīņas // Latvijas vēsture. – 1997. – Nr. 1. – 78. – 85. lpp.
178. Šiliņš J. Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība (1918. gada decembris – 1919. gada jūnijs). Promocijas darbs. – Rīga, 2011.
179. Šiliņš J. Rīgas cietumi un lielnieku terors, 1919. gada janvāris–maijs // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – Nr. 3. – 2009.
180. Taagepera R. Estonia. Return to Independence. – San Francisco: Westview Press, 1993.
181. Tampere 1918: A Town in the Civil War / eds. Tuomas Hoppu, Pertti Haapala. – Tampere Museum, 2010.
182. Taurēns J. Baltijas virziens Latvijas Republikas ārpolitikā 1934.–1940. gadā: Promocijas darbs. – Rīga, 1999.
183. Thaden E. Russia's Western Borderlands, 1710–1870. – Princeton, 1984
184. The Baltic States in Peace and War 1917–1945 / eds. Vardys V. Stanley and Romuald J. Misunas. – University Park: Pennsylvania State University Press, 1978.

185. The Bolsheviks in Russian Society. The Revolution and the Civil Wars. – Yale University Press, 1997.
186. The Dairy of Lord Bertie, 1914–1918. – Vol. 2. – London, 1924.
187. Tikka M. Terrorin aika – Suomen levottomat vuodet 1917–1921. – Ajatus Kirjat, 2006.
188. Tikka M. Valkoisen hämärän maa? Suojeluskuntalaiset, virkavalta ja kansa 1918–1921. – Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006.
189. Upton A. The Finnish Revolution. – University of Minnesota Press, 1980.
190. Varslavāns A. Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā. Pirmā desmitgade 1919–1929. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008.
191. Velychenko S. The Bureaucracy, Police and Army in Twentieth-Century Ukraine. A Comparative Quantitative Study // Harvard Ukrainian Studies. – 1999. – Vol. 23. – No 3./4. – p. 63. – 103.
192. Vihalem P. Valge terror Eestis aastail 1918–1919. – Tartu, 1961.
193. Volkmann H. E. Das Deutsche Reich un die baltischen Staaten 1918 bis 1920 // Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten 1918 – 1920. – Marburg/Lahn, 1977.
194. Von Hagen M. Soldiers in the Proletarian Dictatorship: The Red Army and the Soviet Socialist State, 1917–1930. – Ithaca and London, 1990.
195. Von Hagen M. The Dilemmas of Ukrainian Independence and Statehood, 1917–1921 // The Harriman Institute Forum. – Vol 7. – No 5. – 1994. – p. 7. – 11.
196. Von Hagen M. War in a European Borderland: Occupations and Occupation Plans in Galicia and Ukraine, 1914–1918. – Seattle: Herbert J. Ellison Center for Russian, East European, and Central Asian Studies, University of Washington, 2007.
197. Von Rauch G. The Baltic States: The Years of Independence Estonia, Latvia, Lithuania 1917–1940. – London, 1974.
198. Waligora B. Walka o Wilno. Okupacja Litwy i Białorusi w 1918–1919 r. przez Rosę Sowiecką. – Vilnius, 1938.
199. Walter H. Ausalt ja avameelselt Landeswehri sõjast, Võnnu lahingust, Riia operatsioonist. – Tallinn : Perioodika, 1989.
200. War Victims in Finland // <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/stat2> (skatīts 06.02.2012).
201. White J.D. National Communism and World Revolution: The Political Consequences of German Military Withdrawal from the Baltic Area in 1918 – 1919 // Europe–Asia Studies. – 1994. – Vol. 46. – No. 8. – p. 1349. – 1369.
202. White J.D. The Revolution in Lithuania 1918–1919 // Soviet Studies. – 1971. – Nr. 2. – p. 186 – 200.
203. White J.D. The Russian Revolution 1917–1921. – London, 1994.
204. Wrobl P. The Revival of Poland and Paramilitary Violence, 1918–1920 // Spießer, Patrioten, Revolutionäre. Militärische Mobilisierung und gesellschaftliche Ordnung in der Neuzeit / eds. Rüdiger Bergien, Ralf Pröve. – Göttingen, 2010. – s. 281 – 303.
205. Yekelchik S. Bands of Nation Builders? Insurgency and Ideology in the Ukrainian Civil War // War in Peace. Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1923 / eds. Robert Gerwarth, John Horne. – Oxford, 2012.

206. Zellis K. Die Schlacht bei Cēsis, die Esten und das historische Bewusstsein der Letten // Forschungen zur baltischen Geschichte. Band 4. – Akadeemiline Ajalooselts, 2009. – s. 170 – 189.
207. Zemīte L. Latvia in the League of Nations. – Riga: University of Latvia, 2002.
208. Zemīte L. Minoritāšu jautājums Tautu Savienībā // Starptautisko attiecību problēmas: Latvija, Baltija, Eiropa. Profesoram Albertam Varšlavānam 75: jubilejas rakstu krājums / red. Inesis Feldmanis, Antonijs Zunda. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2005.
209. Ziemann B. War Experiences in Rural Germany, 1914–1923. – Oxford, 2007.
210. Zunda A. Latvijas un Rietumvalstu attiecības divos laikposmos // Latvija divos laikposmos: 1918–1928 un 1991–2001 / red. Ļubova Zīle. – Rīga, 2001.
211. Абакумова-Забунова Н.В. Русское население городов Бессарабии. – Кишинев, 2006.
212. Аграшенков А.В. Северо-западная армия Н.Н. Юденича: роль идеологии в её поражении. – М., 1992.
213. Алешкин П.Ф., Васильев Ю.А. Крестьянская война в России в условиях политики военного коммунизма и ее последствий (1918–1922 гг.). – М., 2010.
214. Андреев В.М. Российское крестьянство: навстречу судьбе 1917–1920. – М., 1997.
215. Бахтурина А.Ю. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914–1917 гг.). – М.: РОССПЭН, 2004.
216. Бахтурина А.Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – М., 2000.
217. Бернштам М. Стороны в Гражданской войне 1917–1922. – М., 1992.
218. Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914) / пер. с французского Марии Крисань. – М.: Новое литературное обозрение, 2011.
219. Бруцкус Б.Д. Еврейское население под коммунистической властью // Евреи и русская революция. Материалы и исследования / Редактор-составитель О.В. Будницкий. – М.-Иерусалим, 1999. – с. 297. – 299.
220. Булдаков В.П. Красная смута. Природа и последствия революционного насилия. – Изд. 2-е, доп.– М.: РОССПЭН, 2010.
221. Булдаков В.П. Красная смута. Природа и последствия революционного насилия. – М., 1997.
222. Бутаков Я. Белое движение на Юге России: концепция и практика государственного строительства (конец 1917 – начало 1920 гг.). – М., 2000.
223. В.И. Ленин. Неизвестные документы. 1891–1922 гг. – М., 1999. – с. 230. – 236.
224. Вада Х. Российские революции 1917 г. как комплекс революций в эпоху мировых войн // Россия в XX веке: историки мира спорят / отв. ред И.Д. Ковальченко. – Москва: Наука, 1994. – с. 143. – 146.
225. Варславян А.Я. Английский капитал в буржуазной Латвии: 1920–1929 гг. – Рига: Зинатне, 1972.
226. Венков А.В. „Тихий Дон”: источниковая база и проблема авторства. – Ростов на Дону: Терра, 2000.

227. Венков А.В. Антибольшевистское движение на Юге России на начальном этапе гражданской войны. – Ростов на Дону, 1995.
228. Венков А.В. Атаман Войска Донского Платов. – Москва, 2008.
229. Венков А.В. „Гроза Кавказа”. Жизнь и подвиги генерала Бакланова. – Москва, 2008.
230. Венков А.В. Донское казачество в гражданской войне. 1917–1920. – Ростов на Дону, 1992.
231. Верстюк В.Ф. Украинская революция 1917–1921 годов: концептуальные проблемы исследования // Межинститутский академический семинар Украина и Россия: история и образ истории. Украина и Россия в 1917–1922 гг.: социальное и национальное в революции. Транскрипт выступлений и дискуссий подготовлен А.К. Тарасовой. 13 ноября 2008 года, Институт Европы РАН // <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/nov2008.htm> (skatīts 08.02.2012)
232. Вирмавирта Я. Карл Густав Эмиль Маннергейм // Вопросы истории. – 1994. – № 1. – с. 56. – 74.
233. Волков Е.В. Белое движение в культурной памяти советского общества: эволюция „образа врага” в игровом кино / сост. Исхаков С.М. – М.: Издательство „Социально-политическая МЫСЛЬ”, 2010. – с. 525.
234. Волобуев П.В., Булдаков В.П. Октябрьская революция: новые подходы к изучению // Вопросы истории. – 1996. – № 5./6. – с. 29. – 31.
235. Генис В.Л. Большевики в Гиляне: провозглашение Персидской советской республики // Вопросы истории. – 1999. – № 1. – с. 64. – 81.
236. Гимпельсон Е.Г. Формирование советской политической системы. 1917–1923. – М., 1995.
237. Гительман Ц. Беспокойный век: Евреи России и Советского Союза с 1881 г. до наших дней. – М.: Новое литературное обозрение, 2008.
238. Голдин В.И. Интервенция и антибольшевистское движение на Русском Севере 1918–1920. – М., 1993.
239. Голдин В.И. Финляндия и Северная область в годы гражданской войны в России // Тезисы XII конференции по изучению истории, экономики, литературы и языка Скандинавских стран и Финляндии. Ч. 1. – М., 1993. – с. 6. – 8.
240. Грицкевич А.П. Борьба за Украину, 1917– 1921 / под науч. ред. А.Е. Тараса. – Минск: Современная школа, 2011.
241. Грицкевич А.П. Западный фронт РСФСР 1918–1920. Борьба между Россией и Польшей за Белоруссию / научное редактирование А.Е. Тараса. – Минск: Харвест, 2010.
242. Дальневосточная республика: Становление. Борьба с интервенцией (февраль 1920 – ноябрь 1922). Документы и материалы. В двух частях. – Владивосток, 1993.
243. Даниэлс Р.В. Гражданская война в России в свете сравнительной истории революции // Гражданская война в России: перекрёсток мнений. – М., 1994. – с. 328. – 343.
244. Дэвис Н. Сердце Европы. – Москва–Вроцлав: Летний сад; Коллегиум Восточной Европы им. Яна Новака, 2010.

245. Деканова М.К. „Героические празднества героических лет...”(Праздник в политике противоборствующих сил в период гражданской войны) // Падение империи, революция и гражданская война в России / сост. Исхаков С.М. – М.: Издательство „Социально-политическая МЫСЛЬ”, 2010. – с. 290. – 291.
246. Дерябин А.И. Гражданская война в России 1917–1922: Национальные армии. – М., 1998.
247. Дённингхаус В. В тени „Большого брата”: Западные национальные меньшинства в СССР (1917–1938 гг.). – М.: РОССПЕН, 2011.
248. Дорнік В. Політика Австро-Угорщини щодо України в роки Першої світової війни // Перша світова війна та проблеми державотворення у центральній та східній Європі. – Чернівці, 2009.
249. Дьячков В.Л. Характер и движущие силы гражданской войны // Происхождение и начальный этап гражданской войны. Ч. 1. – М., 1994. – с. 57. – 61.
250. Журавлев В.В. Революция как способ реализации личного интереса (К постановке проблемы) // Революция и человек: Социально-психологический аспект. –М., 1996. – с. 18. – 28.
251. Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2007.
252. Зими́на В.Д. Белое движение и российская государственность в период Гражданской войны. – Волгоград, 1997.
253. Зими́на В.Д., Гражданов Ю.Д. Союз орлов: Белое дело России и германская интервенция в 1917–1920 гг. – Волгоград, 1997.
254. Игнатенко И.М. Октябрьская революция и самоопределение Беларуси. – Минск: Наука и техника, 1992.
255. Ионенко С. Имперские настроения в русской армии в 1917 году // Имперские и национальные модели управления: российский и европейский опыт. Сб. материалов Международной научной конференции / научный редактор А.О. Чубарьян. – М.: ИВИ РАН, 2007. – с. 141.
256. Исторические хроники с Николаем Сванидзе. 1913–1933. – СПб, 2007. – с. 69.
257. История России. XX век: 1894–1939. – Москва: Астрель: АСТ, 2009.
258. История России: В 2 т. Т. 2.: С начала XIX в. до начала XXI века / под редакцией А.Н. Сахарова. – Москва: АСТ: Транзиткнига, 2006.
259. Канищев В.В. Городские средние слои в период формирования основ советского общества: Автореф дис. . докт. ист. наук. – М., 1998.
260. Канищев В.В. Русский бунт – бессмысленный и беспощадный: погромное движение в городах России в 1917–1918 гг. – Тамбов, 1995.
261. Каппелер А. Мазепинцы, малороссы, хохлы: украинцы в этнической иерархии Российской империи // <http://litopys.org.ua/vzaimo/vz11.htm> (skatits 16.01.2010)
262. Каппелер А. Россия – многонациональная империя. Возникновение. История. Распад. – М., 2000.
263. Карр Э. История советской России. Т. 1–2: Большевицкая революция. – М., 1990.
264. Карр Э. Русская революция от Ленина до Сталина. 1917–1929 / пер. с англ. Л.А. Черняховской. – М., „Интер–Версо”, 1990.

265. Катков Г.М. Февральская революция / пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2006.
266. Кенез П. Идеология белого движения // Россия в XX веке: историки мира спорят / отв. ред И.Д. Ковальченко. – Москва: Наука, 1994.
267. Кетола Э. Русская революция и независимость Финляндии // Анатомия революции. 1917 год в России: массы, партии, власть. – СПб., 1994. – с. 300., 304. – 307.
268. Козерод О.В., Бриман С.Я. Деникинский режим и еврейское население Украины: 1919–1920 гг. – Харьков, 1996.
269. Козляков В.Я. Национальные проблемы Беларуси в конце XIX – начале XX в. // Этнокультурное развитие Беларуси в XIX – начале XXI в.: материалы междунар. науч.-практ. конф. / отв. ред. Т.А. Новгородский. – Минск: БГУ, 2011. – с. 11.
270. Козляков В.Я. Национальный вопрос и неонароднические партии. Начало XX в. – конец 20-х гг. (На материалах России, Беларуси, Украины). – Минск: БГТУ, 2001.
271. Колоницкий Б.И. „Трагическая эротика”: Образы императорской семьи в годы Первой мировой войны. – М.: НЛО, 2010.
272. Колоницкий Б.И. Погоны и борьба за власть в 1917 году. – СПб., 2001.
273. Колоницкий Б.И. Символы и борьба за власть. К изучению политической культуры Российской революции 1917 года. – СПб., 2001.
274. Колоницкий Б.И. Слухи об императрице Александре Федоровне и массовая культура (1914–1917) // Вестник истории, литературы, искусства. – Т. 1. – М.: Наука, 2005. – с. 362. – 378.
275. Колчак и интервенция на Дальнем Востоке. – Владивосток, 1997.
276. Красный террор глазами очевидцев / составл., предисл. д.и.н. С.В. Волкова. – М.: Айрис-пресс, 2009.
277. Крестьянское движение в Поволжье. 1919–1922 гг.: Документы и материалы / под ред. В. Данилова и Т. Шанина. – М., 2002.
278. Крестьянское движение в Тамбовской губернии (1917–1918): Документы и материалы / под ред. В. Данилова и Т. Шанина. – М., 2003.
279. „Круглый стол”. Гражданская война в России // Отечественная история. – 1993. – № 3.
280. Круталевич В.А. История Беларуси: становление национальной государственности. – Минск: Белорусская наука 1999.
281. Круталевич В.А. История Беларуси: становление национальной державности (1917–1922 гг.). – Минск: Право и экономика, 2003.
282. Круталевич В.А. На путях национального самоопределения (БНР-БССР-РБ) – Минск, 1995.
283. Круталевич В.А. О Белорусской Народной Республике: аналитические заметки и комментарии. – Минск: Право и экономика, 2005.
284. Кушко А., Таки В., Гром О. Бессарабия в составе Российской империи (1812–1917). – М.: Новое литературное обозрение, 2012.
285. Ладысеў У.Ф. На пераломе эпох: станаўленне беларускай дзяржаўнасці (1917–1920 гг.). – Мінск, БДУ, 1999.

286. Ладысеў У.Ф. Паміж Усходам і Захадам: Станаўленне дзяржаўнасці Беларусі (1917–1939 гг.). – Мінск: БДУ, 2003.
287. Левин М. Гражданская война: динамика и наследие // Гражданская война в России: перекрёсток мнений. – М., 1994. – с. 235.
288. Леонов С.В. Рождение советской империи: государство и идеология в 1917–1922 гг. – М., 1997.
289. Лоскутов А.Н. Национально-государственные образования и разгром Северо-Западной армии (1918–1920 гг.) // Военно-исторические исследования в Поволжье. Вып.7. – Саратов, 2006. – с. 198. – 205.
290. Маннергейм К.Г. Мемуары. – М.: АСТ: Астрель, 2011.
291. Мельтюхов М.И. Бессарабский вопрос между мировыми войнами 1917–1940. – М.: „Вече”, 2010.
292. Мельтюхов М.И. Советско-польские войны (Военно-политическое противостояние 1918–1939 гг.) – М., 2001.
293. Мировые войны XX века. Кн. 1. Первая мировая война. Исторический очерк. – М., 2005.
294. Миронов Б. Социальная история России. Т. 1. – СПб., 2000.
295. Михайлов И.В. Аграрные реформы у белых (к постановке проблемы) // Научная конференция „Революция и реформы в России. Исторический контекст и современное содержание”. – М., 1999. – с. 292. – 295.
296. Михайлов И.В. Штрихи к психологии белого террора // Человек и революция: социально-психологический аспект. – М., 1996. – с. 184. – 188.
297. Михайлюк А. 1917–1918 гг.: „Украинская революция” или „Русская революция” на Украине? // Материалы международной конференции „Украина и Россия: история и образ истории”, Москва, 3–5 апреля 2008 года. Украина и Россия в 1917–1945 гг.: вместе или порознь?. 4 апреля 2008, Институт Европы РАН // <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/nowozytnosc.htm> (skafits 08.02.2012)
298. Михутия И.В. Польско-советская война, 1918–1920. – М.: ИСБ РАН, 1994.
299. Мошелков Е.Н. Национально-государственная проблема в переходном процессе: опыт России (1917–1922 гг.) // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 1996. – № 1. – с. 17. – 37.
300. Мусаев В.И. Юденич и проблема участия Финляндии в антисоветской интервенции в 1919 г. // Экономические и социально-политические проблемы отечественной истории. – СПб., 1992. – с. 173. – 195.
301. Назаренко К.Б. Флот, революция и власть в России: 1917–1921. – Москва, 2011.
302. Неменский О. Поляки и русские: народы разных времён и разных пространств // <http://www.apn.ru/publications/print22387.htm> (skafits 07.02.2010)
303. Никонов В. Крушение России. – М.: АСТ: Астрель, 2011.
304. Новак Б. Борьба польской конницы с первой конной армией Семёна Будённого на Украине в мае–июне 1920 г. // Падение империи, революция и гражданская война в России / сост. Исхаков С.М. – М.: Издательство „Социально-политическая МЫСЛЬ”, 2010. с. 189. – 209.

305. Новикова Л.Г. Провинциальная „контрреволюция”: Белое движение и Гражданская война на русском Севере, 1917–1920. – М.: Новое литературное обозрение, 2011.
306. Осипова Т.В. Крестьянский фронт в гражданской войне // Судьбы российского крестьянства. – М., 1990.
307. Осипова Т.В. Российское крестьянство в революции и гражданской войне. – М., 2001.
308. Павлюченков С.А. Крестьянский Брест или предыстория большевистского НЭПа. – М., 1996.
309. Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 1. Агония старого режима. 1905–1917. – М.: Захаров, 2005.
310. Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 2. Большевики в борьбе за власть. 1917–1918. – М.: Захаров, 2005.
311. Пайпс Р. Русская революция: В 3 кн. Кн. 3. Россия под большевиками. 1918–1924. – М.: Захаров, 2005.
312. Персиц М.А. Застенчивая интервенция. О советском вторжении в Иран. 1920–1921 гг. – М., 1996.
313. Петелин Б.В. „Российский след” в ноябрьской революции в Германии (по новым источникам и публикациям) // Россия и мировое сообщество в начале XX века. – Вологда, 1998. – с. 43. – 46.
314. Петровский-Штерн Й. Евреи в русской армии: 1827–1914. – М.: Новое литературное обозрение, 2003.
315. Петронис В. *Pinge, divide et impera*: Взаимовлияние этнической картографии и национальной политики в позднеимперской России (вторая половина XIX века) // *Imperium inter pares*: Роль трансферов в истории Российской империи (1700–1917): сб. ст. / ред. М. Ауст, Р. Вульпиус, А. Миллер. – М.: Новое литературное обозрение, 2010. – с. 308. – 330.
316. Пириг Р.Я. Украинская гетманская держава. Социально-политическая реставрация в ходе революции // Межинститутский академический семинар Украина и Россия: история и образ истории. Украина и Россия в 1917–1922 гг.: социальное и национальное в революции. Транскрипт выступлений и дискуссий подготовлен А.К. Тарасовой. 13 ноября 2008 года, Институт Европы РАН // <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/nov2008.htm> (skatīts 08.02.2012)
317. Пириг Р.Я. Украинский гетманат 1918 г.: российский фактор // Материалы международной конференции „Украина и Россия: история и образ истории”, Москва, 3–5 апреля 2008 года. Украина и Россия в 1917–1945 гг.: вместе или порознь?. 4 апреля 2008, Институт Европы РАН // <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/nowozytnosc.htm> (skatīts 08.02.2012)
318. Пириг Р.Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. // <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6005-4/978-966-02-6005-4.pdf> (skatīts 12.10.2012)
319. Подготовка и начало интервенции на Дальнем Востоке России. – Владивосток, 1997.

320. Политические партии в российских революциях в начале XX века. – М., 2005.
321. Полторак С.Н. Победоносное поражение: Размышления о советско-польской войне 1920 года в канун её 75-летия. – СПб., 1994.
322. Поляков Ю.А. Гражданская война в России: возникновение и эскалация // Отечественная история. – 1992. – № 6. – с. 32. – 41.
323. Польско-советская война 1919–1920 (Ранее не опубликованные документы и материалы) / подгот. И. И. Костюшко и др. – М.: ИСБ РАН, 1994.
324. Почс К.Я. „Санитарный кордон”: Прибалтийский регион и Польша в антисоветских планах английского и французского империализма (1921–1929 гг.) / отв. ред. А.Я. Варславан. – Рига: Зинатне, 1985.
325. Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Збірник наукових статей / гол. Ред. В.Ф. Верстюк. – Вип. 6. – Київ.: Інститут історії України НАН України, 2011. // http://histans.com/JournALL/revol/revol_2011_6/revol_2011_6.pdf (skatīts 12.10.2012)
326. Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Збірник наукових статей / головний редактор В.Ф. Верстюк. – Вип. 7. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. // http://histans.com/JournALL/revol/revol_2012_7/revol_2012_7.pdf (skatīts 16.12.2013)
327. Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Збірник наукових статей / головний редактор Р.Я. Пиріг. – Вип. 5. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. // http://histans.com/JournALL/revol/revol_2010_5/revol_2010_5.pdf (skatīts 12.10.2012)
328. Протасов Л.Г. Всероссийское учредительное собрание: история рождения и гибели. – М.: РОССПЭН, 1997.
329. Протько Т.С. Становление советской тоталитарной системы в Беларуси (1917–1941 гг.). – Минск: Тесей, 2002.
330. Прушинский М. Драма Пилсудского. Війна 1920 / пер. с польск. – Київ, 1997.
331. Пушкарев С. Россия 1801–1917. Власть и общество. – М., 2001.
332. Российская империя в сравнительной перспективе / ред. А. Миллер. – М., 2004.
333. Россия в XX веке: Реформы и революции: В 2 т. / под общ. ред. Г.Н. Севостьянова. – М.: Наука, 2002.
334. Рупасов А.И. Маннергейм и „русский вопрос” (кон. 1918 – лето 1919 г.) // Экономические и социально-политические проблемы отечественной истории. – СПб., 1992. – с. 154. – 172.
335. Рупасов А.И., Чистиков А.Н. „Шлюсштайн” // Вопросы истории. – 1993. – № 11./12. – с. 150. – 153.
336. Сакалоўскі У. Надзвычайная дыпляматычная місія БНР у Нямеччыне // Спадчына. – 1998. – № 1. – с. 164. – 192.
337. Самусь В.Н., Устинкин С.В., Мацур П.С. Белое движение и отечественный офицерский корпус в годы гражданской войны в России (1917–1922 гг.). – Нижний Новгород, 1995.

338. Сборник. Академик П.В. Волобуев. Неопубликованные работы. Воспоминания. Статьи. – М.: Наука, 2000.
339. Сведлин Т. Освободительная война. – Хельсинки, 1939.
340. Светачев М.И. Союзническая интервенция в Сибири и на Дальнем Востоке и вопрос о судьбе выходов России к Тихому Океану // Российский флот на Тихом океане. История и современность. – Владивосток, 1996.
341. Сергеев С. „Польский вопрос” в русской националистической мысли XIX – нач. XX в.: попытки „позитивного” решения // <http://www.apn.ru/publications/print22377.htm> (skatīts 07.02.2010)
342. Сибирская контрреволюция в годы гражданской войны / отв. редактор В.И. Шишкин. – Новосибирск, 1997.
343. Сидоров А.Ю. Внешняя политика Советской России на Дальнем Востоке (1917–1922 гг.). – М., 1997.
344. Смирнов Н.Н. На переломе: российское учительство накануне и в дни революции 1917 года. – СПб., 1994.
345. Смолин А.В. Белое движение на Северо-Западе России 1918–1920 гг. – СПб., 1999.
346. Советская Россия – Венгерская Советская республика, 1919 г.: Документы и материалы. – М., 1990.
347. Солдатенко В.Ф. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. – Київ, 2007.
348. Солженицын А.И. Двести лет вместе: В 2 ч. – М.: Русский путь, 2010.
349. Сташкевич Н.С. К вопросу о становлении белорусской национальной государственности // Октябрь 1917 и судьбы политической оппозиции: в 3 ч. Ч. 2: У истоков политического противостояния / Н. Сташкевич, Р. Платонов. – Гомель, 1993. – с. 91. – 192.
350. Степанов А.И. Психогенетические и этнокультурные последствия массового террора 1917–1922 гг. // Революция и человек: социально-психологический аспект. – М., 1996. – с. 205.
351. Студії з історії Української революції 1917–1921 років: на пошану Руслана Яковича ПИРОГА. Збірник наукових праць / гол. редкол. В.Ф. Верстюк. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. // <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6038-2/978-966-02-6038-2.pdf> (skatīts 12.10.2012)
352. Стучка П. Пять месяцев Социалистической Советской Латвии. Сборник статей и заметок. – Ч.1. – Псков, 1919.
353. Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII – XX вв.). – Минск: Харвест, 2008.
354. Тихомиров А.В. Беларусь у сістэме міжнародных адносін перыяду пасляваеннага ўладкавання Еўропы і польска-савецкай вайны (1918–1921 гг.). – Мн.: Экаперспектыва, 2003.
355. Тихомиров А.В. Взаимоотношения БССР и РСФСР в 1919–1921 гг.: противоречивое партнерство // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2003. – № 3. – с. 46. – 55.

356. Тихомиров А.В. Проблемы белорусско-германских отношений в 1914–1922 гг. // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2002. – № 4. – с. 36. – 44.
357. Тихомиров А.В. Развитие связей между Беларусью и США в первой четверти XX в. // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2005. – № 2. – с. 31. – 38.
358. Тихомиров А.В. Брестский мир 1918 года и Беларусь // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1999. – № 2. – с. 44. – 57.
359. Тихомиров А.В. Развитие связей между Беларусью и США в первой четверти XX в. // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2005. – № 2. – с. 31. – 38.
360. Толстогузов С.А. Финансовый кризис и революция в России: опыт сравнительного анализа // Падение империи, революция и гражданская война в России / сост. Исхаков С.М. – М.: Издательство „Социально-политическая МЫСЛЬ”, 2010. – с. 38. – 53.
361. Тормозов В.Т. Белое движение в гражданской войне. 80 лет изучения. – М., 1998.
362. 1917 год в судьбах России и мира. Февральская революция: от новых источников к новому осмыслению / Ответственный редактор П.В. Волобуев. – М., 1997.
363. 1917 год в судьбах России и мира: сборник материалов научной конференции. – Архангельск: СОЛТИ, 2007.
364. 1918 год в судьбах России и мира: развертывание ширококомасштабной Гражданской войны и международной интервенции. Сборник материалов научной конференции / составители и отв. редакторы В.И. Голдин, О.М. Санковская. – Архангельск: СОЛТИ, 2008.
365. 1919 год в судьбах России и мира: Широкомасштабная Гражданская война и интервенция в России, зарождение новой системы международных отношений: Сборник материалов научной конференции / Поморский государственный ун-т имени М.В. Ломоносова, Научный совет по истории социальных реформ, движений и революций РАН. Отв. ред. В.И. Голдин. – Архангельск: СОЛТИ, 2009.
366. 1920 год в судьбах России и мира: апофеоз Гражданской войны в России и её воздействие на международные отношения: сб. материалов междунар. науч. конф. – Архангельск: СОЛТИ, 2010.
367. 1921 год в судьбах России и Европейского Севера: от Гражданской войны к послевоенному миру и новым международным отношениям: Сб. материалов международной научной конференции / Отв. ред. В.И. Голдин, П.В. Федоров. – Мурманск: МГГУ, 2011.
368. Ушаков А.И., Федюк В.П. Белый Юг. Ноябрь 1919 – ноябрь 1920. – М., 1997.
369. Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918 / пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007.
370. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город / пер. с англ. Л.Ю. Пантина. – Изд. 2-е. – М.: РОССПЕН, 2010.
371. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: деревня / пер. с англ. Л.Ю. Пантина. – Изд. 2-е. – М.: РОССПЕН, 2010.

372. Флоринский М.Ф. Кризис государственного управления в России в годы Первой мировой войны. Совет министров в 1914–1917 гг. – Л., 1988.
373. Хильдермайер М. Цена победы: гражданская война и её последствия // Гражданская война в России: перекрёсток мнений. – М., 1994. – с. 320.
374. Ципкин Ю.Н. Белое движение на Дальнем Востоке (1920–1922 гг.). – Хабаровск, 1996.
375. Ціхаміраў А.В. „Віленскае пытанне” у міжнародных адносінах 1918–1920 гг. // Беларускі журнал міжнароднага права і міжнародных адносін. – 2002. – № 3. – с. 37. – 45.
376. Ціхаміраў А.В. Балтыйскі вектар у беларускай палітыцы ў 1916–1920 гг. // Журнал міжнароднага права і міжнародных адносін. – 2006. – № 1. – с. 41 – 46.
377. Чапенко А. История русского антибольшевистского движения на территории Латвии в 1918–1919 гг. – Мурманск, 2006.
378. Человек и личность как предмет исторического исследования: Россия (конец XIX – XX в.). – Санкт-Петербург, 2010.
379. Шевоцуков П.А. Страницы истории гражданской войны: Взгляд через десятилетия. – М., 1992.
380. Шибeko З.В. Очерк истории Беларуси. 1795–2002. – Мн., 2003.
381. Яжборовская И.С., Парсаданова В.С. Россия и Польша: синдром войны 1920. – М., 2005.
382. Ячинский С. Польско-советская война 1920 года: опыт сравнительного анализа командного состава // Падение империи, революция и гражданская война в России / сост. Исхаков С.М. – М.: Издательство „Социально-политическая МЫСЛЬ”, 2010. – с. 182. – 189.

Historiogrāfijas literatūra

1. A Laboratory of Transnational History. Ukraine and Recent Ukrainian Historiography / ed. By Georgiy Kasianov and Philipp Therr. – Budapest: Central European University Press, 2009.
2. Brigemans K. Vēstures zinātne un Baltijas „Neatkarības kari”: meklējot jaunu pētniecības dienaskārtību // Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija / red. kol. Jānis Bērziņš, Karstens Brigemans u.c. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2010. – 95. – 102. lpp.
3. Feldmanis I. Latvijas valsts dibināšana: nostādnes historiogrāfijā // Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija / red. kol. Jānis Bērziņš, Karstens Brigemans u.c. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2010.
4. Ivanovs A. Historiogrāfiskais fakts un historiogrāfiskais avots // VII zinātnisko lasījumu materiāli. Vēstures sekcija. 1. krājums. – Daugavpils: Saule, 1997.
5. Jēkabsons Ē. Latvijas Neatkarības karš 1918.–1920. gadā: Galveno militārpolitisko norišu atspoguļojums historiogrāfijā // Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija / red. kol. Jānis Bērziņš, Karstens Brigemans u.c. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2010. – 20. – 45. lpp.

6. Kenez P. The Prosecution of Soviet History: A Critique of Richard Pipes' The Russian Revolution // *The Russian Review*. – Vol. 50. – 1991. – p. 351.
7. Kolbs E. Veimāras Republika. Oldenburgas vēstures apcerējumi. 16. sējums. – Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1997.
8. Krupņikovs P. Melu un patiesības palete. – Rīga: Zvaigzne, 1980.
9. Miņins A. Latvijas Pilsoņu karš // *Latvijas Vēsture*. – 2009. – Nr. 2./3. – 28. – 49. lpp.
10. Misāns I. Klio Latvijā: raksti par historiogrāfijas problēmām. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012.
11. Počs K. Ārējais faktors Latvijas valsts izveides procesā un tā atspoguļojums vēsturiskajā literatūrā // *Latvijas Vēsture*. – 2002. – Nr. 1. – 44. – 56. lpp.
12. Suny R.G. Revision and Retreat in the Historiography of 1917 // *The Russian Review*. – Vol. 53. – No. 2. – April 1994. – p. 165. – 182.
13. Zemīte L. 1812. gada Napoleona Bonaparta karagājiens mūsdienu krievu historiogrāfijā // *Latvijas Vēsture*. – 2012. – Nr. 3. – 14. – 19. lpp.
14. Zemīte L. Amerikas Savienoto Valstu Pilsoņu karš: 150. gadskārta // *Latvijas Vēsture*. – 2011. – Nr.2. – 86. lpp.
15. Zemīte L. Karš un lielpilsētas // *Latvijas Vēsture*. – 2010. – Nr. 2. – 118. – 123. lpp.
16. Zemīte L. Laiks atteikties no kādas tradīcijas Franču revolūcijas nosaukumā // *Latvijas Vēsture*. – 2007. – Nr. 3. – 58. – 61. lpp.
17. Балаев А. Азербайджанская революция 1917–1918 годов в современной историографии // *Падение империи, революция и гражданская война в России / сост. Исхаков С.М.* – М.: Издательство „Социально-политическая МЫСЛЬ”. – с. 149. – 163.
18. Бордюгов Г.А., Ушаков А.И., Чураков В.Ю. Белое дело: идеология, основы, режимы власти. Историографические очерки. – М., 1998.
19. Владислав Иванович Голдин: библиографический указатель литературы // *Россия и мир: история, международные отношения, наука и образование: сб. науч. ст. / науч. совет РАН по истории соц. реформ, движений и революций.* – Архангельск: СОЛГИ, 2009. – с. 428. – 457.
20. Голдин В.И. В поисках современной концептуализации Гражданской войны в России // *Гражданская война в России (1917–1922 гг.): взгляд сквозь десятилетия / отв. ред. и сост. Г.М. Ипполитов, О.А. Тарабрина.* – Самара: АсГард, 2009. – с. 5. – 12.
21. Голдин В.И. Россия в Гражданской войне. Очерки новейшей историографии (вторая половина 1980-х – 90-е годы). – Архангельск: Боргес, 2000.
22. Зевелев А.И. Историографическое исследование: методологические аспекты: Учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. „История”. – М., 1987.
23. Ипполитов Г.М. Классификация источников в проблемно-тематических историографических исследованиях и некоторые методологические подходы к их анализу // *Методология, историография, источниковедение.* – 2011. – № 3. – с. 503.
24. Исхаков С.М. Академический центр изучения революционного 1917 года и гражданской войны в постимперской России: некоторые итоги и перспективы /

- Падение империи, революция и гражданская война в России / сост. Исхаков С.М. – М.: Издательство „Социально-политическая МЫСЛЬ”, 2010.
25. Кенез П. Западная историография гражданской войны в России // Россия в XIX – XX вв. Взгляд зарубежных историков. – М., 1996. – с. 181. – 196.
 26. Козляков В. Е. Современная историография Беларуси: некоторые тенденции в изучении отечественной истории // Российские и славянские исследования. – Выпуск 4 – 2009 / <http://www.rsijournal.net/sovremennaya-istoriografiya-belarusi-nekotorye-tendencii-v-izuchenii-otechestvennoj-istorii/> (skafīts 11.02.2012)
 27. Кравченко В. Украина, империя, Россия... (обзор современной украинской историографии) // Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – с. 465. – 503.
 28. Новак А. Борьба за окраины, борьба за выживание: Российская империя XIX в. и поляки, поляки и империя (обзор современной польской историографии) // Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – с. 429. – 465.
 29. Поляков Ю.А. Поиски новых подходов в изучении гражданской войны в России // Россия в XX веке: историки мира спорят / отв. ред И.Д. Ковальченко. – Москва: Наука, 1994. – с. 283.
 30. Сахаров А.М. Методология истории и историография. – М., 1981. – с. 128. – 132.
 31. Солдатенко В.Ф. Дисертації з проблем Української революції, захищені в Україні протягом 1991–2001 рр. // Проблеми вивчення історії української революції 1917–1920 рр. – Київ, 2002. – с. 279. – 294.
 32. Солдатенко В.Ф. Дисертації з проблем Української революції, захищені в Україні протягом 2001–2006 рр. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. Випуск 2. – Київ, 2007. – с. 244. – 258.
 33. Солдатенко В.Ф. Украинская революция 1917–1920 гг.: К выяснению контуров и параметров исторического феномена // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К., 2009. – Вип. 18. – с. 4. – 20. // http://hklb.npu.edu.ua/full_txt/gilea/gilea18-2009.pdf (skafīts 11.02.2012)
 34. Сталюнас Д. Взгляд на политику Российской империи в литовской историографии // Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – с. 533. – 553.
 35. Гарновский К.Н. Социально экономическая история России. Начало XX века. Советская историография середины 50-х начала 60-х годов. – М., 1990. – с. 7. – 13.
 36. Токть С. Российская империя и ее политика на белорусских землях в XIX – начале XX в. в современной белорусской историографии // Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – с. 503. – 533.
 37. Ушаков А.И. Современная отечественная историография антибольшевистского движения в годы Гражданской войны в России. – М., 2004.
 38. Фицпатрик Ш. Гражданская война в советской истории: западная историография и интерпретации // Гражданская война в России: перекресток мнений. – М., 1994. – с. 344. – 359.

39. Шеуджен Э.А. Историография, источниковедение и методы исторического исследования. Программа кандидатского экзамена по специальности. – Майкоп: Изд. АГУ, 2008.
40. Шибeko З. Новая и новейшая история Беларуси: важнейшие события и основные тенденции // Русский вопрос // <http://www.russkiivopros.com/index.php?pag=one&id=73&kat=5&cs1=19> (skatīts 11.02.2012)

Teorētiskā un uzzīņu literatūra

1. Barraclough G. History in a Changing World. – Blackwell, 1955.
2. Bibó I. The Distress of the East European Small States // Bibó I. Democracy, Revolution, Self-Determination. – New York, 1991. – p. 39.
3. Bloks M. Vēstures apoloģija jeb Vēsturnieka amats. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2010.
4. Bloxham D. Genocide, the World Wars and the Unweaving of Europe. – Edgware, 2008.
5. Bloxham D. The Final Solution: A Genocide. – Oxford, 2009.
6. Brinton C. Anatomy of Revolution. Revised and expanded edition. – New York, 1956.
7. Carr E.H. What is History? – London: Penguin, 1961.
8. Comparative Politics. Second Edition / ed. Daniele Caramani. – Oxford University Press, 2011.
9. Costeloe M.P. Response to Revolution: Imperial Spain and the Spanish American Revolutions, 1810–1840. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
10. Davies J. Towards a Theory of Revolution // American Sociological Review. – 1962. – Feb. – No. 1. – p. 5. – 19.
11. Defeat and Memory. Cultural Histories of Military Defeat since 1815 / ed. Jenny Macleod. – London, 2008.
12. Downs R.M., Stea D. Maps in Minds. Reflections on Cognitive Mapping. – New York, 1977.
13. Eihmane E. Rietumu kristīgās sabiedrības 14. gadsimta krīze Livonijā? Promocijas darbs. – Rīga, 2011.
14. Eihmane E. Rīgas arhibīskapa un Vācu ordeņa cīņas par varu viduslaiku Livonijā. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012.
15. Fearon J. Why do some civil wars last so much longer than others? // Journal of Peace Research. – 2004. – Vol. 41. – No. 3. – p. 275. – 301.
16. Fromkin D. A Peace to End All Peace. The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East. 1914–1922. Second edition. – New York: Henry Holt and Company, 2009.
17. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. – Free Press, 1992.
18. Galtung J. A Structural Theory of Imperialism // Journal of Peace Research. – 1971. – Vol. 8. – No. 2. – p. 83., 89.
19. Geography: Realms, Regions and Concepts / H. J. de Blij, Peter O. Muller, Jan Nijman. 15th Edition. – Courier/Kendallville, 2012.

20. Geschichte und Vergleich. Ansätze und Ergebnisse international vergleichender Geschichtsschreibung / Hrsg. Heinz-Gerhard Haupt, Jürgen Kocka. – Frankfurt am Main, 1996.
21. Gingeras R. Sorrowful Shores: Violence, Ethnicity and the End of the Ottoman Empire, 1912–1923. – Oxford, 2009.
22. Goldstone J. Revolution and Rebellion in the Early Modern World. – Berkeley, 1991.
23. Goldstone J. Theories of Revolution: The Third Generation // World Politics. – 1980. – No. 3. – p. 425 – 453.
24. Goldstone J. Towards a Fourth Generation of Revolutionary Theory // Annual Review of Political Science. – 2001. – No. 4. – p. 139. – 187.
25. Goppers K. Četri sabrukumi: ģenerāļa Goppera atmiņas. – Rīga: Armijas informācijas nodaļas izdevums, 1920.
26. Greenfeld L., Martin M. The Idea of the „Center”: An Introduction // Center: Ideas and Institutions / eds. L. Greenfeld L., M. Martin. – Chicago, London, 1988.
27. Halbwachs M. On Collective Memory. – Chicago: The University of Chicago Press, 1992.
28. Hall R. The Balkan Wars, 1912–1913: Prelude to the First World War. – London, 2000.
29. Hancock W. Perspective in History. – Canberra, 1982.
30. Hobsbawm E. Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality. – Cambridge University Press, 1990.
31. Hobsbawm E. On History. – Weidenfeld and Nicolson, 1997
32. Huntington S. Political Order in Changing Societies. – New Heaven, 1968. – p. 264.
33. Kaelble H. Der historische Vergleich. Eine Einführung zum 19. bis 20. Jahrhundert. – Frankfurt am Main, 1999.
34. Kalyvas S.N. Civil Wars // The Oxford Handbook of Comparative Politics / eds. Carles Boix and Susan C. Stokes. – Oxford University Press, 2009. – p. 427.
35. Kalyvas S.N. The Changing Character of Civil Wars, 1800–2009 // The Changing Character of War / eds. Hew Strachan and Sibylle Scheipers. – Oxford University Press, 2011. – p. 202. – 220. // <http://faculty.virginia.edu/spandya/kalyvas.pdf> (skatīts 14.11.2011)
36. Kalyvas S.N. The Logic of Violence in Civil War. – Cambridge University Press, 2006.
37. Kalyvas S.N., Balcells L. International System and Technologies of Rebellion: How the Cold War Shaped Internal Conflict. – Yale University, 2009.
38. Kaplan R.D. The Revenge of Geography. What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate. – Random House, New York, 2012.
39. Katzenstein P.J. Germany and Mitteleuropa. An Introduction // Mitteleuropa between Europe and Germany / ed. P.J. Katzenstein. – Providence; Oxford. – Berghahn Books, 1997.
40. Kisindžers H. Diplomātija. – Rīga: Jumava, 2001.
41. Kissinger H. A World Restored. – New York: Grosset and Dunlap, 1964.
42. Lieven D. Dilemmas of Empire 1850–1918. Power, Territory, Identity // Journal of Contemporary History. – 1999. – Vol. 34. – No. 2.
43. Lieven D. Empire on Europe`s Periphery. Russian and Western Comparisons // Imperial Rule / eds. A. Miller, A.J. Rieber. – Budapest, 2004. – p. 133. – 149.

44. Manela E. *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*. – Oxford University Press, 2007.
45. McCarthy J. *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821–1922*. – Darwin Press, 1996.
46. Merkel W. *Systemtransformation: Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*. – Opladen, 1999.
47. Misāns I. *Hanza: Baltijas jūras reģiona saimnieciskā vara viduslaikos // Latvijas Universitātes raksti*. – 725. sēj. – Vēsture. Zeme, vara un reliģija viduslaikos un jaunajos laikos Baltijas jūras reģionā / galv. red. A. Šnē. – Latvijas Universitāte, 2009. – 45. – 58. lpp.
48. Mosse G.L. *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*. – Oxford, 1990.
49. Motyl A. *Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires*. – New York: Columbia University Press, 2001.
50. *Paramilitary forces // International Military and Defence Encyclopedia. Vol. 5. / ed. Trevor N. Dupuy*. – Washington, 1993. – p. 2104. – 2107.
51. *Post // Svešvārdu vārdnīca. 3. izdevums / Jura Baldunčika redakcija*. – Rīga: Jumava, 2007. – 616. lpp.
52. Rohrbach P. *Russland und Wir*. – Stuttgart, 1915.
53. Rotčailds Dž. *Valstis Viduseiropas austrumos starp diviem pasaules kariem*. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1999. – 19. lpp.
54. Schivelbusch W. *The Culture of Defeat: On National Trauma, Mourning, and Recovery*. – New York, 2003.
55. Schumann D. *Europa, der Erste Weltkrieg und die Nachkriegszeit. Eine Kontinuität der Gewalt? // Journal of Modern European History*. – 2003. – Vol. 1. – No. 1. – p. 23. – 43.
56. Skocpol T. *Social Revolutions in the Modern World*. – Cambridge University Press, 1994.
57. Skocpol T. *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. – Cambridge, 1979.
58. Stone N. *The Eastern Front, 1914–1917*. – London: Penguin book, 1975.
59. Suny R.G. *The Empire Strikes Out: Imperial Russia, „National” Identity, and Theories of Empire // A State of Nations. Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin / eds. Ronald Grigor Suny and Terry Martin*. – Oxford: University Press, 2001.
60. Suny R.G. *The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union*. – Stanford, 1993.
61. Taylor A.J.P. *The Struggle for Mastery in Europe, 1848–1918*. – Oxford, 1971.
62. *The Invention of Tradition / eds. Hobsbawm E., Ranger T*. – Cambridge, 1983.
63. *The Wars of Independence in Spanish America / red. Christon I. Archer*. – Wilmington: SR Books, 2000.
64. Tilly C. *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. – Russel Sage Foundation, 1984.
65. Tilly C. *European Revolutions. 1492–1992*. – Oxford, 1993.
66. Tilly C., Wood L.J. *Social Movements, 1768–2008. 2nd edition*. – Boulder: Paradigm Publishers, 2009.

67. Todorova M. *Imaging the Balkans*. – New York, 1997.
68. Tolman E.C. *Cognitive Maps in Rats and Men* // *Psychological Review*. – 1948. – No. 55. – p. 189. – 208.
69. Waltz K.N. *Theory of International Politics*. First edition. – New York, 1979.
70. *Warfare, Diplomacy and Politics: Essays in Honour of A.J.P. Taylor* / edited by Chris Wrigley. – London, 1986.
71. Zelmene I. *Globalizācija un vēstures pētniecība šodien* // *Latvija divos laikposmos: 1918–1928 un 1991–2001* / red. Ļubova Zīle. – Rīga, 2001. – 213. – 214. lpp.
72. Арендт Х. *О революции*. – М.: Издательство „Европа”, 2011.
73. Берк Э. *Правление, политика и общество*. – М., 2001.
74. Бранский В. П. *Социальная синергетика и теория наций*. – СПб., 2000.
75. Бранский В.П. *Теоретические основания социальной синергетики* // *Вопросы философии* – 2000. – № 4. – с. 113. – 115.
76. Бродель Ф. *Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II: В 3 ч. Ч. 1: Роль среды* / пер. с фр. М.А. Юсима. – М., 2003.
77. Бродель Ф. *Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II: В 3 ч. Ч. 2. Коллективные судьбы и универсальные сдвиги* / пер. с фр. М.А. Юсима. – М., 2003.
78. Бродель Ф. *Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II: В 3 ч. Ч. 3. События. Политика. Люди* / пер. с фр. М.А. Юсима. – М., 2003.
79. Бройи Дж. *подходы к исследованию национализма* // *Нации и национализм* / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др.; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – Москва: Практикс, 2002.
80. Волос М. *Научное сотрудничество Польши и России: история, современность, планы на будущее* // *История и современность*. – 2008. – Выпуск № 2. – с. 154. – 167.
81. Вульф Л. *Изобретая Восточную Европу: Карта цивилизации в сознании эпохи Просвещения*. – М.: Новое литературное обозрение, 2003.
82. Геллнер Э. *Пришествие национализма. Мифы нации и класса* // *Нации и национализм* / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др.; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – Москва: Практикс, 2002.
83. Гидденс Э. *Устроение общества: Очерк теории структуризации*. – М.: Академический Проект, 2003.
84. Голдстоун Дж. *К теории революции четвертого поколения* // *Логос*. – 2006. – № 5.
85. *Гражданская война* // *Словарь исторических терминов*. – Санктпетербург: Лита, 1998. – с. 53.
86. Гудвин Дж. *Что мы сегодня знаем о механизмах возникновения революции* // *Русские чтения*. Вып. 3. – М., 2006. – с. 174. – 176.
87. Гуревич А. *Индивид и социум на средневековом Западе* / Серия „Становление Европы”. – СПб.: „Александрия”, 2009.
88. Дробижева Л. *Возможен ли конструктивный национализм?* // *Россия в глобальной политике*. – Том 6. – № 6. – ноябрь – декабрь. – 2008. – с. 178. – 179.

89. Дюркгейм Э. Метод социологии // Западноевропейская социология XIX – начала XX в. – М.: Международный университет бизнеса и управления, 1996.
90. Жак Ле Гофф. Рождение Европы / Серия „Становление Европы”. / пер. с фр. А.И. Поповой. Предисл. А.О. Чубарьяна. – СПб.: „Александрия”, 2007.
91. Кардини Ф. Европа и ислам: история непонимания / Серия „Становление Европы”. / пер. с итал. Е. Смагиной, А. Карловой, А. Митрофанова. – СПб.: „Александрия”, 2007.
92. Каспэ С. Имперская политическая форма и метафора центра: к обновлению аналитического языка // Имперские и национальные модели управления: российский и европейский опыт. Сб. материалов Международной научной конференции / научный редактор А.О. Чубарьян. – М.: ИВИ РАН, 2007. – с. 17.
93. Лебон Г. Психология социализма. – М., 1996.
94. Ливен Д. Империя на периферии Европы: Сравнение России и Запада // Российская империя в сравнительной перспективе / ред. А. Миллер. – М., 2004. – с. 71. – 93.
95. Ливен Д. Россия как империя и периферия // Россия в глобальной политике. – Том 6. – № 6. – Ноябрь – Декабрь. – 2008.
96. Лучано К. Демократия. История одной идеологии / Серия „Становление Европы”. / пер. с итал. А. Миролубова. – СПб.: „Александрия”, 2012.
97. Марк Анней Лукан. Фарсалия или поэма о гражданской войне. – Москва, 1993.
98. Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М.: Новое литературное обозрение, 2008.
99. Миллер А. История империй и политика памяти // Россия в глобальной политике. – Том 6. – № 4. – Июль – Август. – 2008. – с. 118. – 119.
100. Платон. Законы // Соч. в 3-х томах. – Т.3. – Ч.2. – Москва, 1972.
101. Подвинцев О. О соотношении понятий „метрополия”, „имперский центр”, „историческое ядро империи” // Имперские и национальные модели управления: российский и европейский опыт. Сб. материалов Международной научной конференции / научный редактор А.О. Чубарьян. – М.: ИВИ РАН, 2007. – с. 9.
102. Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. II. – М., 1992.
103. Про А. Двенадцать уроков по истории. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т., 2000.
104. Смит э. национализм и историки // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др.; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – Москва: Праксис, 2002.
105. Смоленский Н.И. Теория и методология истории: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр „Академия”, 2008.
106. Теория политики / под. ред. Б.А. Исаева. – СПб., 2008.
107. Токвиль А. Демократия в Америке. – М., 1992.
108. Токвиль А. Старый порядок и революция. – М., 1997.
109. Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка. – М.: Издательство „Весь Мир”, 2000.
110. Фюре Ф. Прошлое одной иллюзии. – М., 1998.
111. Хобсбаум Э. Век империи. 1875–1914. – Ростов н/Д: изд-во „Феникс”, 1999.
112. Хобсбаум Э. Век капитала. 1848–1875. – Ростов н/Д: изд-во „Феникс”, 1999.

113. Хобсбаум Э. Век революции. Европа 1789–1848. – Ростов н/Д: изд-во „Феникс”, 1999.
114. Хобсбаум Э. принцип этнической принадлежности и национализм в современной Европе // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др.; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – Москва: Праксис, 2002.
115. Хобсбаум Э. Эпоха крайностей: Короткий двадцатый век (1914–1991). – М.: Издательство Независимая Газета, 2004.
116. Хрох М. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауер, М. Хрох и др.; Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – Москва: Праксис, 2002.